

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Frank

**Vpliv konteksta evropeizacije na religijske diskurze v javnih politikah
enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Frank

Mentorica: izr. prof. dr. Vlasta Jalušič

**Vpliv konteksta evropeizacije na religijske diskurze v javnih politikah
enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2013

Zahvala

Za pričujoče delo se zahvaljujem mentorici prof. dr. Vlasti Jalušič, ki me je popeljala v akademski svet raziskovanja in me pomirjala takrat, ko sem bila najbolj negotova. Prav tako se zahvaljujem članoma komisije, prof. dr. Marjanu Smrketu in prof. dr. Danici Fink-Hafner, ker sta dopolnila mnogo pomanjkljivosti tega dela in mi dala vedeti, da sem na pravi poti.

Posebna zahvala gre Znanstvenemu in tehnološkemu raziskovalnemu svetu Turčije (TUBITAK) za financiranje mojega študija v Turčiji, osebju Sabancı Univerze v Istanbulu za vso pomoč ter doc. dr. Ayşe Betül Çelik-Kıbrıs za izvirne sugestije.

Prijatelji, dostlarım, hvala vsem, ker ste me prenašali in vračali upanje v svobodni jutri. Hvala Adnan, ker si naredil vse kar je bilo v tvoji moči, da sva prišla do konca še ene in začela novo pot.

*Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça gönül tahtına keyfince kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.
Nice revnaklı şehirler görünür dünyada,
Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim en hoş ve uzun rüyada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.
Yahya Kemal Beyatlı*

Istanbul'a

IZJAVA O AVTORSTVU doktorske disertacije

Podpisani/-a Ana Frank, z vpisno številko 21070744, sem avtor/-ica doktorske disertacije z naslovom: Vpliv konteksta evropeizacije na religijske diskurze v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 25. 04. 2013

Podpis avtorja/-ice:

Vpliv konteksta evropeizacije na religijske diskurze v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji

Povzetek

V disertaciji raziskujem, kako se dinamika odnosov med Evropo/EU in Turčijo, kar poimenujem kontekst evropeizacije, odraža in vpliva na religijske diskurze pri oblikovanju in interpretiranju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. V skladu z družbeno konstruktivističnimi pristopi s sintezo poststrukturalističnih in kritičnorealističnih prispevkov, s poudarkom na odnosu med akterjem in strukturo longitudinalno analiziram kontekst in vpliv evropeizacije v Turčiji, katerega vpliv je odvisen od notranjih (državnih) strukturnih pogojev, interakcij med akterji (predvsem konflikti med religijsko in sekularno usmerjenimi segmenti politike in družbe) in pomeni, ki ga akterji pripisujejo evropeizaciji. V disertaciji analiziram, kako se dinamika teh odnosov odraža in vpliva na spremembe religijskih diskurzov, ter kako se posledično religijski diskurzi artikulirajo in vplivajo na oblikovanje oziroma okvirjanje javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki ga izvajajo različni akterji.

V teoretičnem delu najprej kontekstualiziram obstoječe raziskave in teoretične pristope k analizi evropeizacije in oblikovanju javnih politik, ter jih dopolnim z modelom, ki vpeljuje kritično realistične in poststrukturalistične interpretativne metode; to je analizo diskurza in analizo okvirjanja, ter njun prispevek v analizi institucionalnih in javnopolitičnih sprememb. Disertacija se osredotoča na dialektični odnos med akterjem in strukturo in načine, kako osmisлити njun odnos. Akterji in strukture predstavljajo specifični kontekst, v katerem so akterji in strukture v odnosu skozi čas. Dialektični odnos med strukturo in akterjem vpliva na delovanje akterjev in pomene, ki jih akterji pripisujejo svetu in pojavom v le-tem. V disertaciji tako analiziram diskurzivne konstrukcije pomenov konceptov in materialnega sveta v odvisnosti od strukturnih možnosti in omejitev, ter v odvisnosti od akterjevih sposobnosti reflektiranja. Osredotočam se na analizo naslednjih kontekstualnih elementov: nastanek in moč družbenopolitičnih diskurzov glede vprašanj statusa žensk in odnosov med spoloma, sedimentacija diskurzov v obliki institucionalnih ureditev oziroma paradigem na področju urejanja položaja žensk in odnosov med spoloma, problematiziranje in upomenjanje oziroma okvirjanje policy problemov na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter diskurzivne prakse akterjev, ki predstavljajo tako razmišljanje (okvirjanje) kot tudi delovanje akterjev.

Na podlagi teoretično zastavljenih ciljev v empiričnem delu analiziram različna obdobja v turški zgodovini in se osredotočim na prevladujoče strukturne in institucionalne ureditve, prisotne akterje in njihovo moč, vpliv dominantnih diskurzov in boje med diskurzi, ter način, kako se vse to odraža na javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva v vsakem zgodovinskem obdobju. Moč akterjev, diskurzivni boji med akterji in strukturne okoliščine vplivajo na oblikovanje pomenov konceptov in materialnih realnosti, ki jih raziskujem, to je zgodovinski pomeni koncepta evropeizacije, pomeni in razumevanja odnosov med spoloma, ter sedimentacija dominantnih diskurzov v institucionalnih ureditvah oziroma v obliki javnopolitičnih paradigem pri urejanju položaja žensk in odnosov med spoloma. Analiziram moč in vpliv religijskih in drugih diskurzov pri vplivanju na akterje, ko le-ti okvirjajo posamezna javnopolitična področja. Poseben poudarek posvečam religijskim diskurzom in akterjem. Religijski diskurz ne predstavlja nujno diskurza, ki ga izražajo zgolj religijski akterji, temveč tudi druge vrste akterjev, ki so sicer *a priori* identificirani na podlagi esencialističnih identitetnih značilnosti (na primer sekularni akterji). Zato v analitičnem delu razločim analitični kategoriji religijskih diskurzov in religijskih akterjev. Analiziram način delovanja, pojavljanja in spreminjanja religijskega diskurza ter delovanje, okvirjanje in

spreminjanje religijskih akterjev. Rezultati pokažejo, da so akterji nehomogeni in nefiksirani, kar se tiče njihovih značilnosti (identitet) in interesov, predvsem z vidika razumevanja in okvirjanja javnih politik enakosti spolov. Akterji namreč pod vplivom različnih dejavnikov (struktur, interakcij, diskurzivnih pomenov) javne politike drugače interpretirajo oziroma javnopolitične probleme drugače okvirjajo in konceptom pripisujejo različne pomene, ter skladno s tem spreminjajo svoje interese; posledično preko delovanja vplivajo tudi na spremembe struktur.

Evropa/EU oziroma kontekst evropeizacije se je izkazal za pomemben dejavnik vpliva na okvirjanje politik enakosti spolov, saj skozi različna zgodovinska obdobja evropeizacija prevzema različne pomene in motivacijo delovanja za različne akterje. Evropeizacija je v različnih obdobjih razumljena bodisi kot modernizacija, civilizacija, vzorec posnemanja ali model individualnih človekovih pravic in demokracije: oziroma bodisi kot proces, ki uničuje lokalno kulturo, tradicije in religijo ter predstavlja vsiljen zunanji proces, ki ga spodbuja krščanski klub varljivcev, to je Evropa ali EU. Predstavlja torej normativno, diskurzivno in kognitivno moč ali referenčni okvir, ki ga akterji (re)interpretirajo in v skladu s to interpretacijo nato delujejo, se samodefinirajo in okvirjajo politike enakosti spolov. V disertaciji zaradi tega redefiniram pomen vpliva evropeizacije v študijah evropeizacije, saj pomen le-te ni enoznačen, temveč je odprt, skonstruiran, interpretiran in prilagajan, saj se v različnih obdobjih napolni z drugačnim pomenom in se trenutno fiksira. Raznolikost pomena evropeizacije pa določa način uporabe in stopnjo vpliva evropeizacije na akterje oziroma na politiko in politike v posamezni državi. Evropeizaciji pripisani pomeni in domet ter moč njenega vpliva so odvisni od odnosov med akterji in strukturami, strukturnih možnosti in omejitev, ter od interakcij med akterji. Evropeizacija predstavlja tako pritisk kot tudi sredstvo uporabe za legitimizacijo odločitev in sprejemanja politik, saj nastopa kot iniciator sprememb in se ji zato notranji akterji prilagajajo; po drugi strani pa jo akterji uporabljajo za utrditev položaja, okrepitev delovanja in izpolnitev interesov. Ko evropeizacija sovпада z interesi in željami akterjev, je odnos do evropeizacije pozitiven, ko pa evropeizacija predstavlja neskladje z željami akterjev, postane tudi fokus kritik in zavračanj oziroma vzrok razočaranj, čemur sledi zavračanje evropeizacije oziroma evroskepticizem.

Disertacija zapolni tudi vrzeli v obravnavanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki niso enoznačne v svojih pomenih. Politike enakosti spolov in intimnega državljanstva oziroma politike o statusu žensk so v različnih obdobjih s strani državnih akterjev drugače razumljene (okvirjane) in v skladu s temi razumevanji tudi uporabljane, večinoma kot sredstvo za doseganje drugih ciljev: modernizacije, civilizacije, kot pokazatelj demokracije, kot ugled in sredstvo za izpolnjevanje mednarodnih obveznosti in doseganje ekonomskega razvoja, manj pa kot pravice *per se* ali kot individualne človekove pravice. Politike enakosti spolov so okvirjane kot istost med spoloma v javni družbenopolitični sferi, medtem ko v zasebni sferi do 21. stoletja obstajajo politike proti enakosti ženske in moškega. V tej sferi prevladujejo dolgo časa konservativni, nacionalistični in religijski diskurzi. Slednji je bil sicer eksplicitno umaknjen (umaknjeni so bili izključno religijski elementi urejanja odnosov med spoloma), vendar je ženska še vedno podrejena moškemu in družini, ter družinski in družbeni časti in lasti. Reforme na področju politik enakosti spolov so sicer okvirjane pod vplivom evropskih referenc, toda religijsko konservativni diskurzi so še vedno vplivni pri okvirjanju politik enakosti spolov.

Disertacija je tudi pokazala, da (religijskih) akterjev ni primerno dojemati kot homogenih in statičnih, prav tako ne njihovih identitet in interesov. Namreč akterji delujejo in se spreminjajo pod vplivom dejavnikov strukturnega vpliva in kot posledica refleksij, kar

pomeni, da se nenehno prilagajajo, učijo in spreminjajo. Religija, religijski akterji in religijski diskurzi – kot fokus disertacije – se prav tako spreminjajo in nimajo enoznačnega pomena in vpliva. Akterji s svojim delovanjem torej lahko vplivajo na spremembe diskurzov, ki so za akterje predobstoječi, saj jih akterji ne posedujejo. Akterji pa vplivajo tudi na spremembe strukturnih okoliščin. Pod vplivom dislokacij in akterjeve refleksije je moč opazovati, kako se dominantni diskurzi spremenijo in kot posledica tega se spremenijo tudi strukturne značilnosti nekega konteksta. Na akterje prav tako vplivajo različni diskurzi, ne glede na to, kakšno verovanjsko skupnost akterji *a priori* predstavljajo. Analiza pokaže, da se religijski diskurz pojavlja tudi pri akterjih, ki jim zaradi *a priori* definicij identitetnih značilnosti religija po navadi ni pripisana. Sekularne stranke oziroma kemalisti so delovali pod vplivom religijskega diskurza za vzpostavljanje turške enotnosti in tudi v primeru podpore kaznovanja prešuštva, ki je religijsko podprta dogma. Prisotna pa je tudi razlika v okvirjanju med različnimi islamskimi akterji (vladni in nevladni, ter razlike znotraj islamskih strank). Analiza pokaže, da so znotraj iste verovanjske skupnosti prisotna drugačna razumevanja religije in okvirjanja politik enakosti spolov, na primer prisotno je različno okvirjanje splava pod vplivom istega, to je religijskega diskurza. Religijski akterji različno delujejo in okvirjajo politike, različno interpretirajo religijo, ter so si v delovanju in okvirjanju raznoliki in konfliktni. V procesu oblikovanja politik je zaradi teh sporov in interakcij med akterji končni rezultat odvisen od pozicij moči. Tudi na ravni institucij institucionalizacija in spremembe v institucionalizaciji enakosti spolov odražajo prevladujoče diskurze in boje med njimi, ter sedimentacijo posameznih diskurzov v institucionalnih ureditvah. Religijski diskurz torej ni nekaj, kar posedujejo akterji, temveč je prisoten v družbi kot diskurzivna praksa razmišljanja in delovanja in je lahko prisoten tudi pri »nereligijskih« akterjih.

Disertacija z aplikacijo analize diskurza in analize okvirjanja v policy analizi in študijah evropeizacije pokaže na potrebo po razumevanju akterjev preko *a priori* esencialističnih identitetnih predpostavk. Disertacija z aplikacijo družbeno konstruktivističnih pristopov omogoča razumevanje konstrukcije religije (to je interpretacije njene vsebine, pomenov in načine njene uporabe), religijskih diskurzov (to je načinov njihovega delovanja in vpliva ter spreminjanja) ter diskurzivnih konstrukcij pomenov konceptov v javnih politikah, kar nam razkriva večjo dinamiko delovanja in razmišljanja akterjev ter njihovih sprememb. Akterji namreč spreminjajo interese, preference in identitete v času in kontekstu, v odvisnosti od diskurzivnih interakcij med akterji, v odvisnosti od odnosa med akterji in strukturo, ter od strukturnih pogojev, to je možnosti ali omejitev. Ti dejavniki vplivajo na nenehno konstrukcijo akterjev in struktur, ter tudi konceptov, kot so religija, evropeizacija in enakost spolov. Fiksacija akterjev kot homogenih s fiksnimi identitetami in interesi zanika vsakršno možnost delovanja, sporov in sprememb tako zaradi notranjih kot tudi zunanjih vplivov. Poudarek na raznolikosti oziroma pluralnosti delovanja akterjev razkriva upore in načine opolnomočenja v bojih proti dominantnim diskurzom, kar pomeni, da imajo akterji moč delovanja in spreminjanja obstoječih struktur. Spremembe akterjev, diskurzov, pomenov in struktur pa so analitično najbolj razločljive in opazne v analizi kontekstov skozi čas, to je v longitudinalnih ali diahronih analizah, kar je posledica sovplivanja teh dejavnikov. Skozi čas so opazne spremembe pomenov evropeizacije, okvirjanja politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter spremembe dominantnih diskurzov in njihovih vplivov, in ne nazadnje sprememba akterjev, ki so se prilagodili kot posledica učenja in refleksij. Vsako obdobje ali časovno-prostorski specifični kontekst ima specifične strukturne ureditve, ki se sčasoma z refleksijo in delovanjem akterjev spremenijo. Disertacija torej poskuša osvetliti diskurzivno konstrukcijo pomenov, ki jih koncepti nosijo in ki je podvržena tudi naključnim kontekstualnim in zgodovinskim spremembam. Disertacija z aplikacijo družbeno konstruktivističnih (poststrukturalističnih in kritično realističnih) pristopov pokaže na

pomemben prispevek teh pristopov, ki jih je treba v večji meri aplicirati na politološke znanosti.

Ključne besede: evropeizacija, religija, javne politike, enakost spolov, ženske, akterji, Turčija, družbeni konstruktivizem, diskurz, okvirjanje.

The influence of the Europeanisation context on religious discourses in gender equality and intimate citizenship policies in Turkey

Summary

In the dissertation I analyse how the dynamic of the relations between Europe/EU and Turkey, what I call the Europeanisation context, reflects on and influences religious discourses that accompany the making and interpreting of the gender equality and intimate citizenship policies. In line with the social constructivist approaches and the synthesis of critical realism and poststructuralism the dissertation focuses on the relationship between an actor and structure, which can be analysed within a longitudinal historical approach. Through this theoretical approach I analyse the Europeanisation context and its influence, which depends on internal national structural conditions, interactions between actors (especially the conflict between religious and secular segments of the society), and the meanings, attributed to Europeanisation. In the dissertation I analyse how the dynamic of these relations reflects on and influences religious discourses and how, consequently, religious discourses are articulated and how they influence different actors' framing of gender equality and intimate citizenship policies. The theoretical part of the dissertation focuses on the contextualization of existing disciplinary theories and research in the study of Europeanisation and policy analysis. To this body of scientific research I contribute a model, which introduces critical realist and poststructuralist interpretative methods, i.e. analysis of discourse and frame analysis and their contribution to analysis of institutional and policy changes. The dissertation focuses on the dialectical relationship between actors and structures, which influence each other in specific spatio-temporal contexts. Their dialectical relationship influences actors' conduct and how meanings that actors attribute to the outside world and phenomena are constructed. The dissertation thus analyses the discursive construction of the meanings ascribed to concepts and material world. These meanings depend on structural constraints and possibilities as well as on actors' capacity of reflection. I focus on the following elements of analysis: the emergence and power of sociopolitical discourses about the position of women and gender relations, the sedimentation of these discourses in institutional settings and paradigms in the field of gender equality policies, how policy problems in the field of gender equality and intimate citizenship are shaped and ascribed meaning, and the discursive practices of actors, which can be observed in actors' cognition and agency.

Based on these theoretical premises I in the empirical part of the dissertation analyse different periods of Turkish history, focusing on dominant structural and institutional regimes, actors and their power relations, the influence of dominant discourses and discursive struggles; as well as on ways how these elements and their correlations influence the gender equality and intimate citizenship policies in each historical period. Actors' powers, discursive struggles and structural conditions influence the processes of ascribing meanings, through which meanings are attributed to concepts and material realities that I analyse; i.e. the historical meaning of Europeanisation, meanings and understandings of gender relations, sedimentation of dominant discourses in institutional settings and policy paradigms in the regulations on the status of women and gender relations. I analyse the influence of discourses, focusing especially on religious discourses' influence on how actors frame policy issues. Analysis of religious discourses and actors, which I analytically define as separate categories, shows that religious discourse is not attributable only to religious actors. Other actors, usually identified *a priori* only upon their essentialist identity characteristics (e.g. secular actors), may as well express and be influenced by religious discourses. Therefore I analyse how religious discourses appear, function and change as well as in what ways religious actors themselves act, frame policies and change. The results show that the actors have non-homogeneous and non-fixed

identities, interests and preferences when it comes to the framing of public gender equality policies. Under different influences (structures, interactions, and discursive meanings) actors frame public policies differently and attribute different meanings to policy concepts. Accordingly actors change their preferences and actions; consequently contributing to the changes in structures.

Europe/EU or the Europeanisation context has proved to be an important element of influence on how actors frame gender equality policies. Europeanization has acquired different meanings in different historical periods; representing modernization, civilization, a model to imitate in terms of human rights and democracy, but also a process that destroys the local culture, tradition and religion; an intruding foreign process, supported by a Christian club of traitors, i.e. Europe or EU. Europe/EU thus represents a normative, discursive and cognitive power or frame of reference that actors reinterpret. According to this reinterpretation they act, self-define and frame gender equality policies. This is why I redefine the meaning of Europeanisation that exists in the body of disciplinary studies of Europeanisation. Europeanisation represents a concept that has no single meaning; indeed it is an open concept that continues to be constructed, reinterpreted and accommodated. It is filled with different meanings and fixed therein by different actors in each historical period. The differentiated meanings of Europeanisation define how it is going to be used and the level of influence it is going to exert on actors or politics and policies in a specific country. Furthermore, the meanings of Europeanisation and its level of influence depend on the interactions between actors, interactions between actors and structures and structural limitations and possibilities. Europeanisation can thus mean either pressure or means used by actors to legitimize their decisions and policy making. It can act as an initiator of change to which actors adapt, or be used as means by which actors consolidate their position in internal politics, for political empowerment and fulfillment of their interests. When Europeanisation coincides with the interests and wishes of actors their attitude towards it is positive, while when they are in conflict Europeanisation becomes the focus of criticism, rejections and disappointments, followed by a rejection of the process of Europeanisation itself, i.e. euroscepticism.

The dissertation fills the underdeveloped field of understanding and analysis of gender equality and intimate citizenship policies, which have no single meaning. Gender equality and intimate citizenship policies, or policies about the status of women, have different meanings and functions in different contexts. Different actors frame these policies in different ways, which results in the different uses of these policies; they can represent fulfillment of (national and political) goals, be it modernization, civilization, ad/or indication of the level of democracy, they can represent means to fulfill international obligations or achieve economic growth, efficiency etc. but they (gender equality policies) do not stand as rights *per se* or as individual human rights issue. Gender equality policies have been usually understood and framed as sameness of men and women in public sphere, while in the private sphere gender equality policies have remained influenced by the powers opposing equality of men and women all the way up to the 21st century. The private sphere has been dominated by conservative, national and religious discourses. Religion and explicit religious references have often been removed from the political language, but the regulation of sex and gender issues has remained under strong conservative and religious influence; women are understood as property of men and families, subservient to social and familial honour. Reforms in the field of gender equality and intimate citizenship are under the influence of the Europeanisation process, but religious and conservative discourses remain influential in the framing of these policies.

The dissertation has also shown that it is not appropriate to understand religious actors, their identities and interests as homogeneous or static. Actors act and change, influenced by structural pressures, and as a consequence of their own reflections, which means that actors constantly adapt, learn and change. Religion, religious actors and religious discourses have no fixed meanings and constantly change as well. Therefore actors can through their actions influence and change discourses although they do not possess them. The discourses preexist actors; however, actors can influence change in the discourses and in the structures. Under the influence of social dislocations and actors' reflections it is possible to observe how dominant discourses change; and, as a consequence, also structural characteristics of a specific context may change. Actors are influenced by different discourses whatever belief community they might *a priori* represent. The analysis however, shows that religious discourses influence also actors who are usually not understood as religious, based on *a priori* essentialist identity definitions. Secular actors (political parties) have acted under the influence of religious discourses when establishing the idea of Turkish national unity, as well as when they supported the criminalization of adultery, a religiously supported dogma. Yet differences in framing can be observed within the same belief community of (religious/Islamic) actors. The analysis shows that the understanding and the interpretation of religion and the framing of gender equality differ within the same community. For example religious actors frame abortion in very different ways, although they all frame it under the influence of religious discourse. Thus religious actors come in conflict among themselves. These conflicts and disputes in the process of policy making mean that the final result depends on power relations. At the institutional level institutional changes reflect the discursive struggles and the sedimentation of dominant discourses in institutional settings. Thus religious discourse is not in actors' possession; it is present in the society as a discursive practice of thinking and acting and can be present also in the actions and thinking of »non-religious« actors.

With the application of analysis of discourse and framing in policy analysis and studies of Europeanisation the dissertation shows the need to understand actors beyond their *a priori* essentialist identity assumptions. With the application of social constructivist approaches the dissertation makes possible to understand the construction of religion (i.e. the interpretation of the content of religion, its meanings and its functions), religious discourses (i.e. the ways they function, influence and change) and the discursive construction of the meanings of concepts in public policies. This approach reveals dynamics and changes in actions and in the thinking of actors. Actors change their preferences, interests and identities depending on the interactions with other actors, different structures and structural conditions. These elements influence the constant construction of actors and structures, as well as concepts such as religion, Europeanisation and gender equality. While the practice of fixation of actors as homogeneous entities denies all possibilities of action, disputes and changes, focus on diversity and plurality of actions by actors reveals resistance and ways of empowerment in the struggles against dominant discourses, giving the actors power to act and change existing structures.

Changes in actors, discourses, meanings and structures are best observed in the analysis of contexts through time, i.e. in longitudinal analyses, which show mutual influence of different factors. Through time changes can be observed in the meaning of Europeanisation, in the framing of gender equality and intimate citizenship policies, in the dominant discourses and their influences, as well as in changes of actors and their adaptations that are a consequence of learning and self reflection. Each historical period or spatiotemporal context has specific structural arrangements that change as a consequence of actors' reflections and actions. The dissertation has thus tried to expose the discursive construction of meanings that concepts

acquire; and how this discursive construction itself is subject to contingent contextual and historical changes. With the application of social constructivist (critical realist and poststructuralist) approaches the dissertation shows their valuable contribution, which should be more often applied in political sciences.

Key words: Europeanisation, religion, public policy, gender equality, women, Turkey, social constructivism, discourse, framing

KAZALO VSEBINE

KAZALO VSEBINE	12
KAZALO PREGLEDNIC IN SLIK	15
SEZNAM OKRAJŠAV	15
I UVOD	17
II Opredelitev problema in raziskovalna vprašanja	20
III Metode raziskovanja in struktura disertacije	26
IV Vsebina in potek analize	27
V Prispevek disertacije k razvoju znanosti	30
TEORETIČNI DEL	32
1 UMEŠTITEV PREDMETA ANALIZE ALI KONTEKSTUALIZACIJA EVROPEIZACIJE	32
1.1 Pristopi k razumevanju evropeizacije v Turčiji in omejitve le-teh	32
1.2 Vpliv evropeizacije pri oblikovanju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva	37
1.3 Teoretični pristopi pri osmišljanju evropeizacije	38
1.4 Novi institucionalizem	42
2 DRUŽBENI KONSTRUKTIVIZEM – METATEORETIČNO OZADJE	50
2.1 Odnos med akterjem in strukturo	52
2.2 Delovanje kot praksa ali performativnost	55
2.3 Prispevek kritičnega realizma	57
2.4 Pojem prakse	58
2.4.1 Diskurz	59
2.4.2 Vloga diskurza pri družbeni konstrukciji pomena	64
2.4.3 Diskurzivna praksa	67
2.5 Morfogenetični cikel in strateško relacijski pristop pri obravnavanju odnosa med akterjem in strukturo skozi čas	70
3 PRISPEVEK DK PRISTOPOV K ŠTUDIJAM EVROPEIZACIJE	78
3.1 Novi teoretični pristopi	80
3.2 Pomeni in kritike evropeizacije	87
3.3 Kako analizirati vpliv pomena evropeizacije na oblikovanje javnih politik in njihove spremembe?	92
3.4 Diskurzivni institucionalizem	98
3.5 Institucionalna praznina	99
3.6 Konstruktivistični institucionalizem	101
3.7 Interpretativna ali diskurzivna policy analiza	106
3.8 Analiza okvirjanja	110
3.8.1 Okvirjanje in diskurz	113
3.8.2 Dopolnitev okvirjanja z upoštevanjem institucij in delovanja	120
3.8.3 Nastanek in spreminjanje okvirjev	122
3.8.4 Diskurzivne koalicije	125

4 PRISPEVEK DK PRISTOPOV K ANALIZI ENAKOSTI SPOLOV, EVROPEIZACIJE V TURČIJI IN RELIGIJE	130
4.1 DK pristopi pri razumevanju koncepta spola in javnih politik enakosti spolov	130
4.1.1 Primeri okvirjanja politik enakosti spolov	136
4.2. Prispevek DK pristopov k analizi evropeizacije v Turčiji	141
4.3 Posledice aplikacije DK pristopov pri analizi religije – religijski diskurz in religijski akterji	151
4.4 Quing raziskava in njena dopolnitev	159
5 TEORETIČNI SKLEP IN OPERACIONALIZACIJA MODELA ZA ANALIZO	160
5.1 Metodološka operacionalizacija	166
5.2 Večnivojski in longitudinalni model analize	166
5.2.1 Analiza kontekstualnih struktur in institucij	169
5.2.2 Analiza akterjev in delovanja	169
5.2.3 Analiza okvirjanja tekstov	170
5.2.4 Časovna analiza: spremembe kot posledica odnosa med akterjem in strukturo	171
EMPIRIČNI DEL	174
1 Izbor in kratka predstavitev akterjev, institucij, dokumentov in identifikacija pomembnih dogodkov	174
I OBDOBJE 1923–1980	179
1 Prvi del: Analiza obdobja turške državotvornosti in vzpostavitev hegemonskega diskurza kemalizma	179
1.1 Nastanek turške republike in reforme	180
1.2 Analiza nastanka, razvoja in specifik kemalizma	182
1.1.2 Direktorat za verske zadeve (Diyanet) in vojska	185
1.3 Pojav ženskega vprašanja oziroma problematizacija ženske vloge in statusa	187
2 Drugi del: Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva – Primer civilnega in kazenskega zakonika	191
2.1 Civilni zakonik iz leta 1926	193
2.2 Kazenski zakonik iz leta 1926	195
3 SKLEP	198
II OBDOBJE 1980–1999	200
1 Prvi del: Analiza diskurzivnih političnih bojev in razvoja političnega islama	200
1.1 Proces evropeizacije in evroskeptični odnos religijskih akterjev do le-tega	209
1.3 Civilno gibanje in feminizmi v obdobju od leta 1980 naprej	213
1.3.1 Religijske NVO in islamske feministke	216
2 Drugi del: Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva – Ustanovitev institucionalnega mehanizma za enakost spolov in začetki spreminjanja zakonodaje	220
2.1 Ustanovitev Generalnega direktorata za ženski status in probleme – KSSGM	221
2.2 Žensko vprašanje podrejeno instituciji družine	230
2.3 Začetki procesa sprememb civilnega in kazenskega zakonika	233
3 SKLEP	240
III OBDOBJE 1999–2012	243

1 Prvi del: Sprememba islamske politične paradigme	243
1.1 EU in Turčija po letu 1999	250
1.2 Sprememba odnosa akterjev do evropeizacije in EU	252
1.2.1 Razumevanje evropeizacije pri stranki AKP	257
2 Drugi del: Okvirjanje enakosti spolov in intimnega državljanstva – Vrh evropsko-turških odnosov	262
2.1 Institucionalne spremembe	263
2.2 Zakonske spremembe	265
2.2.1 Proces spremembe civilnega zakonika	266
2.2.2 Proces spremembe kazenskega zakonika	274
2.3 Druge pomembne spremembe politik in delovanje AKP	288
2.3.1 Politike preprečevanja nasilja	288
2.3.2 Politike enakosti spolov na področju ekonomije in zaposlovanja	290
2.4 Poseben vpliv evropeizacije med letoma 1999 in 2005	294
2.5 Sprememba odnosa do EU po letu 2005	297
3 Okvirjanje politik enakosti spolov po letu 2007 – evroskepticizem AKP	301
3.1 Problem nasilja nad ženskami	308
3.2 Ponovni poskus prepovedi splava	313
3.2.1 Kritike okvirjanja prepovedi splava	318
3.3 Okvirjanje carskega reza	322
3.4 Nezaposlovanje in izobraževanje žensk za dobrobit družine	324
3.5 Odnos do družine in istospolne usmerjenosti	326
3.6 Vloga islamskih NVO in feministk	327
3.6.1 Problem religijske prakse in odnos do Evrope	332
4 SKLEP	334
IV ZAKLJUČEK	341
LITERATURA	355
STVARNO IN IMENSKO KAZALO	398

KAZALO PREGLEDNIC IN SLIK

Slika 2.1: Sinteza DK pristopov.....	70
Preglednica 4.1: Tipi evropeizacije.....	150
Slika 5.1: a) Model spirale: longitudinalna – diahrona analiza; b) presek spirale v določenem časovno-prostorskem kontekstu – sinhrona analiza.....	161
Slika 5.2: Medsebojni vpliv elementov v preseku spirale.....	162
Slika 5.3: Vpliv evropeizacije na diskurze in okvirjanje politik v odvisnosti od diskurzivnih bojev, struktur in akterjev.....	166
Slika 5.4: Potek (časovne) analize sprememb.....	173
Preglednica IV: Longitudinalni prikaz prepleta tipov evropeizacije, diskurzov in okvirjanja politik.....	353

SEZNAM OKRAJŠAV

AKDER	<i>Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği</i> (Društvo proti diskriminaciji in za pravice žensk)
AKP	<i>Adalet ve Kalkınma Partisi</i> (Stranka za pravičnost in razvoj)
ANAP	<i>Anavatan Partisi</i> (Domovinska stranka)
AP	<i>Adalet Partisi</i> (Stranka pravičnosti)
CEDAW	<i>Convention on Elimination of all forms of Discrimination against Women</i> (Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk)
CHP	<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i> (Republikanska ljudska stranka)
DK	Družbeni konstruktivizem
DP	<i>Demokratik Parti</i> (Demokratska stranka)
DYP	<i>Doğru Yol Partisi</i> (Stranka prave poti)
DSP	<i>Demokratik Sol Parti</i> (Demokratična leva stranka)
EU	Evropska unija
ES	Evropska skupnost
ESČP	Evropsko sodišče za človekove pravice (<i>The European Court of Human Rights</i>)
FP	<i>Fazilet partisi</i> (Stranka kreposti)
IHH	<i>İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı</i> (Društvo za svobodo, človekove pravice in pomoč)

KAO	Kritična analiza okvirjanja
KI	Kritični institucionalizem
KR	Kritični realizem
KSGM	<i>Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü</i> (Generalni direktorat za ženski status)
KSSGM	<i>Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü</i> (Generalni direktorat za ženski status in probleme)
LGBT	Lezbijke, geji, biseksualno in transseksualno usmerjeni
MAZLUMDER	<i>İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği</i> (Društvo za človekove pravice in podpora zatiranim)
MHP	<i>Milli Hareket Partisi</i> (Ljudska nacionalna stranka)
MNP	<i>Milli Nizam Partisi</i> (Stranka nacionalnega reda)
MSP	<i>Milli Selamet Partisi</i> (Stranka nacionalne odrešitve)
NATO	<i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Severnoatlantska zveza)
NPAA	<i>National Programme for the Adoption of the Acquis</i> (Nacionalni program za prevzem pravnega reda EU)
NVO	Nevladne organizacije/Nevladna organizacija
OZN	Organizacija združenih narodov
RP	<i>Refah Partisi</i> (Stranka blaginje)
SDP	<i>Sosyal Demokrat Parti</i> (Socialna demokratska stranka)
SHP	<i>Sosyaldemokrat Halkçı Parti</i> (Socialdemokratska ljudska stranka)
SP	<i>Saadet Partisi</i> (Stranka sreče)
SRP	Strateško relacijski pristop
TBMM	<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi</i> (Turški veliki nacionalni parlament)
TCK	<i>Türk Ceza kanunu</i> (Turški kazenski zakonik)
TMK	<i>Türk Medeni Kanun</i> (Turški civilni zakonik)
WWHR	<i>Women for Women's Human Rights</i> (Ženske za ženske pravice)
YÖK	<i>Yükseköğretim Kurulu</i> (Odbor za visoko šolstvo)
ZDA	Združene države Amerike

I UVOD

Evropa oziroma evropske države so imele velik vpliv že na Otomansko cesarstvo v 18. in 19. stoletju v obdobju poskusov prenove oslabiljenega cesarstva, še zlasti pa na začetku 20. stoletja v procesu ustvarjanja nove moderne turške države. Zgodovinski pomen vpliva Evrope se je nadaljeval tudi potem, ko se je Evropa začela združevati v Evropsko skupnost oziroma pozneje v Evropsko unijo.¹ Pojem evropeizacije je sicer novejšega datuma, razumljen predvsem v smislu vpliva na spremembe politične, ekonomske in družbene strukture držav v procesu pristopanja k članstvu v Uniji. Turčija je prvič zaprosila za članstvo že leta 1987 takratno ES, status kandidatke za članstvo v EU pa je pridobila šele leta 1999. V skladu z zahtevami v okviru pristopnih pogajanj se je Turčija zavezala izvesti temeljite politične in družbene reforme. V obdobju od leta 1980 in intenzivnejše po letu 1999 je Turčija sprejela reforme na mnogih področjih, tako ekonomske in politične reforme kot tudi reforme na področju človekovih pravic, enakosti spolov in intimnega državljanstva.² Tovrstne reforme pa niso le posledica vpliva Evrope oziroma EU, temveč tudi globalnega in mednarodnega dogajanja ter še zlasti turških notranjih družbenopolitičnih odnosov in civilnodružbenega gibanja.

V okviru analiz procesa evropeizacije v Turčiji pa je raziskav o spremembah na področju enakosti spolov dokaj malo. V pričujoči študiji predstavim kompleksno naravo razumevanja enakosti spolov, ki je v Turčiji že od ustanovitve republike leta 1923 pa vse do današnjega dne najbolj zaznamovala družbene in politične spore. Le-ti, utemeljeni na konfliktu med navidezno homogenimi religijskimi/tradicionalnimi in sekularnimi/modernimi družbenopolitičnimi silami, so se najbolj bili prav na področju statusa žensk v družbi in politiki. Ves čas pa je bila v tem konfliktu prisotna Evropa, in sicer kot zgled ali model, po katerem se (ne)zgodovati. Študija namerava razčleniti zapletene mreže medsebojnih odnosov med različnimi političnimi in civilnodružbenimi akterji in prikazati, kako se tej odnosi odražajo v simbolnem boju za definicijo statusa žensk, predvsem v politični sferi oblikovanja javnih politik.³

¹ Od tu naprej ES oziroma EU z Maastrichtsko pogodbo iz leta 1992.

² Koncept intimnega državljanstva podrobneje pojasnim v nadaljevanju. Nanaša pa se na javne politike v zasebni sferi (na primer družinsko pravo in zakon). Politike intimnega državljanstva v nadaljevanju obravnavam kot del politik enakosti spolov.

³ Koncept javnih politik je v angleščini definiran s pojmom *public policy*. Angleščina razlikuje med koncepti *policy*, *polity* in *politics*, za kar v slovenščini nimamo primerne enoznačnega izrazoslovja. Koncept *public policy* se torej nanaša na javne politike, ki vsebujejo določena pravila (ne)delovanja na specifičnih področjih (na primer družinska politika, socialna politika, ekonomska politika ipd.); *polity* se nanaša na politične odločevalce v političnih ustanovah oziroma politične akterje; *politics* pa se nanaša na politiko, kot boj za oblast. Analiza (oblikovanja in izvajanja) javnih politik je v angleščini izražena s pojmom *policy analysis*, ki se v slovenščino prevaja tudi kot *policy analiza* (za podrobnejšo razlago cf. Fink-Hafner 2007, 10–16). Koncept *policy* bom v disertaciji izmenično uporabljala s poslovenjenim konceptom *javne politike* oziroma z njegovimi izpeljankami:

Turčija je na področju pravic žensk začela s proevropskimi (prozahodnimi) političnimi in družbenimi reformami že v poznem obdobju Otomanskega cesarstva. Takratni zametki reform so bili posledica nove nacionalne zavesti, ki je spremljala počasen propad cesarstva ter tudi ženskih gibanj in zahtev otomanskih feministk po enakopravnosti. To je bil proces, ki se je nadaljeval v obdobju turške nacionalne emancipacije in dosegel vrh ob ustanovitvi turške republike leta 1923 in v letih neposredno zatem. Takratni prvi predsednik novonastale Turčije – Mustafa Kemal Atatürk – je s paketom reform ostro prerezal otomansko popkovino in zaznamoval moderno Turčijo, kateri je bila zgled Evropa. Kemalistične⁴ reforme v 20. in 30. letih 20. stoletja so sicer pomenile paradigmatično spremembo prestopa od teokratične k sekularni ureditvi, kljub temu pa so zakoni ohranili nedemokratično in diskriminatorno naravo do žensk. Zakoni so vsebovali veliko pomanjkljivosti, ki jih je medtem Evropa, predvsem v duhu politične integracije in zaradi vpliva civilnega gibanja, že začela spreminjati. Turčijo je ta val sprememb zajel v 80. letih 20. stoletja. Takrat se je oblikoval tudi pomemben notranji dejavnik sprememb, to je pluralizacija političnega in civilnodružbenega življenja, s čimer so reforme dobile novo politično in družbeno-kritično dimenzijo. Na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva je Turčija v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja začela ponovno izvajati reforme, pri čemer so imele pomemben vpliv predvsem mednarodnopravne obveze, kot je Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk (*Convention on Elimination of all forms of Discrimination against Women*)⁵ ter evropski povezovalni procesi. Globalni procesi so hkrati pospešili ne samo turške državne, temveč tudi civilnodružbene iniciative in večji vpliv nevladnih organizacij⁶ na oblikovanje politik enakosti spolov. Sprejetje turške kandidature za vstop v EU leta **1999 in začetek pristopnih pogajanj EU s Turčijo leta 2005** pa je spodbudilo nov zagon turških oblasti k reformam pravnega sistema. Glavni reformistični akterji v zadnjem desetletju so bile politične stranke, med katerimi z večino v parlamentu izstopa konservativno usmerjena Stranka za pravičnost in razvoj⁷ (*Adalet ve Kalkınma Partisi* – AKP), in del civilne družbe⁸ (NVO, aktivisti za človekove pravice, feministično gibanje in ženske organizacije ter nekateri akademiki).

V disertaciji raziskujem, kako se dinamika odnosov med Evropo/EU in Turčijo, kar poimenujem kontekst evropeizacije, in dinamika notranjih konfliktov (predvsem konflikti

javnopolitično. V disertaciji bom posvetila pozornost slovenjenju izrazov specifične terminologije, kljub temu pa bom izraze uporabljala tudi v originalnem jeziku, v izogib terminološkim nesporazumom.

⁴ Kemalizem se nanaša na politično in državno ideologijo, ki sledi revolucionarnim principom prvega predsednika Turčije Mustafe Kemala Atatürka.

⁵ Od tu naprej CEDAW.

⁶ Od tu naprej NVO.

⁷ Od tu naprej AKP.

⁸ V empiričnem delu podrobnejše pojasnim, zakaj omenjam le »del« civilne družbe. Namreč turška civilna družba je tako kot politično okolje izrazito razdeljena po ideoloških linijah.

med religijsko in sekularno usmerjenimi segmenti politike in družbe) odraža in vpliva na spremembe **religijskih diskurzov**⁹ pri oblikovanju in interpretiranju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. V disertaciji analiziram, **kako religijski diskurzi** vplivajo na oblikovanje, razumevanje, interpretacijo, problematizacijo in pomen oziroma **okvirjanje**¹⁰ javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki ga izvajajo različni akterji. V disertaciji analiziram, kakšne pomene različni akterji pripisujejo javnim politikam na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, oziroma kakšne pomene pripisujejo konceptom, kot je na primer *enakost spolov*, ter če in kako proces pristopanja k EU oziroma kontekst evropeizacije vpliva na dejavnost okvirjanja s strani različnih akterjev. Izhajam iz družbeno konstruktivistične predpostavke, da pomeni konceptov niso fiksni oziroma so družbeno in politično skonstruirani v odvisnosti od družbenopolitičnega konteksta in akterjev.

Disertacija ugotavlja podobnosti in razlike med okvirjanjem javnih politik enakosti spolov s strani različnih vladnih in civilnodružbenih akterjev, kakšno moč in vlogo imajo pri tem religijski diskurzi, ter kako se diskurzi in akterji spreminjajo in kakšne so posledično spremembe v interpretiranju javnopolitičnih konceptov. Ker se konteksti spreminjajo, bom analizirala, kako se diskurzi in okvirjanje akterjev spreminjajo skozi čas. Z uporabo diskurzivnega pristopa k evropeizaciji in analizi politik disertacija analizira, zakaj in kako se pojavljajo določeni načini okvirjanja javnih politik in javnopolitičnih konceptov, kako akterji med seboj sodelujejo in se spreminjajo, kakšne so institucionalne in strukturne spremembe, ter spremembe v delovanju in praksah akterjev glede na različne družbenozgodovinske kontekste. V disertaciji torej opazujem, če in kako se spremembe dogajajo skozi čas, kot posledica notranjih in zunanjih kontekstualnih sprememb, predvsem pa ugotavljam, kakšen je

⁹ V disertaciji se poslužujem pojma diskurz, ki ga bom sicer podrobnejše obravnavala v teoretičnem delu disertacije. Diskurz je koncept, ki označuje način, kako so politični koncepti, ideje, obnašanje, institucije, jezik in prakse skonstruirani glede na določene predpostavke o naravi pojavov in stvari v političnem in družbenem svetu. Diskurzi reproducirajo te predpostavke, interpretacije in reprezentacije, le-te pa so okrepljene glede na moč diskurzov oziroma družbenih akterjev, ki določene diskurze reproducirajo. Diskurzi torej določajo potek interpretacij sveta in delovanja akterjev, pri čemer so določene interpretacije in delovanja sprejeta kot bolj legitimna, ker imajo akterji, ki jih reproducirajo, večjo moč, medtem ko so druge interpretacije in delovanja zatirana oziroma nelegitimna, ker določeni segmenti družbe nimajo relevantne družbenopolitične moči, da bi jih uveljavili. Analiza diskurza raziskuje diskurze, ki dajejo pomen in (ne)legitimnost družbenim konceptom, praksam in institucijam (Burnham in dr. 2004, 242). Zanimajo me torej diskurzi, ki so utemeljeni in okrepljeni z religijo in religijskimi dogmami, praksami in vrednotami, zato jih poimenujem religijski diskurzi. Religijski diskurzi pa niso nujno povezani izključno samo z religijskimi akterji, saj namreč diskurz ni nekaj, kar bi določeni akterji posedovali, temveč predstavlja *sistem idej in praks*, in kot takšne jih lahko izražajo različni akterji. Razliko med religijskimi akterji, institucijami in religijskimi diskurzi podrobnejše obravnavam v teoretičnem delu.

¹⁰ O razlikah med konceptoma diskurz in okvirjanje podrobnejše pišem v teoretičnem in metodološkem delu disertacije. Okvirjanje (ang. *framing*) je koncept, ki izhaja iz metode analize okvirjanja ali diskurzivnega pristopa k analizi politike in javnih politik. Koncept je prvi uporabil Goffman (1974). Okvirjanje je metodološki koncept, ki se nanaša na analizo interpretiranja, problematiziranja in pripisovanja pomena ali upomenjanja (*meaning-making*) konceptov; tu konkretnije konceptov v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva.

pri tem vpliv evropeizacije, oziroma kako spremembe diskurzov, delovanja akterjev in okvirjanja javnopolitičnih konceptov sovpadajo s procesom in vplivom evropeizacije.

II Opredelitev problema in raziskovalna vprašanja

Večina reform v procesu pristopanja k EU je sprejeta v času vladavine konservativne Stranke za pravičnost in razvoj (AKP), ki izhaja iz islamske družbenopolitične perspektive, kar za mnoge analitike in opazovalce predstavlja presenečenje in vzbuja vprašanja o naravi in spremembi islamskih političnih akterjev. Pojavljajo se trditve, da v Turčiji prevladujejo zelo močne patriarhalne norme in težnje k **retradicionalizaciji družbe**, ki se napajajo iz religijskih vrednot, še zlasti po nastopu vladavine AKP leta 2002. Primer retradicionalizacije so javne in politične debate o kaznovanju prešuštva, želja po omejitvi pravice do splava in zavračanje pravic zakoncev do enake delitve lastnine v primeru razdora zakona.¹¹ AKP je razumljena kot religijsko fundamentalistična stranka, ki retradicionalizira družbo na osnovi religijskih vrednot (Tibi 2006; Acar in dr. 2007). Pojavljajo pa se tudi raziskave (Yavuz 2006; Uğur in Canefe 2004; Canefe in Uğur 2004; Duran 2004; Keyman in Öniş 2004; Korkut 2009; Kanra 2009; Başkan 2009; Müftüler-Baç 2005), ki razkrivajo, da se sodobne turške islamske struje in predvsem stranka AKP zelo uspešno prilagajajo evropeizacijskim procesom, kljub temu, da so nekateri vodilni člani stranke AKP in predvsem predhodne islamske stranke do nedavnega v EU videle zgolj »krščanski klub«, v katerem ni prostora za druge tradicije. Te raziskave pravijo, da se stranka AKP razlikuje od predhodnih islamskih strank ter kaže proevropsko politiko in predanost reformam (evroentuziazem), celo bolj kot dosedanji proevropski akterji v kemalistični eliti. Vojska, določeni segmenti civilne in strokovne javnosti, kemalistično sekularna Republikanska ljudska stranka (*Cumhuriyet Halk Partisi*)¹² in tudi nacionalistična Ljudska nacionalna stranka (*Milliyetçi Halk Partisi*)¹³ pa izražajo evroskeptični diskurz.

V luči modernizacijskih in evropeizacijskih procesov je torej zanimiv in raziskovanja vreden pojav dejstvo, da v Turčiji ni več sekularno-kemalistična elita tista, ki najbolj vneto podpira družbenopolitične spremembe po modelu Evrope in vstop Turčije v EU, temveč so to islamski, pa tudi kurdski (etnična manjšina) in alavitski (verska manjšina) akterji. V okviru te spremenjene pozicije akterjev so bile sprejete mnoge pozitivne reforme na področju politik enakosti spolov, stranka AKP pa je večkrat izrazila upanje v spremembo razumevanja in odnosa družbe do človekovih pravic. Koncept evropeizacije torej predstavlja pomemben dinamični interpretativni okvir za razumevanje vpliva širitve EU na institucije in akterje, ki so

¹¹ Noben od teh predlogov sicer ni bil sprejet. Pod pritiskom civilne družbe in kritik iz EU so bili predlogi umaknjeni.

¹² Od tu naprej CHP.

¹³ Od tu naprej MHP.

definirani kot religijski akterji. Vprašanje, na katerega bom odgovarjala, je, kako evropeizacija v luči pristopnih pogajanj in zahtev EU vpliva na religijske akterje in kako le-ti v odgovor učinkom evropeizacije artikulirajo in spreminjajo svoja stališča do reform, kako razumejo proces evropeizacije, kako interpretirajo koncepte javnih politik na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter kako proces evropeizacije vpliva na njihovo delovanje. Analizirala bom, kako se religijski akterji spreminjajo pod zunanjimi in notranjimi vplivi, kako razumejo in interpretirajo te vplive, kako delujejo v praksi in kako interpretirajo javne politike, oziroma kako se zaradi notranjih in zunanjih vplivov spreminja njihovo oblikovanje javnih politik na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva. Fokus je torej tako na spremembah delovanja in vrednot religijskih akterjev in religijskih diskurzov, kot tudi na interpretacijah in spremembah njihovega razumevanja javnih politik in konceptov, ki se tičejo enakosti spolov in intimnega državljanstva.

Za analizo teh vprašanj, ki se osredotočajo na analizo konstrukcije pomenov v odvisnosti od različnih kontekstov, uporabljam družbeno konstruktivistični in znotraj njega diskurzivni pristop za analizo vpliva notranjih in zunanjih dejavnikov, kjer analiziram vpliv konteksta evropeizacije na religijske akterje oziroma religijske diskurze ter njihove spremembe. Konstruktivistično interpretativni pristopi se osredotočajo na družbene kontekste,¹⁴ znotraj katerih se oblikujejo pomeni, interesi in preference ter znanje in razumevanja akterjev. Interesi, vrednote, preference in znanje akterjev niso dani *a priori*, temveč se v kontekstu spreminjajo in oblikujejo. Prav tako vsaka družba razume, interpretira, redefinira in izpogaja pomene in norme enakosti spolov, pravice žensk in odnose med spoloma na določen način, kar pa ne pomeni, da lahko razumemo te norme kot fiksne in značilne za določeno »družbo, kulturo ali religijo«, temveč moramo pogledati v pogoje konstrukcije teh pomenov in norm v določeni družbi, ki so odvisni od zunanjih in notranjih dejavnikov vpliva. Mednarodne sprejete norme o enakosti spolov in pravicah žensk so ohlapno definirane oziroma nimajo enotne definicije, saj jih državni in lokalni akterji, ki sprejemajo mednarodne in evropske obveze, med prenašanjem na lokalno raven interpretirajo, prilagajajo in »prevajajo« skladno z lokalnim kontekstom. Zgolj vpogled v sprejete zakone na podlagi vpliva direktiv in priporočil nam nič ne pove o sporih in interakcijah, ki se dogajajo na lokalni/državni ravni v procesu aplikacije teh norm. Konstruktivistični ali interpretativni pristop s poudarkom na interpretaciji pomenov konceptov je primeren za to, da uvidimo, kako

¹⁴ Kontekst definiram kot časovno, prostorsko ter kulturo, politično in družbeno specifično okolje ali strukturo, ki vsebuje skupek procesov, institucij, kulturnih praks in tradicij, ideologij in diskurzov, ki določajo in definirajo posameznika, njegovo razmišljanje in obnašanje ter vplivajo na njegovo refleksijo dogodkov.

so norme in koncepti enakosti spolov in pravic žensk interpretirani v proces pogajanj in oblikovanja javnih politik.

Znotraj vsake družbe oziroma konteksta obstajajo različne skupine akterjev in različni odnosi moči med le-timi, ki različno interpretirajo in med seboj zahajajo v spore glede razumevanja in implementacije mednarodnih norm. Družbe so časovno in prostorsko specifične, kar pomeni, da v njih vladajo določene strukture moči in spori, ki vplivajo na delovanje in razumevanje akterjev pri oblikovanju politik. Kako različni akterji v Turčiji sprejemajo in razumejo norme in vrednote o enakosti spolov, je torej odvisno od notranjih pogojev in pozicij ter od zunanjih vplivov. V Turčiji je spor med različnimi interpretacijami običajno (pomanjkljivo) razumljen kot spor med islamisti¹⁵ in sekularisti, katerih svetovni nazori in pogledi na enakost spolov so razumljeni kot medsebojno izključujoči. Takšen pogled (ali–ali) pa zanemarja kompleksno realnost odnosov, načine interakcij med različnimi skupinami, ter ne nazadnje podobnosti in razlike med različnimi akterji v razumevanju norm in vrednot enakosti spolov, za kar pa je potrebno razumevanje konteksta (cf. Kardam 2005, 2–3). V Turčiji so različne interpretacije norm enakosti spolov zelo relevantne, saj Turčija pod svojim okriljem zaobjema izrazito nasprotujoče si, hkrati pa medsebojno prepletajoče se poglede, tako moderne kot tudi tradicionalne, manjšinske in nacionalistične, religijske in sekularne, hkrati pa imajo v Turčiji mednarodni in evropski procesi velik vpliv že skozi zgodovino. Kako različni družbeni dejavniki med seboj vplivajo ter kakšne možnosti in omejitve ustvarjajo pri delovanju akterjev in njihovemu oblikovanju javnih politik, predstavim v pričujoči študiji. Analiza vpliva evropeizacije v Turčiji na spremembo religijskih akterjev in diskurzov bo pripomogla k boljšemu razumevanju spornih področij, kot

¹⁵ El Guindijeva (2000, xix) sicer opozarja, da se koncepta islamisti(čen) in islamizem poveujeta s fundamentalizmom za negativno označevanje sicer zelo raznolikih skupin, ki svoje delovanje utemeljujejo z islamom. El Guindijeva opozarja, da se islamizem mnogokrat neupravičeno uporablja namesto islama, islamist(ični) pa namesto islamski, kar vsa gibanja znotraj islama homogenizira in radikalizira z negativnim prizvokom. Avtorji zato opozarjajo, da je pojem islamskega ali religijskega fundamentalizma prazen koncept, katerega definicija se običajno utemeljuje s stereotipi, kar preprečuje razumevanje dinamik in reinterpretacij v religiji. Po Haynesovem mnenju je religijski fundamentalizem v bistvu zelo (post)moderen pojav (Haynes 2011, 21–33), čemur pritrjuje tudi Bhatt (1997), ki meni, da fundamentalisti vnašajo veliko novosti v interpretacije religije, zato je zanje bolj primeren izraz neofundamentalisti. Sicer pa se v okviru družbeno konstruktivističnih pristopov koncepti religije, tradicije in konservativizma, kot religijska gibanja, razumejo fleksibilno in kontekstualizirano. Za religijske akterje in gibanja, ki se družbeno, ekonomsko in politično angažirajo, uporabljam koncept politični islam oziroma islamisti ali islamski akterji, ki pa lahko zavzema tako religijsko ortodoksna in politično zelo konservativna stališča (recimo zavzemanje za šeriatsko pravo in državo), kot tudi konservativno demokratična stališča (primer je tako imenovana konservativna demokracija v Evropi in Turčiji). Karakaş (2007, 15) na primeru Turčije opozarja, da se je politični islam razvil na demokratičen način v okviru parlamentarne demokracije in laičnega sistema. Po podatkih iz leta 2007 se sicer 25,7 % vprašanih zelo strinja (24,6 % pa strinja) s tem, da kdor ne verjame v boga, ni primeren za delo v javni upravi oziroma politiki. Po istih podatkih pa se 19,4 % vprašanih zelo strinja (in 42,2 % strinja), da verski voditelji ne bi smeli vplivati na delo vlade (World Value Survey Databank 2007).

so religija, človekove pravice in enakost spolov, ne nazadnje pa bo prispevala k razumevanju religijskih političnih in družbenih akterjev kot dinamičnih entitet.

Osredotočam se na vpliv religijskih diskurzov pri oblikovanju javnih politik, ki zadevajo žensko in moško vlogo v javni in zasebni sferi, oziroma na javne politike, ki urejajo področje družine in intimnih odnosov in potemtakem urejajo nekatera občutljiva področja družbenih in religijskih vrednot. Področje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva predstavljajo vse tiste javne politike, odločitve, zakonodaja, norme in diskurzi, ki urejajo intimne in družinske odnose in pravice posameznikov. Med navedene javne politike enakosti spolov in intimnega državljanstva sodijo predvsem naslednja področja: enakost spolov v politiki in ekonomiji (politična zastopnost, delavska zakonodaja, socialne politike); politike enakosti spolov v okviru intimnega državljanstva, med katere sodijo družinske politike (sklenitev zakonske zveze, pravice in obveznosti v zakonu, ločitev, status otrok, zunajzakonske skupnosti), politike reprodukcije (reproduktivne pravice in zdravje, splav, metode reprodukcije, umetna oploditev, demografsko in družinsko načrtovanje) ter politike spolnosti (spolnost, spolno zdravje, spolne pravice posameznikov, spolna usmerjenost, spolna identiteta in spolna diskriminacija); ter javne politike na področju preprečevanja nasilja, utemeljenega na spolu in spolnosti (nasilje nad ženskami, nasilje nad drugače spolno usmerjenimi, spolno nasilje, spolno nadlegovanje na delovnem mestu, ter nasilje v družini).¹⁶

Ključni kriterij za analizo prav teh javnih politik je dejstvo, da po eni strani urejajo prav področja, ki so tesno povezana z družbenimi in religijskimi vrednotami (družina, odnosi med spoloma) in so torej mnogokrat teme sporov, po drugi strani pa niso v sklopu dometa EU direktiv in zato niso del formalnih zahtev za članstvo oziroma kopenhagenskih kriterijev in pravnega reda EU (*acquis communautaire*) in zato sodijo v domeno domačih politik. Domnevam namreč, da prilagajanje pravnemu redu EU in izpolnjevanje kopenhagenskih kriterijev¹⁷ nima neposredne zveze z vplivom religije in je tudi bolj ekonomsko usmerjeno (cf. Rosilli 2000a). Prav zato je moj namen ugotoviti, če in kako religijski diskurzi vplivajo na

¹⁶ V disertaciji zajemam širši spekter politik enakosti spolov in ne samo tisti del, ki se večinoma ukvarja z enakostjo spolov na delovnem mestu. Določene evropske politike enakosti spolov, ki so sicer obvezujoče za države članice, so se namreč oblikovale predvsem v domeni ekonomskega diskurza oziroma politik zaposlovanja (cf. Rosilli 2000a). Te politike tako zagotavljajo načelo enakosti med moškim in žensko v povezavi z ekonomsko sfero oziroma zaposlovanjem, ter predvidevajo enako plačilo za enako delo, enako obravnavo in nediskriminacijo na delu, prepoved spolnega nadlegovanja ter urejajo nekatere socialne pravice, kot je pravica do porodniškega dopusta za očete.

¹⁷ Izpolnjevanje kopenhagenskih kriterijev zahteva od prihodnje članice sprejem pravnega reda EU, stabilne politične institucije, ki zagotavljajo demokracijo, vladavino prava, človekove pravice in zaščito manjšin; na ekonomskem področju pa se od članice zahtevajo delujoča tržna ekonomija, konkurenčna sposobnost in izpolnjevanje pogojev monetarne unije. Kopenhagenski kriteriji so bili sprejeti na vrhu EU v Kopenhagnu leta 1993. Prilagajanje Turčije EU sicer kaže zelo proevropsko politiko v okviru zagotavljanja predvsem ekonomskih kopenhagenskih kriterijev.

oblikovanje tistih politik, kjer EU nima večjih pristojnosti in kakšen je vpliv evropeizacije oziroma referenca na EU na teh področjih. Prav na področju tako imenovane mehke zakonodaje (*soft-law*) lahko vidimo »mehke« vplive oziroma učinke evropeizacije na morebitne (ne)spremembe v konservativnih religijskih diskurzih. Mehka zakonodaja je definirana kot oblika pravnih pravil, ki niso obvezujoča, oziroma kot vsebina pravil, ki so zelo ohlapno definirana (Shelton v Mörth 2003, 161) (na primer smernice in priporočila). V pričujoči analizi so primer mehke zakonodaje javne politike enakosti spolov in intimnega državljanstva (z izjemo enakosti spolov na področju trga in ekonomije, kjer EU zahteva izpolnjevanje obvezujočih uredb in direktiv, kar sodi v tako imenovano trdo zakonodajo (*hard-law*)).

Teorije evropeizacije namreč poudarjajo, da se akterji učijo in prilagajajo tudi izven zgolj adaptacijskih učinkov, to je izven zahtev EU v okviru trde zakonodaje, ki jo predstavljajo direktive (Jacquot in Woll 2003, 3; Radaelli 2004, 9). Učinki evropeizacije na horizontalnem nivoju ali mehka zakonodaja ima zato vpliv, ki seže preko formalnih zahtev. Države kandidatke sprejemajo reforme, ki so pogoj za vstop v EU, toda na nekaterih področjih EU ne daje natančnih navodil in pogojev, temveč le priporočila, ki jih države bodisi upoštevajo bodisi ne upoštevajo. Zato na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva obstajajo med politikami EU in nacionalnimi javnimi politikami precejšnje razlike oziroma je vpliv evropeizacije diferenciran (cf. Liebert 2003). Analiziram, kako v Turčiji evropeizacija vpliva ali ne na religijske akterje pri oblikovanju politik na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, to je na področju mehke zakonodaje.

V disertaciji analiziram predvsem, kako se pod vplivom procesa evropeizacije pojavljajo, artikulirajo in transformirajo religijski diskurzi pri oblikovanju navedenih javnih politik. V procesu oblikovanja politik sodeluje vedno več akterjev, ki normativne predpise EU interpretirajo na različne načine. Na te interpretacije vplivajo konteksti družbenega okolja, kulture, politike in zgodovine, torej družbeno prevladujoči diskurzi. Zato se je v analizi politik in študijah evropeizacije pojavila večja osredotočenost na interpretativne procese, tako na mikro- kot tudi na mezo- in makronivoju. Raziskovalci se čedalje bolj osredotočajo na procese upomenjanja (*meaning-making*), interpretiranja in argumentiranja tako procesa evropeizacije kot tudi javnopolitičnih problemov, na prakse in interakcije med akterji, spore in načine reševanja sporov, ki se tičejo omenjenih javnopolitičnih področij; prav tako pa na vplive in stopnje vpliva evropeizacije v teh procesih. Pri interpretativni analizi vpliva evropeizacije kot normativne entitete pa se pokažejo različne dimenzije moči in zatorej spornosti, kar nakazuje, da je evropeizacija različno interpretirana, uporabljena in argumentirana. Interpretativne analize lahko pokažejo manj vidne in manj obravnavane

processe v oblikovanju politik, to je interpretativne procese. Interpretativni pristopi k analizi politik in evropeizacije zato vedno bolj vključujejo tudi antropološke metode, na primer etnografijo in kulturološke metode, ki sledijo razvoju konceptov in pomenov teh konceptov. V takšnem pristopu se združujejo kulturno-antropološke discipline, zgodovinsko-politične discipline in semiotične/lingvistične/diskurzivne discipline, ki se ukvarjajo s produkcijo pomenov. Za analizo razvoja razumevanja konceptov, sprememb akterjev in diskurzov in sprememb v okvirjanju omenjenih javnopolitičnih problemov v kontekstu evropeizacije je potrebna zgodovinska oziroma longitudinalna analiza. Takšna analiza je smiselna predvsem za problematizacijo same evropeizacije kot koncepta in kot procesa.

Temeljni cilj moje analize je odgovoriti na vprašanje: **Kako religijski diskurzi vplivajo na oblikovanje (okvirjanje) politik enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji v kontekstu evropeizacije?**

Pri doseganju tega cilja si pomagam z naslednjimi delovnimi vprašanji:

1. Kako religijski diskurzi vplivajo na akterje pri okvirjanju politik enakosti spolov?
2. Kateri akterji delujejo pod vplivom religijskih diskurzov?
3. Kateri so religijski akterji in kako oblikujejo koncepte in probleme na področju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva v različnih in specifičnih družbeno zgodovinskih kontekstih?
3. Kateri in kakšni so (evroskeptični, evropragmatični, državni, civilni) religijski akterji v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva v Turčiji?
4. Kako se religijski diskurzi oziroma interpretacije religije s strani različnih akterjev artikulirajo in spreminjajo v kontekstu evropeizacije?
5. Ali evropeizacija tudi v širšem (političnem in družbenem) smislu vpliva na evropeizacijo v ožjem smislu (javne politike) in/ali nasprotno?
6. Ali je evropeizacija samo enostranski učinek/adaptacija pod pritiskom EU ali pa gre za odprt koncept, ki je odvisen od vsakokratnih pogajanj v različnih časovnih in nacionalnih kontekstih? Kako torej konceptualiziramo evropeizacijo?
7. Kakšni so pozitivni in negativni pomeni, pripisani Evropi, EU oziroma evropeizaciji, in na kakšen način akterji interpretirajo in uporabljajo proces evropeizacije?
8. Kakšen je in od česa je odvisen vpliv evropeizacije in kakšne so reakcije nanjo oziroma spremembe na lokalni ravni (učinki pozitivne in negativne konceptualizacije in uporabe evropeizacije).

III Metode raziskovanja in struktura disertacije

V pričujoči študiji se osredotočam predvsem na procese ali mehanizme vplivov med različnimi enotami analize, zato analiza ne temelji na hipotezi, temveč na raziskovalnih vprašanjih. Ko gre za interpretativni pristop, Strauss in Corbinova (1998, 12–13) svetujeta raziskovalno fleksibilnost, v kateri se raziskovalec pomika naprej in nazaj med teorijo, empiričnim materialom in analitičnim okvirjem, ki si ga zastavlja. Raziskovalec naj si tako prizadeva za okvir analize, ki je kontekstualno občutljiv. V disertaciji bom iz navedenih razlogov uporabila kvalitativne oziroma interpretativne metode (cf. Hammer in dr. 1999, 169; Moses in Knutsen 2007; Burnham in dr. 2004; Yanow 2007; Sadovnik 2007; Clarke 2007). Nekatere izmed metod bom podrobnejše predstavila v nadaljevanju, saj so metode, kot na primer analiza diskurza, neposredno povezane s teoretičnim ozadjem, iz katerega izhajajo.

Longitudinalna analiza oziroma zgodovinska etnografija temelji na metodi analize sekundarnih in primarnih virov, s pomočjo katerih analiziram kontekstualne značilnosti in identificiram relevantne akterje, institucije in družbene diskurze. Poudarek analize je na analizi delovanja akterjev in na identifikaciji institucionalnih ureditev. S poudarkom na zgodovinski analizi se osredotočam tudi na proces sprememb akterjev, institucij in diskurzov, ter dinamiko odnosov med Turčijo in procesom evropeizacije. Empirično opazovanje političnega dogajanja mi pomaga razumeti širši družbeni kontekst in strukture, pa tudi akterje, njihovo delovanje in interakcije ter družbene pomene. Za analizo primarnih virov uporabim vsebinsko in narativno analizo, s katerima analiziram vsebino ključnih dokumentov in različne narative ali zgodbe, ki se na določeno temo pojavljajo. Narativna metoda je uporabna tudi pri analizi delovanja akterjev, praks in institucij, saj z »zgodbo« razložimo nastanek, obstoj in spremembe v delovanju akterjev, praksah in institucijah oziroma analiziramo kontekst in spremembe konteksta (Bevir in Rhodes 2002, 134). Narativ mi pomaga izgraditi koherentno interpretacijo konteksta, saj se razlikuje od kronološke analize dogodkov v tem, da analizira akterje, delovanje akterjev, namene in interpretacije akterjev, glavne teme oziroma dogodke ter konsistenco med njimi; predstavlja torej interpretativno analizo (Kaplan 1993, 178). Del podatkov in primarnih virov uporabim iz virov raziskave QUING,¹⁸ predvsem primarne vire in dokumente. Pri analizi družbenih in političnih vrednot uporabim tudi statistične podatke.

Najpomembnejši metodi pa sta analiza diskurza in analiza okvirjanja, ki ju predstavim v nadaljevanju in predstavljata tudi teoretični pristop. Z metodo analize diskurza in okvirjanja

¹⁸ Mednarodni projekt QUING – *Quality in Gender+ Equality Policies* (www.quiring.eu).

izvedem kvalitativno vsebinsko analizo uradnih dokumentov,¹⁹ delovanja relevantnih akterjev in strukture institucij; z analizo okvirjanja pa se še posebej osredotočim na lingvistični element načina argumentiranja in problematiziranja o določeni javnopolitični temi na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva oziroma na način konstrukcije pomena političnih konceptov.

Struktura disertacije sestoji iz dveh glavnih delov, teoretičnega in empiričnega. V teoretičnem delu v prvem podpoglavju predstavim obstoječe teoretične pristope k obravnavi evropeizacije, ki jih skušam dopolniti s sodobnimi družbeno konstruktivističnimi pristopi. Družbeni konstruktivizem obravnavam v drugem podpoglavju, kjer obravnavam predvsem poststrukturalizem, kritični realizem in analizo diskurza, ter jih sintetično združim za aplikacijo na študije evropeizacije in policy analize. V tretjem podpoglavju apliciram teoretično sintezo na operacionalizacijo novih metodoloških pristopov analize evropeizacije in javnih politik. Tu predstavim konstruktivistični institucionalizem, analizo diskurza in analizo okvirjanja. V četrtem podpoglavju predstavim aplikacijo sinteze družbeno konstruktivističnih pristopov na študije evropeizacije v Turčiji, študije spolov in študije religije. Teoretični del zaključim v petem podpoglavju, in sicer z oblikovanjem modela za analizo. V empiričnem delu obravnavam tri časovne sekvence oziroma periode, vsaka sekvenca pa predstavlja eno podpoglavje. Vsako podpoglavje razdelim na prvi del, kjer analiziram kontekst, in na drugo podpoglavje, kjer analiziram okvirjanje politik enakosti spolov. Nazadnje pa sledi sklepno poglavje.

IV Vsebina in potek analize

V disertaciji gre na metateoretični ravni za sintezo dveh različnih družbeno konstruktivističnih pristopov, kritičnega realizma in poststrukturalizma, ki ju apliciram na področje policy analize in študije evropeizacije. Sinteza obeh pristopov obravnava dihotomijo akterja in strukture ter njun odnos skozi čas, kar omogoča razumevanje družbene konstrukcije materialne realnosti in pomenov. Družbene konstrukcije se dogajajo v odnosu med strukturo in akterjem ter v diskurzivnih interakcijah med akterji. Dialektični odnos med akterjem in strukturo povzroča spremembe tako na ravni akterjev kot tudi na ravni struktur, kar se kaže v materialni in idejni realnosti. Akterji se spreminjajo pod vplivom strukturnih omejitev in možnosti, strukturnih strateških preferenc, pod vplivom interakcij med akterji in zaradi refleksije svojega delovanja in razmišljanja; strukture pa se spreminjajo pod vplivom delovanja oziroma performativnosti in praks akterjev, ter zaradi sprememb v idejni in materialni osnovi struktur.

¹⁹ To so zakoni, parlamentarne debate, nacionalne politike, dokumenti nevladnih organizacij in strankarski programi.

V disertaciji **longitudinalno in večnivojsko** analiziram kontekst in vpliv evropeizacije v Turčiji, katerega vpliv je odvisen od notranjih (državnih) strukturnih pogojev, interakcij med akterji (predvsem konflikti med religijsko in sekularno usmerjenimi segmenti politike in družbe) in pomeni, ki ga akterji pripisujejo evropeizaciji. Analiziram, kako se dinamika teh odnosov odraža in vpliva na spremembe religijskih diskurzov, ter kako se posledično religijski diskurzi artikulirajo in vplivajo na oblikovanje oziroma okvirjanje javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki ga izvajajo različni akterji. Tako analiziram spremembe v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva (policy nivo) na način, da jih povežem s polity in policy nivojem ter vplivom konteksta evropeizacije.

V dialektičnem odnosu med akterjem in strukturo ima pomemben vpliv pojem diskurza in diskurzivne prakse, ki povezuje ta dva nivoja, saj diskurz vpliva na akterje preko (diskurzivne) konstrukcije pomenov in materialnega sveta, diskurzivne prakse pa predstavljajo tako vzorce razmišljanja (okvirjanja) kot tudi delovanja in so vezane na posamezni diskurz. Ker se osredotočam na diskurzivno konstrukcijo pomenov in materialnega sveta, za različna obdobja v turški zgodovini najprej identificiram **kontekst oziroma strukturne pogoje**, prevladujoče ali dominantne diskurze, ter glavne akterje, ki v teh kontekstih delujejo. Za analizo specifičnih značilnosti diskurzov in akterjev se osredotočim na načine, kako in zakaj se v določenem družbenem kontekstu pojavijo diskurzi in kako le-ti postanejo dominantni ali marginalizirani, ter na kakšen način se diskurzi artikulirajo v javnih politikah. Osredotočam se na nastanek in moč družbenopolitičnih diskurzov glede vprašanj statusa žensk in odnosov med spoloma; analiziram prevladujoče diskurze in diskurzivne prakse ter diskurzivne boje, ki vplivajo na oblikovanje pomenov konceptov, to je zgodovinske pomene evropeizacije, ter pomene in razumevanja odnosov med spoloma; analiziram sedimentacijo teh diskurzov v dispozitivih ali institucionalnih ureditvah oziroma v obliki javnopolitičnih paradigem na področju urejanja položaja žensk in odnosov med spoloma; okvirjanje policy problemov na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter diskurzivne prakse akterjev, ki predstavljajo tako razmišljanje (okvirjanje) kot tudi delovanje akterjev. V vsakem obdobju analiziram **delovanje in okvirjanje akterjev** ter diskurze, ki vplivajo na okvirjanje in delovanje akterjev na javnopolitičnih področjih, saj sklepam, da bodo javne politike enakosti spolov in intimnega državljanstva okvirjane v odvisnosti od prevladujočih diskurzov in v odvisnosti od odnosov med akterji in strukturo.

Poseben poudarek posvetim religijskim diskurzom in akterjem. Religijski diskurz ne predstavlja nujno diskurza, ki ga izražajo zgolj religijski akterji, temveč tudi druge vrste akterjev, ki so sicer *a priori* identificirani na podlagi identitetnih značilnosti (na primer sekularni akterji). Zato v analitičnem delu razločim analitični kategoriji religijskih diskurzov in religijskih akterjev. Analiza diskurzivnega okvirjanja tako omogoča razumevanje akterjev

in skupin akterjev kot nefiksni in nehomogenih skupin. Analiziram način delovanja, pojavljanja in spreminjanja religijskega diskurza, ter delovanje, okvirjanje in spreminjanje religijskih akterjev. Akterji namreč pod vplivom različnih dejavnikov (struktur, interakcij, diskurzivnih pomenov) javne politike drugače interpretirajo oziroma javnopolitične probleme drugače okvirjajo in konceptom pripisujejo različne pomene ter skladno s tem spreminjajo svoje interese.

Ker so tudi materialni objekti (institucije, institucionalizirane zakonske ureditve, družbeno-politični položaj in moč akterjev) posledica diskurzivnih bojev pri konstrukciji pomenov in so neposredni rezultat teh pripisanih pomenov, analiziram te dispozitive ali materialne realizacije/sedimentacije diskurzivne produkcije (institucije, konkretne zakone). Institucionalne ureditve so podvržene nenehnim zunanjim in notranjim vplivom. V okviru notranjih vplivov so nenehno prisotni spori in boji, ki povzročajo spremembe v ustaljenih oblikah razumevanja, delovanja in institucionalnih ureditvah, ter oblikovanja in reševanja policy problemov. Analiziram, kako nastajajo nova ali preoblikovana razumevanja in definicije policy problemov, kako se spreminjajo prakse in institucije, kateri novi akterji se pojavljajo, ter kako se spreminjata delovanje in okvirjanje akterjev kot rezultat novih odprtih diskurzivnih možnosti. Uspeh akterjev je odvisen od moči in predvsem legitimnosti, ki se diskurzivno vzpostavlja. Vpliv na moč akterjev pa med drugim predstavlja tudi proces evropeizacije.

Evropeizacijo v Turčiji razumem kot zgodovinski koncept, ki oblikuje turško identiteto oziroma identiteto turških akterjev in ki je vsakokrat znova redefiniran. Evropeizacijo razumem kot normativno, kognitivno in diskurzivno referenco ali referenčni okvir, v skladu s katerim akterji delujejo in okvirjajo; zato analiziram pomene evropeizacije, ki jih akterji pripisujejo evropeizaciji v različnih zgodovinskih obdobjih. Ker je za analizo normativnega, kognitivnega in diskurzivnega vpliva evropeizacije, to je za analizo vpliva evropeizacije takrat, ko ni neposredne prisile po spremembah, najbolj primerna analiza na področju mehke zakonodaje, je objekt analize področje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki je večinoma prepuščeno nacionalni zakonodaji. Za analizo javnih politik uporabim **analizo okvirjanja**, predmet analize pa so javnopolitični teksti in dokumenti (zakoni, parlamentarne debate, policy načrti). Analiziram, če, kdaj in kje je prisoten vpliv evropeizacije pri oblikovanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter zakaj se ta vpliv odraža na teh specifičnih področjih, kdo so akterji pod vplivom evropeizacije in kako akterji okvirjajo politike pod vplivom evropeizacije.

Ker se kontekstualni elementi spreminjajo v času, tudi procesi okvirjanja oziroma okvirji niso fiksni in se spreminjajo kot rezultat družbenopolitičnih sprememb. Z **longitudinalno analizo** analiziram, kako se diskurzi in okvirjanje akterjev spreminja v času,

ter zakaj in kdaj, še zlasti v odnosu do konteksta evropeizacije. Analiziram spremembe okvirjanja skozi čas, kjer analiziram posledice vplivov konteksta evropeizacije in sprememb v lokalnem kontekstu (strukturne možnosti in omejitve, dislokacije, interakcije med akterji). Poseben poudarek posvečam temu, kako interpretacija oziroma percepcija konteksta evropeizacije vpliva na akterje in posledično na način, kako akterji evropeizacijo uporabljajo, kako pod vplivom evropeizacije in percepcij evropeizacije delujejo, ter kako se to odraža v okvirjanju politik.

V Prispevek disertacije k razvoju znanosti

Disertacija predstavlja nov prispevek k družboslovni znanosti tako na ravni empirije oziroma z vidika ugotovitev analize, kot tudi na ravni teorij/pristopov k evropskim študijam v politološki in sociološki znanosti. Vloga religije in delovanje religijskih akterjev v procesu širitve EU/evropeizacije je še neraziskan empirični primer, ki v procesu analiz in problematizacije evropeizacije dobiva čedalje večji pomen. Zato obstaja potreba po raziskovanju vpliva konteksta evropeizacije na spremembo/obnašanje religijsko usmerjenih akterjev (Diez in dr. 2005, 10). Disertacija z analizo in razčlenitvijo religijskih vplivov v kontekstu širitve EU/evropeizacije prispeva k politološkemu znanstvenemu področju družbenih ved z dveh vidikov; prvič s problematizacijo razumevanja koncepta evropeizacije/EU-izacije/Evropske oziroma refleksije pomenov, ki jih tej koncepti nosijo; in drugič s študijem vpliva, ki ga ima evropeizacija oziroma širitev EU na religijske akterje, s katero se ponujajo uporabne točke primerjav z drugimi državami Evrope, ki so članice EU, ter s tistimi državami, ki so za članstvo zaprosile ali pa so v procesu pogajanj (Diez in dr. 2005, 2). Analiza artikulacije religijskih diskurzov v kontekstu širitve EU/evropeizacije bo tako doprinesla k manj raziskanemu področju v politoloških znanostih in konkretnije evropskih študij, saj bo problematizirala same pomene širitve EU in evropeizacijo z vidika vključevanja Turčije v EU.

Pomemben za znanost je tudi teoretično-metodološki prispevek, ki združuje analize javnih politik, analize diskurza in študije širitve EU/evropeizacije v okviru evropskih študij, saj se operacionalizacija analize javnih politik kot analize diskurza oziroma povezava klasične analize javnih politik z družbeno konstruktivističnimi pristopi za raziskovanje vplivov procesa evropeizacije še razvija (Waeber 2004; Jokela 2008; Paul 2009; Radaelli 2003). Analiza diskurza v okviru študija evropskih integracij se ukvarja predvsem z razumevanjem diskurzivnih procesov in njihove interakcije s spremembami v Evropi, ki se tičejo vprašanj o legitimnosti, zgodovini, vlogi medijev, državljanstva in politike (Waeber 2004; Delanty in Rumford 2008). Pri tem se uporabljajo metode, kot so analize tekstov EU sistema, javnih

debat, zgodovinskih virov, izjav politikov in intelektualcev, kjer je fokus predvsem na konceptualizaciji projekta integracije in na vprašanju, kakšno identiteto integracija ustvarja (Jokela 2008, 15). Vse te študije se po mnenju Jokela (2008) neposredno tičejo evropeizacije, vendar odnos med analizo diskurza in evropeizacijo ni nikjer eksplicitno razložen. Disertacija bo prispevala k interpretativni analizi javnih politik v okviru evropeizacije na področju javnih politik, ki se tičejo družinskih, državljskih in spolnih (*gender*) politik (v primerjavi z bolj razširjenim raziskovalnim spektrom na področju zunanje, varnostne in obrambne politike).

Disertacija torej oblikuje teoretsko-metodološka izhodišča za družbeno konstruktivistično analizo javnih politik in evropeizacije, saj si zastavlja naslednje cilje: 1. prispevek k novejšim teorijam analize javnih politik in evropeizacije, ki upoštevajo novejša pojmovanja evropeizacije, kot kognitivnega, institucionalnega in interaktivnega procesa sprememb, ki so odvisne od različnih konfiguracij institucionalnih oblik in aktivnosti. Gre za analizo v okviru postpozitivistične paradigme, ki bi jo rada vpeljala v analizo javnih politik in študije evropske integracije/evropeizacije (kot se je to že zgodilo v znanosti o mednarodnih odnosih); 2. teoretična interdisciplinarnost: uporaba teorij v okviru družbenega konstruktivizma in teorij diskurza, ki pomenijo ontološko pot med akterjem in strukturo, predvsem pa osredotočenost na prakse in delovanje. Diskurz je koncept, ki združuje temeljno dihotomijo družboslovnega raziskovanja, in sicer strukturo in delovanje, s čimer pojasnjuje dinamiko sprememb skozi čas in prostor (kontekst). Z vidika dihotomije agent–struktura si disertacija prizadeva za sintezo in vpeljavo v analizo javnih politik naslednjih metateorij družbenega konstruktivizma: poststrukturalizma in kritičnega realizma v domeni interpretativne tradicije ali tradicije razumevanja (cf. Brglez 2008); 3. aplikacija novejših metod (analiza diskurza in analiza okvirjanja v analizi javnih politik in obravnavanju vplivov/učinkov evropeizacije); 4. povezava različnih ravni evropeizacije in raziskava njihovega medsebojnega vpliva: vpliv evropeizacije na policy, polity in politics, ter povezava mikro-, mezo- in makroravni analize evropeizacije. Disertacija teži k oblikovanju možnosti novih, družbeno konstruktivističnih teoretičnih izhodišč za analizo javnih politik in evropeizacije v različnih kontekstih. Gre za sintetično spojitvev ontološko različnih družbeno konstruktivističnih (poststrukturalističnih in kritičnorealističnih) teoretskih prispevkov, ki omogočajo široke teoretske možnosti za analizo javnih politik v okviru evropeizacije.

TEORETIČNI DEL

1 UMESTITEV PREDMETA ANALIZE ALI KONTEKSTUALIZACIJA EVROPEIZACIJE

Kontekstualizacija raziskave se ukvarja z vprašanjem širine oziroma vpogleda v različna disciplinarna področja in njihovimi pristopi na obravnavani primer. V tem poglavju najprej predstavim pristope k razumevanju evropeizacije v Turčiji ter evropeizacijo politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Nato sledi predstavitev različnih teorij in pristopov evropeizacije in njenega vpliva na države. Disertacija analitični okvir gradi predvsem na postpozitivistični tradiciji razumevanja oziroma na interpretativni tradiciji (cf. Brglez 2008), ki temelji na reflektivističnem epistemološkem pristopu. Ta pristop, to je družbeni konstruktivizem, je usmerjen k razumevanju okoliščin z upoštevanjem kompleksne interakcije med »dihotomijo« agenta in strukture. Zaradi povezovanja nekaterih novejših družbeno konstruktivističnih pristopov s policy analizo se bo naslednje podpoglavje osredotočilo na temeljne metateoretične predpostavke družbenega konstruktivizma.

1.1 Pristopi k razumevanju evropeizacije v Turčiji in omejitve le-teh

Najbolj problematična in zatorej pogosto obravnavana področja sprejemanja reform v Turčiji se tičejo področja družinskega in civilnega prava, kazenskega prava, položaja žensk v družbi, spoštovanja človekovih pravic in demokratizacije. Zato se literatura, ki obravnava evropeizacijo v Turčiji in odnose med EU in Turčijo, v veliki meri osredotoča na naslednja (problematična) področja: velikost države in število populacije, večkulturnost, mnoštvo identitet in manjšin (tako etničnih kot tudi verskih; to so Kurdi, Armenci, Grki, alaviti, kristjani), odnos med religijo (islamom) in državo, človekove pravice in demokracija, turška zunanja in varnostna politika, ter vprašanje statusa severnega, turškega dela Cipra. Veliko raziskav se osredotoča tudi na problematizacijo turškega vstopa v EU, ki ga nekateri utemeljujejo na podlagi vrednotnih in kulturnih razlik oziroma religije. V okviru tovrstnih debat o (ne)vstopu Turčije v EU obstaja širok sklop obravnavanih tem, kot so: *posebnost Turčije za EU, Evropa in islam, Turčija in islam, položaj žensk in islam, stanje človekovih pravic in islam*, ter *vprašanje identitete Evrope oziroma judovsko-krščanskih temeljev Evrope/EU*. Pri analizah turško-evropskih odnosov je tako pogosto moč zaslediti analize, ki se osredotočajo na turško (religijsko, kulturno, civilizacijsko) specifično identiteto in primerjavo neskladnosti turških vrednot in norm z evropskimi civilizacijskimi vrednotami in normami. Takšne teme so posledica debat v sami EU, kjer je že dolgo časa prisotno preizpraševanje vključenosti ali izključenosti Turčije v evropskem prostoru. Tako Yavuz (2006, 235) pravi, da je že leta 1987, ko je Turčija zaprosila za polnopravno članstvo v ES, Evropska komisija

prošnjo zavrnila iz naslednjih razlogov: slaba ekonomija, prevelika populacija, demokratični deficit, ki ne dosega evropskih standardov, in kulturne razlike. Zadnji razlog po mnenju Yavuzja predstavlja kognitivno osnovo, ki vpliva na druge pogoje. Zaradi razumevanja turške kulture oziroma religije (islama), kot esencialno drugačne, statične in »fundamentalistične«, naj bi bila Turčija nesposobna delovanja in eksistence v evropskih sekularnih in demokratičnih sistemih, oziroma nesposobna spoštovanja demokracije in človekovih pravic.²⁰ Takšna razumevanja so med drugim tudi močna podlaga argumentom proti vstopu Turčije v EU. Zaradi religijske rigoroznosti prebivalstva naj bi vstop Turčije menda ogrožal evropski politični sistem in delovanje institucij EU (Diez 2007, 417).

Nekatere raziskave pogosto stereotipno in homogeno obravnavajo islam in večinsko muslimanske države, svojih trditev pa družbeno in zgodovinsko ne kontekstualizirajo. Glede Turčije skoraj vse težave v zvezi z demokracijo reducirajo na problem islama in nekompatibilnosti islamskih vrednot z evropskimi, le-te pa so nereflektirano obravnavane kot univerzalne norme (cf. Bogdani 2011). Uğur in Canefe (2004, 269–279) zato opozarjata, da je glavni problem razumevanja evropeizacije v Turčiji prav osredotočenost na nekompatibilnost Turčije z Evropo ter skeptičnost do trenutne oblasti, kar ustvarja nova vprašanja o problemu esencialističnega razumevanja kulture in identitete političnih akterjev, predvsem pa esencialistično razumevanje islama. Takšna fiksacija zanemarija globlje dinamike odnosov in sprememb, zato avtorja pozivata k neesencialistični obravnavi islama in poudarjata, da je nujen premislek o redefiniciji konceptov identitete, predvsem pa pomena Evrope in evropskosti. Problemi redefinicije identitet (tako islamske kot tudi evropske) pa ne bi smeli biti *ex ante* predpostavke o nekompatibilnosti Turčije in Evrope. Namreč turški politični islam je lahko obravnavan (in prav tako pragmatičen in prilagodljiv oziroma spremenljiv) kot krščanstvo in krščanska Evropa.

V debatah o vstopu Turčije v EU določen sklop literature zato poudarja »dvojne standarde« pri vprašanju skupnih vrednot, po katerih naj bi se Turčija (nepravilno) obravnavala drugače (Diez 2007, 417). EU/Evropi je tako večkrat očitano, da pri obravnavanju Turčije kot kandidatke uporablja dvojna merila in da je v svojih standardih neiskrena, ko gre za muslimansko državo. Imela bi naj predsodke do Turkov in islama (Karluk 2003 v Aldikatçı-Marshall 2008, 199), prav tako pa naj bi uporabljala dvojna merila

²⁰ Kot sem pokazala v prejšnjih poglavjih, je koncepte, kot so fundamentalizem, konservativnost, sekularizem, demokracija in človekove pravice, treba problematizirati. Casanova poudarja, da so ti koncepti namreč nereflektirani in interpretirani znotraj režima hegemonskega znanja (Casanova 2006, 76), kar pomeni, da je njihova konstrukcija pod vplivom dominantnih diskurzov vednosti (prevladujejo zahodni). Razumevanje teh konceptov izhaja iz esencialističnega in statičnega razumevanja dihotomij evropsko – neevropsko/(turško), moderno – tradicionalno, progresivno – konservativno, sekularno – religijsko, česar problematičnost se bo izkazala tudi tekom teksta pričujoče študije.

pri obravnavi problema človekovih pravic v državah članicah in državah kandidatkah (Williams 2004 v Aldikatçı-Marshall 2008, 199). Ker EU Turčijo obravnava drugače kot druge države kandidatke, si domnevno ne prizadeva dovolj s podporo Turčiji v obdobju pristopanja (Arikan 2006, 250). Diez (2007, 417) se zato odkrito sprašuje, kakšna bi bila evaluacija Turčije, če bi bil turški predsednik tudi voditelj islamske sekte v analogiji z Veliko Britanijo, kjer je kraljica tako voditeljica države kot tudi anglikanske Cerkve. Diez poimenuje ta proces »drugačenje« (*othering*), ki temelji na argumentu o (drugačnih) vrednotah (Diez 2007), na podlagi katerega se zavrača turški vstop v EU zaradi kulturnih razlik. Polnopravnemu članstvu Turčije v EU sicer iz mnogih razlogov nasprotujejo tudi nekatere članice EU (Francija, Nemčija, Avstrija). Avtorji, ki problematizirajo zavračanje vstopa Turčije v EU zaradi vrednotne nekompatibilnosti oziroma religije, so, recimo, Diez in dr. 2005; Diez 2007; Casanova 2006; Yavuz 2006 in Spohn 2009. Vprašanje o vstopu Turčije v Unijo bi zato po njihovem mnenju moralo temeljiti na »tehnični« podlagi in zahtevah »acquis communautaire«. Tudi predsednik Republike Slovenije Danilo Türk je opozoril na to, »/.../da se dostikrat pri teh pogajanjih pojavijo politični pomisleki, ki so potem nekako maskirani v tehnični žargon« (Dnevnik 2010).²¹

Raziskave o turških vrednotah (v primerjavi z Evropo), ki temeljijo na kvantitativnih metodah, torej že obstajajo (cf. Dixon 2008). Prav tako obstajajo raziskave o »demokraciji islama« oziroma skladnosti le-tega z evropskimi vrednotami in standardi demokracije (cf. Netherlands Scientific Council for Government Policy 2004).²² Utemeljevanje vrednotnih razlik (in podobnosti)²³ med Turčijo in Evropo je sicer zelo priljubljeno, vendar tako zaradi spremenljive narave evropskega pogojevanja in spreminjanja samih prioritet in politik širitve na ravni EU, kot tudi zaradi pozitivističnega razumevanja koncepta vrednot menim, da je tudi zelo zavajajoče in površno. Namreč v različnih interpretacijah bi lahko pritrdili tako eni kot tudi drugi strani. Poleg tega pa utemeljevanje podobnosti in razlik na podlagi nekih vrednot predpostavlja, da se vrednote ne spreminjajo in

²¹ Sicer pa se zaradi politike pogojevanja EU pogoji sprejemanja članic spreminjajo in to ne samo na primeru Turčije. Pogojevanje je odvisno od različnih specifičnih dejavnikov, tako na ravni EU kot tudi na ravni držav kandidat. Treba je torej razumeti, kateri dejavniki (pogojevanje, korenčki, pragmatičnost EU) in kdaj so bili odločilni. Pogojevanje je torej kontekstualno specifično tako z vidika razvoja EU kot tudi članic/kandidat in je odvisno od nacionalnih, regionalnih in globalnih razmer. Namreč sam razvoj EU sistema ter notranjepolitična dinamika držav kandidat (torej spreminjanje konteksta) vplivata na vedno nove kriterije in pogoje, ki vplivajo na integracijo, zato ne gre primerjati pogojevanja različnih kandidat v različnih časovnih obdobjih in nekritično zaključiti, da je obravnavanje Turčije *a priori* drugačno.

²² Vprašanje skladnosti islama in Evrope sicer sodi v področje analiz konstrukcije Evrope in kritike normativnih kriterijev Evrope, saj tudi znotraj Evrope ni enoznačnega mnenja o njenem nastanku in temeljnih vrednotah.

²³ Tako recimo Dixon (2008, 692) in Haynes (2011) pravita, da Turki v primerjavi z Evropejci nimajo zelo različnega ali religijsko in civilizacijsko utemeljenega drugačnega mnenja o demokraciji in demokratičnih vrednotah. Oba poudarjata, da demokratične vrednote Turkov niso različne od vrednot ortodoksnih ali zahodnoevropskih katoliških držav.

da so časovno fiksne. Prav takšnim pristopom pa je v tej študiji namenjena kritika. Sicer se v disertaciji ne ukvarjam z vprašanji, ali je Turčija kompatibilna ali ne z evropskim sistemom, niti z vprašanji, ali bi morali biti Turki obravnavani kot Evropejci, kaj si EU misli o Turčiji in kakšna so objektivna prilagajanja Turčije evropskemu pravnemu redu oziroma kako Turčija izpolnjuje kopenhagenske kriterije.

Druga značilnost literature o evropeizaciji v Turčiji je ta, da se poleg primerjalnih vrednotnih analiz večina raziskav ukvarja predvsem s področji, ki so v domeni EU direktiv (področje skupne ekonomije, področje zunanje, varnostne in obrambne politike, kjer Turčija pospešeno sprejema številne reforme v procesu adaptacije EU, ter delno področje spoštovanja človekovih pravic, predvsem na področju manjšin) oziroma s politično in sociološko analizo religije (islama) na makronivoju analize. Literatura v povezavi z evropeizacijo Turčije ima zato po mnenju Buharijeve (2009, 96–99; cf. Alpan 2011) naslednje omejitve: 1. fokus na pristop od zgoraj navzdol oziroma fokus na policy prenos z EU nivoja na nacionalni nivo, pomanjkljivost katerega je ta, da se ne ukvarja z interakcijo med EU in Turčijo tudi od spodaj navzgor in se ne ukvarja z izvorom razumevanja EU kot modela za turške akterje. Takšen pristop pomanjkljivo obravnava razlikovanje med EU-izacijo in evropeizacijo,²⁴ saj le-to lahko razumemo kot širši proces, ki vpliva na kognitivne sheme na družbenem nivoju; posledično se (2.) literatura ne izjasni o razumevanju pojma evropeizacije v kontekstu turško-evropskih odnosov in se omejuje na razumevanje omejitev procesa evropeizacije, ki jih predstavljajo turške kulturne in identitetne značilnosti (na primer turške vrednote, islam ipd. dejavniki); 3. literatura o evropeizaciji Turčije ne razlikuje med policy adaptacijo in policy implementacijo, kar je pomanjkljivost zato, ker takšne analize ne uspejo pojasniti pomanjkanja implementacije formalno sprejetih reform; 4. prisotno je pomanjkanje razumevanja vpliva evropeizacije v okviru mehke zakonodaje, saj so raziskave večinoma osredotočene na področje adaptacije v okviru trde zakonodaje in formalnih zahtev (EU-izacija); 5. večina literature spregleda tudi notranjo dinamiko in kontekst, ki vpliva na evropsko integracijo.

Literatura analiz evropeizacije, ki se osredotoča na poudarjanje evropskega pogojevanja pri pojasnjevanju političnih sprememb v Turčiji, zanemarija upoštevanje postopnih političnih sprememb, ki so se v Turčiji že dogajale v preteklih letih in desetletjih. Zanemarija predvsem notranje družbene pritiske k političnim spremembam, notranje interakcije in spore med akterji in njihovo razumevanje Evrope. Poudarjanje argumenta pogojevanja zmanjšuje pomen notranjega procesa demokratizacije, delovanja notranjih

²⁴ EU-izacija predstavlja ožjo definicijo evropeizacije in se nanaša na zahteve po adaptaciji pravnemu redu EU v pogajalskem procesu. Več v nadaljevanju.

akterjev, njihove sposobnosti uvajanja političnih sprememb, socializacije političnih elit v skladu z evropskimi vrednotami, izpolnjevanje mednarodnih pravnih obvez in ponotranjenje mednarodnih in evropskih norm. Prav tako zmanjšuje pomen notranjih dislokacij, kot so koruptivnost strankarske politike, ekonomske krize, še zlasti kriza leta 2001, izredno vojaško stanje na jugovzhodu Turčije in ne nazadnje naravne katastrofe, ki so Turčijo zelo pretresle (potresi) (Ulusoy 2007, 472–473).

Pomembna pomanjkljivost literature o evropeizaciji Turčije je med drugim tudi ta, da se večina znanstvene literature osredotoča na makronivojske analize vpliva evropeizacije na domače spremembe. Sem sodijo raziskave o prilagajanju na kopenhagenske kriterije, o odnosih med državo in družbo, vpliv na odnose med državo in vojsko in na nacionalno in sekularno identiteto Turčije, vpliv na politični islam ter na demokratizacijo političnega režima. Vendar obstaja le malo raziskav o vplivu evropeizacije na specifične javne politike, spremembe političnih institucij in politične procese (Börzel in Soyaltın 2012, 6). Malo se avtorji ukvarjajo tudi z analizami turške politične religijske prakse in vpliva religije na javnopolitičnem (*policy*) področju, predvsem na področju, kjer EU nima pristojnosti v obliki direktiv. Odnos med religijo, širitvijo EU/evropeizacijo in javnimi politikami enakosti spolov in intimnega državljanstva še ni bil raziskan, vloga religije *per se* pa je bila pravzaprav redko fokus raziskav v okviru analize javnih politik (McGinnis 2008, 10). Na pomanjkanje in potrebo po analizi vpliva konteksta širitve EU/evropeizacije na spremembo obnašanja religijsko usmerjenih akterjev pa je nakazal tudi Diez in dr. (2005, 10). Domnevam, da takšna analiza ponuja konkretnjši in bolj kritičen vpogled v vlogo religije v javnih politikah.

V disertaciji torej analiziram, kaj v kontekstu Turčije Evropa/EU pomeni in kako jo akterji uporabljajo/interpretirajo. Osredotočam se na kognitivni vpliv EU, še posebej zato, ker je na področju mehke zakonodaje (kjer ni neposrednih zahtev in direktiv) primerno meriti vpliv EU z uporabo diskurzivno kognitivnih pristopov, ki evropeizacijo vidijo kot normativno-kognitivno silo (cf. Canefe in Uğur 2004, 7–8; Buhari 2009). Kot takšna se tako Evropa kot tudi Turčija in »vrednote« družbe kot celote in akterjev tudi spreminjajo. Medtem ko so makroanalize pomembne, lahko z analizo mikro- in mezonivoja osvetlimo tisti del procesov vpliva evropeizacije, ki se osredotoča predvsem na akterje in s katerim odkrijemo dinamiko sprememb, ki je makroanalize ne izčrpajo popolnoma. Zato z analizo religijskih diskurzov pri oblikovanju javnih politik na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva (to je mehka zakonodaja) zagovarjam novejšo družbeno konstruktivistične pristope k analizi evropeizacije, ki se osredotočajo na evropeizacijo kot kognitivni, normativni, interaktivni in diskurzivni proces. Tudi večina sodobnih turških avtorjev, ki obravnava evropeizacijo v Turčiji, izhaja iz sodobnih družbeno konstruktivističnih pristopov.

To kaže na to, da vidijo velik pomen vloge Evrope kot normativne, kognitivne in diskurzivne moči, od katere so odvisne politične in policy spremembe v Turčiji. Disertacija zato prispeva k razumevanju evropeizacije v Turčiji z aplikacijo družbeno konstruktivističnih pristopov.

1.2 Vpliv evropeizacije pri oblikovanju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva

V prihodnjih EU članicah oziroma kandidatkah za vstop (pa tudi v državah članicah) je oblikovanje politik enakosti spolov in njihovo prilagajanje zahtevam EU raznoliko in odvisno od zahtev pravnega reda EU (*acquis communautaire*). Evropska unija se na področju enakosti spolov zavzema za enake možnosti, vključujoč enako plačilo za enako delo, enake možnosti zaposlitve, napredovanja in socialno varstvo ter pozitivno diskriminacijo. Ta področja sodijo v tako imenovano trdo zakonodajo. Sicer pa so politike enakosti spolov v EU podvržene ekonomskemu diskurzu (Rosilli 2000a), kar dokazuje tudi dejstvo, da je večina direktiv, ki se tiče enakosti spolov, omejena na področje ekonomije in zaposlovanja. Politike enakosti spolov na ekonomskem področju (na primer politike zaposlovanja) so, denimo, zelo jasno definirane in zahtevane pri adaptaciji članic kandidatki redu EU in sodijo torej v domeno zahtev trde zakonodaje, medtem ko so politike na področju intimnega državljanstva in preprečevanja nasilja na osnovi spola še vedno v domeni nacionalne zakonodaje in sodijo v domeno mehke zakonodaje, kar pomeni, da EU na področju teh politik izdaja le smernice in priporočila. To pomeni, da se o mehki zakonodaji na področju politik enakosti spolov in statusa žensk države odločajo posamezno, rezultat česar so različne politike enakosti spolov oziroma različne reprezentacije »problema« in pomenov enakosti spolov.

Prav področje mehke zakonodaje je primerno za raziskovanje vpliva evropeizacije v okviru družbeno konstruktivističnih pristopov k evropeizaciji, ki poudarjajo tako institucionalne kot tudi kognitivne in interaktivne aspekte evropeizacije (Forest in Lombardo 2012). V okviru analize politik enakosti spolov so raziskovalci (Liebert 2003; Verloo 2005; 2007; Lombardo in dr. 2009b; Jalušič 2009; Lombardo in Forest 2009; Forest in Lombardo 2012) tako ugotovili, da ima evropeizacija različen vpliv in učinek v različnih državah, ter da ne obstajajo, kot trdi še večina literature o evropeizaciji, trdni in fiksni grozdi držav, ki bi se podobno odzivali na vplive evropeizacije, kot posledica nekih skupnih oziroma podobnih značilnosti držav. Predvsem to velja na področju enakosti spolov, saj se prilagodljivost ali skladnost (*compliance*) z EU razlikuje glede na policy področje in ne glede na prilagojenost grozdov držav ali značilnosti, ki naj bi jih imela država, regija ali policy akterji v tej državi.²⁵

²⁵ O evropeizaciji in okvirjanju na področju enakosti spolov v EU članicah glej Verloo 2007; Roth 2008; Lombardo in dr. 2009b.

Andrea Krizsan in Raluca Popa (2008) sta tako ugotovili, da spremembe politik enakosti spolov v okviru mehke zakonodaje niso nujno rezultat formalnega zunanjega vpliva (*external incentive model*), ki je prisoten pri politikah enakosti spolov na ekonomskem področju,²⁶ ampak so rezultat družbenega učenja in identifikacije z abstraktno normo evropeizacije. Vzrok za različno adaptacijo in implementacijo politik na področju enakosti spolov pa je tudi dejstvo, da ne obstaja skupno in splošno razumevanje o tem, kaj enakost spolov pomeni, ter obstoj različnih interpretacij pomena in problema javnih politik enakosti spolov. Koncepta spola in enakosti sta namreč prazna označevalca, ki se v vsakem kontekstu drugače zapolnita oziroma interpretirata, to je prevzemata drugačne pomene. Raznolikost pomenov in razumevanj enakosti spolov lahko analiziramo s pomočjo družbeno konstruktivističnih pristopov, s poudarkom na procesu konceptualnega upomenjanja (*meaning-making*), česar se lotevam v pričujoči disertaciji.

1.3 Teoretični pristopi pri osmišljanju evropeizacije

Celotna problematika pričujoče študije se povezuje s konceptom evropeizacije, ki danes ni več obravnavan kot enosmeren in enoznačen proces. Prav zato si lahko z osvetlitvijo tega koncepta – še posebej, kolikor ga dojamemo problemsko – v veliki meri pomagamo pri pojasnjevanju oblikovanja javnih politik v Turčiji. V tem podpoglavju ne nameravam podrobneje predstaviti različnih teoretskih pristopov, temveč le vpeljati bralca preko pomembnih točk razvoja teorij in konceptov, ki so relevantni za pričujočo študijo.

Koncept evropeizacije se je razvil postopoma, zato so definicije koncepta evropeizacije zelo raznolike. Radaelli pristope k analizi evropeizacije razločuje na tri faze, in sicer na obravnavanje evropeizacije kot vladavine, kot institucionalizacije in kot diskurza (Radaelli 2004, 13). Tudi Diez in Wiener (2009) razvoj teoretičnih pristopov k evropski integraciji okvirno razmejita na tri faze, katerih prelomi zaznamujejo obrate v teoretičnem obravnavanju evropske integracije in evropeizacije. To pomeni, da se je teoretsko preučevanje evropske integracije sčasoma vedno bolj pluraliziralo. Razlog temu sta bila tako razvoj (in problemi) evropskega povezovalnega procesa, kot tudi razvoj družbenih in političnih znanosti, v katerih vedno bolj stopajo v ospredje postpozitivistični pristopi. V prvi fazi, ki jo Diez in Wiener (2009, 7) poimenujeta **faza pojasnjevanja integracije**, sta tako pod vplivom znanosti o mednarodnih odnosih dominirala dva pristopa, in sicer pluralistični neofunkcionalizem ali supranacionalni institucionalizem (cf. Haas 1970) in realistični

²⁶ Prav tako ni nujno, da država članica ali kandidatka popolnoma izpolnjuje zahteve pri enakem obravnavanju žensk in moških na delovnem mestu, čeprav zato obstajajo stroge zahteve (direktive), saj je izpolnjevanje odvisno od mehanizmov za zagotavljanje enakosti spolov (*gender machinery*), stranke na oblasti, odnosov med državo in NVO, implementacije ipd.

intergovernmentalizem (cf. Hoffman 1982), pozneje v obliki liberalnega intergovernmentalizma (cf. Moravcsik in Schimmelfennig 2009).²⁷ Za neofunkcionaliste je poudarek na supranacionalni naravi povezovalnih procesov, kar pomeni, da ima vpliv povezovanja učinek prelitja (*spillover*), kjer se države težko upirajo pritiskom povezovanja tako na politični kot tudi ekonomski ravni, povezovanje pa spodbujajo supranacionalni akterji oziroma institucije, ki ta učinek prelitja povezovanja tudi sprožajo. Intergovernmentalisti pa nasprotno dojemajo povezovalni proces kot posledico interesov nacionalnih držav in povezovanje ali zaviranje povezovanja razlagajo kot državo-centrični proces (Rosamond 2000, 99–101; Diez in Wiener 2009, 8–9). Neofunkcionalistične (naddržavne) in intergovernmentalistične (državo-centrične) razlage evropskega povezovalnega procesa in EU so se izkazale za nezadostne predvsem pri obravnavanju kompleksne in dinamične evropolitične skupnosti (*euro polity*). Namreč intergovernmentalizem in neofunkcionalizem se usmerjata na razlage povezovanja kot posledice interesov nacionalnih vlad ali pa nadnacionalnih institucij EU, ne vzameta pa v obzir procesov oblikovanja politik in institucionalnih interakcij med državami in EU institucijami. Prav tako ne upoštevata interakcij med različnimi akterji, ki sodelujejo v procesu povezovanja, ter sporov in konfliktov, ki iz teh razmerij izhajajo. Ker EU ni analogna političnim procesom v državi, temveč spominja na delovanje nacionalnega političnega sistema, hkrati pa je podobna mednarodni organizaciji, je razumljena kot hibriden pojav ali pojav *sui generis*, saj na svetu ni njej podobnega sistema mednarodnega povezovanja (Rosamond 2000, 105–110).

V zadnjih dveh fazah teorij evropskih povezovalnih procesov in v disciplini političnih znanosti nasploh je v zadnjih desetletjih pomembno prispeval k uveljavljanju novih pristopov (teorij in metod) vpliv postpozitivističnih pristopov. Postpozitivistični pristopi, med katere sodijo družbeno konstruktivistični in poststrukturalistični pristopi, so se v teorijah evropske integracije začeli pojavljati v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja in dandanes zavzemajo hitro rastočo tradicijo (Diez 2001, Waever, 2009, Diez in Wiener 2009, Morçöl 2005). Drugo fazo, ki jo Diez in Wiener (2009, 7) poimenujeta **faza pojasnjevanja vladavine** v 80. letih 20. stoletja, je tako zaznamoval tako imenovani »obrat vladavine« (Rosamond 2000, 110), kjer se je pristop k obravnavi EU preusmeril od študija o evropskem povezovanju k študiju o evropski vladavini (*governance*) oziroma učinkom povezovalnih procesov (Wiener in Diez 2009a, 246). EU tako predstavlja vladavino brez vlade (Rosenau in Czempiel v Diez in Wiener 2009, 9). Da bi se izognili problematičnemu enostranskemu (samo državo-centričnemu ali samo EU nivoju) nivoju obravnave vladavine, se je razvil koncept

²⁷ Prisoten je tudi federalistični pristop, ki pa je sčasoma izgubil svoj pomen (cf. Wiener in Diez 2009b).

mnogonivojske vladavine (*multi-level governance*) (Diez in Wiener 2009, 10). Pristop mnogonivojske vladavine upošteva razpršenost avtoritete vladanja (*governance*) med različnimi akterji (kar vključuje tudi institucije, predvsem institucije EU) na različnih nivojih (*multilevel*) oblikovanja EU politik in tako opozarja na kompleksnost, nepredvidljivost in spremenljivost tega *sui generis* političnega sistema EU (Rosamond 2000, 111, 129; Aalberts 2005). Ta pristop torej poudarja soodvisnost evropskih in subnacionalnih akterjev na razumevanje evropeizacije, reform in oblikovanje politik, ter na odločanje o politikah v pogajanjih med različnimi akterji. EU torej razume kot polity. Razvil se je tudi pristop nadnacionalne vladavine (*supranational governance*), ki se je razvil iz intergovernmentalizma, z večjim poudarkom na supranacionalnosti (Rosamond 2000).

V tej fazi se razvijejo tudi teorije pod vplivom policy analitičnih pristopov in pristopov primerjalnih politik, kar zaznamuje vse večjo interdisciplinarnost in pluralnost teorij evropskih povezovalnih procesov. Z drugo fazo je povezan tudi nastanek koncepta **evropeizacije**, saj se evropeizacija ukvarja z učinki evropskih povezovalnih procesov oziroma po mnenju Wienerja in Dieza (2009a, 246) z analizami evropske vladavine. V tem smislu je evropeizacija razumljena kot učinek od zgoraj navzdol (*top-down*). Pojavljajo se razumevanja evropeizacije, ki se nanašajo predvsem na vpliv evropske integracije na nacionalne politične sisteme in na spremembo teh sistemov, kot posledica vplivov integracijskih procesov (Börzel 1999, 574; Héritier in dr. 2001). Po teh definicijah evropeizacija pomeni predvsem politično adaptacijo in prilagajanje držav pritiskom EU, kjer naj bi se nacionalni sistemi spreminjali zaradi transferja kompetenc na supranacionalni (EU) nivo, zaradi adaptacije nacionalnih sistemov sistemu EU ter zaradi konvergence med nacionalnimi in EU politikami. Gre za enosmerni proces in učinke pritiska, katerim sledijo reakcije in spremembe na nacionalnem nivoju. Ti pristopi so prevladovali v 70., 80. in tudi začetku 90. let (Radaelli 2004, 4). Analiza evropeizacije se v tej fazi torej nanaša predvsem na analizo konvergence med javnopolitičnim odločanjem (*policy making*) in javnopolitičnim izidom (*policy outcome*) na ravni EU ter na nacionalni ravni (Lombardo in Forest 2009). Caporaso in dr. (v Featherstone 2003, 14) poleg pozitivne integracije (skladnost med evropskim nivojem in nacionalnim nivojem brez potrebe po večji adaptaciji in spremembah) in negativne integracije (ki zahteva spremembo nacionalnih pravil) sicer obravnavata tudi spremembo verovanj in pričakovanj domačih akterjev, kar vključuje spremembo njihovih preferenc in strategij v skladu z evropskim nivojem.

Evropeizacija sicer ni teorija evropskih integracij in je ne gre z njo zamenjevati. Teorije evropskih povezovalnih procesov poskušajo razložiti sam proces povezovanja oziroma izvoz domačih institucionalnih modelov in javnih politik na evropski,

supranacionalni nivo, evropeizacija pa se osredotoči na preučevanje učinkov procesov evropskega povezovanja, s poudarkom na učinkih le-tega na domačo politiko in je torej poontološka raven raziskovanja za preučevanje dejanskih učinkov evropskega povezovanja (Grabbe 2003, 10; Radaelli 2004, 3; Börzell v Fink-Hafner in Lajh 2005, 18; Fink-Hafner in Lajh 2005; Börzel in Risse 2003; Dyson in Goetz 2003, 20). Sicer pa se med evropeizacijo in teorijami EU integracij uvajajo povezave (Howell 2004; Jokela 2008). Fink-Hafner in Lajh (2005, 20, 25) razumeta evropeizacijo kot proces učinkovanja nadnacionalne ravni na subnacionalne strukture in odločanje, medtem ko pa nasproten proces – učinkovanje od spodaj navzgor (prenos preferenc držav na nadnacionalno raven, pri čemer pa so izključene države nečlanice) – razumejo kot proces evropskega povezovanja ali oblikovanja skupnih evropskih politik. Evropeizacija torej ni teorija, temveč koncept, s katerim organiziramo različne pristope znotraj političnih znanosti, na primer komparativne pristope, mednarodne odnose in policy analizo, s katerimi osmišljamo učinke povezovalnih procesov (Radaelli 2004, 15).

Tretjo fazo pristopov, ki se je začela v drugi polovici 80. in na začetku 90. let, zaznamuje vpliv družbeno konstruktivističnih, družbeno kritičnih in poststrukturalističnih pristopov. V policy analizi in analizah evropeizacije se je za razlago evropeizacije začel uporabljati predvsem **novi institucionalizem**²⁸ ter modeli, ki se osredotočajo na javnopolitične igralce²⁹ in mreže igralcev oziroma **javnopolitična ali policy omrežja** (*policy networks*) (van Waarden 1992).³⁰ Policy omrežja so generični pojem, saj se razlikujejo glede razmerja med vlado in interesnimi skupinami (odnos med javnim in zasebnim), glede na stopnjo institucionalne povezanosti, razmerja moči, pravila obnašanja in število vpletenih akterjev (za razčlenitev policy mrež cf. van Waarden 1992; Fink-Hafner 1994; Fink-Hafner in Lajh 2005, 35). Policy omrežja označujejo območja, kjer se akterji srečujejo in združujejo z namenom pridobivanja informacij in resursov, ter za doseganje različnih ciljev. Ta nivo analize se umešča na mezo- ali sektorni nivo. Toda analiza igralcev in njihovih omrežij ni omejena le na sektorje. Tudi na področju oblikovanja dnevnega reda (*agenda setting*) se akterji združujejo. Koncept epistemskih skupnosti (*epistemic communities*) (Haas 1992)

²⁸ Olsen 2002; March in Olsen 2006a; Cowles in dr. 2001; Börzel in Risse 2003; Radaelli 2003; 2004; Lajh 2005; Fink-Hafner 2007.

²⁹ V analizi politik se uporablja več pojmov, ki označujejo udeležence v procesu oblikovanja politik: akterji (*actors*), igralci (*players*) in déležniki (*stakeholders*) (Lajh 2005, 10). V disertaciji uporabljam koncept akterjev, ker je koncept akterstva pomemben z vidika prepoznavanja vloge samostojnega delovanja subjektov, kar pri konceptu igralcev (ki igrajo njim dodeljeno vlogo) umanjka.

³⁰ V nasprotju z nekaterimi pozitivističnimi teorijami institucionalizma akterji in mreže akterjev vplivajo na proces evropeizacije. Namreč ni samo institucionalna raven tista, ki vodi spremembe pod vplivom evropeizacije, temveč so tudi akterji tisti, ki delujejo in vplivajo na te procese, tako na horizontalni kot tudi vertikalni ravni (cf. Lajh 2005; Rhodes in dr. 1996; Mörth 2003).

označuje trajnejše sisteme policy mrež, ki jih predstavljajo eksperti. Le-te družijo znanje, normativni cilji in skupne ideje, njihova naloga pa je posredovati znanje policy igralcem. Koncept zagovorniške koalicije (*advocacy coalitions*) (Sabatier 1998a; 1998b) pa se nanaša na skupine igralcev, ki jih združuje skupni sistem verovanj oziroma prepričanj, ki imajo skupno znanje, interese, percepcije in osrednje vrednote, s katerimi delujejo v procesu oblikovanja politik glede neke javnopolitične zadeve (*policy issue*) (Rosamond 2000, 125; Fischer 2003, 95). Zagovorniške koalicije imajo dokaj stabilni sistem verovanj in vrednot skozi daljše časovno obdobje, te vrednote pa naj bi združevale koalicijo skozi različne policy domene ali področja (Börzel in Risse 2003, 67; Fischer 2003, 147). Oblikovalci javnih politik, akterji, odgovorni za implementacijo, ter ciljne skupine, ki so povezane in vpletene v reševanje neke problematike (policy problema), pa predstavljajo različne policy podsisteme (*policy subsystems*) (Sabatier v Grin in Loeber 2007, 207). Pristopi novega institucionalizma in pristopi, ki se osredotočajo na policy igralce, vztrajajo pri pomenu političnega osmišljanja in interpretiranja okolja, poudarjajo razvoj in spremembe EU integracije ter pomen idej³¹ in norm (Rosamond 2000, 126, 129).

1.4 Novi institucionalizem

Novi institucionalizem se v nasprotju s tradicionalnimi institucionalnimi pristopi ukvarja bolj z vzroki (zakaj?), ne pa samo z delovanjem (kako?) in formo institucij (Fink-Hafner in Lajh 2005, 34). Osredotoča se na potek in načine nastanka in delovanja institucij, ter predvsem na potek institucionalnih sprememb. Institucije so kompleksne strukture, znotraj katerih se akterji organizirajo zato, da lahko delujejo v skladu z nekimi cilji, zato institucije predstavljajo standardiziran način ali posrednika med splošnimi cilji in delujočimi akterji (Ehlich in Rehbein v Titscher in dr. 2007, 173–174). Institucije so definirane kot »stabilne zbirke pravil in organiziranih praks, ki so vsebovane v pomenskih strukturah in resursih, ki so relativno nespremenljivi v primeru zamenjav igralcev in spremenljivih zunanjih okoliščinah« (March in Olsen 2006a, 3). »Institucije so prav tako kot identitete relativno stabilni elementi političnega življenja« (Olsen 2002, 925). Institucija je strukturna značilnost družbe in/ali

³¹ Ideje so mentalni konstrukti ljudi, ki predstavljajo principe in prepričanja ter vodijo delovanje posameznikov, skupin in institucij. Obstaja več tipov idej, med drugim ideologije ali skupni sistemi prepričanj, normativna ali načelna prepričanja, kavzalna prepričanja, in v policy analizi tudi policy prepričanja (*policy prescriptions*). Norme ali načela so prepričanja o dobrem in slabem oziroma o sprejemljivem in napačnem, pravičnem in nepravičnem delovanju in obnašanju. Vsebujejo vrednote, ki določajo kriterije sprejemljivega in nesprejemljivega (na primer norme ali vrednote človekovih pravic). Kavzalna prepričanja odražajo prepričanja o vzročno kavzalnih odnosih ali sredstvih in ciljih, ter določajo navodila in strategije, s katerimi akterji dosegajo zaželene cilje (na primer prepričanja o uporabi nasilja med vojno). Policy prepričanja pa so skupki idej, ki določajo reševanje posameznih policy problemov. Zadevajo specifične strategije in policy programe, s katerimi se uresničuje določena policy odločitev (Tannenwald v Jackson in Sorensen 2006, 166–167).

političnega sistema, ki je lahko formalne ali neformalne narave in je dokaj stabilna v času (Peters v Fink-Hafner in Lajh 2005, 33). Burns in Carson (2005, 284–285) definirata institucije kot »skupek odnosov, vlog in norm, ki urejajo ponavljajoče se procese interakcij med sodelujočimi ljudmi«, zato institucije predstavljajo »avtoritativne skupke pravil ali režim pravil«. Institucije predstavljajo kontekst, kjer akterji delujejo in predstavljajo intervencijo med akterji in njihovimi preferencami (Rosamond 2000, 114).

Institucije so lahko formalne narave (državne, nedržavne/civilne in mednarodne institucije, agencije ali organizacije) ali neformalne narave (predstavljajo pravila in norme delovanja in specifične prakse). Institucijo tako lahko predstavljajo, recimo, družina ali religijska skupnost, vsaka institucija pa ureja družbene interakcije na določen način in predstavlja osnovo, po kateri se akterji orientirajo, urejajo medsebojne odnose, interpretirajo njihovo delovanje in ustvarjajo (okvirjajo) mnenja. Institucije tudi določajo, kdo sme in kdo ne sme sodelovati v njih in s tem določajo pozicije in odnose, avtoritete in moč, organizirajo družbene interakcije, predstavljajo normativno in kognitivno bazo oziroma osrednje vrednote in verovanja. Akterji pa uporabljajo ta pravila in postopke pri organizaciji svojega delovanja, percepcij in interakcij (Burns in Carson 2005, 284–285). Toda institucije lahko razumemo kot akterje,³² ki se spreminjajo kot posledica sprejemanja novih pravil, norm in statotov, ki so plod sporazumevanja med posamezniki. Hkrati pa institucije posameznike (politične akterje) tudi omejujejo, saj sčasoma postanejo nosilke stabilnejših idej, vrednot in interesov (Fink-Hafner in Lajh 2005, 33–34) oziroma diskurzov.

Novi institucionalizem sicer nima teleoloških ambicij opisa celotnega integracijskega procesa EU, zato ga Bulmer (1997) obravnava kot temeljni metodološki pristop oziroma krovni koncept, saj znotraj tega pristopa obstaja več institucionalizmov (Hall in Taylor 1996; Fink-Hafner in Lajh 2005, 35–36). Pomemben prispevek novega institucionalizma je predvsem upoštevanje prepričanj, (ne)formalnih pravil, norm, smernic delovanja, znanja ipd. znotraj institucij (Bulmer v Fink-Hafner in Lajh 2005, 35) oziroma upoštevanje tako pravil in norm, kot tudi kolektivno sprejetih simbolov (Rosamond v Fink-Hafner in Lajh 2005, 35). Novi institucionalizmi se v osnovi delijo na institucionalizem racionalne izbire, sociološki institucionalizem, zgodovinski institucionalizem, ter novejši nove institucionalizme, kot sta diskurzivni institucionalizem in konstruktivistični institucionalizem. Novi institucionalizmi imajo različne filozofske (ontološke in epistemološke) premise, sicer pa je treba poudariti, da znotraj vsakega pristopa obstajajo različne variacije. **Institucionalizem racionalne izbire** ne

³² Kot javnopolitične igralce Fink-Hafner in Lajh (2005, 14) tako identificirata ustanove na ravni EU, med drugim pa še vladne in državne igralce, transnacionalne interesne skupine in lobije, civilno družbene organizacije, socialne in ekonomske partnerje.

sodi v tradicijo družbenega konstruktivizma in je pozitivistično usmerjen, saj razume igralce kot racionalne akterje, ki sledijo svojim interesom. Institucije (ali širše razumljene družbene strukture) so razumljene bodisi kot neodvisne in intervenirajoče spremenljivke, ki predstavljajo omejitev igralcem pri zasledovanju svojih interesov, po drugi strani pa institucije predstavljajo odvisne spremenljivke, saj so akterji tisti, ki ustvarjajo in ohranjajo institucije ter jim dodeljujejo specifične funkcije. Akterji se torej odločajo, kako bodo zasledovali svoje interese, interesi pa so razumljeni kot neodvisni od interakcij igralcev z institucijami, so torej zunanji (eksogeni) in dani. Akterji se obnašajo strateško in skušajo maksimizirati svoje dobičke glede na trenutne materialne in institucionalne omejitve. Institucionalizem racionalne izbire torej privilegira nivo akterja v smislu, da akterja razume kot neodvisnega, racionalnega in strateškega v svojem delovanju (Rosamond 2000, 116; Pollack 2009, 136; Checkel 1999, 546). Akterji naj bi tako delovali po logiki³³ posledičnosti (*logic of consequentiality*), pri čemer naj bi institucije omogočale ali onemogočale spremembe (Sedelmeier 2006, 10; Börzel in Risse 2003; Jupille in dr. 2003, 13). **Zgodovinski institucionalizem** razume akterje kot omejene, kar se tiče njihovega razumevanja in védenja o institucijah, le-te pa imajo skozi čas tudi vpliv na ideje in preference akterjev. Institucije naj bi imele moč ustvarjanja svojega lastnega vpliva na potek dogodkov skozi čas, saj prejšnji dogodki in institucionalne izbire, pa tudi nepredvidljive posledice teh izbir vplivajo na institucije in akterje pozneje v času (*path-dependency*), akterji pa na to ne morejo vplivati. Zgodovinski institucionalizem privilegira nivo institucij in jih razume kot neodvisne spremenljivke, ki imajo svoja prepričanja, znanja, vrednote in prakse, ki se stabilizirajo skozi čas in vplivajo na reprodukcijo vzorcev obnašanja (Rosamond 2000, 116–118). **Sociološki institucionalizem** je sicer blizu zgodovinskemu institucionalizmu glede vpliva, ki ga le-ta pripisuje institucijam, vendar sociološki institucionalizem razume odnos med akterji in institucijami kot soodvisen in sokonstitutiven. Institucije so mehanizmi, skozi katere svet postane pomenljiv za akterje, namreč interesi in preference, pa tudi identitete akterjev so izoblikovane v medsebojnem odnosu med akterji in institucijami/strukturami. Interesi pa niso »zunanji« tem procesom, kot to razume institucionalizem racionalne izbire, temveč so notranji (endogeni), saj se izoblikujejo v procesu interakcije z institucijami in upomenjanja (dajanja pomena pojavom v družbenem svetu) (Rosamond 2000, 119; Börzel in Risse 2003, 75; Checkel 1999, 547; Jupille in dr. 2003, 14). Akterji delujejo po logiki primernosti (*logic of appropriateness*) in svoje preference in delovanje določajo glede na institucionalni kontekst,

³³ Logika je razumljena kot razlagalni mehanizem, in sicer namesto konceptov, kot je vzročnost in kavzalnost ali kavzalni mehanizmi. Z logiko naj bi tako razložili pravila in pogoje družbenih praks in sprememb (cf. Howarth 2009, 325).

ki določa primerno obnašanje oziroma pravila sprejemljivega in primerne obnašanja tako na normativni kot tudi kognitivni ravni (March in Olsen 2006b), poudarek pa je na učenju in socializaciji.

Vsi trije omenjeni institucionalizmi osmišljajo evropsko integracijo in evropeizacijo. Nekateri avtorji (Schimmelfennig in Sedelmeier 2005; Schimmelfennig 2010; Börzel in Risse 2003; Jupille in dr. 2003) združujejo institucionalizem racionalne izbire in sociološki institucionalizem – kot dva nasprotujoča si pola, tako da osmišljajo vpliv evropeizacije na države z upoštevanjem tako logike posledičnosti kot tudi logike primernosti. Namreč tako zunanje pogojevanje in pritiski po adaptaciji na EU (*conditionality* in *adaptation pressure*) kot tudi socializacija ali učenje idej in norm (*social learning*), pridobivanje izkušenj (*lesson-drawing*) in imitacija vplivajo na evropeizacijo držav.³⁴ Vsi pa zaključujejo, da je pritisk po adaptaciji oziroma pogojevanje glavni razlog, zakaj se na nacionalni ravni dogaja evropeizacija, oziroma da je socializacija le posledica tega (cf. Börzel in Risse 2003, 75; Pollack 2009, 140). Radaelli (2004, 7) pa poudarja, da je takšno razumevanje lahko zavajajoče, saj obstajajo primeri evropeizacije in učenja tudi na področjih, kjer ni pritiska po adaptaciji. Podobno tudi Schimmelfennig (2010, 19) ugotavlja primere, kjer brez normativne in idejne podpore integraciji s strani kandidatki ni nujno, da se evropeizacija sploh dogaja, celo tam, kjer je integracija formalna zahteva EU.

Mörthova (2003, 162–163) v sociološko institucionalni perspektivi poudarja, da akterji na nacionalnem nivoju evropske politike in zahteve po adaptaciji interpretirajo, urejajo in prevajajo, in sicer na takšen način, da ohranjajo manevrski prostor in ohranjajo dvoumnosti pri legitimizaciji svojih odločitev, (kar lahko posledično vpliva na sprejete politike in implementacijo, op. a.). Med akterji se zato pojavljajo tudi tekmujoče si interpretacije oziroma okvirjanje (*framing competitions*), saj imajo različni akterji drugačne ideje o integracijskem procesu (recimo razlika med evroskeptiki in evronavdušenci). Sicer pa ta pristop predpostavlja zavedno in strateško delovanje akterjev, ne upošteva pa nezavedne in nezaželene posledice, ki vplivajo na policy izide. Grabbejeva (2003, 311–312) zato poudarja razliko med namenskimi in nenamenskimi učinki vpliva EU oziroma evropeizacije. Vpliv EU ima tako namenske kot tudi nenamenske posledice, ki so odvisne od asimetrije moči akterjev

³⁴ Schimmelfennig (2007, 6) opredeli družbeno učenje kot prevzemanje EU pravil takrat, ko akterji oziroma države sprejemajo ta pravila kot legitimna in če se identificirajo z EU; pridobivanje izkušenj pa opredeli kot obračanje lokalnih akterjev ali držav k rešitvam na nivoju EU takrat, ko so razočarani ali nezadovoljni z rešitvami na domačem nivoju. EU rešitve sprejemajo takrat, ko le-te razumejo kot ustrezne rešitve za njihove domače probleme (bodisi kot posledica instrumentalnih kalkulacij bodisi kot posledica razumevanja primernosti EU rešitev na določenem področju).

oziroma odnosov med EU in kandidatkami. Namreč akterji imajo vpliv pri določanju načina adaptacije.³⁵

Sociološki institucionalizem je sicer jasno povezan s predpostavkami družbenega konstruktivizma, ki se osredotoča na to, kako institucije, recimo evropske, konstruirajo/konstituirajo (*mutual constitution*) identitete in interese akterjev skozi proces interakcije med strukturami in akterji (Checkel 1999, 547–548). Tudi Jupille in dr. (2003, 15) sociološki institucionalizem umeščajo v mehki družbeni konstruktivizem in pravijo, da se ideje in identitete spremenijo kot posledica sokonstitutivne interakcije med akterjem in strukturo; predvsem se sociološki institucionalizem po njihovem mnenju sprašuje, kako norme ali kultura vplivajo na konstrukcijo interesov in identitet akterjev, ter kako se to zgodi – preko strateške izbire in preko družbenega učenja. Sociološki institucionalizem in omenjena logika primernosti razlagajo proces družbenega učenja in socializacije, v katerem akterji zasledujejo primerno obnašanje (Risse v Jupille in dr. 2003, 14).

Čeprav se sociološki institucionalizem uporablja tudi sopomensko s konstruktivizmom oziroma se vanj umešča (cf. Jupille in dr. 2003; Checkel 1999), sociološki institucionalizem (in novi institucionalizmi na splošno) izpušča pomembne elemente, ki jih nadaljnje konstruktivistične izpeljave dopolnjujejo. V okviru treh osnovnih teorij novega institucionalizma, kjer so ideje in diskurzi sicer pomembni, obstajajo pomanjkljivosti, saj novi institucionalizmi, med njimi tudi sociološki institucionalizem, razumejo strukture statično, institucionalne norme kot fiksne, ideje in identitete pa kot dane resurse, ki jih akter poseduje (cf. White 1994; Schmidt 2010). Novi institucionalizmi razumejo institucije kot statične, dane in omejujoče, in razlagajo spremembe samo kot posledice eksogenih dejavnikov (cf. Hay 2006a, 61; Schmidt 2010; Bacalso 2010). Kljub temu, da so znotraj sociološkega institucionalizma ideje in norme razumljene kot konstruirane, se sociološki institucionalizem ne sprašuje o izvoru idej in norm, niti po njihovih spremembah. Namreč logika primernosti predpostavlja, da je delovanje akterjev usmerjeno k skladnosti z normami, ki so institucionalizirane. Toda takrat, ko so norme razumljene kot institucionalizirane, le-te postanejo dane, fiksne in objektivne oziroma statične in normalizirane, kot del zunanjega konteksta, ki je akterjem zunanji (Bacalso 2010). Sociološki institucionalizem torej privilegira

³⁵ Vpliv EU in evropeizacije pa je odvisen tudi od negotovosti, še zlasti na področjih, kjer še niso izoblikovane jasne smernice in standardi. Namreč določena javnopolitična področja in standardi na teh področjih so bolj, druga pa manj razvita (recimo politike enotnega trga so neprimerno bolj razvite in zato tudi sodijo v brezpogojne zahteve trdega prava po adaptaciji, v nasprotju s področji, kot so vprašanje človekovih pravic, pravne države in zaščite manjšin, za katere EU nima jasne institucionalne šablone in so le vsebovani v Listini o temeljnih pravicah s konference v Nici leta 2000 oziroma omenjeni v kopenhagenskih kriterijih) (Grabbe 2003, 319). Ta področja na ravni EU še nimajo oblikovanih jasnih politik, standardov ali ciljev, zato se ta področja urejajo premo mehkih politik, na ravni držav pa se prakse zelo razlikujejo.

strukturo, saj so institucije in njihove norme obravnavane kot predobstoječe akterjem in jih zato tudi oblikujejo. Delovanje je podrejeno strukturam, akterji niso delujoči pri spreminjanju struktur, strukture pa so razumljene kot dane in predobstoječe akterjem (Schmidt 2008, 314). Takšno razumevanje ima posledice tudi za razumevanje idej in identitet akterjev. Sociološki institucionalizem sicer poudarja pomen interpretacije akterjev, toda logika primernosti predpostavlja, da naj bi akterji sicer interpretirali situacijo in kontekst ter skladno s to interpretacijo konteksta skušali prilagoditi svoje ideje in identitete. To pa predpostavlja, da so identitete in ideje izbrane iz omejenega repertoarja le-teh, kar pa onemogoča razumevanje dinamike, konfliktov, sprememb in razvoja idej in identitet (Bacalso 2010). Sociološki institucionalizem torej razume identitete in ideje kot dane in ne razlaga, od kod ideje in identitete izhajajo in zakaj, ter kako se spreminjajo. Kljub temu, da upoštevajo družbeno konstrukcijo interesov in identitet, novi institucionalizmi zanemarjajo vlogo delovanja (in namenskih in nenamenskih rezultatov tega delovanja, ki sprožajo spremembo) v oblikovanju sprememb in tako ne upoštevajo endogenih sprememb identitet, ki niso samo posledica zunanjih »kriz«. Kljub temu, da sociološki institucionalizem predpostavlja spremembe tako institucij kot tudi njihovih norm in percepcij akterjev, so te spremembe razumljene kot posledica eksogenih, to je zunanjih vzrokov, kot so zgodovinske, družbene, ekonomske in politične »krize«.³⁶

Sociološki institucionalizem se torej manj osredotoča na možnosti endogenih sprememb, ki so posledica delovanja akterjev ter namenskih in nenamenskih posledic tega delovanja (Hay 2006a). Delovanje akterjev poteka v kompleksnem in spreminjajočem se kontekstu, ki privilegira določeno delovanje in onemogoča neko drugo. Strateški resursi in znanje so neenakomerno razporejeni, to pa vpliva na zmožnost akterjev, da spreminjajo kontekst (strukturo ali institucije kot strukturo), v katerem se nahajajo (Hay 2006c, 8; cf. Jessop 2000; 2005). Torej se institucionalne spremembe dogajajo tudi neodvisno od nekih institucionalnih neskladij in/ali (zunanjih) kriz; dogajajo se v odvisnosti od moči in preferenc akterjev, ki interpretirajo ta neskladja in krize. Nekateri akterji namreč posedujejo več vedenja/znanja in informacij ter resursov, torej tudi več moči, kar vpliva na njihovo obnašanje in delovanje. To vpliva ne nazadnje tudi na proces interpretiranja oziroma upomenjanja. Nekatero interpretacije ali ideje imajo več moči kot druge. Pri tem je pomembna logika oziroma princip spornosti (*principle of contestedness*) (Wiener 2008), saj so pomeni izpogajani v sporih o teh pomenih. Ta logika poudarja, da pomeni niso enoznačni in da so

³⁶ Sicer tudi March in Olsen (2006a, 12) opozarjata prav na inkrementalne spremembe oziroma na intra- in interinstitucionalne dinamike in izvore sprememb, ki se dogajajo predvsem v obdobjih neskladnosti med institucionalnimi ideali in praksami.

odvisni od kulturnega, časovno-prostorskega konteksta in interpretacij. Medtem ko je veljavnost nekega pomena vsebina spora, pa je prepoznavanje tega pomena ali norme, kot pomembnega, relevantnega in vrednega upoštevanja (legitimnega), odvisno od moči. Namreč privilegiranje določene pozicije je vprašanje moči, ne pa vprašanje resnice (Moses in Knutsen 2007, 221). Novi institucionalizmi tako ne upoštevajo, da imajo nekatere ideje, znanja ali vedenja in diskurzi moč sami po sebi, in da so akterji sami pod vplivom teh diskurzov (Fischer 2003, vii). Sociološki institucionalizem se torej omejuje na analizo sprememb v obnašanju, interesih in preferencah, medtem ko se konstruktivizem osredotoča tudi na (spremembe) interesov, idej in identitet, kot sprememb endogenih interakcij, s poudarjeno vlogo akterja. Sociološki institucionalizem se osredotoča na kavzalnost ali logiko primernosti, manj pa na medsebojno konstitucijo (*mutual constitution*) pri globljih spremembah identitet (Aalberts 2005).

Zato po mnenju Wienerja in Dieza (2009a, 247) nekateri pristopi novega institucionalizma še vedno razumejo EU in integracijo kot dano, saj se omejujejo na razlago tega, kako ta sistem deluje, manj pa je poudarka na sami politizaciji Evrope oziroma na njeni (zgodovinski) konstrukciji. Za pojasnitev tega elementa so se razvili diskurzivni pristopi k evropeizaciji (cf. Waever 2009), razvila se je tudi tako imenovana **interpretativna (ali diskurzivna) policy analiza** in med novimi institucionalizmi tudi **diskurzivni institucionalizem** in **konstruktivistični institucionalizem**, ki jih predstavim v nadaljevanju. Zato Diez in Wiener (Diez in Wiener 2009, 7; Wiener in Diez 2009a, 246) to fazo imenujeta **faza konstrukcije EU ali faza politizacije EU**. Druga in tretja faza sta tako postopna nadgradnja, saj se vedno bolj začenja uporabljati "eklektični" in pluralistični pristop k analizi evropeizacije. V drugi in tretji fazi se analiza evropeizacije veže predvsem na politične in sociološke učinke procesa evropeizacije. Čeprav se evropeizacija na začetku tretje faze uporablja predvsem za označevanje sprememb na nacionalnem nivoju, ki se prilagaja evropski/EU logiki, modelom in pritiskom, pa se v zadnjem desetletju razvijajo novi pristopi k razumevanju evropeizacije. Namreč razumevanje evropeizacije, kot *top-down* procesa, ne zaobjame dovolj učinkovito vseh učinkov evropeizacije, zato se razvije pojmovanje evropeizacije, kot procesa od spodaj navzgor (*bottom-up*). Pri tem pristopu je poudarek in začetek analize na nacionalni ravni s fokusom na domačih akterjih in njihovih interakcijah. Z analizo v časovnih sekvencah ta pristop analizira, če, kdaj in kako EU povzroča spremembe na nacionalnem sistemu (Radaelli 2004, 4).³⁷

³⁷ Problem pri tem pristopu je ta, da ne moremo vedeti, ali so spremembe posledica evropeizacije ali drugih vplivov in procesov, saj se na nacionalni ravni spremembe dogajajo nenehno. Namreč možno je tudi, da Evropa ni pomemben dejavnik vpliva celo v primeru, ko obstajajo jasne direktive in navodila iz Bruslja (Radaelli 2004, 5).

Pomembna razlika med pristopi oziroma fazami je, da starejši pristopi (prva faza) ne dajejo pomena jeziku, diskurzu in družbenim praksam (Wiener in Diez 2009a, 249) ter fiksirajo interese oziroma razumejo politiko kot proces, ki ga vodijo interesi (Rosamond 2000, 113). Novejši pristopi pa dajejo pomen normam in idejam, ne pa samo interesom, kot to delajo intergovernmentalisti³⁸ in neofunkcionalisti (Diez in Wiener 2009, 12; cf. Paul 2009, 20). Prav tako se novejši pristopi sprašujejo o pomenu in poti, ki jo integracija zavzema, za razliko od starejših pristopov, ki imajo integracijo za samoumevno (Diez in Wiener 2009, 18). Novi pristopi (na primer novi institucionalizem) poudarjajo hkrati pomen institucij in mrež akterjev (Rosamond 2000, 113). Tretja faza daje pomen sociološkimi vidikom evropeizacije, konstitutivnim pomenom evropeizacije, analizi akterjev in pomenu evropeizacije oziroma Evrope, kot močnega civilnega akterja (Wiener in Diez 2009a, 246), zato je pomen evropeizacije velikokrat povezan z demokratizacijo oziroma s procesi inovacije in modernizacije (Fink-Hafner in Lajh 2005, 30). To je glede na preliminarno analizo zelo pomembno za Turčijo, predvsem pa za religijske akterje. Interpretativni/konstruktivistični pristopi k analizi evropeizacije tudi bolj kompleksno osmišljajo evropeizacijo v Turčiji. Predvsem z vidika feministične kritike razvijajo različne perspektive analize evropeizacije tako v teoriji kot tudi v praksi. S feministične perspektive se analiza evropeizacije razprši tako na polity, policy in politics nivo analize, ter na analitično interpretativne in kritične pristope (Wiener in Diez 2009a, 245). Novejši pristopi v veliki meri temeljijo na diskurzivnih pristopih, saj oblikovalci politik konstruirajo Evropo skozi jezik in diskurz (Waeber 2009; Hay in Rosamond 2002; Radaelli 2004; Schmidt in Radaelli 2004, 8). Radaelli in Schmidtova tako razumeta diskurz v institucionalni perspektivi in uporabljata *diskurzivni institucionalizem*, Colin Hay pa razvije *konstruktivistični institucionalizem*. Toda preden se osredotočim na novejša pristopa k evropeizaciji znotraj družbenega konstruktivizma, naj opravi še pomemben zaznamek o družbenem konstruktivizmu, kot metateoretičnem ozadju, ki je pomembno za izgradnjo teoretsko-metodološkega okvirja. V naslednjem podpoglavju predstavim družbeni konstruktivizem, pojem diskurza in njegovo uporabo ter način, kako lahko z uporabo diskurza analiziramo družbene pojave in njihove spremembe.

³⁸ Moravcsik (1999, 674–675, 677), recimo, priznava, da so ideje sicer pomembne, vendar ne bistvenega pomena. Ideje razume kot dokaj fiksne sisteme, odvisne od drugih, materialnih pogojev (kot recimo ekonomske preference), na katere zunanje spremembe ne morejo pretirano vplivati.

2 DRUŽBENI KONSTRUKTIVIZEM³⁹ – METATEORETIČNO OZADJE

V tem podpoglavju bom najprej na kratko predstavila metateoretski⁴⁰ okvir, nato pa bom v naslednjih podpoglavjih podrobneje predstavila disciplinarne teorije in metode, ki jih bom uporabila v disertaciji. Gre za konceptualizacijo oziroma teoretično globino, pri kateri predstavim definicije pojmov in gradim teoretično bazo za raziskani primer, na podlagi katere operacionaliziram raziskovalni model. Disertacija temelji na postpozitivistični ali nepozitivistični paradigmi, ki jo imenujemo tudi tradicija razumevanja oziroma interpretativna tradicija (cf. Brglez 2008, 64–65; Yanow 2007, 408). Postpozitivistični interpretativni pristopi so večkrat poimenovani s krovnim konceptom družbeni konstruktivizem⁴¹ (cf. Moses in Knutsen 2007; Jorgensen in Phillips 2002, 4), čeprav drugi avtorji DK razumejo le kot enega izmed več postpozitivističnih pristopov (poleg DK še poststrukturalizem/postmodernizem⁴² in kritični realizem)⁴³ (Fopp 2008, 3; Brglez 2008; Smith 2001). Jackson in Sorensen (2006, 164) tako razlikujeta med DK kot metateorijo družbe in DK v ožjem smislu kot teorijo znotraj različnih disciplin političnih znanosti. V pričujoči študiji DK razumem kot krovni koncept oziroma metateoretično filozofsko kategorijo, ki označuje nepozitivistično epistemologijo, to je vprašanje o tem, kako (lahko) spoznavamo stvari (cf. Risse 2009, 144–145; cf. Brglez 2008).

DK poudarja družbeno konstrukcijo realnosti in poudarja vlogo idej, verovanj in vrednot (cf. Berger in Luckmann 1966/1991). Predvsem v družbenih znanostih je prispevek DK pomemben, saj je človeška družba (in s tem tudi znanosti, ki se z njo ukvarjajo) ustvarjena na podlagi človeških odnosov in zato ne obstaja »tam zunaj« neodvisno od človekova razumevanja. DK poudarja, da je potreben kritičen pristop do znanja (vednosti), saj materialni svet ni neposredno dostopen človeku oziroma je posredovan in ljudem dostopen

³⁹ Pojmovanje družbeni *konstruktivizem* se je precej bolj uveljavilo kot družbeni *konstrukcionizem*, kar bi bilo v bistvu primernejše, saj se konstruktivizem konkretno nanaša na konstruktivistično teorijo Jeana Piageta (Jorgensen in Phillips 2002, 4, 23).

⁴⁰ Lahko razlikujemo med teorijami na različnih stopnjah abstrakcije. Tukaj uporabljam izraz »metateorija« (cf. Brglez 2008; Burnham in dr. 2004, 3; Jackson in Sorensen 2006, 162; Risse 2009, 158), s katerim pojmujem splošnejši nivo teorij družboslovnih znanosti, ki sodi na področje filozofije družbenih znanosti. S pojmom disciplinarne teorije (teorija v ožjem pomenu) pa pojmujem teorije v okviru določene discipline (na primer teorije mednarodnih odnosov, teorije policy analize, teorije o evropski integraciji ipd.).

⁴¹ Od tu naprej DK.

⁴² Postmodernizem sicer ni isto kot poststrukturalizem, saj prvi izhaja iz nasprotovanja predpostavkam razsvetljenstva; to je predpostavkam linearnega napredka v teorijah o modernizaciji, predpostavkam absolutne in racionalne znanosti, ter predpostavkam univerzalnosti in metanarativam, ter se osredotoča na fragmentiranost, nestabilnost, naključnost in hkrati na kreativni potencial družbenopolitičnega upora in sprememb, ki ga takšni pogoji ustvarjajo v vsakdanjih življenjskih praksah (cf. Haynes 2011, 20). Poststrukturalizem pa izhaja iz kritike strukturalizma in se osredotoča na politično znanost. Vendar pa sta oba pristopa skladna, združuje ju predvsem družbena kritika moči, kritika pozitivistične znanosti in kritika vsakršne možnosti neposredovanega dostopa do realnosti, saj je vse družbeno skonstruirano, zato so pozicije vednosti relativizirane – nobena vednost nima prednosti, ni boljše in predvsem ni univerzalne vednosti (Fopp 2008, 3–4; cf. Hrženjak 2002).

⁴³ Od tu naprej KR.

skozi sistem jezika ali sistem reprezentacij, ki konstruirajo pomen. Pomen namreč ni dan, ampak je proizveden (konstruiran) (Hrženjak 2002). Vednost je zato kulturno in zgodovinsko specifična in se spreminja skozi čas.⁴⁴ Družbeni svet, ki je sicer delno konstruiran in pod vplivom materialnih pogojev, je odvisen predvsem od človekovega razumevanja in interpretacije tega sveta in njegovih materialnih elementov, ter od medsebojnih odnosov in različnih pomenov, ki jih ljudje pripisujejo družbenemu svetu. Družbena realnost in družbeni pojavi so posledica dogovorov med posamezniki in so torej družbeni konstrukt (Moses in Knutsen 2007, 11). Vednost je torej odvisna od družbenih procesov in družbenega delovanja, ki določajo, katere kategorije znanja so »prave« in »napačne«.

DK pristopi zato poudarjajo anti-esencialistično naravo objektov in subjektov, namreč posamezniki in objekti nimajo avtentičnih in fiksiranih značilnosti oziroma »esenc«, prav tako ne obstaja *a priori* določen pomen, bistvo ali narava objektov in subjektov. To pa ne pomeni, da ni neke regularnosti v družbenem življenju. Identitete in značilnosti objektov in subjektov so spremenljive in naključne, vendar tudi relativno stabilne (Jorgensen in Phillips 2002, 5–6). Ugotavljanje regularnosti in stabilnosti nam sploh omogoča analizo družbenega sveta (predvsem skozi kategorije), vendar pa obstaja nagnjenje k fiksaciji določenih kategorij, predvsem identitetnih, kar ovira opazovanje sprememb.⁴⁵ Pomemben poudarek DK pristopov je tudi na naključnosti (*contingency*)⁴⁶ (Foucault 1969/2001), saj je empirični svet tudi naključen in predikcije niso vedno možne, zato so posploševanja, ki temeljijo na opazovanjih empiričnega sveta nepopolna in zmotljiva (Hawkesworth 2006, 31). Zato teorije ne morejo izvajati predikcij, temveč le nakazati možne smeri sprememb (Waeber 2005, 42).

DK v politični znanosti v osnovi predpostavlja, da ne moremo razumeti političnega obnašanja, ne da bi razumeli vloge idej, ki jih imajo politični akterji in s katerimi osmišljajo okolje, v katerem živijo. DK predvsem zavrača redukcijo idej na materialne dejavnike (kot so, recimo, objektivna dejstva o ljudeh ali materialni interesi, ki jih določajo intervenirajoče spremenljivke, kot so razred, rasa, spol, institucionalna pozicija ipd.), temveč idejam

⁴⁴ Namreč teorija je vedno za nekoga in z nekim namenom in določa, kaj bo raziskovalec videl in razumel kot dejstvo (Cox v Bučar, Šabič in Brglez 2000, 18; cf. Hawkesworth 2006, 34–35). Družbeni konstruktivizem, kot nepozitivistični pristop, za razliko od pozitivizma upošteva tudi vrednotno neneutralnost oziroma vredno(s)tno pogojenost znanosti (Brglez 2008, 96, 100–101) in se epistemološko osredotoča na kritiko predpostavke o objektivnosti. Družbeni konstruktivizem poudarja, da analiza podatkov pomeni že interpretacijo podatkov oziroma, da raziskovalci generiramo oziroma konstruiramo podatke, ne pa zbiramo že predobstoječe podatke, zato je tudi analitično razumevanje oziroma interpretacija skonstruirana in zmotljiva (Yanow 2007, 409; Clarke 2007, 445, 447; Sadovnik 2007, 420–421).

⁴⁵ Predvsem je to značilno pri analizah religije in religijskih subjektov in objektov, še zlasti pa tistih, ki se tičejo islama, saj je vesplošna fiksacija in homogenizacija »islamskega« zelo prisotna ne samo pri laični javnosti, temveč tudi v akademskih znanostih.

⁴⁶ Kontingenca ali naključnost pomeni, da so dogodki ali pomeni ne nujni oziroma so lahko nenamenska posledica delovanja in predstavljajo le en možen rezultat v množici kompleksnih odnosov. To tudi pomeni, da bi se lahko potek dogodkov zgodil tudi drugače oziroma nepredvideno (Kendall in Wickham 1999, 5–6).

dodeljuje neodvisno vzročno vlogo v razlagi političnega (Hay 2006b, 92–93). Prispevek DK je torej pomemben zato, ker upošteva kognitivne elemente oziroma vlogo idej v družbeni konstrukciji. Namreč kognitivne znanosti običajno niso imele večjega vpliva pri analizi družbenih pojavov izven ravni posameznika. Ko pa je s pomočjo strukturalizma in vloge »jezika« v družbeno teorijo prišel jezik, ki je sicer »človeška dejavnost«, deluje pa tudi na ravni strukture (cf. Hrženjak 2002), se je odnos med akterjem in strukturo nerazločljivo povezal. Vpliv strukturnih dejavnikov na posameznika je povezal dva pola obravnave družbe: racionalistično individualno in institucionalno strukturno, kjer ni več vprašanje: kaj je bilo prej, struktura ali človek (akter), temveč kako sta v medsebojnem konstitutivnem odnosu.⁴⁷

2.1 Odnos med akterjem in strukturo⁴⁸

Pri analizi odnosa med akterjem in strukturo je temeljno vprašanje, koliko so akterji svobodni in kreativni pri delovanju oziroma oblikovanju svoje usode in koliko jih pri tem omejuje struktura. To vprašanje je zelo pomembno, saj ustvarja novo vprašanje, in sicer o naravi družbenih sprememb (Rosamond 2000, 121–122). Akterstvo se nanaša na sposobnosti posameznika ali skupine (akterja), da (namenoma ali nenamenoma) vpliva na svoje okolje, struktura pa je definirana kot kontekst oziroma pravila in materialni pogoji, ki opredeljujejo prostor in pogoje delovanja akterjev (McAnulla 2002, 271). Strukture predstavljajo vzorčne odnose, ki so stabilni skozi čas. Risse in dr. (2001, 4–5) poudarjajo, da strukturo lahko razumemo na več nivojih; struktura kot širši kontekst, ki ga predstavljata kultura in zgodovina, ter tudi nacionalna ali domača (*domestic*) struktura, ki zajema pravila in materialne pogoje družbe, ekonomije in politike; ter struktura v ožjem smislu, na primer policy struktura, ki predstavlja (formalne in neformalne) politične, pravne in administrativne elemente, s katerimi se izvajajo javne politike. Policy strukture so področno specifične, med katere avtorji vključujejo tudi javne politike enakosti spolov. Pomemben element struktur so tudi institucije kot formalne strukture z jasno določenimi pravili in normami delovanja. DK dihotomijo agent-struktura razrešuje tako, da upošteva dialektični odnos oziroma sovplivanje in predvsem sokonstitutivnost med akterji in strukturo, kjer noben nivo ni privilegiran oziroma ontološko prvinski (Checkel v Rosamond 2000, 122).

⁴⁷ Nekateri (poststrukturalisti, na primer Ernesto Laclau) so razglasili popolno relativnost obstoja zunanjega sveta, vsaj kar se tiče odnosa posameznika do razumevanja tega sveta. Nekateri te pristope znotraj družbenega konstruktivizma označujejo za kritične konstruktiviste in jih poimenujejo postmoderniste (Jackson in Sorensen 2006, 166). Ker pa koncept »kritičen« ustvarja nejasnost, predvsem z vidika uporabe kritičnega realizma, ki upošteva ontološki obstoj materialnega sveta neodvisno od percepcij subjekta, rajši uporabljam poimenovanje trdi konstruktivizem.

⁴⁸ Debata o strukturi in akterju/delovanju je prisotna predvsem v evropskem znanstvenem prostoru (v okviru kritične teorije in teorije strukturacije), medtem ko je v Združenih državah Amerike (od tu naprej ZDA) debata znana kot mikro-makro debata v okviru ameriškega pragmatizma.

Pri reševanju te dileme pa se določeni metateoretski in teoretski pristopi odločajo za privilegiranje ene ali druge ravni. Namreč odnos med strukturo in akterjem oziroma delovanjem predstavlja temeljno dilemo med različnimi pristopi v DK. Dilema sestoji bodisi iz privilegiranja strukture, ki omejuje delovanje posameznika, bodisi iz privilegiranja posameznika, ki spreminja strukturo, na drugi strani. Gre torej za temeljno vprašanje o naravi družbenih sprememb. V DK obstajata dve ontološki smeri, ki se razlikujeta glede na predpostavke o naravi stvari in družbenih sprememb: 1. **trdi ali radikalni DK**, v katerega umeščam **poststrukturalizem**, privilegira vlogo idej oziroma diskurzov in zanika materialne dejavnike pri diskurzivni konstrukciji realnosti; 2. **mehki DK**, v katerega umeščam tako imenovani **kritični⁴⁹ ali ontološki realizem⁵⁰**, pa poleg tega, da upošteva vlogo idej, hkrati upošteva omejitve materialnega sveta na diskurzivne konstrukcije in ideje (Hay 2006b, 93). V disertaciji razvijem model raziskovanja, ki temelji na mehkem DK in upoštevam tako strukturne in materialne pogoje, ki omejujejo in določajo delovanje akterjev, hkrati pa upoštevam vlogo akterjev in njihovega delovanja pri vplivanju in spreminjanju obstoječih struktur.

Strukturalizem oziroma poststrukturalizem, predvsem tako imenovana esseška šola,⁵¹ (Laclau in Mouffe 1985/2001; Howarth 2000; Torfing 1999, cf. kritiko Brglez 2008) trdi, da struktura določa posameznika, ki nato deluje v skladu z omejitvami strukture. Strukturalistični pristopi dojemajo družbene spremembe kot posledice sprememb v strukturah, kjer je možnost delovanja in vplivanja akterjev na spremembe minimalna. Takšni pristopi torej ne upoštevajo

⁴⁹ Mehki DK ni izenačljiv s KR, so pa njune predpostavke v veliki meri skladne (cf. Fopp 2008). Razlike med mehkim DK in KR so predvsem v filozofskih metateoretičnih izvorih, saj prvi izhaja iz družbene teorije, drugi pa iz filozofije znanosti. Medtem ko je DK skeptičen do reduciranja vednosti na objektivno znanost in poudarja vlogo jezika kot posredovalca te vednosti, pa se KR še vedno naslanja na znanstveni pristop k študiju družbenih znanosti. KR razlaga, da so družbeni pojavi lahko analizirani na podoben način kot naravni in fizični fenomeni, saj meni, da obstajajo realni fizični in družbeni svetovi kot od človeka neodvisni fenomeni in da le-ti ne morejo biti zreducirani na jezik ali diskurz oziroma na človekovo konstrukcijo realnosti. Pri dostopanju do te realnosti in razumevanja teh fenomenov pa KR priznava, da obstajajo omejitve. Možnost dostopa do objektivne realnosti KR razreši tako, da razlikuje med tranzitivno in intranzitivno naravo pojavov oziroma objektov. Intranzitivni aspekt pojavov se nanaša na fenomene in njihove vzroke in mehanizme v naravnem in družbenem svetu, ki obstajajo neodvisno od človekove identifikacije teh pojavov, tranzitivni pojavi pa se nanašajo na človekovo vednost in razumevanje o tem neodvisnem svetu pojavov – torej tisti »del« realnosti, ki je človeku dostopen, a na jezikovno in diskurzivno posredovan način (Bhaskar v Fopp 2008, 6). Predpostavka KR je torej ločitev med realnim (intranizivnim) in dejanskim (*actual* ali tranzitivnim).

⁵⁰ KR tudi ni popolnoma isto kot ontološki realizem, sicer pa vanj sodi. Radikalna verzija ontološkega realizma, tako imenovani intencionalizem, v katerega med drugim sodi tudi teorija racionalne izbire, zavzema pozicijo, da akterji s svojim delovanjem zavzemajo takšne pozicije, s katerimi skušajo maksimizirati svoje interese in osebne pridobitve. Ta pristop zmanjšuje učinek in vpliv struktur pri omejevanju posameznikovega delovanja in interesov na minimum in je pozitivistično usmerjen, saj razume akterja kot absolutno avtonomni subjekt (McAnulla 2007 274–277).

⁵¹ Esseška šola razvija poststrukturalistično teorijo diskurza pod okriljem začetnikov tega pristopa, Ernesta Laclau in Chantal Mouffe, na univerzi v Essexu, zato jo tukaj poimenujem esseška šola (Laclau in Mouffe 1985; Laclau 1990; Torfing 1999; Howarth 2000; 2005; Howarth in Stavrakakis 2000; Jorgensen in Phillips 2002; Paul 2009; Vezovnik 2009).

vpliva posameznika na spremembe v zunanjih strukturah. Poststrukturalistični pristop razume odnos med strukturo in akterjevim delovanjem kot artikuliranega v diskurzu,⁵² in trdi, da ni strukture in delovanja »tam zunaj«, da bi ju lahko analizirali, temveč so to le koncepti znotraj diskurza, v katerem se konstruira zunanji svet (McAnulla 2002, 282–283). Poststrukturalistični pristop ne upošteva vpliva delovanja pri spremembah diskurzov in vplivanju na strukture – to je ne upošteva sprememb kot posledic delovanja in upošteva samo spremembe, ki se zgodijo v strukturi zaradi strukturne dislokacije ali krize, ko obstoječa struktura ni več sposobna delovanja. Ne pojasni pa, zakaj pride do teh kriz in ne pojasni, zakaj pride do spremembe dominantnih diskurzov, saj z zanikanjem diskurzu zunanjih dogodkov ne pojasni, zakaj hegemonski diskurzi nastajajo in zakaj se diskurzi zgodovinsko spreminjajo, prav tako pa opušča vlogo delovanja in akterja (Boucher 2008, 94; cf. Cromby 2002; Wagenaar 2011, 53).

Poststrukturalizem zanemarija nediskurzivne oziroma materialne elemente, ki poleg diskurza vplivajo na družbeno produkcijo pomena. Odnos med strukturo in delovanjem vključuje intersubjektivno razumevanje in pomene, ki jih akterji pripisujejo okolju. Strukture sicer omejujejo akterje, toda akterji lahko spremenijo strukture z mišljenjem in delovanjem. Kljub temu, da so pod vplivom družbenega okolja, le-tega tudi soustvarjajo (Jackson in Sorensen 2006, 163). Namreč družbena realnost kot totalnost vsebuje materialne pogoje, družbene odnose, medosebno delovanje in intrasubjektivnost (Bhaskar in Norrie v Curry 2002, 120), ki vplivajo na razvoj družbenih pomenov. Poststrukturalizem tako zanemarija sposobnost in možnost akterjev in njihovega delovanja, da se odzovejo na konstrukcijo identitet in interesov, oziroma da se odzovejo na hegemonске in dominantne diskurze (Fairclough in dr. 2004, 39). Namreč identitete in interesi niso zunanji kontekstu interakcije med strukturo in delovanjem (Rosamond 2000, 122). Kajti tudi subjekt/posameznik/akter, katerega materialno telo predstavlja območje posredovanja med družbenim svetom, materialnostjo in subjektivnim, je ne glede na omejitve tega telesa tudi sredstvo, s katerim se posameznik lahko upre, saj družbeni pomeni nastajajo v odvisnosti med odnosom akterja in strukture (Cromby 2002).

Tu ne gre za to, da se akterji zavestno odločijo spremeniti diskurze, saj akterji diskurza ne posedujejo. V Foucaultovem smislu izjava in diskurz ne pripadata subjektu, temveč je subjekt učinek diskurza. Toda Foucault (1969/2011, 74) pravi, da obstajajo tudi procesi prilaščanja diskurza oziroma lastništvo diskurza, ki je razumljeno kot pravica do govorjenja oziroma kot sposobnost določene skupine posameznikov, da ta diskurz umesti (ali investira,

⁵² Po mnenju Brgleza si diskurz lastijo poststrukturalisti, čeprav ni lasten samo njim (Brglez 2008, 173). Uporabo diskurza v disertaciji podrobneje razvijem v nadaljevanju.

kot pravi Foucault) v odločitve, institucije in prakse. Foucault sicer zavrača možnost človekovega delovanja (*human agency*) oziroma avtonomnega subjekta in njegov vpliv na konstrukcijo diskurzov (Bevir in Rhodes 2002, 138–139). Toda Foucaultov koncept moči, ki izhaja iz družbenih praks na mikronivoju, lahko pojmuje v obliki delovanja, ki je tudi posledica akterjevega delovanja. Namreč delovanja ne moremo enačiti zgolj z akterjem, kot zavestnim subjektom delovanja, temveč moramo osmisliti koncept delovanja *per se*. Delovanje ali agentstvo (*agency*) pomeni neko aktivnost, za katero sicer ni nujno prisoten akter, kot subjekt delovanja (Kajnc 2008, 66). Za pojmovanje delovanja torej ni nujno, da je konceptualizirano v intencionalnem/namenskem delovanju akterja, saj ni nujno, da obstaja subjekt, kot nosilec delovanja. Le subjekt ne predhodi delovanju, se pa skozi delovanje konstituira, delovanje pa je diskurzivno.

Tako je prilaščanje in izzivanje diskurzov, sprožanje sprememb in oblikovanje pomenov posledica odnosa med delovanjem akterjev in strukturo, kjer akterji ne delujejo nujno zavedno (vendar tudi) in trenutno, temveč postopno v okviru akumulacije delovanja v odnosu do strukture. Namreč kavzalni procesi so lahko neodvisni od partikularnega človekovega delovanja in kognicije teh procesov (Bhaskar v Curry 2002, 125). Gre za delovanje ali aktivnost kot skupek praks, ki ustvarjajo od subjektov neodvisno področje. Delovanje namreč presega človeško in nečloveško dejavnost in učinkuje predvsem skozi odnose in prakse, je razpršeno v obsežnih mrežah človekovih odnosov, institucionaliziranih praksah in tudi v tehnologiji. Delovanje pa je lahko razumljeno tudi kot naključno delovanje, kot učinek fragmentiranega sveta, ki je stalno v procesu spreminjanja in postajanja (Thrift v Ellison 2000, 154). Delovanje *per se* (*agency*), ki ne potrebuje že oblikovanega subjekta/akterja, zato da ima neke učinke v materialnem/nediskurzivnem in diskurzivnem družbenem svetu, pa lahko osmislimo s pojmom performativnosti.

2.2 Delovanje kot praksa ali performativnost

Judith Butler (2010, 150–151) delovanje razume kot performativnost in razvije koncept *performativnega delovanja*, ki ima ontološke posledice v smislu, da proizvaja neke učinke ali posledice na materialne objekte (Butler 2010, 147). Butlerjeva pojmuje delovanje ali dejanje kot kolektivno izkušnjo ali kolektivno delovanje, ki ni nujno individualno orientirano (Butler 1988, 525). Butlerjeva opozarja tudi na učinke dolgoročnosti nekega delovanja (ki so torej vidne skozi čas, op. a.), saj se dejanje dogaja časovno, ponavljajoče. Performativno delovanje ni zgolj individualna izbira, toda niti ni vsiljeno posamezniku, kot trdijo nekateri poststrukturalisti. Performativnost tako nekaj ustvari in spreminja situacijo, kar pa je odvisno od okoliščin (tudi naključnosti). Performativnost ni udejanjena preko suverena subjekta –

posameznika, temveč preko skupnosti ali pluralnosti (Maruyama in Arendt v Butler 2010, 159).

Najbolj znan je prispevek Butlerjeve pri pojmovanju družbenega spola (družbenega spola telesa ali *gender*), kot performativnega akta. Dejanja (na primer ponavljajoče se prakse, op. a.) so tista, ki konstituirajo pomen in tista, skozi katera je ta pomen udejanjen (*enacted*) ali performiran (Butler 1988, 520). Telo in tudi njegov spol je materialnost, ki nosi pomen, je materializacija zgodovinskih in kulturnih možnosti. Telo, kot materialno-semiotični objekt, je akter, katerega meje se materializirajo v družbenih interakcijah preko praks (Haraway 1988, 595). Telo namreč ne obstaja pred kulturo in ni zgolj pasivna entiteta, v katero se vpisujejo kulturni kodi. Uspoljevano (*gendered*) telo tako igra vloge, ki so mu kulturno dodeljene, hkrati pa udejanja interpretacije, je torej aktivno v iniciaciji sprememb. Tako delovanje lahko privede do družbenih sprememb, le-te pa do sprememb hegemonskih družbenih pogojev (Butler 1988, 525–526). S tem se (pre)oblikujejo tako telesa kot pomeni, ki jih ta telesa (objekti) nosijo. Obstaja torej možnost delovanja (*agency*) tudi brez avtonomije subjekta (*agency without subject*), saj, kot pravita Bevir in Rhodes (2002, 139–140), mora obstajati vmesni prostor za delovanje glede na to, da akterji pod istimi družbeno-strukturnimi pogoji zavzemajo različne pozicije in različno delujejo. Strukturni svet seveda nujno vpliva na akterje, toda le-ti še vedno imajo možnost spreminjanja družbenih struktur. Vprašanje je, kako lahko subjekti imajo vpliv na svet in njihov prostor v tem svetu, ter kako lahko akterji preko sporov (*contestations*) izpogajajo strukturne omejitve (Bacchi 2009, 26).

Vpliv delovanja pa se da opazovati le skozi čas (diahrono) (in tudi v specifičnem kontekstu, sinhrono, op. a.) (Boucher 2008, 94, 98). Sinhrono delovanje lahko osmislimo tudi z uporabo koncepta mrež (*networks*), kjer ne obstaja akter kot nosilec delovanja, vendar se delovanje razprši med raznolike akterje v družbenih praksah na mikronivoju. Tako lahko pojmujeemo tudi delovanje diskurzov, saj diskurzi ne govorijo sami zase, temveč jih »oživi« ali udejanja zgodovinski proces interakcij med institucijami (strukturami) in akterji (delovanjem), ter njihovo sovplivanje in komunikacija, ki se dogaja znotraj predobstoječega polja praks in institucij (Keller 2011, 64). Tako so družbeni nosilci nekega diskurza, denimo patriarhalnega, razpršene mreže akterjev in institucij ter njihove prakse oziroma delovanje skozi čas (na primer sodišča, policija, šole ipd.). Bolj ko imajo tej akterji in institucije moč, večja je možnost, da ta diskurz postane dominanten oziroma hegemonski. Prav tako pa so nasprotovanja tem dominantnim diskurzom prisotna v družbi in delovanju tistih akterjev, ki se upirajo. Dialektični odnos med A–S, ki poudarja tako vlogo struktur (kot tudi omejitev in omogočanje delovanja) in priznava pomen delovanja, ki lahko spreminja strukture, pa obravnava mehki DK oziroma kritični realizem. Kritični realizem prispeva teoretske

koncepte, s katerimi razvijem model za raziskavo v časovnem smislu in upoštevamo tako akterjevo delovanje kot tudi strukturne možnosti in omejitve.

2.3 Prispevek kritičnega realizma

Kritični realizem oziroma KR, ki ga umeščam v mehki DK (cf. Fopp 2008; Hay 2006b, 93; Sadovnik 2007), je epistemološko nepozitivistični, hkrati pa ontološko realistični pristop in kot takšen išče neko »srednjo« pot med skrajnim idealizmom oziroma relativizmom na eni strani ter skrajnim materializmom in realizmom na drugi strani. KR lahko razumemo v duhu minimalnega realizma ali kritične ontologije (cf. Brglez 2008; DeLanda 2006), ki zavrača objektivno pozitivistično epistemologijo in ontološki relativizem, sprejema pa minimalni realizem s tem, da zagovarja za človeka le delni uvid v to, »kar je«, oziroma, da zagovarja družbeno konstrukcijo in posredovano epistemologijo (Peterson 2003).⁵³ Za razliko od pozitivizma KR priznava, da družbeni pojavi in odnosi med njimi niso neposredno dostopni našemu opazovanju – obstaja torej razlika med realnostjo in videzom te realnosti (Marsh in Furlong 2002, 30). Toda tudi KR je doživel spremembe pod vplivom poststrukturalizma. Moderni KR pod vplivom relativistične epistemologije in interpretativnih pristopov zavzema pozicijo, da: 1. družbeni pojavi obstajajo neodvisno od človekovih interpretacij, toda le-te vplivajo na družbene pojave oziroma na rezultate. Strukture torej ne determinirajo, temveč omejujejo in omogočajo delovanje, reflektivni akterji pa interpretirajo in s tem spreminjajo strukture; 2. znanost/vednost o svetu je zmotljiva oziroma je pod vplivom teorij kot okvirov, preko katerih spoznavamo, zato moramo priznavati tako zunanjo realnost na eni strani, kot tudi diskurzivno konstrukcijo te realnosti na drugi strani. Tako realnost kot tudi diskurzivna konstrukcija te realnosti pa vplivata na dogodke in spremembe v družbenem svetu (Marsh in Furlong 2002, 30–31).⁵⁴ Realnost in diskurzivna konstrukcija te realnosti vpliva na objekte in družbene pojave ter na njihovo razumevanje. Recimo spremembe, ki se zgodijo na področju akterjevega delovanja (na primer politične debate), se odražajo na spremembah v materialnem svetu oziroma na objektih (na primer nastanek politične institucije). Spremembe v materialnem svetu (na primer na področju okolja) pa vplivajo na nove konstrukcije in interpretacije realnosti, torej na spremembo ali nastanek novih pojmov in diskurzov (na primer grožnja globalnega segrevanja).

⁵³ Kritična ontologija je kategorialna; tako Heidegger kot tudi Hartmann razumeta kategorije kot temeljne definicije (*assertions*) bitja kot takšnega (Peterson 2003).

⁵⁴ Ena izmed kritik KR se nanaša na razumevanje konceptov, ki naj bi bili v KR razumljeni kot fiksni ali dani koncepti, torej koncepti z »esenco« ali bistvom. To po mnenju Marsha in Furlonga (2002, 32) ni nujno značilnost KR v celoti, temveč različnih filozofskih podmen v variacijah KR. Prav zato menim, da je poudarek na prispevku poststrukturalizma pomemben, ker poudarja prav to naključnost pomena. Namreč tudi Foucaultovo razumevanje pomena ni fiksno (Bevir in Rhodes 2002, 138).

Realni svet in delovanje torej sokonstitutivno vplivata na to, kako bo svet razumljen in spreminjan. KR tako upošteva družbeno konstrukcijo realnosti, saj je človekovo dojetanje materialnega sveta posredovano preko jezika in diskurzov, toda hkrati razlikuje med idejami in koncepti, ki so družbeno konstruirani, ter med družbenimi in kontekstualnimi procesi, ki imajo materialni obstoj (Jacob in Manzi v Fopp 2008, 4). KR ali mehki DK torej »dialektično razrešuje dilemo strukture in delovanja« (Brglez 2008, 109), saj zavzema pozicijo, da delovanje akterjev vpliva na in spreminja strukturo, le-ta pa hkrati omogoča in omejuje delovanje akterjev. KR je tako usmerjen k razumevanju družbenih pojavov z upoštevanjem kompleksnih razmerij oziroma dihotomije med akterji in strukturo ter med materialnimi in idejnimi dejavniki. Struktura in delovanje sta sicer analitično razločljivi ontološki kategoriji, ki imata svoje značilnosti delovanja, ter sta med seboj dialektično sokonstitutivni, ne da bi privilegirali eno ali drugo. Toda dialektično je strukturo in delovanje možno ontološko realistično povezati z upoštevanjem njunega odnosa preko družbene prakse. KR upošteva posredovanje prakse, ki odnos med strukturo in akterjem povezuje. Namreč človekovo delovanje ustvarja, reproducira in spreminja kulturo in strukturo skozi vsakdanje prakse (Risse 2009, 146; McAnulla 2002).

2.4 Pojem prakse

Prakse so običajno razumljene kot konvencionalni vzorci ali ustaljen način delovanja oziroma kot skupne norme in pravila, ki so delujočim akterjem dostopna v kolektivnem znanju. Prakse torej predstavljajo eksplicitno znanje o primernosti delovanja (Keller 2011, 55; Hajer 2005, 302). Ideje in način, kako ljudje mislijo in govorijo o družbi, so sistematično povezani tudi z načinom, kako delujejo, torej praksami (Moses in Knutsen 2007, 212). Pojem prakse se nanaša na to, da je konstrukcija vednosti/znanja (in torej diskurz, ki to vednost določa) neločljivo povezana z delovanjem. Toda praksa ni zgolj sinonim delovanja. Praksa namreč vsebuje tako delovanje akterja kot tudi njegovo razmišljanje oziroma ideje, verovanja in vrednote. Praksa se nanaša na odnose med različnimi elementi delovanja. Koncept prakse razlaga, kako ljudje ustvarjajo svet (družbeni in materialni) okoli sebe z delovanjem v tem svetu. Praksa predstavlja tisti vmesni člen med akterjem in strukturo, saj ju dialektično povezuje. Praksa razlaga, kako vsakodnevno delovanje policy akterjev, tudi na nezaveden način, tvori osnovo njihovega razumevanja pomembnih družbenih tem (Hajer in Wagenaar 2003, 25–26). Poenostavljeno rečeno lahko preko prakse razumemo, kakšne pomene akterji dodeljujejo družbenim pojavom ali objektom. V poststrukturalističnem pristopu je praksa

razumljena kot **diskurzivna praksa** (Brglez 2008, 164–165),⁵⁵ ki se nanaša na to, da so diskurzi vzdrževani skozi prakse. Preden pojasnim koncept diskurzivne prakse, naj razložim še pojem diskurza in način, kako diskurz določa razumevanje sveta oziroma vpliva na pomene, ki jih človek pripisuje družbenim pojavom in objektom.

2.4.1 Diskurz

Kljub zelo pogosti uporabi pojma diskurz je redkokdaj omenjeno, da je diskurz analitična kategorija, ki jo uporabljajo raziskovalci. Diskurz namreč ni nekaj, kar že obstaja »tam zunaj« in zato nima ontološkega statusa (Stuckrad 2013, 11). Diskurz kot analitična kategorija je odvisen od definicije, zato ga za začetek lahko opišem kot interpretativno sredstvo. Razumevanje diskurza ima različne filozofsko-teoretične osnove, ki vplivajo tako na definicije diskurza kot tudi na njegovo uporabo v vlogi analize družbenih praks oziroma na metode (načine), kako diskurz služi kot analitično orodje. Diskurz kot analitično kategorijo raziskovalci sicer različno interpretirajo, zato ima tudi različne načine uporabe. Diskurz kot koncept je nastal v okviru družbenega konstruktivizma in strukturalizma, zato elementi njegove definicije in načini uporabe odražajo temeljne predpostavke teh dveh pristopov. V literaturi sicer obstajata dve osnovni pojmovanji diskurza; kategorizacija Bacchijeve loči med diskurzivno analizo (*discourse analysis*) in analizo diskurza (*analysis of discourse*). Diskurz se torej lahko razume kot socialno-psihološki fokus na lingvistične oblike govora (tako imenovana diskurzivna analiza) ali kot politično-teoretični fokus na vzroke in načine, torej zakaj in kako se posameznim družbenim fenomenom dodeljuje specifičen pomen (se jih »upomenja«) v okviru specifičnega družbenega konteksta (analiza diskurza) (Potter in Wetherell ter Burr v Bacchi 2009, 22, 26; Bacchi 2005; Waeber 2009, 164, 167).

Diskurzivna analiza je povezana z analizo jezika/teksta in označuje skupek metod lingvistične analize (analize metafor, simbolov ipd. v tekstu). Diskurzivna analiza pa ni le neka metoda, temveč je raziskovalna perspektiva (teorija in metodologija), ki vključuje mnoge metode (Stuckrad 2013, 9). Diskurzivna analiza se povezuje z jezikom, kjer je fokus na lingvističnih in retoričnih orodjih, ki se uporabljajo pri konstrukciji določenega teksta (Burr v Bacchi 2009, 22, 26). Diskurzivna analiza je zato v večini primerov zgolj lingvistična (na primer analiza tekstov kot izjav), kar pa ne izčrpa popolnoma možnih teoretičnih konceptualizacij diskurza, ki omogoča tudi materialno analizo (na primer analiza praks in delovanja ter institucionaliziranih pravil in norm). Namreč diskurzivna analiza ne ponuja celotne slike družbenih pojavov (makrostruktur), temveč zgolj mikronivo, to je analizo

⁵⁵ Sicer esseška šola prakso razume izključno kot diskurzivno, to pa izhaja iz pojmovanja vseh objektov in delovanj, kot konstituiranih v diskurzu.

tekstov in govorov in je zato pomanjkljiva (Waeber 2009, 167). To vrzel zapolnjuje pojmovanje diskurza kot predmeta raziskovanja, s čimer se ukvarja analiza diskurza.

Analiza diskurza se torej nanaša na konceptualizacijo diskurza kot »teorije družbe« in pomeni analizo diskurza samega, to je kot objekta raziskovanja *per se* (Waeber 2009, 165, 167). Analiza diskurza analizira diskurzivno konstrukcijo ali reprezentacijo realnosti, to je produkcijo pomenov in izjav, ki opisujejo realnost. Tovrstna analiza se sprašuje po vzrokih in načinih, zakaj so nekatere izjave, in pomeni družbeno sprejeti kot normalni (so torej naturalizirani), drugi pa ne. Analiza diskurza se sprašuje tudi po učinkih in posledicah diskurzivnih reprezentacij realnosti (Jorgensen in Phillips 2002, 21). V tem smislu je diskurz razumljen kot sistem, ki določa pogoje izjavljanja oziroma tistega, kar je lahko ali ne izrečeno. Diskurzi so procesi upomenjanja, ki določajo, katere interpretacije bodo legitimne in katere bodo izključene oziroma kdo ima moč govoriti (Risse 2009, 150). Diskurz v tem pristopu ni omejen na jezik in lingvistične analize, temveč upošteva tudi širšo družbeno strukturo in odnose (Bacchi 1999, 40; cf. Waeber 2009). Najpreprostejše lahko diskurz definiramo kot »specifičen način govora in razumevanja družbenega sveta ali aspekta tega sveta« (Jorgensen in Phillips 2002, 1).⁵⁶ Posamezni diskurz torej predstavlja partikularen in specifično umeščen način reprezentacije realnega sveta.

Pri razumevanju diskurza je pomembna tudi razlika med pozitivistično empiricističnim in družbeno konstruktivističnim pojmovanjem diskurza. Prvi pristop razume diskurz kot instrumentalno orodje ali retorično sredstvo prepričevanja, naloga analize diskurza pa je meriti uspešnost diskurzov pri doseganju ciljev (Howarth 2000, 3–5). V skladu s tem razumevanjem nekateri avtorji politične znanosti (cf. Schmidt 2002; Schmidt in Radaelli 2004) diskurz razumejo kot orodje, ki ga akterji zavedno uporabljajo v strateškem političnem delovanju, s katerim želijo doseči skupno razumevanje in skupne cilje.⁵⁷ Diskurz razumejo kot strateško sredstvo, ki ga akterji lahko nadzorujejo in torej uporabljajo. Strateško razumevanje diskurza predpostavlja, da akterji zavedno in zaradi sledenja svojim interesom uporabljajo diskurz, ter s tem vplivajo na materialno realnost, ki je zunaj diskurza. Takšno redukcijsko pojmovanje diskurza le-tega vidi kot skupek idej ali verovanj, ki si jih delijo policy skupine, politiki ali družbena gibanja (Howarth in Stavrakakis 2000, 4). V tem smislu se tako pojmovanje diskurza ne razlikuje od pojmovanja ideologije,⁵⁸ propagande ali retorike,

⁵⁶ Waeber (2009, 167) omenja potrebo po integraciji teh dveh pristopov; torej analize tekstov z upoštevanjem konteksta oziroma bolj »strukturalističnih« pristopov, k čemur stremi tudi pričujoča študija.

⁵⁷ Howarth (2000) sicer v to skupino uvršča tudi analizo okvirjanja, kar pa ni nujna predpostavka. V nadaljevanju razčlenim analizo okvirjanja v odnosu do razumevanja diskurza.

⁵⁸ Večkrat obstaja zmeda pri identifikaciji razlik med ideologijo in diskurzom. Koncept diskurza se je razvil tudi zato, da se ga razloči od koncepta ideologije, ki je v marksizmu razumljena kot lažna zavest. Ideologija je rezultat parcialnih interesov, ki se predstavljajo kot splošni. Ideologija je zato artikuliran sistem verovanj in

kot sredstva, ki ga subjekti uporabljajo za doseg svojih ciljev. Hay in Rosamond (2002, 151–152) zato ločujeta med retoriko in diskurzom. Strateško razumevanje diskurza opisujeta kot retoriko oziroma kot strateško in prepričevalno sredstvo za legitimizacijo določenih aktivnosti. Družbeno konstruktivistično pojmovanje diskurza, temelječ na Foucaultovem prispevku, pa diskurz razume kot strukturni sistem znanj, idej in praks, ki vplivajo na razmišljanje in delovanje akterjev na njim nezaveden način, zatoj akterji niso zavestni »uporabniki« diskurza (Jupille in dr. 2003, 15). Namreč kljub temu, da akterji delujejo strateško, niso vedno v zavedanju svojih praks in jezika. Prvo razumevanje se nanaša na to, kako ljudje uporabljajo diskurz v svojem zavednem in strateškem delovanju in predpostavlja, da so ljudje aktivni in zavestni uporabniki diskurza, drugo pojmovanje pa se nanaša na to, kako diskurz vpliva na ljudi oziroma kako diskurz generira, omogoča in omejuje razmišljanje; torej, kako diskurz uporablja ljudi. V Foucaultovem pojmovanju diskurza subjekt ne govori diskurza, temveč diskurz govori skozi subjekt (Ball v Bacchi 2009, 23). To pomeni, da so subjekti šele konstituirani v diskurzu, ne pa njegovi uporabniki (Bacchi 2005, 200; Potter in Wetherell v Bacchi 2005, 200).

Michel Foucault (1991, 1969/2001, 2008) se osredotoča na to, kako diskurz in diskurzivne prakse oblikujejo/konstituirajo objekte in subjekte, ter diskurz definira kot »celoto izjav, ki izhajajo iz istega sistema formacije« (Foucault 1969/2001, 117, 128; Waeber 2009, 164; cf. Torfing 1999) oziroma »diskurz je praksa, ki sistematično formira objekte, o katerih govori« (Foucault 1969/2001, 55; cf. Walby 2007). Diskurz torej določa, kako subjekti razumejo objekte in pojave oziroma kako bodo subjekti objekte in pojave upomenjali in kaj bodo izjavljali. Diskurz je relativno regularen skupek izjav, ki določa, kaj je lahko izrečeno, kaj je lahko mišljeno, kakšne so meje upomenjanja, kdo in kdaj lahko govori ter s kakšno avtoriteto to počne (Jorgensen in Phillips 2002, 13; Ball v Bacchi 2005, 207). Diskurz torej določa tudi, kaj je subjekt zmožen reči in kaj mu je dovoljeno reči oziroma kdo ima moč govoriti ter kdo ima privilegij in pravico govora (Bacchi 2005, 207). Subjekt torej ne poseduje

ritualov, ki ponuja določen odgovor na probleme. Po Giddensu je ideologija skupni sistem idej in verovanj, ki služijo upravičevanju interesov dominantnih skupin in so povezani z različno močjo različnih skupin (1989, 727). Ideologija je specifična reprezentacija sveta določene skupine ljudi, ki stremi k temu, da ustvarja in vzpostavlja odnose moči, dominacije in izkoriščanja (Fairclough 2003, 218). Ideologije torej predstavljajo sistematičen skupek doktrin in prepričanj oziroma verovanj (*belief* v prevodu uporabljam kot prepričanja in/ali verovanje), ki odražajo želje neke skupine ljudi. Ideologije izražajo predvsem moč, s katero lahko določena skupina svojo ideologijo uveljavlja nad drugimi (na primer fašistična ideologija, nacionalistična ideologija, liberalna ideologija, religijska ideologija ipd.). Čeprav diskurz ni ideologija, je z njo v odnosu, namreč ideologija lahko dodeljuje različni pomen konceptom znotraj specifičnega diskurza; diskurz je namreč vedno izražen v nekem družbenem okolju, ki je ideološko skonstruirano (Fischer 2003, 77). Ideologija je torej vrsta reprezentacije, diskurz pa je lahko nosilec določene ideologije, ki se reproducira skozi diskurze. Diskurz ni nujno vedno ideološki, ideološki pa je takrat, ko vključuje tiste pomene, ki so dominantni in podpirajo neenake odnose v družbi. Torej diskurz predstavlja ideologijo, če in ko predstavlja hegemonsko pozicijo, ki izključuje druge (marginalizirane) pozicije in diskurze.

diskurza, temveč ga diskurz ustvarja; subjekt ni popolnoma samostojen, zaveden in racionalen akter.⁵⁹

Foucaultov koncept diskurza se ukvarja z vprašanjem, zakaj so določene vednosti (*knowledges*) bolj privilegirane kot druge oziroma zakaj so v skladu s temi vednostmi določene prakse in argumenti privilegirani pred drugimi, kaj omogoča, da nekatera znanja prevladujejo in kako so ta znanja in prakse institucionalizirane oziroma sedimentirane (Bacchi 2009, 24). Produkcija vednosti je odvisna od odnosov moči. Zaradi le-teh je vednost oblikovana v skladu z določenimi interesi in normami, ki se jih v vednosti ne preizprašuje, saj so samoumevne ali naturalizirane. Vednost nadaljuje obstoj kot posledica ponavljanja in sedimentacije (v znanju, praksah in institucijah), kar pomeni, da določenih elementov te vednosti ne preizprašujemo, kritiziramo ali izzivamo (Wekker in Lutz 2001). Diskurz oziroma izjave, prakse in pravila, ki ga predstavljajo, so namreč na nekem področju vednosti sistematično organizirani in ponovljivi. Diskurzi torej na ustaljen in ponovljiv način določajo, kaj je lahko mišljeno, izrečeno in narejeno (Stuckrad 2013, 10).

Analiza diskurza nam torej predstavlja teoretsko analitični koncept oziroma orodje, s katerim ugotavljamo strukturo diskurza, ki regulira pogoje izjavljanja oziroma omogoča, da so nekatere stvari izrečene, druge pa ne, ali pa so definirane kot nepomembne. Foucaulta tako zanimajo specifični zgodovinski pogoji formacij diskurzivnih izjav oziroma tiste globlje in za človeka nezavedne družbene strukture pomenskih sistemov, ki oblikujejo naše razmišljanje in koncepcije o tem, kdo smo (Bacchi 2009, 23–24; Jalušič 2009, 63). Da ugotovimo te pogoje, moramo imeti predstavo o strukturi celoti, to je o tem, kaj okarakterizira posamezno kontekstualno obdobje ali epoho in kakšne so pomembne spremembe, ki zaznamujejo določeno epoho.

S tem, ko diskurzi določajo meje vednosti, hkrati določajo tudi sistem pomenov konceptov določene vednosti. Fiksacija neke vednosti oziroma sistema pomenov pa ne izključuje možnosti kritike in sprememb, saj je vednost in njen sistem pomenov rekonstruirana v kontekstu; v interakciji med akterji ter akterji in strukturo, in torej ni fiksna. Namreč kljub temu, da je subjekt produkt diskurza, je hkrati tudi njegov aktivni (so)ustvarjalec, ki diskurze reproducira, izziva ali spreminja – torej spreminja tudi vednost, družbo in kulturo, predvsem s kumulativnim delovanjem subjektov (Jorgensen in Phillips

⁵⁹ Podobno v Althusserjevi teoriji ideoloških aparatov države subjekt postane subjekt šele, ko je interpeliran v ideologijo in je torej subjekt ideologije. Posamezniki tako zavzamejo neko pozicijo subjekta, v katero so interpelirani, njihova vloga v družbi in identiteta je umeščena na določen način pod vplivom nezavednih praks, ritualov, navad in verovanj, torej diskurzov (Howarth in Stavrakakis 2000, 12–13).

2002, 17).⁶⁰ Foucault je razvil koncept moči, s katerim upošteva vlogo delovanja kot performativnosti, ki vpliva na (re)produkcijo in tudi na spreminjanje diskurzov.⁶¹

Koncept moči razkriva pogoje možnosti (*conditions of possibility*) diskurzivne konstrukcije družbenega oziroma vpliva na razumevanje objektov in pojavov. Moč je torej odgovorna za ustvarjanje našega sveta in specifičnih načinov, na katere je ta svet oblikovan, in načinov, s katerimi se o tem svetu govori oziroma se ga pojmuje (Jorgensen in Phillips 2002, 13–14; Foucault 2008, 111ff). Moč torej proizvaja neko znanost oziroma »resnico«. Genealoška metoda analizira, kako diskurzi delujejo, kakšna so razmerja moči, dominacije, podrejanja in bojov znotraj diskurza (Torfing 1999, 91). Genealogija tako pomeni »zgodovino sedanjosti«, s katero Foucault analizira, kako so določeni pojavi dojeti oziroma kako se jih problematizira in kako se oblika problematizacije preobrazi oziroma spremeni (Howarth in Stavrakakis 2000, 20).

Moč pa po Foucaultu ni nekaj, kar bi pripadalo specifičnim akterjem, skupinam ali državi, temveč se razliva čez različne družbene prakse. Moč je prisotna povsod in ni nekaj, kar bi nekdo lahko posedoval, temveč prihaja iz mnogoterih lokalnih točk in je razpršena. Zato koncept moči ne sme biti razumljen v negativnem smislu kot zatirajoča moč ali kot represija, temveč kot produktivna moč. Kot posledica interakcij med akterji ter med akterji in strukturo, ki se nenehno spreminja, se tudi diskurzi, institucije in prakse spreminjajo (Bacchi 2009, 26). Moč v Foucaultovem smislu je sposobnost, da določeno delovanje spremeni neko drugo delovanje, je torej strategija. Moč in emancipacija/opolnomočenje se zato med seboj prepletata in podpirata (Torfing 1999, 162–165). Diskurzi so namreč spremenljive, naključne in zgodovinske konstrukcije, ker so odvisne od odnosov moči v različnih zgodovinskih kontekstih in so zato podvržene bojem med političnimi akterji (Howarth in Stavrakakis 2000, 4). Diskurzi nimajo fiksnih meja in so torej fleksibilni. Diskurzi lahko vplivajo in sodelujejo med seboj, se prekrivajo, se izrivajo oziroma se med seboj srečujejo in bojujejo.

Namreč ne glede na moč diskurzov (recimo dominantnih ali hegemonskih diskurzov) so le-ti lahko izzvani in kot posledica diskurzivnih bojov tudi spremenjeni. Diskurzivni boji

⁶⁰ Za razliko od poststrukturalistične esseške šole Foucault ohranja razlikovanje med diskurzivnim in nediskurzivnim poljem oziroma idejnim in materialnim svetom, ter upošteva vlogo delovanja na spremembe. Foucaultov koncept diskurza je po mnenju Al-Amoudija (2007) ontološko skladen s KR in zato Foucaulta umešča tako v KR kot tudi poststrukturalizem.

⁶¹ Foucault je sicer razvil dve metodi za analizo diskurzov: arheološka metoda raziskuje pravila, ki določajo formacijo izjav oziroma določajo, katere izjave so sprejete kot pomembne in resnične v določeni zgodovinski dobi (Jorgensen in Phillips 2002, 12). Arheološka metoda raziskuje način uporabe izjav, kako delujejo izjave, kaj so pogoji pojavljanja in ponavljanja izjav, raziskuje pozicije subjektov glede na izjave, raziskuje način dostopa in opisovanja pomenov in dogodkov, ter raziskuje pojav diskurza v objektih. Foucault govori o arheologiji (vednosti), ki razkriva razmerja med diskurzivnimi formacijami in nediskurzivnimi področji (institucijami, političnimi dogodki, ekonomskimi praksami in procesi (Foucault 1969/2001, 174). Genealoška metoda pa se ukvarja z odnosi med močjo in znanostjo (Foucault 2008, 87ff; Kendall in Wickham 1999, 25–27, 34).

pa se bijejo prav na področju definicij pomenov oziroma sistemov pomenov znotraj neke vednosti. Različni diskurzi se borijo in na temelju moči stremijo k fiksaciji pomenov določenih konceptov, objektov ali pojavov, v skladu s prevladujočim razumevanjem v določenem diskurzu. Dominantne diskurze in njihove definicije pomenov namreč izzivajo drugi diskurzi, ki so običajno marginalizirani. Le-ti stremijo k drugačnim (alternativnim) interpretacijam (in tudi fiksacijam) pomenov konceptov, objektov in pojavov. Gre torej za boj za prevladujočo definicijo razumevanja nečesa ali definicijo pomena konceptov, objektov ali pojavov. Značilnost diskurzov je torej nenehno spreminjanje in boj za fiksacijo pomena, različni diskurzi pa so med seboj v boju za pravo definicijo pomena oziroma resnice (Jorgensen in Phillips 2002, 6–7, 12–13).⁶² Diskurzivni boji so zaznamovani z novo rekonstrukcijo družbene realnosti oziroma vednosti, torej z novimi družbenimi pomeni.

2.4.2 Vloga diskurza pri družbeni konstrukciji pomena

Pomeni so diskurzivno konstruirani politični koncepti, ki so vedno odvisni od konteksta in so vedno predmet sporov (Jalušič 2009, 54). Pristop družbene konstrukcije realnosti pravi, da je pomen konceptov ali družbeno-političnih kategorij, dogodkov in objektov družbeno skonstruiran. Znotraj DK obstajajo različni pristopi k razumevanju konstrukcije pomenov, v osnovi pa se delijo na dve šoli: 1. hermenevitično in fenomenološko razumevanje pomena, ki se osredotoča na individuuma in upomenjanje na intra- in intersubjektivnem ali mikronivoju; 2. poststrukturalistično in postmodernistično razumevanje pomena, ki se osredotoča na strukture in strukturne sisteme pomenov ali diskurze, torej na makronivo (Bevir in Rhodes 2002, 132). Wagenaar (2007a, 2011) pa razumevanje pomenov deli na hermenevitični in diskurzivni pomen, doda pa še kategorijo dialoškega pomena (*dialogical meaning*), ki dopolnjuje pomanjkljivosti poststrukturalistične analize diskurza s povezovanjem sokonstitutivnosti nivojev akterja oziroma delovanja in strukture pri oblikovanju pomenov.

Wagenaar tudi opozarja, da nekateri DK pristopi pomen še vedno razumejo kot fiksen, drugi pa ga razumejo kot konstruiranega, spremenljivega, odvisnega od akterjev in konteksta (Wagenaar 2011). Pomeni, ki jih prevzemajo znaki, simboli, slike, geste, dejanja ali objekti, so sicer fiksirani v specifičnem družbenem oziroma časovno-prostorskem kontekstu, so pa prav zaradi odvisnosti od konteksta tudi podvrženi spremembam. Vsaka fiksacija pomena je trenutni posnetek ali presek znotraj tega zgodovinskega in družbenega konteksta. Diskurzi predstavljajo težnje po fiksaciji pomena v času in prostoru ter institucionalni sedimentaciji specifičnega pomena in konteksta (vrednot, delovanj, praks), v katerem se pomen ustvarja.

⁶² Na primer dominantni religijski diskurz stremi k definiciji pomena koncepta spola, skladno z dominantnimi religijskimi dogmami.

Diskurzi se torej soočajo v bojih za upomenjanje in problematizacijo, kjer pa imajo nekateri več moči kot drugi (hegemonski diskurzi) (Keller 2011, 51–52). Vsak pomen oziroma fiksacija nekega pomena je torej začasna in diskurzivno oblikovana. Howarth in Stavrakakis (2000, 3–4) zato diskurz definirata kot »sistem praks upomenjanja, ki oblikuje identitete subjektov in objektov«. Ključen je poudarek na nestabilnosti jezika in pomena (*meaning*), ki ni nikoli dokončen oziroma fiksni. Koncepti so torej prazni označevalci (*empty signifier*) (kot so pojmi demokracija, enakost spolov ipd.), ki se v diskurzivnem boju in prevladi nekega diskurza napolnijo z novimi pomeni, glede na nov kontekst.⁶³ Teorija diskurza pravi, da so pomeni delno fiksirani, toda vedno obstaja težnja k spremembi pomena, koncepti kot prazni označevalci so zato nujno predmet sporov (*essentially contested*) (Connolly v Waeber 2009, 166; Laclau in Mouffe 1985). Teorija diskurza se ukvarja z analizo pripisovanja različnih pomenov konceptom, ki jih razume kot odprte. Pripisovanje različnih pomenov konceptom in pojavom pomeni, da tudi obstoječe materialne realnosti (institucije, politike) lahko dobijo nov pomen, ko določena sprememba (dislokacija in boj) preoblikuje percepcije opazovalcev o teh konceptih, objektih in pojavih. Transformacija nekega diskurza je tako vidna v transformaciji označevalcev (cf. Vezovnik 2009).

Tudi pomeni političnih kategorij so torej odvisni od specifičnih kontekstov in predstavljajo politično izbiro ali so, drugače rečeno, rezultat političnih (diskurzivnih) bojev ali sporov za fiksacijo pomena v skladu z nekim diskurzom. Spori in boji za pomene konceptov so posledica potenciala političnih konceptov, ki služijo doseganju zelenih političnih ciljev. Namreč politične kategorije in njihovi pomeni vsebujejo bodisi potencial za spremembe, saj njihova redefinicija odpira prostor novim interpretacijam in preizprašuje obstoječe stanje (Bacchi v Jalušič 2009, 52), bodisi ščitijo določene interese statusa quo. Torej je definicija pomena političnih kategorij zelo pomembna, saj ustaljeni pomeni ščitijo določene politične in ekonomske interese, njihova redefinicija in sprememba pa bi pomenila izgubo politične moči določenih akterjev oziroma diskurzov. Politične kategorije in njihove definicije so torej vedno

⁶³ Recimo prazni označevalci, kot so pojmi demokracija, revolucija, država in svoboda, dobijo v okviru novega konteksta, na primer komunizma in komunističnega diskurza, nove pomene. Demokracija v komunističnem diskurzu dobi pomen »prave demokracije« v nasprotju z »buržoazno demokracijo«, svoboda ima pomen predvsem v ekonomskem smislu, revolucija pa pomeni upor kapitalističnim sistemom produkcije. Skratka, pomen teh konceptov je delno fiksiran (in spremenjen) v skladu z referenčnim označevalcem besede »komunizem« (Howarth in Stavrakakis 2000, 8). Pomen demokracije v enem diskurzu se skuša fiksirati, toda koncept je vedno podvržen novim artikulacijam v novih kontekstih, na primer nov kontekst kapitalizma definira neoliberalno razumevanje demokracije. Razumevanje demokracije kot enopomenske in inherentne zahodu (s koreninami v antični Grčiji in razsvetljenstvu, čeprav je demokracija, kot jo poznamo in prakticiramo danes, sodobni izum in lahko zavzame tudi več pomenov) je izraz tempocentrizma (Hobson 2002, 9) in etnocentrizma, kjer se skušajo zabrisati zgodovinske diskontinuitete in kontingenčnost ter mnogoteri vplivi med različnimi kulturami. Na ta način se zgodovinski potek prikazuje kot linearen oziroma brez prekinitev. V tem procesu se konceptom, kot je na primer demokracija, želi dodeliti fiksno pomena. Poudarjanje kontingenčnosti in diskontinuitete je ena glavnih tem Foucaultove arheologije vednosti.

predmet sporov, ki kategorije in koncepte uporabljajo v skladu s specifičnimi političnimi cilji oziroma v skladu z dominantnimi diskurzi, ki definirajo pomen. Družbeno politične kategorije in strukture (tudi institucije, kot je recimo trg) so torej ustvarjene interaktivno (ko subjekti (so)delujejo v njihovi definiciji) in niso ustvarjene *ex nihilo*. Časovno ponavljanje teh interakcij in reprodukcija določenih pomenov pa ustvarja vtis naravnega pojava, ki pa je v bistvu naturaliziran pojav (Butler 2010, 149). Vednost in upomenjanje sta zgodovinsko in kontekstualno umeščena, akterji pa to vednost ponotranjijo skozi socializacijski proces, ki je reproduciran ali transformiran skozi rabo jezika in neverbalne prakse (Keller 2011, 45).

Mehanizmi tega ustvarjanja in procesa naturalizacije oziroma socializacije pa postanejo očitni šele v trenutkih strukturne ali institucionalne krize (Butler 2010, 151–152). To so trenutki kriz ali **dislokacije**, kjer so definicije konceptov in kategorij podvržene ponovnim redefinicijam. Redefinicija pomenov se zgodi v trenutku dislokacije (Laclau 1990; Howarth in Stavrakakis 2000; Laclau 1990; Howarth 2000; Torfing 1999). Dislokacija predstavlja trenutke sprememb v diskurzivni strukturi oziroma v pogojih obstoja diskurza. Dislokacija se nanaša na dogodek ali skupino dogodkov (na primer kriza ali kaos, Torfing 1999, 149), ki povzročijo prelom v navidezno koherentnem in sedimentiranem diskurzu, ko določenega razvoja dogodkov ni več mogoče osmisлити ali interpretirati v okviru prevladujočega in udomačenega diskurzivnega sistema oziroma interpretacije pomenov. Obstoječi diskurzi ali hegemonski diskurz nima več moči definiranja pomenov. Dislokacija zato vsebuje produktivni trenutek v nekem zgodovinskem kontekstu, saj povzroči, da se ustaljena struktura oslabi ali odpre in da se poprej marginalizirani diskurzi pojavijo in udeležijo v novem diskurzivnem boju za dominacijo/hegemonijo interpretacije pomenov, kar se kaže tudi v oblikovanju novih političnih mej in identitet. Dislokacije torej pretresejo (dislocirajo) obstoječe strukture diskurzov in pomenov. Dislokacije pa se dogajajo neprestano in onemogočajo popolnost strukture, zato dislokacije predstavljajo nove možnosti in osvobajanja (Torfing 1999, 148–149; Laclau 1990, 41–43; Howarth in Stavrakakis 2000, 13; cf. Laclau in Mouffe 1985). V dislokacijah in diskurzivnih bojih se lahko pojavijo novi diskurzi, stari ali marginalizirani diskurzi se ponovno pojavijo, obstoječi diskurzi pa se lahko prilagodijo (Hansen in Sorensen 2005, 96; Jorgensen in Phillips 2002, 36). Dislokacije pa niso nujno večje ali opazne politične krize, temveč kar koli, kar akterji dojamejo kot pomemben trenutek spremembe. Dislokacija se torej kaže z »organsko« krizo, v kateri nastopi boj za nove pomena okrog konceptov. Diskurzi, kot poskus fiksacije pomena, niso nikoli popolnoma stabilni, temveč so podvrženi spremembam kot posledice dislokacij, naključij oziroma kontekstualnih sprememb. Diskurzi so nenehno vpleteni v diskurzivne boje in noben diskurz ne more biti popolnoma hegemonski ali dominanten. Vedno obstaja pluralnost diskurzov, ki

pa se razlikujejo glede na moč dominacije. Pomeni so torej diskurzivno konstruirani, kar pomeni, da se spreminjajo kot posledica diskurzivnih bojev. Treba pa je analizirati tudi način, kako se diskurz ustvarja oziroma ohranja. Tu pa je koristen pojem prakse, saj so diskurzi vzdrževani s tako imenovanimi diskurzivnimi praksami.

2.4.3 Diskurzivna praksa

Praksa je diskurzivna, ko privilegira določene pomene in predstavlja torej tipični način delovanja ali izjavljanja, ki je značilen za določen diskurz (Keller 2011, 55). Diskurzivna praksa predstavlja vzorec delovanja in razmišljanja, ki je vezan na posamezni diskurz. Diskurzi torej niso definirani samo v lingvističnem in simbolnem smislu, temveč kot družbene prakse, le-te pa lahko identificiramo na ravni posameznika oziroma akterja in odnosov med akterji ter na ravni institucij, kot prakse, ki se kažejo skozi strukturo, kot institucionalizirani, družbeno ustaljeni oziroma regulirani načini (vzorci) delovanja (Jorgensen in Phillips 2002, 18; Brglez 2008, 110–111).⁶⁴ Diskurzi lahko nastopajo na različnih nivojih, saj so prepoznavni tako na nivoju institucij (institucionalne prakse) kot tudi posameznikov (akterske prakse). Diskurzivna praksa na ravni posameznika se nanaša na to, da so akterji v svojem delovanju, kljub temu, da delujejo zavedno in strateško, v skladu s svojimi interesi, poleg vpliva in omejitev materialnega okolja, institucij in družbenih odnosov, hkrati tudi pod vplivom diskurzov ali diskurzivnega okolja, ki nanje vpliva preko simbolov, idej in pomenov (Brglez 2008, 225). Akterji tako niso popolnoma avtonomni v zavedanju svojih dejanj in načinov interpretacije okolja oziroma v procesu dodeljevanja pomenov družbenim fenomenom, saj delujejo in interpretirajo svet pod vplivom diskurza. Pojem diskurzivne prakse je uporaben, saj nam ponuja razumevanje subjekta kot omejenega akterja, ki ga omejuje materialnost in deluje pod pogoji omejenega vedenja. Hkrati pa je v pristopu kritičnega realizma treba ohraniti tudi materialnost (torej nediskurzivnost) struktur in njihove prakse (na primer prakse na ravni institucij) pojmovati ločeno od prakse subjekta.

Diskurz je možno aplicirati na institucionalni nivo in povezati institucionalno analizo s kognitivnimi pristopi in analizo diskurza, ki so tradicionalno ločeni pristopi (Burns in Carson 2005, 284). Značilnost diskurzov je namreč ta, da se pojavljajo na več nivojih, na

⁶⁴ Recimo pojav in koncept »kriminala« je sčasoma postalo področje, ki ga predstavljajo in urejajo različne institucije (na primer zapor, sodišča), določeni subjekti (kriminalci, policija, sodniki) in določene prakse (na primer resocializacija, kaznovanje) ter znanje/vednost (na primer kriminologija). Pojav je torej postal institucionaliziran, o tem pojavu obstaja določena vednost oziroma znanje, ter določeno razmišljanje in delovanje. Foucault je analiziral oziroma identificiral diskurze kaznovanja, medicinske diskurze in spolne diskurze, njegov pristop pa nam pomaga določiti in analizirati še vrsto drugih diskurzov: religijski diskurz, ekonomski diskurz, nacionalistični diskurz ipd. Vsak diskurz ima svoja specifična pravila razumevanja in obravnavanja stvari in pojavov, torej predstavlja specifičen sistem pomenov ali vednost.

makronivoju, ki predstavlja širše družbeno kulturno okolje, ter na mikro- (in mezo-, op. a.) nivoju, to je vsakdanjih praksah in rutinah. Diskurz namreč ne pomeni samo reprezentacije družbenega sveta in sistemov lingvističnih pomenov (kognitivni ali idejni sklop diskurza), temveč diskurz konstituira in organizira družbene odnose in torej vsebuje tako akterje in besede, kot tudi dejanja in stvari (praktični ali materialni sklop diskurza). Foucault razume diskurz kot performativne ali družbene prakse, ki imajo konkretne in materialne učinke na strukturnem, institucionalnem in družbenem/intersubjektivnem nivoju (Keller 2011, 48–49). Diskurz je torej prisoten v materialni realnosti; v delovanju/praksah in institucijah (Waever 2009, 165, 167), institucije in prakse pa predstavljajo tiste materialne strukture, ki omogočajo diskurze (*discursive opportunity structures*) (Ferree 2009, 89). Te diskurzivne strukture predstavljajo pogoje, ki omogočajo določene argumente oziroma določajo meje možnega mišljenja, izjavljanja (in delovanja, op. a.) v določenem političnem prostoru. Zato ne moremo razumeti specifičnih razlag in družbenih problemov, ne da bi se osredotočili na kulturne in institucionalne tradicije oziroma diskurze, ki so v teh kontekstih oblikovani in znotraj katerih so umeščeni in delujejo akterji (Bacchi 2009, 21). Diskurzivna praksa pomaga osmišljati vpliv in manifestacijo diskurza na ravni delovanja akterjev in na ravni institucij.

Materialno manifestacijo diskurza Foucault označuje s konceptom **dispozitiva** (Foucault 2008, 194; Keller 2011, 46–47; cf. Walby 2001). Dispozitiv je analitični koncept, ki se nanaša na nediskurzivno oziroma materialno sfero. Dispozitiv je pojmovan kot mehanizem, aparat ali infrastruktura institucij ali režimov, ki so jih ustanovili družbeni akterji ali skupnosti, zato da bi rešili neko situacijo ali izpolnili določene zahteve. Ta infrastruktura predstavlja mrežo med različnimi in heterogenimi elementi, ki jih predstavljajo institucije, arhitekturne rešitve (stavbe), zakoni, upravni ukrepi, osebe, tehnologije, kode delovanja in prakse, zakoni v organizacijah, znanstvene, filozofske in moralne izjave – torej vse izrečeno in neizrečeno. Lahko predstavlja tudi skupnosti akterjev, ki se združujejo zato, da dosežejo neki želeni cilj ali rezultat. Dispozitiv je institucionalna baza ali celota materialnih, praktičnih, osebnih, kognitivnih in normativnih infrastruktur in predstavlja materialno realizacijo neke zgodovinsko specifične diskurzivne produkcije. Diskurz se torej manifestira tudi v materialnem svetu v obliki objektov (recimo izgradnja novih prostorov za potrebe novih institucionalnih ureditev), formalnih pravil delovanja (recimo parlamentarne komisije, ki se oblikujejo za reševanje določenega problema ipd.) (Keller 2011, 46–47, 49, 56; cf. Yanow 2000). Diskurz je torej viden v institucionalnih praksah, ciljih, rutinah, pravilih, aktivnostih, koalicijah in zavezništvih, kontaktih in mrežah ter v načinih, kako institucije posegajo v policy proces (Paul 2009, 244). Dispozitivna analiza se ukvarja s tem, kako se pomeni odražajo v materialni realnosti oziroma kako to realnost oblikujejo (Jäger in Meier v Stuckrad

2013, 11). V okviru interpretativnih pristopov lahko institucije razumemo kot sedimentiran produkt naključnih verovanj in preferenc (Bevir in Rhodes 2002, 150).

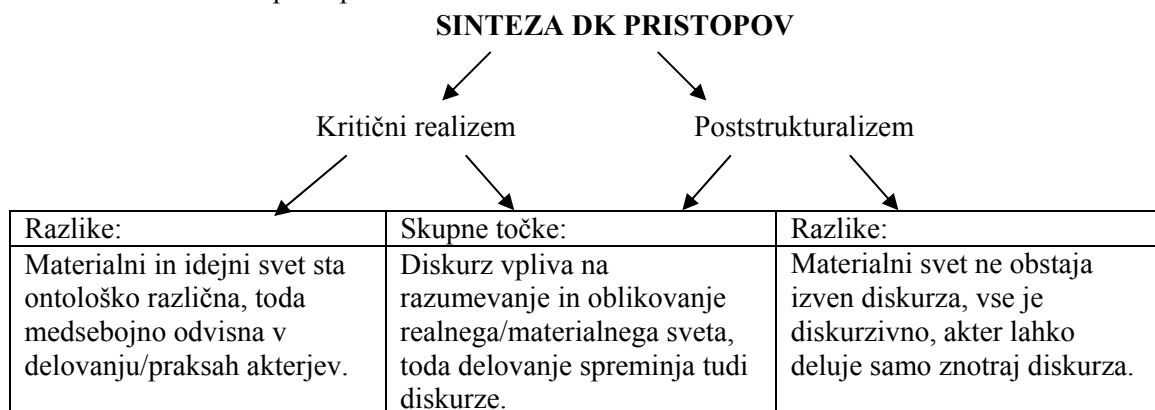
Odnos med akterjem in strukturo torej povežemo preko pojma prakse. S tem, ko obravnavamo objektivno realnost (institucionalne strukture in družbene odnose) kot družbeno in zgodovinsko situirane diskurzivne prakse, lahko zapolnimo vrzel med strukturo in akterjem, ki so v medsebojno dialektičnem odnosu. Akterji so sicer pod vplivom struktur in diskurzov, ki določajo razmišljanje in delovanje akterjev. Toda akterji so tudi reflektivni, kar pomeni, da lahko delujejo (tako strateško-zavedno kot tudi nestrategsko s performativnim delovanjem) ter vplivajo na potek dogodkov in spremembe strukture. Strukture in diskurzi, ki vplivajo na človekovo delovanje in razmišljanje, so torej tudi sami pogojeni z družbenimi odnosi moči med akterji. Namreč tudi odnosi moči se lahko spremenijo, kar ima za posledico spremembo struktur in diskurzov. Delovanje in moč akterjev sta sicer hkrati omejena in omogočena s strukturo, toda struktura ni absolutno prevladujoča nad posameznikom. Na takšen način lahko osmišljamo spore in upore na ravni delovanja akterjev, kar spreminja obstoječe strukture. Treba je namreč poudariti, da (družbene) strukture niso *a priori* predobstoječe vsakršnemu človekovemu delovanju ali osmišljanju, temveč soobstajajo v odvisnosti od človeka. Strukture obstajajo kot dolgoročni časovni proces in so napačno pojmovane kot reificirane. Dialektični odnos med strukturo in akterjem nam omogoča razumevanje sprememb, ki so posledica sovplivanja akterja in strukture – strukture vplivajo na akterje in prakse, le-te pa spreminjajo strukture (Boucher 2008, 94, 99; Manicas 1998, 313ff).

Pomemben element družbene prakse in produkcije pomena je tudi ta, da je praksa vezana na specifični čas in prostor (kontekst). Tudi diskurz je veriga ali skupek izjav v določenem kontekstu o določenem pojavu (Foucault 1969/2001, 126–128). Različni konteksti so v medsebojni interakciji oziroma so interkontekstualni, hkrati pa tudi procesno se spreminjajoči. To pomeni, da skozi čas lahko opazujemo spremembe in preoblikovanje pomenov, subjektov in objektov in intersubjektivnih razmerij, torej spremembe v kontekstih (Brglez 2008, 44–45). Spreminjanje pomenov in norm skozi čas pa izraža medsebojno delovanje akterja in strukture (cf. Kajnč 2008, 90–91). Spremembo lahko opazujemo v odnosu med državnimi akterji in civilno družbo, ki se kaže v spremembi v institucijah in drugje v družbi (Hajer 2003; Grin in Loeber 2007, 202).

Odnos med strukturo, diskurzi in akterji odraža debato med pristopi, ki privilegirajo strukturo in pristopi, ki privilegirajo akterstvo/delovanje. Na neki način je namreč diskurz predhoden akterju v smislu, da subjekt lahko zavzema pozicijo samo znotraj diskurza; na drugi strani pa diskurzi obstajajo in so reproducirani le skozi prakso, torej medsebojnim

delovanjem akterja in strukture (Waever 2009, 165). To je Diez (2001, 90) poimenoval lingvistična strukturacija (*lingvistic structurationism*), ki se nanaša na Giddensovo teorijo strukturacije. Waever opozarja, da diskurz ni kognitivna struktura akterja, temveč je diskurz »med« akterji, torej v praksah, delovanju, materialnosti in institucijah, je torej intersubjektivni (Waever 2009, 165). Za akterje je torej treba predvideti možnost strateškega delovanja v odnosu do diskurza (kar pomeni vpliv na spreminjanje diskurza); na eni strani je delovanje akterjev definirano z diskurzom, na drugi strani pa je to delovanje usmerjeno v spreminjanje akterjeve pozicije v sami diskurzivni strukturi (torej lahko tudi nasprotujejo diskurzu in spreminjajo diskurz in strukturo preko delovanja kot performativnosti, op. a.) (Waever 2009, 165). Treba je torej osmisliti način, kako akterji in strukture sovplivajo in povzročajo spremembe.

Slika 2.1: Sinteza DK pristopov

V okviru kritičnega realizma odnos med strukturo in akterjem obravnava strukturalna teorija A. Giddensa (1979; 1984), ki strukturo in akterje (delovanje) razume kot dve strani istega kovanca. Po tej teoriji struktura omejuje posameznikovo delovanje, vendar pravila in resursi v strukturi tudi omogočajo delovanje posameznika. Giddens sicer ne razloži podrobno procesov tega odnosa, zato se poslužujem nadgradnje Giddensove strukturalne teorije, ki jo predstavljata Margaret Archer (1995) in Bob Jessop (2000; 2005).

2.5 Morfogenetični cikel in strateški relacijski pristop pri obravnavanju odnosa med akterjem in strukturo skozi čas

Analiza razmerja med strukturo in delovanjem in spremembami v tem razmerju je možna z upoštevanjem časovnega in prostorskega konteksta (Stones v Brglez 2008, 69).⁶⁵ Struktura in delovanje delujeta različno skozi čas in sta torej časovno razločljiva. Za analizo razmerja med

⁶⁵ Zato tudi longitudinalna analiza pričujoče študije.

strukturo in delovanjem skozi čas Margaret Archer (1995) predlaga pristop morfogenetičnega cikla ali dialektične spirale medsebojnega vpliva. Archerjeva uvaja tridelni model, kjer poleg strukture (konteksta in institucij) in delovanja akterjev analitično ontološko razločuje tudi vpliv idej oziroma kulturni sistem kot avtonomno kategorijo. Odnos med strukturo in delovanjem je podoben odnosu med kulturo in delovanjem, struktura pa ni enaka kulturi, vsi trije nivoji pa so v sokonstitutivnem odnosu (McAnulla 2002, 287). Družbene strukture in kultura so dolgoročnejši in trajnejši in predstavljajo kontinuiteto, skozi čas pa se pod vplivom družbenih interakcij in praks tudi te spreminjajo. Namreč kulturo je treba razumeti kot posredovano in spremenljivo. Kultura je tako nenehno oblikovana, hkrati pa oblikuje dejavnike okolja (Delanty in Rumford 2008, 132). Kultura je kot orodje prepričanj, vrednot, norm in simbolov, ki se jih da različno uporabiti glede na kontekst in različna stanja (Swidler v Delanty in Rumford 2008, 132). Kultura se torej lahko razume kot performativna oziroma kot praksis ali praksa (Swidler, Bourdieu, Bauman v Delanty in Rumford 2008, 132). Archerjeva (1995) tako predlaga model, s katerim lahko opazujemo interakcijo med strukturo, kulturo in delovanjem skozi čas, v določenem časovno-prostorskem kontekstu.

Strukturno in kulturno pogojevanje se nanaša na časovni in prostorski kontekst, v katerem obstajajo predobstoječi strukturni pogoji, ki so se sčasoma oblikovali kot posledica prejšnjih strukturno-kulturnih in akterskih interakcij. Ti pogoji vplivajo na delovanje akterjev, saj hkrati potekajo družbene in družbeno kulturne interakcije med akterji, ki v danih strukturnih in kulturnih pogojih delujejo, hkrati pa jih tudi spreminjajo. Posledica je strukturna in kulturna elaboracija, ki je lahko zgolj preoblikovanje strukture (morfogeneza) in predstavlja spremembo ali reprodukcijo strukture (morfostaza), ki predstavlja kontinuiteto (Archer 1995; McAnulla 2002, 286). Družbene strukture, kultura in njihove spremembe so tako pogoj kot tudi rezultat delovanja akterjev. Pri tem so pomembne naslednje dimenzije: a) družbeno strukturo in spremembe v teh strukturah povzročajo tako zunanji kot tudi notranji dejavniki; b) pri delovanju akterjev ima veliko vlogo njihova moč, ki pa ni enakovredno razporejena, saj imajo nekateri akterji več moči glede na njihovo pozicijo v določenih mrežah, kar vpliva na sposobnost mobilizacije resursov in delovanja akterjev (Ellison 2000, 155–156; cf Jessop 2000; 2005); c) njihovo delovanje in posledično spremembe v strukturah pa lahko imajo namenske/pričakovane (*intended*) ali nenamenske/nepričakovane (*unintended*) posledice⁶⁶ (Brglez 2008, 74–75; McAnulla 2000, 281). Delovanje posameznikov je torej

⁶⁶ Treba pa je opozoriti na analitični pomen pojmov namensko in nenamensko. Rezultat nekega delovanja namreč ni vedno predvidljiv, saj je odvisen od mnogih dejavnikov, med drugim tudi od naključnosti. Foucault (1969/2001, 182) opozarja na spremembe, ki so rezultat tako daljših procesov kot tudi zgodovinske diskontinuitete oziroma naključnosti v delovanju in strukturah. To predstavlja predvsem nenačrtovane spremembe in pogoje sprememb v strukturnem kontekstu. Pod vplivom te naključnosti so tudi diskurzi in

lahko zavedna ali nezavedna (re)produkcija obstoječih struktur (Bhaskar v Brglez 2008, 74). Strukture so dojete kot dolgotrajne, spremembe pa so odvisne od sprememb v razmerjih moči med akterji in od kontingenčne narave struktur in odnosov med akterji, na vse to pa vplivajo endogeni in eksogeni dejavniki sprememb. Posebno pozornost si zasluži nivo družbene oziroma družbeno-kulturne interakcije, kjer se akterji, strukture in kultura soočijo, to je, da eden na drugega sovplivajo. Akterji in skupine akterjev so med seboj v interakciji, kjer zavzemajo pozicije v skladu z njihovimi interesi, zmožnostmi in željami. Akterji s svojim (so)delovanjem (aktivizmom, lobiranjem ipd. javnim delovanjem) izzovejo tudi spremembe kulturnih norm. Človekovo delovanje, čeprav je omejeno s strukturo (institucije, kulture, tradicije), le-to lahko spreminja, pa ne kot posameznik, temveč kot proces. Akterji in skupine akterjev z različnimi idejami, vrednotami in normami skušajo uveljaviti svoje interese, zaradi družbene interakcije pa je njihov uspeh odvisen od različne moči akterjev. Pomanjkljivost modela Archerjeve pa je v pomanjkanju poudarka na kontekstualnem in naključnem odnosu med strukturo in akterjem, to je pomanjkanje poudarka na pomenu delovanja akterjev in pogojev strukture v kontekstualnem (časovno-prostorsko specifičnem) okolju, saj Archerjeva operira s časom na linearni način (Jessop 2005, 48). Delovanje akterjev je namreč odvisno od specifičnih družbenih okoliščin in strukturnih pogojev (cf. Titscher in dr. 2007, 149). Nekateri akterji so pri svojem delovanju uspešnejši kot drugi, kar pa ni odvisno izključno od akterjev, temveč tudi od materialnih in strukturnih pogojev.

Bob Jessop (2000; 2005) zato nadgradi Archerin model odnosa med akterjem in strukturo in uvede strateško relacijski pristop (*strategic relational approach*),⁶⁷ ki strukturo razume kot strateško selektivno v tem, da dane razmere določajo, na kakšen način bo posameznik odreagirati in deloval, akterji pa spreminjajo način delovanja v procesu učenja v danih strukturnih pogojih in omejitvah. SRP razume strukturo v odnosu do delovanja in delovanje v odnosu do strukture. Strukture so razumljene kot strateško selektivne, kar pomeni, da privilegirajo določene akterje, identitete, strategije in akcije pred drugimi v določenih kontekstih ali časovno-prostorskih okoliščinah. Akterje, ki so v teh strukturah sicer omejeni, pa razume kot reflektivne, glede na strukturno okolje, v katerem delujejo, kar pomeni, da razmišljajo in reagirajo glede na strukturne pogoje in v skladu s to refleksijo tudi delujejo. SRP se osredotoča torej na odnos med akterji in strukturami na način, da upošteva strukturno vpisano selektivnost in refleksivnost akterjev pri njihovem delovanju. Strukture so po mnenju

diskurzivne prakse, saj se lahko nepričakovano spreminjajo. Namreč naključnost izvira iz odnosa in medsebojnega vpliva oziroma dialektičnega razmerja med delovanjem in strukturo. To pomeni, da se v odnosu med strukturo in delovanjem, poleg elementa nujnosti teh razmerij, lahko zgodijo tudi nepričakovane stvari, zato je, kot pravi Brglez, treba »upoštevati, da bi se lahko "stvari" zgodile tudi drugače« (Brglez 2008, 226, 170).

⁶⁷ Od tu naprej SRP.

Jessopa specifične v časovno-prostorskem okolju (kontekstu, op. a.) in privilegirajo (krepijo, nagrajujejo, podpirajo) določene načine delovanja na račun drugih, saj je tudi uspeh delovanja odvisen od teh specifičnih časovno-prostorskih kontekstov (Jessop 2005, 48–49; 2000, 9). Akterji (individualni in kolektivni) pa kot posledica refleksije reorientirajo njihovo delovanje (strategije in taktike) glede na njihovo razumevanje trenutnih okoliščin. To vključuje (ne nujno) tudi refleksijo o njihovih identitetah in interesih, ki vodijo njihovo delovanje, kajti akterji lahko preoblikujejo svoje identitete in interese kot posledica učenja, izkušenj in možnosti v določenem strukturnem kontekstu. Odnos med strukturo in akterji ima tako odvisne in oblikovalske značilnosti (*path dependent* in *path shaping*), kjer predhodni dogodki oblikujejo trenutno stanje, kar pa ne pomeni, da popolnoma omejijo delovanje akterjev, saj tako zavedno kot tudi nezavedno (performativno/praktično) delovanje povzroča spremembe. To pomeni, da so tako akterji (njihove identitete in interesi) kot tudi strukture vedno odvisni od časovno-prostorskega okolja in pogojev, in da niso fiksni, temveč spreminjajoči se in naključni (Jessop 2005, 49, 53). Čeprav strukture privilegirajo predvsem tiste akterje in delovanje, ki se skladajo s trenutnimi strukturnimi značilnostmi in ki stremijo k reprodukciji teh struktur, pa strukture ne morejo biti samoreproducirane in so vedno odvisne od delovanja akterjev, kar pomeni, da so te strukture vedno deloma nestabilne, saj obstaja delovanje, ki skuša preseči strukturne omejitve. Akterji sami tudi niso vedno zavedajoči se pogojev njihovega delovanja, nimajo vedno na razpolago vsega znanja in resursov, in prav tako v delovanju niso enotni ter se vedno soočajo z delovanjem in opozicijo drugih akterjev. Zato je v obstoječem strukturnem redu prisotna nestabilnost (Jessop 2005, 51). Jessop poudarja tudi pozitiven pomen, ki ga imajo za akterje strukturne omejitve, saj lahko trenutne omejitve predstavljajo priložnost na dolgi rok, če se spremeni način delovanja akterjev. To pomeni, da akterji lahko oblikujejo drugačne strategije in vplivajo na omejitve in možnosti družbenih struktur, vključujoč institucije (Jessop 2005, 51–52). Jessop (2000, 8) poudarja poleg materialnih (nediskurzivnih) elementov tudi pomen diskurzov ali diskurzivnih paradigem, ki privilegirajo določene akterje, izjave oziroma strategije in taktike.

Struktura je diskurzivno selektivna, kar pomeni, da delovanje posameznika poteka v diskurzivno konstruiranih kontekstih, kjer dominantni ali hegemonski diskurzi vplivajo na strategije akterjev (McAnulla 2002, 280–284). Povratni učinek delovanja (povratno delovanje) delno transformira kontekst in poudari strateško delovanje umeščenega akterja. Akter je namreč strateško delujoč, vendar umeščen znotraj družbenega konteksta (Hay 1995 v Kajnc 2008, 75–76; Jessop 2005). SRP temelji na dveh ontoloških predpostavkah; prva je ta, da strukture ne predobstajajo (*pre-exist*) agente/akterje, zato ker strukture lahko obstajajo samo zaradi posredovanja človekovega delovanja. Akterji in strukture niso resnične v smislu,

da nobena od njih ne more obstajati v izolaciji ena od druge, njihov odnos pa je nujno relacijski in dialektičen. Ne obstajata na sebi, temveč skozi medsebojno relacijsko interakcijo. Druga ontološka predpostavka SRP pa je, da je razločevanje med ideološkim in materialnim zgolj analitično razlikovanje, saj je njun odnos kompleksno prepleten in medsebojno odvisen. Namreč ideje, ki jih posedujejo akterji, se lahko spremenijo v materialno realnost, toda samo skozi posredovanje konteksta, v katerem akter obstaja. Zato bodo različni akterji v podobnih materialnih pogojih svoje interese in preference oziroma strateško delovanje drugače oblikovali in tudi preoblikovali skozi čas, ko se materialni pogoji in idejni vplivi spremenijo. Delovati strateško pa pomeni usmerjati dogajanje glede na percepcije v relevantnih kontekstih ter vplivati na potek in obliko dogajanja (Hay 2001).

SRP tako podobno kot poststrukturalisti določa, da je na primer država entiteta, ki je oblikovana s pomočjo ravnotežja med različnimi družbenimi močmi in nima institucionalne fiksности ali dane enotnosti in je torej dinamičen in nenehno razvijajoči se sistem. Toda za razliko od poststrukturalistične pozicije SRP pojmuje državo kot locirano v kompleksnem dialektičnem odnosu med strukturami in strategijami, ki so rezultat poprejšnjih strategij. Zato so institucije, ki (v določenem kontekstualnem trenutku) sestavljajo državo, *strateško izbirne (strategic selectivity)*, kar pomeni, da so strukture in način delovanja (*modus operandi*) države bolj odprti za določene politične strategije in zaprti za druge, kar predstavlja neenake pogoje delovanja, ki privilegira/favorizira določene strategije in akterje pred drugimi (Hay 2006č, 75). Družbene interakcije določajo pravila in dnevni red tako, da privilegirajo določene akterje (Guzzini v Kajnc 2008, 70). SRP se nanaša na nesimetrični odnos med institucijami države in strategijami za vplivanje (odvisne tudi od resursov in moči akterjev), kar določa (omejuje in ali omogoča) realizacijo in smer delovanja strategij (Jessop v Torfing 1999, 153–154).

SRP je zato primeren za analizo institucionalizacije diskurzov in pomenov (recimo razumevanje človekovih pravic v določeni državi), saj pojasnjuje spremembe s poudarkom na strateški selektivnosti, ne da bi tako zapadli v determinizem ali voluntarizem s privilegiranjem strukture ali delovanja. Odnos med strukturo in delovanjem je tako dialektičen; strukture omejujejo in omogočajo akterje, katerih delovanje (skozi čas, če upoštevamo morfogenični cikel) oblikuje in preoblikuje (konstituira in rekonstituira) strukture. Prispevek SRP je tudi v tem, da spodbuja razumevanje strategij, kot družbeno in diskurzivno oblikovane in artikulirane oblike izražanja akterjev in skupin. SRP upošteva povratni vpliv delovanja, ki ga večinoma strukturalistično usmerjene analize diskurza zanemarjajo. Strukturna in akterska fragmentacija, naključnost in spremembe lahko odprejo nove možnosti za ustvarjanje »angažiranega delovanja«, saj so akterji samorefleksivni. Le-ti se v okoliščinah sprememb in

kompleksnosti spreminjajo, zahtevajo družbeno vključenost in izzovejo dominantne diskurze; izražajo torej diskurze sprememb (*discourse of change*). Vse to pa ni rezultat le strateškega delovanja akterjev, temveč tudi naključnih in kompleksnih odnosov med materialnimi in družbenimi odnosi (Ellison 2000, 154–155), in seveda posledica vpliva diskurza. Hay (2006b, 86, 93–94) zato poudarja pomembnost neredukcije vloge idej na skrajni idealizem, kjer se politično razlaga izključno z željami, motivacijami in kognicijami akterjev. Hay meni, da je pomembno prepoznati kompleksno interakcijo med materialnimi in idejnimi dejavniki, saj so politični izidi na eni strani rezultat vpliva akterjev in njihovih strategij, ki jih uporabljajo zato, da bi uveljavili svoje namene v kontekstu, po drugi strani pa kontekst oziroma strukture omejujejo in omogočajo delovanje akterjev, pri tem pa privilegirajo določene strategije akterjev pred drugimi, saj so določeni akterji strukturam bolj prilagojeni.

Če morfogenetični pristop in SRP apliciramo na diskurz in konstrukcijo pomenov, sledi naslednje razumevanje. Proces družbene konstrukcije pomena je treba umestiti v dialektični odnos med akterjem in strukturo oziroma v prakse in kontekst, kar pomeni umestitev v odnose med ljudmi, v njihove namene, želje, interakcije in telesa, ter tudi v materialni svet, to je institucije. Namreč »/T/eksti generirajo pomen in s tem pomagajo generirati družbene strukture, vendar je produkcija pomena sama omejena z nesemiotičnimi /nejezikovnimi/ značilnostmi družbene strukture« (Fairclough in dr. 2004, 4). Produkcija pomena je torej dialektična, saj hkrati vpliva na družbeno strukturo, hkrati pa je sama omejena z nesemiotičnimi, nediskurzivnimi elementi družbene strukture (Fairclough in dr. 2004, 27). Jezikovni in nejezikovni pogoji vplivajo na izbiro določenih diskurzov za interpretacijo in reprezentacijo (torej upomenjanje) dogodkov, delovanja in družbenih fenomenov in udejanjenje teh specifičnih diskurzov, kot načinov delovanja in prakse. Sedimentacija in ponotranjenje teh diskurzov postane del akterjeve identitete, objektivizacija teh diskurzov pa postane realna organizacijska praksa, sedimentirana v institucijah. Diskurzi se tako lahko udejanjijo v oblikah interakcij, oblikah bivanja, identitetah, slogih, telesnih pozicijah, vrednotah in interesih; lahko se materializirajo v zgradbah, tehnologijah ipd. Pogojniki »lahko« pa je uporabljen zato, ker realizacija določenih diskurzov ni neizbežna, temveč je odvisna in pogojena s specifičnimi praksami in SRP (Fairclough in dr. 2004, 34). Analiza diskurza se ukvarja z načinom, kako (na kakšen način) in zakaj (na takšen način) se jezik materializira. Proces upomenjanja je torej odvisen delno od akterjev/subjektov in njihovega delovanja, to je zavestnega upomenjanja, delno pa od konteksta in strukture, v katero so akterji umeščeni in od katere so akterji odvisni. Ti strukturni pogoji (kultura, tradicija, institucionalne prakse in norme, diskurzi) so prežeti z različnimi akterji, ki imajo različne vrednote in interese, ter se soočajo v medsebojnih interakcijah in konfliktih oziroma

diskurzivnih bojih za dodeljevanje pomena. Ves ta proces pa je odvisen od resursov in odnosov moči akterjev ter naključnosti, dislokacij in strukturnih preferenc, ki so posledica tako notranjih kot tudi zunanjih vplivov. Strukturni pogoji (kultura, tradicije) torej niso fiksne narave in se nenehno spreminjajo. Kulture namreč ne dodeljujejo fiksnih pomenov, temveč jih ljudje spreminjajo, ko se o pomenih pogajajo in sodelujejo v sporih. Proces upomenjanja ter pomeni pojavov in dogodkov so skonstruirani v odnosu in interakcijah med akterji in strukturo v časovno in prostorsko specifičnem kontekstu. Nastanek (novih) sistemov pomenov se torej dogaja v delovanju (*meaning in action*), to je v sovplivanju med akterji in strukturo (Wagenaar 2011). Pomeni ne izhajajo iz jezika, temveč iz institucionalnih praks, odnosov moči in družbenih pozicij. Namreč koncepti so diskurzivno konstruirani, prav tako pa so odvisni od odnosov akter-struktura in interakcij med akterji, zato koncepti obstajajo samo v »nenehni interakciji eden z drugim in s političnimi, ekonomskimi, ustavnimi in vladnimi procesi in institucijami, tako lokalno kot tudi globalno« (An-Na'im v Kreinath 2009, 78–79). Skozi časovni presek pa dobimo »infrastrukturo diskurzivne produkcije«, ki odraža interakcijo med akterji in institucionalno-organizacijskimi ureditvami (Keller 2011, 60).

Spremembe v času in pod vplivom SRP pa se ne nanašajo samo na spremembe diskurzov in pomenov, temveč imajo za posledico tudi spremembe identitet (vrednot in interesov) subjektov/akterjev in skupin akterjev, spremembe v odnosih med akterji, spremembe v notranjih in med skupinskimi odnosi ter spremembe v političnih institucijah (Ellison 2000, 154). Tako kot pomeni so tudi interesi, preference in identitete odprti za redefinicijo. Foucaultova teorija diskurza interese in preference akterjev razume kot družbeno skonstruirane in tako podvržene spremembam v nasprotju z racionalističnim razumevanjem akterja, ki se obnaša racionalno in strateško oziroma racionalno oblikuje interese in preference, ki so razumljeni kot dani tako na nivoju posameznika kot tudi institucije⁶⁸ (Paul 2009, 245). Čeprav smo ljudje kot subjekti tisti, ki določamo pomen nečesa, pa nismo popolnoma avtonomni subjekti, temveč delujemo iz neke razpoložljive subjektne pozicije, ki jo omogoča diskurzivni kontekst, v katerega smo umeščeni (Risse 2009, 149). Poststrukturalistični koncept **subjektne pozicije** zadeva umeščanje ali pozicioniranje subjekta znotraj diskurzivne strukture – to pomeni, da subjekt nima *a priori* homogene narave z določenimi interesi, temveč da lahko konkretni posameznik zavzema več subjektnih pozicij, oziroma da lahko izraža več diskurzov. To pomeni, da ni fiksacije subjekta glede na neko ideološko značilnost ali esenco. Akterjevi interesi in identitete so družbene konstrukcije in ne esencialistične entitete, saj so nenehno zgodovinsko in družbeno podvržene spremembam

⁶⁸ Tudi pristopi novega institucionalizma razumejo kategorije, kot so interesi akterjev kot dane kategorije, to vrzel pa skuša izpopolniti konstruktivistični institucionalizem, ki ga obravnavam v nadaljevanju.

(Howarth in Stavrakakis 2000, 6–7). Analiza diskurza se ukvarja s konstrukcijo identitet, saj diskurz razume kot sistem praks, ki oblikujejo identiteto subjektov (Howarth v Paul 2009, 241). Identitete in interesi so torej odvisni od vsakokratnega družbenega konteksta in sporov znotraj tega konteksta. Identitete torej niso pripisane, temveč pridobljene kot rezultat strukturnih (materialnih, institucionalnih, diskurzivnih) omejitev ter akterjevega delovanja in interakcij med akterji v družbi oziroma v domeni političnega.

Ker sta kritični realizem in poststrukturalizem oziroma DK zgolj metateoretske pozicije, je omenjene filozofske predpostavke treba aplicirati na teorije v ožjem pomenu: na osmišljanje teorije evropeizacije, institucionalne analize, policy analizo evropeizacije in delovanje akterjev oziroma vpliv diskurzov v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva, kar vključuje analizo procesa upomenjanja, delovanja akterjev in institucij. Tukaj se skriva potencial za analizo sprememb v policy diskurzih v Turčiji.

3 PRISPEVEK DK PRISTOPOV K ŠTUDIJAM EVROPEIZACIJE

DK torej ne predstavlja samostojne teorije o evropski integraciji oziroma evropeizaciji, temveč metateorijo. Delanty in Rumford (2008, 29) menita, da je uporaba družbenega konstruktivizma pri teoretiziranju evropeizacije zelo plodna, saj je razumevanje evropeizacije, kot **diskurzivnega in sociokognitivnega** procesa, po njunem mnenju zelo pomembna in hkrati zelo zanemarjena⁶⁹ razsežnost študij o evropeizaciji (Delanty in Rumford 2008, 28–29). Karacasulujeva (2007, 100) poudarja, da DK ne diskreditira in se ne zavzema za nadomestitev racionalističnih pristopov, temveč vnaša nov vpogled na študije evropske integracije, predvsem poudarja pomen norm, kulture, diskurza in identitet. Zato DK tudi ni v nasprotju s preostalimi teorijami, temveč jih lahko dopolni; ter nasprotno, konstruktivistični pristopi, na primer sociološki institucionalizem, so lahko dopolnjeni z bolj realističnimi pristopi, predvsem z vidika analize institucionalnih sprememb (Börzel in Risse 2003; Risse 2009, 158).⁷⁰ Prispevek DK je v veliki meri še metateoretičen, zato je treba izpopolniti teorije in metodologijo za empirične analize, na kar opozarjajo tudi Moravcsik (1999, 678), Olsen (2002, 923), Checkel in Moravcsik (2001) ter Checkel 2004.

Diez in Wiener (2009, 19–20) zato poudarjata potrebo po dopolnjevanju med teorijami, saj vsaka prispeva le en delček k mozaiku razumevanja raziskovanega problema. Teorije so torej le pripomočki, ki se gibljejo med več kategorijami in z njihovo kombinacijo lahko ustvarimo hevristični ali sintetični model raziskovanja. Izziv je, kot pravi Olsen (2002, 944), v tem, da se pri analizi evropeizacije ne ujamemo v problem definicij, ampak da združimo različne pristope, ki nam pomagajo empirično razumeti evropeizacijo. Le-ta namreč ni model razlage (*solution ali explanans*), temveč je pojav, ki potrebuje razlago (*problem ali explanandum*) (Gualini 2003 v Radaelli 2004, 4). Pri študiju evropeizacije je namreč treba upoštevati različne časovne in prostorske dimenzije in reference, različne vrednote in jezike, kompleksnost komunikacijskih sistemov, ideologij in zgodovinskih opozicij, ki neizbežno okarakterizirajo študij evropskih institucij (Bellier 2005, 261). Zato tudi analitična operacionalizacija te kompleksnosti zahteva sodelovanje različnih pristopov v politični znanosti.

⁶⁹ Sicer so se DK in konkretnije poststrukturalistični pristopi ter diskurzivne metode analize najprej pojavile v mednarodnih odnosih, kjer se je diskurz kot metoda in teorija pojavil v okviru tako imenovane tretje debate, debate med racionalizmom in reflektivizmom oziroma debate med pozitivizmom in postpozitivizmom (cf. Brglez 2008; Waever 2009). Kljub temu sta koncept diskurza in analiza diskurza še vedno marginalizirana, saj se ju razume bolj kot (ne)metodo, kot pa teorijo, ki jo uporabljajo le poststrukturalisti in postmodernisti ter predvsem feministične in postkolonialne študije (Waever 2009).

⁷⁰ Moravcsik (1999, 673, 675–678, 680) tako kritizira konstruktiviste, ki diskreditirajo vse preostale teorije (neofunkcionaliste, intergovernmentaliste in institucionaliste) evropske integracije kot nezmožne kompleksnih razlag evropske integracije (česar naj bi bili sposobni samo konstruktivistični pristopi).

DK je koristen tudi zato, ker pobota mikro- in makronivo analize (odnos agent-struktura, op. a.) (Delanty in Rumford 2008, 28–29). Waever (2009, 172) poudarja, da nekateri družbeno konstruktivistični pristopi sicer analizirajo odnos med makro- in mikronivojem, vendar je njihov fokus predvsem na analiziranju vpliva obstoječih identitet, idej in drugih družbenih konstrukcij, kot danih in sedimentiranih, kar pa predstavlja zgolj statično analizo. Izziv DK perspektivam pa je analizirati spremembe, oziroma kako se ideje institucionalizirajo in deinstitucionalizirajo, kako se ideje notranje spreminjajo v odnosu na tekmujoče koncepte, od kod diskurzi prihajajo in kako se spreminjajo ipd. Analiza diskurza je po njegovem mnenju primerna za analizo tovrstnih sprememb. Izziv za diskurzivne pristope v analizi evropeizacije pa je predvsem metodološka operacionalizacija metod, glede na to, da se diskurz mnogokrat razume kot nemetodo ali antimetodo (Waever 2009, 172–173, 179).

Kot smo videli, je prispevek analize diskurza sicer ključen, vendar ima tudi pomanjkljivosti. S tega vidika gre v pričujoči študiji za sintezo elementov mehkega družbenega konstruktivizma s poststrukturalizmom in (modernim) kritičnim realizmom (cf. Jackson in Sorensen 2006, 176; cf Marsh in Furlong 2002, 30–31). Treba je torej osmišljati formacijo identitet in institucij tako, da jih ne reificiramo ali naturaliziramo. Institucije (ki so sicer tudi materialne) je treba razumeti kot konstruirane, kar pomeni, da temeljijo na skupnih odločitvah subjektov, ki pa se sčasoma konsolidirajo in materializirajo. Tudi identitete niso dane in fiksne, temveč so odvisne od interakcije med akterji in strukturami. So torej relacijske⁷¹ in spremenljive. Interakcije in prakse subjektov imajo za posledico konstitucijo skupnih pomenov, na podlagi katerih se razvijejo strukture, ki nato povratno vplivajo na obnašanje akterjev in konstituirajo identitete. Strukture so intersubjektivne in odvisne od praks, so torej družbene in ne zgolj materialne, »materialnost« pa pridobijo sčasoma. Struktura in akter sta v sokonstitutivnem odnosu skozi čas, kar pa ne pomeni, da so strukture popolnoma fluidne in nestabilne. Le-te, kot smo videli pri SRP, so selektivne, kar pomeni, da podpirajo določena vedenja in niso spremenljiva z lahkoto, spremembe pa so odvisne tudi od moči akterjev in naključij. Debata o odnosu med strukturo in akterjem naj bi pomembno prispevala k študijam evropeizacije, saj se literatura na tem področju ni uspela prebiti skozi kavzalne tipe razlag. DK debata o odnosu med akterjem in strukturo namreč poudarja interaktivni proces medsebojnih sprememb in vplivov med državami in EU nivojem, in hkrati ne zanemara tudi kontinuitete (*change and continuity*) (Aalberts 2005).

⁷¹ O relacijski konstituciji identitet piše Charles Taylor (1995), njega pa povzema tudi Wagenaar (2007a, 2011), ko govori o dialoškem pomenu, ki se razvija relacijsko oziroma dialoško.

3.1 Novi teoretični pristopi

Novejši teoretični pristopi evropeizacijo razumejo na dinamičen način, in sicer kot **kognitivni, normativni in diskurzivni ter kot institucionalni in interaktivni** proces spreminjanja, odvisen od različnih konfiguracij institucionalnih oblik in delovanja akterjev na osnovi vrednot in norm ter pod vplivom diskurzov (cf. Jacquot in Woll 2003; Radaelli 2004; Jokela 2008; Paul 2009; Forest in Lombardo 2012). Forest in Lombardojeva (2012) označita te pristope za **sociološke in diskurzivne pristope** k evropeizaciji, s poudarkom na analizi diskurzov in praks. Ti pristopi poudarjajo pomen analize vpliva evropeizacije na proces oblikovanja javnih politik, vlogo javnopolitičnih akterjev v tem procesu, ter na kognitivne in normativne strukture, prisotne v tem procesu (Fink-Hafner 2005, 23; Radaelli 2003, 35). Ti pristopi kritizirajo omejitve pri razumevanju evropeizacije kot procesa od zgoraj navzdol (*top-down*) ali zgolj kot »učinka« EU na nacionalne sisteme in zagovarjajo proces evropeizacije tudi kot proces od spodaj navzgor (*bottom-up*), s poudarkom na domačih spremembah, aktivnostih javnopolitičnih akterjev in njihovih interakcijah ter raznolikosti v javnopolitičnih odgovorih na vpliv evropeizacije. Pristop od spodaj navzgor začne z analizo sistema interakcij na nacionalnem nivoju in analizira, kdaj in kako EU povzroča spremembe v elementih teh interakcij, kar vključuje tudi kompleksen sistem interpretacije in »uporabe« Evrope in ne samo »reakcije« nanjo (Radaelli 2004, 5–7; Fink-Hafner 2005, 20).

Novejši pristopi torej poudarjajo vplive evropeizacije na javnopolitične **akterje in kognitivne strukture**. Kognitivna razsežnost preučevanja evropeizacije torej zavzema pomembno mesto, zato so »javnopolitični igralci, ki neposredno sodelujejo v procesih oblikovanja konkretnih skupnih evropskih politik /.../, nujen sestavni del analize vpliva evropeizacije na izbranem javnopolitičnem področju« (Fink-Hafner in Lajh 2005, 21–22). Tovrstna analiza evropeizacije posveča pozornost strategijam oblikovanja politik na ravni EU in na ravni držav članic oziroma se fokusira na lobiranje, mreže javnopolitičnih igralcev in politične prakse, skozi katere vladni in nevladni akterji vplivajo na procese odločanja (Lombardo in Forest 2009). Prav vloga akterjev v socialnih interakcijah in njihovo posredovanje v integracijskem procesu je novo polje zanimanja raziskovalcev. Jacquotova in Wollova (2003) tako poudarjata problem pomanjkanja analiz o vlogi političnih akterjev na prilagajanje (*adaptation*), kajti menita, da akterji lahko »izbirajo« in se učijo tudi izven institucionalnih pritiskov.⁷² Proces evropeizacije pa spreminja porazdelitev moči med

⁷² Podobno se tudi nekatere teorije evropeizacije osredotočajo le na strukturne elemente in institucionalne pritiske, toda ne ukvarjajo se s potencialom akterjev, ki lahko vplivajo na spremembe bodisi tako, da jih preprečujejo, bodisi da jih spodbujajo (Forest in Lombardo 2012). Dyson in Goetz (2003, 16–17) opozarjata, da EU in državni pravni sistem, institucije in javne politike nimajo absolutne eksistence, temveč so spremenljive in odprte reinterpretaciji; torej niso fiksne ali dane, da bi lahko bile skladne ali neskladne z EU sistemom. Pričujoča

javnopolitičnimi akterji in prav tako tudi logiko sprejemanja odločitev (Fink-Hafner in Lajh 2005, 27). Poudarek na kognitivnih dimenzijah akterjev pomeni »spremembo verovanj in pričakovanj domačih akterjev, kar vključuje tudi spremembo preferenc in strategij« (Caporaso in dr. 1999, 3; Featherstone 2003, 14). Hkrati to pomeni tudi resocializacijo akterjev, saj se akterji učijo in »ponotranjijo nove norme in pravila« (Börzel in Risse 2003, 66). Börzelova in Risse se osredotočita na proces adaptacijskega pritiska in s tem nacionalnih sprememb, ki so posledica socializacije in učenja. Toda Radaelli opozarja na pomanjkljivost njunega pristopa, saj obstaja vpliv evropeizacije tudi brez večjih pritiskov po adaptaciji. Akterji se prilagajajo in spreminjajo politike tudi brez pritiska EU struktur⁷³ (Radaelli 2004, 7; Jacquot in Woll 2003, 3). V času pogajalskega procesa se namreč spreminjajo norme, politična in družbena prepričanja, preference in pričakovanja, ter koncepti samodefinicije in kolektivne identitete domačih akterjev (Schimmelfennig in Sedelmeier 2005, 7). Schimmelfennig in Sedelmeier (2005, 7) zato definirata evropeizacijo kot proces sprejemanja in ponotranjenja formalnih in neformalnih EU pravil na javnopolitičnem in institucionalnem področju. Ladrech (1994, 17, 69) pa vpliv evropeizacije razume kot inkrementalni proces reorientacije akterjev k redefiniciji njihovih interesov in obnašanja tako, da so bližje normam, imperativom in logiki članstva v EU. Evropeizacija je torej lahko obrazložena kot mehanizem učenja oziroma kot posledica skupnega evropskega normativnega ozadja, ki ga sprejemajo akterji na lokalnem nivoju, ko spreminjajo svoje preference v skladu z evropskimi normami. Analize, usmerjene na akterje, razlagajo, da se akterji učijo⁷⁴, ko evropske norme sprejmejo za pomembne oziroma za svoje, torej ko Evropo in EU sprejmejo za normativno moč.

Checkel (1999, 552–555) prepoznava dva mehanizma, skozi katera se širijo evropske norme: družbena mobilizacija in družbeno učenje. Družbena mobilizacija pomeni, da se različni vladni in nevladni policy akterji ter mreže mobilizirajo v podporo normam in pritiskajo na policy odločevalce, da sprejmejo določene politike, družbeno učenje pa se tiče učenja policy odločevalcev in elit, ki sprejmejo predpise kot norme, jih ponotranjijo in le-te

analiza javnopolitičnih akterjev bo tako zavzemala analizo vladnih in nevladnih akterjev ter njihov boj za definicije in interpretiranje problemov v politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva.

⁷³ Koncept pritiska EU je sicer zavajajoč, saj na mednarodni ravni EU nima moči izvajanja pritiska za vstop v Unijo, ne da bi domači akterji najprej sprejeli EU kot normativni model, ki mu je vredno slediti. Pritisk je torej odvisen od »želje« domačih akterjev po vstopu v EU, na podlagi katere morajo sicer izpolniti mnoge ekonomske in politične pogoje. Pritisk je torej sorazmerno odvisen od želje po vstopu, ta pa je odvisna od pomena, ki ga akterji pripisujejo EU kot normativni entiteti. Ker glede določenih zadev (kot so človekove pravice, demokratične institucije, pravna država, zaščita manjšin ipd.) EU nima mehanizmov ali »testov« preverjanja izpolnjevanja pogojev, ima vloga EU institucij pri ocenjevanju kandidatov različni vpliv in domet. Namreč že zgolj javna kritika ali negativna ocena lahko vpliva na spremembo obnašanja akterjev, to pa kaže na to, kakšen vpliv ima EU na ponotranjenje norm (cf. Grabbe 2003, 305–308, 317, 319). Takšen vpliv ali pritisk je torej možen samo, če akterji EU sprejemajo in dojemajo kot legitimno.

⁷⁴ In torej sprejmejo EU kot »pritisk«.

nato predstavljajo intersubjektivne pomene. Na podlagi tega pa sprejmejo nove interese. Evropeizacija, kot kognitivni in normativni okvir oziroma referenčni okvir (*frame of reference*), torej služi kot logika upomenjanja in delovanja. Evropeizacija pomeni, da je »Evropa« postala vodilo ali »skupna slovnica« (Radaelli 2004, 5, 11). Vpliv evropeizacije se tako dogaja ne samo kot posledica pritiska po prilagajanju, temveč tudi v načinih, kako jo akterji konceptualno pojmujejo in uporabljajo. Razumevanje in delovanje akterjev ter tudi interpretacije evropeizacije pa temeljijo na domačem kontekstu oziroma na nacionalnih tradicijah.

Nacionalni kontekst je zelo pomemben pri razumevanju evropeizacije (Jokela 2008, 5), saj z upoštevanjem domačega okolja oziroma konteksta lahko razumemo, zakaj ima prenos norm z mednarodnega ali evropskega nivoja na nivo države tako drugačne pomene kot tudi učinke in posledice. Pomembno je torej upoštevati režim v državi, notranje spremembe (na primer politične boje) in delovanje lokalnih akterjev, predvsem civilne družbe. Namreč notranjepolitična in družbena dinamika lahko vplivata na to, kako se bo država odzivala na mednarodne/evropske vplive, predvsem kar se tiče sprejemanja mednarodnih norm in vrednot (na primer človekove pravice) (Risse v Jackson in Sorensen 2006, 171; cf. Kardam 2005). V tem procesu se evropeizacija problematizira in postane tudi vir spornih interpretacij, saj lahko domači akterji interpretirajo in uporabijo Evropo/EU na mnoge načine, njen pomen in vpliv pa ne moreta biti razumljena enoznačno. Namreč akterji lahko uporabljajo Evropo kot legitimizacijo za sprejemanje ali zavračanje sprememb (na primer spremembe zakonodaje) (Radaelli 2004, 8). To poimenujem pozitivna in negativna uporaba evropeizacije. Akterji interpretirajo, spreminjajo in uporabljajo EU v skladu s svojimi preferencami in pričakovanji. To pa po mnenju Korkuta (2009) pomeni tudi »*a la carte*« sprejemanje in razumevanje evropeizacije oziroma evropragmatizem, saj akterji evropeizacijo tudi »uporabljajo« oziroma interpretirajo za doseg svojih ciljev.

Akterji se na širitev EU odzivajo različno (evropragmatiki, evronavdušenci, evroskeptiki, evrozavrnitveniki)⁷⁵ oziroma si selektivno prisvajajo pomene in zahteve EU. Evropeizacija je tako proces uporabe »zunanje obveze« (*vincolo esterno – external tie*), ki EU razume kot zunanjo prisilo/pritisk za izvajanje določenih javnih politik (Featherstone 2003, 9) ali kot proces, v katerem EU predstavlja politično referenco (*political reference*) za nacionalne akterje, da upravičujejo in legitimizirajo določene javnopolitične zahteve (Hanf in

⁷⁵ Korkut 2009 razčleni (ne)podporo integraciji in evropeizaciji na evronavdušence (*euroenthusiasts*), evroskeptike (*euroscptics*), evropragmatike (*europragmatists*) in evrozavrnitvenike (*euorejects*).

Soetendorp v Featherstone 2003, 11). Evropeizacija je tako lahko oboje, »pritisk« in »uporaba« (Radaelli 2004, 13).⁷⁶

Jacquotova in Wollova uvajata koncept »politične uporabe« (*political usage*) (cf. Jacquot in Woll 2003; Radaelli 2004, 7). »Uporaba« je proces transformacije resursov in pritiskov na politične prakse. Jacquotova in Wollova sta razvili tri oblike »uporabe«, in sicer kognitivno (interpretacija in prepričevanje), strateško (transformacija resursov v politične prakse zato, da sledijo specifičnim ciljem) in legitimizirajočo uporabo (ki vključuje reference na EU zato, da se legitimizira (ne)sprejemanje določenih domačih politik) (Jacquot in Woll 2003). Tako je fokus bolj na vprašanju, kako se javne politike EU oblikujejo in na vlogi akterjev v tem procesu, ne pa samo na učinku oziroma v odgovorih na ravni nacionalnih sistemov. Akter je torej razumljen kot neodvisen in aktiven pogajalec znotraj institucionalnih procesov. Kljub temu pa je lahko akterjeva aktivnost avtonomna le do določene mere, saj je akter še vedno omejen z institucijami oziroma s strukturami, ki predstavljajo področje možnosti ali »okvir« akterjevega obnašanja (Jacquot in Woll 2003). V njunem pojmovanju akterji zavestno, premišljeno in namensko (namenoma) delujejo oziroma uporabljajo resurse⁷⁷ (na primer reference na EU) zato, da bi vplivali na interpretacijo konceptov in problemov, in predlagali določene rešitve v policy debati, policy odločanju, oblikovanju in upravičevanju politik (Jacquot in Woll 2003, 18). Koncept politične uporabe, ki sta ga razvili Jacquotova in Wollova, je tako predvsem namenske ali strateške narave, kjer se akterji zavedajo svojega delovanja. Toda čeprav lahko akterji delujejo in vplivajo na javnopolitični proces in izide strateško, ta pristop ne upošteva, da posamezniki niso vedno avtonomni v svojih odločitvah, saj so omejeni z diskurzi in strukturami (SRP), oziroma niso strateško racionalni in se ne zavedajo, da so njihove percepcije oblikovane skozi strukturo, tako da lahko v svojih odločitvah delujejo tudi nezavedno. Zato lahko njun pristop dopolnimo z družbenim konstruktivizmom oziroma povežemo s teorijo diskurza in kritičnim realizmom.⁷⁸ Namreč ta aspekt opozarja na manj zavedne aspekte delovanja oziroma praks akterjev, ki so predvsem diskurzivne narave.

Prav tako pa evropeizacija lahko vključuje tudi odgovore na (javne) politike EU, katerih učinek na nacionalnem nivoju ni nujno samo konvergenca (skladnost), temveč tudi

⁷⁶ Ta pristop izhaja iz teorij dialektičnega odnosa med akterji (delovanjem) in strukturo.

⁷⁷ Jacques in Woll (2003, 8) definirata resurse kot materialne in nematerialne narave. Materialni resursi so institucije, policy instrumenti (direktive, priporočila) in financiranje, medtem ko so nematerialni resursi diskurzivne reference (*discursive references*), ki se nanašajo na ideje, ki so uporabljene zato, da se vzbujajo pozitivna ali negativna asociacija. Avtorja omenjata tudi sociološki učinek uporabe: ponavljanje aktivnosti ali dnevne prakse, ki s ponavljanjem dobijo značilnost navade in se jih akterji sčasoma tudi manj zavedajo oziroma postanejo njihova nezavedna dejanja. Ta dejanja oziroma delovanja postanejo običajne prakse.

⁷⁸ O tem pozneje v poglavju teoretsko-metodološki okvir oziroma v podpoglavju Konstruktivistični institucionalizem.

divergenca (neskladnost) oziroma spor, upor in razlikovanje od javnopolitičnega okvira EU. Evropeizacija zatorej ni homogen proces (Radaelli 2004, 5; Héritiere in Knill v Featherstone 2008, 3). Tudi v primeru konvergence se vzorec le-te lahko razlikuje, saj se, ne glede na to, koliko so si lahko države ali skupine držav med seboj »podobne« (grozdi držav ali *country clusters* ali *world of compliance*), lahko ena država na evropeizacijo drugače odziva. Pojmovanje grozdov držav na podlagi nekih skupnih značilnosti mnogokrat temelji na stereotipnih predstavah o državah (Falkner in Treib 2007) ali na stereotipnih predstavah o policy akterjih, ki imajo fiksne interese in identitete v procesu prilagajanja EU. Prilagajanje je namreč odvisno od različnih javnopolitičnih področij, konstelacij javnopolitičnih akterjev in resursov, s katerimi razpolagajo akterji v različnih državah (Radaelli 2004, 14, Agh v Fink-Hafner 2005, 27). Evropeizacija torej ne sovпада nujno s harmonizacijo, temveč dopušča nekaj prostora za raznolikost, saj lahko povzroči različne učinke, to je bodisi konvergenco bodisi divergenco (Radaelli v Fink-Hafner 2005, 18–19). Radaelli zato poudarja pomen definicije evropeizacije, ki zajema ne samo organizacijsko raven sprememb, temveč tudi vpliv kognitivnih elementov v politiki:

Evropeizacija je proces: a) konstrukcije, b) difuzije in c) institucionalizacije formalnih in neformalnih pravil, postopkov in policy paradigem, ter slogov, »načinov delanja stvari« in skupnih norm in vrednot, ki so najprej definirane in utrjene v procesu oblikovanja EU odločitev in nato vključene v logiko nacionalnih diskurzov, identitet, političnih struktur in javnih politik (Radaelli 2003, 30).

Njegova definicija torej poudarja kognitivne elemente in spremembe, s poudarkom na procesu (času), ne da bi predpostavljala, da vnaprej obstajajo »EU odločitve« kot »vir«, iz katerega evropeizacija nastaja (Radaelli 2003, 30–31). Pri tej definiciji je pomemben torej tudi poudarek na vzajemnem prilagajanju (*mutual adaptation*), evoluciji in interaktivnem procesu med domačim in EU nivojem, kar ponuja možnosti kreativne uporabe Evrope, saj lahko domači akterji uporabljajo Evropo na mnoge načine. Evropeizacija je lahko vir sprememb brez specifičnega pritiska iz Bruslja, preko diskurzivnih in socializacijskih procesov (Radaelli 2004, 3–4; Jacquot in Woll 2003), lahko pa pomeni tudi upor. Toda Radaelli sam poudarja, da njegova definicija ne vsebuje elementov: a) oblikovanja identitet, b) kulture, c) difuzije javnih politik in č) institucionalnih sprememb, ki lahko potekajo neodvisno od vpliva EU. Ti elementi definicije sodijo v tip definicij konceptov, ki jih Radaelli imenuje »zgodovinski koncept« (*background concepts*), sam pa se zavzema za uporabo »sistematičnega koncepta« (*systematic concept*), saj zagovarja, da za raziskovanje potrebujemo meje, s katerimi bomo definirali koncept evropeizacije. Širši koncepti po njegovem mnenju pomenijo raztezanje (*stretching*) koncepta in pomena evropeizacije (Radaelli 2003, 31–32; Radaelli 2004, 2). Toda

Radaelli (2003), pa tudi Olsen (2002, 922) kljub temu priznavata, da je proces evropeizacije oziroma proces sprememb, ki jih le-ta povzroča, predvsem stvar raziskovanja in empiričnih raziskav, ne pa vnaprejšnje definicije. Koncept evropeizacije v tem primeru lahko zajame procese kulturnih sprememb, oblikovanja identitet, policy spremembe, administrativne inovacije in celo modernizacijo; lahko torej pomeni več stvari.

Treba pa je poudariti, da je občasno tudi znotraj DK pristopov zanemarjeno razumevanje, da je evropeizacija skonstruirana in sporna entiteta, ki se spreminja skozi različne časovno-prostorske kontekste na različnih nivojih (na primer supranacionalni, nacionalni, lokalni) (cf. Risse 2009; Alpan 2011; Dyson in Goetz 2003; Flockhart 2010).⁷⁹ DK pristopi, ki uporabljajo analizo diskurza, Evrope ne razumejo kot dejstva, ki ima samo en pomen, temveč poudarjajo, da obstaja več, tekmujočih in medsebojno izključujočih se razumevanj Evrope (Waever 2009, 168). Tako se je analiza diskurza v evropske študije vključila predvsem v okviru študij evropske integracije, kjer se uporablja prvič za analizo projekta EU, EU vladavine in nacionalnih politik – predvsem politik ekonomske narave (Hay in Rosamond 2002), ter zunanje, obrambne in varnostne politike, kar se povezuje z znanostjo o mednarodnih odnosih (Jokela 2008, 15–17), in drugič kot poskus izgradnje teorije evropskih integracij (integracija kot polity proces ali pa vpliv integracije na države kandidatke). Analizo diskurza, kot teorijo evropskih integracij oziroma teorijo zunanje politike, uvaja Ole Waever (2005, 2009). Waever tako vidi možnosti uporabe analize diskurza za analizo in razčlenitev konstrukcije EU identitete v odnosu do »drugega« (Waever 2009, 176). Analiza diskurza v okviru evropskih integracij se ukvarja predvsem z razumevanjem diskurzivnih procesov in njihove interakcije s spremembami v Evropi, ki se tičejo vprašanj o identiteti, legitimnosti, zgodovini, medijih, državljanstvu in politiki (Waever 2004; Delanty in Rumford 2008). Pri tem se uporabljajo metode, kot so analize tekstov EU sistema, javnih debat, zgodovinskih virov, izjav politikov in intelektualcev, kjer je fokus predvsem na konceptualizaciji projekta integracije in na vprašanju, kakšno identiteto integracija ustvarja (Jokela 2008, 15).

Wiener in Diez (2009a, 245–246) tudi poudarjata, da so pri študiju evropeizacije zelo plodni feministični pristopi, saj ustvarjajo mnoge perspektive za analizo evropeizacije tako na teoretskem kot tudi praktičnem (empiričnem) nivoju, prav tako pa povezujejo različne nivoje analize: polity, policy in politics. Njihova omejenost na področje analiz enakosti spolov ne bi smela preprečevati uporabe njihovih metod tudi širše. Feministični teoretični prispevek in

⁷⁹ Zato po mnenju nekaterih obravnavanje sprememb, ki jih povzroča evropeizacija zgolj v okviru EU integracije in torej omejenost na krajše obdobje ali obdobje od formalnega nastanka ES/EU, predstavlja kronofetišizem (Hobson 2002, 6).

(tudi postkolonialna) kritika opozarjata na zanemarjene aspekte, ki so prisotni tudi pri analizi evropeizacije (na primer vloga spola, interseksionalnost, razumevanje privilegirane vloge belosti, problemi kulturnih razlik in migracije ipd.) (cf. Threadgold 2003; Torfing 2011).

Znotraj konstruktivizma obstajajo torej različni pristopi k analizi in teoretizaciji evropske integracije in evropeizacije (cf. Christiansen in dr. 2001), saj ti procesi prevzemajo drugačne pomene, ki se konstituirajo med akterji in njihovim delovanjem in konteksti, v katerih delujejo. Evropeizacija je torej koncept, ki se razteza in spreminja in zato lahko razumljena kot hevristični koncept, ki se razvija (Dyson in Goetz 2003, 13–14). Konstrukcija pomena evropeizacije pa pomembno vpliva na to, kako bodo akterji delovali. Namreč učinek evropeizacije je odvisen tudi od pomena, ki ga akterji pripisujejo EU in evropeizaciji, konstrukcija pomena pa je odvisna od odnosov med akterji in strukturo v domačem kontekstu. Vprašanje je torej, kako se v določenem domačem kontekstu dogaja difuzija norm pri različnih akterjih. Vprašanje je torej, zakaj nekateri akterji (države pod vodstvom specifične skupine akterjev) želijo biti podobni Evropi in sprejemajo evropske vrednote, zakaj nekateri akterji sprejmejo določene norme in ne drugih, zakaj nekateri ne želijo biti podobni Evropi in nasprotujejo evropskim normam in sprejemanju zakonodaje, in tudi zakaj se dogajajo spremembe teh želja ter kako se vse to odraža na različnih policy področjih.

Namreč akterji ne uporabljajo EU vedno kot vodilo ali pozitivno referenco, temveč tudi kot proces, ki ga je treba kritizirati. Predpostavke o učenju (ki predpostavlja enosmerno sprejemanje evropskih vrednot in prilagajanje le-tem) ne povedo ničesar o različnih pomenih in interpretaciji, ki jih imajo za akterje določeni koncepti oziroma pojavi, ne povedo nam veliko o tem, kako akterji razmišljajo in interpretirajo Evropo oziroma evropeizacijo, ne povedo nam niti nič o tem, ali obstajajo in kakšni so spori in nasprotna razmišljanja o Evropi, vstopu v EU, procesu evropeizacije in kako se pri akterjih te percepcije spreminjajo. Kot primer so v Turčiji na osnovi razumevanja Evrope, kot zahodnjaških vrednot, islamski akterji vsakršne vplive najprej zavračali. Sedaj pa religijski akterji izvajajo reforme v skladu z evropeizacijo. Sedaj islamski akterji sprejemajo evropske norme človekovih pravic in demokracije.⁸⁰ Vprašanje je, zakaj in kako se ta proces dogaja ter zakaj se je zgodila takšna radikalna sprememba. Vprašanje je tudi, kako se to odraža na različnih policy področjih. Ali obstajajo razlike med področji trde in mehke zakonodaje? Tu je zato nujen poudarek na pomenih, ki jih evropeizacija ima za lokalne akterje. Namreč pri procesu sprejemanja in prevajanja konceptov je treba analizirati, kaj ti koncepti v lokalnem kontekstu pravzaprav pomenijo in zakaj se ti pomeni spreminjajo.

⁸⁰ Za debato o skladnosti med islamom in demokracijo oziroma človekovimi pravicami glej Dalacoura (2003).

3.2 Pomeni in kritike evropeizacije

Že pri vprašanju Kaj je Evropa? Obstaja mnogo interpretacij in zgodovinskih analiz (cf. Delanty in Rumford 2008; Hay 1957/1995; Mastnak 1995; 1996; 1997; Flockhart 2010), ki pa jih ne bom podrobnejše obravnavala. Vsekakor pa ima razvoj ideje Evrope pomembne implikacije za razumevanje evropeizacije. Delanty in Rumford (2008, 13) opozarjata, da obstaja negotovost o pomenu izraza Evropa in da se v znanstvenih raziskavah prepogosto uporablja zelo veliko pomenov izraza evropeizacija.

Kaliber (2008) in Flockhart (2010; 2006) opozarjata na neproblematizirano rabo koncepta evropeizacije. V bolj ozkem, evropocentričnem in neproblematiziranem smislu je evropeizacija najprej razumljena kot koncept, ki zajema samo učinke integracijskega procesa EU na nacionalne politične sisteme in nasprotno (izvoz domačih politik na supranacionalni nivo, torej EU integracija, in vpliv procesov povezovanja na nacionalnem nivoju, torej evropeizacija). Širši koncepti vpliva evropeizacije sicer upoštevajo tudi kulturne, politične in organizacijske spremembe in vplive, toda v okviru teh razumevanj se raziskovalci ne sprašujejo o zgodovinski in idejni ali normativni naravi evropeizacije. EU oziroma Evropa je običajno samoumevno razumljena kot linearna in moralno progresivna entiteta, z vrednotami, ki so njej lastne in izhajajo iz nje.⁸¹ Toda evropeizacija je koncept, ki ga ne gre enačiti z nastajanjem Evropske unije kot skupnosti, saj je širši od nastajanja EU ter je potreben za zgodovinsko sociološke in družbeno konstruktivistične perspektive razumevanja in teoretiziranja predvsem takšnih pristopov, ki povezujejo odnos med akterjem in strukturo (Flockhart 2010). Za razumevanje širjenja EU in vplivov integracijskih procesov na države ter pri oblikovanju skupnih evropskih politik naj bi bil od koncepta evropeizacije bolj primeren koncept EU-izacije (Mörth 2003, 159; Flockhart 2006, 88; Wallace v Flockhart 2010, 790). Le-ta se tiče zahtev po adaptaciji pravnemu redu EU in je torej izenačljiv s pristopi k evropski integraciji in z zahtevami EU pri širitvenem procesu. EU-izacija predstavlja le delček procesa evropeizacije in označuje bolj sodoben fenomen.

Problem nastane pri preširoki konceptualizaciji evropeizacije, saj se koncept lahko nanaša na vse, kar ima zvezo z Evropo in predstavlja nevarnost konceptualnega raztezanja (*conceptual overstretch*). Namreč pojmi EU, evropeizacije oziroma Evrope se pogosto enačijo oziroma uporabljajo kot sopomenke (Risse 2009, 154; cf. Wiener in Diez 2009a). Evropa je pogosto referenca za EU in njene članice (Olsen 2002, 926). Od nekdaj pa se že posamezno članico razume kot »EU«, kar je razvidno tudi iz obravnave vpliva evropeizacije na Turčijo v

⁸¹ Mnoge vrednote in pridobitve zahodnega sveta izhajajo iz drugih kultur (cf. Hobson 2004). Evropeizacija, kot del tega procesa izmenjave, je torej že dolg, zgodovinski proces, ki se je skonstruiral z interakcijo med notranjimi in zunanjimi dejavniki (Hobden v Flockhart 2007).

okviru projekta QUING.⁸² Za Turčijo sicer že dolgo velja, da jemlje kot zgled in referenco posamezne evropske države (na primer švicarski in italijanski zakoniki). Tukaj je razviden še vedno zelo močan vpliv zgodovinskega pojmovanja evropeizacije. Zato Flockhart (2006, 88; 2010) meni, da je upoštevanje zgodovinskega razvoja procesa evropeizacije nujno, kjer pa ne gre za široko ali ožje definiranje koncepta, temveč za razumevanje tega, katere ideje in vrednote predstavljajo evropeizacijo oziroma kakšen vpliv ima torej evropeizacija kot normativni model. Wiener in Diez (2009a, 242–248) zato poudarjata vpliv EU kot normativne entitete ali moči, čigar vrednote, norme in standardi vplivajo na države. EU v tem primeru nastopa kot pomemben civilni akter v svetovni politiki. Tudi Flockhart (2006) meni, da je analitični koncept evropeizacije potreben, ne sme pa pomeniti ozkega ali omejenega koncepta, ki se omejuje samo na učinke EU na države in učinke držav na EU. Problem nastopi zato, ker se ne upoštevajo zgodovinski in idejni procesi, delujoči v procesu evropeizacije. Namreč, kot poudarja Flockhart, če se proces EU-izacije naslanja med drugim predvsem na upoštevanje nekih skupnih norm in vrednot (demokracije, človekovih pravic, vladavine prava, svobode in enakosti, kot so definirane v Listini o temeljnih pravicah ter v kopenhagenskih kriterijih), za katere se pričakuje, da jih bodo članice in prihodnje članice ali kandidatke tudi delile in upoštevale, se o »evropskosti« teh vrednot in o procesih, ki so te vrednote vzpostavili kot norme, ne sprašuje. Posledica tega je, da je evropeizacija razumljena kot ahistoričen, samokonstitutiven in »naraven« proces.

Zato je namen širšega, sociološko zgodovinskega razumevanja evropeizacije na mestu. Norme, vrednote in ideje se namreč oblikujejo in spreminjajo skozi čas, kot posledica medsebojno konstitutivnih odnosov med strukturo in delovanjem, kar ima za posledico spremembo idejnih struktur, akterjevih identitet in delovanja. Evropska idejna struktura pa ni samo evropska, kot se mnogokrat predpostavlja, temveč je posledica stikov z drugimi kulturami in konstrukcije »evropskih« idej in identitet (Flockhart 2006, 88–90; 2010, 792ff).

V zgodovini je bilo namreč več idejnega, znanstvenega, tehnološkega in vrednotnega transferja v Evropo, sedaj pa je proces nasproten – iz Evrope v neevropske države (Olsen 2002, 924), kar pa se je sčasoma pozabilo in tako se je ustvaril vtis, da je ta napredek lasten Evropi oziroma, da je zaradi samostojnega notranjega razvoja Evropa postala vodilna tehnološka sila. Flockhart (2006; 2010) opozarja, da se je normativna vsebina ideje Evrope

⁸² V projektu Quing (Altunok in Gözdaşoğlu-Küçükalioglu 2009, 27) so avtorji vpliv posamezne države na Turčijo pri legitimiranju nesprememb določenih politik interpretirali kot vpliv EU oziroma kot evropeizacijo. To sicer samo po sebi ni napačno, le da je treba podrobneje definirati, kaj je tu mišljeno z evropeizacijo (vpliv EU, vpliv posameznih držav ali oboje). Avtorji namreč niso ločevali med razumevanjem vpliva posamezne evropske države od vpliva EU. Torej se reference na specifične države (kot model za legitimacijo sprememb v politikah) lahko obravnavajo bodisi kot osamljeni primeri vpliva, bodisi se razumejo kot evropeizacija. Zato uporabljam razlikovanje med EU-izacijo v ožjem pomenu in evropeizacijo v širšem pomenu.

močno spremenila; od vpliva kolonizacije, ideologije superiornosti, širjenja krščanstva in rasizma, ki so bili v določenem obdobju politično sprejemljivi, k sedanji demokraciji, človekovim pravicam in kapitalizmu, kar pa ni nujno samoumevno dobro, medtem ko je bila nedavna zgodovina znanstvenega rasizma in suženjstva kratko malo pozabljena. Evropeizacija je po Flockhartovem mnenju dolgoročen zgodovinski proces z več stopnjami, ki jih zaznamujejo drugačne strukturne ideje, različni delujoči akterji in drugačni procesi. Kljub različnim stopnjam pa, kot poudarja Flockhart, gre za predpostavko o enem in enosmernem procesu, kjer se zanemarljiva procesnost in izmenjava idejnega transferja iz Evrope in v Evropo. Namreč pri evropeizaciji gre za kompleksen družbeno zgodovinski proces razvoja idej, ki dandanes podpirajo tako imenovano EU-izacijo; prenos norm in policy navodil (*guidelines*) in njihovo institucionalizacijo (Flockhart 2010). Primer sprejemanja evropskih idej in norm je ukinitvev smrtne kazni v Turčiji leta 2004 (Flockhart 2006, 87).⁸³ Evropa je zato po mnenju nekaterih (Therborn v Olsen 2002, 939) še vedno največji proizvajalec svetovne ideologije, kjer gre za »prostovoljno« sprejemanje partikularnih norm, ki so postale univerzalne.

Širitev Evrope, predvsem na vzhod, pa predstavlja izziv tudi glede vprašanja evropske identitete (Delanty in Rumford 2008, 62; Risse 2009, 152–153). Namreč vprašanje identitete Evrope in katera država sodi v Evropo in katera ne, ni samo geografsko vprašanje, temveč tudi kognitivno in empirično vprašanje o tem, ali neka država sprejema evropski način razmišljanja in delovanja (Wallace v Olsen 2002, 926). Risse (2009, 153–156) poudarja, da različne države namreč različno razumejo pomen Evrope in da je evropski »drugi« vedno odvisen od konteksta. Prav tako Evropa in evropska identiteta (ali identitete, op. a.) niso danost, temveč specifični konstrukti v času in prostoru, katerega vsebina se spreminja glede na politični in družbeni kontekst. Evropeizacija je torej povezana z vrednotami, identiteto, simboli in miti, zato tudi ima zgodovinski in družbeni vpliv na države. DK pristopi pa identitete (kulturne, religijske, etnične, ideološke in druge pripadnosti) razumejo na dinamičen način, kot zgodovinsko naključne, rahle in podvržene konstrukciji in rekonstrukciji (Risse 2009, 152). Evropeizacijo si po mnenju Delantija in Rumforda (2008, 29) lahko zamislimo kot med seboj tekmujoče različne imaginarije ali »rede prepričevanja«,⁸⁴ ki se izražajo v različnih kulturnih naborih. DK pristopi torej problematizirajo s samim pomenom

⁸³ Za razliko od idej in vrednot v ZDA, kjer ponekod še vedno podpirajo smrtno kazen. Socialne politike in prepoved smrtne kazni so pomembne diferenciacije v normativni strukturi med Ameriko in Evropo (Manners v Flockhart 2010, 792).

⁸⁴ Redi prepričevanja so kulturni nabori ali sistemi vrednotenja (Delanty in Rumford 2008, 28).

evropeizacije in zgodovinsko/kontekstualno pogojenostjo le-tega, kar novejše teorije evropeizacije vedno bolj upoštevajo.

Sam pomen Evrope in evropeizacije predstavlja predmet spora in je podvržen raztezanju in zoženju (Lombardo in dr. 2009a; Risse 2009, 151; cf. Christiansen in dr. 2001; Delanty in Rumford 2008; Wiener in Diez 2009b). Dosedanja razumevanja evropeizacije nam torej ne povedo veliko o oblikah opozicije do EU in alternativnih možnosti evropeizacije, ki se izraža predvsem v času intenzivnejšega povezovanja (Korkut 2009, 21). Bellierjeva (2005, 257) opozarja na razliko med formalno, vidno stranjo pogajanj z EU, kjer dobimo vtis, da je EU tista avtoriteta, ki določa pravila in norme, ter neformalno stranjo, kjer pa nimamo vpogleda v kompleksnejša pogajanja, kjer kandidatke lahko izrazijo alternativne modele. Zato Alpanova (2011) ter Dyson in Goetz (2003) predlagajo razumevanje evropeizacije kot spora (*contestation*) oziroma kot hegemonijo ali hegemonski boj. Delanty in Rumford (2008, 13) nakažeta potrebo, da se evropeizacija razume širše kot le (enosmerni) proces sprememb oziroma, da se evropeizacija kaže kot »stvarnost v nastajanju«. Koncept in razumevanje evropeizacije se namreč spreminjata, družbeno konstituirata in pomenita različne stvari različnim akterjem v različnih zgodovinskih kontekstih. Evropeizacija je torej pojem, ki se vzpostavlja in ga je treba razumeti kot longitudinalni in kontekstualni proces/koncept (ne samo kot EU ali EU obdobje). Evropeizacija je zato lahko razumljena kot odprti koncept (*open-signifier*), odvisen od spreminjajočih se kontekstov. Problem pa je, ker se v literaturi pogosto predpostavlja, da vsi akterji razumejo EU in evropeizacijo na isti način.

Razlike v percepcijah in interpretacijah EU, evropeizacije in Evrope niso prisotne samo na nivoju države kot celote, temveč imajo ti koncepti lahko drugačne pomene za različne akterje znotraj ene države. Akterji v določeni državi namreč Evropi in EU pripisujejo drugačne, tudi nove pomene, torej jo spreminjajo oziroma interpretirajo (cf. Wiener in Diez 2009a). Razlika je, recimo, opazna pri državnih in nedržavnih/civilnih akterjih. S tem se pomen evropeizacije (in Evrope) uporablja in napolni z različnimi kategorijami. Za nekatere države in akterje (recimo pri širitvi na srednje- in vzhodnoevropske države) je bilo slišati interpretacije vstopa v EU kot »vrnitev v Evropo« ali »ponovno združenje z Evropo« (Korkut 2009). V nekaterih državah kandidatkah EU je tako prisotna interpretacija EU kot prihodnosti, ki izkazuje pričakovanja. V tem pojmovanju se uporabljajo pozitivne evaluacije EU, legitimizacije delovanja EU in zahtev EU, uporabljajo se metafore (EU kot civilizacija, umetniško delo, zgodovinska nuja, moralna obveza, globok pomen, standard demokracije, model, ki ga je treba doseči ipd.) (Krzyzanowski 2005, 149–155). Evropeizacijo v tem smislu lahko razumemo kot imitacijo in prostovoljno izposojanje uspehov civilizacije, ki jo tisti, ki (s)prejemajo njene modele, razumejo kot funkcionalno in legitimno (Olsen 2002, 938) – te

države lahko poimenujemo evronavdušenci. Kljub temu pa nekatere države razlikujejo med aspekti Evrope, ki se jim jih zdi vredno prevzeti, predvsem zaradi njihovih političnih namenov, in tistimi, ki niso vredni posnemanja. Evropa se lahko uporablja zgolj kot resurs legitimizacije, s katerim se daje legitimnost določenim idejam in praksam (Olsen 2002, 939–940). Te države ali akterje lahko poimenujemo evropragmatične. Nekatere države in akterji uporabljajo EU kot model tudi zato, da ne bi bili označeni za evropofobe ali evroskeptike, predvsem v času pristopnih pogajanj.⁸⁵ Nekatere države oziroma akterji pa evropeizacijo razumejo kot kolonizacijo, prisilo ali vsiljevanje tujih vrednot, kar tudi povzroča politično protimobilizacijo, nasprotovanja in spore, saj evropeizacija za mnoge pomeni spreminjanje (in tudi uničevanje) lokalnih struktur, tradicij in institucij. Ti akterji uporabljajo negativno legitimizacijo, in sicer EU interpretirajo v negativnem smislu, z metaforami, kot so nevarna, degenerirana, razočaranje, kolonializem ipd. Zadnje čase je EU razumljena predvsem v smislu »trdnjave Evrope«, kjer se poudarjajo judovsko-krščanski temelji evropskosti ter sovraštvo do priseljencev, tujcev in še zlasti do islama (Risse 2009, 154–155). Uporaba EU in Evrope torej vsebuje zelo močno idejno dimenzijo, ki podpira retoriko (ne)širitve in evaluacije EU. EU lahko predstavlja horizont pričakovanj v prihodnosti (boljši standard) ali pa izkušnje iz preteklosti (kolonializem) (cf. Koselleck v Krzyzanowski, 149, 155–156). Te akterje lahko poimenujemo evrozavrnitvenike.

Pomen evropeizacije je torej lahko razumljen diskurzivno. Odnosi med EU in državami kandidatkami so lahko razumljeni kot poskus rekonstrukcije tako nacionalnih identitet kot tudi same EU (Diez in dr. 2005, 2, 3, 6). Zato Risse poudarja, da se pomena Evrope in EU ne sme popredmetiti (reificirati) in fiksirati (Risse 2009, 154–155).⁸⁶ V različnih časovnih obdobjih torej različni akterji ali skupine akterjev koncepte EU, Evrope in evropeizacije napolnijo z različno vsebino (Risse 2009, 153–154). Evropeizacijo zato lahko razumemo kot širši zgodovinski koncept/proces, ki se zliva z EU-izacijo in ga v praksi tudi ni mogoče ločiti. Ločitev je zgolj analitična. Analiza vpliva tega procesa je zato nujno

⁸⁵ Uporaba evropeizacije in EU se lahko razlikuje. Recimo na Madžarskem se uporablja kot model proti kapitalistični liberalizaciji, za doseganje vrednot nacionalne tradicije, družine in krščanstva, možnost izpolnjevanja teh vrednot vidijo v vstopu v EU, medtem ko v Turčiji stranka AKP uporablja EU kot model za demokracijo in večjo versko svobodo (cf. Korkut 2009, 20; Yavuz 2006, 245). Obstajajo pa trditve, ki religijsko-konservativnim strujam, predvsem stranki AKP, očitajo neevropskost (Tibi 2006) oziroma turški oblasti očitajo, da gre za »taktično/taktizirano evropeizacijo« (cf. Yavuz 2006, 238), ter površinsko in selektivno demokratizacijo in evropeizacijo (cf. Öniş 2007). Šlo naj bi torej za tako imenovani evropragmatizem, kjer stranke selektivno priznavajo predanost EU integraciji, zato da bi se izognile označbi, da so evroskeptične (cf. Korkut 2009).

⁸⁶ Reifikacija pomeni, da se produktom človekove aktivnosti (prakse, verovanja, vrednote in tudi diskurzi) dodeli od človekovega ustvarjanja in upomenjanja neodvisen status, kot da bi bile to stvari oziroma produkti »naravni« (že tam zunaj oziroma dani, nevtralni in nespremenljivi sami po sebi), na katere posledično človek nima več vpliva (cf. Berger in Luckmann 1966/1991, 106). To velja tudi za institucije oziroma za institucionalizacijo in normalizacijo idejnih struktur (cf. Hay in Rosamond 2002, 147).

interpretativna (konstruktivna), saj je percepcija evropeizacije tista, ki dejansko vpliva na to, kako se bodo odzvali in delovali akterji,⁸⁷ ne pa zgolj formalne institucionalne zahteve (EU-izacija) po politični in javnopolitični prilagoditvi. Namreč akterji bodo glede na pripisane pomene evropeizaciji in Evropi tudi delovali (na primer za ali proti vstopu).

Nacionalni akterji imajo znotraj specifičnega konteksta različne ideje in preference, ki vplivajo na to, kako bodo razumeli in uporabljali Evropo oziroma evropeizacijo in kako bodo delovali (na primer pri oblikovanju politik, (ne)izpolnjevanju zahtev za vstop v EU, (ne)podpori vstopu v EU ipd.). Evropeizacija, evropske norme in vrednote lahko razumemo kot prazne označevalce, ki so družbeno konstruirani (raztegnjeni in zoženi) v procesih pogajanj in torej niso dani. Lokalni akterji redefinirajo norme in vrednote v skladu z lokalnimi konteksti in na način, da legitimizirajo svoje politične pozicije v danem kontekstu, v odvisnosti od vpliva struktur in interakcij z drugimi akterji, kar se odraža tudi v oblikovanju politik (Ataç in dr. 2012). DK pristopi k evropeizaciji so torej pomembni zato, ker so primerni za analizo sprememb političnega sistema in politik držav kandidatk (Schimmelfenning in Sedelmeier v Jokela 2008, 9). Pomen evropeizacije se spremeni v specifičnem kontekstu ali strukturi, kot posledica interpretacij in delovanja akterjev in je torej diskurzivno oblikovan koncept. Pomeni evropeizacije pa določajo njen vpliv (na delovanje, uporabo in spremembe akterjev pri oblikovanju politik, ter na spremembe v javnih politikah), ki ga bo evropeizacija imela na domačem nivoju. Vpliv je torej treba meriti predvsem interpretativno, torej s poudarkom na analizi pomena, ki ga ima evropeizacija za lokalne akterje.

3.3 Kako analizirati vpliv pomena evropeizacije na oblikovanje javnih politik in njihove spremembe?

Evropeizacija je torej dejavnik, ki vpliva na spremembe družbenih in političnih akterjev (na primer političnega islama v Turčiji) in na njihovo delovanje pri oblikovanju javnih politik. Radaelli (2004) se osredotoča na vprašanje, kako lahko merimo in vemo, če je neka sprememba povezana oziroma je posledica evropeizacije in ne drugih procesov, kot je recimo globalizacija ali notranji družbenopolitični vplivi. Radaelli zato predlaga, da moramo ugotoviti, če neko spremembo povzroči evropeizacija. To sicer ni preprosto, saj evropeizacija predstavlja počasne procese socializacije domačih elit v evropske policy paradigme, ki so lahko sočasni z domačimi procesi redefinicije policy paradigem. Ta problem, pravi Radaelli (2004, 9), lahko rešimo tako, da se vprašamo, ali bi se spremembe zgodile tudi brez evropeizacije, oziroma ali se interpretacije na področju policy reform spremenijo zaradi

⁸⁷ Le če jo sprejmejo, lahko deluje kot pritisk.

evropeizacije? To lahko analiziramo s časovno analizo spremljanja dogodkov, v kateri ugotovljamo prisotnost sprememb, ki so eksplicitno povezane z EU. Vpliv evropeizacije na domače akterje je prisoten, če obstajajo elementi EU oblikovanja politik, ki postanejo kognitivni in normativni referenčni okvirji (Muller ter Surel v Radaelli 2004, 10) – torej delovanje in upomenjanje, ki ju vodi Evropa. Evropeizacija pa pomeni spremembo tako v smislu odgovora na pritiske EU (EU-izacija ali trda zakonodaja), kot tudi v smislu uporabe Evrope tudi tam, kjer pritisk ni prisoten (mehka zakonodaja), kar lahko analiziramo predvsem z upoštevanjem razumevanja evropeizacije kot normativne moči vpliva. Za to pa je treba analizirati predvsem to, kaj evropeizacija za lokalne akterje pomeni in kako jo interpretirajo.

Za analizo vpliva evropeizacije je pomembno vprašanje, kaj je pod vplivom evropeizacije (katere politike, na primer samo tiste, ki sodijo v trdo zakonodajo ali tudi tiste, ki sodijo v mehko zakonodajo, ter kakšen je nivo vpliva – marginalen ali močan), zakaj in kdaj se dogaja evropeizacija (kaj želijo zagovorniki evropeizacije doseči, zakaj ima evropeizacija za njih pomen, kakšna je stopnja prilagajanja, v katerih trenutkih je evropeizacija pomembna), ter kdo so akterji, na katere vpliva oziroma kdo so akterji, ki evropeizacijo sprejemajo ali zavračajo, kakšni so njihovi motivi in kako akterji uporabljajo evropeizacijo/EU integracijo – kot sprejemanje ali zavračanje, kakšni so njihovi motivi, se tega zavedajo ali ne (Dyson in Goetz 2003, 34–35). Grigoriadis (2009, 6) predlaga procesno sledenje in pozornost na časovne sekvence med EU politikami in spremembami na domačem nivoju. Analizo je torej treba izvesti časovno (longitudinalno), saj časovna dimenzija pokaže, kako se akterji, interpretacije in dožemanje problemov spreminjajo skozi čas, kar pokaže, če, kdaj in kako ima evropeizacija vpliv na domači kontekst. Evropeizacija je torej proces, ki se ga da razločiti v časovnih sekvencah in vzorcih (Radaelli 2004, 10).

Radaelli (2003, 43, 48; 2004, 10) meni, da spremembe na mikro- (na primer policy) nivoju lahko pokažejo vpliv evropeizacije tudi tam, kjer ni bilo političnega pritiska po adaptaciji EU in kjer je bolj relevanten pomen učenja. Zato Radaelli (2003, 48) poudarja, da je analiza nivoja javnih politik odločilna, kajti učinki evropeizacije so presenetljivo vidni v spremembi javnih politik tudi v primeru, ko sprememb formalne politične strukture ni zaznati. Namreč jasne evropske politike in zahteve na nekem področju (direktive) niso nujen predpogoj zato, da se evropeizacija dogaja, temveč so sociološko kognitivni in normativni procesi, ki jih evropeizacija predstavlja, prav tako pomembni. Primer za to, opozarja Radaelli, je prav mehka zakonodaja, kjer EU nima vpliva v obliki direktiv, kar pomeni, da ima evropeizacija učinek vpliva tudi izven formalnih zahtev po adaptaciji. Če se osredotočimo na nacionalni nivo in upoštevamo analizo lokalnih akterjev, njihovih interpretacij in prevladujočih diskurzov, lahko ugotovimo, če in kdaj evropeizacija spremeni logiko

upomenjanja in delovanja na domačem nivoju. Tako lahko raziskovalec opazuje, kdaj se zgodijo večje spremembe in če so spremembe posledica endogenih in/ali tudi globalnih pritiskov (Radaelli 2004, 5). Z analizo javnopolitičnih procesov in javnopolitičnih sprememb skozi čas lahko ugotovimo razsežnost evropeizacije, ki seže tudi izven delovanja same institucije EU.

Na policy nivoju je spremembe sicer najlažje opaziti, toda Radaelli meni, da je veliko bolj plodno, če raziskujemo dinamične odnose med policy spremembami (mikronivojem) in spremembami na makronivoju oziroma na nivoju institucij in struktur (Radaelli 2004, 7, 14). Namreč institucije in akterji se medsebojno razvijajo in prilagajajo eden drugemu v prepletenem sistemu. Spreminjajo se organizacijski pogoji, medtem ko si tako eni kot tudi drugi iščejo novo mesto v spreminjajočem se političnem redu (Olsen 2002, 925). Zato, da ugotovimo razsežnosti evropeizacije v javnih politikah, pravi Radaelli (2003: 48), je poleg analize učinkov evropeizacije na javne politike na nacionalnem nivoju treba analizirati tudi domače procese. Namreč javnopolitična struktura in javnopolitična omrežja v določeni državi, v povezavi z javnopolitičnimi diskurzi in vrednotnim sistemom (*belief*) so ključnega pomena, saj lahko vplivajo na evropeizacijo in so hkrati spremenjeni pod učinki evropeizacije. Evropeizacija in nacionalne institucije oziroma akterji so torej v dialektičnem odnosu (Radaelli 2003, 45). S tem se proces evropeizacije neposredno poveže z metateoretično pozicijo odnosa med akterjem in strukturo. Študije evropeizacije sicer pogosto privilegirajo in analizirajo enega od teh nivojev, čeprav ju je dejansko težko ločiti. Ločitev je zgolj analitična kategorija (Diez in Wiener 2009, 18–19).

Novi pristopi tako poudarjajo, da ima evropeizacija hkrati raznolike učinke na različne javne politike (*policy*), na politične institucije (*polity*) in politične/strankarske boje (*politics*) (Jacquot in Woll 2003; Börzel in Risse 2003; Radaelli 2004, 16; cf. Featherstone 2003, 16; Fink-Hafner in Lajh 2005, 21). Avtorji med drugim ugotavljajo, da javne politike določajo politike (*policies determine politics*) (Lowi v Radaelli 2004, 9), Toccijeva (2005, 10) pa ugotavlja, da se javnopolitična (*policy*) evropeizacija dogaja zaradi politične evropeizacije in da je javnopolitična evropeizacija povezana ne samo z vplivi EU, temveč tudi z notranjepolitičnimi (endogenimi) spremembami. Javnopolitična evropeizacija je povezana z globljimi nivoji sprememb na nacionalni ravni, kajti različne oblike evropeizacije se ne dogajajo ločeno ena od druge, temveč so medsebojno povezane. Tukaj ima pomen tudi vpliv civilne družbe in ne samo političnih akterjev, ki se v strogem smislu borijo za oblast (*polity* in *politics* nivo). Heper (v Diez in dr. 2005, 11) ugotavlja, da ima zgodovinski in družbeni

kontekst, kar poimenuje zgodovinska in družbena evropeizacija,⁸⁸ vpliv na politično (polity) in javnopolitično (policy) evropeizacijo v Turčiji. Risse pa poudarja, da je lahko evropskost prisotna v nacionalnih kulturah tudi kot posledica dolgotrajnejših procesov, ki segajo dlje od 40-letnega obdobja evropske integracije (Risse 2009, 152).

Radaelli (2003, 41–42) definira vertikalne in horizontalne mehanizme vpliva evropeizacije, kjer vertikalna evropeizacija pomeni predvsem pritiske po prilagajanju EU direktivam, medtem ko horizontalna evropeizacija pomeni kognitivno konvergenco domačih akterjev in politik tudi v primeru, kjer ne obstaja direktna prisila EU (EU-izacija). Evropeizacija je torej proces z vertikalno in horizontalno dinamiko, kjer EU predstavlja kontekst oziroma kognitivni in normativni okvir ali referenco, ki služi kot orientacija pri produciranju sprememb idej, politik in moči med seboj (Radaelli 2004, 5). Horizontalno lahko evropeizacija pomeni tudi vpliv med državami.⁸⁹ Radaelli poudarja, da je težko meriti moč vpliva evropeizacije na področju mehke zakonodaje oziroma na področju učenja ali horizontalnega pritiska, ter da obstaja malo empiričnih raziskav na tem področju (Radaelli 2004, 13). Dosedanje raziskave pa kažejo, da se spremembe na področju mehke zakonodaje dogajajo kot posledica idejne konvergence, to je v spremembah kognitivnih in normativnih okvirov, ki jih uporabljajo domači akterji (Radaelli 2004, 13). To seveda ne pomeni konvergence v domačih javnih politikah, temveč spremembo v skupnostih diskurzov (*community of discourse*). Toda potrebni so še vplivi domačih procesov političnih in javnopolitičnih sprememb oziroma sodelovanje akterjev, ki olajšujejo in spodbujajo sprejemanje in spreminjanje javnih politik v domačem okolju, predvsem močna civilna družba in administrativno-politična sposobnost, ki nenehno prenašajo, urejajo in spreminjajo zunanje izkušnje na domač nivo (Jacoby in Rose v Radaelli 2004, 13). Na to opozarja tudi Schimmelfennig (2007, 10), ki pravi, da je potrebna previdnost pri pripisovanju liberalnih demokratičnih sprememb zgolj vplivu evropeizacije, ne da bi upoštevali tudi mednarodne ne-EU in domače družbene in politične vplive.

⁸⁸ Diez in dr. (2005, 11) tako evropeizacijo razčlenijo na naslednje oblike: javnopolitično evropeizacijo (*policy europeanisation*), politično evropeizacijo (*political europeanisation*), družbeno ali zgodovinsko evropeizacijo (*societal or historical europeanisation*), ki vpliva na javnopolitično in politično evropeizacijo, in diskurzivno evropeizacijo (*discursive europeanisation*). Featherstone (2003, 5–12) je z analizo literature o evropeizaciji le-to klasificiral v štiri kategorije: evropeizacija kot zgodovinski proces, kot kulturna difuzija, kot institucionalno prilagajanje ter kot prilagajanje javnih politik in javnopolitičnih procesov. Za pregled definicij in pristopov k študiji evropeizacije glej Featherstone in Radaelli (2003).

⁸⁹ Obstaja namreč vpliv v obliki policy transferjev med eno ali več državami v Evropi/EU. Ta proces se sicer dogaja tudi brez vpletenosti EU in to že zgodovinsko dolgo. Turčija je, recimo, prevzemala dobre prakse (ker jih je tako dojemala) evropskih držav že od 18. in 19. stoletja, predvsem zakonodajo, pa tudi življenjske sloge. Pri raziskovanju vpliva evropeizacije pa nastopi problem takrat, ko ni jasno razločeno, kaj je učinek EU integracije in kaj je učinek vpliva posameznih držav oziroma zgodovinske evropeizacije.

V sklopu horizontalne evropeizacije je pomemben koncept mimetizma (*mimetism*) oziroma mehanizem izomorfizma ali imitacije, ki pomeni »željo biti podoben« (*desire to align* ali *mimetism*) oziroma želja po biti evropski.⁹⁰ Tukaj je pomembna kognitivna dimenzija identifikacije z abstraktnimi normami (*Europeaness*) in posledic oziroma učinkov, ki jih imajo te abstraktne norme na lokalno, nacionalno, etično in religijsko raznolikost. Kandidatke namreč privolijo v določene implicitne, neformalne zahteve, čeprav le-te niso pogoj za članstvo, samo zato, da dajo vtis, da so vredne zaupanja (Grabbe 2003, 313).

Pomen, ki ga ima EU in evropeizacija za akterje, pa se razlikuje med različnimi akterji znotraj istega državnega konteksta. Tako tudi nevladni akterji, kot na primer lokalne civilnodružbene iniciative in ženska gibanja, ki se borijo za neke cilje, interpretirajo in uporabljajo evropeizacijo kot sredstvo za doseganje ciljev. NVO uporabljajo EU kot vir legitimizacije, zato da dosežajo svoje interese, s tem pa raztezajo pomen EU in EU zahtev. EU torej predstavlja diskurzivno možnost (*discursive opportunity*) ali okno možnosti (*windows of opportunity*) za doseg nekih ciljev (Kardam 2005). Tako je med feminističnimi gibanji EU uporabljena kot civilizacijska referenca oziroma civilizacijska misija, s katero naj bi država postala bolj evropska (Krizsan in Popa 2008). Razširjena je ideja, da so evropske ali zahodne norme in vrednote superiorne ali pa vsaj bolj cenjene. Zato so, recimo, države srednje in vzhodne Evrope vstop v EU razumele kot »doseganje zahoda«. Torej je pri razumevanju uporabe EU treba upoštevati domačo dinamiko in predvsem vlogo civilnih gibanj.

Še en pomemben mehanizem analize sprememb pa so pogajanja (*negotiation/bargaining*) oziroma spori, ki zadevajo interpretacijo pravil (Tallberg v Radaelli 2004, 12) in med katere sodijo tako racionalne kalkulacije kot tudi nezavedno delovanje. Skladno z diskurzivno produkcijo pomena in diskurzivnimi boji za definicije konceptov se akterji angažirajo v pogajanjih za upomenjanje, na podlagi teh pogajanj (odnosov med akterji) ter pod vplivom kontekstualnih struktur pa se prilagajajo in spreminjajo svoje interese. Horizontalni mehanizem tako vključuje tudi procese interpretiranja ali okvirjanja (*framing*) javnih politik predvsem z difuzijo idej in diskurzov v javnih politikah med državami (cf. Radaelli 2003, 41, 45, 48). Ideje o javnih politikah se tako razvijajo skupaj z vplivom evropeizacije ter njeno interpretacijo in domačim kontekstom oziroma nacionalnimi tradicijami (Waever 2009, 171).

⁹⁰ Imitacija (mimetizem) pa ima drugačno logiko od popolne mimikrije, z namenom zavajanja (Jacoby v Olsen 2002, 939; Smrke 2008). Koncept mimetizma je pomemben pri longitudinalni in kontekstualni analizi koncepta evropeizacije v Turčiji, predvsem z vidika modernizacijskih in »zahodnizacijskih« procesov, pa tudi z vidika različnih religijskih diskurzov, saj so se turški modernizatorji zgledovali po Evropi.

Radaelli poudarja, da raziskovanje evropeizacije, ki bi bilo operacionalizirano v okviru policy analize, še ni dovolj razvito, zato je pomen raziskovanja s poudarkom na javnopolitičnih akterjih in omrežjih, javnopolitičnih spremembah, vrednotnih sistemih v javnih politikah, interakcijah, konfliktnih situacijah, legitimnosti, javnopolitičnih diskurzih, ter s poudarkom na eksogenih in endogenih dejavnikih, kot mehanizmov, ki legitimizirajo in vplivajo na spremembe v javnih politikah, pomemben prispevek k raziskavi koncepta evropeizacije. Takšna raziskava, pravi Radaelli (2003, 50–52), mora biti kontekstualizirana v odnosu na domačo politično tranzicijo, kar lahko dosežemo s poudarkom na raziskovanju časovnih sekvenc oziroma na longitudinalnih študijah javnopolitičnega nivoja države, da vidimo kdaj, kako in zakaj akterji odgovarjajo na vpliv evropeizacije. Temu Radaelli reče tudi raziskava »od znotraj navzven« (*inside-out*) (Radaelli 2003, 34).

Radaelli evropeizacijo torej razume kot proces in koevolucijo, kjer kognitivna dimenzija igra vlogo pri evoluciji, spremembah in učenju (2003, 47–49). Interakcija med javnopolitično dinamiko in makropolitimi strukturami pa je po mnenju Radaellija (2003, 47, 49) eden najbolj zanimivih aspektov raziskovanja evropeizacije, zato pa predlaga predvsem empirično analizo policy diskurzov oziroma policy zgodb ali policy narativ (cf. Roe 1994/2006). Analiza **policy diskurza** je pomembna zato, ker nam razkrije vlogo političnih vrednot, saj so po mnenju Radaellija procesi evropeizacije filtrirani in spremenjeni pod vplivom sistemov policy vrednot. Pri analizi politik pa je večkrat zanemarjeno dejstvo, da se diskurzi dogajajo tako na mikronivoju v specifičnem času, prostoru in s specifičnimi udeleženci, kot tudi na makronivoju v organizacijah in institucijah. Tako kot obnašanje (konflikti interesov, sodelovanje, boji za dominacijo) političnih akterjev na mikronivoju predstavlja lingvistično ali diskurzivno delovanje, prav tako prakse in delovanje (institucij, strank) predstavljajo diskurze (Chilton 2004, 3–4). Da razumemo določen pomen političnih tekstov in praks, ga moramo zaobjeti v njegovi celoti skozi družbene in zgodovinske kontekste, kulturne vzorce in situacijske dejavnike oziroma skozi makrostrukturo, saj se mediacija jezika in družbe dogaja skozi institucije (Titscher in dr. 2007).

Za diskurzivno dimenzijo analize evropeizacije nekateri uporabljajo izraz »diskurzivna evropeizacija«, ki pomeni diskurzivno konstrukcijo Evrope in evropskosti (cf. Ataç in dr. 2012). Diskurz predstavlja dejavnik, ki lahko spremeni preference akterjev, reformulira policy probleme, vpliva na razumevanje resursov in povzroča kooperacijo ali konfrontacijo oziroma spore. Radaelli pravi, da ima diskurz moč transformacije v sferi javnih politik in politike, toda za razumevanje, kdaj in če evropeizacija proizvaja spremembe, je treba diskurz umestiti tudi v institucionalno perspektivo. Ker manjkajo operacionalizacije (empirični indikatorji), s katerimi bi se lahko lotili analize vpliva evropeizacije kot referenčnega okvirja, Radaelli

napoveduje, da se morajo raziskave lotiti analize delovanja in učenja akterjev, ter diskurzov oziroma političnih bojev, konfliktov in sporov (Radaelli 2004, 8). Mnoge metode diskurzivne analize pa so zgolj lingvistične oziroma tekstualne in zatorej nepopolne z vidika analize (in razumevanja) materialnosti diskurza oziroma z vidika institucionalne analize, kar je mogoče dopolniti z aplikacijo diskurza na prakse in institucije (Stuckrad 2013, 13).

DK je torej v študij evropeizacije vnesel koncepte diskurza, odnosa med akterjem in strukturo, proces upomenjanja ter vlogo delovanja akterjev oziroma praks in institucij. S temi analitičnimi orodji je prispeval k nadaljnjemu razvoju teorij novega institucionalizma in policy analize, predvsem z uporabo pojma diskurz. »Novejši« novi institucionalizmi dopolnjujejo pomanjkljivosti starejših, predvsem s povezovanjem nivojev analize, nikakor pa niso popolna zamenjava. Sicer se tudi pri novejših pristopih novega institucionalizma pokažejo različna razumevanja uporabe teh analitičnih orodij. Predvsem so opazne razlike v pojmovanju vloge jezika, idej in diskurza. Nekateri pristopi, predvsem pod vplivom poststrukturalizma in kritične teorije, idejam pripisujejo večji pomen in jih razumejo neodvisno od akterjev in njihovega delovanja. Primer je **konstruktivistični institucionalizem**, ki ga razvija Colin Hay, in **institucionalna analiza** Marteena Hajerja. Razvil se je tudi **diskurzivni institucionalizem** Vivien Schmidt, ki pa ga obravnavam le na kratko, saj se v osnovi ne razlikuje od sociološkega institucionalizma, s posebno izjemo, da uporablja koncept »diskurza« kot metodološko orodje, vendar ga pojmuje kot retorično sredstvo akterjev, ki ga uporabljajo zavestno.

3.4 Diskurzivni institucionalizem

V nasprotju s »starimi« novimi institucionalizmi, ki delovanje podrejajo strukturam in tako pomanjkljivo osmišljajo procese sprememb kot posledic delovanja, Schmidtova (2008; 2010) predlaga diskurzivni pristop oziroma *diskurzivni institucionalizem*. Schmidtova (2008, 304–305) ter Schmidtova in Radaelli (2004, 184) diskurz definirata v smislu vsebine kot ideje ali skupino policy idej in vrednot, ki upomenjajo ali predstavljajo pojave, ter v smislu njegove uporabe, kot interaktivni proces interakcije, ki je fokusiran na policy konstrukcijo in komunikacijo za širjenje policy idej, ki nato vplivajo na delovanje policy akterjev. Diskurz je za Schmidtovo (2002, 210) kar koli policy akterji izrečejo v komunikaciji med seboj in z javnostjo z namenom, da bi ustvarili in legitimizirali določen policy program.

Diskurz je umeščen v institucionalni kontekst, kot pravila, ki so kulturno in zgodovinsko pogojena ter odvisna od interesov, in ki vplivajo na oblikovanje politik v družbenem okolju. Diskurz je vedno situiran znotraj družbenega konteksta, kjer institucije in akterji v soodvisnosti ustvarjajo diskurz in s tem definirajo območje sprejemljive in legitime

definicije problema in delovanja (Schmidt in Radaelli 2004, 192–193). Schmidtova, Radaelli in Fischer poudarjajo, da je diskurz koncept, ki poskuša združiti strukturo in delovanje in s tem pojasniti dinamiko sprememb tako, da upošteva interese, institucije in kulturo, predvsem pa ideje oziroma diskurze. Diskurzivni institucionalizem se osredotoča na to, kako ideje in diskurzivne interakcije omogočajo akterjem, da premagajo omejitve institucij nad njimi in kako lahko akterji vplivajo na institucionalno spremembo. Institucije so torej razumljene kot omejujoče, hkrati pa kot akterjevi idejni konstrukti, ki jih akterji z delovanjem spreminjajo (Schmidt in Radaelli 2004, 192–103; Schmidt 2002; 2010; Schmidt v Fischer 2003, 30).

Schmidtova diskurze razume v smislu idej, ki odražajo nacionalne identitete, vrednote, norme in kolektivne spomine, ki oblikujejo interese; na diskurze oziroma ideje pa vplivajo institucionalne okoliščine, kulturne značilnosti, zgodovinske odvisnosti in na interesih osnovano obnašanje. Diskurzi in ideje, ki jih le-ta prenaša, vplivajo na oblikovanje politik in so torej eden od vzrokov sprememb, lahko celo najpomembnejši (Schmidt in Radaelli 2004, 195, 197, 202–203, 206). Schmidtova diskurz razume izključno v smislu idej zavedajočih se akterjev o tem, kaj bi radi spremenili, torej kot retorično sredstvo, ki ga akterji lahko zavestno uporabljajo pri zasledovanju svojih interesov in pogajanju o idejah. Zato so diskurzi po njenem mnenju včasih relevantni, včasih pa ne kot kavzalna spremenljivka (Schmidt in Radaelli 2004, 184; cf. Paul 2009, 247–249; cf. Forest in Lombardo 2012). S takšnim pristopom Schmidtova še vedno analitično uvaja kategorije fiksnih akterjev, ki vsebujejo določen diskurz in si ga izmenjujejo z namenom vplivanja in doseganja sprememb. V tem smislu diskurz ni drugačen od idej, ki oblikujejo interese in ki usmerjajo delovanje k nekemu želenemu cilju. Takšno pojmovanje omejuje možne uporabe diskurza in zatorej tudi institucionalističnega pristopa. Namreč diskurzi so lahko razumljeni tudi kot institucije same po sebi, ki vodijo delovanje tako, da določajo primerno vedenje v nekem kontekstu (Rosamond 2000, 120). Ideje oziroma diskurzi imajo moč sami po sebi, akterji in institucije pa so zmeraj že pod vplivom diskurzov, česar novi institucionalizmi ne obravnavajo (Fischer 2003, vii), niti tega ne obravnava Schmidtova. Pomembna razlika pri pojmovanju diskurza, kot sem omenila v poglavju o diskurzu, je tudi vpliv na akterja, ki se tega vpliva ne zaveda, saj predstavlja globoko zakoreninjeno znanje, ki določa, kaj lahko akter sploh ve, kako zadeve razume in kako bo deloval. Vlogo idej in diskurzov v institucionalnem pogledu povezujeta M. Hajer (institucionalna praznina) in C. Hay (konstruktivistični institucionalizem).

3.5 Institucionalna praznina

Marteen Hajer (2005, 303) diskurz analizira na ravni institucionalnih praks, kjer diskurz razume kot »skupek idej, konceptov in kategorij, preko katerih je dodeljen pomen fizičnim in

družbenim fenomenom, ter je produciran in reproduciran skozi razločljive prakse«. Diskurzivne prakse so ponavljajoče se interpretacije družbenega delovanja, ki ustvarja in odobrava določeno obnašanje. Skozi čas pa te interpretacije postanejo samoumevne in jih akter sploh ne dojema, ko jih uporablja (oziroma, ko deluje, op. a.). Tako postanejo vtisnjene v institucionalne odločitve in prakse (Fischer 2003, 73–74). Namreč, če je diskurz uspešen, se bo utrdil v instituciji kot institucionalna praksa ali način razmišljanja. Prakse pa predstavljajo rutine, pravila in norme in se lahko vidijo v organizaciji institucije (cilji, aktivnosti, povezave ipd.). Če politični diskurz vpliva na strukturo konteksta, v katerem je določen fenomen razumljen in definiran, kar Hajer imenuje diskurzivna strukturacija (*discourse structuration*), in če se sčasoma diskurz sedimentira v skupino konceptov in organizacijskih praks, ki so razumljeni kot dani s strani političnih in družbenih akterjev, kar Hajer imenuje diskurzivna institucionalizacija (*discourse institutionalization*), takrat je neki diskurz dominanten ali hegemonski (Hajer 2005, 302–303).

Hajer analizira tudi spremembe diskurza oziroma dislokacije na ravni institucij, ki jih povzročajo notranji in zunanji dejavniki, ter moč diskurzov. Institucije, kot so država, trgi, mreže vladavine ipd., so konceptualizirani kot sedimentirani sistemi diskurza ali delno fiksirani sistemi pravil, norm, resursov, praks in subjektivitet, ki so med seboj povezani. Vsi ti elementi pa so dojemljivi v kontekstu določenih praks (Howarth 2009, 311). Nove institucionalne prakse pa se pojavijo takrat, ko institucije niso več sposobne rešiti problemov na legitimen in učinkovit način, zato se pojavijo diskurzivni boji za nove prakse,⁹¹ kar Hajer (2003, 175–176) imenuje trenutek institucionalne praznine (*institutional void*) (cf. Hajer 2003; Hajer v Paul 2009, 244).

Zaradi šibkejšje vloge države, razvoja mednarodne skupnosti in pojava novih akterjev, predvsem vloge civilne družbe, se politika in oblikovanje politik dogaja v institucionalni praznini, kar pomeni, da ni več jasnih pravil in norm o oblikovanju politik. V institucionalni praznini so obstoječi prevladujoči koncepti, politika in akterji odvisni od diskurzivnih odnosov in predstavljajo partikularni družbeno zgodovinski konstrukt (Hajer 2003, 175–176). To pomeni, da se oblikovanje politik dogaja v specifičnem kontekstu, kjer je odvisno od odnosov med strukturo in delovanjem oziroma od interakcij, konfliktov in bojov med akterji. Hajer tako pravi, da pri oblikovanju politik tako ni več samo ene avtoritete, temveč več legitimnih akterjev; predvsem lahko tu upoštevamo vlogo nevladnih akterjev, ki imajo vedno nove strategije delovanja in znanja. Primer je recimo EU, ki je odprla nove možnosti delovanja predvsem za civilno družbo (Hajer 2003, 178–179, 181). Institucionalna praznina

⁹¹ Podobno kot diskurzivni boji za nove pomene konceptov v trenutkih dislokacije. Pojem dislokacije Paulova (2009, 244) povezuje s pojmom institucionalne praznine.

se bo najbolj pokazala v okviru novih in relevantnih političnih tem in dogodkov, za reševanje katerih ne obstajajo ustaljeni vzorci delovanja oziroma oblikovanja politik. Okrog teh tem in dogodkov se zato dogajajo politični boji med akterji, rezultat pa so nove institucije, ki so ustvarjene za reševanje teh specifičnih problemov in konfliktov (Hajer 2003, 177). Ob vsakokratnih konfliktih pa so te institucije podvržene spremembam.

Namreč v diskurzivnih bojih za spremembe pomenov se dogajajo tudi boji za spremembe institucionalnih praks, kot rezultat teh bojev pa se pojavijo nove institucionalne prakse oziroma nove oblike institucij ali dispozitivov. Rezultat tega je redefinicija institucionalnih pojmov, interesov, norm in definicij problemov. V diskurzivnih bojih se pokažejo različne definicije pomenov oziroma razumevanje pojavov, dogodkov in materialnega sveta. Učinki, ki jih proizvaja družbena konstrukcija pomena, so seveda odvisni od načina, kako je neki koncept razumljen, ki je lahko razumljen na več načinov (Fairclough in dr. 2004, 26). To pa vpliva tudi na dojemanje in strukturo materialnega sveta. Namreč tako kot pomen konceptov ima tudi obstoj materialnih realnosti (kot so recimo institucije) lahko drugačen pomen glede na interpretacijo opazovalca. Navidezno podobne institucije (recimo institucije zagotavljanja enakosti spolov ali ang. *machinery*) lahko imajo drugačne pomene, ko nastanejo in delujejo v drugi družbi/kontekstu, ki tem institucijam pripisuje drugačne pomene (Castoriadis v Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 380). Rezultat diskurzivnih bojev ali institucionalne praznine pa je, da ponovno prevlada določen (diskurzivni) pomen. Konkretnije je lahko primer nastanek nove institucije, ki nadomesti staro institucijo ali sprememba institucionalne organizacije, kot posledica političnih sprememb.

3.6 Konstruktivistični institucionalizem

Konstruktivistični institucionalizem,⁹² kot ga razvija Colin Hay, izhaja iz nepozitivistične, interpretativne tradicije DK. KI je teorija, ki temelji na upoštevanju kognitivnih in normativnih elementov, kot so norme, identitete in ideologije v institucionalnem okolju. KI združuje zgodovinski in sociološki institucionalizem in ju dopolnjuje s tem, da dihotomijo agent-struktura razume soodvisno in sokonstitutivno – strukture (institucije) oblikujejo in so hkrati rezultat zavednega in nezavednega (namernih in nenamernih posledic) političnega delovanja oziroma političnih strategij akterjev (Hay 2006a, 61–62). Hay reciklira zgodovinski institucionalizem in njegovo razumevanje institucij kot zgodovinsko odvisnih (*path-dependency*), ter doda oblikovalsko (*path-shaping*) vlogo (Hay in Wincott 1998), torej upošteva vlogo delovanja pri spremembah. Hay in Wincott (1998, 957) odnos med

⁹² Od tu naprej KI.

institucionalnimi arhitekti oziroma subjekti in institucionalnim okoljem razumeta tako, da učinek odločitev iz preteklega historičnega konteksta vpliva na ustvarjanje institucij v sedanjem in prihodnjem času (kar lahko primerjamo z morfološkim ciklom Archerjeve in Jessopovim SRP). Jessop (2000, 11–12) podobno kot Hay analizo institucij razume v okviru SRP in kontekstualno specifičnega odnosa med akterjem in strukturo, saj institucije ne morejo biti razumljene in analizirane brez razumevanja specifičnega časovno-prostorskega konteksta. Reprodukcijska institucij je po Jessopu naključna in vedno odprta, odvisna od predhodnih dogodkov in od reflektirajočih akterjev in spreminjajočih se strategij in taktik delovanja.

KI za razliko od sociološkega institucionalizma, ki spremembe vidi kot rezultate eksogenih sprememb ali kriz, daje pomen tudi **endogenim** ali notranjim vzvodom institucionalnih sprememb, evolucionam, adaptacijam in inovacijam, kar je novost v primerjavi z drugimi novimi institucionalizmi. Osredotoča se namreč na vprašanje, kako se ustaljena pravila spreminjajo, ter zakaj in kakšna je pri tem vloga delovanja (Schmidt 2008, 314). Namreč zgolj zunanji vzvodi sprememb (krize) ne pojasnjujejo, zakaj določeni dogodki (in ne drugi) povzročijo, da akterji spremenijo svoje delovanje ter tudi norme in pravila. KI se osredotoča na razumevanje, kako so skozi procese normalizacije in institucionalizacije ideje kodificirane in ustaljene, ter pod kakšnimi pogoji postanejo ti ustaljeni kognitivni okviri predmet sporov, izzivov, sprememb in zamenjav (Hay 2006a, 65).

Institucije tako niso pojmovane kot strukture, ki zmanjšujejo negotovost, temveč kot strukture, katerih (dis)funkcionalnost je vedno odprta. Institucije so lahko nestabilne, naključne, neučinkovite in neuspešne, ter so tarča političnih bojev, za dominacijo katerih narava je tudi zelo naključna. KI torej analizira **institucionalno neravnovesje** (*institutional disequilibria*)⁹³ (Hay 2006c, 3). Institucionalna sprememba pa leži v interakciji med institucijo/kontekstom in akterji, katerih delovanje ima lahko sicer tako pričakovane kot tudi nepričakovane posledice. Institucionalna sprememba torej ni samo rezultat eksogenih dejavnikov, temveč tudi endogenih, pri čemer je zelo pomemben dejavnik delovanja in moči. Namreč nekateri akterji imajo več znanja in informacij, kar vpliva na njihovo moč v boju za spremembo institucionalnih praks (Hay 2006a).

KI upošteva notranja institucionalna neravnovesja in nestabilnosti, ki so posledica zgodovinskih sprememb in tudi delovanja. Poudarek torej ni več samo na zgodovinski odvisnosti in pogojenosti (*path-dependence*), temveč tudi na oblikovalskih in delujočih (*path-*

⁹³ Sociološki institucionalizem oziroma logika primernosti predpostavlja, da institucije težijo k ravnovesju in razlaga, zakaj akterji sledijo pravilom in se obnašajo zahtevam primerno. Ta pristop pa ne razlaga, zakaj in kdaj se akterji ne obnašajo primerno (Hay 2006c, 3). Onemogoča torej razumevanje različnega delovanja akterjev, kljub enakim okoliščinam, predvsem pa onemogoča razumevanje različnega delovanja tistih akterjev, za katere se predpostavlja, da si delijo neko skupno identiteto.

shaping) značilnostih sprememb. Do neke meje so spremembe zgodovinsko pogojene, toda tudi pod vplivom političnega delovanja ter namernih in nenamernih posledic tega delovanja (Hay 2006a, 61; 2006c, 3). Toda niti delovanje akterjev (v skladu z nekimi preferencami) ni enosmerno, saj preference ne izhajajo samo iz materialnih okoliščin (institucionalnih pogojev in konteksta), temveč so odvisne od percepcij akterjev, ki so lahko nepopolne in odvisne od moči. Sprememba torej ni zgolj funkcijska reakcija na zunanje šoke, temveč je odvisna od akterjevih preferenc in ciljev, ki pa so spremenljivi, naključni in kompleksni (Hay 2006a), torej odvisni od njihovih percepcij. Namreč percepcije dajejo pomen materialni realnosti; ideje imajo torej kavzalno moč same po sebi in niso zgolj refleksija materialnosti (Hay 2006c, 14). Hay tako združuje idealistične in materialistične dejavnike pri oblikovanju idej. Hay razume akterjeve ideje in percepcije, preference in interese kot institucionalno in družbeno oblikovane ali skonstruirane, torej ne »dane« (*given*). KI institucije razume hkrati kot dane – kot kontekst, v katerem akterji mislijo, govorijo in delujejo; ter kot naključje – kot rezultat akterjevega delovanja, besed in misli. Akterji tako lahko delujejo in razmišljajo tudi izven institucionalnih okvirjev ter s tem povzročajo spremembe, četudi se nahajajo znotraj institucij (Bacalso 2010).

KI pa poudarja tako spremembo akterja kot tudi institucij in politik pod vplivom diskurza. KI ideje razume kot oblikovane pod vplivom diskurzov. KI razlikuje med **materialnimi vplivi**, med percepcijami oziroma idejami pod vplivom **diskurza**, ter med **uporabo idej** kot legitimizacijo za sprejemanje politik. Na eni strani obstajajo materialni pogoji, ki vplivajo na dogajanje in na katere akterji nimajo neposrednega vpliva, toda v drugih dveh primerih imamo opravka z odprto in kontingentno politično dinamiko, ki sproža spremembe (cf. Hay in Rosamond 2002, 150–151). Pokazala sem, da se kot posledica delovanja lahko spreminjajo diskurzi. Akterji torej hkrati (posredno, preko delovanja) ustvarjajo diskurze, hkrati pa so nezavedno pod njihovim vplivom (Hay in Rosamond 2002, 151). Hay in Rosamond (2002, 150) opozarjata na razliko med strateškim in diskurzivnim delovanjem akterjev. Treba je razlikovati med ponotranjenjem diskurza na eni strani in med zavedno, refleksivno in strateško *izbira* tega diskurza, kot legitimizacijo za sprejemanje določenih politik, na drugi strani (to je namreč zavedno delovanje ali retorika). Čeprav gre v drugem primeru za zavestno zasledovanje interesov, avtorja opozarjata, da so tudi interesi lahko stvar percepcije, na katere pa vplivajo ideje oziroma diskurzi. KI zato razume interese kot skonstruirane, kontingentne, subjektivne ter zato predvsem politične in normative. Delovanje akterjev pa temelji na njihovih percepcijah. KI torej razume formiranje idej v okviru diskurza, ki pa ima različno moč in vpliv nad tem, kako bo neka stvar razumljena, sprejeta in interpretirana. Hay (2006c, 8) tako opozarja, da se akterji odločajo v skladu z

znanimi kognitivnimi okviri (*cognitive frames*), ki definirajo, kaj je sprejemljivo in legitimno oziroma zaželeno in kaj ne. Namreč niti norme niti preference akterjev ne obstajajo v vakuumu (kot institucionalizirane ali dane), temveč iz nekje izhajajo in se tudi spreminjajo. Oblikovanje akterjevih kognitivnih okvirov pa je povezano s konceptom moči, ki oblikuje same preference akterjev. Tem širšim dimenzijam vpliva in moči lahko rečemo diskurzi, ki vplivajo na preference same, na znanje in vednost o nečem; to je moč ali moč diskurza, ki prikriva konstruirano naravo interesov, norm, idej in institucij, in jih prikazuje kot »naravne« in samoumevne, neizprašljive, dane. Akterji torej interpretirajo ali okvirjajo policy zadeve (*issues*) na takšen način, ki izraža, kaj je za njih pomembno, hkrati pa je to okvirjanje ali interpretacija akterjev, delno določena v širših kognitivnih in praktičnih okvirjih ali dimenzijah, ki jih tu imenujem diskurzi (Hay uporabi izraz *frameworks*).⁹⁴

Ustaljen način okvirjanja policy problemov in ustaljene odnose znotraj nekega institucionalnega režima lahko imenujemo tudi **paradigme**. Institucionalne paradigme znotraj nekega institucionalnega režima predstavljajo skupek idej, pravil, norm, verovanj, postopkov, pravil razmišljanja in delovanja, ter odnosov v neki instituciji. Paradigma je torej kognitivni in normativni okvir institucije, ki je skupen vsem akterjem v določenem institucionalnem režimu. Akterji v skladu s tem okvirom delujejo in definirajo probleme, določajo strategije reševanja in rešitve teh problemov. Definiranju in reševanju problemov avtorja pravita tudi policy paradigma, ki predstavlja subkompleks institucionalnega režima – na primer policy paradigma na področju enakosti spolov (Burns in Carson 2005). Paradigme pa se izražajo v diskurzih oziroma diskurzivnih praksah. Diskurzi določajo policy in institucionalne paradigme s tem, da vplivajo na okvirjanje in definiranje realnosti.⁹⁵ Namreč obstajajo med seboj različne institucionalne in policy paradigme, ki se med seboj razlikujejo v temeljnih predpostavkah o razumevanju realnosti (diskurzih) in zatorej v načinu okvirjanja in delovanja akterjev v odnosu do določenih problemov ali policy zadev. Diskurzi imajo avtoriteto in moč, da določajo kategorije in značilnosti problemov (in neproblemov), ter kakšne so zanje primerne rešitve. Paradigme in njihovi diskurzi pa se med seboj razlikujejo zaradi družbeno kulturnih razlik (Burns in Carson 2005).

⁹⁴ Tako pri Schmidtovi kot tudi pri Hayu so ideje nemalokrat enačene z diskurzi (avtorja govorita kot idejah *ali* diskurzih in ni točno jasno, kako ju razločujeta). Toda čeprav Hay uporabo idej in delovanje akterjev opiše kot strateško (2006a, 63–65), sam tudi omenja vpliv okvirjev (*frameworks*) in moči, ki določajo način percepcije akterjev. V tem je njegovo razumevanje okvirjev bližje Foucaultovemu razumevanju diskurza in zato tudi razlikujem med diskurzivnim institucionalizmom Schmidtove in Hayevim KI.

⁹⁵ Avtorja omenjata metanarative (diskurze, op. a.), znotraj katerih so policy problemi definirani oziroma okvirjani (*framed*). Okvirjanje policy problema pomeni način argumentacije in razumevanje neke policy zadeve ali vprašanja (*policy issue*) oziroma (ne)problematizacija te zadeve. O policy okvirjanju podrobnejše v nadaljevanju.

Avtorja poudarjata tudi pomen delovanja in interakcij med akterji, to je upoštevanje akterja in delovanja pri spremembah institucionalnih in policy paradigem oziroma preoblikovanje diskurzov, kar je skladno s kritičnorealističnim pristopom in poudarkom na delovanju. Namreč, ko akterji želijo ali imajo določene interese (recimo kot posledica učenja), ki se ne skladajo več s sprejeto paradigmo, nastopijo poskusi spremembe paradigme (Burns in Carson 2005). Spremembe paradigem pa so posledica tako zunanjih dejavnikov in naključij, kot tudi notranjih odnosov med različnimi akterji, ki so del institucionalne paradigme. Ko se zaradi dislokacij soočijo nasprotujoči si diskurzi, se zgodijo spremembe paradigem (na primer konflikt ali boj med religijskim in znanstvenim diskurzom o splavu, kloniranju, evtanaziji ipd.).

Ti konflikti se lahko sicer rešijo z nekim konsenzom, lahko pa se tudi stopnjujejo, predvsem v primeru, ko nekatere skupine branijo določeno paradigmo in se ne prilagodijo, zato da bi ohranile družbeno stabilnost. To ima za posledico vidnejše spremembe ali krize (na primer državni udari, revolucije). Do sprememb institucionalnih paradigem lahko privedejo različne stopnje konfliktov (in ne samo večje krize). Spremembe se lahko zgodijo že zaradi vplivnega delovanja posameznikov ali določenih skupin (na primer karizmatični voditelji, organizirane skupine, stranke in NVO, op. a.). Spremembe vrednotnega sistema (na primer večja enakost spolov), ki ga države oziroma akterji v teh državah ponotranjijo, sprožijo zahteve po spremembah – akterji se mobilizirajo, organizirajo in delujejo v smeri sprememb (na primer feministična gibanja, op. a.). Kot sprožilec sprememb avtorja navajata tudi lasten interes (pridobitve ali preprečevanje izgube, na primer političnih strank), ki ima motivacijo za spremembo novih zakonov, javnih politik in institucionalnih ureditev (Burns in Carson 2005).

Uspeh neke institucionalne in policy paradigme je odvisen od tega, koliko moči in legitimnosti nova institucionalna paradigma ima. To pa se izraža v jeziku: v konceptih, ki odražajo nove vrednote (recimo koncepti demokracija, enakost, pravičnost, učinkovitost, družinske vrednote ipd.), in v pristopu ali strategiji, ki jo nova paradigma ponuja (Burns in Carson, 301). Sprememba paradigem je sicer proces ali cikel, od rojstva novih idej do institucionalizacije in reifikacije paradigme ter ponovne spremembe. V tem procesu nastajanja se nove institucionalne ali policy paradigme soočajo s spori, z reakcijami, zavračanjem ipd., kjer je ključnega pomena moč, predvsem moč in sposobnost reševanja nastalih problemov, vse to pa je odvisno tako od zunanjih pogojev kot tudi notranjih vplivov, ter od strateških resursov, moči in pozicije akterjev (Burns in Carson,⁹⁶ 302–304; Hall v Grin in Loeber 2007, 206–207; cf. Hay in Wincott 1998). Hay in Rosamond tako, recimo, definirata vpliv

⁹⁶ Burns in Carson (2005, 304) omenjata tudi modifikacijo paradigem, ki se od sprememb razlikuje v tem, da se spremembe zgodijo le v perifernih pravilih in praksah, ne pa v bistvenih pravilih ali principih.

globalizacije (tukaj apliciram na evropeizacijo) kot »paradigmo, kognitivni filter, okvir ali konceptualne leče, skozi katere se družbeni, politični in ekonomski dogodki organizirajo in osmišljajo« (Hay in Rosamond 2002, 151).

Teorija konstruktivističnega institucionalizma vsebuje predpostavke, ki se skladajo s predpostavkami analize diskurza/diskurzivne analize. Hay (2006a) kot metodo oziroma analitični pristop v teoriji konstruktivističnega institucionalizma predlaga uporabo analize diskurza, predvsem za analizo trenutkov (dislokacij, kriz in sprememb, kot posledic delovanja, op. a.), v katerih se dogajajo institucionalne spremembe. Tudi Schmidtova (2010) predlaga dopolnitev KI in DI s poststrukturalističnimi prispevki v teoriji diskurza, ki osmišljajo, kako se ideje spreminjajo. Zato vidim možnost za spojitve Hayeve in Hajerjeve institucionalne in diskurzivne analize, predvsem z vidika sinteze diskurzivnih pristopov in kritičnega realizma. Konstruktivistični institucionalizem torej lahko dopolnim z analizo vpliva materialne realnosti in diskurzov na to, kako bodo akterji (tudi institucije) delovali v odgovor notranjim in zunanjim vplivom (cf. Marsh in Furlong 2002, 31). Tako Hajer kot tudi Hay opravljata institucionalno in policy analizo v povezavi z analizo diskurza, hkrati pa se nanašata na analizo kognitivnih elementov, pri čemer uporabljata pojme okvirja in okvirjanja (*frame in framing*). Na kakšen način je diskurz uporaben v policy analizi in kakšne metode je mogoče razviti, razložim v nadaljevanju.

3.7 Interpretativna ali diskurzivna policy analiza

V zadnjih desetletjih se torej razvijajo novi pristopi v policy analizi, pod vplivom DK in teorij diskurza, ki se jih pod skupnim izrazom pogosto označuje za interpretativno ali diskurzivno policy analizo. Sicer je izraz interpretativna policy analiza povezan s pristopom avtorice Dvore Yanow (2000), vendar pa Glynos in dr. (2009, 21–22) uporabljajo izraz interpretativna policy analiza kot krovni koncept, ki zaobjema raznolike postpozitivistične pristope v policy analizi. Ti pristopi se na splošno ukvarjajo z interpretacijo in z analizo pomenov (upomenjanja), zato da razložijo oblikovanje, implementacijo in evaluacijo javnih politik v različnih kontekstih. V interpretativni policy analizi obstaja več različnih pristopov in metod, ki v operacionalizaciji svoje metodologije uporabljajo različne koncepte, kot so: simbolni jezik, narative ali zgodbe, metafore, deliberativna policy analiza, okvirjanje in diskurz, ki so si med seboj podobni in tudi posegajo eden v drugega.⁹⁷ Petković (2008) meni, da ima

⁹⁷ Cf. 1) Analiza simbolnega jezika ali analiza metafor (Yanow 2000); 2) analiza narativ oziroma zgodb (Roe 2006); 3) deliberativna policy analiza (Dryzek 1990; Fischer 2003; Hajer in Wagenaar 2003; za kritiko cf. Petković 2008); 4) diskurzivna analiza ali analiza diskurza (Hajer 1993; Fischer 2003; Hajer in Wagenaar 2003; Schmidt in Radaelli 2004; Yanow 2000; 2007; Petković 2008; Paul 2009; Wagenaar 2011); 5) analiza okvirjanja (Goffman 1974; Rein in Schön 1993; Snow in Benford 1988; Benford in Snow 2000; Bevir in Rhodes 2002).

interpretativna policy analiza pomembno analitično dimenzijo kot metoda analize, ki vsebuje kontekstualno občutljivo in kritično raziskovanje politike, predvsem za analizo sprememb diskurzov in moči le-teh. Obstaja sicer pomanjkljiva in nejasna povezava med različnimi variacijami interpretativnih pristopov v policy analizi in povezavo z analizo diskurza.⁹⁸ Analiza diskurza se osredotoči na elemente, ki so v klasični policy analizi zanemarjeni: analiza odnosa med akterjem in strukturo, analiza vloge moči in praks, analiza vloge jezika ter pomen naključnosti in kontekstualne kompleksnosti (Fischer 2003, vii).

V primeru analize vpliva evropeizacije, kjer je epistemološki, ontološki in metodološki okvir za povezavo s policy analizo in analizo diskurza še premalo pojasnjen (cf. Jokela 2008, 15), je po mnenju nekaterih avtorjev (Paul 2009; Jokela 2008; Forest in Lombardo 2012; Kantola 2006; Howarth 2005) diskurzivna policy analiza zelo primerna za analizo javnih politik in vpliva procesa evropeizacije. Po mnenju Paulove (2009) je analiza diskurza primeren teoretski in metodološki prijem prav za policy analizo procesov evropeizacije, v katerih še vedno dominira pozitivistična paradigma in metodologija. Analiza diskurza v policy analizi in študijah evropeizacije odgovarja na vprašanja, zakaj evropeizacija (podobna logika delovanja evropeizacije) povzroča podobne učinke (identitete, diskurze) v različnih sistemih oziroma različne učinke v podobnih sistemih, ki posledično podpirajo/vplivajo na določene politike (cf. Howarth 2005, 332–333). Analiza diskurza pomaga razumeti evropeizacijo, hkrati kot obojestranski proces vpliva med državnim in EU nivojem, v katerem se identiteta in interesi akterjev (tudi na primer držav) spreminjajo pod vplivom diskurzov EU, hkrati pa tudi sami akterji vplivajo na naravo EU diskurzov (Jokela 2008).

Kot smo videli DK pristopi z upoštevanjem kritičnega realizma spodbujajo hkratno analizo tako mikro- kot tudi mezo- in makronivojev. Te nivoje pa lahko povežemo s pojmi policy, politics in polity. Diskurzivna policy analiza je pomembna pri študijah evropeizacije, ker združuje te tri nivoje in hkrati analizira institucionalni nivo in nivo akterja. Sicer so diskurzivni policy analitični pristopi v analizi evropeizacije še premalo uveljavljeni. Po mnenju Jokela (2008) je odnos med analizo diskurza in evropeizacijo še premalo razdelan in nikjer eksplicitno razložen. Za pričujočo študijo je to zanimivo iz naslednjih razlogov: kot prvo je malo analiz diskurza v okviru evropeizacije na področjih notranjih javnih politik, ki se tičejo politik enakosti spolov v nasprotju z bolj razširjenim področjem raziskovanja, kot so zunanja, varnostna in obrambna politika; med drugim pa je malo analiz nacionalnih

⁹⁸ Z operacionalizacijo policy analize, kot analize diskurza, se ukvarjajo med drugimi Dryzek 1990; Bacchi 1999; Fischer 2003; Roe 1994/2006; Howarth in Torfing 2005; Yanow 2000; 2007; Hajer 1993; 2005; Petković 2008; Paul 2009; Lombardo in dr. 2009b; Verloo 2007; Waever 2009; Wagenaar 2007b; 2011; 2011; Jokela 2008; Schmidt in Radaelli 2004; Schmidt 2002.

javnopolitičnih dokumentov (na primer parlamentarnih razprav, zakonov, strankarskih programov) in hkrati delovanja akterjev in institucij.

Analiza diskurza je torej za policy analizo evropeizacije primerna predvsem zato, ker v analizo vnaša naslednje novosti. Analiza diskurza omogoča razumevanje zunanjih in notranjih državnih kontekstov in v kontekstu prisotnih diskurzov, ter omogoča analizo učinkovanja diskurzov na oblikovanje javnih politik oziroma izide politik. Diskurzivni pristopi poudarjajo, da je treba identificirati diskurze, ki dominirajo v določenih policy področjih oziroma diskurze, ki so iz njih izključeni ali marginalizirani (Paul 2009, 243–244). Analiza diskurza analizira naravo sprememb v politikah, saj lahko v navidezno novih politikah odkrije vzpon ali prenos poprej marginaliziranih pozicij, ki so si utrle pot v obdobju sprememb, v bistvu pa ne predstavljajo popolnoma novih pozicij, temveč le pozicije, ki prej niso imele dovolj moči pri uveljavljanju svojih interesov. Tako se analiza diskurza ukvarja z denaturalizacijo in defamiliarizacijo prevladujočega razumevanja fenomenov, kategorij in konceptov. Analiza diskurza se oddaljuje od esencialistične predpostavke o obstoju statičnih in jasno določenih nacionalnih interesov, racionalnih akterjev in racionalnih policy strategij oziroma kritizira razumevanje politik, kot danih ali kot rezultat racionalno identificiranih problemov, policy deliberacije, pogajanj in implementacije. Diskurzivni pristopi akterjev, interesov, identitet in pomenov ne razumejo fiksno oziroma statično, temveč kažejo na njihovo naključnost in diskurzivno skonstruiranost oziroma medsebojno konstrukcijo diskurzov in akterjev. S tem pa omogoča analizo sprememb akterjev in diskurzov. Analiza je usmerjena na proces konstrukcije domnevno jasnih nacionalnih interesov in načine, kako diskurzi vplivajo na njihovo spremembo oziroma kontinuiteto (Paul 2009, 243; Howarth 2005, 332–333; Jokela 2008). Poudarja torej spremembo akterjev in njihovih vrednot, idej in interesov preko analize procesov upomenjanja in njihove spremembe. Analiza diskurza se osredotoči tudi na poglobljeno analizo celotnega policy procesa oblikovanja politik, ne pa samo na tehnične vsebine politik in njihove rezultate.

Tako se analiza diskurza osredotoči na **interpretacijo in ustvarjanje pomenov** v procesu oblikovanja politik, saj so policy procesi dinamični in tekmovalni – so predmet sporov predvsem glede ustvarjanja pomenov. Analiza spremembe pomenov policy zadev (*policy issue*) je pomembna, saj analiza diskurza ne predpostavlja, da ima določen pojav ali koncept samo en, pravi in esencialističen pomen (Paul 2009, 248). Na to opozarjajo tudi raziskovalci politik enakosti spolov (Lombardo in dr. 2009a) in uvedejo opis raztezanja in zoženja koncepta enakosti spolov (*stretching and bending of gender equality*), saj so pomeni konceptov enakosti in spola kontekstualno specifični. Poudarek diskurzivnih pristopov je na načinih, na katere akterji razumejo neki fenomen, kako si ta fenomen razlagajo in kakšne

pomene mu pripisujejo oziroma kako konstruirajo pomene, to je upomenjajo (*meaning-making*), na podlagi česar potem delujejo. Tudi interpretativna policy analiza se ukvarja s pomeni in načini, kako ti pomeni oblikujejo delovanje akterjev in institucije (Bevir in Rhodes 2002, 131; cf. tudi Yanow 2007; Sadovnik 2007). Interpretativna policy analiza se ukvarja s tem, kako verovanja, ideje, želje akterjev in diskurzi oblikujejo oziroma vplivajo na delovanje akterjev, na prakse in institucije. Za njihovo razumevanje je zato pomembno razumeti pomene, ki jih akterji pripisujejo tako delovanju in institucijam, kot tudi objektom in konceptom (cf. Bevir in Rhodes 2002, 131). Upomenjanje je specifično določenemu kontekstu, temelji na prejšnjem znanju in je intersubjektivno. Raziskovalci se tako osredotočajo predvsem, ne pa izključno na analizo jezika oziroma besed, tudi v neverbalni obliki. To vključuje analizo tekstov (policy dokumentov), fizičnih artefaktov (na primer zgradb), neverbalnega obnašanja, človekovih dejanj in rezultatov tega delovanja (zakonodaja, implementacija ipd.) (Yanow 2007, 407). Interpretativna policy analiza se torej naslanja predvsem na analizo pomenov oziroma pomen, kot ga obravnava analiza diskurza, tako imenovani **diskurzivni pomen** (Wagenaar 2007a; 2011). Analiza diskurza poudarja pomen konteksta in naključnosti pomenov, ki se ju lahko analizira tako, da se primerjalno interpretira diskurze v (različnih) institucionalnih in policy konfiguracijah – sinhrono in diahrono (Paul 2009, 243–247).

Koncepti v politiki so odprti in se definirajo v samem policy procesu (raztezanje in zoženje pomena konceptov). V policy procesu zato obstaja konceptualna dvoumnost, namreč en koncept ima lahko različne pomene in vsebine za različne policy akterje. Fleksibilnost jezika tista, ki povzroči, da različni akterji oziroma skupine akterjev projicirajo različne pomene v besede, kar ima za posledico raztezanje (»stretching« in »bending«) pomenov konceptov – zato interpretativne analize, temelječe na diskurzivni analizi, upoštevajo, kako diskurzi vplivajo na akterje oziroma njihovo delovanje (Paul 2009, 249). Da bi razumeli nastanek, obstoj in spremembo diskurzivnega oblikovanja pomenov, je potrebna analiza specifičnih kontekstov in procesov oblikovanja politik. Ideja interpretativnih pristopov v policy analizi je namreč ta, da so policy argumenti ali problemi družbeno konstruirani, kar pomeni, da akterji dajejo pojavom in objektom (različne) pomene in nato delujejo glede na dane pomene. Tako je politični konflikt v postopku oblikovanja javnih politik predvsem spor med različnimi interpretacijami in problematizacijami javnih politik. Interpretativna ali diskurzivna policy analiza se torej ukvarja s prepoznavanjem zgodovinske, družbene in politične kontekstualnosti javnih politik in njihovega oblikovanja, torej poudarjajo diskurzivno naravo oblikovanja javnih politik (Morçöl 2005, 219).

Medtem ko klasična policy analiza razume oblikovanje politik kot linearni proces, ki temelji na predpostavljenih realnostih in dejstvih, jasno identificiranih problemih in evalvaciji rešitev, pa se diskurzivni ali interpretativnimi pristopi v policy analizi osredotočajo na diskurzivne konstrukcije pomenov konceptov oziroma na vpliv diskurza in diskurzivnih praks na definiranje policy problemov; policy proces je tako razumljen kot diskurzivni boj pri definiranju policy problemov in rešitev zanje (cf. Lombardo in Forest 2009; Forest in Lombardo 2012). Policy proces torej ni linearni proces, kjer se problemi jasno identificirajo in glede na to identifikacijo ponudijo tudi jasne policy rešitve, temveč je to proces pogajanj o problemu oziroma pomenu, ki ga policy problem nosi. Ta »lingvistični obrat« se ukvarja predvsem s tem, kako pomeni, ki jih akterji pripisujejo konceptom in pojavom, vplivajo na definicije policy problemov, ki ima lahko tudi nenamenske posledice (Dryzek 2006, 194). Upomenjanje kot proces pa se dogaja tudi preko konkretnih materialnih reprezentacij oziroma človekovih proizvodov (na primer pisana beseda, interakcije med ljudmi, ne nazadnje pa tudi obleke, prostor, stavbe), ki nosijo različne pomene, so torej simboli nečesa in predstavljajo bolj abstraktne policy ali institucionalne pomene (Yanow 2000 14–17; 1996b). Wagenaar (2007b, 435) omenja pomen interpretativnih pristopov pri policy analizi, saj se moramo zato, da dobimo predstavo o značilnostih/kontekstu (*setting*) oblikovanja politik, poslužiti interpretativnih pristopov, kot je, recimo, analiza okvirjanja. Še posebej pri analizi evropeizacije politik enakosti spolov se je DK pristopa k analizi evropeizacije in diskurzivne policy analize poslužilo že kar nekaj avtorjev, predvsem v okviru projekta QUING, v katerem so raziskovalci uporabili **analizo okvirjanja**. Analiza okvirjanja se osredotoča na vprašanje, kako so policy vprašanja (zadeve – policy issues) argumentirana oziroma problematizirana.

3.8 Analiza okvirjanja

Analiza okvirjanja temelji na družbeno konstruktivistični perspektivi. Okvirjanje pa ni teoretična paradigma, niti jasen metodološki pristop. Čeprav se analiza okvirjanja razvija na različnih področjih,⁹⁹ se bom tu osredotočila samo na avtorje s področja policy analize in študij družbenih gibanj, na katerih je analiza okvirjanja v policy analizi tudi utemeljena. V okviru policy analize in študij spolov se z uporabo analize okvirjanja ukvarjajo C. Bacchi, M. Verloo, M. M. Ferree, S. Walby, E. Lombardo in V. Jalušič. Najprej bom predstavila osnove analize okvirjanja, nato njene pomanjkljivosti in umestitev v okviru analize diskurza, ter dopolnitev s pomočjo konceptov prakse, delovanja in institucionalne analize. Sicer je analiza okvirjev (*frame analysis*) oziroma procesa okvirjanja (*framing*) običajno pojmovana kot

⁹⁹ Za pregled analize okvirjanja, različnih področij in avtorjev, ki se z njo ukvarjajo, glej Fisher (1997) ter König (2005).

analiza konstrukcij pomena in se v procesu aplikacije pogosto zamenjuje z analizo diskurza (cf. Bacchi 2005). Zato velikokrat obstaja nejasnost glede odnosa med diskurzom in okvirjanjem, kar bom podrobnejše primerjala v nadaljevanju. Naj ponovno poudarim, da so tudi okvirji analitične kategorije, ki pomagajo raziskovati družbeni svet in so torej ustvarjene s strani raziskovalcev kot sredstvo, ki pomaga razčleniti zapleteno realnost in razumevanje (družbeno konstrukcijo) te realnosti.

Analiza okvirjanja je svoje ime dolžna Ervingu Goffmanu (*Frame analysis: an Essay on the Organization of Experience* 1974, 10–11), ki okvirjanje definira kot proces, s katerim družbe (re)producirajo in oblikujejo pomen; ukvarja se torej z družbenimi oziroma kulturnimi reprezentacijami in konstrukcijami pomena. Okvirji ljudem omogočajo osmišljanje množice nepovezanih informacij v pomensko skladno celoto. Goffman je v nekem drugem delu (*Gender Advertisement* 1979) pisal tudi o družbenem spolu in stereotipih, prevladujočih v zahodnih kulturah. Ti stereotipi se preko medijev in reklam reproducirajo ter okvirjajo načine, kako ljudje razumejo ženskost oziroma moškost (*femininity* in *masculinity*). Goffman loči med naravnimi in družbeno posredovanimi strukturami pomenov spola, v katere se posamezniki priučijo oziroma sprejmejo družbeno definirane pomene spola kot naravne.

V okviru študij družbenih gibanj (*social movements*) sta analizo okvirjanja razvijala D. A. Snow in R. D. Benford. Benford in Snow (2000, 614; Snow in Benford 1988, 213) okvirje definirata kot kolektivne akcijske okvirje (*collective action frames*) ali kot konceptualne konstrukte (*conceptual scaffolding*), ki predstavljajo skupek pomenov in verovanj. Okvirji imajo tako dve osnovni funkciji ali značilnosti: so usmerjeni k spodbujanju delovanja (*action*) in so interaktivne oziroma diskurzivne narave (Benford in Snow 2000, 615). Okvirjanje predstavlja proces upomenjanja (dodeljevanje pomena) in interpretacije relevantnih dogodkov in zadev na določen način. Okvirji tako organizirajo elemente objektov, konceptov, dogodkov in delovanja tako, da iz njih zgradijo koherentno zgodbo. Proces okvirjanja je torej lahko pojmovan kot izgradnja zgodbe ali narative (*story, storyline, narrative*) (cf. Schön in Rein 1994, 24; 1993, 148; Hajer 1993; 1995), ki ima specifične argumente, akterje in probleme. Kot zgodbe pa okvirji služijo družbenim gibanjem in aktivistom, zato da legitimizirajo svoje delovanje, prenesejo ta pomen javnosti in mobilizirajo akterje. Akterji okvirje zavestno spreminjajo in širijo (*frame extension*) glede na učinke okvirjev pri mobilizaciji in jih tako prilagajajo trenutnim razmeram in želenim ciljem. Okvirji se tudi oblikujejo kot odgovor okvirjem drugih družbenih skupin.

V okviru policy analyze analizo okvirjanja uporabljajo Schön in Rein (Rein in Schön 1993; Schön in Rein 1994) ter Bevir in Rhodes (2002). V policy analizi se analiza okvirjanja običajno razume kot ena izmed metod analize diskurza in se osredotoča na definicije

konceptov oziroma na definicije in problematizacije policy zadev, ter na učinke, ki jih ima takšna problematizacija v policy procesu. Okvirjanje se operacionalizira kot **javnopolitični okvir** (*policy frame*) in pomeni konstrukcijo javnopolitičnih konceptov, v tem primeru konstrukcijo konceptov enakosti spolov oziroma konceptov, ki se tičejo politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. V tem pomenu se analiza okvirjanja osredotoča na rekonstrukcijo in izpogajanje realnosti med političnimi akterji. Fokus je predvsem na procesu okvirjanja oziroma na spremembah okvirjanja javnopolitičnih konceptov s strani javnopolitičnih akterjev (Verloo 2005).

Rein in Schön izhajata iz družbeno konstruktivistične tradicije in uporabljata koncept okvirjanja za opisovanje procesa selekcije, organiziranja, interpretiranja in osmišljanja kompleksne realnosti. Kot posledica okvirjanja ljudje svet različno vidijo, razumejo, interpretirajo in delujejo. Različna verovanja ljudi oblikujejo različne poglede na svet, kar povzroča nastanek mnogoterih družbenih realnosti. Okvirjanje pomeni videti določene stvari na določen način, hkrati pa pomeni tudi ne videti določenih reči. Na področju javnih politik obstoj različnih okvirjev vodi k nestrinjanju in spornim situacijam (*policy controversy*) (Rein in Schön 1993, 146–148). Javnopolitični spori izhajajo iz različnih in konfliktnih okvirjev, ki opisujejo isto empirično realnost.

Okvirjanje se nanaša tako na način, kako je neki koncept poimenovan oziroma upomenjan (kakšen pomen mu je dodeljen) ter na način, kako je vsebina tega koncepta interpretirana oziroma problematizirana. Okvirjanje in upomenjanje je v bistvu komplementaren proces, saj poteka eno z drugim – okvirjanje vsebuje definicije problemov, opisane s specifičnimi koncepti in njegovo razčlenitev v smiselno zgodbo, ki vsebuje vzroke in posledice. Skupaj ta dva procesa konstruirata situacijo, definirata problematičnost in rešitve tega problema. Poimenovanje problema fokusira pozornost na določene elemente in zanika druge,¹⁰⁰ ki problemu pripiše različne značilnosti in vzroke, s tem pa tudi ponuja različne rešitve. Avtorja tako opozarjata, da ne moremo reči, da primerjamo »različne poglede« na isti problem, saj je problem definiran drugače in ni več isti problem (Rein in Schön 1993,

¹⁰⁰ Konkreten primer je poudarek na besedi ženske (*women*) ali poudarek na besedi družbeni spol (*gender*) v besednih zvezah pravice žensk ali enakost spolov. Namreč različen poudarek pomeni tudi pripisovanje različnih značilnosti »problemu« pravic žensk ali enakosti spolov. S fokusom na besedi ženska se predpostavlja, da je neenakost ženski problem, ki moških ne zadeva. Po drugi strani pa je z umikanjem fokusa od besede žensk prisotno tudi preusmerjanje pozornosti od specifičnih težav, s katerimi se ženske soočajo. Na primer, ko se ženske reduktivno vključujejo (inkorporira) v druge družbene institucije (na primer družina) in se jih obravnava zgolj kot del te skupnosti. Takšno pojmovanje namreč preprečuje vpeljavo specifičnih politik s fokusom na ženske, na primer pozitivna diskriminacija, preprečevanje nasilja nad ženskami, ki bi ženske posebej obravnavale zaradi njim specifičnih problemov in omejitev. Pri upoštevanju besede spola kot kategorije pa problem neenakosti vključuje tudi moške oziroma vse subjekte spola. Identifikacija vzroka problema ponuja tudi različne rešitve, katerih cilj zadeva ali samo ženske ali tudi (samo) moške.

153–154).¹⁰¹ Predlagane rešitve so seveda za vsako definicijo problema drugačne in se tičejo različnih javnopolitičnih področij (šolstvo, družina, ekonomija, politika ipd.). Za poimenovanje oziroma okvirjanje določenega problema ali zadeve potekajo simbolni boji, ki temeljijo na interesih in relativni moči akterjev (Schön in Rein 1994, 29). Novejša dela na področju analize okvirjanja in predvsem v okviru projekta Quing analizo okvirjanja želijo natančneje povezati s pojmom diskurza.

3.8.1 Okvirjanje in diskurz

Okvirjanje se pogosto uporablja skupaj s konceptom diskurza, ki je definiran bodisi kot sopomenka okvirjanju, bodisi v relaciji z okvirjanjem, vendar pa njun odnos ni natančneje definiran, kar je tudi pomanjkanje analize okvirjanja. Okvirjanja sicer ne moremo pojmovati ločeno od diskurza. Analiza okvirjanja je sicer mnogokrat označena kot metoda ali več (med seboj včasih nekompatibilnih) metod za analizo diskurza (Scheufle v König 2005) ali kot oblika diskurzivne analize (van Dijk ter Triandafyllidou v Bacchi 2009, 21). Analiza okvirjanja je zelo podobna kritični analizi diskurza,¹⁰² saj se ukvarja z lingvistično in tekstualno analizo. S teoretičnimi koncepti diskurza si deli predvsem razumevanje pomena kot konstruiranega in razumevanje diskurza, kot učinkujočega preko teksta.

V okviru analize okvirjanja so sicer različni avtorji že vpeljali koncepte, ki se skladajo s konceptom diskurza, vendar je njihova uporaba še vedno premalo definirana. Nekateri avtorji uporabljajo koncept **metaokvirja** (*metaframe* ali *masterframe*), ki predstavlja trajnejše kulturne teme, sisteme vednosti ali normativne predpostavke o vednosti in zgodovini oziroma percepcije družbenopolitičnega konteksta (Lombardo in dr. 2009a; Fisher 1997; König 2005). Metaokvir označuje širši in bolj dominanten nivo okvirjanja, ki je konceptualno in vsebinsko zelo podoben pojmovanju diskurza (Diani v König 2005). Drugi avtorji pa ti dve dimenziji razločujejo z vpeljavo različnih nivojev okvirjev, to je na mikrookvirje, ki se tičejo predvsem posamezne teme ali predmeta razprave, ter na makrookvirje, ki se tičejo predvsem širših sistemskih ali kulturnih značilnosti, ki vodijo akterje pri umeščanju in interpretiranju informacij, to je pri okvirjanju na mikronivoju. Dombos in dr. (2009) definirajo poleg makro- in mikrookvirjev tudi mezookvirje. Makro-/metaokvirji so prisotni na več policy področjih in ravneh, ter tudi pri več (različnih) akterjih. Mezookvirje pojmujejo kot nivo konkretnih

¹⁰¹ Tako se lahko za diskriminacijo in neenakost žensk identificirajo različni razlogi. Za ene je lahko to patriarhat in zaostalost, ki ji botrujejo religija in kultura, za druge je to izguba (kulturnih in religijskih) vrednot, za nekatere je to spet večje vrednotenje moških v družbi, za tretje so to neenaki pogoji na delovnem mestu, spet za druge je to neenaka zastopanost žensk v politiki itd.

¹⁰² Za kritično analizo diskurza (*Critical Discourse Analysis*) cf. Fairclough 2003; 2005a; 2005b; Wodak 2001; Wodak in Weiss 2005; Wodak in Chilton 2005; Wodak in Meyer 2001; 2009; Reisigl in Wodak 2009.

institucij, kot organizacij ali pa skupin akterjev (recimo stranke, pa tudi policy omrežja), mikrookvirji pa predstavljajo posamezne akterje in njihovo delovanje, ki se tiče razumevanja specifičnih policy zadev (*issue frames*), kar lahko razberemo iz posameznega akterjevega delovanja in tekstov.

Podobno Schön in Rein (1994, 33–34) definirata tri nivoje okvirjev, ki jih povežeta s policy, polity in politics nivojem, in sicer policy okvirji (*policy frames*), ki jih akterji uporabijo zato, da konstruirajo problem specifične javnopolitične situacije. Institucionalni okvir delovanja (*institutional action frame*) pa predstavlja institucionalne okvirje, iz katerih posamezniki črpajo svoje javnopolitične okvirje v skladu z institucionalnimi značilnostmi, vrednotami, verovanji, predstavami, rutinami, praksami, normami in pravili. Ta nivo se sklada z mezonivojem institucij ali skupin (recimo stranke, institucije, organizacije ali drugega telesa). Mezonivo predstavlja kompleksno in hibridno naravo okvirjev, ki so si med seboj v sorodu in izražajo podobnost glede določene javnopolitične zadeve (na primer stališča stranke do enakosti spolov), policy in institucionalni okvirji pa temeljijo na širših, družbeno pogojenih sistemih verovanj, ki jih Schön in Rein (1994, 28) imenujeta metakulturni okvirji (*metacultural frames*), na ravni družbe/kulture in institucij. To so relativno konstantni konstrukti, ki definirajo, kaj je kulturno sprejemljivo kot pravilno in napačno oziroma, kot sprejemljivo in nesprejemljivo razmišljanje in delovanje.

Van Dijk (1977) ter Triandafyllidoujeva in Fotiou (1998) razlikujejo med diskurzivni strukturnimi okvirji (*discursive structural frames*) in okvirji na višjih nivojih (*higher level frames*). Diskurzivne strukturne okvirje ljudje porabljajo pri organiziranju tem ali predmetov razprave, medtem ko okvirji na višjih nivojih služijo kot referenca, v okviru katere ljudje umeščajo in upomenjajo različne informacije. Snow in Benford (1988, 212) podobno razlikujeta na področno specifične okvirje (*domain specific frames*) in na globalne interpretativne okvirje ali master okvirje (*global interpretive frames ali master frames*). Master okvirji predstavljajo pomene na širšem, družbeno kulturnem nivoju, ter organizirajo in vplivajo na okvirje na specifičnih področjih. Master okvirji so širši in bolj fleksibilni v svoji vsebini. Običajno jih oblikujejo predhodna gibanja ali družbene skupine, ki so se ustalile in ki prevladujejo v definiciji glavnih družbenih problemov in pomenov (Benford in Snow 2000, 619, 622). Fisherjeva (1997, cf. Keller 2011) pa se osredotoči na kulturne okvirje (*cultural frames*) kot družbeno generirane strukture na višjem nivoju, ki predstavljajo kognitivno in družbeno-kulturno ustvarjene vzorce, ki organizirajo način, kako ljudje interpretirajo svet. Pri tem vplivajo na to, da ljudje določene aspekte poudarjajo, druge pa ignorirajo, zamolčijo ali se jih ne zavedajo. Takšne definicije okvirjev sicer močno sovpadajo z definicijo (foucaultovskega tipa) diskurza, na kar kaže tudi to, da mnogo avtorjev koncepte, kot so

religija, nacionalizem, feminizem, liberalizem ipd., v okviru analize okvirjanja označi za okvirje, drugi avtorji, ki izhajajo iz uporabe teoretičnega koncepta diskurza, pa jih definirajo za diskurze. To še enkrat dokazuje, da so tako okvirji kot tudi diskurzi znanstveno konstruirane analitične kategorije, ki so odvisne od definicij raziskovalcev (cf. primere v König 2005; Schön in Rein 1994, 28; Tarrow 1998, 112; Fisher 1997; Snow in Benford 1988; Benford in Snow 2000; Kanra 2009).

Po mnenju Fisherjeve (1997), Königa (2005) in Bacchijeve (2005; 2009) se sicer večina avtorjev pogosto osredotoča in omejuje na razumevanje okvirjev kot nadzorovanih in zavednih kognitivnih procesov, ki služijo človekovemu procesiranju informacij in osmišljanju oziroma upomenjanju realnosti. Nekateri avtorji tako analizo okvirjanja razumejo kot pozitivistično in empiricistično razumevanje diskurza, saj diskurz razumejo kot »okvir« ali »kognitivno shemo«, ki se nanaša na »zavedno strateško delovanje akterjev, ki želijo doseči skupno razumevanje sveta in sebe, s čimer legitimizirajo in motivirajo kolektivno delovanje« (McAdam in dr. v Howarth 2008, 3). Verloojeva definira okvirjanje kot proces upomenjanja, kjer okvirji ne predstavljajo opisa realnosti, temveč interpretativne sheme ali konstrukte, ki dajejo pomen realnosti in oblikujejo razumevanje realnosti. Okvirjanje pa opisuje kot strateško, pri čemer akterji prilagajajo obstoječe okvirje trenutni situaciji zato, da sledijo svojim zastavljenim ciljem (Verloo 2005, 15, 19–20). Okvirji so razumljeni kot kognitivna sredstva, katere uporabo posamezniki lahko nadzorujejo zato, da dosežejo določene cilje. Okvirji so definirani kot oblika pojasnjevanja (*forms of explanation*) v smislu specifičnega definiranja konceptov in problemov, ki služi oblikovanju političnih argumentov zato, da se izvaja vpliv ali pritisk (na primer v obliki mobilizacije podpore) pri doseganju določenih ciljev ali interesov – na primer podpora ali zavračanje specifičnega razumevanja policy zadev, pogajanja v konstrukciji realnosti – kar se odraža v sprejetih javnih politikah (Benford in Snow 2000; Triandafyllidou in Fotiou 1998, 2). Tudi Snow in Benford in Rein in Schön uporabljajo koncept diskurza, ki pa ga razumejo zgolj kot lingvistični koncept oziroma kot proces zavedne komunikacije. Rein in Schön (1993, 156; 1994, 31) koncept diskurza razumeta kot medosebno verbalno konverzacijo oziroma kot dialog v institucionalnem in medinstitucionalnem okviru. Diskurz tu predstavlja institucionalni kontekst okvirjanja. Benford in Snow (2000, 623–624) na podoben način diskurz razumeta kot govor in konverzacijo (govorne akte) ter kot pisno komunikacijo, ki služi za podlago okvirjem; okvirjanje pa definirata kot strateški proces, ki je utilitaren, zavesten in usmerjen k določenemu cilju. Vsi omenjeni avtorji pa okvirje razumejo kot strukture, ki jih akterji zavedno uporabljajo.

Bacchijeva zavedno prakso oblikovanja okvirjev imenuje namensko ali strateško okvirjanje političnih zahtev (*intentional ot strategic framing*), kjer se akterji zavestno odločajo za določen okvir ter prilagajajo jezik in argumente tako, da bi si pridobili podporo. Bacchijeva opozarja, da je okvirjanje vsekakor lahko strateško, vendar je hkrati tudi diskurzivno, v smislu definicije diskurza kot sistema idej in praks, ki določa vednost in torej izvaja vpliv nad akterji, ki pa se ga ne zavedajo. Bacchijeva opozarja, da imajo družbeni in politični konteksti ali strukturni elementi vplive na akterje, na njihovo okvirjanje in delovanje/prakse, ki se jih akterji ne zavedajo (Bacchi 2009, 21). Zato nekateri avtorji uporabljajo koncept diskurzivnega okvirjanja (*discursive framing*) (Lombardo in dr. 2009a; 2009b), pri čemer se akterji ne zavedajo popolnoma vsebin okvirjanja. Bacchijeva (2009) zato uvaja koncept nenamenskega okvirjanja (*unintentional framing*) in poudarja pomen interakcije med agentom in strukturo. Sprašuje se namreč, koliko lahko akterji izstopijo iz dominantnih idej in ideologij (oziroma diskurzov, op. a.), ki jih vsebujejo strukture (kulturni in institucionalni okvir), v katerih akterji delujejo.

Nekateri avtorji uporabljajo pojem diskurza kot *način argumentacije* o določeni zadevi, to pa povzroči, da diskurz izgubi vlogo, v kateri nastopa kot sistem mišljenja ali vedenja, ki določa in omejuje pomen, to je foucaultovsko razumevanje diskurza (Bacchi 2005, 201–202). Zato način argumentacije definiram kot okvirjanje, medtem ko pojem diskurza uporabim v foucaultovskem smislu. Analiza okvirjanja v tem smislu identificira kognitivno oziroma interpretativno shemo (*cognitive or interpretative schemata*), ki jo ljudje uporabljajo pri interpretaciji in upomenjanju realnosti (Lombardo in dr. 2009a), pri čemer pa se akterji teh shem ne zavedajo. Za razumevanje logike okvirjanja je treba identificirati diskurze, ki so prisotni v političnih institucijah, javnem mnenju, civilni družbi, pri javnopolitičnih akterjih in medijih (Verloo 2005). Okvirjanje se ukvarja z načinom upomenjanja in argumentiranja, s pomočjo koncepta diskurza pa odgovarjamo na vprašanje, katera znanja/vednosti omogočajo obstoj določenega argumenta (okvirjanja). To pomeni, da so načini argumentiranja oziroma okvirjanja diskurzivno skonstruirani, saj jih diskurzi oziroma sistemi mišljenja omogočajo, omejujejo in določajo. Diskurzi določajo meje, v okviru katerih se oblikujejo okvirji in vplivajo na to, kako bodo specifična policy področja okvirjana. Vprašanje je torej, kako diskurz oblikuje okvirjanje, to je kako sistemi mišljenja (vednost) omejujejo razumevanje določenih zadev. Zato odnos med okvirji in diskurzom lahko definiramo na naslednji način: cilj analize okvirjanja in analize diskurza je tako identifikacija (znotraj teksta) tistih »institucionalno podprtih in kulturno pogojenih interpretativnih in konceptualnih shem /diskurzov, op. a./, ki vplivajo na razumevanje zadev /okvirjanje, op. a./« (Bacchi 2005, 202). Gre torej za identifikacijo diskurzov, ki vplivajo na interpretacijo in razumevanje zadev, to je

okvirjanje. Namreč v vsaki obravnavani temi ali zadevi se pojavljajo diskurzivni elementi (*discursive strands*), ki regulirajo izjave (okvirjanje) v skladu z diskurzom ali več diskurzi (dominantni, marginalni), ki o določeni zadevi predstavljajo vednost (Stuckrad 2013, 14).¹⁰³

V okviru projekta Quing so avtorice in avtorji (Verloo 2005; 2007; Bacchi 2009; Lombardo in dr. 2009b) oblikovali **kritično analizo okvirjanja** (*Critical Frame Analysis*),¹⁰⁴ ki svojo teoretsko osnovo gradi na teorijah družbenih gibanj, študij spolov, policy analizi in analizi diskurza (Verloo 2005, 11; Verloo in Lombardo 2007). KAO analizira vlogo moči, ki določa, kateri diskurzi so dominantni in prevladujejo, ter kateri so izključeni (Verloo 2005, 18–19). KAO v procesu oblikovanja politik predpostavlja obstoj mnogih interpretacij problemov in različno moč akterjev, kar ima za posledico dominacijo oziroma izključenost določenih akterjev v procesu oblikovanja politik. V policy analizi je pomembno vprašanje, ali končna različica neke oblikovane javne politike dejansko predstavlja neki konsenz mnenj ali samo mnenja najmočnejših v policy debati oziroma procesu oblikovanja politik (Wodak 2000, 79). Namreč vsebine v formalnih dokumentih so omejene na to, kar je bilo dogovorjeno, in izpuščajo proces pogajanj, v katerem so prisotna nestrinjanja in spori (Bellier 2005, 256). Pri takšni analizi je zato koristna uporaba bakhtovskega koncepta glasu ali glasov (*voice*) (Bellier 2005, 249–250) za identifikacijo vseh pomembnih akterjev, ki sodelujejo v procesu problematizacije oziroma v procesu (re)kontekstualizacije neke zadeve zato, da se opazuje produkcija oziroma fiksacija (naturalizacija) pomena in definicije problema. Tudi institucije imajo glas, ki se nanaša na institucionalno pozicijo v družbi oziroma na reprezentacije družbe (Bellier 2005, 255).

Zaradi poudarka na diskurzih moči in pomenu izjavljanja oziroma glasu izjavljanja (*voice*), ki se nanaša na to, kdo izjavlja, KAO dodaja »kritični« element, s poudarkom na tem, kdo je vključen oziroma ima moč in možnost sodelovanja v javnopolitičnem procesu oziroma kdo, kateri akterji so izključeni iz procesa oblikovanja in okvirjanja javnih politik, to je upomenjanja konceptov in definiranja problemov (namreč nekateri glasovi imajo več moč in resursov in so torej dominantni, drugi pa so marginalizirani in zato manj slišani) (Verloo in Lombardo 2007, 34; cf. Lombardo in dr. 2009a; Bacchi 2009).¹⁰⁵ Z upoštevanjem koncepta diskurza KAO analizira, kako moč oziroma razmerja moči delujejo pri oblikovanju politik, kajti moč, ki nastopa skozi določene politične diskurze, omejuje politične akterje in glasove, da bi izrazili ali uveljavili alternativne vizije in rešitve določenega problema, s čimer so otežene politične spremembe (Lombardo in dr. 2009a). KAO poudarja diskurze moči oziroma

¹⁰³ Na primer pomen in vloga žensk v družini se interpretira in problematizira (okvirja) različno, običajno v skladu z dominantnimi diskurzi v družbi (religijsko, ekonomsko, demografsko, nacionalistično).

¹⁰⁴ Od tu naprej KAO.

¹⁰⁵ V tem je KAO sicer zelo podobna kritični analizi diskurza.

vlogo akterjev in analizira, kateri akterji so vključeni in kateri izključeni iz procesa oblikovanja javnih politik oziroma upomenjanja konceptov, oziroma kateri diskurzi so dominantni in prevladujejo ter kateri so izključeni (Verloo 2005, 18–19). Poudarek KAO je torej na poziciji izjavljanja ali glasu. Običajno je okvirjanje s strani državnih institucionalnih glasov zelo vplivno, saj imajo državne institucije pogosto več moči, s katero dolgotrajno fiksirajo koncepte (Lombardo in dr. 2009a). KAO se sprašuje po tem, kateri diskurz ima več vpliva in moči (je dominanten) na policy okvirjanje in kateri okvirji so posledično močnejši in vplivnejši ter kateri so izključeni.

Okvirjanje je v policy analizi po mnenju Zippelove (2008, 62) ključnega pomena, saj se na specifičnih **policy** področjih **politični boji** bojujejo za definicijo konceptov in razumevanje problemov in posledično za določanje vsebine zakonov. Okvirjanje na javnopolitičnem področju pa je rezultat delovanja mnogih akterjev, med katerimi potekajo pogajanja o problemu ali konceptu, kar ima konkretne materialne posledice (v obliki politik, ki so sprejete), še zlasti, če upoštevamo, da nekateri akterji niso vključeni v proces oblikovanja politik oziroma so iz njega izključeni, saj nimajo dovolj moči (Lombardo in dr. 2009a). Moč, ki jo imajo nekateri akterji (glasovi) v okvirjanju problemov, je posledica diskurzov, ki vplivajo na razumevanje in pomen specifičnih problemov oziroma konceptov. Namreč okvirjanje problemov in konceptov je skladno z družbeno kulturnim ozadjem in odraža specifične ideologije, kulturne in pravne tradicije, nacionalne in supranacionalne debate, prav tako pa pravne in zakonske podlage, ki urejajo določeno področje. S tem, ko družbeno kulturni in politični kontekst vpliva na okvirjanje akterjev, temu avtorji pravijo **diskurzivna** politika ali diskurzivni pristop k politiki (Zippel 2008, 62; Forest in Lombardo 2012).

Analiza okvirjanja analizira, kako je neki pojem, pojav ali zadeva interpretirana in definirana oziroma način, kako je neka zadeva problematizirana ter kakšne učinke ima tovrstna problematizacija na širše obravnavanje določene zadeve, oziroma kakšna rešitev se ponuja glede na določeno interpretacijo. Problematizacija izhaja iz analize diskurza oziroma Foucaultove strategije problematizacije, s katero se analizirajo definicije problema določenega policy področja, prakse ali režima (Howarth 2005, 318; 2009, 325; Bacchi 1999; Foucault 1991, 381–390). Strategija problematizacije se osredotoča na analizo tega, kako se razmišlja o določenih problemih, oziroma na obliko argumentov pri obravnavi neke zadeve kot problema (Bacchi 2009, 24). Bacchijeva (1999, 36) pa se sprašuje tudi po tem, kar ni problematizirano (ne predstavlja problema ali sploh relevantne zadeve) oziroma je zamolčano v političnih diskurzih, kar odraža mehanizme moči izključevanja. Pri tem namreč igrajo vlogo dominantni diskurzi in boji diskurzov za legitimno definicijo problema oziroma

problematizacijo pojava (cf. Hope 2010). To pomeni, da reprezentacija problema vključuje določen pogled in zanika ali zamolči druge poglede.¹⁰⁶ Bacchijeva (2009) se zato sprašuje, kako poteka boj za prisvojitvev in fiksacijo pomena konceptov med različnimi skupinami akterjev, in se sprašuje, kateri posamezniki oziroma skupine sodelujejo v konfliktih in sporih oziroma kateri akterji imajo več moči, s katero lahko vplivajo na določeno okvirjanje in s tem pomagajo reproducirati dominacijo določenega diskurza. Kateri diskurzi imajo vpliv in s kakšno močjo, pa je odvisno od procesa pogajanj in interakcije med akterjem in strukturo. Pri tem je pomembno vprašanje, kateri so tisti trenutki ali dislokacije, ki povzročijo boje in tudi spremembe razmerij moči.

Okvirjanje in analiza okvirjanja torej predstavlja analitično sredstvo ali metodološko aplikacijo za razumevanje vpliva diskurzov na mikro- in mezonivoju. Glavna značilnost (in omejitve) analize okvirjanja (in tudi kritične analize okvirjanja, op. a.) pa je ta, da se osredotoča (zgolj) na poglobljeno lingvistično in tekstualno analizo (Hope 2010). Okvirjanje je namreč lingvistično-kognitivni koncept, s poudarkom predvsem na lingvističnih oblikah izražanja. Koncept diskurza pa je v pomoč prav pri zapolnitvi te pomanjkljivosti, saj diskurz omogoča poleg analize teksta¹⁰⁷ tudi analizo delovanja in institucionalnih ureditev (diskurzivna praksa na osnovi posameznika in institucij). Analizi okvirjanja torej še vedno manjka analiza delovanja akterjev oziroma prakse (Wagenaar 2011), zato so primerne dopolnitve analize, ki se osredotočajo na delovanje akterjev (Sadovnik 2007, 421–422). Pri analizi okvirjanja, ki temelji na analizi tekstov, torej pisnih in govornih virov, obstaja pomanjkanje upoštevanja razlike med govornimi dejanji in delovanjem oziroma praksami, saj – najbolj preprosto povedano – akterji lahko govorijo eno, delajo pa drugo. Namreč lahko obstaja razlika v (ne)konsistentnosti¹⁰⁸ med govorjenjem in dejanjem – akterji lahko govorijo, da zagovarjajo določene vrednote, v dejanjih pa je drugače (Yanow 2000, 9, 15), saj so pomeni skonstruirani v interakciji med akterji in strukturo ter med akterji in drugimi akterji (Yanow 2000, 8–9).

Ker je ideja za pričujočo študijo nastala med raziskovalnim projektom QUING – *Quality in Gender+ Equality Policies* (www.quiring.eu), v okviru 6. okvirnega programa

¹⁰⁶ Ženska neenakost je tako lahko problematizirana kot problem žensk, ki zaostajajo za moškimi (idejno ali materialno), ali pa kot problem moško dominiranih pozicij moči, ki izključujejo ženske (na primer mizogin patriarhalni diskurz) (Verloo in Lombardo 2007, 35).

¹⁰⁷ Tekst sicer lahko razumljeno širše, kot pisan, govorjen ali vizualni.

¹⁰⁸ Želim tudi poudariti, da so »neconsistentnosti« del vsakdanjega življenja, saj je zmotno pričakovati, da se neki akter ne bo nikoli spreminjal, oziroma da bo ohranjal enaka stališča za vedno. Moj namen torej ni kritika različnosti, sprememb in nekonsistentnosti, si pa nekonsistentnosti zaslužijo kritiko takrat, ko gre za zavestno zavajanje, laganje in tudi škodovanje drugemu, kar analizira koncept politične mimikrije (cf. Smrke 2008).

Evropske komisije, kjer je bila uporabljena kritična analiza okvirjanja, projekt na kratko predstavim, prav tako tudi dopolnitev analize okvirjanja, uporabljene v projektu.

3.8.2 Dopolnitev okvirjanja z upoštevanjem institucij in delovanja

Po mnenju Walbyjeve (2007) je tako pri kritični analizi diskurza kot tudi pri Carol Bacchi pomanjkljivost prav pomanjkanje analize nivoja institucij in praks. Analiza okvirjanja pa nima razvite metodologije za analizo na makronivoju struktur. Tako Walbyjeva (2007) razlikuje med okvirji, ki se ontološko osredotočajo samo na idejni in simbolni nivo, kjer torej lahko upoštevajo samo jezik oziroma lingvistični nivo, in diskurzom, ki se ontološko nanaša tudi na materialni nivo in nivo prakse, torej upošteva tako delovanje/prakse kot tudi institucije, ter njihove idejne in materialne komponente. Koncept okvirjanja namreč analize praks in institucij ne vsebuje in torej ne vključuje analize institucij in policy instrumentov in načina delovanja le-teh, temveč vključuje zgolj analizo tekstov (Walby 2007). Ker področje javnih politik predstavlja tudi področje delovanja akterjev, institucij in instrumentov/mehanizmov, ki se uporabljajo za izvajanje politik, je to raven analize mogoče dopolniti s konceptom diskurza. Diskurz pa je temu bolj primerno definiran, predvsem z uporabo pojma dispozitiv, ki je razumljen kot institucionalna celota materialnih, praktičnih, osebnih, kognitivnih in normativnih infrastruktur diskurzivne produkcije. Institucije oziroma njihova narava (in prakse, op. a.) pa lahko vplivajo na simbolno okvirjanje javnih politik. Diskurz določa splošno prevladujoče ideje, medtem ko se okvirjanje nanaša na razumevanje posameznih primerov ali policy zadev, ter na ustvarjanje in interpretiranje problemov, v skladu s prevladujočim diskurzom. Kritična analiza okvirjanja na področju policy analize postane tako bolj dinamična, če se poleg analize policy tekstov vključi tudi analiza kontekstov in političnih procesov, skozi katere so policy teksti ustvarjeni in interpretirani ter uporabljeni kot resursi za mobilizacijo (Ferree 2009, 90).

Analiza okvirjanja obravnava institucionalne mehanizme ter odnose med akterji kot zunanje procese konstitucije javnih politik in jih obravnava le kot potencialne dejavnike vpliva, medtem ko diskurz obravnava tako akterje kot tudi institucije kot notranje procese oblikovanja javnih politik. Na to opozarja prav institucionalistični pristop KI. Diskurz je skupek idej in praks ali pravil, ki določajo način razmišljanja, izjavljanja oziroma vedenja (znanje) in delovanja. Diskurz tako v prvi vrsti sploh določa, kdo ima moč in možnost, da govori, s kakšne pozicije oziroma stališča govori, katere institucije in prakse podpirajo subjekte in vsebine stališč, ter kako oblike institucij reproducirajo nabor stališč akterjev, njihove pozicije in moč (cf. Foucault v Moses in Knutsen 2007, 214). Skozi **diskurzivne prakse** delujoči akterji osmišljajo svet in dajejo pomen svojim aktivnostim. Te diskurzivne

prakse pa določajo odnosi moči, ki določajo, kako bomo določene probleme razumeli oziroma, da jih bomo razumeli na določen način in da bomo postavljali temu primerna vprašanja (Diez v Risse 2009, 149). Diskurz predstavlja širši nivo idej in znanja, vednosti in prakse, ki vodijo oblikovanje in osmišljanje določenih področij v procesu okvirjanja, ter vodi delovanje, prakse in strukturo institucij. Materializacija diskurza (sedimentacija diskurza v praksah in institucijah) pa nam pokaže, kakšno moč ima diskurz.

Okvirjanje pa predstavlja način ali proces definiranja, upomenjanja, interpretacije, oblikovanja, osmišljanja in poimenovanja problemov – torej problematizacija določene zadeve in se predvsem uporablja na individualnem, kognitivnem in lingvističnem nivoju analize (na primer analiza tekstov). Nanaša se na način, kako ljudje oziroma subjekti (glas) osmišljajo določene teme. Okvirjanje tako določi predmet razprave oziroma kaj predstavlja problem in kaj ne, in producira določene zadeve/teme *kot* probleme. Okvirji realizirajo sheme pomenov in delovanja, ki so vsebovani v nekem diskurzu, in jih oblikujejo v koherentne sisteme informacij (Keller 2011, 57). Diskurzi torej vplivajo na to, kako bodo policy zadeve razumljene in problematizirane, oziroma na to, da so v okvirjanju nekatere teme, argumenti in akterji izpostavljeni, nekateri pa izključeni, ignorirani ali marginalizirani. Diskurzi vplivajo tudi na to kako akterji delujejo; vse to pa bo imelo konkretne posledice v oblikovanju politik (na primer konkretni zakon) in institucij. Diskurzi tako vplivajo na to, kako nekdo razume, definira in oblikuje materialni objekt. Analiza diskurza (arheologija in genealogija) pa nam tudi pomaga razumeti, zakaj se določeni pomeni in specifične problematizacije (torej okvirjanje) pokažejo. Pri analizi okvirjanja pa gre za razumevanje različnih interpretacij in reprezentacij, na katere vplivajo družbeno-politični dejavniki oziroma politični in kulturni kontekst, zgodovina in ideologije (diskurzi, op. a.) (Verloo 2005, 17).¹⁰⁹ Analiza okvirjanja v tem smislu identificira kognitivno oziroma interpretativno shemo, ki jo ljudje uporabljajo pri interpretaciji in upomenjanju realnosti (Lombardo in dr. 2009a). To je sicer kognitivna shema, ki se je ljudje ne zavedajo in je diskurzivna. Pomaga nam analizirati procese, s katerimi akterji zavedno ali nezavedno upomenjajo koncept enakosti spolov (Forest in Lombardo 2012). Okvirji so dialektične narave, saj jih oblikujejo akterji družbenih gibanj v interakciji z drugimi akterji in v skladu s kontekstualnimi zmožnostmi in omejitvami. Proces upomenjanja je torej

¹⁰⁹ Pri tem pa ni namen analize ustvariti hierarhije boljših ali slabših okvirjanj politik držav oziroma stereotipnih vrednotenj o ženskam bolj ali manj prijaznih državah, temveč gre za analizo razlik v razumevanju enakosti spolov in ne za vrednotno opredeljevanje. Gre torej tudi za problematizacijo posploševanj boljših in slabših javnih politik enakosti spolov po linijah vzhod-zahod in sever-jug. Namreč z metodo analize okvirjanja lahko razkrijemo, kateri dominantni ali ideološki diskurzi delujejo tudi znotraj feminističnih diskurzov, ki se načeloma borijo za pravice žensk (Verloo in Lombardo 2007, 30, 38). Namreč tudi feminizem je bil kritiziran, predvsem v okviru postkolonialne kritike, da ne upošteva razlik v problemih med ženskami zahodnih družb (privilegij belosti) in družb, ki so doživele kolonializem in imperializem. Namreč zahodne ženske so se do »drugih« žensk obnašale kolonialistično (cf. Yeğenoğlu 1998 za kritiko zahodnega liberalnega feminizma).

pogajanje (*negotiation*) o pomenih, ki se pripisujejo dogodkom ali zadevam, pomeni pa so predmet spora (*contestation*) tako med skupinami kot tudi znotraj skupine ali gibanja. Okvirjanje je prav tako odvisno od pomembnih kontekstualnih dogodkov, javnopolitičnih zadev in materialnih pogojev, ki v določenem trenutku delujejo kot spodbujevalec družbenih gibanj in njihovih okvirjev. Ciljna skupina ali javnost, na katero se želi vplivati ali narediti vtis, je tako dejavnik vpliva na okvirjanje (na primer EU, volivci ipd., op. a.). Takšni dogodki povzročajo družbene spremembe, zato se tudi okvirji spreminjajo, na novo nastajajo ali ponovno definirajo; okvirjanje je dinamičen in nezaključen proces. Zaradi kompleksnih interaktivnih in kontekstualnih vplivov niti akterji oziroma gibanja nimajo nadzora nad učinki okvirjev (Snow in Benford 1988, 204–212; Benford in Snow 2000, 614–630). Analiza okvirjanja se osredotoča na način, kako akterji okvirjajo policy zadeve in upomenjajo, pomemben pa je tudi poudarek na procesu spreminjanja okvirjev.

3.8.3 Nastanek in spreminjanje okvirjev

Fisherjeva (1997) poudarja, da večina literature ne razloži izvora okvirjev in pogojev za njihov nastanek oziroma spreminjanje. Prav tako Wagenaar (2011, 88–89) opaža, da imajo okvirji oziroma analiza okvirjanja pogosto pomensko realistično pozicijo (*meaning realist position*), ki predpostavlja, da so pomeni fiksne entitete, na podlagi tega pa se za okvirje predpostavlja, da so trajni. Sicer pa že Rein in Schön (1993, 150–155, 163) opozarjata na spremembe okvirjev (*frame shifts*) oziroma na to, da se definicije problemov v javnih politikah spreminjajo skozi čas. Na spremembe okvirjanja lahko vpliva kontekst in spremembe v kontekstu ter nasprotno, spremembe okvirjev vplivajo na spremembe v kontekstu. Kontekstualne spremembe so lahko notranjega izvora (recimo spremembe v institucionalnih ureditvah, spremembe v političnem okolju, ter tudi na makronivoju politike, ekonomije in družbe nasploh) ali zunanega izvora (to so predvsem globalne družbene in zgodovinske spremembe). Spremembe nekaterih aspektov konteksta ali s strani akterjev percipirane spremembe v kontekstu lahko sprožijo reformulacijo okvirjev (*reframing*), saj se akterji učijo in prilagajajo družbenim spremembam. Hkrati pa lahko spremembe povzročajo akterji s svojim delovanjem in reinterpetacijo konteksta, kar je najprej zaznano na nivoju okvirjev, ki posledično lahko vplivajo na spremembe okolja, v katerega so akterji in okvirji umeščeni in od katerega so odvisni.

Po mnenju Schön in Rein (1994; Rein in Schön 1993, 164) se spremembe okvirjanja (*frame shifts*) zgodijo tako zavedno kot tudi nezavedno. Zavedne spremembe so posledica učenja in refleksije akterjev o njihovih okvirjih, predvsem ko pride do konfliktov ali do spremenjenih okoliščin. Okvirjanje pa je odvisno tudi od konteksta ali, kot ga imenujeta Rein

in Schön (1993, 154), od ugnezenih kontekstov (*nested contexts*), ki jih poimenujem diskurzi. Nastajanje policy tem ali problemov je vedno odvisno od širših družbeno-političnih razmer oziroma prevladujočih diskurzov. V procesu sprememb konteksta se pojavijo novi diskurzi, posledično pa tudi okvirji, ki redefinirajo policy področje. Pojavijo se nove interpretacije problemov in načinov delovanja akterjev. Akterji torej delujejo in okvirjajo zavedno in strateško, kot posledica učenja in prilagajanja, s katerim želijo legitimizirati njihovo početje; delujejo pa tudi pod vplivom diskurzov, torej nezavedno. Kot posledica delovanja posameznikov pa se lahko spremenijo najprej okvirji, s katerimi izzovejo obstoječe diskurze in s tem vplivajo na spremembe struktur.

Tako Schön in Rein (1993, 162–163) kot tudi Benford in Snow (2000, 628–629) so že nakazali pomen dialektičnega odnosa in sovplivanja med akterjem in strukturo oziroma med delovanjem akterjev ter omejitvami in možnostmi, ki jih zanje predstavlja kontekst oziroma struktura, ter na spremembe, ki nastanejo kot posledica te dialektike. Spremembe okvirjanja policy problema se torej dogajajo skozi čas in prostor zaradi dialektičnega odnosa med sodelujočimi akterji in strukturo oziroma zaradi interakcije med kognitivnimi in družbenimi komponentami. Namreč v politični strukturi spremembe političnih možnosti, spremembe institucij, dinamični neformalni odnosi in mobilizacija različnih gibanj predstavljajo (pričakovane in nepričakovane, op. a.) materialne in kontekstualne dejavnike, ki vplivajo na proces okvirjanja. Omenjeni avtorji opozarjajo na napake pri razumevanju okvirjanja, ki ne upoštevajo vpliva kulture oziroma konteksta in institucionalnih sprememb na okvirjanje in spremembe okvirjev, saj okvirji niso statični in reificirani (opredmeteni) pojavi. Hkrati pa opozarjajo, da tudi konteksta ne smemo razumeti fiksno.

Poudarek je torej na spreminjanju okvirjanja, zato okvirjanje in okvirje razumem fleksibilno. Okvirjanje je proces osmišljanja realnosti in je odvisno od družbene konstrukcije pomena. Če so pomeni le delno fiksirani in lahko pomenijo različne stvari v različnih kontekstih (so torej časovno in prostorsko spremenljivi), potem je posledica tega tako časovno kot tudi prostorsko spreminjanje okvirjev. Kot posledica diskurzivnih bojev za redefinicije pomenov konceptov in vzpostavitve alternativnih sistemov vrednot in verovanj ter novih policy in institucionalnih paradigem, se novi pomeni ustalijo v novih diskurzih, kar ponovno vpliva na to, kako bodo akterji upomenjali, problematizirali oziroma okvirjali družbene in policy teme. Če ohranimo poudarek na kontekstu in če primerjamo zgodovinske razloge (diahrono) za nastanek določenih diskurzov z njihovimi manifestacijami in pozicijami do specifičnih zadev v določeni časovni točki (sinhrono), nam takšna analiza pomaga razumeti, kako neki diskurz vpliva na okvirjanje nekega problema, zakaj na takšen način in kako se skozi čas spreminjajo. Sprememba pomenov na diskurzivni ravni (makro- in mezoraven)

vpliva na spremembo pomenov v tekstih in spremembo pomenov, ki jih akterji pripisujejo zadevam, torej na spremembo okvirjanja. Zato je treba tekste analizirati v okviru kontekstov, v katerih so teksti producirani (Tarrow 1998, 107–109). Okvirji zatorej niso fiksni, temveč so odvisni od specifičnega konteksta in diskurzov, ki nanje vplivajo (cf. Fisher 1997; König 2005). Okvirjanje se torej razvija dialektično (Gamson v Fisher 1997), skladno z razvojem dialektičnega pomena, ki nastaja v interakciji akterja in strukture (cf. Wagenaar 2011). V tem procesu analiziramo, kako akterji razumejo in upomenjajo določene koncepte, kako na podlagi teh konceptov okvirjajo javne politike, ter kako se koncepti in posledično okvirji spreminjajo. Zato tudi Yanowova (2000, 13, 10, 20) predlaga uporabo glagola okvirjanje (*framing*), ki že nakazuje bolj dinamičen proces spreminjanja okvirjanja skozi čas.

Schön in Rein (1994, 35–36) opozarjata tudi na razliko med okvirjanjem akterjev in delovanjem akterjev, s čimer poudarjata prav pomen analize delovanja akterjev, kar večina analitikov okvirjanja zanemarja. Namreč delovanje akterjev lahko spremlja z delovanjem neskladno okvirjanje. Avtorja zato ločujeta retorične okvirje (*rhetorical frames*) in okvirje delovanja (*action frames*), ki poudarjajo razliko med tem kar, akterji rečejo in mislijo (retorični okvir) in med tem, kar počnejo (okvir delovanja) (Schön in Rein 1994, 32; Rein in Schön 1993, 151). To pomeni, da je treba analizirati tako to, kar določeni akterji govorijo, kot tudi to, kako delujejo (na primer okvirjanje člana neke stranke in njegovo obnašanje oziroma delovanje). Naslednja pomembna razlika je **razlika v okvirjanju znotraj iste skupine**; namreč lahko obstaja razlika med okvirji in delovanjem celotne skupine ali centralnega telesa na eni strani, ter delovanjem posameznika ali manjšega dela skupine na drugi strani. Čeprav akterji sodijo v isto skupino/institucijo in so definirani v skladu z nekimi identitetnimi karakteristikami (na primer desno usmerjena stranka), lahko imajo akterji znotraj iste skupine različno okvirjanje problema (razlike med člani desno usmerjene stranke). To velja sicer tudi za institucije; posamezni akterji, ki pripadajo isti instituciji ali skupini/koaliciji, lahko uporabljajo različne okvirje ali pa v neki instituciji prevladujoče okvirje interpretirajo drugače. Akterji lahko preko svojih okvirjev odražajo tako skladnost kot tudi neskladnost ali nekonformnost z institucionalnimi okvirji.¹¹⁰

Po tej logiki tudi sklepam, da obstaja **podobnost v okvirjanju med različnimi skupinami**; to je skupinami, za katere se predpostavlja, da so si med seboj različne glede na vrednote in interese, ki jih zasledujejo, v praksi delovanja in okvirjanja pa kažejo podobnosti.

¹¹⁰ Primer je lahko zakonodaja, ki želi uvesti enakost spolov in ustanovitev institucionalnih mehanizmov za zagotavljanje enakosti spolov na eni strani, ter institucije implementacije (recimo sodniki, policija) na drugi strani, kjer je interpretacija sprejetega zakona in razumevanja koncepta enakosti spolov lahko popolnoma drugačna in pod vplivom drugačnih diskurzov. To pa ima za posledico drugačne interpretacije rešitev in slabo ali neimplementacijo.

To razlikovanje je pomembno predvsem na javnopolitičnem področju, kjer se v policy debatah (*policy debate*) uporabljajo zgodbe oziroma okvirji in poimenovanje z namenom legitimiziranja, prepričevanja in upravičevanja, po drugi strani pa se šele v policy praksi (*policy practice*) vidi, kako javnopolitični okvirji ali zgodbe vplivajo na oblikovanje zakonov, pravil postopkov in odločitev oziroma na to, kakšni so policy izidi (Schön in Rein 1994, 32). Ta element analize okvirjanja pa je zelo uporaben predvsem z vidika redefinicije akterjev in skupin akterjev, kot relativno nehomogenih in nefiksni subjektov, in torej zavrača definicije na podlagi *a priori* predpisanih značilnostih akterjev, na podlagi katerih raziskovalci pogosto predpostavljajo, da bodo akterji iz iste skupine delovali in imeli podobne poglede na določene probleme. V praksi namreč obstaja velika raznolikost, ki jo fiksne analitične kategorije prehitro spregledajo. Okvirjanje, ki je skupno različnim akterjem, pa označujemo kot pomenske skupnosti (Yanow) ali diskurzivne koalicije (Hajer).

3.8.4 Diskurzivne koalicije

Akterji, ki se združijo v načinu problematizacije policy teme (oziroma v argumentaciji ali v zgodbi, ki jo proizvajajo), oblikujejo tako imenovano **diskurzivno koalicijo** (*discourse coalition*) (Hajer 1993; 2005; cf. Keller 2011, 52), ki se utemeljuje v argumentaciji in praksi, ter ni fiksna ali na podlagi interesov organizirana skupina akterjev, kot to predstavljajo pojmi zagovorniške koalicije ali tematske mreže. Hajer definira diskurzivno koalicijo kot »skupino akterjev, ki si deli družbeni konstrukt /.../, le-ta pa predstavlja način upomenjanja določenih družbenih okoliščin« (1993, 45) oziroma kot »skupek zgodb; akterjev, ki uporabljajo te zgodbe; ter praks, skozi katere se te zgodbe izražajo. Pristop diskurzivne koalicije predpostavlja, da je politika proces, v katerem različni akterji iz različnih okolij oblikujejo specifične koalicije skozi specifične zgodbe. Te zgodbe so medij, s katerimi akterji skušajo drugim akterjem vsiliti svoj pogled na realnost, določene družbene pozicije in prakse, ter kritizirajo alternativne družbene dogovore« (2005, 304). Ker se družbeni konstrukti ne dogajajo v vakuumu, temveč so vedno odvisni od zgodovinskih kontekstov oziroma diskurzov, le-ti vplivajo na način, kako bo neki problem okvirjan oziroma definiran. Na okvirjanje problema oziroma argumentacijo akterjev pa lahko vpliva več diskurzov hkrati (Hajer 1993, 45–46). Hajer se torej osredotoča na akterje; njihovo delovanje in način problematizacije ali oblikovanja zgodb (argumentacijo) o določenem policy problemu, kar razumem kot okvirjanje, saj tudi Hajer uporablja pojem okvirjanja.¹¹¹ Hajerjev pristop (1993;

¹¹¹ Wagenaar (2011, 85) Hajerja umešča v analizo okvirjanja, čeprav se Hajerjeva metoda pogosto umešča v analizo diskurza oziroma diskurzivno analizo, saj tudi sam Hajer uporablja terminologijo diskurza in tudi okvirjanja. Diskurzivne skupnosti se združujejo zaradi podobne problematizacije policy problema, kar pa je

2005) predpostavlja, da so policy akterji okarakterizirani preko argumentov in praks, v katere se vpletajo, in ne zaradi njim lastnih značilnosti ali verovanj. Akterji nimajo nespremenljivo jasnih pogledov, saj so njihove vrednotne pozicije pod vplivom diskurzov, ki ustvarjajo nove subjekte in strukturne pozicije. Hajer pokaže, da se koalicije oblikujejo v podporo neki zadevi na podlagi percepcije oziroma interpretacije (ali narative okrog) nekega problema ali krize, ne pa na podlagi nekega definiranega in »objektivnega« skupka dejstev ali na podlagi skupnih vrednot, kognitivnih razumevanj, verovanj in interesov. Diskurzivne koalicije si tako delijo skupne zgodbe ali okvire, ne pa fiksnih dejstev in karakteristik (Fischer 2003, 103). Akterji, ki oblikujejo določeno zgodbo ali okvirjanje, pa niso nujno združeni na podlagi interesov in identitet, saj so tudi tej spremenljivi v različnih kontekstih (Hajer 1993, 48). Pravzaprav okvirjanje razkriva, da imajo podobne načine razmišljanja (okvirjanja) tudi zelo raznoliki akterji. Diskurzivne koalicije pa so posledica vplivanja nekega diskurza na različne tipe akterjev, kar se kaže v načinu njihovega okvirjanja in tudi delovanja. Kot sem pojasnila, diskurz ni nekaj, kar bi posedoval akter kot sredstvo, temveč diskurz določa subjektno pozicijo. Keller (2011, 52–53) to polje križanja označi za **diskurzivno območje**; to so družbene arene, ki se oblikujejo okoli določene zadeve, spora, problema ali zahtev. Akterji iz različnih identitetnih skupin pa lahko sovpadajo s pozicijami glede določenih vsebin. Kot poudarja Keller, te diskurzivne formacije ne morejo biti razumljene kot namerno, zavedno in kontrolirano delovanje akterjev, temveč predstavljajo fiksacijo nekega simbolnega reda ali pomena okoli določene zadeve in se stabilizirajo skozi ponavljanje istih izjav (*utterance*) in trditev (*statement*) oziroma, če dodamo, tudi skozi prakse. To pomeni, da diskurzivne koalicije predstavljajo koalicijo, ki ni oblikovana zavestno.

Yanowova pa sicer predlaga izraz interpretativne skupnosti (*interpretive communities*) ali pomenske skupnosti (*communities of meaning*) (Yanow 2000, 10, 20, 29–30). To so skupine subjektov/akterjev, ki so združene na podlagi podobnega razumevanja policy problemov oziroma problematizacije in interpretacije policy zadev, ter se v tem razlikujejo od drugih interpretativnih skupin. Povezane so na ravni izjavljanja in pozicij do specifičnih policy zadev, kar pomeni, da podobno okvirjanje ne temelji na podlagi nekih skupnih interesov, identitet in vrednot teh skupnosti, kar Yanowova imenuje verovanjske skupnosti (*communities of belief*), temveč na skupnem okvirjanju.

Namreč sistemi upomenjanja niso isto kot skupina ljudi, skozi katero se določen diskurz manifestira, pa čeprav ima ta skupina neke skupne vrednote. Kar akterji počnejo in govorijo, ni isto kot tisto, kar akterji »so« (oziroma naj bi bili glede na esencialistične

definicija analize okvirjanja. Hajer uporablja koncept zgodbe oziroma narative, ki predstavlja artikulacijo različnih diskurzov v koherentno celoto (Hajer 1993, 47).

predpostavke). »Podobni« akterji iz iste pomenske skupnosti (na primer religijski) lahko torej imajo različne okvirje in diskurze, ter nasprotno, različni akterji (na primer religijski in sekularni) lahko imajo zelo podobne načine razumevanja, interpretiranja in okvirjanja policy problemov, in torej predstavljajo diskurzivno koalicijo. Tako lahko določene akterje primerjamo z drugimi in predvsem vidimo, kako se diskurzi gibljejo med različnimi akterji (cf. Kanra 2009, 3). Diskurzivne skupnosti so torej združene zaradi načina diskurzivne konstrukcije problema, ki vsebuje tako verbalno govorico (okvirjanje) kot tudi prakso (delovanje). To torej niso stabilne skupine, v katerih akterji sodelujejo zavedno, saj niso ustvarjene namenoma (z željo akterjev), vendar se v njih »znajdejo« zaradi svojega delovanja in govorice. Te skupnosti so odprte in fluidne, kar pomeni, da jih lahko zapolni kateri koli akter oziroma, da so akterji fluidni znotraj in zunaj te abstraktne skupnosti. Akterji v isti diskurzivni skupnosti lahko predstavljajo tudi nasprotujoče si idejne kampe (recimo leva ali desna stranka), ki imajo domnevno različne identitete in interese; po drugi strani pa se akterji iz istega omrežja s skupnimi interesi in vrednotami oziroma identiteto lahko obnašajo zelo različno pri okvirjanju in delovanju pri obravnavi nekega specifičnega problema. Diskurzivne koalicije se torej povezujejo zaradi podobnega razmišljanja o določenem problemu in podobnega delovanja, čeprav so lahko akterji v teh skupnostih pripadniki različnih idejnih in interesnih skupin. Razlike in spremembe so možne tako na ravni izjavljanja kot tudi na ravni delovanja/prakse.

Sicer pa se tudi verovansjske skupnosti notranje razlikujejo in spreminjajo v interakciji med delovanjem in strukturo oziroma zaradi interakcij med akterji, družbenih sprememb in pod pritiski zunanjih in notranjih vplivov. Zaradi teh sprememb se spreminjajo pomeni aktivnosti in programov akterjev (na primer strank), ki jih moramo analizirati glede na časovni in prostorski kontekst, v katerem so ustvarjeni in uporabljeni (Yanow 2000, 15–17, 71; cf. Paul 2009). Časovna analiza okvirjanja pa nam lahko pokaže spremembe okvirjanja, ki označujejo spremembe interesov in preferenc akterjev, ter tudi vrednot in identitet akterjev. To pomeni, da moramo akterje in njihove značilnosti razumeti fleksibilno in ne fiksno oziroma statično ali homogeno. Sicer pa so spremembe identitet in vrednot bolj počasen proces kot spremembe interesov. Akterji oziroma subjekti namreč nimajo fiksnih identitet, čeprav so v določenem trenutku ali obdobju njihove identitete dokaj stabilne in fiksne formacije. Vendar so z upoštevanjem teorije diskurza identitete subjektov vedno odprte in podvržene spremembam. Identitete se spreminjajo kot posledica strukturnih sprememb in interakcij oziroma bojev med subjekti (Tarrow 1998, 107–109). Identitete so simultano oblikovane s strani prevladujočih diskurzov in kulturnih pomenov ter so v vsakem kontekstu izpogajane (Stapleton in Wilson v Bacchi 2006, 26). Z upoštevanjem kritičnega realizma so

akterji do neke mere delujoči subjekti in lahko na diskurze, v katerih se nahajajo, delno tudi vplivajo s tem, ko jih reflektirajo in se jim upirajo. Namreč akterji so aktivni sooblikovalci obstoječih sistemov mišljenja in le-te sprejemajo, spreminjajo ali pa se jim tudi upirajo. Akterji izpogajajo obstoječe strukture, omejitve in identitete (na primer spolno ali nacionalno identiteto), ter producirajo alternativne in specifične različice identitet. Torej kljub temu, da so identitete izoblikovane znotraj danih omejitev, so tudi izzvane in predmet spora (Bacchi 2005, 205–206). Identitete so tako kot pomeni nenehno predmet sporov (*contested*) in niso zgolj prazni označevalci, temveč sporni označevalci (*contested signifier*) (Ferree 2009).

Takšna analiza predstavlja drugačen pristop in izziv prevladujočim pristopom v policy analizi, ki razume akterje in njihove interese kot dane *a priori*, ter povezuje stabilne in fiksne kategorije akterjev s stabilnimi identitetami, interesi, cilji in verovanji. Osredotočenost na diskurzivne spremembe in delovanje v kontekstualizirani perspektivi pa sugerira, da so trde kategorizacije problematične. Takšen pristop zato predstavlja dopolnitev razumevanj v policy analizi, ki fiksirajo policy skupnosti. V klasičnih pristopih policy analize se skupine akterjev ali policy mreže (*policy networks*) oblikujejo okoli skupnih interesov. Skupna točka teh pristopov je poudarjanje relativno stabilnih interesov akterjev, ki sodelujejo v policy mrežah, z namenom izmenjave virov in informacij za izpolnjevanje teh interesov (Börzel v Lajh 2005, 36). Razumevanje policy omrežij, ki se združujejo na podlagi interesov, ne uspe razložiti, zakaj in kako se zgodijo spremembe in zakaj obstaja raznoliko okvirjanje v istih skupinah akterjev oziroma enako okvirjanje med različnimi skupinami akterjev (cf. Fischer 2003, 101). Takšni pristopi ne upoštevajo sprememb v praksah, strukturah, pomenih konceptov in identitetah akterjev (Paul 2009, 243). Toda akterji in njihovi interesi in identitete so v stalni rekonstrukciji zaradi vpliva sprememb v kontekstu in sovplivanja med akterji in strukturami.¹¹² Razumevanje policy mrež ali podsistemov, kot stalnih, je namreč le konstrukt raziskovalcev, ki jih morajo analitično fiksirati zato, da jih lahko analizirajo skozi čas (Grin in Loeber 2007, 208).

Prevladujoči pristopi tudi razumejo celoten proces oblikovanja politik od definicije problema, preko pogajanj do implementacije kot enoznačen in zatorej enako razumljiv vsem akterjem in fiksen v svojem pomenu. Policy proces pa je dinamičen proces, kjer poteka stalen boj za problematizacijo in upomenjanje in kjer se tudi identitete redefinirajo. Ker je ta proces dinamičen in dialektičen, je pomemben poudarek na akterjih, procesu oblikovanja politik in

¹¹² Spremembe akterjev so posledica tudi učenja akterjev. Učenje in sprememba ključnih verovanj, interesov, preferenc in percepcij pa je odvisna od kriz, naključnosti, presenečenj, ter od strukturnih elementov, med katerimi ima velik vpliv tudi diskurz. Značilnosti ali identitete akterjev torej niso več fiksirane, temveč pod vplivom diskurzivnih sprememb (Grin in Loeber 2007, 206, 209; Checkel v Risse 2009, 149–150). Učijo pa se vse vrste akterjev, tako državni kot tudi civilnodružbeni akterji.

rezultatih (akter–proces–rezultat).¹¹³ Namreč spremembe v policy debatah ne pomenijo nujno sprememb v policy implementaciji, saj lahko policy implementatorji upomenjajo policy objekte in policy cilje drugače kot policy oblikovalci. Upomenjanje torej ni nujno skladno v celotnem policy procesu (Grin in Loeber 2007, 207, 209).

Poudarek je torej na spremembah omrežij (*shift in networks*). Nove mreže in interpretacije problemov izpodbijajo moč in interpretacije prejšnjih mrež, kar pomeni, da so mreže nestabilne, prav tako pa so nestabilne institucije (tako kot v konstruktivističnem institucionalizmu poudarja Colin Hay), ki se ne morejo izogniti krizam in tveganjem. Družbo je zato treba razumeti kot odprte in nestabilne strukture, ki se razširijo, prilagajajo, spreminjajo in izginjajo. Odprtost strukture pa ustvarja poleg tveganj tudi nove možnosti in prakse, preko katerih se akterji mobilizirajo okrog določenih problemov in zanemarjajo druge. Hajer tako predlaga analizo konkretnih manifestacij (*manifestations*) oblikovanja politik v družbi in ne zgolj analizo učinka ali vpliva (*impact*) omrežij na oblikovanje politik in politiko. Analiza manifestacij oblikovanja politik pomeni poudarek na načinih, kako različni akterji razumejo politiko, kateri akterji v politiki in oblikovanju politik sodelujejo, kaj razumejo kot učinkovito delovanje, kako akterji okvirjajo konflikte in na kakšen način institucije omogočajo ali ovirajo določene rešitve problemov. Mreže zato predpostavljajo fluidnost (Hajer in Wagenaar 2003, 9–10; Walby 2001).

Diskurzivne koalicije (kot praktično in verbalno delovanje) na analitični ravni torej povezujejo delovanje in strukturo, saj nastajajo v intersubjektivnih interakcijah med akterji in strukturami. Diskurzivne koalicije so fluidne mreže, ki jih lahko prepoznamo glede na politično in družbeno delovanje (družbena in diskurzivna praksa) akterjev in ne na podlagi vnaprej fiksiranih skupnih vrednot in verovanj, ki esencializirajo akterje na podlagi nekih predpostavljenih značilnosti ali identitet (na primer kot »religijske« ali »sekularne« ali »konservativne« identitete akterjev). Delovanje in upomenjanje namreč ne izvirata iz verovanj, ki so dana vnaprej, temveč so posledica vpliva diskurzov in intersubjektivnih interakcij. Poudarek na konkretnem delovanju in okvirjanju akterja je pomemben predvsem zaradi tega, ker se skozi delovanje vidi konkretni posameznik ali akter in njegovo razumevanje, ne pa posplošeni akter ali tako imenovani posplošeni drugi (*generalised other*, cf. Benhabib v Kanra 2009, 26–27), ki je pogosto stereotipno razumljen. Namreč v praksi se vidi vsa raznolikost neke homogene skupine, hkrati pa podobnosti in povezave med različnimi skupinami akterjev. Tako kot konstrukcija pomena glede na družbeni kontekst, je tudi

¹¹³ Pristop analize procesa ali sledenje procesu (*process-tracing*) predlaga, da pogledamo, kaj in kako se je spremenilo (na primer specifična javna politika), ter kdo (akterji) in kako so se spremenili v procesu oblikovanja politik in interakcij. Checkel in Moravcsik (2001, 223) metodo sledenja procesu predlagata kot jasnejšo operacionalizacijo metode v družbenem konstruktivizmu.

konstitucija in sprememba akterjev predvsem politične in kontekstualne narave (cf. Wagenaar 2007b, 436). Akterjeve značilnosti niso fiksne, so zgolj relativno časovno stabilne karakteristike identitete (Alberts 2005). Namreč podobno kot koncepte (oziroma pojme) lahko tudi identitete razumemo kot performativne oziroma kot reifikacijo ali naturalizacijo določenih dejanj, ki se ponavljajo skozi čas. Akterji v te reificirane koncepte začnejo verjeti, nato pa delovati v skladu s tem verovanjem. Identitete torej postanejo objekt naturaliziranega verovanja. Neka identiteta namreč ne more obstajati enostransko, temveč je odvisna od konteksta, vpliva strukture in delovanja akterjev, ki imajo skupna pričakovanja in razumevanja. Identiteta akterjev se torej konstituira v interakciji z drugimi akterji in zaradi vpliva strukture, zaradi česar akter/subjekt ni neomejeno fiksni, nima fiksnih identitet, temveč se spreminja (je le delno in časovno omejeno fiksni). Akterji tako spreminjajo svojo identiteto, norme, vrednote in verovanja. Takšen pristop je pomemben predvsem z vidika obravnave in problematizacije tako spolne kot tudi religijske identitete oziroma pomenov, ki jih nosita koncepta spola in religije.

4 PRISPEVEK DK PRISTOPOV K ANALIZI ENAKOSTI SPOLOV, EVROPEIZACIJE V TURČIJI IN RELIGIJE

Teoretično ne predstavlja nobene razlike, če študiramo evropeizacijo, odnose med spoloma, religijo ali katere koli druge procese in koncepte, ki se tičejo družbenega simbolizma, njim pripisanih pomenov in diskurzov, ki določajo vednost o teh področjih in konceptih (cf. Stuckrad 2013, 11). V nadaljevanju predstavim implikacije uporabe DK pristopov pri analizi koncepta enakosti spolov in javnih politik enakosti spolov, pri analizi evropeizacije v Turčiji in pri analizi religije.

4.1 DK pristopi pri razumevanju koncepta spola in javnih politik enakosti spolov

Spol kot koncept ali politična kategorija je v politiko vstopil nedavno, predvsem kot posledica feminističnega gibanja in kritike obstoječih neenakosti in odnosov moči med spoloma. Toda pomen koncepta je bil tako v feministični literaturi in aktivizmu kot tudi v politiki na splošno vedno problematiziran in predmet spora. V feministični literaturi je koncept spola kritiziran kot homogenizirajoča binarna delitev med moškim in žensko, ki temelji na predpostavljenih »naravnih« ali bioloških značilnostih. Feministična kritika (na primer Judith Butler) v skladu s tradicijo družbenega konstruktivizma odnose med spoloma dekonstruira in definicijo spola opredeli kot biološki spol (*sex*) in kot družbeni spol (*gender*).¹¹⁴ Biološki spol temelji na

¹¹⁴ V slovenščini je koncept *gender* prevajan kot družbeni spol, podobno v turščini (*toplumsal cinsiyet*).

bioloških predpostavkah obstoja dveh spolov (moški in ženski), družbeni spol pa se nanaša na družbene reprezentacije biološkega spola oziroma na družbeno konstruirane definicije vloge spolov, ki pa so običajno reificirane ali objektivirane in naturalizirane kot naravne, biološko dane in kot takšne neizbežne, torej esencializirane. Medtem ko so biološke značilnosti spola dejstvo,¹¹⁵ pa to ne pomeni, da spol spremljajo značilnosti ali vloge, ki iz tega dejstva izhajajo kot samoumevne oziroma naturalizirane. Butlerjeva (1988; 2010) poudarja konstrukcijo spolnih identitet, saj so identitete ali vloge subjektov, ki jih spolne identitete predpostavljajo, družbeno ustvarjene, ponavljane in na podlagi tega naturalizirane, kar pa ne pomeni, da so večne, fiksne in homogene. Spol je torej prazni označevalec, ki se v vsakokratnem časovno-prostorskem kontekstu v odvisnosti od odnosa med akterji in strukturo na novo zapolni.

Telo tako predstavlja materializacijo zgodovinskih in kulturnih značilnosti oziroma diskurzov in kot takšno nosi pomene, ki so mu pripisani. Telo in vanj vpisani pomene (*inscriptions*, cf. Grosz 1990) postane uspoljevano (*gendered*) skozi delovanje oziroma serijo dejanj, ki telo in njemu pripisane pomene (re)definirajo, izgrajujejo, obnavljajo in utrjujejo skozi čas. Delovanje je tisto, ki konstituira pomen in tisto, skozi katero je ta pomen udejanjen (*enacted*) ali performiran (*performed*). Družbeni spol je procesna konstrukcija delovanja posameznikov (*acts of individuals*), ki pa sčasoma ustvarja verjetje v to, da je nujna in naravna, torej naturalizirana in reificirana. Politične in družbene strukture so udejanjene skozi (ponavljajoče se) delovanje in prakse posameznika, zato je tudi feministični izraz »osebno je politično« treba razumeti v smislu, da je pogojeno z družbenimi strukturami (Butler 1988, 520–524). Elizabeth Grosz (1990) zato pravi, da vse družbe, kulture in civilizacije (tudi zahod) ustvarjajo prakse/inscripcije teles (*inscriptions on bodies*) zato, da ustvarijo družbeni red. Telo je torej družbeno vpisana (*socially inscribed*) entiteta, ki producira različne subjekte. Produkcija teh subjektov pa je povezana s produkcijo vednosti oziroma z diskurzi, ki so povezani z odnosi moči. Družbeni spol tako izraža dominantne diskurze ali vednost o družbenih odnosih med moškim in žensko, ki pa ni nikoli absolutna ali trajna, temveč vedno odvisna od konteksta. Družbeni spol je družbena organizacija vednosti o razlikah med spoloma, je instrument in rezultat odnosov moči, ki organizirajo to vednost. Toda to ne pomeni, da odraža stalne in naravne razlike, niti jih ne krepi. Pravzaprav predstavlja različne pomene teh razlik v zgodovinskem, kulturnem in družbenem kontekstu (Hey v Stuckrad 2013, 5).

Implicitne konvencije ali diskurzi torej izgradijo način, kako je telo kulturno razumljeno. Tudi v pravnih in političnih diskurzih je družbeni spol udejanjen in upomenjan na

¹¹⁵ To tudi ne pomeni, da fizični spol ne more biti predmet spora ali spremenjen, drugače interpretiran in uporabljen.

mnoge načine. Družbeni spol, kot realnost, je torej performativen (*performativity of gender*), kar pomeni, da se vzpostavlja kot resničen le takrat, ko je izvajan (*doing gender*); pomen, ki ga ima, pa je odvisen od umestitve, na primer transvestit v teatru ni razumljen kot nevaren, na sedežu v avtobusu pa ruši konvencije – oboje pa je realno. Družbeni spol je tako izvajano dejanje in ni esenca, toda individuum je prisiljen živeti v esenci sestva in pomena le-tega, ki ga določa družba, kjer je družbeni spol stabiliziran in fiksiran (podobno velja za vsako identiteto, op. a.). Dejanje spola pa je družbeno regulirano, kontrolirano, nagrajevano in sankcionirano, če se izvaja pravilno ali napačno. Družbeni fenomen družbenega spola pa ustvarjajo predvsem politični interesi (Butler 1988, 524–529). Družbeni spol je torej koncept, ki nam pomaga osmisлити procese in mehanizme, ki posameznika umestijo ali fiksirajo v uspoljevano identiteto, ki vsebuje določene norme, strukture, pritiske oziroma diskurze, ki določajo posameznika kot družbeno bitje. Zato je treba pozornost usmeriti v procese uspoljevanja in razumeti spol kot proces v nenehni družbeni in diskurzivni konstrukciji, torej strukturni konstrukciji, ki je posledica odnosov moči (Jalušič 2009, 53–54).

Spol je predmet političnih debat in se pojavlja v državnih institucijah in javnopolitični sferi, kar je sicer posledica uspeha ženskega in feminističnega gibanja in teoretiziranja, ki je uspel spol prenesti v politično arena in problematizirati odnose moči, ki določajo družbeni spol in njegove vloge. V tej sferi pa koncept in kategorijo spola uporablja mnogo akterjev, ki hkrati prispevajo tudi h koprodukciji pomenov spola. Aplikacija koncepta družbenega spola v politiki pa je povzročila multiplikacijo pomenov spola. Namreč spol ni niti lingvistično niti politično enoznačen koncept, zato ne more biti prevajan in prenesen v različne jezikovne in politične kontekste enostransko. Vsak prevod ali prenos pomeni njegovo redefinicijo in prilagoditev danemu kontekstu. Iz angleškega razlikovanja na *sex* in *gender* je prevod v neangleško govoreče kontekste v istem pomenu praktično nemogoč, zato je *gender* v mnogih okoljih le substitut za koncept *ženske*, predvsem v okviru politik enakosti spolov (Jalušič 2009, 54–55, 65).

Zato so koncepti, kot sta spol in enakost spolov, definirani kot odprti označevalci (*open signifiers*) (Bacchi 2009) ali kot odprti ali potujoči koncepti (*open or travelling concepts*) (Lombardo in dr. 2009a), ki se v različnih kontekstih in s strani različnih akterjev in institucij arbitrarno napolnijo z različnimi pomeni. Spol je koncept, ki je različno interpretiran, zavedno ali ne, je koncept, ki ni zaprt ali vnaprej definiran, temveč se oblikuje v policy procesu (Jalušič 2009, 52–53, 57). V prejšnjih poglavjih sem pojasnila, da so pomeni, ki se pripisujejo nekemu konceptu ali dejanju, odvisni od različnih pomenskih diskurzov. Besede in koncepti spreminjajo pomen glede na različne diskurze in ideologije, ki nanje vplivajo (Ball v Bacchi 2005, 207), zato je koncept spola v procesu diskurzivne konstrukcije

različno oblikovan oziroma raztegnjen, zožen, skrivljen (*stretched, shrunk, bent*) in eventualno začasno fiksiran v političnih debatah in policy procesih, nikoli pa ne doseže dokončnega pomena ali resnice. To pa ne pomeni, da zanikamo kakršno koli vsebino koncepta ali da ohranjamo neko nevtrarno pozicijo do koncepta, temveč opozarjamo na »diskurzivno konstrukcijo političnega koncepta« (Jalušič 2009, 57). Pomembno je torej zavedanje, da je (vprašanje je tudi, v kolikšni meri) koncept enakosti spolov podvržen in v službi drugim diskurzom in ideologijam oziroma med seboj tekmujočim in bojujočim se hegemonskim razumevanjem koncepta, na katere vplivajo kontekstualne in nacionalne razlike (Jalušič 2009, 53, 57).

Koncept spola je bil v domeni politike povezan z drugimi koncepti, kot so enakost (*equality*), razlika ali drugačnost (*difference*) ter raznolikost (*diversity*). Povezava spola s konceptom enakosti je odprla nove konceptualne probleme, saj je namreč tudi definicija koncepta »enakosti« podvržena istim konstrukcijam kot koncept spola. Niti enakost ni fiksna politična kategorija, temveč je podvržena mnogim interpretacijam in je torej predmet spora¹¹⁶ (Jaggar v Jalušič 2009, 55). Enakost je povezana s koncepti pravičnosti (*justice*) in pravic (*rights*), včasih pa tudi s koncepti napredka in razvoja, torej v ekonomskem smislu. Enakost se lahko razume samo v javni sferi, lahko pa zajema tudi zasebno sfero.

Koncept spola in enakost spolov torej nimata skupnega oziroma splošnega razumevanja, saj se njuno razumevanje razlikuje tako znotraj nekega konteksta (različno je razumljen pri akademskih strokovnjakih, v politiki in civilni družbi), razlikuje pa se tudi v različnih državah, kar je povezano s političnimi in kulturnimi konteksti oziroma z zgodovino in ideologijo oziroma z dominantnimi diskurzi. Razlike v EU so prisotne tako (stereotipno rečeno) po liniji vzhod-zahod kot sever-jug, razlike pa so vidne tudi v kontekstu evropske širitve. Ne obstaja splošen konsenz o tem, kaj je vzrok oziroma problem za neenakost med spoloma, kdo so odgovorni akterji in kakšne so rešitve. V različnih kontekstih in med različnimi skupnostmi ali državami tako obstajajo tudi med seboj tekmujoče ali izključujoče predstave in interpretacije enakosti spolov in ne obstaja splošno razumevanje koncepta enakosti spolov (Verloo 2005, 14–18). Ponekod je enakost spolov razumljena kot enake možnosti, ponekod kot pozitivna diskriminacija, kot enaka participacija, kot enakost na

¹¹⁶ To še zlasti velja na področju religije (islama), kjer so definicije enakosti in enakosti med spoloma opredeljene v skladu z religijskim diskurzom, ki enakost razume kot komplementarnost različnih kakovosti moškega in ženske. Toda tudi na področju politik enakosti spolov, definiranih v sekularnem smislu, je prisotno razumevanje enakosti kot komplementarnosti moških in ženskih značilnosti. Predvsem je to vidno na področju politike, kjer se enakost spolov razume v smislu kvantitativne enakosti in zatorej povečanja reprezentacije žensk v politiki, ki naj bi z njihovo prisotnostjo prinesle »razliko v politiki« (Lombardo in dr. 2007, 82) zaradi ženskam pripisanih prednosti ali tako imenovanih ženskih kakovosti (Jalušič 2009). Takšen pristop esencializira razlike med moškimi in ženskami, ne pojasni pa, zakaj naj bi ženske *per se* v politiki bile pomembne pri demokratizaciji (Lombardo in dr. 2007).

delovnem mestu, kot politična enakost ali enakost v zakonu (Jalušič 2009, 55). To pa tudi zato, ker interpretacija vlog spola v politiki služi nekaterim pozicijam akterjev ter njihovim interesom in ciljem.

Namreč moč definiranja konceptov ter opredelitev (ali zanikanje) določenih problemov služi ohranjanju danih razmerij moči in *statusa quo*. Ohranjanje danih razmerij med spoloma in upravičevanje teh pozicij s kulturnimi ali tradicionalnimi praksami torej ščiti določene politične in ekonomske interese (Kardam 2005, 67), ter diskurze, ki jih spremljajo.¹¹⁷ Poleg zaščite interesov pa so politike, ki se ukvarjajo z občutljivimi področji intimne in družbenih vrednot, tako instrumentalne kot tudi ekspresivne, zato so predmet mnogih sporov (Yanow 2000, 89). Namreč področje spola sega na najbolj občutljiva področja vrednot in norm. Zato Bacchijeva (2009) ter Lombardojeva in dr. (2009b) koncept spola pojmujejo kot nujen predmet spora (*essentially contested*).

Pomeni spola torej nimajo danega oziroma fiksnega pomena, temveč odražajo specifične zgodovinske kontekste in diskurze. Po mnenju Bacchijeve (2009, 31) so »koncepti tako trdno umeščeni v zgodovini in kulturi, da je težko prepoznati njihovo konstruirano naravo«, zato »ni presenetljivo, da je koncept enakosti spolov nenehno oblikovan in preoblikovan«. Toda ne glede na obliko in pomen, ki mu je pripisan, je namen vedno prilagajanje pomena koncepta spola obstoječemu kontekstu (Lombardo in dr. 2009a). Preverjanje diskurzov in pomenov o spolu zato nujno vključuje analizo kulturnega okolja, družbenih odnosov in historično analizo, kjer se koncept *spol* drugače koncipira in se spreminja skozi čas, pri čemer imajo vpliv tako dominantni kot tudi marginalni akterji. Diskurz o spolu tako predstavlja zbir pripovedi in predpisov o razumevanju in definiranju spola tako v lingvističnih kot tudi institucionalnih praksah, ki določajo, kako bo spol razumljen in živet (Vendramin in Šribar 2010, 165). Na pomen konceptov in okvirjanje politik enakosti spolov vpliva več mehanizmov – različni pomeni enakosti spolov, politične in teoretične debate ali kontekstualni dejavniki ter politizacija ali depolitizacija zadev (Verloo 2005, 24; Verloo in Lombardo 2007, 22). Koncept enakosti spolov je lahko zožen oziroma skrčen, tako da zajema pomen samo na enem javnopolitičnem področju. V teh primerih so politike enakosti spolov v službi reševanja drugih problemov in jih dominirajo drugi diskurzi, predvsem neoliberalni in nacionalistični diskurzi (Jalušič 2009, 58). Koncept »enakosti spolov« je torej odprt koncept, ki se pri sprejemanju politik enakosti spolov v odvisnosti od konteksta države drugače interpretira oziroma okvirja in nima vnaprej določenega in

¹¹⁷ V Turčiji so se islamski in nacionalistični akterji najbolj upirali enaki delitvi premoženja ob ločitvi, ker bi to razmajalo obstoječa razmerja (ekonomske) moči moških nad ženskami (Kardam 2005, 170).

fiksiranega pomena.¹¹⁸ Zato je analiza okvirjanja namenjena predvsem analizi načinov, kako je koncept enakosti spolov razumljen oziroma »raztegnjen in upognjen« v različnih policy kontekstih, to je državah.

Avtorice (Jalušič 2007, 55–56; Verloo in Lombardo 2007, 23–24) ugotavljajo, da obstajajo trije glavni načini razumevanja enakosti spolov, ki pomenijo tudi različne definicije problema enakosti spolov in njegovega reševanja. Avtorice identificirajo različna razumevanja in strategije reševanja neenakosti: 1. enakost kot istost (*equality as sameness*), 2. enakost kot razlika/drugačnost (*equality as difference*) in 3. enakost kot transformacija (*equality as transformation*).¹¹⁹

ad1. Razumevanje enakosti kot istosti pogosto pomeni strategijo enakih možnosti ali vključevanja žensk v politično in družbeno življenje. Ta pozicija sicer ne spreminja ali izziva obstoječega sistema in norm in se pogosto nanaša na formalno enakost, torej večinoma temelji na zagotavljanju enakosti z zakonodajo. Takšen pristop je kritiziran, zato ker predstavlja nevtralen pristop v smislu, da moške in ženske obravnava enako, brez kritike strukturnih razlogov, ki povzročajo neenake pogoje med moškimi in ženskami. Ta pristop ženske obravnava enako kot moške in s tem povzroča asimilacijo žensk v navidezno nevtralne, toda v praksi moške standarde in norme.

ad2. Enakost kot razlika se nanaša na razlikovanje pozicije žensk glede na moško normo, kar pomeni, da je strategija boja proti neenakosti usmerjena na pozitivno diskriminacijo ali drugačno obravnavo, ki bi ženskam omogočila prednost pred moškimi v primerih, ko imata moški in ženska enake zasluge ali vrednosti. Namenjena je torej privilegiranju žensk zaradi njihovih neenakih štartnih pozicij, kjer so rajši izbrani moški (recimo pri zaposlovanju ali poklicih, kjer prevladujejo moški, čeprav ni razlogov, da v teh poklicih ne bi mogle sodelovati ženske, ali pa doseganje enake zastopanosti moških in žensk v politiki z uveljavljanjem kvot za večjo zastopanost žensk). To pomeni privilegiranje žensk in označuje preobrat v njihovi poziciji. Takšno razumevanje enakosti skuša ublažiti neenake pogoje in zagotoviti enakost. Toda ta pristop je kritiziran zato, ker reproducira esencialistično razumevanje razlik med moškimi in ženskami, ter ne upošteva mnogih razlik med ženskami samimi.

¹¹⁸ Primer je recimo okvirjanje prostitucije, kjer Nizozemska prostitucijo legalizira in razume kot »delo«, medtem ko Švedska prostitucijo kriminalizira in jo razume kot »zločin«; drug primer je okvirjanje rešitve problema nasilja v družini, kjer morajo, recimo v Španiji, žrtve nasilja zapustiti dom in se zateči v varne hiše, medtem ko morajo v Avstriji dom zapustiti povzročitelji nasilja in ne žrtve (Verloo in Lombardo 2007, 30).

¹¹⁹ Judith Squires (v Jalušič 2009, 56) pa te pristope razume tudi kot inkluzijo, preobrat in premestitev (*inclusion, reversal, displacement*).

ad3. Enakost kot transformacija pa se nanaša na spreminjanje ustaljenih družbenih in političnih norm, institucij in odnosov. Ta pozicija preizprašuje družbene spolne vloge in pozicije in si zastavlja kot cilj spremembo razumevanja moške in ženske vloge v družbi. V ta sklop se pogosto umešča strategija integracije načela spolne enakopravnosti (*gender mainstreaming*), ki je usmerjeno v globljo strukturno spremembo oziroma reševanje vzrokov za neenakost in deluje preko dihotomije enakost-razlika. Ta pristop torej naturalizira družbene pozicije žensk, ki so sprejete kot naravne. Namen integracije načela enakopravnosti je reorganizacija javnih politik na takšen način, da vključijo perspektive enakosti spolov v javne politike, tako da stremijo k enakosti spolov. Ta strategija je namenjena globlji transformaciji in ukinitvi pristranskosti zaradi spola (Verloo 2005, 23).

4.1.1 Primeri okvirjanja politik enakosti spolov

Raziskave na področju politik enakosti spolov v evropskih državah in na ravni EU ugotavljajo naslednje pogoste probleme in tipe okvirjanja, ki odražajo zgornje tri tipe razumevanja enakosti spolov. Problem neenakosti žensk v politiki je največkrat okvirjan kot kvantitativni problem. V to se umešča na primer problem prenizke (številčne) zastopanosti žensk. Reševanje tega problema se omejuje na spremembe zastopanosti v zakonodajnih institucijah (parlament, vlada), medtem ko se pomanjkanje žensk na drugih vodilnih položajih malokrat omenja. Rešitev je tako v povečanju številčnosti žensk v parlamentu, največkrat s sistemom kvot. Utemeljevanje takšnih rešitev pa temelji na razumevanju, da bo avtomatično povečanje količine žensk vodilo tudi h kakovosti politik in demokratičnosti sistema. Takšen pristop torej esencializira in naturalizira, ter fiksira neke »feminine značilnosti« žensk v politiki, ki naj bi pripadale samo ženskam, ne pa moškim. Ženske so tako samo vključene ali dodane obstoječemu sistemu (na primer na podlagi kvot), česar ženske niso sposobne zaradi »njihovih« pomanjkljivosti (premalo izkušenj) ali drugih obveznosti (skrb za družino kot ženska vloga). Problem torej ni nikjer drugje kot v ženski sami, ker je nesposobna dosegati standarde.

Razumevanje, da bo povečanje števila žensk prispevalo k demokratičnosti političnega sistema in družbenemu napredku, pa ne zastavlja vprašanja, zakaj bi večje število žensk v parlamentu *a priori* prispevalo k demokraciji (Lombardo in dr. 2007). Takšno pojmovanje se spet naslanja na esencialistični diskurz o ženskosti in posebnih femininih značilnostih v politiki. Razlog za večje zastopanje žensk v politiki je ponekod povezan tudi z modernizacijo oziroma z evropeizacijo (pospeševanje evropeizacije), kajti v nasprotnem primeru bi to pomenilo zaostajanje za Evropo ali bi ogrožalo proces evropeizacije v državah kandidatkah. Namreč povečanje reprezentacije žensk v volilnih telesih je interpretirano kot pomoč

državam, da se harmonizirajo z EU zahtevami in drugimi bolj demokratičnimi državami (Jalušič 2009, 58). Na področju politike je koncept enakosti spolov mnogokrat skrčen zgolj na problem prenizke reprezentacije žensk v politiki ali pa zožen na problem demokratizacije in evropeizacije države – namen je torej izboljšanje državnih kakovosti.

V tem pristopu pa ni kritike o moško dominiranem patriarhalnem svetu, kjer sta tako politika kot tudi ekonomija dominirana s strani moških norm in večje moške prisotnosti (Jalušič 2009, 59–60). Takšno razumevanje namreč pušča nedotaknjene druge pomembne razloge za neenakost žensk v politiki, kot je strukturna neenakost oziroma strukturne in družbene ovire za njihovo politično predstavništvo – recimo razumevanje vloge materinstva ali skrbstva, ki večino bremena za skrb avtomatično postavlja na ženske, kjer je ženska vloga naturalizirana kot vloga v družini, ali pa premalo strukturne podpore za skrbstvene storitve, kot so vrtci, domovi za ostarele ipd. (Bacchi 1999; Lombardo in dr. 2009a). Poleg tega se ne sprašuje o vlogi moškega pri skrbi za družine, temveč se ta vloga pripisuje ženskam. Odgovornost za reševanje problema prenizke ženske zastopanosti se postavlja na žensko.

Podobno je na področju ekonomije in sodelovanja žensk na trgu delovne sile pogosto poudarek na *usklajevanju* dela in družine, ki postavlja breme usklajevanja večinoma na žensko, in ne na *delitvi* odgovornosti za delo in družino, kjer bi bila odgovorna tako moški kot tudi ženska. Okvirjanje enakosti spolov na ekonomskem področju, recimo spodbujanje sodelovanja žensk na trgu delovne sile, je mnogokrat tudi zoženo zato, da služi drugim ciljem, predvsem ciljem ekonomske učinkovitosti. Recimo na področju enakosti spolov v okviru trga zaposlovanja, kjer je koncept enakosti spolov povezan s problemi zaposlitvene konkurence in bojem proti nezaposlenosti. Politika usklajevanja med družino in delom je v tem pogledu razumljena samo kot sredstvo, ki bi omogočilo ženskam večje sodelovanje na trgu dela. To je tudi pogosta konceptualizacija pomena enakosti spolov znotraj EU dominantnega neoliberalnega diskurza o konkurenčnosti trga, ki daje prednost učinkovitosti in uspešnosti. Takšno okvirjanje koncepta enakosti spolov spremlja razumevanje, da ženske postanejo enake moškim takrat, ko dobijo enake možnosti dostopa do trga dela in zaposlovanja (Bacchi 1999; Lombardo in dr. 2009a).

Toda tudi pri politikah zaposlovanja žensk obstajajo kontradikcije. Namreč v primerih, ko ni poskrbljeno za skrbstveno infrastrukturo (vrtci), se pogosto dogaja, da za otroke skrbijo ženske in zato ostajajo doma in se ne zaposlujejo. To pomeni, da so socialne politike v kontradikciji s politikami zaposlovanja. Politike enakosti spolov na ekonomskem področju so tudi povezane s politikami v zasebni sferi na družinskem področju, saj le-te služijo skrbstvenim in reproduktivnim ciljem (vloga družine je reproducirati in skrbeti za delavce v javni sferi). Ženske so skrbnice, moški pa služijo kruh in tako oba enako prispevata v družini,

toda zaradi njihovih esencialistično drugačnih značilnosti. Ženske so tako uporabljene v javni sferi takrat, ko je potrebna delovna sila (predvsem v trenutkih krize), ter omejene na zasebno sfero takrat, ko je potrebna demografska rast in socialna skrb. Demografske politike pa so tesno povezane z nacionalističnimi diskurzi (Jalušič 2009, 58).

Tudi obravnavanje enakosti spolov oziroma pravic žensk do izobraževanja je mnogokrat okvirjano pod vplivom ekonomskega ali nacionalističnega diskurza, to je, da se ženska izobrazba okvirja kot potreba za ekonomsko rast ali kot potreba za boljšo vzgojo otrok. Medtem ko je izobraževanje za potrebe ekonomije enako razumljeno tako v primeru moških kot tudi žensk, pa se izobrazba žensk za vzgojo otrok poudarja samo pri ženskah. Tudi obravnavanje reproduktivnih politik (regulacija oziroma prepoved splava, medicinsko asistiranje reprodukcije, spolnega zdravja) je pod vplivom različnih diskurzov. Regulacija teh politik je tako lahko okvirjana kot medicinski problem ali problem javnega zdravstva (splav se dovoljuje zgolj zato, da imajo ženske možnost higienski medicinske asistencije, da ne bi bilo nepotrebnih zdravstvenih poškodb ali smrti), ponekod pa je okvirjano kot nacionalni ali konservativno-religijski problem (prepoved splava zaradi spodbujanja nacionalnih čustev in rasti določenega tipa prebivalstva ali zaradi religijskih vrednot). Te politike so okvirjane tudi kot pravica ali izbira (na primer pravica do splava kot izbira), kar je najpogosteje prisotno pri feminističnih gibanjih.¹²⁰ Enakost spolov je torej razumljena kot sredstvo, prilagojeno drugim ciljem: ekonomski uspešnosti, rasti in organizacijski učinkovitosti, formalnemu doseganju demokracije, izpolnjevanju zahtev za EU članstvo, pospeševanju rasti prebivalstva, doseganju državnih in mednarodnih ciljev, nacionalnih skrbi, konservativnih vrednot ipd. (torej z diskurzi modernizacije, demokratizacije, evropeizacije, demografije, nacionalizma, konservativizma in religije), kar pa ni neposredno povezano z enakostjo *per se* (cf. Verloo 2005, 14–17; Rosilli 2000b; Lombardo in dr. 2009b).

Kar se tiče okvirjanja vzrokov in rešitev in določanja odgovornosti za določene politike, so tudi opazne razlike. Ponekod se vzroki in reševanje neenakosti pripisujejo samo individualnim osebam (na primer ženske), ki se morajo prilagoditi obstoječemu sistemu, ponekod pa so vzroki in rešitve pripisani širšim skupinam akterjev ali strukturnim pogojem (celotna družba, državne institucije in mehanizmi, oblikovalci politik, ter tudi moški), na podlagi česar se iščejo strukturne rešitve. Sicer se okvirjanje redkeje nanaša na problem

¹²⁰ Še posebej področje reproduktivnih politik (in vitro inseminacija, splav) je tema, ki močno posega v filozofsko-etično področje in je tudi povezana z napredkom znanosti. Sicer pa so prav vprašanja etično sprejemljivega in nesprejemljivega (ali normalnega in nenormalnega, moralnega in nemoralnega) podvržena dominantnim diskurzom, ki določajo, kaj je v določenem obdobju sprejemljivo oziroma kaj predstavlja resnico. Tudi »resnica« je namreč konstrukt, ki se normalizira kot posledica diskurzivnih bojev in prevlade dominantnih diskurzov.

neenakosti spolov kot na strukturni problem in redko so izzvani glavni diskurzi, ki določajo razumevanje konceptov in politik enakosti spolov. Tako je, recimo, vzrok za manjšo zastopanost žensk v politiki njihova nesposobnost ujeti tempo in uskladiti družino in delo, medtem ko je problem redkokdaj obravnavan kot rezultat slabe politike pozitivne diskriminacije, neugodne politične družbe, ki ne dajejo možnosti ženskam v politiki, slabih socialnih politik in infrastrukture, ki ne omogočajo ženskam več možnosti za usklajevanje družine in dela, ali pa slabe zaposlitvene politike, ki ženske izključuje (na primer ženske so že na strankinih listah manj zastopane ali pa na slabših in neizvoljivih pozicijah). Redkokdaj je torej izzvana struktura oziroma hegemonski diskurzi (nacionalistični, ekonomski, patriarhalni). Spol in spolne vloge so obravnavane kot fiksne in homogene strukture. Izziv takšnim okvirjem pa največkrat izjavljajo ženske NVO in ne državni glasovi. NVO stremijo k transformaciji družbeno sprejetih norm, odnosov in institucij. Pri tem NVO izražajo bolj strukturno okvirjanje pri razumevanju problemov in rešitev neenakosti spolov, kar vključuje sodelovanje vseh relevantnih institucij, ciljna skupina vzrokov in sprememb pa so tudi moški. Problem je torej, da so v praksi okvirji večinoma osredotočeni na ženske. Ženske so tiste, ki se morajo potruditi ali pa potrebujejo podporo, moški pa niso nikoli izpostavljeni kot tisti, ki se morajo spremeniti ali informirati. Torej manjka osredotočanje na moške kot ciljne skupine. Problem in tudi rešitve so usmerjene na ženske kot individualne osebe (ali posamezne skupine) in problema torej ne predstavljajo obstoječe družbeno politične strukture. Ženske so torej razumljene kot odgovorne ali vzrok problemov, saj zaostajajo za moškimi, kar reproducira družbeni diskurz o moških kot aktivnih in ženskah kot pasivnih (Lombardo in dr. 2007, 85, 79–107; Jalušič 2009, 58–65).

Okvirjanje se v praksi pogosto osredotoča na spremembo ženske vloge v javni sferi (zaposlitev, politična participacija), ne pa na spremembo ženske in moške vloge v zasebni sferi (skrb za družino), saj ta ostane nedotaknjena. Takšno okvirjanje ločuje neenakosti v javnem prostoru od neenakosti v zasebni sferi in odnosih, torej tudi v širši družbeni in politični strukturi (Verloo in dr. 2007, 290; Bacchi 1999, 65).¹²¹ Okvirjanje se torej pogosto omejuje na obravnavanje neenakosti spolov kot individualnega družbenega problema, ki se ga rešuje samo na enem področju (javno vidno področje ali javna sfera), redkeje pa se preizprašuje globlje družbene, politične in državne strukture, ter tudi ne zasebno sfero, ki velja za osebno in torej izven domene kontrole države. Država pri spremembi teh tradicionalnih pojmovanj deluje bolj počasi, s spremembo ali ustanovitvijo relevantnih institucij in z globljimi političnimi spremembami statusa quo. Okvirjanje je torej pogosto

¹²¹ Sicer je problem zasebne in javne sfere oziroma delitve teh sfer tudi kulturno definiran, prevladuje pa zahodno razumevanje delitev teh sfer (cf. El Guindi 2000).

razumljeno kot problem »narave« odnosov med ženskimi in moškimi, torej kot posledica razlik v biološkem spolu (*sex*), kjer obstajata samo dve homogeni skupini, ne upošteva pa se vloga družbenega spola ter tistih političnih in strukturnih praks in diskurzov, ki te vloge definirajo in reproducirajo (Jalušič 2009, 59–61).

Pobudniki strukturnih sprememb so v praksi največkrat teoretiki in teoretičarke feminizma ter civilno družbene iniciative in aktivisti, ki pozivajo k strukturnim, političnim in institucionalnim spremembam, predvsem k spremembam odnosov moči, vključevanju tudi moških in ne samo žensk kot ciljnih skupin, in obravnavanju problema enakosti spolov kot resnega problema, ki zadeva tako državne institucije kot tudi družbo in posameznike tako v javni kot tudi zasebni sferi.¹²² Sicer tudi njih ne gre razumeti kot homogene skupine, saj obstajajo razlike znotraj feminističnih pozicij in civilne družbe. Nekatere NVO in feministične skupine so lahko celo pristranske in reproducirajo hegemonistične diskurze o enakosti spolov v določenih kontekstih, včasih tudi sodelujejo z oblastjo pri reprodukciji dominantnih državnih diskurzov, včasih pa so popolnoma marginalizirane (Fraser v Jalušič 2009, 63), zato obstajajo tudi nekonsistence med civilnodružbenimi akterji in njihovim delovanjem. Vpliv na spremembe pa imajo tudi zunanji vzroki in pritiski (mednarodni režimi enakosti spolov, na primer CEDAW, izpolnjevanje mednarodnih pogodb, evropeizacija). Zato je pomembno upoštevati vlogo civilne družbe in ženskih NVO, ki imajo še zlasti v Turčiji izredno moč vpliva. Prav zanje pa so globalne in evropske spremembe in vplivi pomenili dodatno možnost (so)delovanja in zanje predstavljajo okno možnosti (*windows of opportunity*) (cf. Kardam 2005) pri okvirjanju enakosti spolov in ženskih pravic.

Na določenih področjih pa je opaziti močno sodelovanje med državnimi institucijami in civilnimi organizacijami. Predvsem je to opazno na področju reševanja problema nasilja nad ženskami oziroma nasilja v družini in drugega na spolu utemeljenega nasilja. Tako je politizacija problema nasilja nad ženskami v mnogih državah rezultat vpliva in delovanja političnega angažmaja ženskih gibanj, kar je radikalno spremenilo tradicionalne meje zasebne in javne sfere. Toda, kot opozarja Jalušičeva, pomembno je ohraniti pozornost na način okvirjanja nasilja nad ženskami, predvsem na spremembo okvirjanja od poudarka na nasilje nad ženskami na nasilje v družini, kjer postane središče fokusa celotna družina ali odvisni člani družine kot žrtev, ne pa ženska kot posameznica. Sprememba okvirjanja nasilja nad ženskami je opazna tudi na premiku od fokusa na enakost spolov k fokusu na človekove pravice in javno zdravstvo (torej fokus stran od žensk).¹²³ S takšnim okvirjanjem je problem

¹²² To pa še ne pomeni, da se bodo te spremembe uveljavile v praksi z implementacijo.

¹²³ Zanimivo je, da se fokus na ženske poudarja takrat, ko je kot vzrok problema neenakosti in tudi breme rešitve neenakosti razumljena ženska, ko pa je ženska žrtev nasilja, se fokus premakne na družino, javno zdravstvo in splošne človekove pravice, s čimer se umakne pozornost od specifikke nasilja nad ženskami.

ali zadeva od-uspoljevana (*degendered*) (Jalušič 2009, 60–61). Prav tako je primer okvirjanja spolnega nasilja nad žensko lahko razumljen v okviru družbene morale ali države kot nacije, kjer je na primer nasilje nad žensko okvirjano kot nasilje nad družbo ali državo.

Različni okvirji politik enakosti spolov in dominantni diskurzi, ki na okvirjanje vplivajo, skupaj določajo meje razumevanja enakosti spolov v določenem političnem prostoru. Okvirji pa so namensko in nenamensko razširjeni in zoženi, da služijo določenim političnim ciljem oziroma diskurzom. Način, kako so koncepti in politične kategorije skonstruirane in kakšni pomeni so jim pripisani (razširjeni in zoženi pomeni), izvira iz različnih kontekstov in izkušenj, zato upomenjanje ni samo enostranski, temveč mnogostranski proces v realni politiki (*real politics*), kjer se med različnimi akterji in njihovimi različnimi perspektivami bijejo politični spori (*political contestation*). Zato se pojavljajo različni okvirji s strani različnih akterjev (Jalušič 2009, 61–63).

Na te politične spore med akterji pa vplivajo tudi strukturne možnosti in omejitve ter naključja. Tudi družbeni spol in norme, ki ga določajo, moramo torej razumeti kot analitične in politične kategorije. Spola in razumevanja vlog spola ne moremo sprejemati *a priori*, kot nekaj, kar izhaja iz fiksnih (naravnih, tradicionalnih, kulturnih in religijskih) norm, temveč moramo raziskati vsakokratno definicijo pomenov koncepta družbenega spola. Razumevanje spola je odvisno od odnosov moči, intersubjektivnih reakcij med akterji in dialektičnega odnosa med akterji in strukturami. Tako materialni pogoji kot tudi struktura ter ideje in delovanje imajo vpliv na spremembe. Regulacija politik enakosti spolov in intimnega državljanstva v državi predstavlja torej artikulacijo dinamičnih, multiplih in zgodovinsko utemeljenih odnosov moči, ki se spreminjajo kot posledica sporov in uporov s strani opozicijskih moči (Acar in Altunok 2012, 2). Podobno kot pri aplikaciji DK pristopa na študij evropeizacije in spola apliciram na religijo.

4.2. Prispevek DK pristopov k analizi evropeizacije v Turčiji

Evropeizacija se običajno *strictu sensu* razume kot vpliv EU nad državami, ki so bodisi v Unijo vstopile (članice) in se v tem predpristopnem obdobju intenzivno evropeizirale, bodisi pa so to države v procesu pristopnih pogajanj (kandidatke) in se v besedišču pojavljajo od 90. let dalje. Omenila sem že, da to ne izčrpa pomena evropeizacije, zato se ta ožji pomen procesa prilagajanja in vpliva imenuje EU-izacija. Sicer pa sta na primeru Turčije ta procesa medsebojno nerazločljivo povezana, predvsem če upoštevamo kognitivno in diskurzivno raven, kjer širši pomen evropeizacije kaže velik vpliv pri EU-izaciji (kot ožjim pomenom) Turčije, predvsem na področju tistih politik, kjer ni pritiska po pravni adaptaciji (mehka zakonodaja). Proces evropeizacije je tako posledica kognitivnih, interaktivnih in diskurzivnih

procesov (na primer pomen učenja akterjev, vpliv diskurzov o pomenu evropeizacije, uporaba evropeizacije). Tako – zanimivo – kar nekaj turških avtorjev (Örmeci 2012; Özcan 2010; Grigoriadis 2009; Öniş 2010; Buhari 2009) pri obravnavanju Turčije bodisi eksplicitno bodisi implicitno s sinonimi modernizacije in »zahodnizacije« po evropskem zgledu evropeizacijo umešča že v pozno otomansko obdobje. Že v času Otomanskega cesarstva je namreč obstajalo izredno posnemanje Evrope, intenzivni diplomatski/politični, ekonomski, znanstveni in družbeni odnosi z Evropo ter posameznimi evropskimi državami, ki so se nadaljevali ob ustanovitvi nove Republike, z Atatürkom na čelu, ki je želel Turčijo približati evropskim političnim in družbenim standardom. Uporabe pojma evropeizacije, ki je sicer povezan z nastankom ES/EU, sicer ne moremo aplicirati na pred ES/EU zgodovino (to je za čas Otomanskega cesarstva), saj je pojem nastal pozneje in v povezavi z omenjenimi procesi in zato, ker se retroaktivno umešča sodobni pojav (in koncept) v preteklost. Je pa v luči DK pristopov smiselno, če ne že kar potrebno evropeizacijo pojmovati kot širši (zgodovinski ali *background*) koncept, saj so se Turčija in njeni akterji pogosto naslanjali na Evropo kot pozitiven ali negativen model posnemanja, kar po mnenju mnogih avtorjev neposredno vpliva na sodobne procese in odnose med EU in Turčijo.

Tako ima evropeizacija po mnenju Örmecija (2012) pomembno vlogo v turški politični in kulturni zgodovini, kar kaže, da evropeizacija ni zgolj proces, ki ga lahko enačimo samo s članstvom v ES/EU, temveč je proces dolgotrajnega vzpostavljanja vezi. Po njegovem mnenju se zato evropeizacija v tem smislu začne že v obdobju Otomanskega cesarstva, s trgovskimi odnosi, reformami *Tanizimata* in željo Atatürka po evropski modernosti. Tudi Özcan (2010, 38–39) evropeizacijo razume kot poskus turške modernizacije in sekularizacije že od poznega Otomanskega cesarstva in še posebej od časa Atatürka naprej. Zgodovina moderne Turčije je bila tako zaznamovana z evropeizacijo in demokratizacijo. Avtor tako meni, da obstaja globoka povezava med sodobno evropeizacijo (in EU-izacijo, op. a.) v Turčiji in turškim zgodovinskim evropskim nagnjenjem. Özcan tako razume »pristop k Uniji /kot/ nacionalni cilj /.../, ki je skladen z ustanovitveno filozofijo Republike in Atatürkovo vizijo nacionalne integracije v Modernost in Civilizacijo« (Özcan 2010, 40). Grigoriadis (2009, 4) – podobno – v morebitnem članstvu Turčije v EU vidi »vrhunec nenehnega prizadevanja za sodelovanje v evropskem političnem in kulturnem prostoru«, Öniş (2010, 361) pa kot naravni cilj smeri Atatürkove modernizacije.

Namreč odnosi med Otomanskim cesarstvom, zgodnjo turško republiko in kemalistično ideologijo z Evropo nam razgalijo pomen Evrope kot modela, po katerem se

turški državotvorni akterji (pozitivno) zgledujejo in kakršni si želijo postati.¹²⁴ Ti odnosi in razumevanje Evrope zato še vedno temeljito definirajo pomen in referenco, ki jo nosita EU in proces evropeizacije do danes, saj je bila evropeizacija pomemben element državne ideologije. Obstaja namreč močna normativna želja ali ideal po pripadanju Evropi, EU/Evropa pa nastopa kot pomembna referenca in legitimizacija za delovanje akterjev na nacionalni ravni, s čimer akterji pridobivajo avtoriteto pomembnosti.¹²⁵ Takšne zaključke o vplivu evropeizacije na sodobno Turčijo predstavljajo vodilni teoretiki evropeizacije v Turčiji, katerih večina so Turki in Turkinje (Müftüler-Baç 2005; 2009; Gürsoy in Müftüler-Baç 2008; Çarkoğlu in Rubin 2003; Delanty in Rumford 2008; Öniş 2007; 2010; Canefe in Uğur 2004; Uğur in Canefe 2004; Buhari 2009; Alban 2011), ki evropeizacijo interpretirajo kot pomemben dejavnik tako v zunanji kot tudi notranji politiki Turčije, ki je neposredno povezan z vprašanji turške identitete navznoter (v državi) in navzven (na mednarodnem prizorišču).

Canefe in Uğur (2004, 7) poudarjata, da je treba razumeti evropeizacijo v kontekstu turškega, skoraj mitičnega angažmaja in odnosa z Evropo, ter debatami o evropski identiteti,¹²⁶ evropskosti in članstvu. Treba je torej razumeti, kaj Evropa/EU pomeni za Turčijo v turškem kontekstu. Turki vidijo odnos z Evropo, še posebej z EU, kot konstitutivni element njihove identitete, zatorej razumejo obravnavanje njihovega članstva kot odraz tega, kako jih vidijo drugi. Namreč zgodovinska pomembnost Evrope je vodila proevropsko politiko kemalistov, ki so si dolgo časa lastili evropski projekt, ker je to zanje pomenilo sprejetje Turčije kot zahodne države. Članstvo v EU je za njih pomenilo zaobjemanje »civiliziranih« vrednot v nasprotju z »barbarsko« in »orientalsko« naravo turške družbe. Yavuz (2006, 225–227) pa opozarja na spremembo države nekaterih turških islamskih skupin do EU in evropeizacije, in sicer od začetnega zavračanja (evrozavrtnitveniki) do sprejemanja (evronavdušenci), kot rezultat intenzivne interakcije z evropskimi institucijami. Vprašanje, ki se tu poraja, je, zakaj se je ta sprememba zgodila. Vprašanje je torej, kako in zakaj

¹²⁴ Podrobnejši primeri sledijo v empiričnem delu.

¹²⁵ To sicer nedvomno kaže na to, da je evropeizacija ali Evropa pomemben hegemonski diskurz, kajti obstaja prepričanje, da je vredno biti del tega sveta. Čeprav Otomansko cesarstvo/Turčija ni bilo neposredno pod ozemeljsko kolonialno oblastjo takratnih evropskih držav, pa je bilo pod močnim imaginacijskim ali orientalističnim vplivom. In to se je nadaljevalo po ustanovitvi republike, **kljub temu**, da so evropske države po razpadu Otomanskega cesarstva turško ozemlje nameravale razdeliti in kljub temu, da je turška osvobodilna vojna v boju za osvoboditev in združitev Turčije potekala prav proti Evropi.

¹²⁶ Müftüler-Baçeva (2005; 2009; 2011) opozarja, da je pristopna pogajanja Turčije treba razumeti v okviru evropske integracije oziroma ustvarjanja nove evropske identitete. Odnos med Evropo in Turčijo se je namreč spremenil po koncu hladne vojne, ko je Evropa redefinirala svojo pozicijo v perspektivi združevanja. V tem procesu je Turčija ostala izključena, medtem ko pa je v času neposredno po 2. svetovni vojni in v času hladne vojne Turčija imela pomembno mednarodno pozicijo, predvsem v nasprotovanju (percipirani) nevarnosti Sovjetske zveze. Turčija si je takrat utrdila svoj položaj v zahodnem sistemu držav, ko se je pridružila mnogim zahodnim mednarodnim organizacijam, kot so Organizacija za evropsko gospodarsko sodelovanje, Svet Evrope in zveza NATO. Ta pozicija je tudi služila pozitivni samopredstavi in izpolnjevanju dolgoletnih sanj turške elite po pripadnosti Evropi (Müftüler-Baç 2005, 19).

evropeizacija vpliva na spremembe akterjev in spremembe njihovega oblikovanja javnih politik. Islamisti so namreč spremenili razumevanje Evrope in evropeizacije in jo po novem pojmovali z vidika sinteze vrednot islama *in* individualnih človekovih pravic (Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011). Islamisti so prevzeli prioriteto vstopa od kemalistov, ki so bili prav tisti akterji, ki so bili do nedavnega zagreti nasprotniki Evrope in EU. Tem novim političnim akterjem oziroma političnemu islamu, je vstop v EU po novem pomenil večjo demokratičnost in model pravičnosti. Nekateri islamski konservativci namreč EU pogojevanje interpretirajo kot sredstvo za rešitev izpod spon državnega pritiska, ki se izvaja nad konservativnimi skupinami v Turčiji. Po drugi strani pa drugi akterji v tem procesu vidijo ošibitev turške enotnosti in kemalizma in menijo, da želi EU razdeliti Turčijo (Usul 2011, 176).

Čeprav obdobja intenzivnejše integracije in pristopnih pogajanj nedvomno še posebej vplivajo na spremembe in reforme na nacionalni ravni (Diez in dr. 2005, 3), saj politične stranke držav izoblikujejo svoja stališča (do reform, EU in evropeizacije) predvsem v obdobju pristopanja in pogajanj (Korkut 2009, 2, 4), to ne pomeni, da se odnos do evropeizacije ni izoblikoval že prej, torej zgodovinsko. Evropeizacijo v Turčiji moramo zato razumeti kot inkrementalni proces, za katerega so potrebne longitudinalne analize, kajti prav zaradi teh dolgotrajnih inkrementalnih procesov ima proces evropeizacije v Turčiji moč preko kognitivnih vplivov na identitete in ideje akterjev (Buhari 2009, 102).

Na podlagi tega je za osmišljanje vpliva evropeizacije v Turčiji koncept evropeizacije treba definirati širše. Evropeizacijo lahko razumemo kot kognitivni in diskurzivni proces vzpostavljanja vezi, primerjav, sporov in učenja, predvsem pa sprejemanja ali nesprejemanja Evrope, kot normativnega modela vrednega posnemanja. Pri tem je pomembno tudi, kako turški akterji domnevajo, da jih dojemata Evropa. Razumevanje in pomen evropeizacije (pozitivno ali negativno), sprejemanje evropeizacije (na primer želja po pripadanju) kot normativnega modela in percepcije lokalnih akterjev o evropskem odnosu do Turčije bodo imeli vpliv na to, ali se bodo dogajale policy in politične spremembe v skladu z evropskimi normami, predvsem na področju mehke zakonodaje. Zato v procesu evropeizacije v Turčiji trdim, da je trenutek identifikacije Turčije z Evropo/evropskostjo zelo pomemben dejavnik, ki vpliva na uspeh oziroma vpliv evropeizacije v Turčiji. Razumevanje tega odnosa ter kakšen pomen in zakaj akterji pripisujejo določene pomene, pa temelji na možnostih in omejitvah lokalnega konteksta (želja in zmožnost za reforme, pričakovanja), ter na interakcijah med akterji. Evropeizacijo v tem smislu lahko razumemo kot referenco, na katero se akterji nanašajo (zavedno in nezavedno) za utrditev svojih položajev in izpolnitev interesov v lokalnem okolju. S tem dobimo odgovor na vprašanje, zakaj in kdaj je za islamske struje

evropeizacija pomembna, ter kako se to odraža na sprejetih politikah, predvsem na področju mehke zakonodaje.

Evropa in biti del Evrope ali EU je torej zelo dominanten diskurz oziroma hegemonski boj (Alpan 2011), ki Evropo interpretira kot ideal že od 19. stoletja. Alpanova tako trdi, da je moč, ki izhaja iz tega hegemonskega diskurza Evrope, tista, ki tudi povzroči konstrukcijo političnih antagonizmov v Turčiji, še zlasti po letu 1999, ko je sprejeta turška kandidatura. Namreč po letu 1999 je diskurz o Evropi prevzel drugi, novi akter, ki je bil prvotno nenaklonjen evropeizaciji, to je politični islam. Državni udar leta 1980 in obdobje vojaške vladavine je namreč pomenil propad projekta »zahodnizacije« in modernizacije po demokratičnih principih, hkrati pa je po tem obdobju sprožil nastanek mnogih akterjev, ki so od kemalistov prevzeli dominantno vlogo in tudi proevropski diskurz. Kemalisti so od tega obdobja naprej spremenili razumevanje Evrope kot modela, saj so postali namreč evroskeptiki, diskurz proevropeizacije pa so prevzeli novi akterji, predvsem stranka AKP po prevzemu oblasti leta 2002, čeprav je bilo to takrat skoraj nemisljivo. Namreč do tega trenutka so islamski akterji evropeizacijo razumeli kot zunanje vsiljen in tuj proces, EU pa so razumeli kot krščanski klub. Toda po letu 2002 se je politični islam izkazal za močno proevropsko vodilno silo v Turčiji. Namreč Evropa in EU sta nenadoma za islamske akterje dobili nov pomen. V evropskem projektu so po novem priložnost videli prav islamski akterji, ki se na Evropo naslanjajo kot na demokratizacijsko normo, ki spodbuja spoštovanje človekovih pravic. Zanje morebitno članstvo v EU predstavlja predvsem večji demokratični prostor in ustanovitev pravičnega sistema vladavine (Canefe in Uğur 2004, 4–8). Zato Uğur in Canefe opozarjata, da je treba problematizirati obstoječe paradigme predpostavk fiksnega modela akterjev, ki prevzemajo neki (proevropski) diskurz, saj v nasprotnem primeru ne moremo zaobjeti družbene, politične in ekonomske dimenzije sprememb v Turčiji, ki so povzročile spremembo pomena projekta EU (Canefe in Uğur 2004, 4).

Evropa je za turške akterje – predvsem po letu 1999 – zelo politizirano in sporno področje. Evropa namreč predstavlja področje spora in boja domačih akterjev za definicijo in oblikovanje političnih identitet in pozicij v turški politični in družbeni sferi. Sfera političnega oziroma *politično* pa je odprta, nefiksirana in sporna, kjer potekajo diskurzivni boji za fiksacijo pomenov in identitet. Zato je problematično fiksirati (predvsem) religijske akterje, saj se njihove identitete v procesu boja spreminjajo. Literaturo o evropeizaciji je zato treba dopolniti in Evropo ter evropeizacijo razumeti ne kot nekaj fiksnega (*Europe-as-fixity*), niti zgolj kot samo konstrukt (*Europe-as-construct*), temveč tudi kot spor (*Europe-as-contestation*) (Alpan 2011), kjer Evropa pridobiva nove pomene v diskurzivnem boju po redefiniciji pomena Evrope (Visier 2009, 7; cf. Kaliber 2008).

Percepcija Evrope in predanost projektu pripadnosti Evropi se torej spreminja in je posledica notranjih in zunanjih sprememb. Percepcije in delovanje kemalistov, tako kot percepcije in delovanje islamskih akterjev, se je v odnosu do Evrope popolnoma spremenilo, glede na spremenjena pričakovanja. Sprememba razumevanja evropeizacije pa nakazuje vpliv evropeizacije kot normativne moči, zato je treba pogledati, kaj je EU pomenila v turškem kontekstu (Canefe in Uğur 2004, 6). Namreč evropeizacija ni proces, ki bi potekal v družbenem vakuumu, temveč se vedno dogaja v nekem kontekstu, v odvisnosti struktur in akterjev, ki ta kontekst sestavljajo. Po drugi strani pa, kljub temu, da je turška evropeizacija (spremembe, reforme) zelo motivirana s strani EU, to ne pomeni, da je Evropa/EU edini razlog, ki vpliva na spremembe in demokratizacijski proces v Turčiji. Tu je pomembna predvsem vloga civilnega gibanja, ki je spodbujalo družbeno-politične spremembe. Vsekakor pa EU igra bistveno vlogo tudi pri spodbujanju notranjih sprememb, še posebej z vplivom, ki ga pritiski EU nudijo domačim akterjem. Le-ti imajo na podlagi referenc na EU, torej uporabe EU kot sredstva, večjo pogajalsko moč za doseg svojih ciljev. Predvsem so to akterji in gibanja, ki so si kot cilj zadali posvojitve liberalnih demokratičnih vrednot (Müftüler-Baç 2005). Evropa tako predstavlja zgled liberalne demokratične družbe, predvsem za borbe za človekove pravice in civilnodružbene organizacije na področju zaposlovanja.

Vpliv normativne oziroma kognitivne moči, ki jo ima EU, odraža celo zelo subjektivne reakcije Turčije na zavračanje ali pohvale s strani EU. Literatura navaja (Acar in Altunok 2012; Müftüler-Baç 2005; 2009) da ambivalenten in dvoumen odnos EU do Turčije povzroča občutek zavrnitve in nespoštovanja njenih vrednot, kar ustvarja padec navdušenosti turških politikov za vstop v EU. Toda nekateri viri navajajo, da se podpora reformam nadaljuje kljub visokim kompromisom, kljub dvoumnim in nejasnim sporočilom s strani EU in odsotnosti večjih pritiskov evropskega pogojevanja (spremembe se nadaljujejo predvsem na področju manjšin, vojske, vladavine prava, socialne varnosti ter regionalnih in zaposlitvenih politik) (Börzel in Soyaltın 2012, 14). Tukaj avtorici mislita predvsem na stranko AKP, ki se prilagaja kljub visoki ceni oziroma kompromisom, ki niso nujno kompatibilni z njihovo usmerjenostjo in se sprašujeta, zakaj je tako (Börzel in Soyaltın 2012, 6–7). AKP naj bi se tako šele pozno zavedla, da EU prinaša ne samo prednosti, temveč tudi omejitve, ki jo omejujejo predvsem pri zasledovanju svojih vrednot. Namreč dvojni standardi in nejasnosti pozicije EU do Turčije povzročajo tako imenovano evroutrujenost (*euro-fatigue*) stranke AKP (Usul 2008). Evroutrujenost stranke AKP po mnenju Usula lahko vpliva na odločevalski proces AKP in politiko stranke do integracije z Unijo, saj le-ta ni ustvarila ugodnih pogojev za tiste politike, ki neposredno zadevajo stranko AKP in njene konservativne podpornike. To je predvsem vprašanje dostopa pokritih žensk do univerzitetne izobrazbe in

dela v državni upravi, ter reforma statusa Odbora za visoko šolstvo (*Yükseköğretim Kurulu – YÖK*) in maturantov verskih šol İmam Hatip, katerim je omejen vpis na fakultete.¹²⁷ Namreč omenjene omejitve vernih muslimanov niso bile nikoli omenjene v Poročilih o napredku, v Pristopnem partnerstvu (*Accession Partnership*) ali drugih EU dokumentih. EU ni niti kritizirala nedemokratičnih procesov, kot je poskusa državnega udara 28. februarja 1997, kar po mnenju Usula kaže na dvojne standarde EU in prispeva k povečanju evroskepticizma med konservativnimi krogi (Usul 2008).

Med drugim je po mnenju Müftüler-Baçeve (2000) EU s pogajanjem z Bolgarijo in Slovaško, ki nista imeli stabilnejše demokracije v primerjavi s Turčijo, izgubila legitimnost kot nepristranska in kredibilna organizacija, s tem pa je omejila svoj vpliv na demokratizacijo v Turčiji, na katero je vplivala že v 80. in 90. letih. Evropa daje dvoumna sporočila, saj po eni strani zatrjuje, da Turčija mora postati del EU, po drugi strani pa poudarja težave, ki bi jih Turčija prinesla s seboj v primeru članstva. Nekatere struje v EU predlagajo pridruženo članstvo in reprezentacijo Turčije, kar daje misliti turški politikom in civilni družbi, da Turčija ne bo nikoli sprejeta kot polnopravna članica, to pa povzroča nadaljnje kritike o nepravilnem obravnavanju (cf. Öniş 2010, 364–365). Zato odnose med Turčijo in EU Uğur (1999) opisuje kot dilemo spodbujevanja in pripravljenosti (*anchor-credibility dilemma*), ki pravi, da je glavni problem tega odnosa odsotnost zadostne pripravljenosti tako evropskih kot tudi turških elit k procesu in sprejetju turškega članstva, kar na eni strani povzroča dvoumne signale. Odsotnost jasne vizije o članstvu v Uniji kaže na to, da Evropa ni sposobna ustvariti jasne obveze, ki bi spodbudila turške lokalne elite k reformam, po drugi strani pa turške elite niso sposobne se soočiti z notranjimi političnimi in ekonomskimi nestabilnostmi, kar je v EU povzročilo dvom o resnični pripravljenosti Turčije k cilju evropeizacije.

Toda Turčija vztraja pri spremembah tudi v primeru, ko se jasna perspektiva članstva ne izkaže. Börzelova in Soyaltınova (2012, 12) menita, da je AKP, ki po njunem mnenju ni nujno prozahodno in liberalno usmerjena, nedvomno pod vplivom EU, četudi to predpostavlja visoko ceno, četudi te zahteve niso nujno kompatibilne s celotno politično orientacijo AKP in četudi prihodnje članstvo morebiti ne bo opcija. Predsednik vlade in predsednik stranke AKP Erdoğan (2005a) je tako izjavil, da: »Turčija mora biti sprejeta v Evropsko unijo. Če ne bomo spremenili ime kopenhagenskih kriterijev v Ankara kriterije in nadaljevali z reformami. /.../

¹²⁷ Medtem ko se je dostop pokritih muslimank do izobrazbe neformalno uredil, saj lahko le-te sedaj obiskujejo univerze, pa se je AKP (pragmatično) odločila, da ne bo vztrajala pri tovrstnih zahtevah na drugih področjih. Tako je, recimo, odstopila od predloga za spremembo ustave, ki je predvideval dovoljenje dela pokritim muslimankam v državni upravi (Agos 2012). Konservativni krogi pa to odločitev pojmujejo kot izdajo. Konservativni krogi kritizirajo tudi EU zaradi dvojnih standardov, saj je Evropsko sodišče za človekove pravice v tožbi Leyle Şahin, ki je bila izključena z univerze zaradi pokrivanja, proti državi ugodilo slednji.

Na poti integracije z EU ni povratka za Turčijo, prav tako ni drugih alternativ«. Takšno parafraziranje po mnenju Öniša izraža pomen procesa reform za turško politično in ekonomsko prihodnost. Ti kriteriji so referenca za napredek in so pomembni za Turčijo samo, ne glede na to, ali Turčija postane članica EU ali ne. Napredek pa ne bi smel biti preveč odvisen od ambicij morebitnega članstva v Uniji (Öniş 2010, 366).

Toda poudarek omenjenih avtorjev, ki opazajo napredek in reforme, kljub dvoumnim sporočilom Evrope, se ne dotika področij mehke zakonodaje. Zato se osredotočam na analizo oblikovanja politik na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva v obdobjih različne identifikacije z Evropo. Tako v obdobju negativne identifikacije z Evropo oziroma v obdobjih umika podpore in navdušenja nad vstopom domnevam, da se padec vpliva evropeizacije najprej opazi na področju mehke zakonodaje, to je tistih politik, ki sodijo v področje enakosti spolov in intimnega državljanstva, in ki se tičejo občutljivih družbenih vrednot (položaj žensk, družina, otroci ipd.) in ki niso pod neposrednim nadzorom EU v obliki trde zakonodaje ali EU-izacije. Namreč politike, kjer se reforme nadaljujejo, zadevajo večinoma tista področja, ki so neposredno v domeni EU direktiv (ekonomskih kriterijev, vladavine prava, manjšin, vojske, socialne varnosti in regionalnih in zaposlitvenih politik – področja, ki jih EU najbolj spremlja), hkrati pa so to tudi področja, katerih reforme koristijo stranki AKP za utrditev svojega položaja na nacionalni ravni in položaju Turčije na regionalni in mednarodni ravni.

Vpliv evropeizacije in pritiski pogajanj za članstvo v EU so se po mnenju Ulusoya (2007, 487) tako pridružili že obstoječim notranjim in drugim zunanjim dejavnikom. Med notranje dejavnike sodijo nacionalni akterji (na primer tisti, ki zahtevajo demokratične reforme ter spremembe družbenega in političnega sistema), ekonomska kriza in notranja ideološka kriza v 80. in 90. letih, med zunanje pa mednarodni vplivi in spremembe v odnosih moči med državami. Pozornost na interaktivnih pristopih, ki temeljijo na povezavi tako domačih kot tudi mednarodnih (zunanjih) struktur in pritiskov lahko prispeva k pojasnjevanju političnih sprememb v Turčiji. Analiza vpliva evropeizacije na turško politiko in politike zahteva pozornost in analizo obstoječih struktur, akterjev in diskurzov; zahteva povezave med socializacijo in učenjem, idejnimi spremembami, mednarodnimi pravnimi obvezami, EU vplivom, domačimi procesi sprememb ter vlogo in močjo družbenih akterjev v Turčiji (islamski akterji, civilna družba) (torej makro-, mezo- in mikroanaliza ob hkratnem upoštevanju zunanjih in notranjih vplivov) (Ulusoy 2007, 477–478). Poudarek na akterstvu in delovanju je tudi po mnenju Buharijeve (2009, 110–118) potreben za razumevanje evropeizacije v turškem kontekstu, kar pa zahteva tudi primerne metodološke prijeme, ki sem jih že omenila, predvsem spremljanje procesa (*process-tracing*) in časovnih presekov

(*timing*), s katerimi lahko ugotovimo, kdaj, kako in do kakšne mere je EU pomembna za akterje in kako se pomeni, ki jih akterji pripisujejo procesu evropeizacije, spreminjajo kot posledica učenja. Pomembno je tudi, kdo in kako uporablja EU, ter kdo ima moč upomenjanja in delovanja (na primer vladni in nevladni akterji, islamski akterji, ženske organizacije, nacionalistični in kemalistični akterji, vojska ipd.),¹²⁸ kar pa je posledica notranjih interakcij in sprememb.

Tukaj je še enkrat opazno, kako pomembna je vloga, ki jo igrajo DK pristopi pri razumevanju sodobnih trendov evropeizacije in odnosov med EU in Turčijo, ki so posledica kognitivne (pomen percepcij), normativne (pomen vrednot) in diskurzivne (pomen upomenjanja in diskurzivnih bojev o razumevanju evropskih vrednot) dimenzije procesa evropeizacije, ter interaktivne dinamike odnosov med akterjem in strukturo, ki omejuje, hkrati pa omogoča delovanje subjektov. Tudi Canefe in Uğur (2004, 9) menita, da lahko takšni pristopi temeljitejše pojasnijo evropeizacijo v Turčiji in predvsem spremembo paradigme ali »nenavadnega fenomena«,¹²⁹ ki jo predstavlja politika islamskih akterjev, ki pospešeno sprejemajo reforme za vstop v EU. Odzivi lokalnih akterjev pa pomembno vplivajo tudi na razvoj same EU.

Glede na opisane značilnosti, na katere opozarjajo raziskovalci, in glede na raziskane opredelitve evropeizacije opredelim tri tipe evropeizacije v Turčiji, ki jih umestim v longitudinalno analizo različnih obdobj.

¹²⁸ Obstaja namreč pomanjkanje raziskav, ki bi analizirale vpliv evropeizacije predvsem na civilno družbo, njen razvoj in vlogo pri pospeševanju procesa evropeizacije. Pomemben je odnos med EU ter vladnimi in civilnimi akterji pri turški politični reformi. Pomembno je tudi pogledati, kako se evropeizacija odraža med različnimi civilnodružbenimi akterji, na primer med religijskimi, ženskimi/feminističnimi in aktivisti za pravice istospolnih (LGBT), ter kako te organizacije Evropo/EU oziroma evropeizacijo interpretirajo in uporabljajo.

¹²⁹ Sicer obravnavanje podpore političnega islama projektu EU kot »nenavadnega«, kar je prisotno pri skoraj vseh avtorjih, nakazuje esencialistične predpostavke, ki *a priori* sprejemajo islamske akterje kot fiksne in kot antitezo evropskemu projektu in torej *a priori* nezmožnost združitve teh dveh diskurzov. Podobnih problematizacij ni videti na primeru krščanskih diskurzov; prav nasprotno, ti so ponekod videni kot temelj evropskega projekta.

Preglednica 4.1: Tipi evropeizacije v Turčiji

TIP EVROPEIZACIJE	ZNAČILNOSTI	RAVEN IN SMER DELOVANJA
Zgodovinska evropeizacija	<ul style="list-style-type: none"> - kognitivni, normativni in diskurzivni vpliv - ponotranjenje norm in vrednot - socializacija politične elite - mimetizem ali zgledovanje po evropskih državah - redefiniranje pomenov evropeizacije (pozitivni, negativni) - posledica odnosa med akterji in strukturo 	<ul style="list-style-type: none"> - identitetna raven - državni nivo (predvsem na ravni vladnih akterjev/oblikovalcev politik), - enosmerna iz Evrope v Turčijo - zgodovinska/longitudinalna smer delovanja
Mehka evropeizacija	<ul style="list-style-type: none"> - kognitivni, normativni in diskurzivni vpliv - ponotranjenje norm in vrednot - mimetizem ali zgledovanje po različnih praksah v evropskih državah - neformalni pritiski in vpliv različnih političnih in civilnih akterjev (EU, stranke, institucije/organizacije, civilna družba), - rezultat povezovanja in mreženja akterjev oziroma posledica interakcij in sporov med akterji, - posledica socializacije, učenja in izkušenj, - vpliv na področju mehke zakonodaje, - (selektivna) uporaba evropeizacije - povratni vplivi na razvoj in razumevanje procesa evropeizacije, 	<ul style="list-style-type: none"> - medakterska (vladni, civilni) - meddržavna - večnivojska - horizontalni vplivi - pristop od spodaj navzgor
EU-izacija	<ul style="list-style-type: none"> - pogojevanje EU (predvsem v času pristopnih pogajanj) pri sprejemanju pravnega reda EU, - vpliv na področju trde zakonodaje 	<ul style="list-style-type: none"> - EU nivo - nivo državnih vlad - vertikalni vpliv - pristop od zgoraj navzdol - medvladna pogajanja

Zgodovinska evropeizacija ni povezana z nastankom formalne ES/EU, vendar pa predstavlja ključni element pri razumevanju vpliva konteksta evropeizacije v Turčiji oziroma pri razumevanju delovanja akterjev in njihovega odnosa do Evrope in evropeizacije. Namreč zgodovinska evropeizacija pomeni izoblikovanje različnih pomenov, ki jih evropeizacija nosi, predstavlja pa tudi odraz notranje dinamike, to je razumevanja evropeizacije v odvisnosti od longitudinalnega odnosa med strukturo in akterji, v odvisnosti od zgodovinskih interakcij med akterji ter v odvisnosti od obstoječih odnosov moči in dominantnih diskurzov. Ti odnosi in interakcije ter pripisovanje različnih pomenov evropeizaciji, za akterje predstavlja okvir delovanja (bodisi razumevanje evropeizacije kot pozitivne normativne obveze, bodisi kot razumevanje evropeizacije kot negativnega modela), ki vpliva na delovanje akterjev in oblikovanje politik (bodisi se bodo evropeizaciji prilagajali, jo zavračali ali pa jo uporabljali za doseganje svojih ciljev).

Mehka evropeizacija ima podobne značilnosti kot zgodovinska evropeizacija, predvsem z vidika pripisovanja pomenov oziroma kognitivnega, normativnega in diskurzivnega vpliva evropeizacije. Pomembna razlika med zgodovinsko in mehko evropeizacijo pa je ta, da je zgodovinska evropeizacija delujoča predvsem na mimetični in identitetni ravni in deluje enosmerno iz Evrope, po kateri se turški akterji zgledujejo ali pa jo zavračajo. Pri tem ni nobenega povratnega vpliva na sam proces evropeizacije. Mehka evropeizacija je posledica povezovalnih procesov v ES/EU in se dogaja na več ravneh, kjer različni državni in civilni akterji (so)delujejo med seboj oziroma stopajo v interakcije in spore. V socializacijskih procesih učenja in pridobivanja izkušenj evropeizacijo uporabljajo kot sredstvo pri svojem delovanju (bodisi kot zgledovanje po dobrih praksah in ustreznih rešitvah, ki nosijo legitimnost za aplikacijo na državni nivo, bodisi kot negativni model ipd.).

Po obdobju sprejetja turške kandidature za članstvo v EU leta 1999 se začne formalno pogojevanje EU in sprejemanje evropskega pravnega reda, kar označim za EU-izacijo. Ta tip evropeizacije je vertikalno usmerjen od zgoraj navzdol, saj se morajo države prilagajati obvezam. Vendar je tudi EU-izacija prepletena z drugima dvema tipoma evropeizacije, ki določata pomen in vpliv evropeizacije; predvsem na tistih policy področjih, kjer EU daje zgolj smernice in priporočila (mehka zakonodaja), ter tudi na polity in politics nivoju. Mehka in zgodovinska evropeizacija vplivata na EU-izacijo tudi na področju trde zakonodaje, saj sta od pripravljenosti in želje akterjev po adaptaciji odvisna potek in način vpliva EU-izacije. Namreč brez normativne in idejne podpore evropeizaciji (EU-izaciji) ima le-ta omejen vpliv.

4.3 Posledice aplikacije DK pristopov pri analizi religije – religijski diskurz in religijski akterji

Družbena konstrukcija pomenov in diskurzivni pristopi problematizirajo trditev, da je religija pojav *sui generis*. DK in diskurzivni pristopi razumejo konstrukcijo pomenov religije kot del diskurzov o religiji, ki so se oblikovali pod določenimi zgodovinskimi pogoji oziroma v določenem kontekstu in so se pozneje materializirali kot vednost o religiji v različnih disciplinah na univerzah. Diskurzivni pristopi torej historizirajo diskurze ali vednost o religiji. Posledica tega je, da ni več treba uporabljati generične definicije religije, saj bi bilo to protiproduktivno. Definicije so namreč konstrukcije, ki vsebujejo trditve in izjave, ki religiji pripisujejo pomene in tako organizirajo sistem vednosti. Definicija sama postane objekt raziskave, ne pa njeno sredstvo (Stuckrad 2013, 11; cf. Dubuisson 1998/2007). Tudi izven znanstvenih analiz lahko religijo razumemo kot prazni ali sporni označevalec, za fiksacijo pomena, katerega se borijo različni akterji. V skladu s teorijami diskurza lahko pomen religije obravnavamo kot skonstruiranega in v specifičnem kontekstu fiksiranega. Toda če

upoštevamo, da se v določenem kontekstu pomen religije fiksira, moramo upoštevati tudi, da se spreminja. Navidezno (predvsem zaradi dogem in religijskih tekstov) je ta sprememba manj vidna skozi čas, vendar je prisotna. Sicer je znano, da obstajajo ne samo različne skupine ali sekte znotraj ene religije, temveč tudi različne interpretacije religijskih pravil, praks in dogem znotraj posamezne religijske sekte.¹³⁰ Na splošno se trdi, da religija vsebuje neke splošne predpostavke, s katerimi se večina vernikov strinja. Toda bolj kot se oddaljujemo od abstraktnejših form (na primer dogme), ki določajo vsebino religije, bolj se spremembe in različne interpretacije vidijo v praksi (na primer herezije, ortodoksije, feministična gibanja, sekte, različne pravne šole, delitve ali shizme znotraj religij ipd.). Te razlike v praksi pa nam kažejo prav vpliv moči v diskurzivni konstrukciji, saj so določene razlage sprejete kot »prave«, druge pa kot napačne, to pa je odvisno od moči in diskurzivnih bojev, v katerih izide ena vednost kot hegemonška, druge pa so marginalizirane (na primer herezije).

Treba je torej poudariti dejstvo, da je tudi »ista« religija (oziroma pravila znotraj ene religijske smeri) lahko razumljena na mnoge načine preko različnih religijskih akterjev, zato se tudi razvijajo mnoge prakse, interpretacije, razumevanja temeljnih predpostavk neke religije, in ne nazadnje tudi boji za »pravilno« interpretacijo religije ali kritike dominantnih interpretacij religije (na primer feministične reinterpretacije religije proti mizoginim interpretacijam moško dominiranih religijskih interpretov).

Namreč religija – tako kot vsaka druga kategorialna in praktična entiteta – se vzpostavlja družbeno-politično (prostorsko in časovno, torej kontekstualno) v odvisnosti od odnosa med akterji in strukturami ter konfliktov in sporov med akterji. Religija torej ni fiksna, temveč se spreminja, razumevanje religije pa torej definirano politično v vsakem kontekstu posebej. Lincoln v zvezi s kontekstualizacijo religije pravi naslednje: »Historično /ali kontekstualno, op. a./ razumevanje religije pomeni diskusijo o časovnih, kontekstualnih, umeščenih, opredeljenih, človeških in materialnih dimenzijah tistih diskurzov, praks in institucij, ki karakteristično predstavljajo sebe kot večne, transcendentne, spiritualne in svete«

¹³⁰ Znotraj islama tako poznamo grobo delitev na sunite, šiite in karidžite, znotraj le-teh pa obstajajo še druge delitve in pravne šole. Na primer sunizem pozna štiri različne pravne šole: hanifi, maliki, šafii in hanbali, ki vsaka določene elemente religije oziroma svetih tekstov in praks interpretira drugače. Šiiti pa se delijo med drugim tudi na dvanajstnike, ismailite, alavite ipd., medtem ko je smer karidžitov le maloštevilna. Obstaja tudi posebna veja islama, tako imenovani sufizem ali mistični islam. Sufizem je ezoterično mistično gibanje, ki nastane kot odgovor materialističnemu islamu. Sufisti poudarjajo pomen asketizma (Smrke 2000, 271–272). Zelo znan pripadnik sufizma Mevlana ali Rumi je v 13. stoletju živel na območju današnje Turčije. Sufizem je zato v Turčiji zelo prisoten. V okviru turškega sufizma so zelo znani redovi Nakšibendi, Bektaši in Nuri oziroma gibanje Fethullah Gülena, ki živi v izgnanstvu v ZDA (cf. Yavuz 2003). Vpliv teh redov na turški islam je le-tega izoblikoval v specifično verzijo. Zelo vplivni Nakšibendi predstavljajo zmerno vejo islama, ki se je oddaljila od radikalnih skupin.

(Lincoln 1996). Religija je torej odprt in sporen koncept, ki ni homogen, zato se pojavljajo pojmi, kot reislamizacija, tradicionalni islam, moderni islam ipd.¹³¹ Religija torej predstavlja »teren pomenov«, ki so podvrženi različnim reinterpreteracijam in konfliktom z družbeno-političnimi posledicami (Haynes 2011, 21). Gre namreč zato, da se nekateri diskurzi znotraj religije vzpostavijo kot dominantni in drugačne poglede izključujejo, nadzorujejo ali oblikujejo in s tem vplivajo na oblikovanje svetih zakonov.

Religija je mnogokrat povezana z drugimi družbenimi koncepti, kot na primer konservativizem in tradicionalizem. Mnogokrat sovpadajo na takšen način, da ne vemo, ali je nekaj »izvorno« religijsko ali ne. Toda prav v tem je problem, saj ko predpostavljamo, da je nekaj religijsko in če iščemo religijske »izvore« ali fundamente, potem lahko zapademo v ideološki diskurz iskanja avtentičnosti neke entitete, kot je religija, in zatem fiksacije tega, kar naj bi religijsko predstavljal. Vprašanje torej postane, kaj sploh je religijska dogma/resnica, kaj sploh je religijsko, oziroma kaj definiramo kot vsebino religijskega. Namreč značilnosti, kot so konservativnost, antiliberalnost, patriarhalnost ipd., je treba prepoznati po funkciji, ki jo imajo in opravljajo (so torej prazni označevalci, katerih vsebina se napolni), ne pa po predznaku, ki jo pripisujemo akterjem, ki naj bi te značilnosti nosili (na primer religijski akterji so *a priori* razumljeni kot konservativni), ker to odvrta pozornost od patriarhalnosti, konservativnosti in antiliberalnosti drugih akterjev (recimo sekularnih akterjev). Seveda konservativnost ni nujno zgolj religijska značilnost. Aratova (2009, 14) ločuje med religijsko in sekularno konservativnostjo, s čimer nakazuje na možnost različne interpretacije pomena konservativnosti. Po mnenju Aratove obstaja vsebinska razlika med kemalističnimi konservativci in islamskimi ali religijskimi konservativci. Čeprav se njihovi pogledi v konservativnem smislu lahko prepletajo in prekrivajo, ter v konservativnem duhu lahko omejujejo ženske možnosti in jih potiskajo v zasebno sfero, je po mnenju Aratove religijski pogled ali svetovni nazor drugačen od sekularnega v tem, ker se legitimizira in upravičuje z referenco na svéto oziroma boga, kar krepi moč argumenta. Sicer je legitimizacija enega in drugega konservativizma res drugačna, vendar to ne vpliva na učinke, saj je v praksi rezultat podoben. Poleg tega konservativizem ni nujno prisoten na vseh področjih. Haynes (2011, 36) pravi, da družbeni konservativizem islamistov ne pomeni nujno tudi političnega konservativizma (ali ekonomskega konservativizma, op. a.), to je nepripravljenosti ali nepodpori političnim spremembam.

¹³¹ To nam kažejo tudi sodobni dogodki. V Turčiji islamisti težijo k vstopu v EU, kar je za mnoge presenečenje; leto 2011 je zaznamovala tako imenovana arabska pomlad; po svetu so vedno glasnejša tudi islamska feministična gibanja ipd.

Tudi konservativizem in tradicionalnost lahko razumemo kot prazne označevalce, katerih pomen se spreminja. Kot pravita Bevir in Rhodes (2002, 140–141), so tradicije naključne, stalno se razvijajoče in locirane v zgodovinskem kontekstu. Sicer so res prenesene iz generacije v generacijo, vendar niso fiksne, statične oziroma ne ostajajo enake. Namreč delujoči subjekti se prilagajajo in tudi zavračajo tradicije, ter jih s tem tudi spreminjajo in razvijajo. Enačenje tradicij z nekimi fiksnimi karakteristikami je zato esencialistična zmota. Zato je potrebna redefinicija pojmov, kot so tradicionalno in konservativno v neesencialističnem smislu, da se izognemo lažnemu in trajnemu občutku o njihovi objektivni realnosti (naturalizaciji ali reifikaciji). Takšen pristop pa razkriva konstrukcijo teh konceptov in vsebine njihovih pomenov, kar se dogaja v odnosu med akterjem in strukturo, z diskurzivno konstrukcijo in v interakciji med akterji. Podobno razumevanje lahko apliciramo tudi na koncept sekularizma,¹³² ki ima v Turčiji zelo pomembno mesto. Avramopouloujeva in dr. (2012, 37–38) sekularizem označijo za stičiščni koncept (*hub concept*), ki je nenehno preoblikovan, v odvisnosti od kontekstualnih pogojev njegove artikulacije, ki je pluralna. Avtorji zato poudarjajo diskurzivno heterogenost koncepta sekularizma. Zato ne moremo analizirati konceptov (kot so religija, sekularnost, konservativizem, enakost spolov, svoboda, človekove pravice ipd.) neodvisno od njihovih specifičnih pogojev diskurzivne formacije in kontestacije (sporov) znotraj političnih in institucionalnih diskurzov, ki določajo prevladujoči referenčni okvir, ki nato vpliva na to, kako nekdo interpretira politične zadeve in ustavne principe. Namreč v Turčiji tako islamisti kot tudi kemalisti uporabljajo iste koncepte in se naslanjajo na ustavne principe, toda le-tem pripisujejo medsebojno izključujoče pomene (Kreinath 2009, 87). Kardamova (2005, 62, 77) tako meni, da je razumevanje enakosti spolov v Turčiji zelo odvisno od družbenopolitičnega konteksta. Tako tudi Çarkoğlu in Toprakova (2006) ocenjujeta, da Turki nimajo jasnega mnenja o pomenu šeriata. Čeprav je leta 1999 21 %, leta 2006 pa 8,9 % prebivalstva podpiralo šariat, se pri podrobnejših vprašanjih o pomenu šeriata (na primer, ali bi želeli, da šariat ureja civilno pravo, zakon oziroma zakonsko nezvestobo ipd.) pokaže, da prebivalci ne podpirajo strogih pravil šeriata. Zato avtorji sklepajo, da ni mogoče enoznačno zaključiti, da Turki podpirajo šeriatsko pravo, saj je koncept šeriata pri ljudeh različno interpretiran.¹³³

¹³² Prav tako sekularnost oziroma nesekularnost, kot tudi laičnost in nelaičnost države si moramo predstavljati kot kontinuuma, ki vsebujeta mnoga vmesna stanja in variacije. Haynes meni, da če razmišljamo le v smislu dveh možnosti (sekularna/laična vs. ni sekularna/ni laična), ne bomo pravilno zadeli stanja v nobeni državi (Haynes 2011, 14–15).

¹³³ Tudi Ahmedova (1992) navaja, da veliko ljudi (žensk in moških), čeprav trdijo, da so za šariat, sploh ne vedo, kaj šariat pomeni oziroma imajo o njem različne predstave in zanje pomeni različne stvari. V praktičnem smislu šariat velikokrat služi avtoritarnim islamističnim režimom. Zato moramo statistične podatke o vrednotah umestiti v dinamiko odnosov med različnimi akterji v turškem specifičnem kontekstu, ter upoštevati različne interpretacije in razumevanje pomena konceptov. Ne nazadnje ima lahko vpliv na statistične podatke tudi obstoj

Način upomenjanja in delovanja se razlikuje pri različnih religijskih skupinah. Obstajajo torej razlike znotraj religijskega diskurza (dominantni, marginalni religijski diskurzi), ki se do družbeno političnih tem drugače opredeljujejo, čeprav lahko za vse rečemo, da so religijski, ker izhajajo iz religijskih predpostavk. Mnogi pogledi izražajo nagnjenje k fiksaciji identitet religijskih akterjev, hkrati pa s tem fiksirajo tudi identiteto in vrednote politične sekularne levice (v Turčiji jih predstavljajo kemalisti in stranka CHP), ki naj bi bila sekularna, moderna in liberalna *per se* oziroma kot antiteza religijskim akterjem in političnemu islamu. Okvirjanje nekega problema pa ni utemeljeno na značilnostih nekega akterja ali stranke oziroma njim pripisanega diskurza (religijski akter, ki predvidoma deluje v okviru religijskega diskurza), temveč je odvisno od intersubjektivnih interakcij in odnosa akter-struktura, ki vplivajo na delovanje, upomenjanje ter tudi interese in identiteto. Primer so, recimo, ženska ali feministična gibanja znotraj religije, ki prav tako uporabljajo religijo kot referenco in delujejo v skladu z religijskim diskurzom, toda njihovo obravnavanje na primer pozicije žensk v religiji, razumevanje enakosti spolov, pravic žensk do izobrazbe in dela ipd. se lahko zelo razlikuje od (običajno dominantnejših patriarhalnih) oblik religijskega diskurza.

Torej odnosi med akterji in strukturo (na primer med državo in družbo) v določenem zgodovinskem obdobju vplivajo na to, kakšen pomen in posledično tudi vlogo bo imela religija v državi in kakšna religijska gibanja bodo iz tega nastala. Vloga religije v državi pa je odvisna od statusa religije v konstitucionalnem (državno institucionalnem, op. a.) okviru in od religiji pripisanega družbenega pomena (Mitra v Haynes 2011, 15). Vpliv v družbi in politiki se torej spreminja in je odvisen od področja, v katerem je vpliv religije obravnavan (Wald v Haynes 2011, 13). Religijo torej lahko razumemo kot diskurzivno skonstruirano kategorijo,¹³⁴ ki se sčasoma v praksi in mišljenju ustali in normalizira. Ko so pomen, elementi in vloga religije fiksirani, pa religija postane diskurzivna praksa, ki se institucionalizira. Religija tako predstavlja sistem vednosti (lahko tudi ideologijo) oziroma diskurz *per se*, saj predstavlja družbeno vednost, ki jo določajo dogovorjena religijska pravila ali dogme (ki so seveda rezultat sporov).

Religijski diskurz je diskurz, ki družbene pojave in pomene obravnava z vidika religijsko utemeljenih pravil. Religijski diskurz je prisoten takrat, ko religija nastopa kot sredstvo osmišljanja nekega področja ali zadeve – na primer politik enakosti spolov. Religijske ideje, pomeni, znanje in prakse temeljijo na trenutno fiksiranih religijskih

uradnega in neuradnega mnenja. Murat Belge (2011a), turški akademik in publicist, tako pravi, da za države s strožjim in manj demokratičnim režimom, kot je bila Turčija v obdobju po vojaškem udaru v 80. letih, velikokrat velja, da imajo ljudje »uradno« in »neuradno« mnenje.

¹³⁴ Cf. Dubuisson (1998/2007) o zahodni konstrukciji religije.

predpostavkah.¹³⁵ Religijski diskurz producira pomene oziroma vednost, ki se materializirajo v konkretnih praksah (molitve, rituali, praznovanja) in dispozitivih (verske institucije kot RKC, islamska ulema – to je islamski teološki strokovnjaki, ter objekti, kot so cerkve, mošeje, šole) oziroma tudi v tekstih in razumevanjih (Biblija, Koran, hadisi, fatve,¹³⁶ zapisi o na primer vlogi ženske v islamu). Kot takšna religija določa družbena razmerja in predstavlja simbolni in kulturni okvir neke družbe in strukturira življenje skupnosti vernikov. Določa in vpliva torej tudi na sfero intimnega državljanstva, seksualnosti in reprodukcije, kjer regulira spolne režime. Analiza religije kot diskurza nam pomaga odkrivati njegove elemente v določenem tekstu; pri razmišljanju, okvirjanju in delovanju akterjev, ter v kontekstu in materialnem svetu (primer so dispozitivi oziroma infrastruktura, ki omogoča nastanek in obstoj tega diskurza).¹³⁷ Religijski dispozitivi pa so podvrženi spremembam, zato jih je treba historizirati (oziroma kontekstualizirati, op. a.) (Stuckrad 2013, 12). Teoretično se lahko vloga religije interpretira na neskončno mnogo načinov, religijski diskurz pa se lahko sreča ali križa in prepleta tudi z drugimi diskurzi, v okviru katerih se tudi reinterpretera (na primer odnos med islamom in nasiljem, odnos med islamom in mirom, odnos med islamom in patriarhatom, odnos med islamom in feminizmom, odnos med islamom in nacionalizmom, odnos med islamom in ekonomijo ipd.),¹³⁸ kjer smo vsak dan priča novim interpretacijam. Religijski diskurz se vzpostavlja v procesu političnih bojov in ustvarjanja politik. Religijsko se v političnem šele vzpostavlja in ni nekaj, kar je »predobstoječe« samo na sebi. Ustvarjanje religijskega pa je razvidno skozi čas, saj se religijski diskurzi (in okvirjanje, na katero vpliva) spreminjajo kot posledica odnosa akter-struktura in interakcij med akterji. V tem smislu je tudi »religija« dinamična kategorija, kolikor nanjo gledamo v kontekstu policy analize.

Kot sem pojasnila v poglavju o diskurzu, je diskurz oblika vednosti, ki določa razmišljanje in delovanje akterjev in kot takšen ni nekaj, kar bi akterji posedovali. Sicer pa se pogosto dogaja to, da se neke skupine akterjev istoveti z nekim diskurzom kot nosilce diskurza. Tako so na primer **religijski akterji** običajno enačeni ali identificirani z religijskim

¹³⁵ Za spremembo le-teh si nenehno prizadevajo oziroma se borijo različni akterji tako znotraj religije (religijski akterji) kot tudi zunaj nje.

¹³⁶ Hadisi so zapisi iz življenja in prakse preroka Mohameda in njegovih tovarišev, ki dopolnjujejo Koran, fatve pa so islamske religijske odločitve oziroma mnenja učenjakov in uleme o islamskih pravnih zadevah.

¹³⁷ Na primer vloga institucije RKC pri interpretaciji katolicizma in njegovih pravil, vloga srbskega patriarha pri interpretaciji religije v okviru srbskega nacionalizma, vloga vojske in Direktorata za verske zadeve (*Diyanet İşleri Başkanlığı*) v Turčiji pri ustvarjanju in interpretaciji tako imenovanega nacionalnega islama in državne enotnosti. O tem več v empiričnem delu.

¹³⁸ Na primer v ekonomski sferi lahko religijski akterji prevzamejo tudi popolnoma neoliberalni diskurz (in ne socialnega, kot je za islamsko ekonomsko dogmo sicer značilno), na področju enakosti spolov pa so lahko liberalni, konservativni ali patriarhalni. Pojavijo se tudi oblike križanj diskurzov, kot na primer islamski nacionalizem, islamski neoliberalizem, islamski feminizem, islamski radikalizem, islamski reformizem, islamski konservativizem ipd.

diskurzom. Tako se običajno grupira akterje na podlagi nekih skupnih značilnosti in vrednot, ki domnevno predstavljajo njihovo identiteto (na primer religijski akterji). Chilton (2004, 175) opozarja na to napako in pravi, da se za muslimanske države (kot akterje) pogosto predpostavlja, da bo politični diskurz religiozen, medtem ko se za zahodni svet (države kot akterje, op. a.) predpostavlja, da bo politični diskurz sekularen. Chilton ugotavlja prisotnost religijskega diskurza v ameriških sekularnih politikah. Namreč predpostavljati, da religijski akterji, ki so označeni za religiozne, edini izražajo religijski diskurz, je homogenizacija, poenostavljanje in fiksacija. Do podobnih zaključkov je prišel tudi Kanra (2009),¹³⁹ ki ugotavlja podobnosti med religijskim in liberalnim diskurzom oziroma v delovanju različnih skupin akterjev opaža podobno obravnavanje problemov. To pa je mogoče analizirati le s hkratnim opazovanjem njihovega delovanja/prakse in govorjenja oziroma okvirjanja/problematizacije, saj diskurzi ne predstavljajo samo simboličnega in idejnega jezika (definicij pomenov), temveč tudi prakse. Na ta način lahko dojamemo razlike med diskurzi akterjev v praksi in v jezikovnem smislu. Nikakor torej diskurze ne gre identificirati z nekimi »nosilci« oziroma akterji.¹⁴⁰

Zato ločujem med religijskimi diskurzi in religijskimi akterji, kajti diskurzi niso izenačljivi z akterji. Delovanje religijskega diskurza lahko opazimo pri več različnih akterjih (AKP, CHP).¹⁴¹ Religijski diskurz se lahko pokaže tudi pri akterjih, ki niso *a priori* definirani kot religijski (na primer sekularni). V praksi, pri delovanju in razmišljanju akterjev, je prisotno prekrivanje med različnimi diskurzi, kar pomeni, da neki akter, ki je definiran kot, recimo, kemalist, lahko izraža elemente tako nacionalističnega kot tudi liberalnega ali

¹³⁹ Kanra (2009) na primeru Turčije na podlagi Q metodologije (ki je v določenih aspektih podobna analizi okvirjanja) identificira 4 različne diskurze: islamski, kemalistični, nacionalistični in liberalni. Kanra sicer identificira diskurze glede na predpone in značilnosti njihovih nosilcev/akterjev. Kot analitične kategorije so diskurzi seveda ločeno definirani, kar nam analitično predoči neke značilnosti diskurzov, vendar, kot tudi sam Kanra ugotavlja, se dejanski akterji gibljejo med različnimi diskurzi oziroma so pod vplivom različnih diskurzov. Kanra zato pride do zanimivih ugotovitev, in sicer, da se islamski diskurz križa ali prekriva z liberalnim diskurzom v večji meri, kot se z liberalizmom križa sekularni kemalistični diskurz. Nacionalistični diskurz pa je prisoten tako pri kemalistih kot tudi islamistih. Kanra je odkril veliko podobnosti med sekularnimi in islamskimi diskurzi, celo med liberalno-levimi in islamskimi skupinami akterjev, kar je posledica drugačne konceptualizacije razumevanja demokracije in človekovih pravic, predvsem zaradi zunanjih vplivov in zaradi notranjih sprememb, recimo vloge vojske (Kanra 2009, 4). Kanra (2009, 3–4) tako predstavi paradigmatsko spremembo znotraj islama in tudi levice (ki so tudi večkrat razumljeni fiksno in homogeno) ter islam v Turčiji označi za paradigmo družbenega učenja. Kanra tudi poudari, da je učenje najbolj vidno pri dejavnostih ženskih NVO, kjer se združijo različne ženske z različnimi »predznaki«. Poudarek je torej na analizi *konkretnega drugega*.

¹⁴⁰ Cf. E. Said (1978/1996) in M. Yeğenoğlu (1998), ki identificirata orientalistični diskurz tudi pri takšnih akterjih, ki jim orientalističnega diskurza »ne bi pripisali«. Yeğenoğlujeva tako označi kemaliste za orientaliste, ki orientalizirajo svoj lastni turški narod, pa čeprav so sami Turki.

¹⁴¹ Če recimo primerjamo religijsko opredeljeno stranko z religijsko opredeljeno NVO, saj sicer obe predstavljata isto verovansko skupnost, kjer naj bi bilo razumevanje osnovnih religijskih vrednot domnevno isto, pa lahko z analizo delovanja v praksi in z analizo okvirjanja družbenopolitičnih tem ugotovimo, da predstavljata različne pomenske skupnosti ali diskurzivne koalicije, saj se razlikujejo v interpretaciji specifičnih problemov. Različno okvirjanje torej določa razlike znotraj religijskega diskurza samega.

islamskega diskurza – v smislu pristopa in načina obravnavanja določenih tematik. Analizirala bom torej pojavljanje religijskih diskurzov pri raznolikih akterjih.¹⁴² Namen je torej prikazati, kako se isti diskurzi pojavljajo pri različnih akterjih, oziroma kako lahko isti akterji delujejo pod vplivom več različnih diskurzov. Analiza diskurza je zato orodje, ki skuša denaturalizirati fiksne kategorije akterjev (strategije, interese, norme, značilnosti, identitete ipd.), ki so velikokrat v politični analizi predpostavljene (Paul 2009, 241). Diskurzi niso homogeni glede na neke značilnosti akterjev, ki izražajo določene diskurze, temveč se lahko prekrivajo, kajti samorazumevanje družbenih akterjev je diskurzivno, zato lahko imajo tudi prekrivajoče se identitete (Paul 2009, 244). Sicer tu ne trdim, da ni nekega skupka vrednot in sistemov, ki predstavljajo dokaj stabilne identitete akterjev (na primer sekularne ali religijske akterje), vsaj na deklarativni in normativni ravni, temveč da se koncepti oziroma predpona »sekularno« ali »religijsko« lahko izkažejo za zelo fleksibilne, predvsem ko gre za obravnavo konkretnih problemov oziroma za konkretno akcijo in delovanje akterjev. V okviru religijskega diskurza tako lahko obstaja zelo drugačno okvirjanje problemov. Zato tudi Yavuz (2009, 7) opozarja, da je treba religijske stranke obravnavati v okviru njihovih sposobnosti, da se prilagajajo in spreminjajo ter pomikajo med religijskimi in sekularnimi javnopolitičnimi agendami in kompromisi, kar je odvisno od strukturnih oziroma kontekstualnih pogojev, v katerih se nahajajo.

Religijske akterje določim na podlagi samodefinicij akterjev, ki se definirajo in identificirajo z religijo in na podlagi družbenega konsenza, ki neke akterje sprejema kot akterje z religijsko identiteto (na primer politične stranke, civilne akterje, NVO).¹⁴³ V analitične namene bom fiksirala identifikacijo teh akterjev in skupin akterjev kot religijskih, glede na neke skupne vrednote in interese, saj želim skozi analizo preveriti utemeljenost te fiksacije z analizo njihovega okvirjanja in delovanja skozi čas. Za religijske akterje se predpostavlja, da se identificirajo in fokusirajo (vsaj deklarativno) na identiteto, kot religijsko identiteto, in posledično spolne vrednote in odnose med spoloma, vrednote družine ipd. opredeljujejo v okviru religijskih vrednot.¹⁴⁴ Ker pa je politična identiteta akterjev spremenljiva¹⁴⁵ in ker se religijski diskurz pojavlja pri različnih akterjih, bom z analizo

¹⁴² Na primer islamisti imajo v nekaterih zadevah bolj liberalne poglede kot kemalisti, predvsem kot posledica pristopnih pogajanj z EU. Sicer pa se okvirjanje spremeni, ko se spremeni kontekst kot posledica dislokacij.

¹⁴³ Posamezne religijske akterje identificiram v empiričnem poglavju.

¹⁴⁴ Sicer je problem takšne definicije pri stranki AKP, ki sebe ne definira kot religijske (prav to je najpomembnejša sprememba v primerjavi s poprejšnjimi religijskimi strankami), temveč sebe definira kot konservativno demokratično stranko. Zato »religijsko identiteto« te stranke analiziram preko diskurzivnih praks oziroma delovanja in okvirjanja, kjer se natančneje pokaže, če, kdaj in zakaj je stranka lahko označena za religijskega akterja, ki je pod vplivom religijskega diskurza. Podrobnejša analiza sledi v empiričnem delu.

¹⁴⁵ Tu analiziram, ali religijski akterji delujejo in določene teme okvirjajo pod vplivom religijskega diskurza ali ne (na primer pri primeru splava), kjer se pogosto predpostavlja, da religijski akterji te teme okvirjajo pod

preverjala manifestacijo religijskih diskurzov pri religijskih in drugih akterjih.¹⁴⁶ **Religijski diskurz**¹⁴⁷ pa definiram kot politično prakso akterjev (okvirjanje in delovanje), kjer se pojavljajo religijski elementi oziroma uporaba religijsko utemeljenih argumentov, referenc, religijskih idej, vednosti, praks tako v okvirjanju kot tudi v delovanju akterjev in institucijah. Na eni strani torej v skladu s pojmovanjem fiksne narave akterjev identificiram akterje, ki so po družbeno sprejetih kriterijih in samodefincijah religijski, na drugi strani pa definiram religijske diskurze in analiziram, pri katerih akterjih so prisotni. Pri tem bo pozornost usmerjena na vpliv evropeizacije na religijske diskurze in religijske akterje in njihovo spremembo, ter kako se vse to odraža pri okvirjanju politik enakosti spolov. Za konec teoretičnega dela sledi še predstavitev Quing raziskave in metodološka operacionalizacija modela za analizo vpliva evropeizacije na religijske diskurze pri oblikovanju politik enakosti spolov.

4.4 Quing raziskava in njena dopolnitev

V okviru QUING raziskave so raziskovalci analizirali procese okvirjanja politik in javnopolitičnih konceptov na področju javnih politik enakosti spolov v vseh članicah EU, kandidatkah Turčiji in na Hrvaškem, ter na nivoju EU, z uporabo kritične analize diskurza. Objekt analize so bili samo politični teksti (zakoni, parlamentarne debate, vladne politike in teksti nevladnih organizacij). Raziskava je primerjala razlike v okvirjanju enakosti spolov med državami ter državami in politikami EU. Največja pomanjkljivost raziskave je bilo neupoštevanje longitudinalnih sprememb okvirjanja in tudi sprememb okvirjanja istih akterjev znotraj države.¹⁴⁸ Poleg tega analiza vsebuje zgolj analizo tekstov, manjkajo pa analiza delovanja akterjev, institucionalna analiza in časovno-kontekstualna komponenta, ki kaže na spremembe okvirjanja in diskurzov kot posledica odnosov med akterji in strukturami oziroma kot posledica odnosov (sporov in bojov) med akterji. Omenjena raziskava sicer ni dajala posebnega poudarka identifikaciji religijskih akterjev in vplivu religije na politike, na kar se osredotočam v pričujoči študiji.

Metoda okvirjanja v Quingu nam torej razkrije zgolj, **kakšni** so policy okvirji oziroma diskurzi v javnih politikah, ne pove pa veliko o tem, **zakaj in kako** se je specifični model okvirjanja pojavil in spremenil – to je tudi omejitev analize okvirjanja (Verloo in Lombardo

vplivom religijskega diskurza. Analizirala bom, kdaj se pri religijskih akterjih religijski diskurz pojavlja in kdaj ne.

¹⁴⁶ Tu analiziram, ali je religijski diskurz prisoten tudi pri okvirjanju in delovanju tistih akterjev, za katere se religijski diskurz ne predpostavlja, na primer sekularna stranka CHP.

¹⁴⁷ Ker je v turškem kontekstu prisoten prav tako pomemben kemalistični diskurz kot antiteza religijskega diskurza, v empiričnem delu predstavim tudi kemalistični diskurz.

¹⁴⁸ V QUING raziskavi so akterjem pripisane fiksne identitetne značilnosti.

2007, 40). Pomanjkljivost QUING analize lahko opišemo tako, da uporabljena metoda loči pomen od njegovega konteksta in ga tako fiksira, saj (do)loči spremenljivke na podlagi predhodnih predpostavk in kategorij, ki jih določi raziskovalec. Van Dijk (1977, 24) opozarja, da vsebine, ki jih definirajo okvirji, niso neposredno izražene v tekstu, temveč da jih bralec/analitik konstruira oziroma generira. Pomanjkanje umeščanja okvirjev v kontekst pa ima za posledico pomanjkljivo interpretacijo in izgubo možnosti, da odkrijemo vzroke in vzorce, ki dajejo pomene podatkom – torej ZAKAJ se je neka oblika problematizacije in upomenjanja pojavila in kako se le-ta spreminja (cf. Clarke 2007, 451). V Quing analizi so zato okvirji fiksirani v nekem obdobju in primerjani med državami, saj je QUING raziskava za obdobje analize (od leta 1995 do leta 2007, znotraj katerega se sicer lahko zgodi veliko sprememb) definirala in ustvarila dokončno tipologijo okvirjev in analizirala, kateri akterji izražajo katere okvirje, brez poudarka na morebitnih spremembah okvirjev v tem časovnem obdobju znotraj državnega konteksta. Toda kategorizacija in tipologizacija okvirjev ne bi smela biti namenjena ustvarjanju stabilnih in fiksnih kategorij (Fischer 2003, 145). V analizi ni poudarka na raznolikosti delovanja in okvirjanja istih akterjev, temveč se predpostavlja, da akterji okvirjajo in delujejo glede na neke njim pripisane značilnosti. Manjka torej poudarek na procesu okvirjanja (glagol *framing*) in spreminjanju okvirjev skozi čas, kot posledica sovplivanja med akterji in strukturami, ki spreminjajo lokalni kontekst.

Potrebni so torej še drugi interpretacijski pristopi, predvsem takšni, ki bi pri analizi okvirjanja pojasnili politični kontekst, v katerem so se določeni okvirji in diskurzi pojavili in spreminjali in zakaj tako. Pri tem je lahko v pomoč analiza s poudarkom na političnih strukturah oziroma strukturnih možnostih, analiza o aktivnosti civilne družbe (na primer ženska gibanja) in analiza odnosa civilne družbe do države (nastanek na primer državnih feminizmov in kritika le-teh) ter analiza sprememb v javnih politikah (Verloo in Lombardo 2007, 40). Tudi Verloojeva (2005) izpostavlja pomen nadaljnjih analiz okvirjanja v povezavi s konceptom legitimnosti oziroma upravičevanja in s konceptom dominacije, ki pa sta povezana s kontekstom, kulturo ter političnimi in družbenimi vrednotami. Znotraj konteksta tako ugotavljam mehanizme, ki sprožajo spremembe okvirjev in kakšne spremembe sprožajo. Kritika QUING analize temelji torej predvsem na pomanjkanju poudarka na zgodovinskem kontekstu in na fiksiranju okvirjanja.

5 TEORETIČNI SKLEP IN OPERACIONALIZACIJA MODELA ZA ANALIZO

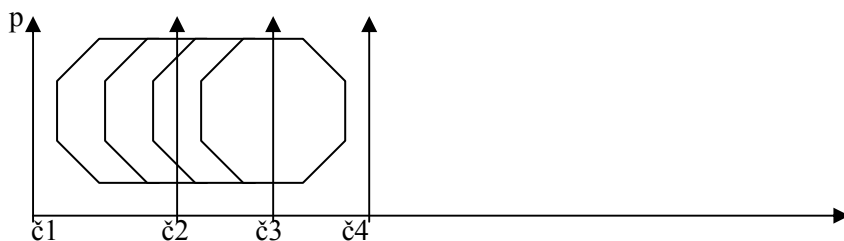
Na metateoretični ravni gre za sintezo dveh različnih polov DK pristopov, kritičnega realizma in poststrukturalizma na način združevanja dveh nivojev, to je idejnega in materialnega družbenega sveta. Sinteza pristopov omogoča razumevanje družbene konstrukcije realnosti in

pomenov, ki se dogajajo v **odnosu med strukturo in akterjem** in v diskurzivnih interakcijah med akterji. Ti odnosi in interakcije pa skozi čas povzročajo spremembe tako v strukturah kot tudi pri akterjih. Spremembe se tako dogajajo zaradi strukturnih možnosti in omejitev (privilegiranje določenih akterjev), v katerih akterji delujejo, ter zaradi interakcij med akterji, ki jih predstavljajo diskurzivni boji za fiksacijo pomena. Delovanje akterjev je razumljeno kot performativnost ali ponavljajoče se kolektivno delovanje brez specifičnega subjekta, ki s performativnostjo ali z delovanjem skozi čas spreminja okolje ali strukture, v katerih ti akterji delujejo. Delovanje akterjev pa je posledica zavednega in nezavednega manevriranja med možnostmi in omejitvami, interakcij med različnimi akterji, ter tudi naključij ali dislokacij, ki jih za akterje predstavlja okolje ali kontekst, v katerem se nahajajo. Takšen pristop daje vpogled v tiste pomembne dislokacije, ki povzročajo spremembe diskurzov, akterjev, njihovega delovanja in institucij, ter skuša pojasniti, zakaj se te spremembe dogajajo. Takšen pristop razumem kot tridimenzionalni model spirale (čas, strukture, akterji), saj se nivoji medsebojno prepletajo prostorsko in časovno.

Slika 5.1: a) Model spirale longitudinalna – diahrona analiza; b) presek spirale v določenem časovno-prostorskem kontekstu – sinhrona analiza

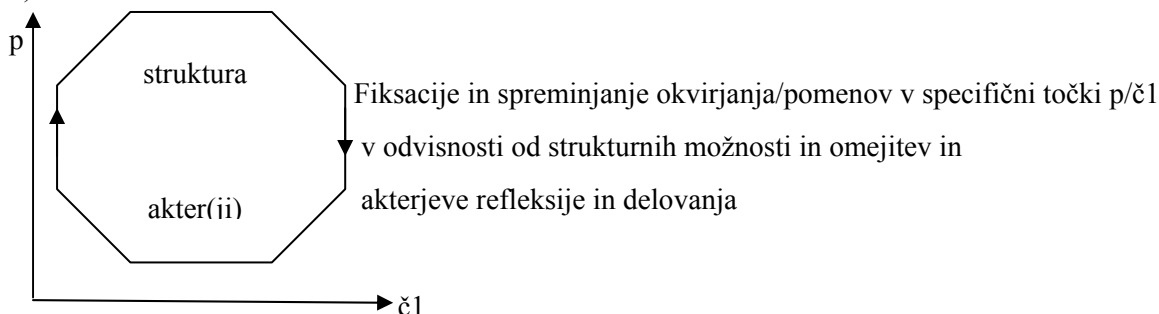
a)

PROSTORSKA DIMENZIJA

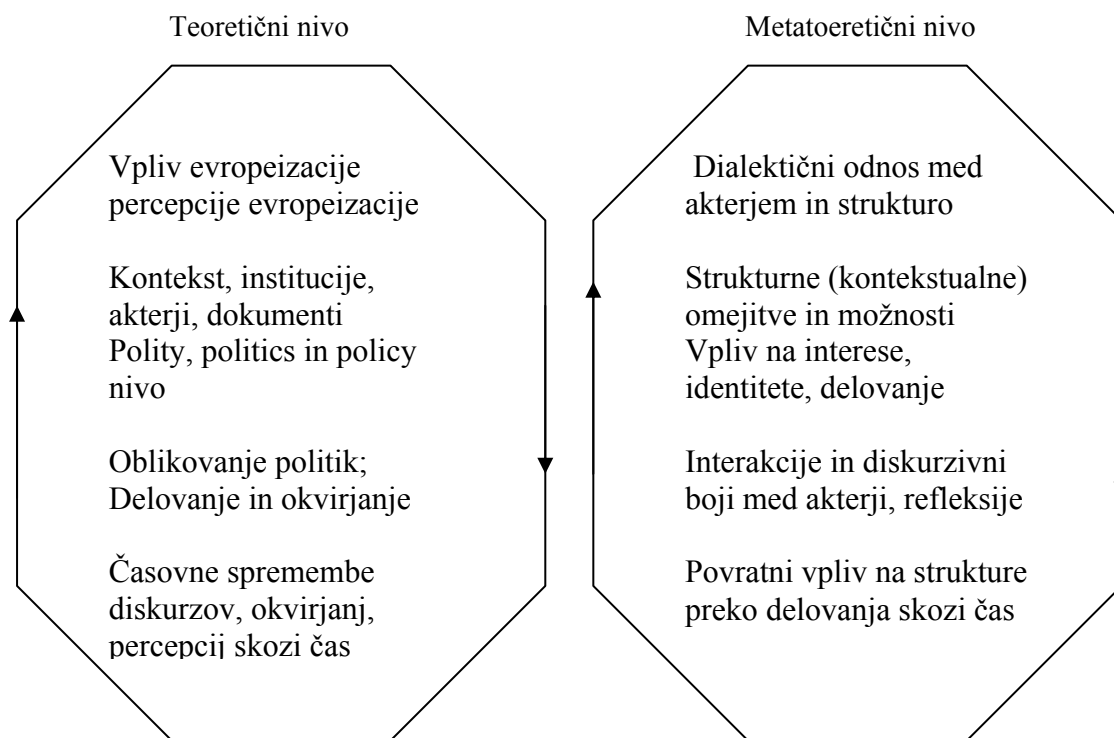

b)

ČASOVNA DIMENZIJA

Slika 5.2: Medsebojni vpliv elementov v preseku spirale

Akterji in strukture predstavljajo specifični kontekst, v katerem so akterji in strukture v odnosu skozi čas. Kontekst je sicer specifičen, v tem primeru turški, vendar noben nacionalni kontekst ni izoliran od regionalnih in mednarodnih kontekstov. V tem primeru se z analizo osredotočam na kontekst evropeizacije in njegov vpliv na lokalni kontekst oziroma lokalne akterje in strukture. Akterji in strukture predstavljajo sile, ki vplivajo med seboj in povzročajo akcije in reakcije. S tem modelom analiziram spremembe v javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva (policy nivo) na način, da jih povežem s polity in policy nivojem ter vplivom konteksta evropeizacije, kar predstavlja teoretično aplikacijo DK pristopov na **področju policy analize in študija evropeizacije**.

Ker se osredotočam na **diskurzivno konstrukcijo pomenov in materialnega sveta**, analiziram naslednja področja: nastanek in moč družbenopolitičnih diskurzov glede vprašanj statusa žensk in odnosov med spoloma (v osnovi analiziram religijski, to je islamski diskurz, toda ker je za nastanek in delovanje islamskega diskurza ključen pojav kemalizma, analiziram tudi kemalistični diskurz in druge diskurze, ki so prisotni v turškem kontekstu, predvsem nacionalistični, konservativni, ekonomski, družinski in feministični), sedimentacijo diskurzov v obliki institucionalnih ureditev oziroma paradigem na področju urejanja položaja žensk in odnosov med spoloma, okvirjanje policy problemov na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter diskurzivne prakse akterjev, ki predstavljajo tako razmišljanje (okvirjanje)

kot tudi delovanje. Diskurzivne prakse so – kot vzorci delovanja in razmišljanja – vezane na posamezni diskurz. Tu analiziram, kateri diskurz je vpliven pri katerih akterjih, ko le-ti okvirjajo posamezna javnopolitična področja.

Ker so tudi **materialni objekti** (institucije, institucionalizirane zakonske ureditve, družbeno-politični položaj in moč akterjev) posledica diskurzivnih bojev pri konstrukciji pomenov in so neposreden rezultat teh pripisanih pomenov, analiziram te dispozitive ali materialne realizacije/sedimentacije diskurzivne produkcije (institucije, konkretne zakone). Diskurzivne boje povzročajo specifične krize (notranje ali zunanje) ali dislokacije obstoječe ureditve oziroma paradigme, kar pomeni, da nastaja praznina ali institucionalna praznina, kjer se bijejo boji za redefinicijo določenega področja. Analizirala bom, kako v obdobju institucionalnih praznin, ki hkrati predstavljajo spremembo paradigme, nastajajo nova ali preoblikovana razumevanja in definicije policy problemov, prakse, institucije, kateri novi akterji se pojavljajo, ter kako se spreminja delovanje in okvirjanje akterjev kot rezultat novih odprtih diskurzivnih možnosti. Institucionalne ureditve so podvržene nenehnim zunanjim in notranjim vplivom. V okviru notranjih vplivov so nenehno prisotni spori in boji, ki povzročajo spremembe v ustaljenih oblikah razumevanja, delovanja, institucionalnih ureditev ter oblikovanja in reševanja policy problemov. Kot navaja konstruktivistični institucionalizem, obstaja institucionalno neravnovesje, ki je odvisno od političnih bojev in moči akterjev. Le-ti v različnih okoliščinah spreminjajo institucije v skladu s svojimi percepcijami in interesi, ki pa se tudi spreminjajo kot posledica interakcij z drugimi akterji in odnosov med akterji in strukturami skozi čas. Obstoječi akterji z uveljavljeno močjo pa se trudijo institucionalne paradigme ohraniti. Uspeh je odvisen od moči in predvsem legitimnosti, ki se diskurzivno vzpostavlja. Vpliv na moč akterjev pa predstavlja tudi proces evropeizacije.

Evropeizacija v Turčiji razumem kot zgodovinski koncept, ki oblikuje turško identiteto oziroma identiteto turških akterjev in ki je vsakokrat znova redefiniran. Evropeizacijo razumem kot normativno, kognitivno in diskurzivno referenco, zato bom analizirala pomene evropeizacije, ki jih le-tej pripisujejo akterji v različnih zgodovinskih obdobjih. Pomen evropeizacije torej ni enoznačen, temveč je odprt, skonstruiran, interpretiran in prilagajan, ter določa način uporabe in stopnjo vpliva evropeizacije. Pomen evropeizacije se v različnih obdobjih napolni z drugačnim pomenom in se trenutno fiksira. Evropeizaciji pripisani pomeni pa so odvisni od odnosov med akterji in strukturami, strukturnih možnosti in omejitev, ter od interakcij med akterji. Evropeizacija predstavlja tako pritisk kot tudi sredstvo uporabe za legitimizacijo odločitev, utrditev položaja, okrepitev delovanja in izpolnitev interesov, ter tudi fokus kritik in zavračanj oziroma vzrok razočaranj. S takšnim pristopom

predpostavljam, da bom osmislila spremembe percepcij in odnosa islamskih, ter tudi kemalističnih in drugih akterjev (na primer civilnega gibanja) do evropeizacije. Na raziskovalnem primeru Turčije bom redefinirala koncept evropeizacije z upoštevanjem elementov, ki jih Radaelli iz svoje definicije izloči (oblikovanje identitet, vpliv kulture, javnopolitična difuzija in institucionalne spremembe). Evropeizacija je torej pomembna na nivoju kulture (zgodovinska evropeizacija in ponotranjenje norm), na nivoju formiranja identitet ter na policy in institucionalnem nivoju, kjer se dogajajo spremembe kot odgovor na vpliv evropeizacije. Analizirala bom, kako se dinamika odnosov med Evropo/EU in Turčijo odraža oziroma vpliva na oblikovanje politik enakosti spolov in kako se longitudinalno spreminja.

Ker je za analizo normativnega in diskurzivnega vpliva evropeizacije, to je analizo vpliva evropeizacije takrat, ko ni neposredne prisile po spremembah, najbolj primerna **analiza javnih politik na področju mehke zakonodaje**, je objekt analize področje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Analizirala bom, če, kdaj in kje je prisoten vpliv evropeizacije na različnih področjih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ter zakaj se ta vpliv odraža na teh specifičnih področjih, kdo so akterji pod vplivom evropeizacije in kako okvirjajo politike pod vplivom evropeizacije. Politike na področju enakosti spolov so okvirjane na tri različne načine; prvo razumevanje se osredotoča na kvantitativno ali zakonsko istost med moškimi in ženskami, ne da bi spremenilo izhodiščne položaje, drugo razumevanje upošteva drugačnosti in raznolikosti ženskam specifičnega položaja in jim zato dodeljuje privilegirane izhodiščne položaje ali specifične politike, ki bi ženskam olajšale njihovo pozicijo, tako imenovana pozitivna diskriminacija, tretje razumevanje pa se nanaša na spremembe in transformacije obstoječe družbene in systemske ureditve na področju razumevanja žensk in odnosov med spoloma. Okvirjanje politik enakosti spolov pa je pogosto tudi podvrženo drugim ciljem ali pod vplivom diskurzov, ki žensko definirajo v skladu z diskurzivno sprejetim razumevanjem o njeni vlogi (na primer religijski, nacionalni, kemalistični, ekonomski, družinski ipd. diskurz). Pri okvirjanju me zanima, kdo je glas izjavljanja, kakšne pomene dodeljuje specifičnim konceptom, katere reference uporablja in kako problematizira neki problem, to je, kdo je percipiran kot odgovoren za problem in njegovo rešitev, ter kaj ni problematizirano. Poudarek bom posvetila omenjenim načinom okvirjanja.

Ker me prav tako še posebej zanima področje religije, se osredotočam na **religijske akterje in diskurze**, kjer analiziram artikulacijo religijskega v javnih politikah. Zato analiziram, kako na eni strani religijski diskurzi vplivajo na raznolike akterje pri oblikovanju politik, po drugi strani pa s specifičnim poudarkom na religijskih akterjih analiziram kako le-

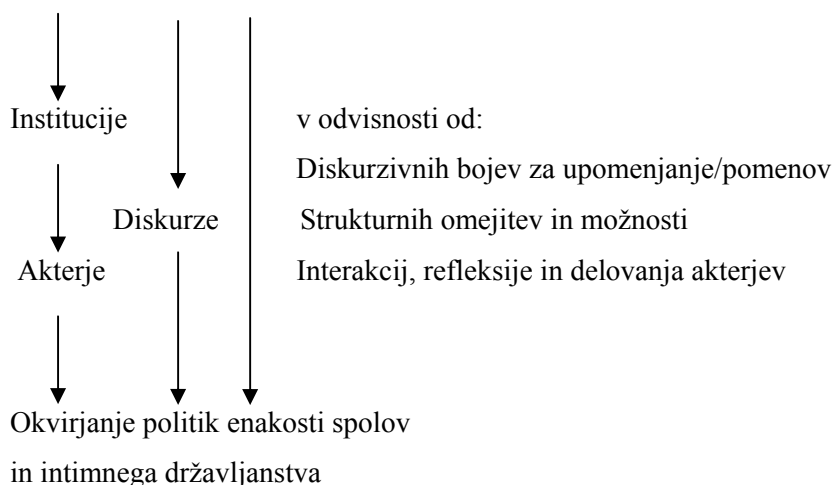
ti diskurzivno »okvirjajo« probleme enakosti spolov in intimnega državljanstva v javnih politikah enakosti spolov ter pod vplivom katerih diskurzov. Z longitudinalno analizo pa analiziram, kako se diskurzi in okvirjanje akterjev spreminja v času, ter zakaj, še zlasti v odnosu do evropeizacije. Ker diskurza ne enačim z akterji, to pomeni, da v analitičnem postopku lahko naletim na akterje, na katere vpliva diskurz, s katerim jih *a priori* ne bi poistovetili (na primer sekularni akterji in religijski diskurz ali nasprotno). Pričakujem pa tudi prepletanje in pojavljanje različnih diskurzov pri specifičnih akterjih. Na primer pri religijskih akterjih se pri obravnavi določenega vprašanja lahko pojavlja neki drug diskurz, ne pa tisti, ki bi ga za specifičnega akterja pričakovali. Z upoštevanjem razlike med diskurzom in okvirjanjem pa lahko pričakujem: 1. različne primere okvirjanja znotraj predpostavljeno iste skupine akterjev ali **verovanjske skupnosti** (*community of belief*), (na primer različno okvirjanje in interpretacije religije, evropeizacije in javnopolitičnih problemov pri državnih religijskih akterjih in nevladnih religijskih akterjih; oboji sicer delujejo znotraj religijskega diskurza, vendar imajo drugačne poglede na posamezna vprašanja); 2. podobne primere okvirjanja med predpostavljeno drugačnimi akterji (na primer sekularnimi in religijskimi akterji, ki imajo podobno okvirjanje glede določenih vprašanj), to je **diskurzivne koalicije**. Analiza diskurzivnega okvirjanja tako omogoča razumevanje akterjev in skupin akterjev kot nefiksni in nehomogenih skupin. Prav tako takšna analiza omogoča razumevanje konstrukcije religije (to je interpretacije njene vsebine, pomenov in načine njene uporabe) in religijskih diskurzov (to je načinov njihovega delovanja in vpliva ter spreminjanja). Akterji namreč spreminjajo interese, preference in identitete v času in kontekstu, v odvisnosti od diskurzivnih interakcij med akterji, od odnosa med akterji in strukturo, ter od strukturnih pogojev, to je možnosti ali omejitve, kar vpliva na nenehno konstrukcijo akterjev in struktur, ter tudi konceptov, kot so religija in enakost spolov.

Pri analizi okvirjanja razumem okvirje kot koherentno narativo ali zgodbo, ki je uokvirjena in zaključena/fiksirana v nekem časovno-prostorskem kontekstu s strani določenega akterja. Analizo okvirjanja pa dopolnim z analizo **delovanja akterjev**, ki lahko kaže neskladnosti oziroma razlike. Predpostavljam, da na način okvirjanja vplivajo odnosi med strukturo in akterjem ter diskurzivne interakcije (spori, boji) med akterji, torej materialne strukture in diskurzi. Ker pa se ti kontekstualni elementi spreminjajo v času, tudi okvirji niso fiksni in se spreminjajo kot rezultat sprememb teh elementov. Zato bom analizirala **spremembe okvirjanja skozi čas**, kot posledica vplivov in sprememb v kontekstu (strukturne možnosti in omejitve, dislokacije, interakcije med akterji). Poseben poudarek bom posvetila temu, kako interpretacija oziroma percepcija konteksta evropeizacije vpliva na akterje in

posledično na način, kako akterji evropeizacijo uporabljajo, kako pod vplivom evropeizacije in percepcij evropeizacije delujejo, ter kako se to odraža v okvirjanju politik.

Slika 5.3: Vpliv evropeizacije na diskurze in okvirjanje politik v odvisnosti od diskurzivnih bojev, struktur in akterjev

Vpliv evropeizacije na

5.1 Metodološka operacionalizacija

V pričujoči študiji je ključna metodološka osredotočenost na kontekst primera, ki ga raziskujem. DK pristopi s poudarkom na kontekstu upoštevajo kompleksnost in spremenljivost okolja, dogodkov in človekovega delovanja, ter upoštevajo človeka kot akterja, ki deluje na podlagi pomenov, le-ti pa so definirani in redefinirani v procesih interakcije med akterji in strukturo. V raziskovalnem modelu opredelim različne nivoje¹⁴⁹ analize in jih povežem v longitudinalni analizi, kar pomeni, da določim časovne sekvence.

5.2 Večnivojski in longitudinalni model analize

Politične spremembe ali politična stagnacija so rezultat pogajanj in prilagajanja med državnimi strukturami in akterji, ter rezultat ideološkega (diskurzivnega) boja o pravilih igre, česar pa samo orientacija na enonivojske (običajno makro nivojske) analize o družbenih in političnih spremembah ne more zadovoljivo prikazati (Kardam 2005, 118). Waever (2005, 36–37) za diskurzivno policy analizo zato predlaga trinivojski model, ki je skladen z makro-,

¹⁴⁹ Določanje nivojev analize, časovnih sekvenc in kategorij analize je analitični korak, saj v praksi teh nivojev ni mogoče jasno razločiti, prav tako pa prehajajo iz enega v drugega. Na primer koncept institucije lahko predstavljajo tako mezo- kot tudi makronivo, koncept akterja pa mezo- in mikronivo. McCarthy (1998, 127) tako opozarja, da je »nujno preseči ali-ali razlikovanje *analitično* ločenih aspektov in zaobjeti njihovo dialektično soodvisnost v *praksi*.« [poudarek v originalnem tekstu].

mezo- in mikronivoji analize, in sicer loči na nivo analize zgodovinske izgradnje nacionalne države, nivo analize političnih bojov in skupin (*politics* in *polity* ali nivo institucionalne in akterske analize, cf. Lajh 2005, 42) ter nivo *policy* analize (na primer analiza specifičnih javnih politik). Njegov večnivojski pristop pojmuje strukture kot večstopenjske, kar je tudi primerno za analizo sprememb in kontinuitete, saj se spremembe dogajajo na več nivojih. S hkratno večnivojsko analizo lažje analiziramo spremembe na različnih nivojih, saj lahko spremljamo, kdaj in kje se najprej zgodijo spremembe (Waever 2005, 36–37).

Bärenreuter (2005, 191–197) poudarja pomen makronivoja pri analizi evropeizacije, zato ker so diskurzi o EU tesno povezani z diskurzi o nacionalnih identitetah, ki imajo medsebojni vpliv. Zato je pomembno razumeti osnovne koncepcije formacije države in naroda, ker vplivajo na odnose do evropeizacije (sprejemanje, zavračanje, spornosti) na političnem (*polity* in *politics*) nivoju, prav tako pa se ta odnos odraža na javnopolitičnem (*policy*) nivoju. Primer tega so, recimo, spremembe argumentacije o specifični politični zadevi, kar je po mnenju Bärenreuterja posledica globlje spremembe v diskurzivni strukturi. Namreč *policy* teren se nahaja v večnivojskem kontekstu, saj je politična argumentacija odvisna od konceptualne logike, prisotne v družbi (Waever 2005, 35). Omenila sem tudi, da spremembe v politiki (*polity* in *politics*) nujno vplivajo na spremembe v javnih politikah (*policy*). Organizacijska kultura lokalnega konteksta, širši zgodovinski, sociološki in politični kontekst ter tudi mednarodni kontekst so torej pomembni v *policy* analizi (Grin in Loeber 2007, 206).

Rosenbergerjeva in Sauerjeva (2012, 5–8) za dopolnitev analize okvirjanja tudi predlagata mikro-, mezo- in makroanalizo; mikroanaliza je sestavljena iz analize okvirjanja in je usmerjena predvsem na analizo *policy* dokumentov oziroma različnih glasov in njihovega okvirjanja, makro- in mezoanaliza pa se osredotočata na analizo institucionalnega konteksta oblikovanja javnih politik (regulacije, zakonodaja, režimi ipd.), saj razumeta razvoj javnih politik na nekem področju, kot odvisne od različnih institucionalnih kontekstov oziroma ureditev. Ta pristop sicer zanemarja longitudinalni aspekt in diskurzivne prakse/delovanje in s tem spreminjanje v okvirjanju. Zato dodam analizo delovanja in časovno analizo. Kombinacija analize kontekstov in institucij z analizo delovanja ponuja smiselni okvir za raziskovanje sprememb (Sadovnik 2007, 418; cf. Keller 2011). Za prepoznavanje sprememb in sprememb diskurzov, predvsem pri študijah evropeizacije, pa Waever (2009, 171–172) predlaga tudi časovno oziroma sinhrono in diahrono¹⁵⁰ analizo na treh ravneh; nivo države

¹⁵⁰ Brglez (2008, 181) na primer loči med *strukturnimi ali sinhronimi analizami*, ki potekajo horizontalno in analizirajo možnosti, ki jih (individualni in institucionalni) akterji v določenih »notranjih« in »zunanjih« strukturiranih (institucionalnih) kontekstih imajo; ter *zgodovinskimi ali diahronimi analizami*, ki potekajo vertikalno in se sprašujejo, zakaj je prišlo do določenega rezultata glede na strukturne možnosti in omejitve vseh

(*state-nation level*), odnos med državo in Evropo (*state-nation in relation to Europe*), ter nivo različnih konceptualizacij in pomenov Evrope (*different concepts of Europe*). K omenjenim nivojem analize javnih politik (analiza struktur institucionalnega in zgodovinskega konteksta, analiza diskurzov, analiza političnih bojev, analiza pomenov in upomenjanja – okvirjanje enakosti spolov in pomenov Evrope) dodajam torej še analizo delovanja akterjev in odnosov med akterji na specifičnem javnopolitičnem področju. Tej sinhroni večstopenjski analizi pa dodam še diahrono (longitudinalno) analizo, s poudarkom na analizi sprememb, ki izraža odnos med akterji in strukturo ter strukturne možnosti in omejitve.

Sinhrona analiza (analiza v določenem časovnem obdobju) istočasno upošteva tekste (Waever 2009, 3) ter predlaga tekste, ki izražajo spornost in proces, na primer parlamentarne debate; pomembno pa se mi zdi vključiti tudi civilno družbo (op. a.), delovanja in institucije (kontekste); diahrona analiza pa isti princip uvaja skozi čas, torej zgodovinsko ali longitudinalno, kjer spremlja tekste, institucije in delovanje akterjev procesno. Longitudinalna analiza pomeni primerjavo kontekstov v času. V sinhroni kontekstualni analizi identificiram vzorce diskurzivne konstrukcije oziroma prevladujoče diskurze. Sinhrono analiziram in primerjam med seboj v isti časovni točki ali obdobju različne tekste, različne akterje ali glasove (na primer državne glasove (stranke) in glasove civilne družbe) in institucionalne ureditve. S tem, ko primerjam različne pozicije ali glasove med seboj, dobim vpogled v interakcije, odnose moči, vpliv delovanja, razloge sprememb (dislokacije), ter v medsebojne spore in boje. S tem dobim strukturo, na osnovi katere diahrono analiziram politične procese in torej lahko analiziram spremembe diskurzov (Waever 2009, 3). Ta model pokaže, kako strukture oblikujejo delovanje in povratno, kako so strukture spremenjene (Waever 2005, 39–40). Diahrono ali zgodovinsko pa analiziram longitudinalne spremembe okvirjanja tekstov in razvoj pomenov konceptov in pojavov, delovanje akterjev in spremembe institucij skozi čas. S sinhrono in diahrono analizo lahko opazujem kontinuitete in spremembe ter razloge za njihovo dogajanje, saj opazujem, kako so sinhrono interakcije med akterji in strukturo vplivale na spremembe diskurzov, akterjev, okvirjanja in institucij dolgoročno oziroma diahrono (cf. Stuckrad 2013, 13–15). Takšen pristop omogoča analizo in primerjavo (spornost, kontestacijo) dominantnih in marginalnih diskurzov (v boju za fiksacijo konceptov) ter njihove spremembe.

V interpretativnih pristopih za analizo pomenov in procesov upomenjanja Yanowova (2000, 22) navaja naslednje metodološke postopke pri generiranju podatkov. Najprej je treba

relevantnih kontekstov delovanja. Zato je treba ločevati med a) notranjo strukturiranostjo akterjev, ki omogoča in omejuje njihove zmožnosti oziroma potencial delovanja, ter b) strukturiranostjo okolja ali kontekstov, ki omogoča in omejuje njihove možnosti oziroma priložnosti za delovanje (cf. Jessop 2000; 2005 in SRP).

analizirati nosilce pomenov (*artefakte*) v zvezi z neko javnopolitično temo, to so jezik, objekti, dejanja in percipirani problemi. Drugi korak je identifikacija skupin akterjev, ki so relevantni na nekem javnopolitičnem področju ali zadevi, tretje pa je analiza relevantnih diskurzov in pomenov, na katere vplivajo diskurzi, nazadnje pa identifikacija točk konflikta in njihovi izvori, skozi katere se odražajo različne interpretacije policy zadev različnih skupin. Tudi Keller predlaga podoben model, in sicer študije primera, opazovanje ali etnografijo, in se osredotoča hkrati na mikro-, mezo- in makronivoje analize. Tako Keller predlaga analizo izjav, akterjev, praks, organizacijskih ureditev in objektov, kot zgodovinsko in družbeno kontekstualiziranih procesov (Keller 2011, 53–54, 56–57, 62).

5.2.1 Analiza kontekstualnih struktur in institucij

V tem primeru gre za makroanalizo družbeno-političnega zgodovinskega konteksta; zgodovine družbe in političnega sistema, institucionalnih ureditev in različnih (dominantnih in marginalnih) diskurzov. V ta del analize sodi tudi analiza **institucij**, kjer bom analizirala pogoje njihovega nastanka, sedimentacijo diskurzov v institucijah in institucionalne preureditve, ki so posledica tako zunanjih kot tudi notranjih vplivov. Analiziram tudi pomembne **dislokacije ali dogodke** in njihove posledice, saj ti dogodki, ki so tako naključne narave kot tudi posledica delovanja, vplivajo na spremembe diskurzov. Z identifikacijo zgodovinsko pomembnih dogodkov in njihovih vplivov skušam razumeti, kako so vplivali na akterje in njihove interakcije, na institucionalne spremembe in na okvirjanje javnih politik v vsakem časovnem kontekstu. Ti dogodki mi tudi pomagajo določiti analitične razmejitve kontekstov.

5.2.2 Analiza akterjev in delovanja

V vsakem zgodovinskem obdobju obstajajo različni akterji. Identifikacija akterjev temelji v veliki meri na analizi sekundarne literature, deloma pa tudi na spremljanju političnih debat in izstopajočih akterjev, ki imajo moč, da sodelujejo v sporih in pogajanjih. Ker me še posebej zanimajo religijski akterji, tako državni kot tudi civilni, se osredotočim na glavne islamske vladne in nevladne akterje in organizacije, ter opazujem njihovo delovanje in okvirjanje politik na področju enakosti spolov. Ko analiziram akterje, jih sicer za namene raziskave fiksiram – določim njihove identitete in značilnosti na podlagi nekih splošno sprejetih predpostavk – jih torej definiram kot religijske, sekularne, kemalistične ipd. Toda kot sem teoretično že nakazala, ima isti akter skozi čas lahko zelo različne interese, ideje, načine upomenjanja oziroma okvirjanja, kar pomeni, da se identitete spreminjajo. Zato primerjam

akterje, interakcije med akterji, delovanje akterjev glede na strukturne pogoje in omejitve in njihove spremembe v času.

Delovanje akterjev analiziram skozi njihove politične in javnopolitične odločitve, organiziranje, obnašanje in iniciative. Interakcije med akterji pa analiziram kot proces (akterji-proces-rezultat) na določenem policy področju ali zadevi, kjer se osredotočim na to, kdo in zakaj (odvisno od česa) je sodeloval pri oblikovanju politik, kdo je imel vpliv na končni rezultat¹⁵¹ oziroma kdo ima moč in resurse (v skladu s SRP), kakšni so bili spori in kdo je marginaliziran v procesu oblikovanja politik. Pri procesu interakcij med akterji analiziram, katera stališča se pojavijo (to sicer sodi v analitično korak analize okvirjanja) ter katera stališča prevladajo v končnem rezultatu politik (zakon, institucija) in zakaj (vpliv NVO, evropeizacije). Osredotočim se tudi na nekonsistentnost med delovanjem in okvirjanjem političnih akterjev.

5.2.3 Analiza okvirjanja tekstov

Proces okvirjanja je tudi del delovanja akterjev, vendar oba nivoja obravnavam posebej zaradi lažje analitične kategorizacije. Analiza okvirjanja tekstov zadeva predvsem mikronivo, na katerega vplivajo drugi nivoji oziroma celoten kontekst. Tekste umestim v kontekst, v katerem se določena problematizacija in referenca dogaja. Tu gledam predvsem na to, kako se v okvirjanju odraža družbeni kontekst in spremembe v tem kontekstu. Za analizo dokumentov uporabim predvsem analizo vsebine dokumenta in pogojev nastanka, ter analizo okvirjanja. Specifični akterji predstavljajo glas, ki nastopa kot subjekt pri obravnavi določene teme. Pri analizi okvirjanja okvirje identificiram induktivno z upoštevanjem naslednjih elementov:

1. glas izjavljanja – kdo je avtor tega okvirja in kakšno moč ima; pri analizi okvirjanja ločim različne glasove; državne (recimo člani stranke, predsednik vlade, raziskovalne komisije, ministri ipd.); nedržavne ali civilne (NVO); individualne ali institucionalne,¹⁵² ter ločim (podobno kot pri akterjih) na religijske, sekularne, nacionalistične, feministične ipd. glasove;

2. načina problematizacije določene zadeve (kaj je razumljeno kot problem in kakšna je predlagana rešitev, kdo so odgovorni za ta problem, kdo je ciljna skupina reševanja tega problema, ter kaj ni problematizirano oziroma katere teme in vsebine so iz tega problema izključene); kako so politike enakosti spolov razumljene, to je kot istost, razlika ali transformacija;

¹⁵¹ Primer je, recimo, razlika med glasovi in okvirjanjem v parlamentarni debati in končni rezultat v zakonu: čigave interpretacije oziroma pomeni prevladajo?

¹⁵² Posameznik lahko nastopa kot predstavnik neke institucije, zato jih upoštevam kot glas institucije (stranke, ministrstva, uradi).

3. kako se problematizacija odraža v uporabljenih konceptih oziroma pomenih konceptov; kakšne pomene akterji pripisujejo konceptom in pojavom na področju enakosti spolov in kakšne pomene pripisujejo evropeizaciji (kot zunanji vpliv/prisilo; kot (ne)zaželen ali kot nujen proces), kako akterji evropeizacijo/EU/Evropo uporabljajo (pozitivno, negativno, kot nelegitimizacija za nesprejemanje politik) in kakšne so pozicije akterjev do EU/ Evrope (na primer evroskeptik, evronavdušenec ipd.);

4. kaj predstavlja normativno in vrednotno referenco za (de)legitimizacijo okvirjanja, s posebnim poudarkom na referencah islama in evropeizacije. Analiziram referiranje na EU/Evropo/evropeizacijo, pri čemer me zanima, kateri akterji, kdaj in zakaj referirajo na evropeizacijo. Prisotne reference na islam razumem kot izražanje vpliva religijskega diskurza. Analiziram tudi reference na druge norme in vrednote pri obravnavanju problemov (na primer človekove pravice, emancipacija, modernizacija, mednarodne obveze, »zahodnizacija«, civilizacija ipd.), ter kako te koncepte interpretirajo.

5.2.4 Časovna analiza: spremembe kot posledica odnosa med akterjem in strukturo

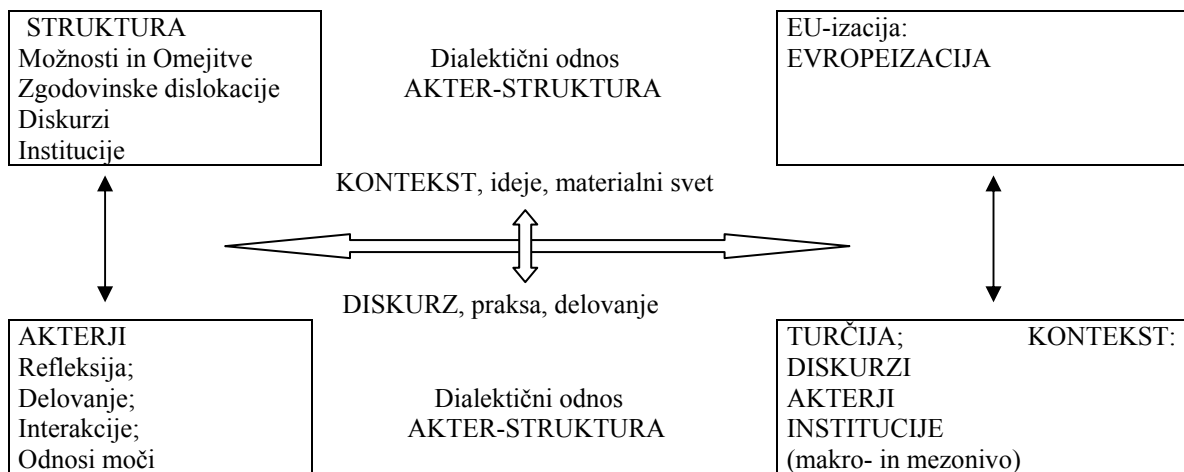
Časovna obdobja analize določim na podlagi analize sekundarnih virov, s katerimi ugotovim tiste zgodovinske dogodke, ki zaznamujejo družbene spremembe. Analize dogodkov se sicer lotim v narativnem smislu, toda narativo periodiziram, kar pomeni, da dogodke obravnavam glede na medsebojne vplive in odnose.¹⁵³ Na ta način bralcu skušam čim bolj približati postopne mehanizme sprememb v turškem kontekstu. V tej narativi predstavim glavne dogodke, akterje, institucije, diskurze in okvirjanje in njihovo prepletanje, ter nato analizo zaključim s sklepom, kjer predstavim glavne ugotovitve za vsako obdobje posebej, v zaključnem sklepu pa tudi ugotovitve glede na longitudinalno analizo vsakega morfogenetičnega cikla. S to analitično stopnjo skušam razumeti spremembe kot posledice dialektičnega odnosa in sovplivanja med akterjem (delovanjem) in strukturo v diahronem časovnem preseku (morfogenetični pristop).

Na podlagi tega modela za vsako časovno obdobje oziroma **kontekst** analiziram družbeno politične dogodke, teme in diskurze, ki te teme diskurzivno oblikujejo, nato analiziram glavne diskurze in konflikte glede obravnavanja glavnih družbenih tem ali problemov (diskurzivni boji). V vsakem časovnem kontekstu pa analiziram **akterje, njihove**

¹⁵³ Jessop (2000, 10) razlikuje med kronološko in periodično analizo ali periodizacijo. Kronologija ponuja zgolj linearno narativo zgodovinskih dogodkov, medtem ko periodizacija postavlja zgodovinske dogodke v medsebojen odnos. Periodizacija obravnava delovanje in dogodke kot medsebojno odvisne elemente, ki so v konjunkciji; to pomeni, da so odvisni od specifične kombinacije omejitev in možnosti za različne nosilce družbene moči v različnih časovno-prostorskih kontekstih. Periodizacija ima zato razlagalni element za različne serije dogodkov.

interakcije in delovanje ter institucije, ki v teh diskurzivnih bojih sodelujejo, ter **primarne vire oziroma dokumente** (kot produkte delovanja akterjev na mikronivoju) iz specifičnega zgodovinskega obdobja, za kar uporabim analizo vsebine in analizo okvirjanja. Vsi ti elementi predstavljajo tri različne nivoje analize v sinhronem (sočasnem) modelu (omejen časovni kontekst) in časovno dimenzijo v diahronem (zgodovinskem ali longitudinalnem) modelu razvoja.

Slika 5.4: Potek (časovne) analize sprememb

Diskurzivni boji za upomenjanje/okvirjanje
 ↓ Analiza vpliva diskurza na okvirjanje politik (mikro nivo): ↓

AKTERJI	PROCES	REZULTAT
- Upomenjanje in okvirjanje	- Spori o pomenih in okvirjih	- Končni pomen, fiksacija pomena in okvirjev
- Različni pomeni in načini okvirjanja, delovanje akterjev	- Različna moč akterjev - Interakcija med akterji - Delovanje akterjev glede na omejitve in možnosti	- Začasna fiksacija določenih pomenov in okvirjev, - kateri glasovi prevladajo, kateri so izključeni - Ponovni spori in spremembe

Zgodovinsko longitudinalna analiza ali periodizacija dogodkov v specifičnem kontekstu (času in prostoru): Odnos akter-strukture		Fokus: - Odnosi Evropa/Turčija - Upomenjanje - Politike enakosti spolov in intimnega državljanstva
Časovna sprememba KONTEKSTOV (Sprememba akterjev, institucij, diskurzov)	Časovna sprememba TEKSTOV (Sprememba okvirjanja)	
- Ključni trenutki in dislokacije - Odnos med Evropo/EU in Turčijo - Strukturne omejitve in možnosti - Refleksija in delovanje akterjev	- Kako se okvirja v specifičnem kontekstu: - Kakšna je razlika v okvirjanju v različnih kontekstih in zakaj	
Vpliv na okvirjanje		
Večnivojska analiza: - Konteksta in struktur - Institucij - Akterjev - Praks in delovanja - Tekstov		Metode: - Analiza diskurzov - Analiza institucionalnih/ akterskih praks in delovanja - Analiza okvirjanja politik

EMPIRIČNI DEL

1 Izbor in kratka predstavitev akterjev, institucij, dokumentov in identifikacija pomembnih dogodkov

V tem krajšem uvodnem empiričnem poglavju predstavim glavne analizirane **akterje** in razloge za njihov izbor. Seveda obstaja mnogo akterjev (posamezniki, stranke, skupine, NVO), vendar sem se omejila na najbolj reprezentativne in prepoznavne akterje, katerih politično delovanje najbolj izstopa. Analiza akterjev tako vsebuje analizo političnih strank in nevladnih organizacij, kot tudi glasov posameznikov. Kot sem omenila v operacionalizaciji, religijske akterje identificiram tako, da upoštevam na eni strani njihovo samodefincijo, na drugi strani pa družbeni konsenz, ki jih definira kot akterje z religijsko identiteto. Sem sodijo najprej politične stranke. Zaradi specifičnosti turškega konteksta, ki je politično okarakteriziran s strogim sekularizmom, je identifikacija religijskih akterjev deloma otežena, saj obstajajo na primer stranke, ki se ne definirajo kot islamske ali religijske, vendar je njihovo delovanje in okvirjanje povezano s političnim in družbenim konservativizmom in zato so te stranke v turškem kontekstu razumljene kot religijski akterji.

Pri analizi islamskih strank je zato treba poudariti razliko med religijskimi islamskimi strankami in religijsko islamsko politiko (Yavuz 2009, 8). Razlika, na katero opozori Yavuz, je pomembna tudi z vidika razlike med akterjem in delovanjem oziroma z vidika razlike med splošnim religijskim diskurzom in konkretno politiko ali javnopolitičnim okvirjanjem islamskih akterjev. Namreč, kot sem opisala v teoretičnem delu, se pri diskurzivni praksi v konkretnih politikah pokaže raznolikost nekega diskurza oziroma križanje z drugimi diskurzi. Definicija religijske (islamske) stranke je po mnenju Yavuz stranka, katere ideologija izhaja iz religijskih idej in mobilizira svojo volilno bazo na osnovi religijskih vrednot. Takšne stranke običajno stremijo tudi k spremembi režima z implementacijo religijskega pogleda na organizacijo družbe in države. Sicer se po mnenju Yavuz religijske stranke sčasoma lahko tudi sekularizirajo kot posledica volilnih in drugih kontekstualnih dejavnikov, torej se lahko prilagajajo, spreminjajo, izpogajajo svojo pozicijo ter gibljejo med različnimi pozicijami med religijskim in sekularnim.

Yavuz (2009, xii, 8–9) tudi označuje spremembo turških islamskih gibanj ali strank od kategorije islamske do postislamske ali celo neislamske. Sam sicer opozarja, da bi bilo prenačljeno trditi, da se islamski cilji neke islamske stranke popolnoma pozabijo, se pa umaknejo bolj pragmatičnim strategijam. To pa se zgodi kot posledica strukturnih pogojev in interakcij z drugimi akterji. Po drugi strani pa je lahko neka stranka neislamska, vendar sledi med drugim tudi islamskim politikam. V tem pogledu so Demokratska stranka (*Demokratik Parti* – DP) Adnana Menderesa, Stranka pravičnosti (*Adalet Partisi* – AP) Süleymana

Demirela in Domovinska stranka (*Anavatan Partisi* – ANAP) Turguta Özala neislamske,¹⁵⁴ v političnem delovanju pa simpatizirajo z islamskimi pogledi. Vsi trije voditelji so bili v različnih obdobjih od 50. pa do konca 80. let 20. stoletja tudi predsedniki vlade in na splošno v turški politični zavesti in znanosti ne veljajo za islamske voditelje oziroma stranke. Toda njihova konservativna politika se je zavzemala tako za spravo z islamom kot tudi za liberalizacijo v političnem in ekonomskem smislu.

Razvoj islamskih akterjev ali struj delim na dve časovni poglavji (obdobje po letu 1950 in obdobje po letu 1970), in sicer zato, ker so v prvem obdobju nastale omenjene, sicer konservativne, ne pa islamske stranke, ki do islamskih akterjev izvajajo zmerno politiko sožitja in tudi sodelovanja. V obdobju po letu 1970 pa nastanejo izrecno islamske stranke, ki imajo tudi islamski dnevni red in neposredno referirajo na islam, kot njihovo referenco delovanja, nimajo pa nujno tudi (uradno) željo po spremembi režima v skladu s šeriatskim pravom, saj so, kot pravi Yavuz, dokaj prilagojene sekularnemu sistemu, čeprav same stranke niso sekularne. Te stranke so Stranka nacionalnega reda (*Milli Nizam Partisi* – MNP), Stranka nacionalne odrešitve (*Milli Selamet Partisi* – MSP), Stranka blaginje (*Refah Partisi* – RP), Stranka kreposti (*Fazilet Partisi* – FP) in Stranka sreče (*Saadet Partisi* – SP). Odstop od te vrste strank in (paradoksalno) hkrati tudi kontinuiteto le-teh pa predstavlja Stranka za pravičnost in razvoj (*Adalet ve Kalkınma Partisi* – AKP), ki se oddaljuje od referenc na religijo ter sebe pojmuje kot konservativno demokratsko stranko.

V analizo vključim tudi nereligijske akterje, ki so pomembni kot močan politični subjekt, ki vpliva na oblikovanje politik in ima ključno vlogo pri vplivanju na dinamiko med različnimi akterji. To so predvsem glavni politični nasprotniki islamskih akterjev – kemalisti. Osredotočim se na Republikansko ljudsko stranko (*Cumhuriyet Halk Partisi* – CHP). V analizo vključim tudi druge nereligijske stranke, na primer nacionalistično Stranko nacionalističnega gibanja (*Milliyetçi hareket partisi* – MHP), in občasno tudi druge, sicer manj pomembne stranke. V okviru državnih akterjev analiziram predvsem stranke oziroma pomembne posameznike, predstavnike teh strank. Ker predstavniki strank zasedajo tudi pomembna politična mesta v različnih institucijah, ti akterji predstavljajo tudi glas te institucije, na primer ministri/-ce in predsedniki vlade.

Pri analizi akterjev upoštevam tudi pomemben prispevek civilno družbenih akterjev oziroma NVO, ki sodelujejo pri oblikovanju in spremembah politik enakosti spolov. Skozi analizo sekundarne literature in skozi spremljanje političnih debat na področju politik enakosti spolov se je namreč izkazalo, da imajo v Turčiji ključno vlogo civilne iniciative. Pri civilnih

¹⁵⁴ Od tu naprej DP, AP in ANAP. ANAP se med letoma 2005 in 2009 preimenuje s kratico ANAVATAN, vendar v tem obdobju kot stranka ne izstopa, zato je ne obravnavam in ohranjam kratico ANAP.

glasovih oziroma akterjih identificiram in analiziram tako organizacije kot tudi posameznike. Civilni akterji se pogosto organizirajo v širša gibanja ali platforme in jih zato obravnavam kot celoto oziroma gibanje, pri tem pa poudarim posebne prispevke iniciativ, s katerimi se je izvajal pritisk in lobiranje na oblast. Posebej analiziram tudi angažiranost islamske civilne družbe in akterjev. Analizirani civilni akterji so tako kemalistične in islamske feministke, sekularna organizacija Women for Women's Human Rights – WWHR, ter islamske NVO: Društvo proti diskriminaciji in za pravice žensk (*Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği – AKDER*) in Društvo za človekove pravice in podporo zatiranim (*İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği – MAZLUMDER*),¹⁵⁵ ter nekatere druge, sicer manj odmevne islamske organizacije in posamezniki, ki jih predstavim v posamičnih obdobjih.

Pri analizi institucij se najbolj osredotočim na institucije na področju enakosti spolov, in sicer Generalni direktorat za ženski status in probleme (*Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü – KSSGM*),¹⁵⁶ ter tudi na druge institucije, ki so rezultat materialne sedimentacije diskurzov. KSSGM je najpomembnejša institucija na področju politik enakosti spolov, saj je po eni strani rezultat mednarodnih zahtev v okviru novonastajajočih režimov enakosti spolov, po drugi strani pa so pri njeni ustanovitvi, funkcijah in ukinitvi vidni glavni politični spori o ženskem vprašanju in odnosih med spoloma. Ti spori imajo za posledico ustanovitev druge, KSSGM konkurenčne institucije za družino, to je Inštituta za raziskovanje družine (*Aile Araştırma Kurumu*), ter pozneje ukinitev KSSGM v prid Ministrstva za družino in socialne politike (*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*). Vojska in Direktorat za religijske zadeve (*Diyanet İşleri Başkanlığı*) sta tudi pomembni instituciji, katerih nastanek in delovanje je neposredno povezano s političnimi boji in dominantnimi diskurzi, ki se borijo za politični in družbeni nadzor v državi. Te institucije sem izbrala zato, ker so vse te institucije in razpon njihove moči nastali v institucionalni praznini in kot rezultat političnih bojev. Te institucije so namreč rezultat novih družbenopolitičnih ureditev, za katere niso obstajale politične in institucionalne paradigme institucionalnega delovanja. Tudi spremembe teh institucij kažejo na notranje družbenopolitične spore. Namreč nadzor nad temi institucijami je glavni predmet spora dominantnih diskurzov, to je kemalistov in islamistov. Diyanet, ki deluje po principu ministrstva, je glavna verska institucija v državi.¹⁵⁷ Diyanet združuje verske strokovnjake, ki so hkrati državni uradniki in skrbijo za državne interpretacije islama. Te interpretacije pa se lahko razlikujejo glede na trenutno vladajočo politično opcijo. Vojska sicer nima neposredne

¹⁵⁵ Od tu naprej AKDER in MAZLUMDER.

¹⁵⁶ Od tu naprej KSSGM.

¹⁵⁷ Islam nima enega verskega poglavarja, ki bi bil primerljiv na primer s katoliškim papežem, temveč obstajajo tako imenovani verski strokovnjaki ali ulema.

povezave s politikami enakosti spolov in intimnega državljanstva, medtem ko Diyanet nastopa kot sredstvo prenašanja in legitimizacije političnih sporočil. Toda vpliv vojske je ključen pri razumevanju percepcij in delovanja (ter sprememb) akterjev, ki posledično delujejo in oblikujejo politike v skladu s temi percepcijami. Vojska predstavlja pomemben družbeni in politični element, saj je v turškem kontekstu vpliv in delovanje vojske močno zaznamovalo politični prostor, delovanje akterjev ter tudi njihovo identiteto in interese.

V vsakem obdobju analiziram relevantne (in dostopne) **dokumente**. Dokumenti za analizo pripadajo različnim glasovom, analizirala pa bom policy tekste, kot so parlamentarne debate, zakoni, vladni načrti (*policy plans*), NVO teksti in v zadnjem obdobju tudi medijske izjave relevantnih družbenopolitičnih akterjev. **Izbor in analiza dokumentov** temelji predvsem na podlagi osredotočenosti na politike enakosti spolov, ženske problematike in intimnega državljanstva, ter na podlagi identifikacije akterjev in institucij in dokumentov, ki jih ti akterji in institucije ustvarjajo. V analizo vključim tiste zakone, ki so najpomembnejši element razumevanja ureditve politik enakosti spolov v državi. Tako sta najpomembnejša zakona civilni zakonik, ki ureja intimne odnose med spoloma, ter kazenski zakonik, ki ureja področje nasilja in razumevanje nasilja. Oba zakona sta bila sprejeta leta 1926, ter nato v celoti spremenjena leta 2001 in 2004. Drugi dokumenti, ki so pomembni v okviru politik enakosti spolov, so ustavna določila, ki utemeljujejo ustavni princip enakosti med moškim in žensko, ter zakoni, ki urejajo specifična področja politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, to je Zakon o delu, ki ureja pravice žensk do dela, zakoni, ki se ukvarjajo s preprečevanjem nasilja (zakoni o preprečevanju nasilja nad ženskami in nasilja v družini), ter zakoni, ki se ukvarjajo z reproductivnimi pravicami žensk.

Sprejemanje in oblikovanje teh zakonov je seveda pomemben proces, zato za analizo tega procesa v analizo vključim parlamentarne debate iz turškega parlamenta,¹⁵⁸ ki spremljajo oblikovanje omenjenih zakonov. V analizo vključim tudi parlamentarne debate, ki spremljajo ustanavljanje institucije KSSGM, katere ustanovitev, funkcije in spremembe so se izkazale za predmet zelo konfliktnih parlamentarnih debat. V analizo vključim tudi nekatere nacionalne načrte, predvsem analizo okoliščin njihovega nastanka in pomena, ki ga nosijo. V analizo dokumentov vključim tudi dokumente civilnih iniciativ oziroma zgoraj omenjenih organizacij (akterjev), ki odražajo reakcije in pobude civilne družbe na oblikovanje politik in so zato pomembni dokumenti, ki odražajo vpliv civilne družbe pri oblikovanju politik. Poslužujem se

¹⁵⁸ Kot referenco za revijo zapisnikov Turškega velikega nacionalnega parlamenta (*Türkiye Büyük Millet Meclisi – Tutanak Dergisi*) od tu naprej uporabljam okrajšavo TBMM Tutanak Dergisi. TBMM je uradna okrajšava za Turški veliki nacionalni parlament (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*), *Tutanak Dergisi* pa pomeni revijo zapisnikov parlamentarnih razprav. Pri navajanju virov najprej vir prevedem v slovenščino, v oklepaju pa navedem vir s polnim naslovom in letnico v turščini. Vir v turščini je zapisan tudi v seznamu literature.

tudi medijskih razprav in izjav izstopajočih akterjev (predsednik vlade, ministri/-ce, nevladni aktivisti/-ke), predvsem v zadnjem analitičnem obdobju, v katerem se pojavljajo novi politični spori pri oblikovanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Medijske razprave nakazujejo morebitne spremembe v javnih politikah, ki pa so trenutno še v postopku pogajanj in odločanja, zaradi česar uradni dokumenti še niso dostopni. V medijskih razpravah se tudi odražajo boji med različnimi diskurzi, na podlagi katerih je razviden proces in spremembe okvirjanja. Občasno vključim tudi druge dokumente, ki pa so manjšega pomena in jih predstavim sproti v empiričnem tekstu.

Časovno razločitev določim glede na glavne družbenopolitične dogodke, katerih identifikacija temelji na analizi sekundarnih virov. Glavne razmejitvene dogodke tako predstavlja nastanek turške republike leta 1923, vojaški državni udar in vojaški režim po letu 1980, sprejem turške kandidature za vstop v EU leta 1999 in podpoglavje z začetkom drugega mandata stranke AKP leta 2007 do danes (2012). Zgodovinsko pomembni dogodki so razpad Otomanskega cesarstva, zgledovanje po Evropi oziroma zgodovinska evropeizacija, turško nacionalistično gibanje, sekularno-religijski odnosi, vojaški udari, mobilizacija civilne družbe ter boji med dominantnimi in marginaliziranimi skupinami. Empirični del je tako razdeljen na tri osnovna časovna poglavja; od 1923 do 1980, od 1980 do 1999 in od 1999 do 2012; ter s podpoglavjem od leta 2007 do leta 2012. Posebni poudarek je na obdobju po letu 1999 in treh mandatih stranke AKP. Vsako časovno obdobje empirične analize pa je razdeljeno na dva dela. V prvem delu predstavim analizo turškega družbenopolitičnega konteksta oziroma glavne državotvorne procese. Seveda so državotvorni procesi dolgoročni, kar pomeni, da so zgodovinski procesi v celoti temelj razumevanja družbeno politične strukture Turčije vse do danes. Tu predstavim glavne družbenopolitične akterje, v družbi prevladujoče diskurze in diskurzivne boje ter institucije. Analiziram kontekstualno-strukturne in diskurzivne dejavnike, ki predstavljajo omejitve oziroma možnosti, v okviru katerih akterji delujejo in sodelujejo med seboj. Tako predstavim odnos med religijo in državo, odnos med različnimi akterji ter vpliv prevladujočih diskurzov na družbeno in politično razumevanje odnosa med žensko in moškim oziroma razumevanje položaja žensk v družbi. Analiziram nastanek in razvoj pojmovanja »ženskega vprašanja« ter institucionalizacijo na tem področju. Posebno pozornost posvečam zgodovinski evropeizaciji, vlogi Evrope/EU in pojmovanju Evrope/EU, ter kako se percepcija Evrope odraža pri oblikovanju politik enakosti spolov. V drugem delu vsakega poglavja pa analiziram okvirjanje in delovanje državnih in civilnih akterjev pri oblikovanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. V tem delu analiziram, kako se kontekst, opisan v prvem delu, to je dinamika odnosov med Turčijo in EU in notranji odnosi in konflikti, odraža na oblikovanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva.

S primerjavo procesov v vseh treh časovnih obdobjih, to je longitudinalno, v zaključnem poglavju analiziram odnos sovplivanja med strukturo in akterji ter kakšne učinke ima ta odnos na oblikovanje in spremembe javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Pri tem analiziram, kako akterji interpretirajo strukturne možnosti in omejitve, kako glede na percepcije okolja manevrirajo med omejitvami, ki jih predstavljajo materialne strukture in diskurzi, kako znotraj teh omejitev akterji reflektirajo, ter kako se s kumulativnim delovanjem spreminjajo strukture, identitete in oblikovanje politik.

I OBDOBJE 1923–1980

1 Prvi del: *Analiza obdobja turške državotvornosti in vzpostavitve hegemonkega diskurza kemalizma*

Pred obdobjem nastanka ES in pozneje EU je na formacijo moderne turške države imela zelo pomemben vpliv Evropa oziroma posamezne evropske države, po katerih se je turška oblast zgledovala. Ker opozarjam, da je za razumevanje sodobnega delovanja in upomenjanja akterjev zelo pomemben zgodovinski kontekst družbe, v kateri le-ti živijo, bom v tem poglavju predstavila kritični vpogled v turško družbeno-politično strukturo oziroma se bom osredotočila na nekatere temeljne probleme, ki vplivajo na razumevanje razmer v turški družbi in politiki še danes. Dotaknila se bom procesov modernizacije in nastanka moderne Turčije z vodilnim modernizatorjem Atatürkem (očetom Turkov), predvsem pa njegovega projekta izgradnje emancipirane ženske. Zanimivo je namreč prav to, da so ženske in ženske pravice imele centralno vlogo v turški družbeni in politični modernizaciji in pri nastanku Turčije kot moderne nacionalne države. Kemalistične reforme so pomenile izrazito spremembo na področju politik enakosti spolov, vendar se je kmalu pokazala v družbi globoko zakoreninjena diskriminacija žensk, ki se je sčasoma še krepila v izkoriščanju žensk za politične cilje. Analiza bo hkrati izrisala osnovne značilnosti **kemalističnega diskurza**,¹⁵⁹ kot idej o družbi, idej o vlogi ženske ter tolmačenju zgodovine in prihodnosti, v skladu s

¹⁵⁹ Kemalizem se je izvorno nanašal na politično ideologijo Mustafe Kemala Atatürka. Kmalu pa se je pomen kemalizma razširil in označeval tako kemalistično državno elito kot tudi državno birokracijo, kamor sodita tudi turška vojska (*Türk Silahlı Kuvvetleri*) in Narodna obramba (*Milli Güvenlik Konseyi*), katerih naloga je (bila) podpirati in izvajati kemalistične principe (Karakaş 2007, 6). Temeljni principi kemalizma so republikanizem, nacionalizem, sekularizem, populizem (ki v tem primeru pomeni vladno ljudstva), etatizem in reformizem/revolucionizem (Tekeli 1992, 142). Danes pa kemalizem označuje, poleg birokracije in državniške elite, tudi nevladne organizacije, posameznike in (ekonomske) institucije, ki izražajo podporo kemalizmu in se imajo za pripadnike Atatürkovih idealov – zato se danes poimenujejo tudi *ataturcisti*. Med kemaliste/ataturciste se danes štejejo Republikanska ljudska stranka CHP, nekateri mediji, še posebej dnevnik *Cumhuriyet* (Republika), ter mnoge (tudi ženske) organizacije, kot Društvo za Atatürkovo misel (*Atatürkçü Düşünce Derneği*) in Društvo za podporo sodobnega načina življenja (*Çağdaş Yaşam Destekleme Derneği*).

principi kemalizma. Skozi analizo zgodovinskega konteksta v Turčiji in razvoj razumevanja enakosti spolov bom skušala pokazati tudi nehomogene identitete teh akterjev.¹⁶⁰

V obdobju začetka turške republike nastane kemalistični diskurz kot dominanten diskurz, ki se vzpostavlja kot antiteza otomanskega političnega sistema in šeriatskega prava.

1.1 Nastanek turške republike in reforme

V osvobodilni vojni Turkov proti okupacijskim silam zahoda je na turško družbeno in politično prizorišče vstopil Mustafa Kemal Atatürk.¹⁶¹ Njegovo delovanje in razmišljanje je zaznamovalo paradigmatično spremembo, in sicer oddaljitev od stoletja trajajočih in ustaljenih teokratskih otomanskih struktur, institucij in zakonov. Za Atatürka in njegove pripadnike je sultanova/kalifova oblast, ki je sodelovala z okupacijskimi silami, predstavljala religijsko reakcionarnost (*irtica*), ki so jo dojemali kot največjega sovražnika novonastajajoče turške nacije in države (Kandiyoti 1988b, 238). Leta 1923 je nastala turška republika, Atatürk pa je bil izvoljen za prvega predsednika. V obdobju nastanka nove države se je pojavila institucionalna praznina, saj so bile do tedaj znane institucije ukinjene, pojavile pa so se nove paradigme. Ker je bila turška nacija in nacionalizem, ki je spremljal nastanek republike, še popolnoma sveža ideologija, je potrebovala nove simbole in pomene. V diskurzivnem boju s predhodnimi diskurzi je kot zmagovalec nastal kemalistični diskurz.

Najprej je ta novi diskurz pomenil revizijo turške zgodovine, ki se je naslanjala na dela nacionalno zavednega člana tako imenovanih Mladoturkov, Ziya Gökalpa (1876–1924) (Kandiyoti 1988b, 239). V tej reviziji je Gökalp referiral tako na islam kot tudi na zahod, ki ju je pojmoval kot dve civilizaciji, ki jih je spojil s turško narodno kulturo. Iskal je temelje originalne turške kulture in nacionalizma oziroma turškosti, ki so ležali v starem ali »antičnem« turškem družinskem sistemu in spolni moralni. To je zaznamovalo temeljni pristop k ženskemu vprašanju (Kandiyoti 1988b, 221, 235–236), v katerem sta bila združena tako turška nacionalnost (nacionalistični diskurz) kot tudi islam (religijski diskurz), ki pa sta bila na novo interpretirana. Religija torej ni bila popolnoma izločena, saj Gökalp religiji dodeli mesto znotraj turške nacionalne identitete oziroma kulture. Religijo delno omeji na posameznikovo osebno življenje in zavest, kot takšna pa religija vpliva na nacionalne ideale posameznika (Mert 1994, 69–71; Davison 2006, 148–201). Zato, ker je Gökalp razumel

¹⁶⁰ Čeprav uporabljam koncepte kemalizma oziroma islama, naj poudarim, da teh entitet ne razumem homogeno, saj je namen te študije prav prikaz raznolikosti in sprememb znotraj predpostavljeno monoličnih akterjev oziroma definicij analitičnih kategorij, ki jih označujejo. Moj poudarek se nanaša predvsem na tiste prevladujoče subjektne pozicije, diskurze in interpretacije, ki prevladujejo v kemalizmu, ki pa vsekakor niso edine, saj tudi kemaliste predstavljajo zelo raznoliki glasovi.

¹⁶¹ Mustafa Kemal po ustanovitvi nove republike z novim zakonom o priimku dobi priimek Atatürk (oče Turkov).

religijo kot del človekove osebne sfere, hkrati pa je v njej videl funkcijo krepitev narodne identitete, Davison (2006, 148) pravi, da je bila religija za Gökälpa pol javna in pol zasebna zadeva.

Turški nacionalizem se je zavzemal tudi za modernizacijo države po zgledu zahoda, torej za »zahodnizacijo«, pri čemer pa deluje selektivno, saj modernizacijo naroda omejuje na tehnološko oziroma materialno raven, medtem ko mora biti spiritualna raven zvesta turški kulturi, ki temelji na družini. Le-ta pa temelji in se vzpostavlja na polju ženskega telesa (Yeğenoğlu 1998, 122–124). Emancipacija ljudstva in vzpostavitev turške nacionalne identitete sta se torej neposredno vzpostavljala preko ženske. Gökälpa je pri ustvarjanju turške družine glavno vlogo dodelil ženski. Starim pojmom so bili dodeljeni novi koncepti; nastala je nova družina (*yeni aile*), ki je predstavljala nacionalno (*milli aile*) in sodobno družino (*çağdaş aile*), kar se je apliciralo tudi na žensko, tako imenovana nova ženska, nacionalna ženska, sodobna ženska (*yeni kadın, milli kadın, çağdaş kadın*), ki je postala temeljni simbol nove turške družine. Nova ženska je bila ustvarjena kot antiteza tradicionalni, religijski in otomanski ženski, vzpostavilo se je torej novo nasproti staremu, nacionalno in sekularno nasproti religijskemu ter sodobno in zahodno nasproti otomanskemu. Prav tako je Gökälpa antični turški družini, ki jo je oživel v novi naciji, pripisoval značilnosti demokratičnosti, monogamnosti in enakih pravic med moškim in žensko. Turška družina je bila torej za Gökälpa v svojem bistvu feministična (Durakbaşı 1987, 64; Kandiyoti 1991, 36).

Turški nacionalizem tako ni želel izvesti le politične revolucije, temveč tudi družbeno, ki je bila podlaga za politično revolucijo, zato da bi se le-ta lahko vzdržala. Turška zgodovina se je tako retrogradno na novo napisala, kemalizem kot nov diskurz in ideologija elitnih skupin pa sta predstavljala republiško rekonstrukcijo in utrditev te turške zgodovine (Arat v Grünell in Voeten 1997, 223). Nastajal je torej kemalistični diskurz, ki je določal turške družbene in politične vrednote, način obravnavanja zgodovine in cilje prihodnosti. Kemalisti so ponotranjili nacionalistični diskurz, diskurz antičnih Turkov in takratnih odnosov med spoloma, ki jih je po njihovem mnenju uničil prihod islama. Vendar pa kljub navidezni sekularnosti in antireligijski poziciji religije niso umaknili iz političnega in družbenega življenja, temveč so jo prevzeli in na novo interpretirali.

Po nastanku države leta 1923 so se med letoma 1924 in 1934 v skladu z novimi naprednimi idejami začele tako imenovane kemalistične reforme.¹⁶² Z reformami je bil leta 1922 ukinjen sultanat, leta 1923 je bila ustanovljena turška republika, leta 1924 je ukinjen

¹⁶² Reforme sicer niso nastale popolnoma na novo. Namreč že v zgodnjem 19. stoletju (od leta 1839 naprej), v obdobju tako imenovanega *tanzimata* ali reorganizacije, se je pod vodstvom naprednih sultanov Mahmuda II. in Abdulmecida I. začel val reform, ki se je nadaljeval vse do obdobja Mladoturkov in nato v moderni Turčiji.

kalifat in šeriat, vzpostavljeno je sekularno šolstvo za dečke in deklice, ki je sledilo ukinitvi vseh verskih šol, sprejeta je ustava. Leta 1925 je uveden zahodni – gregorijanski koledar, ukinjen je verski red dervišev, ukinjeno je moško pokrivalo fes in uvedeno zahodnjaško pokrivalo klobuk. Pokrivanje žensk sicer ni bilo nikoli zakonsko prepovedano, je pa bilo predmet sporov, saj je bilo v praksi spodbujano odkrivanje in sprejemanje zahodnega sloga oblačenja moških in žensk.¹⁶³ Leta 1926 so uvedeni novi civilni, kazenski in trgovinski zakonik po evropskem zgledu, leta 1927 je bilo izvedeno prvo sistematično štetje prebivalstva, leta 1928 je bil uveden latinski alfabet, država je bila razglašena za sekularno in ustavne določbe o islamu kot uradni državni religiji so bile ukinjene. Leta 1933 je klic k molitvi (*ezan*) iz arabščine spremenjen v turščino, zahteva se, da so javna branja Korana v turščini, leta 1934 so ženske dobile volilno pravico in pravico biti izvoljene, sprejet je bil zakon o priimkih, leta 1935 je nedelja sprejeta kot dela prost dan in država je dobila po ustavi aktivno vlogo pri urejanju državne ekonomije. Leta 1937 je laicizem kot princip republike zapisan v ustavo. Reforme so bile formalni korak proti »zahodnizaciji« in modernizaciji turške republike.

1.2 Analiza nastanka, razvoja in specifik kemalizma¹⁶⁴

V skladu z zgodovinsko definicijo evropeizacije, ki definira turško identiteto, je pri analizi ideologije in diskurza kemalizma razvidno, da je Evropa in evropskost zasedala pomembno mesto z gledovanja. Yeğenoğlujeva (1998, 140) meni, da je kemalizem spoj nacionalizma in sekularizma, ki so ga kemalisti enačili z modernizmom. Le-ta pa je bil po mnenju nekaterih avtorjev (Keyman 2007, 220–221; Yeğenoğlu 1998; Mert 1994; Arat 2001) razumljen v smislu »zahodnizacije« oziroma stremjenja k dosegu stopnje razvoja zahodne civilizacije. Reforme so kemalistom služile za »civiliziranje« in »razvijanje« »zaostalega« lokalnega prebivalstva, zato jih nekateri avtorji (Yeğenoğlu 1998, 12, 140; Kadıoğlu 1994; Durakbaşa 1987, 14) označijo za lokalni orientalizem, saj je kemalistični diskurz podoben orientalističnemu diskurzu, ki stremi k civiliziranju nazadnjaških kultur, predvsem islama (cf. Said 1978/1996).

Ker je islam oziroma otomanski sistem vodenja države s šeriatom razumljen kot slab, nazadnjaški in neciviliziran, šeriat za kemaliste predstavlja konstitutivni zunanji element (*constitutive outside*) (Sayyid 2000, 95; Yeğenoğlu 1998, 135). Zato je laizacija turške države

¹⁶³ To se kaže tudi v jezikovnem smislu, saj nastajajo pozahodnjeni koncepti za oblačila, tako imenovani *tayyör* (tr.) po *tailleur* (fr.) – ženska obleka ali kostim.

¹⁶⁴ Kemalizem v študiji obravnavam hkrati kot diskurz in ideologijo, saj je dolgo obdobje predstavljal edino družbeno/državno sprejemljiv pogled na svet, ki je zatiral ostale poglede – ideologija, ter hkrati (še vedno) predstavlja skupek idej in praks, ki oblikujejo vednost in pomene v družbi – diskurz.

in zgodovine pomenila glavni pogoj za prehod iz teokratskega otomanskega sistema v moderno in sodobno nacionalno državo. To je razvidno tudi iz poudarjanja pomena sodobnosti/modernosti (*çağdaş*), saj se ta koncept pojavlja in uporablja za poudarjanje napredka pri vseh pomembnejših družbeno-političnih vprašanjih, javnih politikah, reformah, imenih raznih organizacij in društev, simbolih, definiranju ženske pozicije ipd.¹⁶⁵ Sodobnost je bila poudarjena predvsem kot antiteza nazadnjaškosti, tradicionalnosti in verske reakcionarnosti (*irtica*).

Hitra modernizacija, ki je zajela samo višji elitni sloj, je za Turčijo predstavljala radikalno spremembo in krizo identitete (Mert 1994, 11–12). Med večino družbe, ki teh modernih kulturnih vrednot ni ponotranjila, in elito je tako nastal prepad. Aksoy poudarja, da se je elita krepila v avtoritarnosti, družba pa krepila tradicionalne skupnostne vezi in patriarhalne vrednote (Aksoy 2005, 11–12, 26–27). Turški »od zgoraj navzdol projekt« modernizacije in homogenizacije javnega življenja in javnega prostora je predvideval tudi stopitev vseh razlik in podreditev višji identiteti, katere značilnosti sta bili laičnost in turškost – nasprotno od Otomanskega cesarstva, ki je bil multietničen in islamski. V tem diskurzivnem boju so bili tako izključeni vsi drugi akterji in diskurzi, predvsem pa (ljudska oziroma otomanska različica) islama, druge verske (alaviti, kristjani, Judje) in etnične skupine, ki so bile potisnjene izven družbe, javnega prostora in ne nazadnje sodelovanja pri oblasti, medtem ko je na oblasti svoj položaj utrdila nacionalistična, sekularna kemalistična elita s pomočjo vojaške oblasti. To je v bistvu povzročilo zelo nedemokratično in nereprezentativno obliko turškega sekularizma in modernizacije. Ta izločitev drugih akterjev je zaznamovala politične boje v naslednjih desetletjih, saj ima Turčija še danes probleme s priznavanjem pravic in legitimnosti izključenih glasov. Najbolj pa so se za ponoven vzpon v politični sferi borili islamski akterji.

Karakaş (2007) in Keyman (2007) opozarjata, da islam ni bil izključen iz kemalističnega projekta izgradnje sekularne države. Prav nasprotno, islam je bil politično in družbeno vključen v ta projekt kot edina homogenizirajoča sila, ki je imela v tamkajšnji družbi veljavo in moč. Kajti, kot pravi Mardin (v Davison 2006, 250–252), kemalizem ni ponujal nobene oprijemljive identitete, vsebinsko in etično je bil še prazen, saj na osebni ravni ni ponujal ničesar. Zato je kemalizem kot nova ideologija ustvarjal etično shizofrenijo. Kemalisti so uporabili islam kot družbeno vezivno tkivo, ki pa so ga preoblikovali, da bi služil njihovim nacionalističnim prizadevanjem in da bi ga s tem lažje nadzorovali. Karakaş (2007, 10–12) zato govori o nastanku *kemalističnega* ali *sodobnega* islama, ki se razlikuje od

¹⁶⁵ Na primer sodobna ženska (*çağdaş kadın*), sodobna obleka (*çağdaş kıyafet*), sodobna misel (*çağdaş düşünce*), sodobno življenje (*çağdaş yaşam*).

nazadnjaškega, otomanskega in ljudskega islama. Sodobni islam je državni, moderen, prolaicistični in prokemalistični. Kemalisti bi namreč brez islama težko uspeli, za namene nove interpretacije pa so ločevali pravi in nedolžni islam od političnega islama, toda paradoksalno, tudi kemalisti so politizirali islam. Uporabljali so ga celo skupaj s sekularnim vojaškim redom za vzpostavljanje političnega reda. Laicizem ali ločitev religije od državnih struktur so tako razumeli kot nadzor religije, razlog za takšno reakcijo, ki je prisotna še danes, pa je strah pred religijsko reakcionarnostjo oziroma *irtica* in strah kemalistov pred razpadom oziroma razdelitvijo države¹⁶⁶ (Keyman 2007; Karakaş 2007).

Karakaş (2007) temu pravi politizacija islama od zgoraj, Keyman (2007) pa objektivna sekularizacija,¹⁶⁷ kjer se institucije religije in države sicer ločijo, vendar v turškem primeru država predvideva nadzor in podreitev religije/islama in religijskih institucij državnim institucijam in ne ločitev le-teh.¹⁶⁸ Islam je bil torej nacionaliziran in institucionaliziran. Sekularni akterji pa referirajo na religijo pri zasledovanju svojih ciljev. Lahko rečemo, da uporabljajo religijsko mimikrijo (Smrke 2008). Religijske prakse in institucije so administrirane in kontrolirane s strani države. Davison (2006, 215, 243, 247) zato pravi, da se islam ni umaknil v zasebno sfero, temveč se je le na novo interpretiral. Namen nadzora je bil uničenje ostankov Otomanskega cesarstva in omejitev islama na zasebno sfero, kot zadevo zasebnega verovanja, ter ga hkrati uporabiti v politične namene. Kemalisti so z institucionalnim nadzorom religije hkrati želeli doseči uničenje ostankov Otomanskega cesarstva, hkrati pa religijo uporabiti za homogenizacijo države, družbe in kulture, ki je bila z religijsko legitimizacijo in identifikacijo uspešnejša (Keyman 2007, 222; Lewis v Olson 1985, 163–164, 165). Turška kemalistična sekularizacija torej predstavlja amalgam religije, nacionalizma in strogega laicizma – kar Karakaş (2007) imenuje »kemalistični tripod«.

Paradoks je torej, da je revolucija kemalistov, ki je bila izrazito antireligijska in militantna, hkrati izrabljala religijo v politične namene. Kemalisti so reinterpretirali koncept in vsebino religije, ustvarili monopol nad interpretacijo islama ter uporabljali religijske reference za krepitev državne nacionalne identitete in enotnosti. Ta interpretacija pa ni bila

¹⁶⁶ Ta strah je v kemalističnih diskurzih prisoten še danes. Kot opaža Aslan (1999, 50), se kemalisti še vedno obračajo na vojsko v obdobju krize (izgube oblasti) in pričakujejo, da bo le-ta poenotila državo in izbrisala vse moteče dejavnike. Gölejeva (2004, 171) namreč pravi, da so liberalizem, šariat, Kurdi in komunizem štiri največje fobije turškega nacionalizma.

¹⁶⁷ Berger (v Keyman 2007, 217–218) loči objektivni in subjektivni sekularizem, kjer objektivni sekularizem pomeni ločitev političnih institucij – kar Roy (2007), Mert (1994) in Davison (2006) označijo za laicizem –, subjektivni sekularizem pa pomeni kulturni proces sekularizacije zavesti, kjer se posameznik ne nanaša več na sveto avtoriteto, temveč na naravo, znanost in objektivni razum, kar oblikuje modernega človeka. Casanova (v Keyman 2007, 218) temeljne značilnosti sekularizma tako povzame kot ločitev religije od politike, umik religije v zasebno sfero in zmanjšanje vpliva religije in njenih institucij.

¹⁶⁸ Za podobne argumente cf. Özdalga (1997), Arat (2001), Davison (2006), Mert (1994), Keyman (2007), Karakaş (2007) in Roy (2007).

všeč religijskim akterjem, saj je omejevala njihovo politično delovanje. Tisti religijski akterji, ki niso simpatizirali s tem sistemom, so bili takoj označeni za religijske reakcionarje (*mürteci*) (Davison 2006, 242). Islamske struje so se proti kemalistični dominaciji začele boriti šele po uvedbi večstrankarskega sistema. Ob vzponu družbeno-političnega islama v Turčiji so se začeli tudi novi boji za ponovno reinterpretacijo religije.

Turčija se sicer smatra za paradigmatični primer prehoda iz tradicionalne v moderno družbo (Lerner in Robinson v Davison 2006, 140), toda po Davisonovem mnenju (2006, 283) zahodni akademiki brez poglobljenega razumevanja hvalijo Atatürka in njegovo republikansko stranko (CHP) zgolj na podlagi tega, ker je izvedel revolucijo, ki naj bi ločila religijo in posvetno oblast, podobno kot na zahodu, kar pa se dejansko ni zgodilo. Davison (2006, 69, 291–310) opozarja, da ni preprostega prehoda med enim in drugim obdobjem, da obstaja mnogo odnosov med državo in religijo, in da laicizem ne pomeni nujno nasprotovanja religiji (temveč je po definiciji le antiklerikalen), ter da se na podlagi predpostavke, da bo vsaka oblast, ki ni teokratska tudi sekularna/laična, dela osnovna napaka pri razumevanju Turčije. Zaradi turške kontekstualne specifike nekateri avtorji (Karakaş 2007; Davison 2006; Roy 2007) Turčijo označijo za laično *sui generis*, ne pa tudi za sekularno državo,¹⁶⁹ saj najnovejše raziskave¹⁷⁰ kažejo, da islam ni izgubil vpliva in da je še vedno najmočnejši element identifikacije v družbi. Politično pa svetne in posvetne institucije niso bile nikoli ločene, razlika obstaja le v interpretaciji religije in vloge le-te v politiki in družbi.

1.1.2 Direktorat za verske zadeve (Diyamet) in vojska

Za namen nadzora religije je bila leta 1924 ob ukinitvi šeriatskih institucij in kalifata ustanovljena nova institucija, ki je bila podrejena državi in prevladujočim elitnim idejam. To je bil Direktorat za verske zadeve ali *Diyamet İşleri Başkanlığı*,¹⁷¹ ki deluje kot nadomestna

¹⁶⁹ Avtorji (Davison 2006; Roy 2007; Mert 1994; Karakaş 2007; Keyman 2007) sekularizem razlagajo kot družbeni fenomen, kjer religija oziroma verske institucije izgubljajo pomen v organizaciji človekovega vsakdanjega življenja in torej označuje sekularizacijo družbe (ki ni nujno antiklerikalna), medtem ko laičnost pomeni politično sekularizacijo oziroma ločitev verskih in sekularnih – posvetnih institucij. Laična država tako predvideva neodvisnost državnih institucij (šolstvo, zdravstvo, civilni zakoni) od religijskega vpliva, vendar pa opozarja, da se oblike sekularizma in laičnosti razlikujejo glede na državo.

¹⁷⁰ Raziskava Çarikoğluja in Toprakove (2006), opravljena v okviru Fundacije za ekonomske in družbene študije (*Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfi – TESEV*), je bila opravljena dvakrat, in sicer v dveh različnih obdobjih, leta 1999 in leta 2006, z okrog 1.500 intervjujev v urbanem in ruralnem sektorju.

¹⁷¹ Od tu naprej ga poimenujem Diyanet. Diyanet danes zaposluje več kot 100.000 ljudi na ravni države, med njimi pridigarje – imame in teološke strokovnjake. Diyanet organizira verouk – učenje Korana, gradi mošeje in financira državne imame, ki dobivajo redno plačo iz proračuna. Med drugim je tudi zadolžen za prevajanje in tiskanje verskih tekstov, ter pisanje in izdajo verskih mnenj o raznih sodobnih zadevah (Karakaş 2007, 11). Od države neodvisen verski pouk je bil v sklopu kemalističnih reform sicer ukinjen in vzet pod okrilje države, ki ga ureja Diyanet. Po spolni strukturi je leta 2013 zaposlenih 97.787 moških in 17.371 žensk, od žensk je 15.997 zaposlenih kot učiteljice Korana za ženske učenke. Le malo žensk zaseda višje položaje. Tako je izmed 196

cerkev (Karakaş 2007, 11). Diyanet kot institucija in vsi zaposleni so neposredno vezani na urad predsednika vlade, odgovorni so predsedniku vlade, imenuje pa jih predsednik.¹⁷² Niyazi Berkes (1998, 485), avtoriteta in pionir na področju študija sekularizma v Turčiji, tudi pritrjuje, da turški sekularizem ni pomenil ločitve religije od države, temveč »združenje« obeh in administracijo religije in verskih zadev skozi javno institucijo, ki je postala Diyanet. Berkes tudi pravi, da Diyanet nima funkcije in namena »indoktrinacije« ljudstva, temveč nudenja »pravega, naravnega islama«, ki je »dejavnik razsvetljenstva, osvobojen emocij in vraževerstva in se sklada z religijo Turkov v zgodovini«. S takšnim pristopom pa se utemeljuje sodoben kemalistični diskurz, ki laično državo razume predvsem kot varovanje nevernih državljanov pred pritiski vernikov.¹⁷³ Ahmet Hamdi Akseki (1945, 3–22), tretji predsednik Diyaneta, je tako zapisal, da je cilj delovanja Diyaneta ustvarjanje dobrih državljanov, krepitev državljanske zavesti in državljanskih dolžnosti, razvoj ljubezni do domovine, spoštovanje svetosti služenja vojski in spoštovanje javnih služb, spoštovanje prava in državnega reda in spodbujanje trdega dela za razvoj države. V novem Zakonu o ustanovitvi in dolžnostih direktorata za verske zadeve iz leta 1965,¹⁷⁴ ki z dopolnitvami velja še danes, je v prvem členu zapisano, da je dolžnost Diyaneta vodenje zadev, povezanih z vero, prakticiranjem vere in moralo, da razsvetljuje ljudstvo o zadevah, povezanih z religijo, da nadzoruje verske kraje za prakticiranje vere in da je direktorat vezan in odgovoren uradu predsednika vlade.

Diyanet je torej institucija, ki je nastala kot posledica reševanja konfliktov med religijskimi in sekularnimi akterji v novem političnem redu ali institucionalni praznini. Cilj ustanovitve Diyaneta je bil ustvariti specifično različico islama, ki bi bil pod nadzorom države in vladajoči eliti (kemalistom) ne bi bil v napoto, da bi se nedržavnim in antikemalističnim strujam preprečil vpliv na islam in da bi služil kot podpora v nacionalističnih težnjah unifikacije države. Diyanet se torej ni ukvarjal samo z verskimi zadevami, temveč je bil institucija, ki je krepila nacionalistična čustva, kar je razvidno iz dokumentov in izjav akterjev, ki institucijo predstavljajo. Diyanet kot državna institucija pa je bila prav zato

pomočnikov muftija le 9 žensk. Mufti je visoki verski predstavnik na provincialnem nivoju, to pozicijo pa lahko zasedajo le moški (Diyanet Haberler 2013).

¹⁷² Organizacijski zakon Direktorata za verske zadeve (*Diyanet işleri reisliği teşkilât ve vazifeleri hakkında kanun* 1935).

¹⁷³ Tudi Berkes (1998) je sekularizem enačil z modernizacijo. Po njegovem mnenju temeljni konflikt v sekularizmu ni nujno med svetim in posvetnim (sakralnim in profanim), kot v krščanskem svetu, temveč konflikt med silami tradicije in silami sprememb, saj v tradicionalnih in nesekularnih sistemih ni mesta za spremembe (1998, 6). Po njegovem mnenju so Atatürkove reforme popolna revolucija v smislu apropiacije zahodne civilizacije. Brezpogojna sprememba v zahodno civilizacijo bo po njegovem mnenju uničila vse reakcionarne sile. Samo vrednote zahodne civilizacije lahko po njegovem mnenju spremenijo otomansko družbo iz orientalske v zahodno družbeno obliko (1998, 412).

¹⁷⁴ *Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında Kanun* 1965.

podvržena vsakokratnim političnim bojem in spremembam v odnosih moči, ter je delovala kot sredstvo legitimizacije sprememb v javnih politikah. Spreminjanje vloge Diyaneta in interpretacij religije pri zadevah, ki politične akterje neposredno zadevajo, je razvidno do te mere, da v različnih obdobjih Diyanet izdaja popolnoma nasprotna mnenja o določeni zadevi.¹⁷⁵

Pomemben element družbe, ki je širil kemalistične ideje, pa je bila tudi vojska. Aslan (1999, 50) opozarja, da se turška državitvornost ni ustvarila in legitimizirala na narodni zavesti (ki je bila sicer formirana predvsem od zgoraj navzdol), temveč na izrednem povojnem stanju in s posredovanjem vojske. Namreč v obdobju ustvarjanja nacije, pravi Mardin (v Keyman 2007, 220), turški narod kot splošna volja ali kot nacionalna identiteta sploh ni obstajal, temveč ga je Atatürk izumil, za kar je bila zadolžena vojska kot nosilec teh vrednot. Aslan (1999, 50) poudarja, da se je vpliv vojske v Turčiji nadaljeval do konca 2. svetovne vojne v obliki enopartijskega režima, toda tudi po 2. svetovni vojni, za razliko od drugih držav v povojnem obdobju, Turčija ni demilitarizirala politike. Prav nasprotno, okrepila se je birokratsko-vojaška sinteza na oblasti, kar je imelo posledice za celotno (ne)demokratizacijo Turčije vse do danes, še zlasti, če upoštevamo pogoste vojaške državne udare (leta 1960, 1971, 1980, 1997, poskus leta 2003 in internetni udar leta 2007). Atatürk si je tako z vojsko utrdil oblast v novonastali republiki. Kot pravi Haynes (2011, 161), je prevladovanje agresivne sekularizacije in militarizacije zelo vplivalo na turško politično kulturo in preprečilo nastanek empatičnega demokratičnega režima. Kako se je ta makrodružbeno politična sfera odražala na javnih politikah oziroma na javnih politikah enakosti spolov in intimnega državljanstva,¹⁷⁶ bom analizirala na nekaj primerih v nadaljevanju, še prej pa opišem razumevanje vloge ženske v okviru kemalističnega diskurza.

1.3 Pojav ženskega vprašanja oziroma problematizacija ženske vloge in statusa

Pojav »ženskega vprašanja« ali problematiziranje ženske pozicije v družbi sicer sega že v čas poznega otomanskega cesarstva, tukaj pa me zanima, kako se je žensko vprašanje razvijalo v obdobju kemalizma. Aratova (2001, 49–50) opozarja, da kemalistični modernizatorji niso bili obremenjeni z liberalizmom in svobodo izbire posameznika, temveč so bile reforme komunitaristične, saj so od posameznika pričakovale podrejanje in prispevanje k poenotenju turške družbe. Kemalistične reforme so se še posebej dotaknile žensk in njihove vloge v družbi. Poudarek je bil na novi ženski, ki je služila kot simbol turške modernizacije

¹⁷⁵ Primer za to je urejanje splava, o tem pa podrobnejše v nadaljevanju.

¹⁷⁶ V tistem obdobju seveda še ni bilo konceptov v okviru enakosti spolov, kajti kot sem opisala, je le-ta v politiko prišel šele v poznem 20. stoletju. Politike, ki so zadevale status ženske v Turčiji, so bile obravnavane v okviru koncepta ženskih problemov (*kadının sorunları*) ali ženskega statusa (*kadının statüsü*).

(Durakbaşa 1987). Med starim in novim režimom je bila temeljna razlika v simbolih, ki so predstavljali nov (sodoben) ali star način življenja in razmišljanja. Simboli in pomeni so bili torej zamenjani v diskurzivnem boju, ki se je bil na ženskih in tudi moških telesih. Ključno vlogo je imel predvsem položaj žensk, zato se je boj za pravice žensk interpretiral kot boj za demokracijo, modernost in »zahodnizacijo« (Kardam 2005, 37). Od ženske se je najprej zahtevala sprememba videza in nova vloga v javnosti v skladu z »zahodnimi« standardi. Če so modernisti s konca otomanskega obdobja žensko vprašanje povezovali s *civilizacijo*, pa so kemalisti žensko povezovali z *demokracijo* (Sirman 1989, 13). Glavni indikator demokratizacije, modernizacije in »zahodnizacije« pa je bil po mnenju kemalistov položaj žensk v *opoziciji* s položajem žensk v islamu.

Tekelijeva (v Göle 2004, 90–92) in Kandiyotijeva (1987, 320–321; 1988b, 219) poudarjata, da so kemalisti pravice žensk in žensko emancipacijo strateško uporabljali in povezovali z bojem proti verskemu vplivu oziroma s privzemanjem laičnosti in sekularizacijo družbe. Roy (2007, xii, 8–9) meni, da je laičnost politična izbira, katere funkcija ni zgolj omejitev religije na zasebno sfero, temveč določitev meje vidnosti religije v javni sferi. To je še zlasti relevantno za Turčijo in kemalistični boj z islamom, saj so se meje vidnosti religije v javni sferi bojevale predvsem na področju najvidnejšega simbola islama, to je verskega pokrivanja. Kemalizem je zaradi te simbolike nasprotoval ženskemu pokrivanju, saj je v tem videl simbol nazadnjaštva. Kemalizem je ženski položaj interpretiral kot problem zaostalosti, kateremu vzrok je bil percipiran islam, pravzaprav stara, otomanska različica islama in šeriatsko pravo. Ženske in pojmovanje ženskih pravic so zato služili predvsem višjim ciljem laizacije in modernizacije družbe oziroma kot sredstvo simbolnega ločevanja med republiko in teokratskim Otomanskim cesarstvom. Reševanje problema žensk je torej zajemalo predvsem simbolno raven, ki se je kazala v ukinitvi vseh islamskih/religijskih elementov in referenc, predvsem šeriatskega prava; ter nenehna primerjava položaja žensk z Evropo, saj ženske v Turčiji dobijo volilno pravico še pred mnogimi evropskimi državami leta 1934, to je pred na primer Italijo, Francijo in Švico. Poleg tega pa se kemalisti želijo razlikovati od takrat prevladujočega nacističnega Hitlerja (Tekeli v Lewis 2006, 181).

Toda kot bo razvidno tudi iz analize okvirjanja, je v politikah, ki se tičejo žensk, kemalizem žensko prav tako umeščal v konservativno in patriarhalno vlogo, podobno kot dotedanji otomanski religijski diskurz, ki je temeljil na šeriatskem pravu.¹⁷⁷ Namreč navidezna demokratizacija je zajemala zgolj javno sfero, v zasebni sferi pa se ni spremenilo

¹⁷⁷ Sicer je zmotno misliti, da ženske v Otomanskem cesarstvu niso delale ali se izobraževale. V zadnjem stoletju Otomanskega cesarstva so bile zelo aktivne otomanske feministke in reformatorske struje znotraj islama, ki so se v okviru religijskega diskurza borile za pravice žensk. Stanje je torej odvisno od dominantnega diskurza in moči, ki določa, kakšne bodo politike.

nič, saj so se ohranile tradicionalne vloge ženske, ki je bila podrejena možu, družini in družbi (Kardam 2005, 40). V javni sferi so se ženske sicer izobraževale, moderno oblačile, sodelovale v političnih in družbenih mitingih in dogodkih, nekatere pa tudi delale. Te vloge pa so bile le dodane dotedanjim tradicionalnim vlogam. Atatürk je žensko vlogo pojmoval predvsem v vlogi matere in žene, ki ji je dodal še pomembni patriotski vlogi v javni sferi, to je vloga vzgojiteljice naroda (skrb za družbo in njene člane) in profesionalne ženske s poklicem (Jayawardena v Erol 1992, 110–111; Lewis 2006, 186). Spodbujalo se je izobraževanje in delo žensk kot učiteljic in profesorice.¹⁷⁸ To je po mnenju Sirmanove (1989, 9) zgolj ustvarjalo vtis, da so ženske emancipirane, celo bolj kot v Evropi tistega časa, kajti še v 21. stoletju je tretjina prebivalstva nepismenega, od tega največ žensk.¹⁷⁹ Izobraževale so se zgolj ženske iz višjih, elitnih slojev, medtem ko se reforme niso dotaknile žensk na podeželju (Öncü v Kandiyoti 1987, 323; Durakbaşa 1987; Yalçınkaya 1995, 29–30). Izobrazba žensk se je sicer spodbujala zaradi modernizacijskega projekta, ki je izobraženo žensko videl kot mater, ki bo dobro izobrazila otroke, in kot spremljevalko moderniziranemu turškemu moškemu in narodu (Yeğenoğlu 1998; Ahmed 1992; Şişman 2005; Kadioğlu 1994).

Feministična kritika opozarja tudi na povezavo med modernim nacionalizmom in konservativnim patriarhatom (Yuval-Davis 1981 v Toktaş 2002). Nacionalizem se ne zavzema za radikalno spremembo ženskega položaja kot takšnega oziroma za spremembo družbenih vlog ali družbenega spola. Tudi nacionalizem razvije diskurz, ki določa vlogo ženske na takšen način, da jo razume kot prenašalko avtentične kulture določene skupnosti in poudarja žensko povezanost z »domačim«, z zasebno sfero. Ženske so pogosto vključene v javni sferi pri sodelovanju v nacionalnih gibanjih, družbenih odnosov v zasebni sferi pa ne problematizirajo. Ženska vloga postane predmet političnih debat in nacionalističnega projekta, v zasebni sferi pa je vloga ženske neproblematizirana (Kerestecioğlu 2004, 415, 418). Enloejeva (1995, 18) opozarja, da ženske zahteve proti nasilju v družini, zahteve po enakosti v zakonski zvezi, dostop do zemljiške lastnine, nastop na vodilnih položajih ipd. niso bile nikoli legitimne zahteve v okviru nacionalnih gibanj. To je bil tudi razlog, ki je pripeljal do radikalnega feminističnega slogana *zasebno je politično*. Kandiyotijeva (1988b, 219) zato meni, da fokus na kemalistične reforme in ženske, ki so se zaradi njih (predvsem politično)

¹⁷⁸ Lahko sklepam, da je to vzrok, da je v Turčiji visok delež žensk na akademskih položajih (profesorice, docentke asistentke). Leta 2010 je ta odstotek znašal 38 %. Toda število žensk na vodilnih položajih na univerzah je manjši (položaj rektorice 5 %, položaj dekanje 15 %) (Sabah 2011a).

¹⁷⁹ Po podatkih turškega Ministrstva za nacionalno izobraževanje (Milli Eğitim Bakanlığı 2000) je bilo leta 2000 19,36 % celotne populacije žensk v Turčiji nepismenih (od tega moških 6,14 %). Ta odstotek je v nekaterih krajih jugovzhodne Turčije višji, kjer dosega tudi 47 % nepismenih žensk. Leta 2011 je bilo po podatkih v okviru kampanje za spodbujanje šolanja deklet (*Haydi kızlar okula*) od 7 milijonov nepismenih državljanov 6 milijonov žensk, to je 8 %, 600.000 šoloobveznih deklet pa ne obiskuje šole (UNICEF Turkey 2011).

emancipirale, zakriva dejstvo, da je kemalizem izrabljajal žensko v svoje politično-ideološke namene in da ženske niso svobodne. V tistem obdobju se žensko gibanje ali civilna družba nasploh ni upirala obstoječemu sistemu. Pravzaprav je obstoj prepričanja, da so bile ženskam dodeljene pravice, onemogočal neodvisen razvoj ženskega gibanja. Kandiyotijeva tako pravi, da je bil edini legitimni diskurz za žensko emancipacijo kemalizem (1988b, 235), ki je odprl možnost le državno sponzoriranemu feminizmu (1991b, 42).

Kemalistični diskurz se je utrjeval tudi z nastankom kemalističnih feministk (Kandiyoti 1988b, 239–240). V obdobju nastanka turške republike in v neposrednih letih zatem se začetna samoiniciativa ženskega gibanja izgubi, nastane pa tako imenovani državni feminizem (Tekeli 1992) ali nacionalni feminizem (Durakbaşa 1987, 72). Leta 1923 so ženske zahtevale od oblasti dovoljenje, da ustanovijo republikansko žensko stranko, vendar je bila pobuda zavrnjena (Tekeli v Kardam 2005, 38). Leta 1935 je bila ukinjena *Federacija turških žensk*, ki se je v obdobju od leta 1926 do leta 1934 borila za ženske pravice. Ukinjena je bila z zagovorom, da so ženske pravice dobile tudi pred ženskami v Evropi, zato je država sklenila, da žensko gibanje in organizacije niso več potrebne (Tekeli 1992, 140). Iz tega je razvidno delovanje kemalističnih akterjev, ki, razen ženskam določenih vlog, niso sprejemali nobene samostojne ženske iniciative ali organizacije. Ženske torej niso imele avtonomije.

Kemalistične feministke niso izprašale patriarhalne strukture kemalizma in države, niti diskriminatornih zakonov, kar so aktivno začele kritizirati šele feministke v 80. letih 20. stoletja. Tukaj je smiselna opazka Kandiyotijeve (1987, 323–324), da so turške ženske emancipirane, ne pa tudi osvobodjene, kar Durakbašajeva poimenuje psevd emancipacija. Ženske so svojo individualno moralo podredile nacionalni morali in časti, Durakbašajeva pa celo opozarja, da so izgubile moč, ki so jo v zasebni sferi imele otomanske ženske (Durakbaşa 1987, 93, 139, 149, 150), na kar opozarja tudi Kandiyotijeva (1988c, 282–283; 1988b, 225). Sicer pa so reforme prinesle tudi napredek, vsaj v politični sferi, saj so se ženske v obdobju oblikovanja turške republike zanj tudi borile (Sirman 1989, 13).¹⁸⁰

Prav zaradi vsega opisanega je treba razvoj razumevanja enakosti spolov in ženskih pravic v Turčiji kontekstualizirati (Kardam 2005, 38). V tem obdobju uporabljena konceptualizacija v javnih politikah ni bila enakost spolov, temveč ženske pravice. Ženske pravice so bile razumljene v smislu formalno-pravne enakosti z moškimi, kar je vsebovalo vključevanje žensk v javno sfero (politiko, šolstvo, zaposlovanje, volilno pravico) in zatorej

¹⁸⁰ Viri iz zasebnih življenj teh elitnih žensk pa razkrivajo, da so bile tudi kemalistične feministke verne in so aktivno prakticirale religijo, ki pa so jo interpretirale v skladu s kemalistično interpretacijo islama. Nasprotno so pokrivanju, kot simbolu tradicionalizma in nazadnjaštva, in bile prepričane, da pokrivanje ni del božje volje (İlyasoğlu 1996, 50).

demokracijo, položaj žensk v zasebni sferi pa ni bil obravnavan in je ostal nespremenjen. Poleg tega je ta formalno-pravna enakost v praksi pomenila sodelovanje peščice žensk iz elitnih kemalističnih družbenih slojev, iz katerih so nastale tudi tako imenovane kemalistične feministke. Razumevanje enakosti je torej skladno s (pravno) istostjo, predvsem v politični in javni sferi. Ženska in moški sta si po kemalističnem pojmovanju ideološko enaka. Toda ženska je poleg nespremenjenih tradicionalnih dolžnosti do družine dobila še nove dolžnosti do naroda in družbe. Kljub temu, da kemalizem trdi, da je ženskam dodelil enakost, so ženske v civilnem pravu eksplicitno v neenakem položaju in podrejene moškemu, česar pa kemalizem ni problematiziral. Po mnenju İlkkaracanove (2008, 259–260) so se v kemalističnem diskurzu tradicionalni in religijski diskurzi o vlogi ženske in spolni hierarhiji samo premestili v nov jezik, ki je bil navidezno sekularen. Toda tradicionalne vloge in norme so bile vključene v novo turško nacionalno identiteto, kar je opazno v uporabljeni terminologiji, ki označuje javno moralo. Ženska je predstavljala družbeno in družinsko čast – *namus* in spolno neomadeževanost ali čistost – *iffet*. Ta novi sekularni jezik je zagotavljal podporo sekularnih in liberalnih konservativcev pri vprašanjih intimnega državljanstva in omogočil pravno kodifikacijo teh vrednot, ne da bi povzročil politične, družbene in ideološke spore. Uporaba sekulariziranega jezika v nacionalističnem kemalističnem diskurzu nasproti religijskemu diskurzu je bila tolerirana in tako praktično omogočala prevod tradicionalnih vlog iz šeriatskega prava v novi sekularni pravni sistem. V analiziranih zakonih je sicer razvidno, da ni eksplicitne religijske terminologije, kar je posledica boja kemalistov z islamskimi političnimi akterji za definiranje političnih pojmov. Zaradi vojnih razmer, v katerih je slavilo vojaško krilo Atatürka, so le-ti pridobili tako družbeno kot tudi politično moč. Vendar kot sem opisala, se je ta moč dolgoročno lahko vzdrževala samo z militarizacijo (vloga vojske), z uporabo religije in nacionalizma (vloga Diyaneta), kot legitimizacijskega sredstva, ter z javnopolitično in birokratsko močjo (nove reforme in zakonodaja). Sledi opis tega vpliva v javnih politikah, ki se tičejo ženskega statusa.

2 Drugi del: Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva – Primer civilnega in kazenskega zakonika

Kemalisti so si hkrati prizadevali za emancipacijo (modernizacijo in sekularizacijo) žensk, hkrati, kar je razvidno predvsem iz zakonodaje, pa so pri določanju ženske vloge uporabljali precej patriarhalen in konservativen pristop (diskurz), utemeljen tudi v religijskem diskurzu. Prisotna je torej dvoumnost v okvirjanju, saj kemalistični akterji istočasno govorijo o enakosti in osvoboditvi žensk, hkrati pa ohranjajo zakonodajo, ki utemeljuje neenak položaj žensk glede na moške. Ta dvojnost je razvidna iz javnih politik: za ženske so bile po ustanovitvi

republike leta 1923 največje spremembe javne narave, to je priznanje političnih pravic (pravica voliti in biti izvoljen), ter izboljšanje pravic na ekonomskem (pravica do zaposlitve) in izobraževalnem področju (pravica do izobraževanja).¹⁸¹ V tem smislu je bila sprejeta formalno-pravna egalitarna obravnava. Toda tudi ta področja so bila, če podrobneje pogledamo, urejena na način, ki je žensko postavljala v *de facto* in tudi *de iure* neenak položaj z moškimi.¹⁸² Namreč enakost in pravice so bile omejene, saj kljub temu, da je imela ženska zakonsko podprto pravico do želenega poklica in dela v javni sferi, je bila ta pravica omejena in podrejena dovoljenju moža, kar je urejal civilni zakonik. Zakonodaja je bila torej kontradiktorna. Ta primer kaže na to, da je razlikovanje med javno in zasebno sfero pravic žensk strogo ločeno. Namreč enakost in pravice žensk v javni sferi niso bile povezane ali problematizirane z (ne)enakostjo in pravicami žensk v zasebni sferi; v zasebni sferi je odvisnost ženske od moža, kot glave družine, vplivala in omejevala ženske v javni sferi. Zato tu podrobneje obravnavam civilni in kazenski zakonik, saj je v teh zakonikih jasno razvidno, da je bila ženska in njene pravice obravnavana kot del skupnosti in ne kot posameznica. Ženske individualne pravice so podrejene (in definirane) s pravicami (in dolžnostmi), ki jih je imela kot del družine, družbe in politične ideologije. Leta 1926 je bil po zgledu švicarskega zakonika (iz leta 1912) sprejet civilni zakonik, istega leta po zgledu italijanskega zakonika (iz leta 1889) pa tudi novi kazenski zakonik. Že to kaže na pomembno referenco, ki so jo takrat javnopolitični oblikovalci dajali evropskim državam in njenim zakonom, kot razvitim in naprednim. O pomenu Evrope za takratne politične reforme pričajo mnoge reference na Evropo, evropske kulturne vrednote in politične institucije; že ta zgodovinska želja je po mnenju Haynesa (2011, 161–162, 164) našla svojo pot pozneje v želji države, da postane del EU.

¹⁸¹ Pravica do izobraževanja in dela je postopoma uvajana že v času Otomanskega cesarstva od druge polovice 19. stoletja naprej. Po ustanovitvi republike so se z Zakonom o izobraževalni enotnosti iz leta 1924 (*Öğretim Birliği Yasası – Tevhid-i Tedrisat Kanunu* 1924) ukinile verske medrese in ustanovile verske šole pod nadzorom države, verski predmeti v šolah pa so postali izbirni. Z zakonom o zaposlovanju leta 1936 in priznanjem konvencije Mednarodne organizacije dela leta 1937 je bilo področje zaposlovanja in pravic žensk na delovnem mestu (prepoved težkega fizičnega dela) prvič podrobneje zakonsko urejeno. Poleg nekaterih zakonov, ki so po letu 1923 urejali izvolitev žensk v lokalne skupnosti in občine, je bila splošna pravica voliti in biti izvoljen zapisana v ustavo leta 1934.

¹⁸² Sicer je pri obravnavi javnih politik iz tistega časa treba imeti v mislih specifike tistega zgodovinskega obdobja, v katerem tako na zahodu kot tudi v Turčiji ženske pravice in enakost niso predstavljale ideala. Na določeno preteklo zgodovinsko obdobje zato ne smemo gledati z vidika današnjih norm. Naj torej poudarim, da obravnavam javne politike kontekstualno specifično in ne primerjalno z drugimi državami (kot boljše ali slabše). Sicer pa je v določenem pogledu turška zakonodaja za tisti čas dokaj napredna, predvsem z vidika ukinjanja religijsko utemeljenih civilnih odnosov.

2.1 Civilni zakonik iz leta 1926

V obdobju sprejemanja Turškega civilnega zakonika (*Türk Kanun Medenisi* 1926) je minister za pravosodje Mahmut Esat Bozkurt (v Turan 1995), ki je bil zadolžen za oblikovanje novega zakonika, izjavil naslednje: »turška revolucija pomeni brezpogojno prevzemanje zahodne civilizacije. /.../ Z upoštevanjem tega principa moramo zakone v celoti prevzeti od zahoda«. Bozkurt v Obrazložitvi predloga turškega civilnega zakonika¹⁸³ argumentira problem obstoječe zakonodaje, in sicer pravi, da so zakoni utemeljeni na »med seboj kontradiktornih, srednjeveško-religijskih pravnih pravilih«, zato je treba turški pravni sistem »rešiti tega primitivnega stanja« in nujno sprejeti »sodobni civilizaciji primeren Civilni zakonik«. Po njegovem mnenju je bil obstoječi otomanski civilni zakonik¹⁸⁴ nazadnjaški zakon, temelječ na religiji. Turčija mora zato sprejeti moderne in sodobne standarde družinskega prava po zgledu primerov švicarskega, nemškega, francoskega in italijanskega zakonika, ki predstavljajo v tistem času najbolj napredne primere civilne zakonodaje. Vse spremembe so po njegovem mnenju potrebne v imenu modernizacije in delitve religije od države. Švicarski zgled, po katerem je bil oblikovan novi turški civilni zakonik, je po njegovem mnenju »najnovejši, najpopolnejši in najbolj ljudski« primer med civilnimi zakoniki. Nova zakonodaja predstavlja prizadevanja za doseganje sodobnega in razvitega pravnega sistema (torej položaja države) po zgledu Evrope in evropskih držav. Evropa je tu uporabljena kot nujna in kot legitimizacija za sprejemanje nove zakonodaje. Uporabljena je tudi kot diferenciacija od otomanskega in religijskega.

V zakonu so bile umaknjene vse reference na islam in šeriatsko pravo v zasebnih in družinskih zadevah. Sicer so prisotne tudi pozitivne spremembe za ženske, saj novi civilni zakonik ukine eksplicitno religijsko utemeljena pravila, kot so neenako dedovanje, poligamija in enostranska razveza; moški in ženska sta imela enake pravice glede zahteve po ločitvi, uvedena je bila obvezna civilna poroka¹⁸⁵ in pričevanje ženske pred sodiščem je bilo izenačeno z moškim.¹⁸⁶ Toda kljub ukinitvi eksplicitnih referenc na islam, šeriatsko pravo in nekatera eksplicitno religijska pravila, je veliko določil ostalo diskriminatornih do žensk in še vedno odražalo konservativno-religijsko-patriarhalno naravo urejanja civilnih odnosov.

¹⁸³ *Medeni Kanun Genel Gerekçesi – Türk Kanunu Medenisi Esbabı Mucibe Lâyihası* 1926.

¹⁸⁴ Predhodno je civilno pravo urejal otomanski zakonik, utemeljen na islamskem pravu, sicer pa tudi pod vplivom evropskega oziroma francoskega *Code Civile*; to je *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye* (Civilno-pravni zakon), ki je stopil v veljavo leta 1876. Pozneje je *Mecelle* dopolnjen s podrobnejšim družinskim in dednim pravom in leta 1917 nastane Zakon o družinskem pravu (*Hukük-i Aile Kararnamesi*), ki velja za prvi turški dokument, ki ureja družinsko pravo do ukinitve leta 1919 (Ünal 1977).

¹⁸⁵ Pred tem je bila veljavna zgolj zakonska zveza sklenjena z religijskim obredom.

¹⁸⁶ Po islamskem pravu namreč pričevanje ženske in moškega ni enako veljavno, saj je pričevanju enega moškega enakovredno pričevanje dveh žensk. Prav tako po Koranu dedovanje moškega in ženske ni enako, islam dovoljuje tudi poligamijo.

Zakonik je žensko in moškega še vedno različno obravnaval, saj je bil moški zakonsko sprejet za glavo družine. Moški/mož je odločal o tem, kje bo zakonski par prebival, o zaposlitvi ženske izven doma, ki je za tovrstno delo morala pridobiti dovoljenje moža, prav tako pa je morala pridobiti dovoljenje moža za pot v tujino. V primeru razveze je imel mož prioriteto nad varstvom oziroma dodelitvijo otrok. Upravljanje s premoženjem ob razvezi ni bilo obravnavano kot skupno, temveč je pri razvezi za delitev premoženja obveljala obstoječa pravna lastnina posameznika in se torej ni delila. Čeprav je bila poligamija ukinjena, je bilo v zakoniku zanemarjeno dejstvo, da je bila v praksi poligamija še vedno prakticirana in zakonska zveza pogosto sklenjena na podlagi religijskega obreda, ki je po šeriatskem pravu omogočal poligamijo.¹⁸⁷ Ta problem je ostal pravno neproblematiziran. Zakon, sklenjen samo na podlagi religijskega obreda, po novem ni več imel zakonske veljave, kar pa je zaradi prisotnosti poligamnih zakonov postavljalo v slabši položaj ženske, poročene samo na podlagi religijskega obreda, saj niso mogle (in še vedno ne morejo)¹⁸⁸ uveljavljati nobenih civilno-pravnih pravic niti v zvezi niti ob razvezi. Obstoj takšnih pravnih pravil je posledica še vedno velikega vpliva konservativnih oblikovalcev politik.

Obstoj religijsko-konservativno podprtih razumevanj oziroma diskurzov o položaju ženske vpliva na oblikovanje politik. Namreč kljub normativni ukinitvi neenakosti med moškim in žensko je bila pozicija ženske izrazito neenaka tudi v zakonski podlagi. V tistem času je dominiral kemalistični diskurz, ki se je sicer zavzemal za modernizacijo in enakost med moškimi in ženskami, vendar je ta diskurz v praksi pomenil le emancipacijo v javni sferi, saj so v zasebnem življenju/družini med moškim in žensko veljala nespremenjena pravila, do tedaj utemeljena na šeriatskem pravu. Ukinjeni so bili le tisti eksplicitno, na religiji utemeljeni členi (poligamija, pričevanje in dedovanje). V praksi oblikovanja politik intimnega državljanstva pa je bil religijsko-konservativni diskurz prisoten tudi med kemalističnimi modernizatorji. Razlog temu je lahko dejstvo, kot poudarja Kardamova (2005, 41, 118), da je oblikovanje politik večkrat potekalo v pogajanju z lokalnimi vodji in veljaki, kar je pomenilo uveljavljanje njihove volje v zakonskih določbah. Kot krivec za ženske probleme je bil identificiran islam, rešitev tega problema pa je predvidevala ukinitve islamskih referenc in specifično islamskih elementov zakona. Niso pa problematizirane prakse, na primer

¹⁸⁷ Poligamija je bila prisotna med versko konservativnimi moškimi, bogatimi moškimi na visokih državnih položajih, ter pri voditeljih klanov in bogatih zemljiških lastnikih. Poligamija in sekluzija (prostorska izločitev med spoloma) sta bili pogostejši praksi v urbanih okoljih, v 19. stoletju pa je poligamija upadala. V Istanbulu naj bi bilo med letoma 1885 in 1907 povprečno število poročenih moških, ki so imeli harem 2,29 % oziroma 5 % žensk v tem obdobju bilo del poligamične skupnosti. V poligamičnih skupnostih teh haremov naj bi bilo povprečno število žena dve, redkeje pa tri ali štiri (Duben in Behar 1991, 148–149; Lewis 2006, 169).

¹⁸⁸ V Turčiji je še vedno prisoten delež zgolj verskih porok. Po nekaterih podatkih naj bi se število parov, ki živijo samo z versko poroko, od leta 1968 s 15 % zmanjšalo na 5,8 % leta 2003 (Civelek in Koç 2007).

nadaljevanje islamske prakse poligamije. Okvirjanje države na primeru civilnega zakonika je antiislamsko in modernizacijsko po zgledu Evrope. Prav tako je bilo razumevanje enakosti omejeno na javno sfero, kjer se je enakost moškega in ženske razumevala kot istost; če je torej ženska imela pravico do dela, izobrazbe in volitev, je bilo to razumljeno kot utemeljitev enakosti. V oblikovanju politik se je tako še vedno odražal in uveljavljal v lokalnih družbenih praksah in verovanjih obstoječ nadzor nad ženskim telesom in spolnostjo. Podobno in še bolj eksplicitno je to razvidno pri določitih kazenskega zakonika, kjer je nasilje nad ženskami obravnavano kot nasilje nad skupnostjo oziroma družbo.

2.2 Kazenski zakonik iz leta 1926

Patriarhalne vrednote so bile najbolj razvidne v Turškem kazenskem zakoniku (*Türk Ceza Kanunu* 1926), ki je žensko spolnost in obnašanje, ter zato tudi »diskriminacijo« žensk (nasilje proti ženskam, posilstva ipd.) razumel kot napad na javno moralo oziroma moško in družinsko čast, ne pa kot diskriminacijo ali napad na žensko, to je individualno osebo. Spolni zločini in spolno nasilje so bili urejani pod poglavjem »Kazniva dejanja proti družbi« oziroma v podpoglavju »Kazniva dejanja zoper javno moralo in družinsko ureditev«, medtem ko so bili drugi zločini nasilja proti individualni osebi pojmovani kot »Zločini proti posamezniku«. TCK je vseboval tudi člene, ki so predvidevali zaporno kazen za »nespodobno/brezsramno obnašanje« (*hayasızca hareketler*) ali »dejanja, ki žalijo čustva časti drugih oseb«, ter prepovedovali knjige, fotografije ipd. nespodobni material.¹⁸⁹

Tudi terminologija, ki obravnava posilstvo, izraža pomen časti. Posilstvo in spolni napad na žensko sta razumljena kot napad na družinsko in družbeno »čast« (tr. *namus*), in ne kot zločin proti individualni osebi in njeni telesni integriteti. Namreč za posilstvo in spolne delikte ni uporabljena beseda posilstvo (*tecavüz*), temveč besedna zveza »prodor ali prehod v čast nekoga« (*ırza geçmek*), kjer beseda *ırz* pomeni (spolno) čistost oziroma čast. Ženska spolnost kot podrejena moškemu je tudi razlog, ki je preprečeval pojmovanje in obravnavanje posilstva v zakonski zvezi kot problema, saj telesnega napada moža nad ženo ni bilo mogoče dojeti kot napada na čast (Musawah: For Equality in the Family). Po tej logiki je v zakonu tudi določeno, da je posiljevalec oproščen svojega zločina (člen 434), če se poroči z žrtvijo (v primeru, če je posiljena ženska neporočena), saj s tem reši njeno in družinsko čast. V primeru, da je ženska, mlajša od 15 let, ugrabljen in posiljena s strani več moških, je v primeru, da eden izmed posiljevalcev privoli v zakonsko zvezo z dekletom, obtožnica proti ostalim

¹⁸⁹ Ker je bil ta zakon v veljavi do leta 2004, je bil omenjeni člen v praksi pogosto uporabljen kot podlaga za opravičevanje kršitev človekovih pravic s strani policije proti istospolno usmerjenim osebam, čeprav istospolna razmerja v Turčiji zakonsko niso kazniva oziroma niso kriminalizirana (cf. Musawah: For Equality in the Family).

storilcem opuščena. Takšna določila so ne samo implicitno odobravalna ugrabitve in posilstva žensk, temveč so celo spodbujala moške k tovrstnim dejanjem v primerih, ko so ženske moške zavračale kot potencialne bodoče soproge. Na takšen način so bile ženske skorajda prisiljene v poroko s svojimi posiljevalci v imenu očiščenja časti.¹⁹⁰ Kazen za posiljevalca je bila odvisna tudi od statusa ženske; namreč, če je posiljena ženska neporočena (torej pojmovana kot neomadeževana, devica), je kazen manjša kot v primeru, če je posiljena ženska poročena. V primeru ugrabitve in spolnega napada ali posilstva poročene ženske je bila predvidena najmanj 7-letna zaporna kazen, medtem ko se v primeru neporočene ženske kazen giblje med 3 in 10 let. Kazenski zakonik torej ločuje med posilstvom neporočene (deviške) in poročene ženske, kjer je posilstvo neporočene ženske smatrano kot manjše zlo (kljub temu, da izgubi deviškost, ki je zelo cenjena). To predpostavlja, da je v primeru poročene ženske kot žrtev smatran mož oziroma družinska in moževa čast, kazen pa je večja, saj se časti ne da »oprati« s poroko, kot pri neporočeni ženski. Čast je bila pomembna olajševalna okoliščina tudi v primeru, če je mati ubila svojega novorojenega otroka, ki se je rodil v zunajzakonskem odnosu. Mati je lahko dobila zmanjšano kazen, saj se je predpostavljalo, da je umor storila zato, da očisti svojo čast. Prisotno je tudi različno pojmovanje žensk glede na civilni status. Za neporočene ženske, za katere se je smatralo, da so device, se je v kazenskem zakoniku uporabljal izraz dekle (*kız*), za poročeno žensko pa ženska (*kadın*). Devištvo je (bilo) zelo visoko cenjeno, zato je člen 423 predvideval zaporno kazen za odnose z deviškimi ženskami pod lažno pretvezo poroke, kazen pa je bila umaknjena v primeru, če se je storilec poročil z dekletom.

Ženska spolnost in telo sta v kazenskem zakoniku pojmovana kot družbena in družinska vrednota oziroma last, ne pa kot njena lastna izbira.¹⁹¹ Med drugim so bile predvidene olajševalne okoliščine za moške, ki so ubili ali ranili žensko, članico družine, če se je le-ta onečastila ali onečastila čast družine, ter olajševalne okoliščine v primeru »provokacije«, za kar se je štela tudi ranjena čast. Med drugim je zakon (člen 438) predvideval za dve tretjini nižjo kazen za moškega, ki je posilil prostitutko, saj se je smatralo, da prostitutka zaradi svojega načina spolnega življenja ni častna in da je posilstvo ne prizadene enako kot »častno« žensko, ter da prostitutka s svojim načinom življenja

¹⁹⁰ Tema o »ugrabitvi in posilstvu z namenom izsiljevanja poroke« je bila v Turčiji kot svojevrsten fenomen aktualna še leta 2003, pred sprejemom novega zakonika (Devrim 2003).

¹⁹¹ Aratova (2003) opozarja, da je podobno pojmovanje spolnega nasilja proti ženski vsebovano v Zakonu o obveznostih in pooblastilih policije, saj je policija zadolžena, da brani javno moralo in pravila spodobnosti. To po mnenju Aratove posredno vpliva na (in ne omejuje) obnašanje policajev in izkoriščanje položaja, ko izvajajo nasilje nad ženskami pod policijskim nadzorom – od spolnega nadlegovanja do groženj s posilstvom med zaslišanjem. Hkrati so ženske pod policijskim nadzorom lahko podvržene tako imenovanim »testom nedolžnosti« brez privolitve.

»provocira« moškega. V primeru posilstva spolne delavke ali osebe, ki po mnenju sodnika ne živi dostojnega življenja, je kazen znižana na eno leto zaporne kazni. Manjše kazni so bile predvidene tudi za kazniva dejanja, ki so jih storile mladoletne osebe, ter za kazniva dejanja, storjena v imenu očiščenja časti (kazen je običajno smrt), posledica tega pa je bila zloraba mladoletnih oseb, ki so jim družine ali plemenski klani nalagali dolžnost rešitve časti družine.¹⁹² Kazenski zakonik je tako omogočal, da so se moški zagovarjali in zločin prikazali kot zločin iz časti, zato da bi se lahko poslužili znižanja kazni zaradi težke provokacije (prizadeta čast).

Razumevanje časti moškega in družine izhaja iz nadzora ženske spolnosti, ki jo morajo družina in moški ščititi.¹⁹³ Sicer pa, kot pravi Kardamova (2005, 114–118, 130–132, 152), so tako moški kot tudi ženske žrtve družbenega razumevanja časti. Namreč tudi moški – tako tisti, ki so kaznovani, kot tudi tisti, ki so primorani kaznovati (ubijati) – so žrtve patriarhalnega sistema, ki moškim nalaga bran časti družine v skladu s tradicionalnimi zahtevami ali običaji (tr. *töre*).¹⁹⁴ V tem zakonu je z vidika obravnave ženske v ospredju družina in čast. Nasilje v družini ni bilo problematizirano, na primer posilstvo ni bilo smatrano kot problem. V primeru nasilja nad žensko je kot problem razumljeno onečaščenje, rešitev tega problema pa predvideva njegovo reševanje znotraj družine z reševanjem časti. Ženski zakon in implementacija zakona sta usmerjena k reševanju časti, ne pa kaznovanju

¹⁹² Čeprav v drugem kontekstu, je bila podobna zgodba pri morilcu armenskega novinarja Hranta Dinka, katerega morilec je mladoleten in za katerega se domneva, da so mu umor naročili. Izbira mladoletne osebe naj bi namreč zagotavljala, da je kazen za storjeni zločin nižja.

¹⁹³ Koncept in bran časti je sicer pojav, ki je razširjen v mnogih kulturah, ne glede na vero. Namreč prisoten in razširjen je tudi v južnoevropskih (krščanskih in ortodoksnih) deželah (Grčija, Španija, Italija), muslimanski severni Afriki in tudi v Aziji. Na jugovzhodu Turčije v Diyarbakirju je aktivistka Leyla Pervizat (2003) v sodelovanju z lokalno NVO KA–MER in z utemeljevanjem s pomočjo Korana argumentirala, da Koran ne dovoljuje umorov iz časti in da ženske ne smejo biti tako obravnavane in kaznovane. V pogovoru z zelo vernim lokalnim voditeljem je le-ta izrazil naslednje: »To je čast in kaj ima to opraviti s Koranom? Moška čast pride pred Knjigo«. Namreč v Turčiji religijski pridigarji (imami) jasno obsojajo to prakso; aktivisti/-ke, ki na tem področju delujejo, pa nikoli ne navajajo islama ali Korana, kot razloga za umore iz časti. Zato Pervizatova tudi sklepa, da uporaba Korana, kot legitimacije za boj *proti* tem praksam, nima nobenega pomena, temveč je treba razčleniti koncepte moškosti (*masculinity*), ter kulture in tradicije, ki so vpletene v družbene prakse. Pervizatova meni, da je treba preprečevanje teh zločinov obravnavati najprej v okviru ter z uporabo lokalnih in kulturnih argumentov (in torej te zločine ne okvirjati z uporabo argumentov človekovih pravic ali religije), saj je treba najprej razbiti sisteme hegemonskih lokalnih diskurzov, ki določajo identiteto moških in mizogino maskuliniteto, to je pojmovanje moške vloge, ki je do žensk sovražna. V takšnem lokalnem kontekstu so tudi moški žrtve teh vlog, zato je treba razviti rešitve, ki hkrati ne ogrožajo moškosti, hkrati pa pri moških ne vzbujajo potrebe po nadzoru žensk in ubijanju v imenu očiščenja časti. Kar predlaga Pervizatova, je torej uporaba drugačnega okvirjanja problema umorov iz časti, ki vključuje tudi moške kot ciljne skupine in ne samo ženske.

¹⁹⁴ Sicer v nasprotju z zelo razširjenim mišljenjem med kaznovane/umorjene ne sodijo samo ženske, temveč tudi tisti moški, ki so čast omadeževali. Po podatkih turške policije in prve tovrstne raziskave v Turčiji je med letoma 2000 in 2005 med 1.190 umorjenimi zaradi zahtev običajev in očiščenja časti število moških 710, žensk pa 480; torej 60 proti 40 odstotkov. Med 1.593 osumljenimi za storjene zločine je bilo 1.413 moških in 180 žensk. Med te umore sicer sodi širša definicija zaščite časti, ki vključuje tako krvna maščevanja kot umore zaradi prepovedanih in neodobranih (spolnih) odnosov, ugrabitve žensk, spolnega nadlegovanja ipd. (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayış Dairesi Başkanlığı 2006). Za omadeževanje se pogosto ne šteje zgolj spolni odnos, temveč tudi vsako druženje, ki namiguje na sum družbeno nesprejemljivega odnosa (cf. Kardam 2005).

nasilja. Ženske niso obravnavane kot posameznice in škoda, ki jim je prizadejana, ni problematizirana. Odgovornost je pripisana tistim, ki omalovažujejo čast družine, pa najsibo to žrtev ali storilec. Okvirjanje v tem zakonu definiram v okviru brana časti, ki je torej tudi s strani države (kot glasu, ki zakon sprejema) podprto razumevanje.

Vprašanje časti pa je kljub zakonskim spremembam v Turčiji še danes neproblematizirano področje. V praksi se odnos med spoloma in utemeljena neenakost žensk kaže kot razširjeni status quo, okvirjanje politik enakosti spolov pa temelji na razumevanju ženske, kot »družbenega vprašanja časti«. Aratova (2003) navaja, da je zaradi tovrstne patriarhalne mentalitete problem uveljavljanja človekovih pravic v Turčiji predvsem v procesu implementacije. Sodni sistem in policija pogosto opravičujeta umore iz časti na podlagi tradicije in kulture in kot napad na moškost. Sodišča pogosto navajajo čast kot olajševalno okoliščino pri sodbah, saj je ogrožena čast razumljena kot resna provokacija, ki povzroča zločine kot na primer umore iz časti. Nasilje nad ženskami je tako legitimizirano ne samo v družbenih normah, temveč tudi v razmišljanju in delovanju državnih uradnikov. Država, kot akter (ne glede na politično opcijo), torej tega ne problematizira in se akterji na ravni zakonodajnih organov razlikujejo od akterjev na ravni implementacije.

3 SKLEP

V opisanem kontekstu je opaziti, da so pri oblikovanju politik glavni državni in civilni akterji pod vplivom kemalističnega diskurza. Le-ta se nanaša na zahod, Evropo in evropske države, kot tisti pozitivni model, po zgledu katerega je treba reformirati državo. Evropo uporabljajo predvsem kot legitimizacijo za sprejemanje reform ali pa kot področje primerjave stopnje civiliziranosti, modernosti in demokratičnosti. Evropa torej izraža zgodovinski pomen mimetizma ali posnemanja za dominantne državne akterje, to je kemaliste. V obdobju tranzicije iz starega v novi politični sistem, ki je radikalna, prenehajo obstajati obstoječe državne institucije, akterji in zakonodaja. Novi akterji, tako imenovani kemalisti, ki so zaradi vojnih razmer prevzeli oblast, so oblikovali novo državno nacionalistično ideologijo, ki je sledila vojaškemu voditelju in vzpostavila novo ideologijo kemalizma. Kemalistični akterji so bili politično dominantna skupina tudi zaradi enopartijskega sistema do leta 1946. V tem smislu po ustanovitvi republike ni bilo večjih političnih interakcij in bojev z drugimi akterji. Nastal je nov dominanten diskurz, ki je redefiniral obstoječe strukture, pojme in prakse. V tej redefiniciji je prisotna odstranitev vseh referenc na nekdanji sistem, tako v materialnem kot tudi idejnem smislu; nastajajo nove institucije (sekularizirana vojska in religija pod državnim nadzorom v obliki Diyaneta) in nova pojmovanja (nova ženska, nova družina, sodobno, moderno). Te nove institucije so neposredna posledica novega pojmovanja državne ureditve,

ki je v nasprotju z otomansko državo in njeno versko referenco – islamom. Na idejni ravni na področju javnih politik je uporabljen koncept pravic žensk, zato je tudi fokus na »problemih žensk«. Enakost žensk z moškimi je bila pojmovana kot formalna enakost oziroma istost, rešitev neenakosti pa je predstavljala vključitev ženske v javno sfero, kjer (naj bi) bila ekonomsko in politično izenačena z moškim. Toda razumevanje (ne)enakosti med žensko in moškim je bilo podvrženo dominantnemu diskurzu modernizacije in »zahodnizacije«, za kar je bila pozitiven zgled Evropa, negativen pa Otomansko cesarstvo in islam. Toda stari vplivi in diskurzi so še vedno prisotni, kar je opazno v tistih politikah in praksah, ki se tičejo najbolj občutljivih družbenih vrednot, to pa so položaj družine, pomen časti in vloga ženske. Sprejemanje reform in izboljšanje položaja žensk je sicer interpretirano kot modernizacija in demokratizacija, ki ne samo, da se zgleduje po Evropi, temveč celo prednjači pred stanjem žensk in družbenopolitičnimi razmerami v Evropi. Toda v okvirjanju javnih politik na primeru civilnega in kazenskega zakonika vidimo, da se ta navidezni in površni emancipacijski element umakne bolj tradicionalnim, konservativnim in tudi religijskim interpretacijam vloge žensk, kjer so le-te v neenakem položaju.¹⁹⁵

Kemalistični akterji (tako državni kot tudi civilni v primeru kemalističnih feministk) teh področij niso kritizirali. Država je sodelovala z lokalnimi oblastmi v času izgradnje nacionalne identitete, kar je povzročilo prepletanje tradicionalnih norm v javnih politikah in državnih strukturah in zatorej v mnogih primerih tudi opravičevanje diskriminatornih praks, ki temeljijo na konceptu družbene časti, ki so ji podrejene individualne osebe. Kot žrtev nasilja je pojmovana tista oseba (na primer moški) ali institucija (na primer družina), katere čast je bila prizadeta. Okvirjanje nasilja nad žensko je bilo razumljeno kot nasilje nad javno moralo in družinskim redom, ne pa kot nasilje nad posameznikom. Temeljni cilj zakonodaje je bila modernizacija po evropskem zgledu ter ukinjanje vpliva islama in eksplicitnih referenc na religijo. Kemalistični diskurz je videl vzrok v problemu neenakosti žensk v religiji in šeriatskem pravu – definicija problema je torej kot krivca identificirala islam in njegovo percipirano zaostalost, ciljna skupina javnopolitičnih sprememb pa so bile ženske. Rešitev problema je zato predstavljala ukinitvev islamskega vpliva. Z ukinitvijo eksplicitno verskih vplivov na urejanje položaja ženske se je ustvaril vtis, da je ženska osvobojena in torej enakopravna. Toda v praksi je bil religijsko-konservativni vpliv še vedno prisoten, le da se ga ni tako (eksplicitno) poimenovalo. Dejstvo, da je ženska v zakonih dojeta kot javna last, tako v konservativnem kot tudi nacionalističnem diskurzu, ni bilo smatrano kot problem. Religijski

¹⁹⁵ Zaradi pojava teh empiričnih primerov, ki eksplicitno in implicitno upravičujejo neenako obravnavo žensk, v teoretičnem pristopu k obravnavi in okvirjanju politik enakosti spolov dodam (poleg razumevanja enakosti kot istosti, razlike in transformacije) še kategorijo protienakosti.

diskurz so torej samo zamenjali konservativni, modernizacijski in nacionalistični diskurzi, združeni v kemalizmu. V jeziku se je to odražalo v umikanju referenc na islam. Toda eksplicitno v zakonih in tudi v načinu razumevanja akterjev (na primer Bozkurt) ter v družbenih normah in praksah je bilo urejanje položaja žensk še vedno podrejeno konservativnim, v mnogih primerih z religijskimi pogledi prekrivajočim se pravilom. Namreč religijski diskurzi in diskurzi nacionalizma, konservativizma, modernizacije in kemalizma so med seboj prepleteni, kar je razvidno pri učinkih okvirjanja problema (na primer vloga ženske, kot matere v družini, vloga ženske pri definiciji stopnje razvoja naroda, položaj ženske vis-a-vis druge evropske države). Eksplicitni islamski diskurz je bil torej prilagojen drugim diskurzom, islamski akterji pa so bili politično in družbeno marginalizirani. V okvirjanju javnih politik enakosti spolov ni opaznih pomembnejših sprememb do 80. let 20. stoletja, v primeru civilnega in kazenskega zakonika pa vse do 21. stoletja. V obdobju od leta 1923 do leta 1980 se je razvijala in pluralizirala družbeno-politična scena, začeli so se intenzivnejši odnosi med Evropo (ES) in Turčijo, v Turčiji pa so se pojavili tudi novi akterji, predvsem religijski akterji z novimi zahtevami, ki so spremenili obstoječi družbeni red in položaje moči, kar obravnavam v naslednjem podpoglavju.

II OBDOBJE 1980–1999

1 Prvi del: *Analiza diskurzivnih političnih bojev in razvoja političnega islama*

Po uvedbi večstrankarskega političnega sistema in demokracije v 50. letih so se v politično in javno sfero začeli vključevati in zahtevati svoje pravice tisti akterji, ki so bili od nastanka turške republike izključeni – predvsem pa islamsko usmerjene struje in Kurdi. Temu pa se je nenehno upirala kemalistična buržoazna elita. Aratova (2001, 51) pravi, da so kemalisti politično demokratizacijo razumeli kot popuščanje na račun sekularizma in zato kot »antidemokratično« oziroma kot »tiranijo večine nad manjšino«. Toda zahteve po večji demokratizaciji so se stopnjevale, kar je v očeh kemalistov ogrožalo vlogo sekularizma, kot instrumenta civilizacijske spremembe in modernizacije. Kemalistični režim se je počutil ogroženega, kar tudi kaže na šibkost tega sistema v družbenih strukturah. Zato je kemalistična elita skupaj z vojsko vzdrževala status quo z vojaškimi udari, ki jih je bilo v Turčiji kar nekaj,¹⁹⁶ da bi ohranjala po njihovem mnenju ogrožen laični sistem. Namreč vojska in kemalistična elita se še vedno štejeta za branik laičnosti in modernosti. V 70. letih so se pojavile nove levičarske in desničarske skupine, s katerimi so se zaradi ekonomske krize

¹⁹⁶ Leta 1960, 1971, najbolj vojaško nasilen udar leta 1980 in tako imenovani postmoderni državni udar z grožnjo vojske leta 1997. Nekateri kot udar štejejo na internetu objavljeno generalovo opozorilo leta 2007, zato ga imenujejo internetni državni udar.

poistovetili predvsem nižji sloji. Islamski akterji so na političnem, gospodarskem in družbenem področju pridobivali moč, razlog temu pa je bila šibkost kemalističnega sistema pri soočanju z ekonomskimi problemi v državi, ter tudi zanikanje drugih političnih in družbenih identitet. Začel se je proces, ki mu Karakaş (2007, 12) pravi politizacija islama od spodaj. Teh struktur namreč kemalizem ni spremenil na isti način, kot je spremenil politični vrh in birokratsko sfero, v katerih je dominiral tudi militaristični vpliv.

Razlog za vzpon islamskih strank Akdoğanova (2009) vidi predvsem v ekonomskih razlogih. Islamske stranke so se okrepile na račun novonastalih manjših in srednje velikih podjetij iz osrednje Anatolije, ki so poslovala na osnovi islamskega sloga trgovanja in ekonomije ter zagovarjala socialno deprivilegirane sloje. Ta podjetja so bila v turški ekonomski politiki 50. in 60. let zanemarjena, saj je turška politika privilegirala večja podjetja. Z liberalizacijo v 80. in 90. letih (predvsem v obdobju predsednika vlade Turguta Özala) je ekonomija postala izvozno usmerjena, kar je omogočilo rast malih in srednjih podjetij. Novejša »islamska« podjetja so v svojo islamsko logiko poslovanja integrirala tudi principe neoliberalne ekonomije. Organiziranje islamskega prebivalstva od spodaj pa je zavzemalo tudi nastanek novih civilnih organizacij, fundacij, delavskih organizacij, televizijskih postaj, medijev, kulturnih in dobrodelnih organizacij ter šol. Tako je tudi v političnem smislu neodvisna islamska struja pridobivala moč predvsem zaradi razvoja tistega dela prebivalstva, ki je zaradi zaostajal za privilegiji, ker jih država s kemalistično ideologijo ni podpirala. Velik del konservativnih muslimanov je namreč predstavljal ekonomsko in politično periferijo, ki je zaostajala in bila potisnjena za napredkom centra, ki so ga predstavljali kemalisti.

V političnem smislu konec enopartijskega sistema (*de iure* leta 1946, *de facto* pa šele leta 1950) zaznamuje začetek novega obdobja. Nastala je Demokratska stranka (*Demokrat partisi* – DP), ki je sodelovala že na večstrankarskih volitvah leta 1946, leta 1950 pa tudi zmagala. Okrog DP so se zbrali prav ti periferni islamski akterji iz ruralnih območij, med katerimi je bila zelo vplivna verska bratovščina ali sekta *Nakşibendi*,¹⁹⁷ katere člani so v DP videli priložnost za politično participacijo. Ker je stranko DP podpiralo verno islamsko volilno telo, je stranka omehčala določene omejitve, vezane na religijsko izobrazbo in verske prakse. Dobro izobraženim vernikom in članom *Nakşibendi* reda s podeželskih predelov je omogočila dostop do pozicij v javni upravi.¹⁹⁸ To je bila tudi kritična preobrazba v ravnotežju moči med kemalističnim centrom in religijsko periferijo. Perifernim akterjem je bil omogočen

¹⁹⁷ V Turčiji sta vplivna predvsem dva reda, in sicer red Nur ali Gülenovo gibanje ter red *Nakşibendi*, ki sta vplivala in sodelovala z islamskimi in konservativnimi strankami MNP, FP, ANAP, RP (cf. Yeşilada 2002).

¹⁹⁸ Čeprav neuradno se je dolgo časa izbira sodelavcev in uslužbencev na mnogih političnih področjih dogajala po ideološki, (ne)religiozni in razredni liniji.

dostop v center (Mert 2001). Ker je stranka DP postala odkrito povezana z islamom oziroma muslimanskimi podporniki, je bila ukinjena ob državnem udaru leta 1960, Adnan Menderes, njen predsednik in dotedanji predsednik vlade, pa je bil obsojen zaradi izdaje in obešen leta 1961. Drugi pripadniki stranke so bili zaprti. Vojska je zaprosila kemalistično-sekularno stranko CHP, naj oblikuje novo vlado in pripravi novo ustavo. Nova ustava pa je bila kljub nasprotovanju vojske dokaj demokratična in je religijskim akterjem omogočala več možnosti delovanja v javni sferi, predvsem v obliki civilnih organizacij (Mazıcı 2002). Nasledniki stranke DP so pozneje oblikovali novo Stranko pravičnosti (Adalet Partisi – AP), ki je javno razglasila nasledstvo tradicije DP in prav tako računala na religiozne volivce, kar ji je pomagalo, da je zmagala na volitvah leta 1965. Vlada AP je še naprej tolerirala islamske struje in vernim muslimanom še naprej omogočala dostop do strankarskih in državno-upravnih institucij (Kanra 2009, 47–48). Te stranke so bile po Yavuzovi definiciji neislamske, toda konservativne in z religijsko islamsko politiko oziroma agendo.

V smislu eksplicitno islamske stranke pa je politični islam v Turčiji prisoten od leta 1970. V tem obdobju sta nastali dve stranki: Stranka nacionalnega reda (*Milli Nizam Partisi – MNP*) in Stranka nacionalne odrešitve (*Milli Selamet Partisi – MSP*).¹⁹⁹ MNP je nastala leta 1970 in predstavljala prvo politično predstavništvo islamske tradicije ter obveljala za prvo islamsko politično stranko v Turčiji. Islam je s to stranko formalno postal del političnega sistema. Stranka je zbrala veliko podpore in razširila svoje celice po celotnem ozemlju Turčije, kar pa je zaustavil državni udar 1971 ter odločitev ustavnega sodišča, da se stranka zapre. Zatem nastane MSP, ki je predstavljala vsebinsko, organizacijsko in kadrovsko nasledstvo MNP (Kanra 2009). MSP je na volitvah leta 1973 izšla kot koalicijska partnerka s CHP, od leta 1975 pa v koaliciji z AP in nacionalistično MHP v desno usmerjeni vladi. MSP je bila sicer politično pragmatična in pazljiva pri uporabi islamskih referenc, da ne bi bila dojeta kot grožnja sekularnemu sistemu. Uspelo pa ji je ustvariti trdne pozicije v državni administraciji in imeti trdno podporo volivcev, kar so posnemale tudi druge desno usmerjene stranke, ki so se prilagajale zmernemu »islamskemu tonu«, ki ga je razvila MSP (Kanra 2009, 48). Toda sčasoma so se reference na islam v turški politiki izrazito povečale (Kanra 2009, 48), zato je bila tudi MSP ukinjena leta 1980 ob državnem udaru.

12. septembra leta 1980 je zaradi čedalje večje moči islama na eni strani in predvsem komunizma in levičarske kurdske mobilizacije na drugi strani, ter tudi zaradi vedno večjih, tudi nasilnih sporov med levičarji in desničarji vojska pod vodstvom generala Kenana Evrena izvedla državni udar. Vojska je razpustila parlament, ukinila stranke, izvedla ofenzivo nad

¹⁹⁹ Od tu naprej MNP in MSP.

militantnimi levičarskimi, v manjši meri pa tudi nad desničarskimi skupinami. Posledice državnega udara so bile ukinitve vseh strank, veliko političnih zapornikov in izredno vojaško stanje oziroma oblast do leta 1983. Leta 1982 je bila sprejeta še vedno veljavna, toda reformirajoča se nova ustava, ki je uvedla mnoge prepovedi in omejitve, ki so se nanašale na svobodo govora, pravice do združevanja, delovanja strank in demokratičnih načel. Ustava je zagotavljala večjo neodvisnost vojske od civilnega nadzora. Politično delovanje in združevanje je bilo precej omejeno, uveljavljeni so bili lažji pogoji za zapiranje strank, prav tako je bilo omejeno organiziranje civilne družbe, kar je odražalo strah vojske pred problemi, ki so pretresali Turčijo v 70. letih.

Toda ironično in paradoksalno je, menijo Karakaş (2007, 17), Keyman (230–231) in Kardamova (2005, 39), da je v obdobju po državnem udaru leta 1980 prav vojska oziroma država ponovno »politizirala islam od zgoraj«, kar je v Turčiji znano kot turško-islamska sinteza (ali po turško *türk-islam sentezi*), ki je bila utemeljena na turškem nacionalizmu. Leta 1983 je Državna organizacija za načrtovanje (*Devlet Planlama Teşkilatı*) izdala »Poročilo o nacionalni kulturi«, v katerem je izoblikovala osnovne ideološke trende v Turčiji v skladu s turško-islamsko sintezo. Kulturna politika turško-islamske sinteze je bila izoblikovana s strani vojske, zato da bi rešila krizo identitete v turški družbi, ki je povzročala večino medskupinskih konfliktov v 70. letih. S tem je vojska tudi upravičila oziroma utemeljila poseg vojske kot legitimen in neizogiben, zato da se ponovno vzpostavi politični red (Ulusoy 2007, 51, 483). Namen kulturne politike turško-islamske sinteze je bil stvaritev oziroma interpretacija (sunitske) različice islama kot sredstvo v boju proti secesionističnim Kurdom in v tistem času močnim levičarjem – komunistom, ki so predstavljali sovražni element tako za kemaliste in vojsko, kot tudi za islam. Po državnem udaru leta 1980 je v skladu s politiko turško-islamske sinteze ponovno uveden obvezen sunitsko-islamski verouk v šolah, kot v začetnem obdobju republike, v funkciji oživljanja kemalističnega islama, kot homogenizirajočega dejavnika v času kurdske krize in vzpona nekemalističnega, ljudskega islama.

Ukrepi v okviru turško-islamske sinteze so po mnenju Karakaşa (2007, 19) nacionalizirali islam in islamizirali narod, s čimer sta se ustvarjali narodna solidarnost in integracija, hkrati pa odvrčala pozornost od slabih ekonomskih razmer, brezposelnosti in inflacije, ter kurdske krize, ki je vojaško posredovanje nikakor ni uspelo zatreti. To so bili po mnenju Akdoğanove (2009) tudi glavni razlogi za vzpon novih islamskih strank. Takratna zakonska podlaga je sicer omogočala zapiranje političnih strank, predvsem tistih, ki vojski in kemalistični eliti, kot braniteljem laicizma in državne enotnosti, niso bile po godu in so bile označene za preveč »ekstremistične«, bodisi preveč religiozne, ideološko radikalne ali

separatistične – sem seveda sodijo islamisti, komunisti in kurdski separatisti. Rezultat tega je bil, da so politični voditelji vodili državo po vojaških dekretih, ki so sledili posvetovanjem z vojaškimi osebami (Haynes 2011, 162). Vpliv vojske in militarizacije je segal tudi v tretjo vejo oblasti, saj niso bili samo politiki, temveč tudi sodstvo pod vplivom militaristične ideologije. Aktaševa (2006, 190–191) tako opozarja, da so tudi sodniki ustavnega sodišča pod velikim ideološkim pritiskom, kar naj bi priznali tudi nekateri izmed sodnikov.²⁰⁰ Vojska s sodelovanjem sodišč si je tako zagotovila sredstva nadzora v primeru ideološko neskladnih strank. V okviru nove ustave je bila redefinirana tudi vloga institucije Diyaneta. Ustava iz leta 1980 v 136. členu definira nove dolžnosti Diyaneta, in sicer, da spoštuje princip laičnosti, da ostane izven političnih pogledov in razmišljanj, ter da si prizadeva za narodno solidarnost in enotnost. Prisotno je torej prepletanje sekularnih in religijskih principov tako na primeru vojske, ki je načeloma areligijska, kot tudi na primeru Diyaneta, katerega naloga je krepitev nacionalne zavesti, islamska zavest pa je le-tej podrejena. Religijski diskurz je uporabljen s strani »sekularnih« akterjev za namene ustvarjanja in vzdrževanja nacionalne enotnosti.

V turško-islamski sintezi je nacionalizem prevladujoča identiteta, islam pa ji je podrejen in predstavlja kulturno osnovo. Turško-islamsko sintezo je prevzela tudi Nacionalistična ljudska stranka MHP oziroma njen voditelj Alparslan Türkeş. Tu je razvidno, da se nacionalizem, kemalizem in islam prepletajo, kateri od teh elementov bo prevladal, pa je odvisno od trenutnih političnih odnosov moči in vzpostavljanja dominantne ideologije ali diskurza. Kot pravi Parla (1986, 40–41), se je v sodobni turški zgodovini vladajoča oblast identificirala s tremi elementi: turškostjo, islamom in zahodom, razliko pa predstavljata način in moč sinteze teh elementov. Kemalizem, kot uradna državna ideologija, je spajala te elemente glede na vrstni red pomembnosti, v katerem je bil marginaliziran element islama. Ker pa element islama ni bil nikoli izključen, se je vedno pojavljal v politični igri ravnotežja. Kako in kdaj se bo ta element pojavil in kakšno moč bo imel, pa je odvisno tako od delovanja islamskih akterjev, kot tudi od strukturnih možnosti in omejitev. Uradna kemalistična ideologija je za islam predstavljala sicer največjo oviro, toda hkrati vedno pustila odprta vrata konceptom islama, kot pomembnih referenc nacionalne identifikacije. Ekonomski razlogi pa so omogočili, da so se islamski akterji okrepili predvsem na ekonomskem in družbenem področju s podjetji in civilnimi gibanji, kot sta gibanji Nur in Nakşibendi. Islamski akterji so se tako vedno znova pojavljali in izpodbijali uradno ideologijo in diskurz kemalizma. Pod

²⁰⁰ Določeno število vrhovnih sodnikov je imenovala vojska. Podobne pomisleke in opozorila o vojaškem vplivu in pritisku na neodvisnost in nepristranskost turških sodišč je izrazila tudi Evropska komisija v Poročilu o napredku Turčije leta 2009 (Evropska komisija 2009, 11–14, 70ff).

vplivom teh interakcij so se sprožali tudi novi diskurzivni boji za definiranje teh pomembnih treh elementov: zahoda, turškosti in islama.

V tem kontekstu je leta 1983 nastala in si pridobila veliko moči islamska Stranka blaginje (*Refah Partisi – RP*),²⁰¹ ki je temeljila na MSP tradiciji, se zavzemala za ekonomski in politični napredek, imela pa je tudi konservativni islamski dnevni red in odkrito izražala nasprotovanje sekularizmu turške države. Stranka je na volitvah leta 1991 uspela vstopiti v parlament, podobno leta 1994 z višjim rezultatom, leta 1995 pa je na volitvah uspela osvojiti večino. Ustvarila je koalicijo s Stranko prave poti (*Doğru Yol Partisi – DYP*)²⁰² in ANAP, njen voditelj Necmettin Erbakan pa je leta 1996 za eno leto postal tudi prvi turški predsednik vlade, (samo)identificiran kot odkriti islamski akter. Z okrepitvijo moči stranke je nastala nova različica sinteze, in sicer sinteza med turškim nacionalizmom in islamom, poimenovana nacionalna vizija (*milli görüş*). Ta vizija za razliko od turško-islamske sinteze postavlja v ospredje islam in predstavlja intelektualno osnovo političnega islama oziroma islamskih strank v Turčiji od 70. let dalje (Kanra 2009, 71) (z izjemo stranke AKP, ki se od te tradicije oddaljuje). Podobno kot kemalizem se tudi islam poveže z diskurzom nacionalizma. Zato Kanra (2009, 83–86) identificira kemalistični nacionalizem na eni strani in islamski nacionalizem na drugi strani. Sicer Kanra islamski nacionalizem označi za konservativnega, toda kot je bilo razvidno iz obdobja nastanka kemalizma, je tudi ta konservativen, še zlasti na področju civilnih in družinskih politik. Kemalistični in religijski diskurz se spajata z nacionalističnim diskurzom.

Erbakan in njegova stranka so sledili projektu političnega islama, to je nacionalni viziji (*milli görüş*), in po mnenju Eligürjeve so se nanj nanašali, ne da bi neposredno uporabljali besedo islam, temveč so za referiranje na islam uporabljali besedi »nacionalnost« in »kultura«, saj je bilo neposredno uporabljanje konceptov islama in drugih religijskih simbolov v politične namene še vedno nesprejemljivo in nevarno (Eligür 2010, 66–67). Čeprav ne eksplicitno v jeziku, pa je nastajal religijski oziroma islamski diskurz, ki se je kazal v diskurzivni praksi stranke. V obdobju med letoma 1995 in 1997 je delovanje stranke pod vplivom religijskega diskurza postalo bolj razvidno. Tako so začeli javno zahtevati vstop na univerze za pokrite muslimanke, sledile so odkrite kritike sekularnega režima in kemalizma. Nacionalizem je povezan s tradicionalnimi vrednotami islama, islam je bil razumljen kot osnova nacionalne identitete. Vzpon islama je povzročil še en državni udar. Vojska je določila mejo tolerance do islama in izdala ultimatum oziroma izvedla tako imenovani postmoderni

²⁰¹ Od tu naprej RP.

²⁰² Od tu naprej DYP. DYP je naslednica AP in predstavlja konservativno stranka, toda s kemalistično-sekularistično agendo. DYP je sodelovala v treh vladah, iz njenih vrst pa je bila izvoljena tudi prva ženska predsednica vlade v Turčiji, Tansu Çiller.

državni udar z grožnjo dne 28. 2. 1997, ki je še danes v Turčiji poimenovan kot 28. februar (28 Şubat).

Takratni politični manever Nacionalnega varnostnega sveta je posvaril in od vlade zahteval preventivne ukrepe proti grožnji islamskega fundamentalizma (tu je bila mišljena stranka RP). Varnostni svet je ustanovil vojaško nadzorno telo,²⁰³ ki bi spremljalo aktivnosti fundamentalistov po državi. Sodniki, tožilci, birokrati, akademiki in novinarji so bili preverjani in pozivani s strani vojske na poročanje o grožnjah islamskega fundamentalizma. Islamski fundamentalizem je postal sovražnik, proti kateremu se je deklarirala vojna s strani vojaških generalov. S tem je narasel pritisk na koalicijo strank DYP, ANAP in RP. Za posledicami pritiskov je predsednik vlade Erbakan odstopil s položaja. Istega leta je bila proti stranki vložena tožba državnega tožilca, posledica tega pa je bilo zaprtje stranke leta 1998 z odločbo ustavnega sodišča. Stranka RP je bila obsojena delovanja proti laičnim principom turške države, Erbakanu pa je bilo za 5 let prepovedano sodelovanje na vodilnih političnih položajih. To je bilo tudi prvič v turški politični zgodovini, da je vojska uporabila različne kanale in sredstva za izvajanje pritiska, in ne neposredne vojaške intervencije (Ulus 2011, 148).

Po mnenju Aslana (1999, 62), Karakaşa (2007), Ulusoya (2003) in Keymana (2007) sicer islamske skupine niso (bile) grožnja državi in sistemu,²⁰⁴ ampak so portretirane kot največji sovražnik, zato ker želijo sodelovati pri oblasti in v gospodarstvu, ter zato ker kritizirajo nedemokratično različico turškega sekularizma oziroma nadzor svobode vesti in veroizpovedi. Sicer pa so islamske akterje najbolj okupirale predvsem pravice, ki jih sekularna država omejuje muslimanskim vernikom, to pa se je najbolj odražalo na primeru pokritih muslimank, ki jim do leta 2010 oziroma 2012 ni bil dovoljen vstop na univerze, razen pod pogojem, da so se odkrile. Poleg univerze ter osnovne in srednje šole je prepoved pokrivanja prisotna tudi v vseh državnih službah.²⁰⁵ Konflikt med sekularnim kemalizmom in islamom se je zato ponovno bojeval na statusu žensk, saj je le-ta odražal, kdo ima status in

²⁰³ Telo se je imenovalo Zahodna delovna skupina (*Bati Çalışma Gurubu*). Zanimivo je poimenovanje s poudarkom na »zahodu«.

²⁰⁴ Obsežna raziskava Çarkoğluja in Toprakove (2006) daje podporne rezultate, saj 73 % anketirancev leta 2006 meni, da sekularizem oziroma laicizem ni v nevarnosti. Kljub temu pa nezanimljivih 23 % meni, da je laicizem v nevarnosti.

²⁰⁵ Prepoved pokrivanja na univerzah sicer ni bila urejena z nobenim zakonom, temveč s posebnimi dekreti ali odločitvami, predvsem Odbora za visoko šolstvo (*Yükseköğretim Kurulu – YÖK*) (cf. Frank 2010). V praksi sicer od leta 2010, uradno z zakonodajo pa od novembra leta 2012 je svoboda pokrivanja sprejeta v šolah in na univerzah. Ukinjena je tudi obvezna nošnja šolskih uniform. Sicer pa se dogajajo osamljeni primeri šikaniranja, izključevanja, tudi dokumentiranja (s fotografijami, popisovanjem) pokritih žensk, ki jim nekateri profesorji prepovedujejo prisostvovanje na predavanjih ali izpitih (Zaman 2012a). Prepoved pokrivanja v državnih službah pa je zakonsko urejena in velja še naprej.

nadzor v državi oziroma kdo ima moč določati politična in posledično tudi družbena pravila (Kardam 2005, 118).

Po ukinitvi RP je nastala Stranka kreposti (*Fazilet Partisi* – FP),²⁰⁶ ki je v bistvu predstavljala podaljšek in naslednike RP, saj je bil njen neformalni mentor Erbakan. Stranka je ostala neuspešna, saj je konservativni muslimanski segmenti družbe niso zadostno podprli. Pomanjkanje podpore stranki FP je bila posledica nestrinjanja s politiko strank RP in FP. Predvsem mlajši člani so starejše kolege obsojali napačnih potez, ki so povzročili zaprtje stranke. Tudi stranka FP je bila zaprta (22. junija 2001) zaradi protisekularnih aktivnosti. Nastala je nova Stranka sreče (*Saadet Partisi* – SP). Toda kmalu so se pokazale notranje delitve, prisotne že v stranki RP. Liberalno oziroma reformistično krilo (tako imenovani *yenilikçiler*, novostniki) je zapustilo stranko SP in oblikovalo stranko AKP. Stranka SP je postala v turški politiki skoraj nepomembna, po svoji organizacijski ideologiji pa je izrazito in eksplicitno islamska. To nezadovoljstvo in razdor kaže na to, da so religijski akterji začeli reflektirati nad strukturnimi omejitvami, kar je povzročilo spremembe njihovega delovanja in razmišljanja. Spremenili so se torej diskurzi; na dan so prišli poprej marginalizirani diskurzi, dominantni kemalistični diskurz pa je bil izzvan. Boji med temi diskurzi se sicer odražajo na mnogih področjih. Islamski akterji so imeli hkrati moč in možnosti uspeha zaradi družbe, ki se identificira z islamskimi vrednotami, hkrati pa jih je omejevala državna politična elita, ki je določala odnos med religijo in sekularizmom tako v družbi kot tudi politiki, saj je bila s podporo vojske in birokracije ter tudi sodstva dominantna. Vojska je bila vedno pripravljena poseči v politični prostor zato, da ohrani status quo, sodišča pa so eno za drugim zapirala islamske stranke.

Novonastali politični islamski akterji so bili torej rezultat nove institucionalne praznine. Obstoječe paradigme političnega reda so se namreč majale ob pojavljanju novih akterjev in ob vsakem državnem udaru, ki je želel ohraniti status quo. V tem kontekstu so nastali turški islamski akterji, tako politični kot tudi civilno družbeni. V Turčiji se družbeni in politični islam razlikuje od podobnih gibanj v drugih družbah tudi zato, ker ni vzniknil kot upor kolonialnim silam in z njimi sodelujočim domačim elitam, temveč si je uspel po demokratičnih političnih pravilih utreti pot v javno družbeno in politično sfero, predvsem s pojavom političnih strank in krepitvijo kapitala v rokah islamsko usmerjenih poslovnežev. Islamski akterji v Turčiji sprejemajo modernizacijo, le da predlagajo alternativo zahodnemu in kemalističnemu tipu modernizacije, to je *islamsko modernost*. Islamski akterji so se torej

²⁰⁶ Od tu naprej FP.

integrirali v parlamentarno politiko in se usmerili na ekonomsko liberalne politike, v okviru katerih so svobodno tržno ekonomijo artikulirali na osnovi islamskih principov in morale.

Upor je tako politično-ekonomski kot tudi družbeno-kulturni. V politično-ekonomskem smislu islamisti zahtevajo svoj politični in gospodarski delež, v družbeno-kulturnem smislu pa zahtevajo priznanje in uveljavljanje islamskih načel in vrednot in pravic do izražanja vere. Po Keymanovem mnenju (2007, 225) se zaradi nadzora islama od zgoraj in zaradi vsiljevanja kemalistične različice islama, ki islamskim akterjem ne dovoli sodelovanja v družbi oziroma jih niti ne priznava, danes dogaja proces sakralizacije oziroma deprivatizacije islama. V tem smislu se je okreplil pomen demokracije in človekovih pravic, ki jih islamski akterji aplicirajo na pravice in svoboščine muslimanov do izražanja in prakticiranja vere. Predvsem je referiranje na demokracijo in človekove pravice prisotno pri problemu pokrivanja žensk. Nasprotujejo kemalistično definiranemu nadzoru nad telesi in identitetami in so s kemalisti v diskurzivnem boju za redefiniranje vloge religije in koncepta ženskih pravic.

Toda tudi islamski akterji imajo različna mnenja o vlogi in pravicah žensk. Kontradiktornost novonastalih islamskih strank se vidi predvsem v notranjih strukturah strank, saj v administrativnih položajih ni veliko žensk, moški pa interpretirajo žensko vlogo v tradicionalnih okvirih in jo umeščajo v zasebno sfero. Podobno kot nacionalistični diskurzi tudi islamisti ustvarjajo podobo ženske, kot matere in žene, ter poudarjajo pomen izobrazbe za vzgojo otrok in dobrobit muslimanske družbe, o čemer priča tudi v stranki RP aktivna muslimanka Sibel Eraslan (2002/2011, 266–271). Eraslanova ugotavlja, da so bile ženske v okviru različnih ideoloških islamskih gibanj in bojev ikonizirane, totalizirane in popredmetene kot ideološki simboli. Moški žensk niso želeli videti kot tekmice, s katerimi bi si morali deliti položaj. Politična mobilizacija žensk v okviru RP se torej ni izkazala za nič drugačno od drugih strank in politične mobilizacije žensk, katerih prisotnost v politični sferi služi zgolj družbenemu in mednarodnemu odobravanju, njihova vloga oziroma delo pa je predvsem pridobivanje glasov in tiha poslušnost, politika pa je interpretirana kot moško delo. Ženska v politiki je tako uporabljena kot rezervni del, ki služi dopolnjevanju vizije neke stranke, predvsem v službi diskurzov modernosti, nacionalizma in religijskih diskurzov (Kardam 2005, 75). Eraslanova, ki je bila tudi aktivna v RP, izraža nezadovoljstvo prav zaradi takšnih pogledov v stranki. Poleg tega pa opozarja, da so bile vse ovire pri sodelovanju žensk v politiki stranke RP implicitno upravičevane z religijo. Zato Akdoğanova (2009, 212) meni, da so politike dominantnih islamskih akterjev (strank) družbeno konservativne.

V času delovanja stranke RP, ki je sledila politiki turškega nacionalizma in konservativnosti, se je Turčija intenzivnejše povezovala z ES. Odnos islamskih akterjev stranke RP do tega zahodnega projekta je bil večinoma negativen in kritičen.

1.1 Proces evropeizacije in evroskeptični odnos religijskih akterjev do le-tega

V obdobju po 2. svetovni vojni je sočasno z vzponom ekonomskega in političnega islama Turčija na mednarodni sceni intenzivno sodelovala v novih mednarodnih režimih. Kmalu je postala članica mnogih pomembnih evropskih/zahodnih organizacij (Organizacije za evropsko gospodarsko sodelovanje leta 1948, Sveta Evrope leta 1949 in Severnoatlantske zveze NATO leta 1952). V začetnem obdobju odnosi z ES temeljijo na ekonomskih politikah, katerih osnova je Pogodba iz Ankare, medtem ko se poglobljena povezava z Evropsko skupnostjo oziroma EU v družbeno-političnem smislu začne šele po letu 1980 oziroma leta 1987, ko Turčija zaprosi za polnopravno članstvo v EU. Od leta 1987 pa do leta 1999, ko je sprejeta turška kandidatura, odnos med ES/EU in Turčijo hkrati napreduje in nazaduje v turški vnemi po vstopu. Leta 1963 je Turčija podpisala pogodbo o sodelovanju z Evropsko gospodarsko skupnostjo in dodatni protokol o sodelovanju z ES leta 1970. Leta 1980 so se odnosi med EU in Turčijo ohladili zaradi državnega udara, toda kmalu zatem so se odnosi normalizirali, saj so v Turčiji leta 1983 sledile večstrankarske volitve in Turčija je odprla svoje trge. V ekonomskem smislu je bilo sodelovanje z Evropo pomembno.

Tudi na področju demokratizacije in sprejemanja evropskih norm so se dogajale spremembe. Kot pomemben pokazatelj na tem področju je možnost individualne peticije turških državljanov na Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP),²⁰⁷ sprejeta leta 1987. To je bila ena prvih sprememb, ki je pomenila popuščanje v tradicionalnem razumevanju suverenosti države. V tem obdobju se je ponovno okrepil vpliv »argumenta Evrope«, kot alternative za reševanje domačih političnih konfliktov v Turčiji, kar je pomenilo, da je turška domača elita in tudi družba ponotranjila pravila igre in se socializirala v evropske vrednote skozi diskurzivne in institucionalne vplive (Ulusoy 2007, 479–482). Istega leta je Turčija zaprosila za polnopravno članstvo, katerega podlaga je bila pogodba iz Rima. Evropska komisija in leta 1990 tudi Evropski svet sta sicer potrdila sprejem in primernost turške prošnje za članstvo, toda pogajanja o članstvu premaknila na neopredeljeni datum v prihodnosti. Od takrat naprej se v formalnem smislu proces evropeizacije (oziroma EU-izacije) nanaša na ekonomske in politične reforme, ki jih je Turčija začela izvajati v skladu z evropskim

²⁰⁷ Od tu naprej ESČP.

pogojevanjem, predvsem od obdobja nastanka carinske unije leta 1995 naprej (cf. Avrupa Birliđi Bakanlıđı).

Müftüler-Baçeıva (2005, 20) sicer opozarja, da je Turčija izvedla pomembne ustavne spremembe, še preden je Evropski parlament glasoval o carinski uniji s Turčijo, zato da bi Turčija zadovoljila zahteve po demokratizaciji. To je po mnenju Müftüler-Baçeıve pomemben pokazatelj vpliva evropeizacije na Turčijo, ki se dogaja tudi v odsotnosti jasne perspektive članstva. Odsotnost te perspektive se namreč večkrat jasno pokaže, kar daje Turčiji mešane signale glede njenega prihodnjega članstva. Tako je na primer Turčija leta 1997 izostala iz *Agende 2000*, ki jo je objavila Evropska komisija in ki je določala okvirna priporočila EU finančnega okvirja za obdobje 2000–2006 za kohezijske in strukturne sklade ter skupno agrikulturno in širitveno politiko. Prav tako je leta 1997 na vrhu Evropskega sveta v Luksemburgu, ko so se odprla pristopna pogajanja z vsemi prosilkami, Turčija izostala iz načrtov širjenja Unije, kar je ponovno zadalo udarec turškim prizadevanjem. Med Turčijo in EU se novo obdobje začne šele po letu 1999, kar obravnavam v zadnjem časovnem preseku. Tu pa me zanima odnos med religijskimi akterji in ES/EU do leta 1999 in v pred-AKP obdobju političnega islama.

V obdobju pred letom 1999 so percepcije o EU v veliki meri odvisne od strankarske linije in pripadnosti, je pa treba upoštevati tudi individualne percepcije. Po mnenju McLarenove in Müftüler-Baçeıve (2003) naj bi turški politični voditelji ne imeli pravilnega²⁰⁸ razumevanja o tem, kaj članstvo v EU pomeni in kaj prinaša. Razumevanje EU v obdobju 70. in 80. let²⁰⁹ naj bi tako temeljilo samo na percepciji izpolnjevanja ekonomskih pogojev in zanemarjalo politično dinamiko evropske integracije. Predvsem pa se v tem obdobju kaže, da je pomen evropeizacije najbolj odražal notranje spore. Prošnjo za vstop v EU je leta 1987 podal Turgut Özal (iz stranke ANAP), podprle pa so ga tudi druge stranke. Velik vpliv na takšno iniciativo naj bi imel državni udar leta 1980, ki je uničil turški mednarodni ugled demokratične države in državo pahnil v izolacijo, v stran od Evrope. Prošnja pa je imela tudi širšo politično, družbeno in ekonomsko dimenzijo. Predsednica vlade Tansu Çiller²¹⁰ je menila, da je izolacija Turčije od Evrope nevarna z vidika naraščanja islamskega

²⁰⁸ Predpostavka o »pravilnem« razumevanju sicer predpostavlja, da obstaja tudi en pravi pomen EU. Ker pa je pomenov, ki jih akterji pripisujejo EU, več in je od tega odvisno tudi njihovo delovanje, je rezultat le-tega obstoj različnih odločitev in rezultatov v »realpolitiki«, ki so posledica prav teh različnih pripisanih pomenov. Predpostavljati, da obstaja en pomen, kateremu bi morali slediti akterji v svojem delovanju, v empiriji tako nima razlagalne vrednosti.

²⁰⁹ V obdobju 70. let je bil predsednik vlade Bülent Ecevit, predsednik stranke CHP in pozneje Demokratične leve stranke (*Demokratik sol parti* – DSP), v 80. letih pa je bil predsednik vlade in države Turgut Özal iz desnosredinske konservativne, toda ekonomsko liberalne Domovinske stranke (*Anavatan Partisi* – ANAP).

²¹⁰ Tansu Çiller je pripadala kemalistično konservativni Stranki pave poti (*Dođru Yol Partisi* – DYP). Tansu Çiller postane prva ženska predsednica vlade od leta 1993 do leta 1996.

fundamentalizma v Turčiji, podobno kot v nekaterih drugih bližnjevzhodnih državah. Poudarjala je, da bo napredek v odnosih z Evropsko skupnostjo krepil »evropskost« Turčije proti takšnim nevarnostim (Ulusoy 2007, 484–485).

Tudi zasebni gospodarski sektor je podpiral vstop v ES, ker so si podjetniki želeli stabilnejših izvoznih trgov v Evropi, odprte ekonomije in reforme v smeri demokratizacije. Podporo demokratizaciji in liberalizaciji je izrazila največja poslovna organizacija Društvo turških industrialcev in poslovnežev (*Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği – TÜSİAD*). Podporniki vstopa Turčije v ES so pričakovali utrditev demokracije in sekularne narave režima zaradi strahu pred islamizacijo v družbi in tudi v ekonomiji. Namreč ekonomsko okrepljena islamska podjetja oziroma islamski kapital iz osrednje Anatolije so začeli konkurirati utrjenim velikim podjetjem. Kot konkurenca TÜSİAD-u so islamski ekonomski akterji leta 1990 ustanovili Društvo neodvisnih industrialcev in poslovnežev (*Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği – MÜSİAD*) (Ulusoy 2007, 483–484). S to organizacijo je bil povezan tudi nastanek in vzpon islamskih strank (Mardin v Akdoğan 2009, 212). Društvo neodvisnih industrialcev in poslovnežev združuje manjša in srednje velika podjetja iz različnih perifernih regij. Podpira ga tako imenovani anatolski kapital in religijske skupnosti, ima pa tudi tesne odnose s političnim islamom oziroma religijskimi strankami, kot je stranka RP, ki je veliko pridobila od islamizacije družbenega in ekonomskega sektorja od leta 1980 dalje) (Ulusoy 2007, 484).

Takratni religijski akterji pa niso bili tako navdušeni nad približevanjem Evropi, tako na ekonomskem kot tudi na političnem področju. Že stranka MSP je v 70. letih opisovala Evropsko skupnost kot krščansko skupnost, organizirano z namenom izpodbijanja islamskega sveta. Namesto sodelovanja z ES in evropskimi trgi so predlagali ustanovitev alternativnega islamskega skupnega trga (Eralp v Tiryaki 2006, 191). Proti članstvu v carinski uniji in pozneje v EU se je izrazito postavila stranka RP in vztrajala pri tem, da Turčija izgublja neodvisnost s tem, ko postaja del carinske unije z Evropo, ter da EU omejuje odnose med Turčijo in turškim delom Cipra. Necmettin Erbakan je menil, da EU predstavlja zgolj krščanski klub, katerega namen je podrejanje islama. Menil je, da je odločitev za približevanje EU del načrta, s katerim se stranki RP želi preprečiti prihod na oblast (Ulusoy 2007, 485). RP in konservativni muslimani so bili nasprotniki povezovanja in evroskeptiki.²¹¹

²¹¹ To pa ne pomeni, da so verni ljudje *a priori* proti Evropski skupnosti oziroma EU. Podatki kažejo, da je zaupanje v EU v 90. letih med vernimi osebami naraščalo. Leta 1990 je izmed 60,5 % oseb, ki jim je religija zelo pomembna, prisotno dokaj omejeno zaupanje v EU, in sicer v EU zelo močno zaupa 14,4 %, dokaj močno 17,5 % in ne preveč močno 24,2 %, medtem ko sploh ne zaupa 24,6 % vprašanih (World Value Survey Databank 1990). V letu 1996 (leta vladavine stranke RP) je občuten porast oseb, ki jim je religija zelo pomembna (83,3 %); izmed teh oseb pa je opazno naraščanje zaupanja v EU, in sicer v primerjavi z letom 1990 jih v EU zelo močno zaupa 11,7 %, dokaj močno 27,8 %; obstaja pa tudi porast nezaupanja; tistih, ki ne zaupajo preveč v EU,

Odnos med ES in Turčijo je odražal politične boje moči znotraj Turčije. Za sekularne akterje je bil pomen vstopa v EU predvsem evropskost in zaščita pred islamskim fundamentalizmom, tako v politični kot tudi ekonomski sferi, kar spominja na zgodnje kemalistične interpretacije modernizacije in »zahodnizacije« za zaščito pred islamskim reakcionizmom (*irtica*). Povezovanje in članstvo v EU oziroma proces evropeizacije in EU-izacije sekularni (kemalistični) akterji uporabijo za boj proti novonastalemu ekonomskemu in političnemu vplivu islama v Turčiji, religijski akterji pa evropeizacijo interpretirajo kot sovražnika islama.

Toda notranjepolitično razumevanje evropeizacije se je na začetku 21. stoletja popolnoma spremenilo oziroma obrnilo. Sekularni kemalisti imajo v 21. stoletju do EU evroskeptičen, medtem ko imajo religijski akterji do EU pozitiven odnos. Islamski akterji naj bi spremenili svoje razumevanje in mnenje o projektu EU prav po dogodkih 28. februarja 1997. Po teh dogodkih so se islamski akterji v reflektirajoči poziciji odločili za integracijo z EU, saj so verjeli, da bo proces demokratizacije in liberalnih reform omejil kemalistično avtoritarno in vojaško represivno ideologijo, ki jim krati politične, družbene in ekonomske pravice (na primer zapiranje strank ipd.). Zato med islamskimi podporniki vstopa v EU po novem začne veljati konsenz, da bo EU pripomogla k izboljšanju razmer v Turčiji (Usul 2011, 176; cf. tudi Duran 2004; Uğur in Canefe 2004; Akdoğan 2009). Islamski akterji so se prilagodili novonastalim razmeram in spremenjenemu kontekstu. Notranje razmere, ki jim že desetletja onemogočajo razvoj in vpliv, so akterje prisilile, da so se prilagodili in spremenili svoje poglede, toda tokrat ne samo z zmanjševanjem referenc na islam, pač pa z uporabo referenc zunanjega vpliva evropeizacije, ki tako predstavlja diskurzivno možnost oziroma okno priložnosti.

Spremembo v razumevanju evropeizacije, ki ga predstavlja stranka AKP, opišem v tretjem časovnem obdobju. Preden se osredotočim na okvirjanje politik v obdobju med letoma 1980 in 1999, analiziram še pomen in vpliv civilne družbe in feminizma, ki sta doživela vzpon v 80. in 90. letih 20. stoletja. Tudi civilna družba in bolj specifično feministično/žensko gibanje sta izkoristila okno priložnosti, ki ga predstavljajo novi mednarodni režimi in norme.

je 21,7 % in tistih, ki EU sploh ne zaupa, je 23,2 % (World Value Survey Databank 1996). Politični evroskepticizem ima torej drugačno dinamiko kot ljudski evroskepticizem, se pa politični odnos do EU deloma odraža tudi na javnem mnenju. Politični boj za oblast drugače vpliva na oblikovanje pomena, ki ga EU pripisujejo politični akterji (stranke), od pomena, ki ga EU pripisujejo navadni državljani. Leta 2007 je zaupanje v EU med tistimi, ki jim je religija zelo pomembna (74,7 %), manjše kot v 90. letih, in sicer v EU zelo močno zaupa 8,6 %, dokaj zaupa 21,3 %, ne preveč zaupa 21,1 % in sploh ne zaupa kar 41 % (World Value Survey Databank 2007). V zadnjih letih je torej opazno razočaranje in izguba zaupanja v EU, takšen trend pa sovпада tako s turško politično in ekonomsko stabilizacijo in zmanjšanjem navdušenja za članstvo v EU med politikami, kot tudi z evropskimi dvoumnimi signali o članstvu Turčije.

1.3 Civilno gibanje in feminizmi v obdobju od leta 1980 naprej

Demokratizacijo sistema je v veliki meri zahtevala civilna družba. V poznih 70. in pozneje v 80. letih se civilna družba polarizira, pojavijo se novi akterji, ki začnejo kritizirati kemalistični turški nacionalizem in sekularizem. Islamski akterji so kritizirali predvsem radikalne interpretacije sekularizma, Kurdi so kritizirali turški nacionalizem in unitarizem, feministke pa patriarhalno ideologijo. Raziskovalci (Avcı 2004; Kardam 2005; Yavuz 2009) zato poudarjajo, da se proces demokratizacije v Turčiji ne more pripisati zgolj zunanjim vzrokom, kot je na primer proces evropeizacije, saj sta kakovost in obseg reformiranja v veliki meri odvisna od koalicij oziroma mrež prereformističnih akterjev v Turčiji, ter kontekstualnih razmer, ki povzročajo specifičen potek dogodkov. Zato avtorji poudarjajo vlogo civilne družbe. Vloga civilne družbe je pomembna, ker se bori proti uniformiranemu dominantnemu družbenemu diskurzu, ki je temeljil na medsebojnih koristih in sodelovanju med politiki in lokalnimi voditelji, katerim je v interesu ohranitev obstoječega ekonomskega in političnega reda, ki temelji med drugim tudi na zatiranju žensk (Kardam 2005).

Kot opozarja Kardamova, so civilnodružbene organizacije postale vidne predvsem v času krize politične moči (2005, 68). Državni udar leta 1980 je bil po mnenju mnogih avtorjev oziroma avtoric (Arat 1991, 12, 13; Erol 1992, 113–114; Sirman 1989, 19; Özkaya 1998, 66–70) tisti najpomembnejši dejavnik (oziroma dislokacija, op. a.), ki je spodbudil civilno in žensko gibanje. Zaradi politične represije in družbeno-političnega vakuuma, ki ga je državni udar povzročil, ter pod vplivom novih feminističnih gibanj na zahodu in v Turčiji so se ženske aktivno angažirale in od države začele zahtevati svobodo in revizijo ženskih pravic, zato so nastopile proti vojaški diktaturi in konservativnim politikam (Sirman 1989, 19; Erol 1992, 113–114; Özkaya 1998, 66–70). Ženske so kritizirale kemalistično razumevanje ženske kot aseksualne (Arat 1993, 128), vedno več žensk pa se je označevalo za feministke (Arat 1991, 10). Delovanje in praksa civilnih akterjev, ki so dobili več možnosti delovanja zaradi strukturnih sprememb, so povzročili nove diskurzivne boje za definiranje področij, ki so jih zadevala. Novi akterji so tako zakonsko kot tudi institucionalno izzvali obstoječe norme, diskurze in prakse institucij in povzročili spremembe v obstoječi strukturi.

Če se osredotočim na žensko in feministično gibanje,²¹² je bila po zgledu radikalnih feministk z zahoda glavna vodilna ideja tega gibanja v izjavi: *osebno/zasebno je politično*; glavna tarča kritike pa je bilo neproblematizirano področje zasebnosti (odnosi v družini), kjer je bil položaj žensk podrejen nacionalističnim in modernizacijskim ciljem (Durakbaşa 1987, 140). Teh področij se kemalizem in kemalistične feministke namreč niso dotaknili (cf.

²¹² Ta dva pojma sicer uporabljam izmenično, vendar naj poudarim, da se s feminizmom ne identificirajo vsa ženska gibanja in kritike.

Grünell in Voeten 1997; Arat 1991; Çubukçu 2004). Feministična oziroma ženska gibanja so se pluralizirala, v Ankari in Istanbulu so nastajale pomembne ženske organizacije in društva. Danes obstaja več kot 300 ženskih NVO, centrov, društev, organizacij, ustanov, fundacij, ki se ukvarjajo z različnimi vidiki ženskega življenja v Turčiji in ki se razlikujejo glede na področje delovanja in tudi glede na ideologijo, v okviru katere delujejo.²¹³ Žensko gibanje se je javno organiziralo s protesti in kampanjami, sicer pa se je še izogibalo neposrednemu stiku in odnosu z državo. Le-ta je sicer tolerirala ženska gibanja in zahteve, ker jih ni percipirala kot nevarne, prav nasprotno, obstoj ženskega civilnega gibanja je Turčijo v mednarodnih odnosih legitimiziral kot demokratično državo. Šele v 90. letih pa so se ženske neposredno začele obračati na državo z aktivnim lobiranjem pri oblikovanju politik. Pod vplivom mednarodnih norm in režimov, katerih del je postala tudi Turčija, so NVO izrabile ta kanal vpliva za pritisk na nacionalne in lokalne državne akterje (Kardam 2005, 44, 70). Prvo pomembno sredstvo za vpliv na državo je bila *Konvencija Organizacije združenih narodov o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk* (CEDAW), ki jo je Turčija podpisala leta 1986. Tako je leta 1987 7.000 žensk podpisalo peticijo, s katero so pozvale državo k upoštevanju in izvajanju Konvencije.

Ženske so najprej in najbolj problematizirale nasilje nad ženskami,²¹⁴ ter ga problematizirale kot javni in ne kot zasebni problem (Acar in dr. 2007, 60–61). Obstoječe državno okvirjanje je nasilje obravnavalo kot zadevo znotraj družine in je dajalo prednost reševanju družinske in družbene časti. Prav tako leta 1987 so ženske organizirale javno kampanjo, s katero so pozivale k ustanovitvi varnih hiš za ženske žrtve nasilja (cf. Ulusoy 2007; Acar in dr. 2007). Protest in začetek gibanja proti nasilju nad ženskami je sprožila odločitev sodnika, ki je zavrnil vlogo za ločitev noseče ženske s tremi otroki zaradi nasilja

²¹³ V 90. letih je nastala tudi večina danes vplivnih NVO, ki delujejo na področju enakosti spolov ali delujejo v boju proti nasilju nad ženskami. Med najbolj izstopajočimi so fundacija za ženska zatočišča Vijolična streha (*Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı*), ki nastane leta 1990 in se ukvarja z zaščito žensk žrtev nasilja in organizira akcije ozaveščanja o nasilju; Ženske človekove pravice – nove poti (*Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler*, bolj znana z angleškim imenom in akronimom *Women for women's human rights – New Ways* – od tu naprej WWHR) nastane leta 1993 in se ukvarja z izobraževanjem, treningi, monitoringom, lobiranjem in izdaja senčna poročila za CEDAW od leta 1997 naprej. NVO Leteča Metla (*Uçan Süpürge*) nastane leta 1996 in deluje kot informativni center in mreža za NVO; fundacija Ženski center (*Kadın Merkezi Vakfı* – znana kot KA-MER) nastane leta 1997 na jugovzhodu Turčije v Diyarbakirju in se ukvarja s preprečevanjem in analizo nasilja in umorov iz časti; Podporno društvo za ženske kandidatke (*Kadın Adayları Destekleme Derneği* – znana kot KA-DER) je ustanovljeno leta 1997 in se zavzema za pravice žensk v politični sferi in deluje kot podpora NVO mrež; Istanbulska odvetniška zbornica – Center za pravice žensk (*Istanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi*) je ustanovljena leta 1999 in ponuja pravno pomoč ženskam žrtvam nasilja.

²¹⁴ V okviru politik enakosti spolov se za koncept nasilja uporablja tudi koncept nasilja, temelječega na spolu (*gender based violence*), ki vključuje nasilje, ki je izvajano na spolni osnovi. Spolno utemeljeno nasilje zato obsega poleg nasilja nad ženskami tudi nasilje nad drugače spolno usmerjenimi, in ne nazadnje tudi nasilje nad moškimi (v primeru umorov iz časti so žrtve tako moški kot tudi ženske). Sicer pa se v študiji osredotočam na nasilje nad ženskami, ki je tudi najbolj razširjeno.

moža z izjavo, da »ženska maternica ne sme biti brez otroka, hrbet pa ne brez palice« (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 2012). To je sprožilo val ogorčenja in protestov, zato so v naslednjih letih ženske organizirale več kampanj proti nasilju in spolnemu nadlegovanju. Ženske so se osredotočile predvsem na tabu teme, kot so nasilje nad ženskami v družini, posilstvo, incest in spolno nadlegovanje; kritizirale so podrejenost ženske družini in naciji, tako imenovanemu razumevanju »nacionalne družine« (*milli aile*), ter odpirale »obscene« teme na področju zakona, spolnosti, deviškosti in istospolnosti. V tistem času so postali aktivni tudi aktivisti, ki so zagovarjali pravico drugače spolno usmerjenih oseb.²¹⁵ Poleg lobiranja so LGBT skupine organizirale okrogle mize, medijska poročila in demonstracije, s katerimi so problematizirale heteroseksualne norme (Duncker 2006; Acar in dr. 2007).

Žensko gibanje zahteva spremembo diskriminatorne zakonodaje, saj sta še vedno v veljavi civilni in kazenski zakonik iz leta 1926. V zasebni sferi, ki jo je urejal civilni zakonik, je namreč še vedno prevladovala moška nadvlada. Nastali sta dve civilno družbeni kampanji za spremembo civilnega in kazenskega zakonika. Pod vplivom feminističnega gibanja in protestov je ustavno sodišče leta 1990 ukinilo dva člena civilnega zakonika; člen 438, ki je predvideval znižanje kazni za posiljevalca prostitutke, in člen 159, ki je določal, da mora žena, če želi opravljati poklic in delo izven doma, pridobiti dovoljenje moža. Zaradi uspehov ženskega civilnega gibanja Kardamova (2005, 45) poudarja, da se je opozarjanje na nasilje nad ženskami v Turčiji začelo že mnogo preden se je nasilje nad ženskami kot problem pojavilo na mednarodnem nivoju. Kardamova meni, da to odraža partikularni turški kontekst. Nasilje nad ženskami in njegovo reševanje je postalo prioriteta turškega ženskega civilnodružbenega gibanja in je torej posledica notranjih vzvodov sprememb.

Med feminističnimi in ženskimi gibanji obstaja sicer izredna pluralizacija ter tudi kontradikcije in spori. Namreč tudi civilni/feministični diskurz je razdeljen po linijah v družbi in politiki dominantnih političnih diskurzov.²¹⁶ Poleg kemalističnih feministk, ki so delovale pod vplivom kemalističnega diskurza, se pojavijo še marksistično levičarske, socialistične, liberalne, islamske in kurdske ženske organizacije in veje feminizma. Nekateri avtorji trdijo, na primer Şirin Tekeli (1992, 141), da je razlika med kemalističnim in novimi vali feminizma v pojmovanju sekularne države. Novejše skupine sekularnih feministk sicer branijo sekularno državo, saj menijo, da je le-ta predpogoj demokracije in ženskih pravic, hkrati pa menijo, da

²¹⁵ Lezbijke, geji, biseksualne in transseksualne osebe ali skupine – od tu naprej uporabljam akronim LGBT.

²¹⁶ Yavuz (2009, xiii) zato opozarja, da v nasprotju s prevladujočim razumevanjem civilne družbe, kot inherentno liberalne, tolerantne in demokratične družbe, kjer ljudje in združenja prihajajo v stik zato, da bi dosegli demokracijo in reforme, v Turčiji le-ta ni nujno demokratična in liberalna in ne prispeva nujno k boju za spoštovanje človekovih pravic in enakosti. Prav nasprotno, civilna družba lahko deluje kot ovira in spodbujevalec neenakosti in se napaja iz neliberalnih in konservativnih idej. Nekateri elementi turške civilne družbe so zato po mnenju nekaterih »inkubator neliberalnega radikalizma« (Berman v Yavuz 2009, xiii).

je treba upoštevati svobodno izbiro, ki jo kemalistična politika radikalnega sekularizma krati, kljub temu, da le-ta tudi omejuje radikalni islamizem. To dokazuje dejstvo, da nove feministke niso podprle kampanje Društva za sodobno življenje (*Çağdaş Yaşam Derneği*), ki ga sestavljajo predvsem novodobne kemalistične feministke, proti svobodi pokrivanja žensk.

Med feminističnimi oziroma ženskimi gibanji sta izključeni dve različici, in sicer islamske in kurdske feministke, ki jih nekateri označujejo za novi feminizem, ker se pojavijo šele po letu 1990 (Kerestecioğlu 2004). Nekateri pa jih celo (implicitno) izključujejo iz ženskega gibanja, kar je razvidno v tem, da jih vedno omenjajo posebej – kot neki dodatek k ženskemu gibanju (na primer Çubukçu 2004) oziroma kot »problem« ali »težava« ženskega gibanja; saj naj bi bili normi ženskega gibanja turški nacionalizem (kemalizem) in laicizem (na primer Arat 1991). Islamske in kurdske feministke zato trdijo, da so zaradi svoje religije in etnične pripadnosti tako v družbi kot tudi znotraj ženskega gibanja večkratno diskriminirane,²¹⁷ in sicer kot ženske na eni strani in kot muslimanke ali Kurdinje na drugi strani (Frank 2011a).²¹⁸

1.3.1 Religijske NVO in islamske feministke

Religijske NVO in islamske feministke so se večinoma ukvarjale s specifičnimi problemi, predvsem z zadevami, povezanimi z vprašanji religijske svobode in prepovedi vstopa na univerzo zaradi verskega pokrivanja (cf. Frank 2010; 2011). Ženske so bile hkrati muslimanke in feministke, kar pomeni, da so vzpostavile notranjo kritiko (znotraj iste verovajske skupnosti) dominantnega religijskega diskurza, ki so ga predstavljali večinoma konservativno usmerjeni islamski akterji v politiki in tudi v družbi. Predstavljajo torej akterje, ki delujejo pod vplivom religijskega diskurza, vendar se način njihovega delovanja in razumevanja ženskih problemov, pravic in svobode razlikuje od dominantnega religijskega diskurza.²¹⁹ Islamske feministke²²⁰ so se na eni strani borile proti sekularnemu

²¹⁷ Večkratno obliko diskriminacije ali intersekcije med neenakostmi obravnava teorija intersekcionalnosti, cf. Crenshaw (1991). Tako je na primer oseba diskriminirana hkrati na podlagi različnih identitet – spolne, etnične, religijske, pa tudi zaradi starosti in socialnega ali razrednega statusa. Te neenakosti se medsebojno krepijo.

²¹⁸ Sicer večina avtorjev obravnava zgolj sekularne, kemalistične in liberalne organizacije, manj pa je govora o desno usmerjenih, konservativnih ali islamsko usmerjenih NVO. Ta del civilne družbe je večinoma v literaturi ignoriran, zato posvečam več pozornosti islamskim akterjem v civilni družbi. Nevladne religijske akterje ali NVO definiram kot akterje, ki svoje delo in cilje utemeljujejo na religijskih vrednotah in se zavzemajo za verske pravice, kot je pravica do pokrivanja, izobraževanja ipd.

²¹⁹ Muslimanke so se politično in družbeno aktivirale s pisanjem v časopisih in revijah. Predvsem je bil feministični islamski diskurz prisoten v dnevnem časopisu *Ças (Zaman)* od 90. let dalje. Muslimanke so bile tudi večkrat kritizirane s strani svojih kolegov, da se poslužujejo tujih konceptov in idej. Islamske aktivistke so začele ustanovljati tudi društva in organizacije. Prva organizacija, ki so jo ustanovile in vodile samo muslimanske ženske, je leta 1987 ustanovljeno Društvo za pomoč staršem in učencem (*Oğrenci Velileri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*), ki se je zavzemalo za pomoč študentkam, ki so bile izključene iz šole zaradi prepovedi pokrivanja. Pomagali so jim z izobraževanjem, s štipendijami, z domovanjem v študentskih domovih ipd. Leta

kemalističnemu diskurzu, ki jih razume kot simbol nazadnjaštva, po drugi strani pa so se borile proti islamski konservativni in dominantni predstavi ženske, kot simbola islamske tradicije, ki jih je potiskala v zasebno sfero. Islamske feministke vidijo vzrok za podrejeni status ženske v patriarhalni in konservativni tradiciji, ne pa v islamu *per se*, in rešitev današnjih problemov žensk vidijo prav v islamu in Koranu, zato si prizadevajo za ponovno vzpostavitev islamske skupnosti (Sirman 1989, 26) oziroma za drugačne reinterpretacije svetih spisov (cf. Hassan 2003).

Islamske feministke delujejo znotraj religijskega diskurza in referirajo na islam, toda le-tega drugače interpretirajo. Drugače interpretirajo islamska pravila in koncepte. Turška islamska aktivistka Sibel Eraslan (2002/2011), ki je delovala tako v islamskem ženskem civilnem gibanju kot tudi v stranki RP, tako pravi, da islamske feministke stremijo k redefiniciji razumevanja ženske kot individuuma in človeškega bitja, in ne zgolj kot ženske, definirane v materinski vlogi v odnosu *do* družine in države. Zavzemajo se za spremembo v razumevanju njihove subjektivitete in položaja od objekta do državljana, od člana skupnosti do samostojne civilne osebe, od »drugega« v center. Islamske feministke se imajo za eklektične, saj se zavzemajo tako za islam kot tudi za feminizem in modernost. Hkrati zahtevajo moderno/javno in zasebno (*mahrem*), s tem, ko so hkrati pokrite, a hkrati aktivistke in feministke. Eraslanova, kot aktivna članica RP, preizprašuje tudi njeno vlogo v okviru delovanja politične stranke, kjer je bila v poziciji »sestre«,²²¹ ne pa posameznice (Eraslan 2002/2011, 241–242, 246, 252–255). Islamske ženske se torej želijo definirati kot državljanke in so v procesu reorganizacije lastnih identitet v odnosu do države in družbe oziroma islamske skupnosti (*umma*). Islamske feministke kritizirajo zahodne koncepte in hkrati uporabljajo feministične koncepte. Tako kritizirajo zahodni koncept enakosti, ki izhaja iz individualistične, racionalistične in materialistične filozofije (Sirman 1989, 24). Moški in ženska imata drugačne obveznosti, kar ne izhaja iz neenakosti, temveč iz različne narave (*fitna*) ženske in moškega. V islamu naj se tako ne bi iskal koncept enakosti, temveč komplementarnosti in ravnovesja, saj je razlika med moškim in žensko funkcionalna in ne hierarhična (Yalçınkaya 1995, 57). Uporabljajo pa tudi feministične koncepte, kot je *moška dominacija*, in se lotijo preizpraševanja islamske zgodovine in islama. Z uporabo koncepta *nasilja v družini* problematizirajo položaj ženske v družini, kjer je ženska mnogokrat diskriminirana in podrejena (Sirman 1989, 24–27).

1988 ustanovijo Fundacijo kulture in izobraževanja za ženske (*Hanımlar Eğitimi ve Kültür Vakfı*) (Eraslan 2002/2011, 252–253; Kardam 2005, 46).

²²⁰ Izmed ženskih akterjev se nekatere ne označujejo za feministke, jih pa kot takšne lahko interpretiram na podlagi feministične zavesti, s katero se borijo za ženske pravice, cf. Frank 2011a.

²²¹ V Turčiji je pogosta islamska referenca na ženske kot sestre.

Raziskovalka Nazife Şişman (2005, 77) opozarja tudi na dejstvo, da islamske feministke niso homogene, oziroma da znotraj islamskega feminizma obstaja več vrst feminizmov. Za Turčijo je najbolj značilen tako imenovani *turbanski feminizem*, v okviru katerega so se nekatere islamske feministke mobilizirale v boju proti prepovedi pokrivanja v šolah in javnih službah. V podporo pravici do pokrivanja so se sicer angažirale tudi druge feministke, na primer liberalne in levičarske feministke. Islamske aktivistke želijo združiti islam in emancipacijo. Muslimanke pokrivanje interpretirajo kot izpolnjevanje islamskih zahtev in izraz predanosti religiji, hkrati pa ga razumejo kot sredstvo, ki jim omogoča svobodo gibanja, vključenosti v javno sfero in hkrati osvobojenost od spolnega nadlegovanja (Aldikaçtı-Marshall 2005, 111). V razumevanju pokrivanja se pojavijo novi koncepti, predvsem koncept človekovih pravic. Muslimanke pokrivanje najprej razumejo kot pravico do svobode izražanja vere, pravico do izpolnjevanja verskih pravic in obveznosti in kot pravico do izbire. Sčasoma pa pokrivanje razumejo v okviru človekovih pravic kot individualno žensko pravico. Kot pravi Eraslanova (2002/2011, 254, 259), prepoved pokrivanja na podlagi veroizpovedi diskriminira še zlasti ženske, čemur verni moški niso podvrženi, ker ne nosijo tako politično problematiziranih verskih simbolov.²²² Prav tako muslimani žensk v začetnem obdobju niso podpirali v njihovem boju za svobodo pokrivanja v izobraževalnih ustanovah, saj so ženske želeli videti doma, ne pa na univerzah. Islamske aktivistke se torej sklicujejo na demokratična načela, načela enakosti in človekovih pravic. Pri utemeljevanju in zagovarjanju pravice do pokrivanja je zanimiv prehod iz religijskega diskurza in okvirjanja pravice do pokrivanja, kot pravice do verskega izražanja na liberalni in sekularni diskurz o individualnih človekovih in ženskih pravicah. Islamske aktivistke tako združijo versko in liberalno terminologijo in po mnenju Fisher Onarjeve in Müftüler-Baçeve (2011, 381) združujejo »EU-niverzalne« in alternativne vrednote, s katerimi pokrivanje razumejo kot okvir, ki ga poimenujeta multiple modernosti. Kemalistične feministke pa po drugi strani pokrivanja ne razumejo kot del ženskih pravic in pokrivanje razumejo kot grožnjo sekularističnim reformam Atatürka (Kardam 2005, 74). Pokrivanje okvirjajo ne kot vprašanje družbenega spola ali vprašanje svobode, temveč kot »nasprotovanje političnemu sistemu« (Avrampoulou in dr. 2012, 47). Pokrivanje razumejo kot antitezo moderni/zahodni/nepokriti ženski, kot kratenje ženskih pravic in kot izpodbijanje sekularne države. Zato so nekatere sekularne/kemalistične feministke zaradi problema pokrivanja celo nasprotovale podpisu protokola CEDAW, saj po njihovem mnenju pravica do pokrivanja ni človekova pravica.²²³

²²² Sicer je mnogokrat dolga brada razumljena kot izraz verskega prepričanja muslimanov.

²²³ Zaradi vztrajanja islamskih akterjev pri ukinitvi prepovedi je bila pozneje stranka AKP, podobno kot predhodne stranke, soočena z grožnjo zaprtja pod obtožnico, da ruši laični sistem države. O tem v nadaljevanju.

Proti diskriminaciji zaradi pokrivanja v izobraževanju in zaposlovanju žensk je bilo leta 1999 ustanovljeno Društvo proti diskriminaciji in za pravice žensk (*Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği* – AKDER). AKDER pojmuje prepoved pokrivanja kot diskriminacijo žensk, še zlasti v luči dejstva, da verni moški niso diskriminirani na podoben način. V svojem manifestu²²⁴ člani AKDER prepoved pokrivanja razumejo kot *kršitev človekovih pravic uperjenih proti ženskam*, zato se zavzemajo za njegovo pravno ukinitve. Prepoved pravice do pokrivanja razumejo (okvirjajo) kot problem, ki krši svobodo mišljenja, izražanje verskega življenjskega sloga in diskriminira ženske (Akyuz v Eraslan 2002/2011, 253–254). Cilj AKDER-ja je tako boj proti pravnim in družbenim omejitvam ženskih pravic, oblikovanje predlogov za izboljšanje položaja žensk, finančna in pravna podpora ženskam v sodnih postopkih in tožbah zaradi prepovedi pokrivanja ter družbeno ozaveščanje o človekovih pravicah.²²⁵ Pri okvirjanju pokrivanja in prepovedi pokrivanja v Turčiji je razvidno, da različni akterji uporabljajo iste koncepte (človekove in ženske pravice, svoboda, demokracija), toda istim konceptom pripisujejo medsebojno izključujoče pomene (cf. Kreinath 2009, 87). Nasprotniki prepovedi tako pravijo, da je prepoved pokrivanja kratenje individualnih človekovih pravic in omejevanje demokratične izbire vernic, zagovorniki prepovedi pa pravijo, da je religijska svoboda lahko zagotovljena in zaščitena samo v sekularni državi, kjer je država enako oddaljena od vseh religij in ateizma, zato mora biti javna sfera brez religijskih simbolov, kot je pokrivalo. V nasprotnem primeru so nepokrite ženske pod pritiskom in so kršene njihove človekove pravice.

Leta 1995 je ustanovljena islamska organizacija Platforma glavno mesto žensk (*Başkent kadın platformu*), ki se bori proti islamskim tradicionalnim interpretacijam, ki delujejo proti ženski, ustanoviteljica in aktivistka pa je islamska feministka Hidayet Tuksal. Pod isto streho aktivizma združuje več društev, cilj platforme pa je analiza problemov, s katerimi se soočajo ženske, in razvijanje alternativnih rešitev za reševanje teh problemov; zavzemanje za komunikacijo, dialog in solidarnost med ženskami in različnimi skupinami ženskih organizacij. Sodelujejo z Generalnim direktoratom za ženski status in probleme (*Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü*) in Inštitutom za raziskovanje družine (*Aile Araştırma Kurumu*) (Eraslan 2002/2011, 255). Leta 1991 je bilo ustanovljeno tudi Društvo za človekove pravice in podpora zatiranim (*İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği* – MAZLUMDER), ki pa ni zgolj ženska organizacija. Podobno se MAZLUMDER zavzema za človekove pravice, ki posamezniku pripadajo ob rojstvu in zato svoje poslanstvo

²²⁴ Dostopno prek: <http://www.ak-der.org/misyon.gbt> (9. avgust 2012).

²²⁵ Dostopno prek: <http://www.ak-der.org/dernegimiz.gbt> (9. avgust 2012).

opisuje kot²²⁶ »podpora komur koli v boju proti nepravici«²²⁶, »brez razlikovanja in kršitev človekovih pravic in brez dvojnih standardov«. Člani predvsem poudarjajo boj proti nasilju, diskriminaciji in ponižanju, ne glede na to, proti komu je nasilje uperjeno. Njihovo poslanstvo je podpora vsakemu, ne glede na verske, etnične, spolne in druge identitetne razlike, kajti v »primeru nepravici in nasilja ne obstaja identiteta«. »Sprejemanje nasilja je prav tako nasilje.« Verjamejo, da je za ta cilj potrebno sodelovanje med nedržavnimi organizacijami. Vse omenjene organizacije sodelujejo z organizacijami na mednarodnem nivoju, ter tudi z EU in Organizacijo združenih narodov.²²⁷ Islamske civilne organizacije pri sklicevanju na verske pravice ne referirajo na islam, temveč na človekove pravice in demokracijo.

V 70. letih so se muslimanke najprej množično pojavljale na univerzah, kot posledica vedno večje želje po visoki izobrazbi, v 80. in 90. letih pa so začele aktivno sodelovati tudi v politiki. Po letu 1995 so se začele organizirati v okviru stranke RP, ki je posvečala veliko pozornosti civilnodružbenim organizacijam, kar je stranki tudi pomagalo pri uspehu na volitvah leta 1996 (Haynes 2011, 163; Kardam 2005, 75–76). Ženski aktivizem v okviru RP velja za največje žensko strankarsko gibanje v Turčiji, saj je gibanje doseglo obsežno družbeno in socialno mobilizacijo, ki ni uspela niti dotedanjim kemalističnim feministkam niti drugim političnim strankam. Leta 1995 je bilo namreč registriranih več kot 377.000 članic stranke. Z delovanjem preko seminarjev, srečanj, konferencami, obiski ipd. dejavnostmi so dostopile do več kot milijona žensk v Istanbulu (Eraslan 2002/2011, 268). Ženske v okviru RP so razbijale stereotipe o islamski ženski, kot pasivni, apolitični in omejeni na dom, in ustvarile podobo islamske ženske, ki je politično zavedna in se zavzema za ženske pravice. Sicer pa ženske, kot že omenjeno, niso dobile nobenih političnih pozicij v stranki. Kljub temu Eraslanova meni, da je sodelovanje žensk v politiki nujno potrebno, ženske pa bi morale predstavljati same sebe in se boriti za spremembe (Eraslan 2002/2011, 266–271).

2 Drugi del: Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva – Ustanovitev institucionalnega mehanizma za enakost spolov in začetki spreminjanja zakonodaje

Kot je bilo opisano že v prejšnjih poglavjih, je obdobje po letu 1980 pomembna prelomnica v turški politiki, družbi in zgodovini. Poleg notranjih sprememb se dogajajo tudi spremembe v mednarodnih odnosih. Mednarodne pogodbe in protokoli, katerih del je tudi Turčija, so ustvarjali pomembne pritiske na obveze turške države, čeprav so bile sprejete obveze dolgo časa samo deklaratorne narave. Zato se je za implementacijo sprejetih obvez in za spremembe na področju politik enakosti spolov v 80. letih prejšnjega stoletja začela močna civilna

²²⁶ Dostopno prek: <http://www.mazlumder.org/main/pages/hakkimizda-biz-kimiz/65> (9. avgust 2012).

²²⁷ Od tu naprej OZN.

inicijativa. Turčija je sprejela nekatere mednarodne obveze v okviru novonastajajočega mednarodnega režima enakosti spolov; leta 1985 je Turčija podpisala Konvencijo o preprečevanju nasilja nad ženskami (Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women (CEDAW), leta 1986 pa jo je parlament, sicer z zadržki,²²⁸ ratificiral. Zadržki so bili posledica dejstva, da Turčija ni mogla, glede na tedanjo zakonodajo, zagotavljati moškim in ženskam enake pravice in obveznosti na področju dela, zakona, razveze in pravice do lastnine.²²⁹ Pobudo za podpis Konvencije je prevzela konservativna desnosredinska stranka ANAP, mnogi analitiki (Acar 2000, 205; Acuner 2002/2011; Kardam 2005) menijo, da predvsem zaradi ustvarjanja pozitivnega mednarodnega ugleda Turčije, saj je Turčija morala pokazati, da sprejema demokratične norme, med katere sodi tudi enakost spolov. Zgolj deklarativna obveza pa je imela tudi malo stroškov za državo. Sprejete deklarativne obveze pa so civilna gibanja začela uporabljati pri legitimizaciji svojih zahtev. V tistem obdobju še ni bilo veliko referenc na Evropo in EU, temveč so se ženske organizacije in posameznice naslanjale predvsem na Konvencijo CEDAW. Konvencija CEDAW je Turčiji nalagala obvezo ustanovitve institucionalnih mehanizmov za integracijo načela enakosti spolov.

2.1 Ustanovitev Generalnega direktorata za ženski status in probleme – KSSGM

ANAP je pod pobudo MZZ leta 1987 ustanovila prvi institucionalni mehanizem na področju enakosti spolov, Svetovalni svet o ženskih politikah (*Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu*) v okviru Državne organizacije za načrtovanje (*Devlet Planlama Teşkilatı*). Ustanovljeno telo, kot že samo ime institucije navaja, je vsebovalo predvsem fokus na ženske; torej ni bilo omenjanja družbenega spola in vključevanja moških, kot ciljnih skupin. Komisija je bila po mnenju Acunerjeve (2002/2011, 126–127) ustanovljena ne kot odgovor zahtevam civilne družbe, temveč zgolj zaradi izpolnjevanja turških mednarodnih obvez,²³⁰ zato meni, da je ustanovitev te komisije treba razumeti v okviru odnosa Turčije z zahodom in v okviru turške ideologije modernizacije. Acunerjeva ugotavlja, da o delu komisije ni veliko virov, je pa izdajala petletne nacionalne razvojne načrte, v katere so bile od tu naprej prvič vključene

²²⁸ Zadržki so bili umaknjeni leta 1999, leta 2001 pa je bil ratificiran Opcijski protokol h konvenciji CEDAW.

²²⁹ Zadržki so se nanašali na 15. in 16. člen Konvencije CEDAW, ki se nanašajo na enake pravice in svobodo pri izbiri bivanja, pravne sposobnosti v civilnih zadevah, enake pravice v zakonu, enake pravice glede otrok, pravice do izbire priimka, ter pravice do svobodne izbire poklica in dela. V skladu z obstoječo zakonodajo (cf. Turški civilni zakonik iz leta 1926), v Turčiji enakost ni bila pravno zagotovljena.

²³⁰ V skladu z dokumentom *Nairobi Forward-looking Strategies for the Advancement of Women*, ki je bil sprejet na konferenci OZN v Nairobiju leta 1985, se namreč od držav zahteva ustanovitev izvršilnega telesa za ženske javne politike (*Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü* 2012, dostopno prek: <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/html/96/Tarihce>, 5. julij 2012).

tudi javne politike na področju ženskih zadev, ki se osredotočajo predvsem na status in vključevanje žensk v gospodarski razvoj.

Pomemben korak pri ustanavljanju in institucionalizaciji integracije načela enakosti spolov pa je bila ustanovitev Generalnega direktorata za ženski status in probleme (*Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü – KSSGM*)²³¹ leta 1990. Potek ustanovitve te institucije lahko razumemo v okviru pojma institucionalne praznine, saj je bila institucija rezultat pojava novih tem (enakost spolov) in rezultat konfliktov in diskurzivnega boja med akterji, kar je razvidno iz procesa ustanavljanja. Čeprav so ženska gibanja v 80. letih vodila levičarsko usmerjene ženske organizacije, ki so pripomogle k temu, da se je enakost spolov postavilo na dnevni red v turški politiki, je podobno kot pobuda za podpis konvencije CEDAW tudi pobuda za ustanovitev te institucije (v nasprotju s prakso po svetu, opozarja Acunerjeva (2002/2011, 128)) prišla iz konservativne desnosedinske stranke ANAP. ANAP-ova ministrica za delo in socialne politike İmren Aykut je parlamentu predlagala osnutek zakona o ustanovitvi institucije. Po mnenju Acunerjeve (2002/2011, 127–128) je tudi ta iniciativa posledica izpolnjevanja mednarodnih obvez in mednarodnega ugleda, saj se ministrica Aykutova ni posvetovala z nobeno od civilnodružbenih iniciativ ali NVO, ko je predlagala osnutek za ustanovitev KSSGM, kar po mnenju Kardamove (2005, 47) še vedno odraža naravo ukvarjanja z enakostjo spolov v Turčiji, in sicer od zgoraj navzdol.

Toda ministrica Aykutova je leta 1989 obiskala mednarodni seminar o sodelovanju žensk v odločevalnih mehanizmih in politiki v organizaciji kemalističnega Društva za podporo sodobnega načina življenja (*Çağdaş Yaşam Destekleme Derneği*). Na seminarju je znana profesorica Nermin Abadan Unat opozorila na pomanjkanje institucionalnih mehanizmov na področju enakosti spolov, za ustanovitev katerih je odgovorna država. Unatova se je obrnila neposredno tudi na prakso Sveta Evrope, katerega vse članice so do sedaj takšen institucionalni mehanizem že ustanovile, in poudarila, da je »Turčija edina država, ki tega mehanizma še ni ustanovila« (Unat v Acuner 2002/2011, 132–133). NVO in akademiki so se zavzemali za ustanovitev institucionalnega mehanizma za enakost spolov in se pri tem sklicevali na ES, katere države članice ustanavljajo tovrstne institucije (Acuner 2002/2011, 133).

Aykutova je po teh dogodkih samoiniciativno podala predlog parlamentu za ustanovitev institucije. Ker se država ni posvetovala oziroma je zavračala predloge civilne družbe in feminističnega gibanja, so bili nekateri parlamentarci, akademiki in NVO kritični do ustanovitve tega telesa, saj je institucija predvidevala nadzor delovanja neodvisnih NVO

²³¹ Od tu naprej KSSGM.

(Acuner 2002/2011, 133–137). V prvem Zakonodajnem odloku za ustanovitev Predsedstva za ženski status in probleme z dne 20. 4. 1990²³² je namreč mandat institucije predvideval nadzor ženskih organizacij in univerz. Cilj predlagane institucije tako je (člen 4):

Zagotavljanje sodelovanja in koordinacije vseh organizacij, ki se ukvarjajo s položajem in problemi žensk, usmerjanje in podpora vseh prostovoljnih (civilnih) organizacij in spremljanje /nadzor/ lokalnih uradov, ki delujejo na področju raziskovanja položaja in problemov žensk /.../ ustvarjanje javnega mnenja o položaju in problemih žensk; spremljanje, podpora in nadzor lokalnih uradov in izobraževalnih aktivnosti na področju žensk.

Cilj je bil tudi eksplicitni nadzor nad univerzami, kjer 7. člen navaja, da je KSSGM zadolžena za: »pridobivanje informacij o delu in raziskovanju univerzitetnih oddelkov, ki se ukvarjajo s položajem in problemi žensk«. Po odloku za ustanovitev bi imela ta institucija torej pravico nadzorovati, usmerjati in zahtevati od NVO in univerz informacije v zvezi z aktivnostmi in raziskavami, ki se tičejo enakosti spolov in žensk. To pa bi predstavljalo resno ogrožanje in omejitev akademske svobode, zato so nekateri parlamentarci in akademiki temu nasprotovali.²³³ Nasprotovali so konceptu spremljanja (*izleme*) delovanja NVO, ki so ga mnogi razumeli kot nadzor (*denetleme*). Ministrica Aykutova je, sicer v skladu s tradicijo oblikovanja politik od zgoraj navzdol, takšno poslanstvo institucije zagovarjala in razumela v smislu spremljanja (*monitoring*) oziroma nadzora in preprečevanja diskriminacije žensk (Aykut v Acuner 2002/2011, 142).

Nasprotovanje predlogu o ustanovitvi te institucije je temeljilo tudi na nasprotovanju razumevanja reševanja enakosti spolov in problema ženske neenakosti v skladu s tako imenovano nacionalno vizijo (*milli görüş*), ki izraža religijsko in nacionalistično konservativno pozicijo še iz časa Erbakanove MSP (Acuner 2002/2011, 140; Kardam 2005, 49–50). V odloku je tako v 9. členu zapisano, da bi institucija »usmerjala prostovoljne ženske organizacije in društva v skladu z nacionalno vizijo (*milli görüş*)«. NVO so takšnemu pogledu nasprotovale, saj so bili ženska in njeni problemi ponovno uporabljeni kot sredstvo in objekt nadzora, katerih položaj je definiran v skladu z dominantno ideologijo, to je islamsko nacionalistično ideologijo *milli görüş*.

²³² *Kanun Hükmünde Kararname 1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* 1990.

²³³ V zapisnikih parlamentarnih debat turškega parlamenta (TBMM Tutanak Dergisi 1990a, 154–157) do predloga o ustanovitvi KSSB kritično nastopita gospa Turkan Akyol iz opozicijske (sekularne) Socialdemokratske ljudske stranke (*Sosyaldemokrat Halkçı Parti – SHP*), ter Tevfik Ertuzun, predstavnik (sekularne) Stranke prave poti (*Doğru Yol Partisi – DYP*), ki nasprotujeta nadzoru civilnih organizacij in univerz ter omejevanju akademske svobode.

Predlagateljica pobude İmren Aykut pa se je s pozicijo nacionalne vizije strinjala; po njenem mnenju je država imela pravico usmerjati civilnodružbene organizacije, saj bi le tako lahko zagotovila, da NVO sledijo nacionalni politiki enakosti spolov, ki temelji na konsenzualno sprejetem nacionalnem principu, da ne sme biti spolne diskriminacije med moškimi in ženskami in da morajo le-ti imeti enake pravice (Aykut 1990 v Acuner 2002/2011, 139). V tem pristopu sta se odražali konservativna politika in politična tradicija nadzora države (od zgoraj navzdol), ki je bila podobna načinu, s katerim se je z ženskim vprašanjem soočil kemalizem. Kot konservativna stranka je ANAP sicer podpirala modernizacijo in liberalizacijo v smeri globalne tržne ekonomije, ki je bila rezultat prizadevanj predsednika vlade Turguta Özala, toda na ravni politik enakosti spolov je bila še vedno konservativna ter pod vplivom religijskega in nacionalističnega diskurza, združenega v nacionalni viziji. Kljub temu, da stranka po definiciji ni bila eksplicitno islamska, je sledila religijskim/islamskim politikam na družbenem področju (cf. Yavuz 2009). Hkrati pa je zanimivo delovanje konservativnih akterjev (stranka ANAP), saj so oni tisti, ki dajo pobudo za podpis Konvencije CEDAW in ustanovitev institucije za integracijo načela enakosti spolov, čeprav iz drugih razlogov (mednarodni ugled). Toda akterji znotraj stranke ANAP so imeli različne poglede. Bolj liberalni akterji na eni in bolj konservativni akterji na drugi strani so imeli drugačne poglede na ustanovitev te institucije. Predstavim nekaj primerov iz parlamentarnih debat.

Konservativni pogledi iz stranke ANAP so bili najbolj izraženi s strani Cemila Çiçeka, ki je bil takrat minister, zadolžen za družino (*Aileden Sorumlu Devlet Bakanı*). Çiçek meni, da je sinteza turškosti in islama nujna za rešitev razpada turške družine, ki jo ogroža kapitalistični razvoj. Po mnenju Çiçeka so industrializacija, urbanizacija, interakcija z zahodnimi kulturnimi vrednotami ter aktivnost žensk izven doma razlogi za dezintegracijo turške družine. Med drugim meni, da so glavne ovire pri ustvarjanju turško-islamske družine feminizem ter zunajzakonski odnosi med moškim in žensko, ki jih povzročata porast komunikacije, industrializacije in turizma v Turčiji. Konservativci so kritizirali moderno/zahodno spolno identiteto in definirali modernizem, sekularizem in (paradoksalno) tudi potrošniški kapitalizem za glavne probleme žensk, saj naj bi vse te novosti vodile k razpadu družine, ženske pa spremenile v dobrine. Podpirali so tudi ženske v njihovem boju za nošnjo rut na univerzah (Çiçek v Kardam 2005, 46, 49, 52). Najbolj konservativni krogi stranke so vzroke za probleme žensk videli v zahodu in modernizaciji, sekularnosti in ekonomiji, rešitev pa so videli v islamski tradiciji in tradicionalni vlogi žensk, ki je glavni element združevanja družine. Njihovo okvirjanje je pod vplivom religijskega diskurza, saj

eksplicitno uporabljajo reference na islam. Reference na zahod so izrazito negativne. Njegovo okvirjanje je tradicionalno islamsko in protizahodno.

Na drugi strani pa je bolj liberalna struja, ki jo je predstavljala İmren Aykut, utemeljevala nujno po ustanovitvi institucije za enakost spolov. Aykutova je v parlamentarni debati (TBMM Tutanak Dergisi 1990a, 170–175; 1990b, 233–236) o ustanovitvi KSSGM leta 1990 problem neenakosti spolov identificirala kot problem na ekonomskem, izobraževalnem in socialnem področju, in poziva k vzpostavitvi enakosti spolov v smislu enakih možnosti za ženske in moške na teh področjih. Med drugim ugotavlja, da je Turčija v času Atatürka v zakonskem smislu področje enakosti spolov izpolnila »skoraj do popolnosti«, da pa obstajajo pomanjkljivosti v izvajanju teh zakonov. Zato mora Turčija v skladu z zahtevami CEDAW ustanoviti institucionalne mehanizme, ki bi pripomogli k enakosti spolov v praksi. V predlog so bili po njenem mnenju vključeni glavni Atatürkovi principi. Hkrati, opozarja Aykutova, bo to dokazovalo pomen, ki ga vlada in država dajeta ženskam, in dokazovalo obstoj »civiliziranih in sodobnih« norm, v nasprotju z mnogimi predpostavkami o Turčiji. Aykutova se v govoru nanaša tudi na mednarodne članice OZN in evropske države, ki so takšne institucionalne mehanizme že sprejele. Okvirjanje ministrice Aykutove je precej ekonomsko usmerjeno, saj probleme neenakosti spolov vidi kot posledico neenakosti na ekonomskem področju. Rešitev teh problemov zato vidi na področju izboljšanja ekonomskih pogojev za ženske in prispevka žensk k turškemu ekonomskemu napredku in produkciji. Eksplicitno se zavzema za žensko enakost na delovnem mestu, napredovanje na delovnem mestu, izobraževanje in izpopolnjevanje za lažji dostop do trga dela ter socialne pravice, ki izhajajo iz dela. Hkrati pa Aykutova reševanje neenakosti žensk vidi tudi v modernizaciji in civiliziranosti države, za kar so model evropske države in standardi. Aykutova se eksplicitno nanaša na evropske in druge države, ki so institucionalne mehanizme za monitoring enakosti spolov sprejele, ter poudarja nujnost spoštovanja mednarodnih obvez, zato razumevanje enakosti spolov okvirja z evropskimi in mednarodnimi referencami. Navaja tudi druge države kot negativne modele. Od 159 držav, ki so konvencijo CEDAW podpisale, institucionalnega mehanizma niso ustanovile le tri države – Savdska Arabija, Vatikan in Turčija, zato je nujno, da Turčija sprejme takšen mehanizem, če se želi pridružiti sodobnim državam. V njenih govorih je jasno razvidno razumevanje reševanja neenakosti spolov s pomočjo Atatürkovih reform ter centralistično, od zgoraj navzdol izvajanje politik brez posvetovanja s civilno družbo.

Aykutova okvirja enakost spolov v sklopu kemalistično nacionalističnega diskurza, ki enakost med moškim in žensko razume predvsem z vidika napredka civilizacije, na nivo sodobne družbe in ekonomije ter prispevka žensk k državnemu napredku in razvoju. Prav tako

podporo predlogu iz ANAP stranke izrazi gospod Fethi Çelikbaş (1990, 175), ki opozarja, da bi morali v podporo ustanovitve instituciji kot referenco navajati Atatürka in ne mednarodne vire, kot so CEDAW ali tuje države, saj je Atatürk ženskam dodelil pravice veliko pred mnogimi evropskimi državami. Iz teh primerov je razvidno, da je ista verovanjska skupnost konservativne stranke ANAP, ki na ravni celote simpatizira z islamom, lahko pod vplivom različnih diskurzov, ki vplivajo na okvirjanje oziroma problematizacijo politik enakosti spolov. Çiçekovo okvirjanje je primer okvirjanja pod vplivom islamskega diskurza (ki zavrača modernost), medtem ko je okvirjanje Aykutove in Çelikbaşa pod vplivom kemalističnega diskurza (ki ceni modernost, civiliziranost, sodobnost in napredek). Omenjeni parlamentarci (njihovo okvirjanje in delovanje) kaže na raznolike in spremenljive identitete religijskih akterjev. Konservativna stranka je dala pobudo podpisa konvencije CEDAW in ustanovitve institucije za enakopravnost spolov, znotraj stranke pa obstajajo akterji z nasprotujočimi načini okvirjanja in pod vplivom različnih diskurzov pri sprejemanju in razumevanju problema enakopravnosti spolov in pravic žensk.

Podoben primer je izražen tudi v laični, toda konservativni stranki Prave poti (*Doğru Yol Partisi* – DYP), kjer so prisotni konservativni pogledi, utemeljeni, paradoksalno, na religiji in religijskem diskurzu zaščite ženske. Ustanovitev institucije KSSGM se članu DYP Mahmutu Öztürku tako zdi nepotrebna, govorec pa svojo trditev utemeljuje z referenco na turško ustavo in zakone, ter tudi na sveto knjigo Koran, verska tolmačenja (hadisi) in lokalne tradicije, ki so že poskrbele za zaščito ženskih pravic. Öztürk meni, da če ženske pravice v teh dokumentih in praksah niso bile dovolj zaščitene, ustanovitev novega institucionalnega mehanizma za enakost spolov tega stanja ne bo izboljšala, zato je takšna institucija zgolj bahanje. Po njegovem mnenju turška ženska »sama ščiti svojo neomadeževanost« (TBMM Tutanak Dergisi 1990b, 178–179, 224–225). Tudi njegovo okvirjanje je pod vplivom religijskega in nacionalnega diskurza, saj v Koranu in turški ustavi vidi rešitev problemov žensk. Drugi član DYP Tevfik Ertuzun (TBMM Tutanak Dergisi 1990a, 157) izpostavlja, da je za Turčijo sicer pomembno izvajanje mednarodnih konvencij, katerih podpisnica je, toda izvajanje v Turčiji bi moralo biti »znanstveno«, »prilagojeno naši strukturi« in ne sme »kršiti naših zakonskih predpisov«. Čeprav je Turčija konvencijo podpisala, po Ertuzunovem mnenju še ne pomeni, da jo mora obvezno izvajati. Tukaj je razvidno, da je razumevanje podpisa mednarodnih pogodb pomembno na deklarativni ravni, ki ne zahteva nadaljnjih stroškov in obvez. Razumevanje izpolnjevanja mednarodno sprejetih režimov je omejeno z lokalnimi zahtevami (zakoni, strukturo); mednarodne reference so uporabljene kot negativna referenca.

Vpliv konservativne struje v ANAP je povzročil nove spore ob poskusu uvedbe svobode oblačenja, ki bi omogočala pokrivanje ženskam na univerzah. Türkan Akyol iz

Socialdemokratske ljudske stranke (*Sosyaldemokrat Halkçı Parti* – SHP je po ideologiji podobna stranki CHP) (TBMM Tutanak Dergisi 1990a, 154–156) v predlogu za KSSGM vidi implicitno uvajanje svobode nošnje rute na univerzah, saj je bil k predlogu dodan in pozneje tudi v Zakonu o ustanovitvi Generalnega direktorata za ženski status in probleme – KSSGM²³⁴ sprejet dodatni člen (člen 17) o svobodi oblačenja. Prepoved nošnje rut v šolah torej nenehno spremlja politiko konservativnih/islamskih strank, kar se izraža vse do danes z nenehnimi poskusi uvajanja svobode pokrivanja. Lokalni boj med različnimi diskurzi (religijski in sekularni), ki določajo razumevanje tega problema, se izraža v javnih politikah in ob različnih priložnostih izbruhne, mnogokrat skozi posredne poskuse, kot je ad hoc dodajanje členov. V parlamentarnih debatah (TBMM Tutanak Dergisi 1990b, 154ff) je iz opozicijske SHP večina parlamentarcev ostro nasprotovala temu členu in opozarjala pred poskusom uvajanja šeriatskega prava in islamizacije Turčije pod vplivom reakcionarnih sil (*irtica*), ter na oddaljevanje od Atatürkovih reform in principov. Zagovarjali so sodoben status ženske po zgledu evropskih držav. Hkrati pa je večina parlamentarcev SHP proti ustanovitvi nove institucije, ki se jim zdi nepotrebna, nesodobna in katere namen je zgolj nadzor žensk, saj omejuje, ne pa izboljšuje njihov položaj. Okvirjanje te stranke je torej proti institucionalnim rešitvam za zagotavljanje enakosti spolov, saj rešitev za ženske probleme vidijo v Atatürkovih in evropskih principih. Problem za ženske pa predstavljata islam in šeriatsko pravo oziroma grožnja reakcionarnih sil. To okvirjanje je tudi pod vplivom kemalističnega diskurza in je antiislamistično, proevropsko, toda hkrati tudi proti kakršnim koli inovativnim posegom v Atatürkove principe obravnavanja ženskih pravic.

Pokrivanje, kot tradicijo oblačenja turških žensk, ki bi morala biti svobodna, pa je branil član sekularne DYP, Mahmut Öztürk. V njegovem okvirjanju je prisoten tako kemalistični kot tudi religijski diskurz. Öztürk navaja primer Atatürkove matere, ki je bila pokrita, ženske, ki so se borile za svobodno Turčijo, pa so bile prav tako pokrite. Zagovarja, da so pokrite ženske zveste turški državi. Po drugi strani ne vidi rešitev ženskih problemov v sprejemanju sodobnega modernega življenja in tehnologije, ki imajo za posledico opuščanje lokalnih tradicij. Pritožuje se nad sprejemanjem zahodnih družbenih tradicij iz Evrope in Amerike ter izključevanjem zgodovine turške ženske (TBMM Tutanak Dergisi 1990b, 178–179). Razvidno je, da je znotraj tako imenovanih sekularnih (SHP in DYP) in konservativno-religijskih (ANAP) strank prisotno zelo raznoliko okvirjanje in vpliv različnih diskurzov. Akterji, od katerih se uporaba religije za legitimizacijo svojih argumentov

²³⁴ *Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14. 1. 1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4. 11. 1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun* 1990.

deklarativno ne pričakuje, pa okvirjajo pod vplivom religijskega diskurza v pozitivnem smislu pri definiranju pravic in statusa žensk (na primer DYP).

Institucija KSSGM je bila dokončno ustanovljena z zakonom, objavljenim v Uradnem listu z dne 28. 10. 1990. KSSGM ima nalogo koordiniranja aktivnosti prostovoljnih ženskih organizacij, lahko pa tudi uporablja informacije, ki jih v raziskovanju pridobivajo univerze. Nad univerzami in NVO pa nima več nadzora. Spremenjena je tudi vloga usmerjanja, ki ni več predvidena v skladu z nacionalno vizijo (*milli görüş*), temveč v skladu z nacionalnimi vrednotami in Atatürkovimi revolucionarnimi principi. Izključena je torej implicitna referenca na islam, ki jo predstavlja nacionalna vizija. V končnem zakonu o ustanovitvi institucije je razviden vpliv ekonomskega in liberalnega diskurza, ki problem žensk okvirja kot problem zgolj na ekonomskem in pravnem področju, in torej enakost žensk razume kot istost. Cilji KSSGM so tako usmerjeni k dvigovanju nivoja izobrazbe turške ženske, povečanju sodelovanja žensk v kmetijstvu, industriji in storitvenemu sektorju. Urad za ekonomske in socialne zadeve KSSGM mora tako vzpostaviti mehanizme, ki bodo ženskam omogočali integracijo v družbeno življenje in prispevek k razvoju. Povečati se morajo zaposlitvene možnosti za ženske, da se zagotovi njihova ekonomska neodvisnost, poleg tega pa je treba zagotoviti izobraževanje in treninge, da lahko tekmujejo na trgu dela. Pomen evropskih oziroma mednarodnih obvez in zgledov je izražen v nalogah Urada za pravne zadeve, katerega naloga je zavzemanje za izboljšanje položaja žensk na pravnem področju, pri čemer je prisotno sklicevanje na ES in spremljanje institucionalnih mehanizmov, vzpostavljenih v ES. Urad za mednarodno sodelovanje se zavzema za spoštovanje, upoštevanje in implementacijo mednarodnih obveznosti.

Naloge KSSGM so zaščita in razvoj položaja žensk, priprava principov, politik in programov za reševanje problemov žensk v skladu z Atatürkovimi revolucionarnimi principi, ter zagotavljanje integracije in razvoja položaja žensk v vseh družbenih, političnih in ekonomskih odločitvah, z namenom integracije žensk v družbo. Predpostavka *zaščite* žensk izraža konservativen odnos do žensk ter kontradikcijo med zahtevami po delovanju ženske v javni sferi in hkratni potrebi po nadzoru in zaščiti njihovega delovanja in obnašanja.

Tudi oblika in sestava institucije (med 20 zaposlenimi je predvidevana zaposlitev le 4 strokovnjakov) je opozarjala na zgolj površinsko, neresno oziroma simbolno vlogo, ki jo je za politične akterje imela ustanovitev institucije, saj je bila bolj pomembna oblika, kot pa vsebina institucije (Acuner 2002/2011, 131). Sicer pa spremembe vlad, tako desnih kot tudi levih, niso spremenile vsaj deklarativne pripravljenosti spoštovanja mednarodnih obvez²³⁵

²³⁵ Kot posledica ustanovitve in začetka delovanja KSSGM in ozaveščanja na področju enakosti spolov so se začele ustanavljati druge institucije in mehanizmi, z upoštevanjem kategorije politik spolov. Leta 1993 je bil

(Şenol in dr. 2005; Kardam 2005; Acar in dr. 2007; Acuner 2002/2011). KSSGM prav tako nima stalnega mandata in organizacijskega zakona do leta 2004, leta 2011 pa je kot samostojna institucija ukinjena in postavljena pod turško Ministrstvo za družino in socialne politike. Institucija ima tudi zelo omejeno finančno podporo (0, 00012 % proračuna). Acarjeva in dr. (2009, 15) opozarjajo, da so tako leve kot tudi desne vlade namenjale malo proračunskega denarja in zmanjševale tako finance kot tudi osebje KSSGM. Vse to kaže na pomanjkanje politične volje do vzpostavitve močnega telesa. KSSGM je zato bila odvisna od mednarodnih virov in financ, še posebej od Razvojnega programa OZN, Svetovne banke in Sklada OZN za prebivalstvo, pozneje pa tudi od evropskih sredstev. Z naraščanjem vloge EU in s pomočjo evropskih sredstev je KSSGM financirala mnogo projektov in programov, ter krepila svoj status, osebje in ekspertizo (Acar in dr. 2007, 15). Sicer pa KSSGM ne izpolnjuje zahtev evropske Direktive 2002/73/EC o mehanizmih za enakost, saj ne omogoča neodvisne asistencije žrtvam diskriminacije in pomoč pri njihovih tožbah, ne izvaja neodvisnih raziskav o diskriminaciji in ne piše neodvisnih poročil in priporočil. Do leta 2012, ko je bil ustanovljen institut ombudsmana, nobena institucija v Turčiji ni imela vloge posrednika in asistenta pritožbam.

Kljub temu, da je KSSGM nastala kot izpolnjevanje mednarodnih obvez in v skladu z ideologijo modernizacije, ki je bila v tistem času še zelo pomembna pri odločanju o statusu žensk, in kljub omejenim sredstvom in organizaciji, je imela KSSGM pomembno vlogo (Acuner 2002/2011), saj je kot šibka birokracija bila primorana k povečanemu sodelovanju z ženskimi NVO, kar je vplivalo na delovanje institucije. Po mnenju Kardamove (2005, 58) bolj kot katera koli druga državna institucija. KSSGM je tako postala državna institucija, v kateri so akterji izpodbijali delovanje te iste institucije. KSSGM je za pomoč in ekspertizo potrebovala NVO, s katerimi je nenehno sodelovala in zato predstavlja enega izmed najboljših primerov sodelovanja med državo in civilno družbo v Turčiji. Kadrovsko osebje KSSGM je mnogokrat predstavljalo tudi nevladne aktiviste, akademike in birokrate (Kardam 2005, 58). Ženske NVO so se zaradi te simbioze sčasoma vedno bolj organizirale in sodelovale v

ustanovljen oddelek za zbirno spolno statistiko (*gender aggregated statistics*) na državnem statističnem institutu. Ministrstva so začela ustanavljati urade in direktorate, ki v svojem delu vključujejo zadeve, povezane s politikami spolov (Urad za ženske v agrikulturi, Direktorat za žensko izobraževanje, Direktorat za zdravje mater in otrok). V 12 provincah so bile ustanovljene administrativne enote, ki nudijo pomoč, izobraževanja in zatočišča; Izobraževalna fundacija za matere in otroke (*Anne ve çocuk eğitim vakfi* – AÇEV) in Uradi za socialne storitve in zaščito otrok (*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu* – SHÇEK), ki ponujajo izobraževanje za ženske o človekovih pravicah, starševstvu, pismenosti, vzgoji otrok ipd. Nekatere enote sodelujejo s KSSGM in NVO, ki skupaj oblikujejo predloge, politike in načrte, predvsem na področju boja proti nasilju nad ženskami. Ustanovljeni so bili tudi univerzitetni oddelki za ženske študije (Univerza v Istanbulu, Middle East Technical University). Sicer pa je iz imen administrativnih enot razvidno okvirjanje, ki poudarja mater in otroka, ne pa žensko kot ciljno skupino socialnih servisov.

lobiranju, zagovorništvu, kampanjah, povezovanju in oblikovanju dnevnega reda pri oblikovanju javnih politik. KSSGM je v sodelovanju z ženskimi NVO redno objavljala biltene, izdajala poročila za CEDAW, izobraževala strokovnjake, razvijala ekspertize, izvajala treninge ozaveščanja o temah, povezanih z družbenim spolom in enakostjo spolov za različne deležnike (*stakeholders*), kot je policija, in podpirala študije spolov na univerzah. Spori med konservativnimi in liberalnimi pogledi ter diskurzivni boji na področju definicije vloge ženske so se pokazali na institucionalni ravni in vplivali na procesu ustanavljanja KSSGM, njenih ciljev in nalog, ter se kazali tudi na organizacijskem in finančnem področju institucije, saj je bila institucija šibka in dolgo časa tudi brez organizacijskega zakona. Pri ustanavljanju KSSGM se prepletata islamski in kemalistični diskurz z vplivom nacionalizma. Toda vpliv konservativnih pogledov, ki je dajal pomen tradicionalni vlogi družine, je imel vpliv pri institucionalizaciji paralelnega razumevanja statusa in vloge žensk, in sicer v okviru družine.

2.2 Žensko vprašanje podrejeno instituciji družine

Poleg obstoječe zakonodaje (civilni in kazenski zakonik) se je vloga družine pri definiciji položaja ženske kazala tudi na institucionalni ravni. Zaradi sporov med različnimi pogledi (liberalnimi in tradicionalno-konservativnimi) znotraj same ANAP se je v procesu institucionalizacije politik enakosti spolov pri pobudi o ustanovitvi KSSGM oblikovala še druga iniciativa. Namreč KSSGM, z očitnim fokusom na *ženske*, kljub temu, da je bila ustanovljena s pobudo ANAP, kot institucija ni izpolnila pričakovanj konservativnega krila ANAP. Zato je bil ustanovljen tudi Inštitut za raziskovanje družine (*Aile Araştırma Kurumu*), ki za začetek deluje kot posvetovalno telo. Inštitut za raziskovanje družine je bil ustanovljen sočasno s KSSGM leta 1990, pod pobudo ministra Cemila Çiçeka, ki predstavlja konservativni pogled znotraj stranke ANAP in podpira sintezo islama s turškostjo (Acuner 2002/2011). Še pred ustanovitvijo Inštituta za raziskovanje družine je leta 1989 v okviru petletnega programa Državne organizacije za načrtovanje (*Devlet Planlama Teşkilati*) ustanovljena Specializirana komisija za analizo strukture turške družine (*Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu*), ki je v svojih poročilih kot vzrok razpadanja turške družine definirala žensko sodelovanje in delo v javni sferi. Ženska s svojim delom zunaj družine tako predstavlja problem, saj povzroča nastanek drugih problemov v družini in družbi ter tudi na psihološki ravni. To vpliva na njeno vlogo matere, ki je »v turško-muslimanski tradiciji sveta«, prav tako kot je »instituciji turške družine sveta vloga očeta«, ki »predstavlja glavo in vodjo družine« (Devlet Planlama Teşkilati 1989, 19–20).

Takšen pogled izraža konservativno in tradicionalno vlogo ženske z referenco na svetost – torej religijsko utemeljeno razumevanje vloge ženske, katere vloga je materinstvo.

Vloga ženske je zato omejena zgolj na domačo in družinsko sfero. Prisoten je vpliv religijskega diskurza, prepletenega z nacionalističnim diskurzom (*turško-muslimanska tradicija, sveta vloga očeta*), moški je razumljen kot glava družine, ženska pa njemu podrejena. Okvirjanje specializirane komisije je usmerjeno na nacionalno in muslimansko družino. V okvirjanju poročila komisije in v ustanovitvi novih teles, zadolženih za družino in družinske politike (delovanje državnih akterjev), so prisotni vplivi konservativno islamskega in nacionalističnega diskurza, ki družino in položaj ženske v njej definirata v okviru islamskih pravil in za dobrobit turškega naroda. V institucionalni praksi je torej ustanovitev dveh teles odražala dominantne diskurzivne boje, ki so se borili za drugačno definicijo problemov in položaja ženske. Dvojnost institucij (KSSGM ter komisija in Inštitut za raziskovanje družine) je neposredna materialna in institucionalna posledica (ali dispozitiv) vpliva konservativnega religijskega in nacionalističnega diskurza.

Toda če upoštevamo delovanje konservativnih članov stranke ANAP, je razvidno, da so le-ti hkrati tudi popuščali in dopustili, celo predlagali in se strinjali z ustanovitvijo KSSGM. Vendar so v zameno prilagajanja izpogajali dovoljenje za svobodno oblačenje, torej pokrivanje na univerzah, in ustanovitev Inštituta za raziskovanje družine.²³⁶ Znotraj stranke ANAP je obstajala zelo kontradiktorna in konfliktna politika okvirjanja in delovanja;²³⁷ obstaja tako razlika med okvirjanjem in delovanjem, kot tudi razlika v okvirjanju med različnimi strujami, ter vpliv različnih diskurzov (islamski in kemalistični ter vpliv nacionalističnega in ekonomskega diskurza). Po eni strani okvirjanje tradicionalne ženske vloge, kot matere v domači sferi, in razumevanje ženskega delovanja na trgu delovne sile, kot razlog za razpad turške družine, je kontradiktorno močnemu liberalno-ekonomskemu diskurzu, ki zahteva sodelovanje ženske na trgu delovne sile. Tako na eni strani Cemil Çiçek, na drugi pa İmren Aykut izražata popolnoma drugačno okvirjanje za razumevanje vzrokov in rešitev neenakosti spolov oziroma ženskega statusa. Çiçek žensko vlogo razume v okviru družine, delovanje v javni sferi in ekonomiji po njegovem mnenju ogroža turško-islamsko družino, zahodne vrednote so za žensko in družino pogubne, medtem ko Aykutova žensko vidi kot posameznico in se zavzema za njeno sodelovanje v javni sferi, sicer večinoma iz ekonomskih razlogov. Aykutova se nanaša na Atatürka in na zahodne, evropske vrednote kot pozitivne reference, po katerih se je treba zgledovati, medtem ko jih Çiçek zavrača. Kar se tiče delovanja ANAP, je prav tako kontradiktorno. Čeprav je pobuda za podpis CEDAW in

²³⁶ Inštitut za raziskovanje družine in KSSGM delujeta kot ločeni samostojni instituciji do leta 2011 (obdobje stranke AKP), ko je KSSGM ukinjen kot samostojno telo in ustanovljeno kot urad znotraj Ministrstva za družino in socialne politike, kar kaže na to, da je tokrat prevladal diskurz o družini, ženska pa je ponovno opredeljena v okviru družine.

²³⁷ Podobna situacija je opazna tudi v obdobju vladavine stranke AKP.

ustanovitev KSSGM izšla iz pobude ANAP, je videti, da se tovrstnih potez ANAP loteva na osnovi individualnih iniciativ ministrice Aykutove in zaradi izpolnjevanja mednarodnih obveznosti. Šibka sestava telesa in pomanjkanje organizacijskega zakona KSSGM tudi kaže na deklarativno naravo te institucije.²³⁸

Tudi pri drugih strankah, predvsem opozicijskih, ki sledijo sekularni ideologiji, je opaziti konservativne poglede oziroma tudi vpliv religijskega diskurza pri obravnavanju položaja ženske in njenih pravic. Obravnavani primeri kažejo na to, da se v politiki oblikujejo diskurzivne koalicije, ki so med seboj povezane zaradi vpliva podobnih diskurzov in podobnega okvirjanja, in ne zaradi njim pripisane strankarske identitete. Predvsem na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva je pri vladnih glasovih vizija izboljšanja položaja ženske okvirjana kot enakost na pravnem in ekonomskem področju, torej razumljena kot istost položaja žensk in moških v javni sferi, medtem ko je v zasebni sferi prevladujoč konservativni pogled. Napredek in izboljšanje ženskega položaja sta vezana na diskurz modernizacije in »zahodnizacije«, kar je vidno iz pogostih referenc in uporabe zgleda zahoda in evropskih držav ter Atatürkovih principov. Uporaba zahoda pa je pogosta referenca tudi pri konservativnih strujah, le da tokrat kot negativen zgled, ki uničuje turško družino in vlogo ženske v njej.

V tem času (80. in 90. leta) so spremembe na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva posledica predvsem izpolnjevanja mednarodnih obvez, ki jih je Turčija sprejela, predvsem v skladu z modernističnim diskurzom, v okviru katerega želi Turčija postati del sodobnega in civiliziranega zahoda. To je najbolj razvidno v izjavah, ki poudarjajo potrebo po podpisovanju mednarodnih konvencij, hkrati pa poudarjajo, da to ne bi smelo biti zavezujoče za Turčijo, ki mora delovati v skladu z lokalnimi tradicijami. Spremembe na mednarodnem nivoju so sicer pomembne, vendar je obveza za spoštovanje teh standardov s strani vladnih akterjev zanemarjena. Pritisk na državo za izpolnjevanje teh obveznosti in spremembo politik v skladu z mednarodnimi normami in standardi je v 80. in 90. letih začela izvajati civilna družba, ki je v teh desetletjih postala bolj organizirana in aktivna. Preko KSSGM se je ženskimi NVO odpirala možnost vpliva na državne institucije, akterje in na oblikovanje javnih politik. Civilna družba je globalne spremembe ter možnosti in omejitve v domačem kontekstu reflektirala, ter iskala kanale ali okna priložnosti (na primer preko KSSGM, preko poziva po spoštovanju CEDAW konvencije, s protesti), po katerih bi uveljavila zahteve in dosegla spremembe. NVO so se borile predvsem proti nespremenjenim

²³⁸ Kar se je sicer spremenilo leta 2004, kar sovpada z intenzivnimi odnosi med Turčijo in EU oziroma s sprejemom turške kandidature za članstvo; leta 2004 namreč KSSGM dobi organizacijski zakon. Leta 2011 pa je videti popoln obrat, saj je institucija KSSGM ukinjena kot samostojno telo. V tem obdobju je tudi opazna ohladitev odnosov med EU in Turčijo. O tem več v nadaljevanju.

konservativnim in v veliki meri tudi patriarhalnim pogledom na žensko vlogo, ki je ostala v zasebni, družinski sferi nespremenjena. Ženske NVO so tako zahtevale spremembe civilnega zakonika, po letu 1999 pa s skupnim pritiskom EU in civilnega gibanja tudi spremembe kazenskega zakonika.

2.3 Začetki procesa sprememb civilnega in kazenskega zakonika

Spremembe civilnega zakonika so se sicer dogajale več desetletij, toda izredno počasi. Leta 1984 je Ministrstvo za pravosodje spisalo osnutek novega civilnega zakonika, ženske skupine pa so podpisale peticijo parlamentu, da sprejme osnutek v obravnavo, kar pa se ni zgodilo (Women for Women's Human Rights 2005). Večje spremembe so se zgodile šele po letu 1990. Prva pomembnejša sprememba civilnega zakonika je bila pritrdilna odločitev ustavnega sodišča leta 1990,²³⁹ potem ko je na ustavno sodišče bila naslovljena tožba za ukinitvev 159. člena civilnega zakonika, ki je zahteval, da mora žena pridobiti dovoljenje moža za delo izven doma. Ustavno sodišče je v odločitvi člen določilo za neustaven, saj je kršil 10. člen ustave, ki določa enakost pred zakonom, ne glede na spol, in 49. člen ustave, ki določa, da je zaposlitev pravica vseh državljanov.²⁴⁰ Ustavno sodišče je kot reference navajalo družinske oziroma civilne zakonike v Švici, Franciji in Nemčiji ter mednarodne standarde na področju enakosti spolov: Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk – CEDAW, Splošna deklaracija o človekovih pravicah OZN, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Dodatni protokol h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Evropska socialna listina in Svet Evrope; standardi, katerim se mora nacionalna zakonodaja prilagoditi, saj je Turčija podpisnica teh sporazumov. Obračanje na Evropo in posamezne evropske države oziroma specifične evropske institucije, konvencije in protokole je pogosta referenca pri sprejemanju zakonodaje že od začetka ustanovitve republike. Tako kot so bile za sprejem civilnega zakonika po razpadu Otomanskega cesarstva navajane evropske države in njihova zakonodaja, so bile tudi tokrat omenjene reference na te države, ki pa jih dopolnjujejo reference na evropske institucije in mednarodne konvencije, ki so se v teh desetletjih razvile. Te reference predstavljajo pozitivne dosežke, po katerih naj se Turčija in turška zakonodaja zgleduje. Predvsem je vedno bolj pogosta referenca na prilagajanje Evropi, od podpisa CEDAW konvencije pa tudi referenca na OZN. Okvirjanje je v tem primeru evropsko in mednarodno. Leta 1994 so NVO začele z organizirano kampanjo za spremembo civilnega zakonika, v okviru katere so zbrale 100.000 podpisov in jih vložile v parlament. V pobudi so zahtevale popolno enakost med moškimi in ženskami v civilnem zakoniku. Leta 1994 se je

²³⁹ Odločitev ustavnega sodišča (*Anayasa Mahkemesi Kararı* 29. 11. 1990).

²⁴⁰ Ustava Republike Turčije 1982 (*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* 1982).

oblikovala parlamentarna Komisija za turški civilni zakonik (*Türk Medenî Kanunu Komisyonu*) za pripravo novega osnutka zakona, v kateri so sodelovali Ministrstvo za pravosodje, univerzitetni akademiki, pravniki in NVO. Od leta 1997 naprej sta civilna družba in državna administracija aktivno sodelovali pri sestavi osnutka novega civilnega zakonika in predloge pošiljali komisiji.

Na področju kazenskega zakonika prav tako 90. leta predstavljajo preboj. Ukinjen je bil 438. člen, ki je omogočal za dve tretjini zmanjšano kazen posiljevalcu, če je bila posiljena ženska prostitutka. Debate in proteste je leta 1986 sprožilo množično posilstvo dekleta, za katerega so v sodnem procesu (na podlagi informacij s policijske postaje) trdili, da živi v zunajzakonski skupnosti z moškim in da je torej prostitutka. Na podlagi te trditve se je na sodišču zahtevala za tretjino zmanjšana kazen za posiljevalce. Po predlogu odvetnice žrtve je sodnik ustavnemu sodišču predlagal ukinitvev 438. člena, in sicer na podlagi kršitve ustavnega principa enakosti. Leta 1989 je ustavno sodišče²⁴¹ glasovalo proti ukinitvi člena z utemeljitvijo (za to utemeljitev se naslanjajo na obrazložitev v italijanskem kazenskem zakoniku), da posilstvo častne (neomadeževane, tr. *iffetli*) ženske ni isto kot posilstvo prostitutke, saj si le-ta izbere takšen poklic, zato škoda, ki jo utрпи prostitutka oziroma nečastna ženska, ni primerljiva s posilstvom in škodo, ki jo takšen dogodek predstavlja za življenje častne ženske. Poleg tega je po mnenju sodišča možno in razumljivo, da moški »ne more jemati resno upiranja ženske, ki si je za poklic izbrala prostitucijo«.

Večja kazen za posilstvo častne ženske je po mnenju sodišča potrebna zaradi splošne morale in zaščite javne koristi. Prav tako je sodišče izjavilo, da je posilstvo poročene ženske in škoda, ki jo predstavlja za moža in družino razlog, da so primerne različne kazni, ki so večje v primeru posilstva »častne« ženske.²⁴² Posilstvo je razumljeno kot zločin proti družbi in družbeni morali oziroma proti monogamni družini. Posilstvo prostitutke, ki ni monogamna, torej ni pojmovano enako kot zločin proti poročeni in častni ženski (MacKinnon 1989/2003, 199, 200ff). Sodišče nasilje in spolni napad nad žensko okvirja v okviru razumevanja družinske, moževe in družbene časti. Problem torej ni nasilje in škoda, ki jo utрпи žrtev, temveč vprašanje časti in morale. Škoda, ki jo utрпи nemoralna in nečastna ženska, ne more biti enako obravnavana kot škoda, ki jo utрпи moralna ženska. Takšno okvirjanje je skladno z okvirjanjem civilnega zakonika. Odločitvi sodišča so nasprotovali tako pravniki kot tudi civilna družba, prostitutke in, zanimivo, tudi nekateri desno usmerjeni konservativci v parlamentu, ki so v tej odločitvi videli nasprotje temeljnim pravnim principom enakosti. Tako

²⁴¹ Odločitev ustavnega sodišča (*Anayasa Mahkemesi Kararı* 12. 1. 1989).

²⁴² Pojem *iffet* se v turščini nanaša tako na deviškost kot tudi na moralno čistost (zato je prostitutka pojmovana kot moralno nečista oseba – *iffetsiz*).

sta sekularna Socialna demokratska stranka (*Sosyal Demokrat Parti – SDP*) in konservativna ANAP pripravili predlog za razveljavitev člena. Člen je bil razveljavljen v parlamentu novembra leta 1990 (Türkiye internette 2011).²⁴³ Civilna družba oziroma angažirane ženske NVO so v protestih opozarjale na problematično predpostavko razlikovanja na častno in nečastno žensko, okvirjale prostitucijo kot delo, ki nudi spolne usluge, in si prizadevale za uporabo drugačne terminologije, to je spolni delavec/-ka (tr. *seks işçisi*).²⁴⁴ Namreč debata o časti in uporaba terminologije je odražala družbeno razumevanje sprejemanja (to je normalnosti) nadzora ženskega telesa, družbeno toleranco do posilstev prostitutk in zlorabo takšne terminologije v imenu kontrole in delitve žensk glede na družbeno moralna pravila (MacKinnon 1989/2003, 202). Civilni glasovi so z novo terminologijo in pomeni ter s kritiko družbenega razumevanja spola predstavljali transformativno okvirjanje, saj stremijo k spremembi družbenega razumevanja spola in ženske spolnosti, kot lastne ženski, ne pa kot lastnine družbe.

Leta 1996 in 1998 sta bila na podlagi odločitve ustavnega sodišča – zaradi neenake obravnave moškega in ženske – ukinjena člena kazenskega zakonika, ki sta kriminalizirala prešuštvo moža in žene. Prešuštvo je bilo šteto za kršenje javne morale, hkrati pa je bilo prešuštvo drugače obravnavano pri možu kot pri ženi: za ženo je bil dovolj enkraten odnos z drugim moškim, medtem ko je bilo pri možu treba dokazati, da je imel daljše razmerje z drugo žensko, da se je njegovo početje lahko štelo kot prešuštvo. V vsakem primeru pa je bilo treba prešuštnika ujeti *inflagranti*, torej s pričami, ki bi prešuštvo lahko potrdile. Pritožbo za prešuštvujočega moža je ženska lahko vložila samo v primeru, da je imel razmerje z neporočeno žensko. V primeru, da je imel razmerje s poročeno žensko, pa je moral pritožbo vložiti njen mož. Okrožno sodišče je podalo zadevo na ustavno sodišče, z obrazložitvijo, da je različna obravnava prešustva diskriminatorna glede na ustavno določilo o enakosti, ne glede na spol (10. člen), ter da se ne sklada s CEDAW konvencijo. Ustavno sodišče je leta 1996 naložilo spremembo omenjenih členov, kar pa se je zavleklo do leta 1997, ko je bil ukinjen samo člen 441, ki se je nanašal na moško prešuštvo, člen 440, ki je kaznoval žensko prešuštvo, pa je bil po podobnem postopku ukinjen leta 1998.²⁴⁵ Spremembe so bile posledica pritiska in kritike civilne družbe, ki je dobila večji vpliv in se boljše organizirala za lobiranje

²⁴³ Toda razumevanje posilstva žensk, kot vprašanja častnega in moralnega življenja, je še vedno prisotno; leta 2011 je na sodni obravnavi proti posiljevalcem prostitutke tožilstvo v Kayseriju izdalo obtožnico, v kateri sicer zahteva zaporno kazen za posiljevalce, toda med drugim izjavlja, da »pri žrtvi, kljub temu, da je bila proti svoji volji prisiljena v spolni odnos, zaradi narave njenega dela ni mogoče govoriti o fizični in psihični škodi« (Uçan Süpürge 2011).

²⁴⁴ Terminologija, ki se nanaša na prostitucijo, je obsegala zgolj kletvice (to je kurba, tr. *fahişe*), ki se uporablja tudi v pravnem jeziku (na primer odločitev ustavnega sodišča).

²⁴⁵ Odločitev ustavnega sodišča (*Anayasa Mahkemesi Kararı*, 23. 9. 1996), Odločitev ustavnega sodišča (*Anayasa Mahkemesi Kararı*, 23. 6. 1998).

države. S podporo KSSGM, katerega direktorica je bila tudi aktivna članica ženskega gibanja, je organizacija Women for Women's Human Rights – WWHR²⁴⁶ vodila kampanjo proti nasilju nad ženskami v družini ter za spremembe obeh zakonikov.

Problem nasilja je bil namreč vedno potiskan v ozadje, v zasebno sfero in ostajal neproblematiziran. Ko se je konservativna islamska stranka RP povzpela na lokalnih volitvah leta 1994 in zmagala na splošnih volitvah leta 1995, je veliko novih županov zaprlo skoraj vse varne hiše in svetovalne centre, ki so jih upravljale lokalne upravne enote ali občine in ki so bili po velikih naporih ustanovljeni na začetku 90. let. RP je nasprotovala zakonskim predlogom o zaščitnih odredbah za žrtve nasilja, saj bi to predstavljalo izpodbijanje enotnosti družine in bi bilo proti islamu. Delovanje in okvirjanje RP v primeru nasilja nad ženskami je dajalo prednost družini in kolektivni identiteti ženske nasproti ženski kot posameznici, odkrito pa so bile uporabljane tudi reference na islam kot legitimizacijo za sprejemanje politik. Organizacija WWHR je kritizirala uporabo religije kot legitimizacijo nesprejemanja zakonodaje za boj proti nasilju ter v dokaz predstavila primere iz drugih islamskih držav, kjer takšna zakonodaja in zaščitne odredbe obstajajo (na primer Malezija) (Kardam 2005, 121).

Kampanje in pritiski civilne družbe so vplivali na nekatere politične stranke in posameznike, ki so se začeli zavzemati za preprečevanje nasilja v družini. Leta 1997 je ministrica za ženske zadeve (v KSSGM) Işıl原因 Saygın (iz kemalistične, toda konservativne Stranke prave poti, *Doğru Yol Partisi* – DYP, pozneje pa je prestopila v stranko ANAP) javno naznanila, da je nasilje v družini eden najbolj perečih problemov turške družbe in temeljni problem, s katerim se bo soočila pri svojem ministrovanju. Opozorila je na prispevek ženskega gibanja in NVO v Turčiji, ki pripravljajo senčna poročila Odboru CEDAW, ter predloge za spremembe pri preprečevanju in boju proti nasilju. Sayginova in stranka DYP pa v procesu odstopijo od svoje iniciative z zagovorom, da jim je islamska RP onemogočala sprejemanje zakona proti nasilju v družini (Kardam 2005). Toda Işıl原因 Saygın je izražala kontradiktorno delovanje in okvirjanje, saj se je hkrati zavzemala za preprečevanje nasilja nad ženskami, po drugi strani pa je v okviru debat o prisilnih pregledih deviškosti²⁴⁷ zagovarjala prakso pregledov iz vzgojnih razlogov. Prisilni pregledi deviškosti so postali vprašanje potem, ko sta zaradi tovrstnih pregledov leta 1992 dve dekleti storili samomor, ker je ravnatelj šole od njiju zahteval test deviškosti, leta 1997 pa pet deklet poskuša narediti samomor kot

²⁴⁶ Organizacija WWHR in v okviru te organizacije delujoča aktivistka Pınar İlkkaracan je bila zelo aktivna tako na področju predlogov spreminjanja kazenskega in civilnega zakonika, kot tudi na področju boja proti nasilju.

²⁴⁷ Leta 1994 Human Rights Watch (1994) izda poročilo, kjer poroča, da pregledi deviškosti v Turčiji predstavljajo državno zlorabo, resno kršitev človekovih pravic, telesne integritete in zasebnosti.

posledica zahteve direktorja študentskega doma, naj opravijo pregled deviškosti, ker naj bi v študentski dom prišle prepozno²⁴⁸ (Acar in dr. 2007).

Namreč v okviru Disciplinskih pravil Statuta o srednješolskem izobraževanju (*Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği* 1995) piše, da je »dokaz o nečastnosti« sprejemljiv razlog za izključitev iz šole. Kazenski zakonik je z zakonsko možnostjo pregleda deviškosti takšno prakso tudi omogočal. Işıl原因 Saygın je javno branila obvezne medicinske preglede deviškosti zaradi vzgoje, saj takšni pregledi po njenem mnenju uravnavajo in vodijo obnašanje mladih ljudi. Le-te je treba ščititi in vzgajati glede na turško tradicijo in družbene vrednote. Če je nekaj deklet zaradi tega storilo samomor, to po njenem mnenju »niti ni tako pomembno« (Saygın v Düzel 1997). Işıl原因 Saygın je torej po eni strani konservativno okvirjala razumevanje nasilja in nadzora ženskih teles, po drugi strani pa je delovala za vzpostavitev mehanizmov enakosti spolov in se zavzemala za spremembe zakonodaje na področju preprečevanja problema nasilja nad ženskami. Njeni poziciji so nasprotovali tudi znotraj stranke ANAP, kateri se je Sayginova pridružila, ter sodelavci/-ke v KSSGM; takratni minister za pravosodje (tudi iz stranke ANAP) in Işıl原因in pomočnica Selma Acuner sta preglede deviškosti označila za kršitev temeljnih človekovih pravic, NVO pa so organizirale kampanjo, v kateri so zahtevale Işıl原因in odstop (Acar in dr. 2007, 64). Januarja leta 1999 je Ministrstvo za pravosodje izdalo odlok, s katerim je prepovedalo telesne preglede zaradi disciplinarnih razlogov, brez privolitve ženske, Ministrstvo za nacionalno izobraževanje pa je umaknilo referenco na nečastnost iz šolskega statuta leta 2002. Pregledi deviškosti v TCK so bili ukinjeni šele leta 2004, pa še to ne popolnoma (cf. poglavje o obdobju 1999–2007) (İlkkaracan 2004).

Leta 1998 je kot posledica pritiskov in pozivov NVO k izpolnjevanju mednarodnih obveznosti nasilje v družini tudi prvič obravnavano v posebnem zakonu. Leta 1998 je sprejet Zakon o zaščiti družine (*Aile korunmasına dair kanun* 1998). Pred obstojem tega zakona je bilo nasilje v družini obravnavano le v kazenskem zakoniku, kjer pa je mnogo področij ostalo nereguliranih. Tako, recimo, žena ni mogla sprožiti postopka proti nasilnemu možu, ker to ni bilo prepoznano kot problem, država pa ni imela nobene aktivne vloge zaščitnika pri zagotavljanju varnosti in pravic žrtev nasilja. V okviru novega zakona je nasilnež podvržen različnim sankcijam, vključujoč odstranitvi od doma do 6 mesecev. Zahtevo za zaščito ali pritožbo lahko sproži tako žrtev nasilja kot tudi katera koli druga oseba, ki živi v skupnem gospodinjstvu ali izven njega, omogočeno je sojenje storilcu po uradni dolžnosti, torej tudi če

²⁴⁸ V državnih dijaških in študentskih domovih, ki so ločeni po spolu, velja tako za ženske kot tudi za moške »policijska ura«, saj je prihod v dom omejen na najpozneje do 22. ali 23. ure, kar je treba potrditi s podpisom, kartico ali prstnim odtisom (nadzor za moške je v praksi sicer manj strog). Vsako prenočitev izven doma je treba javiti upravi doma, nočitve izven doma pa so letno omejene.

žrtev storilca ne toži. S sprejetjem zakona je bila zasebna zadeva prvič obravnavala kot javna, v tem smislu je zakon spremenil okvirjanje problema nasilja od zasebnega problema kot javni problem²⁴⁹ in kot ciljno skupino označuje tako žrtve kot tudi nasilneže, saj v primeru nasilja predvideva odstranitev nasilneža iz okolja družine in ne samo odhod žrtve v varno hišo. Toda zanimivo je predvsem poimenovanje zakona: *Zakon o zaščiti družine* in ne, na primer zakon proti nasilju v družini, kar pomeni, da je nasilje okvirjano kot grožnja družini in njenemu obstoju, družino pa je treba zaščititi. Kljub temu, da nasilje postane javno debatiran problem, je kot žrtev nasilja v ospredju najprej dojeta družina kot celota, ne pa posamezniki.

Tako v parlamentarnih debatah o sprejemu zakona član kemalistične sekularne stranke DYP Fevzi Arıcı (TBMM Tutanak Dergisi 1997a, 374–375) pravi, da turška družina kot skupnost že tradicionalno temelji na »ljubezni, toleranci in spoštovanju«, da je »mesto ženske vedno ob moškem«, ter da je ženska »potrpežljiva in lojalna«. V svojem govoru poudarja, da v družini nasilju niso podvržene samo ženske, temveč tudi otroci in včasih tudi moški. Namen tega zakona pa je zaščita celotne družine. Govorec hkrati hvali Atatürka in njegove reforme, ki so povzdignile položaj žensk, hkrati pa se naslanja na islam, pred prihodom katerega²⁵⁰ je bila »družba nemoralna, ženske pa so bile podvržene nasilju, posilstvom in žalitvam. Nasilja v islamu ni.« (TBMM Tutanak Dergisi 1997a, 375). Ponovno akter sekularne stranke okvirja pod vplivom religijskega diskurza, kjer poudarja tako islam kot tudi družino.

Zanimiv je tudi govor predstavnika islamske RP Bahrija Zengina (TBMM Tutanak Dergisi 1997b, 530), ki ga predstavim podrobneje: Govorec sicer podpira zakon, vendar opozarja, da dokler ne bodo preprečeni pogoji, ki ustvarjajo nasilje, tako zastavljen in omejen zakon²⁵¹ ne bo imel učinka, saj nasilje obravnava iz preozkega zornega kota, to je v družini. Kot razloge za nasilje pa navaja: brezposelnost, alkohol, hazardne igre, urbanizacijo in moralni propad, ki ga s seboj prinaša industrializacija. Za preprečevanje nasilja je po njegovem mnenju potrebna tako ekonomska kot tudi politična svoboda družine in njenih članov, še posebej svoboda odločanja o življenju družine, kar velja tako za moške kot, še posebej, za ženske. Govorec hkrati meni, da država ureja družino in zakon na način, ki ne dopušča nobene svobode posameznim članom družine. Posledica tega je, da družina oziroma zakonska zveza temelji zgolj na biološki in ne na družbeni pogodbi. Govorec navaja Evropo

²⁴⁹ To je tudi viden rezultat in posledica ženskega gibanja in feminizma z znanim sloganom »zasebno je politično«.

²⁵⁰ Tako imenovano predislamsko obdobje, imenovano *cahiliyet* (ar., tr.) (bere se đahiliyet), ki dobesedno pomeni obdobje ignorance.

²⁵¹ Zakon ima 2 strani, ki vsebujeta zgolj 4 člene, od tega sta vsebinska le 1. in 2. člen (v prvem predlogu je bilo 5 členov, od tega 3 vsebinski). Zakon ne vsebuje podrobnejših pravil glede postopkov kaznovanja, procesa zaščite žrtev, statusa otrok ipd. Predvidena kazen za kršitev sankcij, naloženih s strani sodišča, pa je odvzem prostosti za obdobje od 3 do 6 mesecev.

in vrednote francoske revolucije, to je svoboda, enakost in bratstvo, hkrati pa kritizira državniški model evropskih držav v 20. in 30. letih 19. stoletja (Francija, Italija, Nemčija, Rusija), ki državo dobesedno častijo kot sveto. Pri tem navaja (in kritizira) Hegla, ki pravi: »Država je sveta, država je izraz božje volje na zemlji in zato jo moramo častiti«. Govorec meni, da državo v center družbenega življenja postavljajo le totalitarne države. Po njegovem mnenju je tudi Turčija z zakonodajo razvila model, ki v ospredje postavlja državo namesto posameznikov. Meni, da je treba osvoboditi in omogočiti avtonomijo in organizacijo civilne družbe, predvsem v ekonomiji in družini, kajti to so zahteve demokratične družbe. Država ne sme nadzorovati niti ekonomije niti družine, saj nadzor povzroča, da starši niso svobodni v odločanju o družinskih zadevah, na primer o tem, kako se bodo izobraževali njihovi otroci, kakšni so postopki ob ločitvi ipd. Zato predlaga sprejem Zakona o družini, ki bi spoštoval človekove pravice in svoboščine, kjer bi bila družina oziroma njeni člani svobodni v zadevah, ki se tičejo družine, država pa bi lahko posredovala samo v primerih kršenja družbene morale. Med drugim predlaga ustanovitev posebnih strokovnih teles s strokovnjaki, ki bi nesporazume in spore med zakoncema urejali z mediacijo, preden bi se spori prenesli na sodišča (TBMM Tutanak Dergisi 1997b, 530–533).

V tem kontradiktornem govoru se na prvi pogled zdi okvirjanje družine dokaj liberalno, temelječe na človekovih pravicah in svoboščinah, kjer družba stremi k manjšemu nadzoru zasebnega življenja s strani države. Toda ob upoštevanju političnega konteksta in obdobja, v katerem se to dogaja, postane jasno, da se avtor implicitno nanaša na omejitve islamsko-konservativne javnosti pri odločanju o načinu življenja v družini in vzgoje otrok, ter na omejitve, s katerimi se že desetletja srečuje islamski družbeni kapital. Namreč verska vzgoja je nadzorovana s strani države, prav tako so neprofitne in profitne nevladne islamske organizacije nadzorovane in omejene s politiko države, ki ni podpirala manjših perifernih podjetij in je nadzirala islamsko družbeno politično angažiranje. V tem smislu je na govorca vplival tako islamski kot tudi ekonomski diskurz pri okvirjanju problema nasilja, za katerega meni, da ga povzroča politična in ekonomska nesvoboda za islamski del družbe.

Drugi govorec RP Mehmet Bedri İncetahtacı meni, da je vzrok nasilja ostanek tradicije šamanizma in pa vpliv zahoda, predvsem feministično gibanje, ki zakonca interpretira kot dve osebi, ki med seboj tekmujeta. Govorec nasprotuje kvotam za ženske prav zato, ker sta moški in ženska enaka in torej posebna obravnava žensk ni potrebna. Moški in ženska delata tako izven doma kot tudi v gospodinjstvu, saj so to počeli tudi prerok Mohamed in ženske tistega časa. V takšnih družinah takrat skorajda ni bilo nasilja, to pa zato, ker se nihče zunanji ni vmešaval v domače zadeve. Meni, da je normalno, če med zakoncema obstajajo problemi, večina katerih je zgolj prehodnih, zato se v to država ne sme vmešavati. Govorec zato želi

omejitev posredovanja države pri omenjenem predlogu zakona, ki predvideva na primer odstranitev nasilneža iz družine, kajti prav takšni ukrepi škodujejo družini (TBMM Tutanak Dergisi 1997b, 542–543). Nekateri drugi govorniki iz RP prav tako menijo, da predlagani zakon nikakor ne ščiti turške družine in ga je zato treba zavrniti, saj se ne osredotoča na razloge za nastanek nasilja, ki temeljijo predvsem na razpadu družbenih vrednot (TBMM Tutanak Dergisi 1998, 213–220). Predstavniki RP nasilja v družini torej ne obravnavajo kot problem, ter menijo, da morajo osebne in družinske zadeve ostati v zasebni sferi in da se država vanjo ne sme vmešavati. Vzroki za nasilje so zahodne vrednote in razpad domačih turških vrednot. Problemu nasilja tudi zmanjšujejo težo kot problemu in ga interpretirajo kot nekaj normalnega, kar se lahko zgodi med zakoncema in kar se da popraviti z nadzorom družbene morale. Njihovo okvirjanje je družinsko, saj daje prednost enotnosti družine pred posameznikom, ter tudi družini pred državo. Nanašajo se na pozitivne primere iz islamske prakse, enakost med moškim in žensko pa je že dosežena in jo torej okvirjajo kot politično istost. Konservativni religijski diskurz je eksplicitno prisoten.

Zakon so sicer podprle vse koalicijske stranke (med njimi konservativna ANAP) in tudi opozicijska CHP, najbolj ostro pa je nasprotovala islamska RP. Problem pri omenjenem zakonu in politikah preprečevanja nasilja nad ženskami nasploh pa je predvsem problem implementacije. Zakon ne predvideva nobenih specifičnih ukrepov za preprečevanje nasilja, malo je tudi storjenega v smislu ozaveščanja in sprememb obnašanja nasilnih akterjev. Tudi državni akterji, ki so zadolženi in odgovorni za implementacijo (na primer socialni delavci, policija, sodišča, lokalne administrativne enote, občine ipd.), nasilje v mnogih primerih tolerirajo. Žrtve, ki iščejo pomoč, so tako mnogokrat ignorirane in zavrnjene, zaradi česar je prisotno pomanjkanje zaupanja v policijo, kar ima za posledico tudi strah pred prijavi.

3 SKLEP

V 80. in 90. letih se je tako globalni kot tudi turški politični kontekst in kot posledica tega tudi razumevanje ženskih pravic zelo spreminjalo. V turškem kontekstu so se povzpele eksplicitno islamske stranke oziroma akterji, ki so se v političnih bojih borili s kemalisti za diskurzivno upomenjanje konceptov politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Ženske in ženske pravice so bile ponovno postavljene v center političnega umeščanja moči pri določanju politik med tema dvema skupinama. V tem boju moči se soočajo različni diskurzi s tekmujočimi definicijami vloge, statusa in problemov žensk. Malo je govora o vlogi moških, enakost spolov kot koncept pa se šele na novo uvaja v javne politike in institucionalne ureditve. Vprašanje vloge in pravic žensk je podvrženo političnim ciljem, pri čemer pravice žensk niso prioriteta *per se*, temveč so uporabljene predvsem v okviru kemalistično modernizacijskega

diskurza ali islamskega diskurza, v obeh primerih pa tudi nacionalističnega diskurza. Oba diskurza sicer deklarativno izkazujeta pozitivno podporo izboljšanju položaja ženske, toda politike žensk, kot jih lahko imenujem za to obdobje, so uporabljene (raztegnjene ali zožene) predvsem v izpolnjevanju mednarodnih obveznosti, izboljšanju gospodarstva in občutku pripadnosti sodobni civilizaciji. Rešitve za neenak položaj žensk so pogosto razumljene v političnem in ekonomskem smislu, torej v javni sferi, kot formalno-pravna enakost. Toda obe vrsti akterjev, tako sekularni (kemalistični) kot tudi religijski (islamski), hkrati žensko vlogo okvirjata pod vplivom religijsko-konservativnega diskurza. Islamsko konservativni diskurz vpliva na okvirjanje stranke RP, ki žensko običajno obravnava v okviru družine, žensko sodelovanje v javni in ekonomski sferi in vpliv zahodnih vrednot pa interpretira kot grožnjo ženski vlogi matere. Sicer pa tudi sekularne stranke (DYP) pogosto uporabljajo islamske reference, saj v islamu vidijo rešitev problemov žensk. V stranki DYP je v okvirjanju in delovanju ministrice Işıl Saygın prisotna nekonsistentnost, saj se zavzema za boj proti nasilju nad ženskami, hkrati pa podpira prakso prisilnih testov deviškosti iz vzgojnih in tradicionalnih ukrepov. Predstavniki obeh vrst strank hkrati navajajo tako Atatürka kot tudi islam. Navidezno torej ideološko nasprotni akterji izražajo podobno okvirjanje in predstavljajo diskurzivno koalicijo. Prisotna pa je tudi velika razlika med okvirjanjem znotraj iste stranke. Tako je v stranki ANAP prisoten izrazito religijsko konservativni diskurz (Cemil Çiçek), ki se kaže ne samo v okvirjanju, temveč tudi v dispozitivih, nastalih pod vplivom konservativno-religijskega diskurza: nastanek institucije in komisije za raziskovanje turške družine. Po drugi strani pa je prav tako članica stranke ANAP İmren Aykut delovala pod vplivom kemalističnega diskurza modernizacije, saj je spodbujala nastanek institucije za integracijo politik enakosti spolov – KSSGM. V procesu institucionalnih ureditev se je jasno pokazal boj med različnimi akterji, katerega rezultat je bil hkrati ustanovitev dveh ločenih teles, ki predstavljata različen fokus (ženske vs. družina), hkrati pa je takšna institucionalna ureditev izraz prilagajanja akterjev eden drugemu, še zlasti, če upoštevamo konflikte znotraj stranke ANAP.

Sicer je ustanovitev KSSGM nedvomno rezultat izpolnjevanja mednarodnih obveznosti, ki so za Turčijo zelo pomembne. Ustanovitev takšne institucije se je sicer dogajala v institucionalni praznini, saj se akterji niso mogli dogovoriti o ciljih, organizaciji in mandatu organizacije, kar je razvidno tudi v tem, da institucija dolgo časa ni imela organizacijskega zakona. V tem obdobju so pri konservativni stranki ANAP pogoste reference na mednarodne konvencije (CEDAW), sredi 90. let pa se pojavijo tudi eksplicitne in pogoste reference na evropske strukture in države kot pozitivni model, ki mu je treba slediti. Islamski akterji stranke RP pa so izredno kritični do vplivov zahoda, Evrope in evropskih povezovanj,

ki jih interpretirajo kot grožnjo islamu, islamskim tradicijam in morali ter islamski instituciji družine. Evropo in EU interpretirajo kot krščanski klub, ki je sovražen do islama in turškosti, ter predlagajo tudi novo obliko gospodarskega in carinskega povezovanja z vzhodnimi državami. Islamska stranka RP in njeni akterji so torej evroskeptični in v procesu evropeizacije vidijo samo negativne posledice za njihove vrednote in tradicije. Konservativna stranka ANAP sicer vidi večji pomen v povezovanju z Evropo, predvsem v ekonomskem in civilizacijskem smislu, zato je Turgut Özal – premier in predsednik republike v 80. in na začetku 90. let ter vodja stranke ANAP – podpiral ekonomsko integracijo z ES. Pri negativnem razumevanju evropeizacije pri islamskih akterjih ima vpliv zgodovinska evropeizacija, ki je razumljena kot proces, ki je tuj identiteti turških norm in vrednot. V tem času se sicer pojavlja tudi vpliv mehke evropeizacije, kar je razvidno pri uporabi referenc pri civilnih akterjih in nekaterih vladnih akterjih (ANAP), ki si od evropeizacije obetajo napredek, predvsem v ekonomskem smislu. Feministični oziroma civilni akterji pa se na evropeizacijo naslanjajo kot pozitivni model posnemanja. Sicer pa je v tem obdobju tako pri civilnih kot tudi vladnih akterjih mogoče zaznati velik vpliv drugih, neevropskih mednarodnih vplivov (predvsem CEDAW), kar kaže na to, da ni samo evropeizacija dejavnik sprememb. Pravzaprav je v tem času evropeizacija še vedno razumljena kot zgodovinski model posnemanja za kemaliste in konservativne islamske akterje (ANAP) na eni strani, ter kot negativni model za islamske akterje (RP) na drugi strani.

Politike na področju pravic žensk so se torej razvijale v nepredvidljivih okoliščinah sovplivanja med strukturo in delovanjem, kjer so se akterji prilagajali tako zunanjim vplivom mednarodnih obveznosti kot tudi notranjim interakcijam med akterji. Mednarodne spremembe pa so vplivale tudi na moč civilne družbe, ki ji je država morala prisluhniti. Civilna družba se je namreč učila, kako lobirati in delovati z državo, še posebej z navajanjem mednarodnih obveznosti (CEDAW) in primerov iz zahodnih/evropskih držav, ki jim državni akterji pripisujejo pomen in pozitivni zgled. Toda dolgoletno delovanje in vedno večja organiziranost civilne družbe že kažeta znake sprememb v odnosih z državnimi akterji ter v institucionalizaciji in zakonodaji na področju enakosti spolov (torej strukturne spremembe). Namreč kljub temu, da so se spremembe pri institucionalizaciji režima enakosti spolov začele z državno iniciativo (pobuda ANAP in ministrice Aykut), kot izpolnjevanje mednarodnih obvez, je predvsem žensko gibanje imelo velik vpliv pri tem, da so problem enakosti in pravice žensk postali pomembne točke na dnevnem redu in povzročile začetke spremembe zakonodaje. Politični akterji in država so se učili od civilne družbe, hkrati pa se je civilna družba učila in nanašala na mednarodne in notranje spremembe, ki jih je reflektirala tako, da je izkoristila okno priložnosti za okrepitev delovanja in pritiska na državo.

Islamska civilna družba oziroma ženske islamske NVO se večinoma ukvarjajo z njim specifičnimi problemi, kjer izstopa omejitve pokrivanja. Sicer pa je tudi pri islamskih NVO opazno spremenjeno okvirjanje problema pokrivanja, ki ga okvirjajo v »sekularnem jeziku« oziroma kot individualne človekove in ženske pravice in svoboščine. Reference na islam in okvirjanje pravice do pokrivanja, kot pravice do izpolnjevanja verskih pravic, so se umaknile drugačnemu okvirjanju, to je okvirjanju človekovih pravic. Prav tako se okvirjanje ženskih pravic s strani islamskih NVO popolnoma razlikuje od strankarskega okvirjanja (RP). Namreč fokus islamske civilne družbe je na ženski kot posameznici, stranka pa žensko vidi kot del družine in družbe in je pri boju za pravico do pokrivanja ni podpirala, saj žensk ni marala videti na univerzah, temveč doma v domačih vlogah. V tem smislu je delovanje religijskih akterjev (civilnih vs. državnih) dokaj drugačno, saj civilni akterji postavljajo v ospredje posameznika oziroma posameznico, stranke pa žensko podrejajo instituciji družine. Tako sekularna kot tudi islamska feministična civilna družba izražata razumevanje enakosti spolov kot transformacije, saj se zavzemata za spremembe ukoreninjenih konservativnih strukturnih norm v družbi in politiki, ki določajo žensko vlogo. Državni akterji enakost spolov še vedno razumejo zgolj kot formalno istost, pravzaprav glede politik žensk v zasebni sferi delujejo celo proti enakosti žensk v zasebni sferi in izražajo okvirjanje protienakosti. Šele delovanje, protesti in vpliv mednarodne skupnosti so prisilili državne akterje k začetkom sprememb zakonodaje (civilni in kazenski zakonik).

III OBDOBJE 1999–2012

1 Prvi del: *Sprememba islamske politične paradigme*

Leto 1999 je prelomno predvsem z vidika odnosa med Turčijo in EU, saj je bila tega leta sprejeta turška kandidatura. Leta 1999 je turško vlado sestavila tudi nova koalicija med levo in ataturcistično usmerjeno DSP, konservativno ANAP in nacionalistično MHP. Ta vlada se je soočala z ekonomsko krizo in korupcijo. Vse tri stranke so nove volitve leta 2002 tudi izgubile in izostale iz parlamenta, saj niso dosegle 10-odstotnega praga glasov. Avgusta leta 2001 je bila ustanovljena stranka AKP, ki je jeseni leta 2002 na splošnih parlamentarnih volitvah, na presenečenje mnogih, zmagala z večino in pod vodstvom Recepta Tayyipa Erdoğana,²⁵² ki je postal predsednik vlade, sama oblikovala vlado. AKP je uspela zbrati podporo tako islamskega volilnega telesa kot tudi drugih konservativnih teles. Dobila je 34,27 % glasov,²⁵³ dvakrat toliko kot CHP, in si zagotovila eno največjih večinskih zmag v turški

²⁵² Od tu naprej Erdoğan.

²⁵³ Leta 2007 je AKP drugič zmagala na splošnih volitvah s 46,58 % glasov in tretjič leta 2011 z 49,91 % glasov podpore (Turkish general election 2002; 2007; 2011).

parlamentarni zgodovini. Stranka in njeni voditelji so v družbi smatrani za konservativne in islamsko usmerjene. Yavuz (2009, 1–2) opazuje, da zunanji in notranji analitiki stranko označujejo z različnimi pridevniki, ki pa so odvisni od kontekstualnih razmer. Tako je bila stranka ob nastanku v tujini označena za fundamentalistično stranko, po izvolitvi leta 2002 za islamistično ali islamsko stranko, potem ko je začela izvajati reforme v skladu s kopenhagenskimi kriteriji, je bila definirana kot stranka z islamskimi koreninami, po dveletnem obdobju uspešnih reform je označena za reformistično islamistično stranko, ko pa je želela uvesti prepoved prešuštva, je bila ponovno označena za islamistično stranko. Po volitvah leta 2007 pa je bila označena za zmerno islamsko stranko ali nekdanjo islamistično stranko. To kaže na težavo pri definiranju političnih akterjev, ki hkrati predstavljajo in delujejo v skladu z različnimi identitetami in so torej nehomogeni. V skladu z DK pristopi dojemam torej politične identitete kot konstruirane v odvisnosti od struktur in interakcij med akterji, kar se kaže v idejah in delovanju stranke AKP. Stranko AKP in njene akterje sicer dojemam kot islamskega oziroma religijskega akterja, kar pa bom skozi analizo skušala razčleniti, da vidim, kdaj je pri stranki prisoten ali ne religijski diskurz.

Tako nagel uspeh in zmago stranke AKP Akdoğanova (2009, 217–226) vidi predvsem v kulminaciji ekonomskih in političnih razlogov, ki so povzročili nezadovoljstvo volivcev. Namreč politična korupcija in ekonomska kriza, ki je povzročila dodaten milijon brezposelnih, sta v letu 2001 povzročili veliko težav in med ljudmi ustvarili večji konservativizem. Nekdanje koalicijske stranke DSP, ANAP in MHP so na volitvah izpadle tudi zaradi razočaranja volivcev, saj so bile stranke povezane s korupcijskimi škandali²⁵⁴ in bile so neuspešne v blaženju ekonomske krize. AKP je obljubljala liberalizacijo in integracijo z EU, reforme javne administracije in podporo javnemu sektorju. AKP je iz svojega konservativnega diskurza precej pridobila, s poudarkom na konservativizmu (in ne islamu) pa se je tudi izognila odkritemu konfliktu s kemalisti in vojsko (Akdoğan 2009).

Po mnenju Haynesa zato AKP ne kaže, da bi bila islamistična stranka, temveč prozahodna, protržna in populistična (Haynes 2011, 164). Zasediti je tudi mnenja, da ideološka sprememba AKP predstavlja resnično »preobrazbo« islamskih skupin v Turčiji v smeri ideološke zmernosti (Mecham v Usul 2011, 158) in da predstavlja vzpon »muslimanske demokracije« v muslimanskih deželah (Nasr v Usul 2011, 158). AKP sebe definira kot konservativno demokrasko stranko, ki predstavlja desnosredinsko zmerno identiteto. V samodefinciji stranke je opazno, da se izogiba referenci na religijo: konservativna

²⁵⁴ V tistem času so Turčijo pretresali atentati, umori, ugrabitve, pranje denarja, korupcija državne birokracije in vlade, ter mnoge nelegalne aktivnosti politikov, ki so uporabljali zunajzakonske ukrepe v boju proti terorizmu (Akdoğan 2009, 216–217).

demokratska in ne muslimanska demokratska stranka²⁵⁵ (Akdoğan 2009, 207–210; Yavuz 2009, 2; Karakaş 2007, 35).²⁵⁶ Po mnenju Elbasanijeve in Saatçioğlujeve (2011) je konservativna demokracija stranke AKP kompatibilna z evropskimi demokratičnimi vrednotami, saj kljub temu, da spodbuja religijske vrednote na individualni ravni, ne stremi k religijski spremembi države v smeri šeriatskega prava. Nekateri pa menijo, da se stranka tako samodefinira zato, ker se v pravnem smislu ne more poimenovati za islamsko in da je zato konservativna demokracija edina pravna možnost za poimenovanje, kar pomeni, da stranka prikriva svojo identiteto (Yavuz 2009, 2). Obstajajo torej nasprotujoča si mnenja o tem, ali stranka predstavlja nadaljevanje politike islamske stranke RP ali pa se približuje konservativni, toda islamsko prijazni politiki ANAP. Ne nazadnje je Erdoğan sam nekdanji član stranke RP, kar pri politiki stranke AKP ustvarja dvome.

Erdoğan (2004d) na konferenci o konservativizmu in demokraciji stranko AKP definira kot množično stranko, ki je bila ustanovljena na osnovi demokratičnega konservativizma, dialoga z različnimi segmenti družbe in je torej stranka, ki spoštuje demokracijo, človekove pravice in vladavino prava. Erdoğan meni, da sta demokracija in laičnost nujna elementa vsake vladavine, ter da avtoritarnost in religija ne smeta biti uporabljeni v politiki kot ideologiji, ki se vsiljujeta ljudstvu. Erdoğan demokracijo razume kot organsko oziroma razpršeno v družbi, kjer človekove pravice veljajo za vse enako in kjer se spoštuje posameznik in njegove pravice. Erdoğan tako poudarja, da je njihov konservativizem moderni konservativizem, ki nasprotuje *statusu quo* in daje pomen razvoju in družbenim spremembam. Hkrati pa poudarja pomen lokalnih tradicij in običajev, kjer ima pomembno mesto religija, zato politika stranke temelji na sintezi med tradicijo in modernostjo. Predvsem poudarja pomen družine oziroma družinske institucije ter poziva k spoštovanju le-te. Družinske vrednote predstavljajo »rdečo linijo« za stranko, ki je občutljiva na pretrese instituta družine. Erdoğan nadaljuje, da se konservativna demokracija AKP zavzema za trajnostni razvoj, mir, blaginjo, ekonomski in socialni razvoj, ter za dialog in toleranco med kulturami. Erdoğan tako uporablja mnogo novih konceptov, da poudari svojo novo identiteto in da pridobi široko podporo. Erdoğan je zato po mnenju nekaterih avtorjev pragmatični voditelj, ki je izbral bolj spravljiv in zmeren politični jezik tudi zato, da se izogne pregonu in prepovedi delovanja v politiki (Akdoğan 2009, 225). Prav ta sprememba Erdoğanove pozicije ustvarja različne interpretacije. Namreč Erdoğan je bil leta 1997 obtožen in zaprt za 4 mesece

²⁵⁵ To bi bilo analogno na primer s krščanskimi demokrati v Evropi.

²⁵⁶ Stranka sebe imenuje tudi kot AK Parti ali AK stranka. Vendar Yavuz (2009, 1) opozarja na kontroverznost tega poimenovanja, saj v sebi nosi pozitivno simboliko in torej pristranskost do obravnavanja stranke. Namreč v turščini *ak* pomeni svetlobo, čistost, neonesnaženost in belo barvo, kar stranko simbolno označuje za »stranko svetlobe«. Tudi simbol stranke je svetleča žarnica.

zaradi javne recitacije poezije, s čimer je bil obtožen spodbujanja sovraštva med etničnimi in verskimi skupinami. Kot kaže sta se Erdoğan in stranka AKP spremenila v odvisnosti od omejitev in možnosti strukture, ki je do sedaj pravno in dejansko privilegirala kemalistične akterje (vojska je namreč predstavljala grožnjo za vse, kar je bilo preveč islamsko ali islamsko na način, ki ga kemalizem ne odobrava). Zaradi družbeno-strukturnih dislokacij in naključij, ki jih predstavljajo tako notranji kot tudi zunanji dejavniki in vplivi, so se islamski akterji učili, prilagodili in spremenili. AKP namreč tudi odkrito podpira integracijo z EU, za razliko od RP, ki je bila kategorično proti EU. Zakaj in kako se je torej stranka in njena akterska garnitura spremenila?

Do leta 2002 je bila po mnenju Kanre (2009, 48) politika islamskih strank, kljub raznolikim imenom, delo ene in iste garniture z enako organizacijsko strukturo in osebjem. Stranka AKP pa predstavlja paradigmatični premik od dotedanjega islamskega diskurza, saj je stranka predana sekularnim principom države in se trudi ne uporabljati religije v svoji agendi. AKP zato predstavlja primer prilagajanja in spremembe v odvisnosti od okoliščin in odnosov med državo in politiko. Erdoğan je tako v intervjuju leta 2002 na vprašanje o morebitni grožnji AKP sekularnemu režimu izjavil naslednje: »Naša stranka vidi sekularizem kot pomemben segment demokracije. Sekularizem ustvarja administrativno strukturo naše države.« Na vprašanje, ali je AKP islamska stranka, ki želi spremeniti naravo turške države, pa odgovori takole: »Naša politična stranka ni islamska. Ni utemeljena na religiji. Politična stranka ne more biti islamistična. Ne more biti za islam. To so neprimerni koncepti. Islam je religija, stranka pa je le politična institucija« (Erdoğan v Kanra 2009, 50–51). Erdoğan (2004d) meni, da so AKP-ju predhodne stranke (tu misli na RP, FP in SP, ki temeljijo na islamski identiteti in ideologiji nacionalne vizije – *milli görüş*) delovale kot politična skupnost na osnovi neke ideologije, na podlagi katere so stremele k podpori tistih segmentov družbe, ki so se identificirali s to ideologijo. Po njegovem mnenju je ustanovitev stranke na osnovi religije nepravilnost do religije, zato rešitev tega problema leži v ohranjanju sekularnega sistema. Erdoğan definira laičnost kot institucionalni pristop in metodo, s katero se zagotavlja ravnotežje in nevtralen odnos oziroma distanca države do vseh religij in verovanj, oziroma kot družbeni red, ki preprečuje konfliktna situacije med religijami in sektami (Erdoğan 2004d). Podobnega mnenja je Erdoğan tudi na področju ekonomije, kjer za razliko od RP meni, da ideja ustanovitve islamskega skupnega trga ni dobra zato, ker ustvarja odnose in institucije na osnovi etničnih in religijskih temeljev, kar pa ustvarja polarizacijo. Erdoğan tudi leta 2012 večkrat ponovi, da stranka ni utemeljena na islamu, ter da je laičnost države potrebna za zdrave odnose v državi. Hkrati pa poudari, da je laična lahko država, ne pa oseba (Erdoğan 2012a). Tudi razlika med sedaj obstoječima strankama AKP in SP temelji na razliki,

ki jo obe stranki pripisujeta religiji v političnem delovanju. Konservativna in radikalna islamska SP, ki je ostala izven parlamenta z 2 % glasov, je postala kritik AKP, saj v njej vidi izdajo islamske tradicije. Sicer pa je prav ta paradigmatična sprememba povzročila dvome o iskrenosti stranke in Erdoğana, saj mnogi menijo, da ima stranka skriti dnevni red in da prikriva svoj pravi karakter.

Namreč Erdoğan je nedavno pred tem, konec 90. let, ko je bil še župan Istanbula, izjavil tudi naslednje: »demokracija ni cilj, temveč je le sredstvo za doseg cilja« (Erdoğan v Cerrahoğlu 1996), »če je 99 odstotkov državljanov muslimanov, potem bi morali reči, da so za šariat, hvala bogu sem tudi jaz za šariat. Šariat pomeni islam in božja pravila« (Erdoğan 1994); ter »sistem, ki ga želimo, ne more biti proti božjemu redu, naša referenca je islam« (Erdoğan 1996). Leta 2001, kmalu po ustanovitvi stranke, je izjavil, da je »nemogoče biti laičen in musliman istočasno, ali si musliman ali si laičen«²⁵⁷ (Erdoğan 2001). V tem smislu Erdoğan javno deluje eksplicitno pod vplivom religijskega diskurza. Toda sčasoma so se pri Erdoğanu odkrite reference na islam umaknile in začel je uporabljati sekularni jezik. Sicer pa se z eksplicitno uporabo besede konservativizem in konservativne demokracije stranka implicitno asociira z islamom, saj v turščini družbeni pomen besede konservativec (to je *muhafazakâr*), hkrati izraža tudi pripadnost islamu. Zato je možno aplicirati besedo konservativizma brez uporabe religijske terminologije in islama, saj je le-to že vsebovano v konceptu *muhafazakâr*, zaradi katerega je težje razlikovati med (ne)uporabo religije v politiki. Tukaj se lahko spomnimo na razlikovanje, da je kemalistični konservativizem lahko drugačen od religijskega konservativizma, saj slednji vsebuje religijo kot legitimizacijo.

Poleg tega obstaja omejitev pri uporabi terminologije islama, ki bi lahko izzvala vojaški odziv in pritiske kemalistične elite. To se je tudi zgodilo v poskusih zaprtja stranke leta 2008 zaradi aktivnosti proti laičnosti države,²⁵⁸ še pred tem pa v krizi pri volitvah turškega predsednika leta 2007, katerega kandidat je bil član AKP, takratni zunanji minister Abdullah Gül. Takrat so ob volitvah predsednika republike (ki ga voli parlament) izbruhnili protesti, pravni nesporazumi pri volitvah v parlamentu in zatem politična kriza, ki je privedla do predčasnih volitev leta 2007. Namreč kandidata Abdullaha Güla so kemalisti in vojska videli kot islamskega predsednika. Zaradi tega je 28. aprila 2007 general Turških oboroženih sil Yaşar Büyükanit preko interneta objavil e-memorandum (*e-muhtıra*), s katerim je opozoril, da bo po potrebi vojska jasno izrazila svoje mnenje in delovanje. Ta gesta je bila v družbi in politiki dojeta kot odkrita vojaška grožnja državnega udara. Poleg vojaške grožnje so se na

²⁵⁷ Erdoğan sicer to večkrat ponavlja v smislu, da je laična lahko država, ne pa človek (Hürriyet 2007).

²⁵⁸ Takrat je stranka v ustavne reforme poskusila uvesti člen, ki bi ustavno zaščitil svobodo oblačenja oziroma pokrivanja.

ulicah v različnih mestih organizirali protesti civilne družbe, predvsem podpornikov kemalizma s transparenti, ki so vojsko javno in eksplicitno pozivali k posredovanju oziroma k »izpolnitvi svoje dolžnosti« (*ordu göreve*), to je poziv vojski, naj izvede državni udar v bran laicizmu. Tudi kemalistične feministke so bile ene glavnih organizatorjev teh laicističnih mitingov, ki so nasprotovali predsedniškemu kandidatu političnega islama. Velik kamen spotike in protestov kemalistov in kemalističnih feministk je bilo tudi naglavno pokrivalo predsednikove žene, saj si po njihovem mnenju Turčija ne more privoščiti »nazadnjaške« podobe turških političnih predstavnikov v svetu. Abdullah Gül je bil sicer po ponovni zmagi AKP na predčasnih volitvah, dne 28. 8. 2007, v parlamentu izvoljen kot prvi turški »islamsko usmerjeni« predsednik.

Iz teh volitev pa je AKP izšla kot večja zmagovalka tudi zato, ker je zbrala podporo različnih segmentov družbe. Namreč velik del civilne družbe in ljudstva, med njimi tudi liberalna levica in socialni demokrati ter nekateri akademiki, umetniki in aktivisti,²⁵⁹ so stranko podprli kot protest proti vojaškim grožnjam. Vloga in vpliv vojske v politiki oziroma antidemokratični in avtoritarni vplivi le-te so postali vedno bolj javno in politično kritizirani, prav tako proces 28. februar ali vojaški udar leta 1997. Zato je bilo tudi sprejemanje reform pod vladavino AKP usmerjeno k zmanjšanju vpliva kemalistov in vojske v različnih državnih in družbenih institucijah, zato pa je AKP uporabila proces evropeizacije in na EU osnovane strukturne reforme (Kanra 2009).²⁶⁰ AKP je pred pritiski kemalistov in države našla rešitev v referenci na zahod in Evropo oziroma v zahodnem pravnem sistemu, ki ščiti individualne pravice posameznikov; torej je v tistem obdobju menila, da je le pod tem okriljem mogoče zaščititi družbene, politične in ekonomske pravice muslimanov (Türküne 2002, 5–9). Za AKP je torej EU pomembna kognitivna in normativna referenca, saj jo razume kot vrednoto, vredno posnemanja. AKP si prizadeva svoje delovanje umestiti v liberalne ideje individualnih človekovih pravic.

Zaradi poudarjanja pomena individualnih človekovih pravic (recimo pravica do pokrivanja kot človekova pravica), zaradi kritike kemalizma in zaradi naporov po zmanjšanju vpliva vojske v družbi in politiki se po mnenju Kanre islamski diskurz približuje in v teh pogledih sklada z liberalnim diskurzom, kar je po njegovem mnenju nova vrsta zaveznitva v Turčiji. Hkrati pa Kanra (2009, 52–53) opozarja na nedemokratično naravo AKP politik, ki so okrepljene predvsem z nacionalizmom oziroma nacionalističnim diskurzom, ko se tiče vprašanj kurdske manjšine in statusa Cipra. Kanra opaža povečanje nacionalističnega diskurza

²⁵⁹ Te skupine namreč niso homogena struktura (cf. Örmeci 2012).

²⁶⁰ Ni nujno, da kdor podpira stranko AKP, je veren ali privrženec islama in političnega islama. Ekonomska uspešnost in možnosti na trgu dela pretehtajo religijsko podmeno stranke (Dağı v Haynes 2011, 164).

med različnimi političnimi akterji: poleg AKP tudi v nacionalistični MHP in tudi pri turški komunistični stranki. To kaže na to, da se v diskurzu nacionalizma združujejo raznoliki akterji, ki so si ideološko nasprotujoče narave (nacionalisti, komunisti, islamisti). Te skupine se radikalizirajo in nastajajo nove skupine znotraj le-teh, ki so okrepljene z nacionalističnim diskurzom.²⁶¹ Nekatere ultranacionalistične skupine obsojajo AKP, da je do občutljivih vprašanj turške suverenosti in enotnosti popustljiva v odnosu do EU. AKP sicer do kurdskega vprašanja nastopa dokaj avtoritarno in stopnjuje vojaške operacije v boju s PKK, po drugi strani pa nastopa demokratično, ko Kurdom priznava več kulturnih in jezikovnih pravic.²⁶² Po mnenju Kanre (2009, 52–53) AKP selektivno izbira aplikacijo človekovih pravic v skladu s percepcijami grožnje nacionalni varnosti.

Še vedno pa obstaja globok skepticizem do islamskih akterjev in njihovih namenov; stranka AKP je obtožena skrite politične islamizacije države, čeprav vodilni v stranki to vztrajno zanikajo. Kljub reformam in spremenjenim referencam do islama obstajajo mnenja, da je stranka AKP religijsko fundamentalistična, avtoritarna in da retradicionalizira družbo na osnovi religijskih vrednot. Konservativni turški islam naj bi namreč predstavljal globoke civilizacijske razlike med Turčijo in evropskimi državami (na primer Tibi 2006; Acar in dr. 2007; Altunok in Gözdaşoğlu-Küçükalioglu 2009).²⁶³ V okviru projekta QUING Acarjeva in dr. (2007) ter Altunokova in Gözdaşoğlu-Küçükalioglujeva (2009) menijo, da je v Turčiji v javnih debatah in na področju oblikovanja javnih politik enakosti spolov močna prisotnost patriarhalnih norm, ki se napajajo iz religijskih vrednot, predvsem v primeru stranke AKP. Po mnenju avtoric so primeri verske retradicionalizacije poskusi kaznovanja prešuštva, želja po omejitvi ali prepovedi splava in nesprijemanje enakosti med zakoncema pri delitvi premoženja. Vpliv religijsko-konservativnih struj se po mnenju Acarjeve in dr. (2007) povečuje predvsem po letu 2002, ko je oblast prevzela stranka AKP. Sicer pa močna nasprotovanja in kritike takšnih tendenc s strani liberalnih in modernističnih tokov, predvsem s strani ženskih NVO, pa tudi EU, omejujejo konservativne politike, kar je večkrat imelo za posledico umik omenjenih vladnih predlogov. Te poglede, ki religijski konservativizem v

²⁶¹ Primer so ultranacionalistični kemalisti, imenovani *Ulusalçılar*, ki sodelujejo z nacionalistično MHP in odprto podpirajo posredno ali neposredno intervencijo vojske v politiki. Kljub temu, da so zahodno orientirani, nasprotujejo povezovanju z EU.

²⁶² Kurdski manjšini je bil leta 2008 omogočen televizijski kanal v kurdščini, leta 2012 pa se je v šolah na jugovzhodu Turčije, kjer je večinoma naseljeno kurdsko prebivalstvo, začel izvajati izbirni predmet kurdskega jezika. Ustanovljena je bila tudi univerzitetna smer študija kurdskega jezika in književnosti na Univerzi Mardin Artuklu v Mardinu na jugovzhodu Turčije. Sicer pa je kurdska organizacija PKK tako v Turčiji kot tudi v EU sprejeta za teroristično organizacijo, saj je še zlasti v 70. in 80. letih izvajala veliko terorističnih napadov v Turčiji. Zadnja leta se teroristični napadi (tudi nad civilisti) ponovno povečujejo.

²⁶³ Za avtorje, ki sicer problematizirajo takšen pogled, glej Diez (2005; 2007), Casanova (2006), Yavuz (2006), Spohn (2009), Haynes (2011) in poročilo European Stability Initiative (2007).

javnih politikah enakosti spolov pripisujejo samo stranki AKP, podrobnejše obravnavam v drugem delu (analiza okvirjanja), saj v skladu s teoretičnim modelom trdim, da so te trditve esencialistične in da na osnovi predpostavljenih in fiksiranih identitetnih značilnosti esencializirajo enega akterja, torej brez upoštevanja odnosov med strukturami in akterji, ter brez upoštevanja možnosti raznolikega okvirjanja pri različnih akterjih, ki vplivajo na razumevanje delovanja in identitet akterjev. Preden analiziram okvirjanje in delovanje pa predstavim odnose z EU, saj se je sočasno z obdobjem vzpona AKP med Turčijo in EU razvil intenzivni odnos pogajanj. Vladavina AKP sovпада z obdobjem pred in po začetku pogajanj za vstop v EU.

1.1 EU in Turčija po letu 1999

Novo obdobje med Turčijo in EU se je začelo na vrhu v Helsinkih leta 1999, ko je EU sprejela turško prijavo za članstvo. Turške oblasti so po letu 1999 z zagonom začele z reformami za zadovoljitev kopenhagenskih kriterijev zato, da bi EU kmalu odprla tudi pogajanja za članstvo, kar se je zgodilo leta 2005.²⁶⁴ Namreč turška skladnost s temi kriteriji je predstavljala ključni pogoj za začetek pristopnih pogajanj. Obdobje med letoma 1999 in 2005 je zato predstavljalo zelo intenzivno obdobje odnosov med EU in Turčijo, ki je pospešeno sprejemala reformne pakete za demokratizacijo države. Pomembna spodbuda za spremembe je bil leta 2001 sprejeti Sporazum o pristopnem partnerstvu (*Partnership for the accession of Turkey* 2001), v okviru katerega je turška vlada sprejela Nacionalni program za prevzem pravnega reda EU (*National Programme for the Adoption of the Acquis – NPAA*),²⁶⁵ ki je določal turške prioritete za pristop k EU. Müftüler-Baçeva (2005, 21) v tem obdobju politične evropeizacije poudarja velik pomen pritiskov različnih civilnodružbenih skupin, ki so želele, da Turčija začne s pogajanjmi za članstvo. Perspektiva članstva je tako ustvarila večjo vidnost in možnosti delovanja prodemokratskih in proevropskih skupin v Turčiji. Kljub temu, da se je intenzivnejša evropeizacija začela že vladni koaliciji DSP, ANAP, MHP (v obdobju 1999–2002), se je koalicija zadržala do mnogih zahtevanih reform, predvsem na področju pravic manjšin, reform pravosodja, boja proti korupciji in reform azilne politike, ker bi to pretreslo turški politični *status quo*.

Takratna koalicijska vlada je leta 2002 sicer začela s paketom reform, ki so prinesle nekaj pomembnih sprememb na nenehno kritiziranih področjih. Spremenjeni so bili nekateri členi TCK (člena 159 in 312) in členi Zakona za boj proti terorizmu (člen 8), ki so jih sodišča

²⁶⁴ Evropska komisija 17. decembra leta 2004 v Bruslju podpre pogajanja s Turčijo za članstvo v EU, ki so se dejansko začela 3. oktobra 2005.

²⁶⁵ OD tu naprej NPAA.

uporabljala zato, da so omejevala svobodo izražanja in mišljenja. Tistega leta je koalicija sprejela tudi ukinitev smrtne kazni, razširitev lastninskih pravic nemuslimanskih verskih manjšin in razširitev pravic televizijskih oddaj v neturških jezikih, kar se je nanašalo predvsem na kurdski jezik. Sicer pa koalicijska vlada ni bila dovolj odločna pri reformah, predvsem zaradi notranjih nesporazumov in konflikta interesov, deloma pa tudi zaradi ekonomske krize. Nekdanje koalicijske stranke DSP, ANAP in MHP so na volitvah leta 2002 tudi ostale izven parlamenta. Po eni strani so proevropski volivci v koaliciji videli prepočasen napredek, po drugi strani pa so jih antievropski volivci »kaznovali«, saj so nekatere proevropske reforme razumeli kot popuščanje tujcem in zunanjim silam, predvsem z vidika manjšanja turške suverenosti pri zadevah nacionalnega interesa, kar so razumeli kot izdajo. Stranka AKP pa je do evropskega projekta pokazala veliko bolj reformatorski značaj (Müftüler-Baç 2003; Keyman in Öniş 2003).

Öniş (2010, 363) obdobje reform med letoma 2002 in 2005 označuje za »zlato obdobje« v turško-evropskih odnosih, to obdobje pa sovpada z zgodnjo vladavino stranke AKP. Kljub mnogim skrbem zaradi »islamske« narave stranke se je le-ta izkazala za akterja s politično zmernim pristopom in izredno reformistično usmerjenostjo. V tem obdobju je AKP in njena vlada izrazila odkrito predanost izpolnjevanju kopenhagenskih kriterijev v ekonomski in politični sferi, ki se je nagradilo z odločitvijo Evropske komisije za začetek pogajanj. Po mnenju Önişa je ta odločitev spodbudila izredno hiter napredek v zelo kratkem časovnem obdobju. Reforme, ki so se z zakonskimi amandmaji izvajale pod vodstvom AKP, zadevajo predvsem demokratizacijo na področju človekovih pravic, svobodo izražanja, svobodo zbiranja in protestiranja, kulturne pravice, demilitarizacijo in omejevanje vojaškega vpliva s civilnim nadzorom vojske, ukinitvev izrednega vojaškega stanja na jugovzhodu Turčije, prepoved mučenja, ukinitvev smrtne kazni, delna amnestija nekaterih kurdskih političnih zapornikov, omejitev pravil za zapiranje političnih strank, civilni nadzor nad Odborom za visoko šolstvo (*Yükseköğretim Kurulu – YÖK*), jezikovne, verske in druge pravice kurdske in drugih (verskih, etničnih) manjšin, ter ženske pravice, predvsem v spremembi civilnega in kazenskega zakonika (Usul 2011, 124–142; Müftüler-Baç 2005, 21–30). Učinek reform je bil za Turčijo izjemen in revolucionaren, vpliv evropeizacije pa je bil v tem smislu razumljen kot politična evropeizacija v smeri demokratizacije. Težave se sicer pojavljajo pri implementaciji na nižjih nivojih političnega sistema, ki zaostaja za vladnimi reformami (Müftüler-Baç 2005, 29–30).

Konec leta 2006 so zaradi Cipra odnosi med EU in Turčijo zastali. Ciper je tudi edino področje, v zvezi s katerim AKP kaže dokaj jasno politiko nacionalnega interesa, predvsem pa izraža globoko razočaranje zaradi propadlega Ananovega načrta, ki je predvideval združitev

grškega in turškega dela otoka leta 2004.²⁶⁶ Konec leta 2006 je EU od Turčije zahtevala rešitev ciprskega problema, ki predvideva odprtje letališč in pristanišč, kar pa Turčija zavrača in pogojuje z ukinitvijo embarga nad turškim delom Cipra. EU je zatem zaprla nekatera poglavja v pogajanjih in grozila z ustavitvijo pogajanj. Sicer pa imajo podobna stališča glede Cipra tudi druge stranke, predvsem glavne opozicijske CHP in MHP. Sicer pa to ni onemogočilo pogajanj, saj se je leta 2006 in 2007 odprlo še več poglavij v pristopnih pogajanjih, potekajo pa tudi pogajanja o olajšanju vizumskega režima za turške državljane. Odnosi med Turčijo in EU so torej v nenehnem nihanju. Sicer pa Keyman in Öniş (2004), Tiryakijeva (2006) in Müftüler-Baçeva (2005) menijo, da je imel proces EU zelo veliko vlogo v demokratizaciji Turčije, ki bi bila nedosegljiva brez vpliva evropeizacije. Brez vpliva EU bi bile te spremembe veliko težje, predvsem pa bi ne bilo mogoče izvesti reform na mnogih občutljivih področjih (Özcan 2010, 39).

1.2 Sprememba odnosa akterjev do evropeizacije in EU

Kot sem že omenila podpora vstopu EU spremeni svoje nosilce, in sicer največji podporniki postanejo stranka AKP, ter ljudstvo in ekonomija. Začetna identifikacija kemalistov s projektom Evrope se je umaknila islamski identifikaciji z Evropo oziroma islamskemu evronavdušenju. To pa je pomenilo velik premik v razumevanju »identitete« turškosti in Turkov v skladu z evropsko identiteto (Gürsoy in Müftüler-Baç 2008, 15). Kemalisti so spremenili svojo pozicijo in prevzeli evroskeptični diskurz, saj se je Evropa, s katero so se pred časom identificirali kemalisti, temeljito spremenila. Propad Sovjetske zveze, nastanek novih demokratičnih držav in ne nazadnje širjenje Evrope na osnovi demokratičnih principov so spremembe, ki bi za kemalistično elito in vojsko pomenile izgubo mnogih privilegijev, katerim služi omeje(va)na demokracija. Reforme, ki so ukinile smrtno kazen, priznale neturške jezikovne skupine in jezike, omogočile izpust zaprtih kurdskih parlamentarcev in reforme javne administracije so pomenile zelo resen udarec percepciji nacionalne identitete, določenim segmentom politične skupnosti in državnim strukturam. Te reforme so resno izzvale celoten politični projekt, na katerem se je ustanovila in temeljila republika od ustanovitve dalje (Ulusoy 2007, 477).

Predvsem je bila izzvana militaristična podlaga države. Proces evropeizacije je spodkopaval prav temelje vojske, saj so reforme v okviru prilagajanja EU in izpolnjevanja kopenhagenskih kriterijev imele še zlasti velik vpliv na zmanjšanje vpliva vojske v politiki in civilni družbi ter posledično na spremembo razumevanja turške identitete kot bojvniške

²⁶⁶ Na referendumu o združitvi otoka leta 2004 so ciprski Turki glasovali za, ciprski Grki pa proti.

države. Namreč visoka militarizacija Turčije omejuje demokratizacijo politike in družbe. Vojska črpa moč in legitimnost iz dela politične elite in uživa podporo velikega dela javnosti, v mentaliteti katere ima vojska sveto mesto. Vojska je namreč institucija, ki ji ljudstvo zelo zaupa,²⁶⁷ izjave vojaškega osebja pa so še vedno štete za pomembne. Militaristična ljudska identiteta je zelo močna. Spomnimo se, da so leta 2007 ljudje pozivali vojsko k državnemu udaru.²⁶⁸ Vojska se namreč tudi samooklicuje za zaščitnika turške enotnosti pred grožnjami kurdskega separatizma in političnega islama, kemaliste in vojsko pa zaradi tega družijo podobne skrbi, predvsem politizacija in mobilizacija islamskih struj ter nacionalnih manjšin, predvsem Kurdiv. Raziskovalci menijo, da dokler se ta identiteta ne bo spremenila, bo – formalno-pravna sprememba civilno-vojaških odnosov v Turčiji pod vplivom pritiskov EU omejena (cf. Gürsoy in Müftüler-Baç 2008, 4–9; Müftüler-Baç 2005, 27; Belge 2011b).

Najbolj je presenetljiv pojav zmanjšanja podpore projektu EU s strani tistih akterjev, ki so bili tradicionalno njegovi največji podporniki, to je kemalistična stranka CHP. Politika sekularistične kemalistične elite, ki se je zavzemala za modernizacijo in »zahodnizacijo« in ki je omejevala politični islam, je zdaj kritizirana kot omejitev turškemu članstvu v EU (Fokas 2004). Tudi to potezo pa je treba razumeti v okviru zgodovinskega konteksta, struktur in strukturnih sprememb, ki so vplivali na spremembo interpretacije Evrope s strani CHP. CHP bi namreč v okviru projekta evropeizacije in demokratizacije, ki jo prinaša, izgubila veliko privilegijev. Današnja CHP ter kemalistična elita in vojska so torej postali evroskeptični in Evropo oziroma proces vstopa v EU od nekdaj vidijo že kot grožnjo.²⁶⁹ V procesu evropeizacije vidijo možnost krepitve religijskega konservativizma²⁷⁰ in kurdskega nacionalizma. Namreč morebitni vstop v EU in politične posledice vstopa predstavljajo za

²⁶⁷ Po podatkih iz leta 2007 je zaupanje v vojsko zelo veliko za 65,6 % in dokaj veliko za 19,5 % ljudi; izmed ljudi, ki jim je religija zelo pomembna (74,6 %), pa je ta delež 70,5 % oziroma 17,6 %. Zaupanje v verske institucije je, recimo, veliko manjše od zaupanja v vojsko, in sicer zelo zaupa 27,8 % in dokaj zaupa 42,6 % vseh vprašanih (World Value Survey Databank 2007). Po podatkih iz turške raziskave leta 2008 52,8 % anketirancev meni, da mora biti država v vsakem primeru vodena z demokracijo, 34,9 % pa jih meni, da mora vojska poseči, če je to potrebno (Konda 2008).

²⁶⁸ Iz osebne izkušnje: ko sem v tistem obdobju leta 2007 na Istanbulski univerzi med predavanji omenila, da se mi ne zdi primerno, da se vojska vmešava v politiko na takšen način, me je profesorica opozorila, da bi v drugačnem primeru »Turčija bila razdeljena in bi tako šla iz rok«. Obenem me je pozvala, naj se o tem pogovoriva zasebno. Po predavanjih so mi kolegice povedale, da se strinjajo z mojo izjavo, da pa same tega ne bi mogle javno izraziti na fakulteti, ker se bojijo povračilnih ukrepov nekaterih profesorjev.

²⁶⁹ Nekateri analitiki zato menijo, da je CHP le navidezno leva stranka. Toprakova (v Akdoğan 2009, 211) meni, da so kemalisti nadomestna levica (*surrogate left*), saj so iz svojega boja izvzeli vsakršno identifikacijo z razrednim bojem, namesto tega je pri kemalistih prevladal populizem. Murat Belge (2011a) opozarja na turško specifiko, in sicer navaja turškega avtorja in misleca İdrisa Küçükömerja, ki je trdil, da je v Turčiji levica kot desnica in desnica kot levica. Sazak (2009) pa omenja deviacijo CHP v primerjavi z evropsko levico v smislu omejenega razumevanja demokracije in človekovih pravic.

²⁷⁰ Naj tukaj spomnim na izjavo Tansu Çiller, ki je menila, da je izolacija Turčije od Evrope nevarna z vidika naraščanja islamskega fundamentalizma v Turčiji in je zatorej povezovanje nujno. Prisotno je torej popolnoma nasprotno razumevanje procesa evropeizacije.

kemaliste in vojsko politično grožnjo, saj bi s tem izgubili veliko privilegijev. Kemalistična elita, ki je vedno zasledovala in težila k modernizaciji in pozahodnjenju v skladu z evropskimi standardi, kot nuji za razvoj in napredek, in ki sebe vidi kot proevropsko, po mnenju Schimmelfenninga in dr. (2003, 506) sedaj izraža konfliktna stališča, neskladna z normami demokracije in človekovih pravic, saj nasprotuje mnogim EU reformam. Öniş (2010, 370) meni, da CHP, kljub temu, da je članica socialistične internacionale, ne razume principa socialne demokracije in je preveč nacionalistična ter avtoritarna v svojem razumevanju sekularizma. Hkrati meni, da se bo morala stranka reformirati zaradi vpliva zahodno usmerjenih demokratičnih sekularnih segmentov družbe, ki v članstvu Turčije v EU vidijo priložnost uravnoteženja religijskega konservativizma v smeri bolj sekularne in pluralne družbe. Medtem ko nekateri stranko AKP obsojajo, da je neuspešna oziroma ni iskrena, kar se tiče pristopa k EU, pa jo stranka CHP (predsednik Deniz Baykal) kritizira zaradi prevelikega popuščanja nerazumnim zahtevam EU in (ironično) trdi, da se CHP ne bi rada priključila takšni skupini varljivcev, to je EU (Baykal 2005). CHP kritizira in obsoja AKP, da uporablja perspektivo članstva v EU tudi kot sredstvo za spodkopavanje sekularizma in promocijo svoje lastne skrite agende (Celep v Börzel in Soyaltın 2012, 15). CHP torej izraža evroskeptično pozicijo do EU.

Ne samo kemalistični, temveč tudi nacionalistični politični akterji, kot je stranka MHP in nacionalistične struje v družbi, nasprotujejo reformam, kot je bila ukinitvev smrtne kazni in priznanje pravic kurdski manjšini. Nacionalisti so nasprotovali reformam zakonodaje, kot je sprememba tistih členov kazenskega zakonika (členi 312, 159 in 169), ki obravnavajo dejanja, storjena proti enotnosti turške države in identitete. Nacionalisti so priznanje kulturnih pravic Kurdom obravnavali kot zeleno luč terorističnim dejanjem, ukinitvev smrtne kazni pa so interpretirali kot popuščanje zaprtemu voditelju PKK (*Partiya Karkaren Kurdistan*) Abdullahu Öcalanu (Müftüler-Baç 2005, 24; Usul 2011, 176). Stranka MHP je bila že tradicionalno kritična in skeptična do integracije z EU, vendar se pomika med blagim in strogim evroskepticismom. Ne nasprotuje ideji članstva kot takšnega, vendar pogojem doseganja tega članstva (Börzel in Soyaltın 2012, 15). Sicer sta CHP in MHP kontradiktorni, saj načeloma podpirata vstop Turčije v EU in ga razumeta kot dovršitev Atatürkovega projekta o modernizaciji Turčije oziroma kot nacionalni interes in uspeh turške države. Obe stranki tudi poudarjata prednosti, ki bi jih imel vstop Turčije v EU, nič pa ne omenjata prispevka EU k spremembam v Turčiji. Stranki CHP in MHP namreč ne odobravata prenosa turške suverenosti, kritizirata dvolično obravnavanje Turčije in vztrajata pri tem, da Turčija ne sme popustiti zahtevam EU, ki bi spodkopale državno in nacionalno enotnost oziroma sekularizem. Strah pred razpadom turške države je ena glavnih značilnosti CHP, MHP ter dela

birokracije in vojske. MHP je leta 2006 zaradi Cipra celo predlagala, da Turčija zaustavi proces pogajanj za vstop. Stranki CHP ali MHP sta torej evroskeptični predvsem z vidika zaščite svojih interesov in nacionalne enotnosti (cf. Öniş 2010, 369, 375; Gürsoy in Müftüler-Baç 2008, 1; Başkan 2009, 99–105; Korkut 2009; Örmeci 2012). CHP in MHP sta proti kakršni koli spremembi 301. člena kazenskega zakonika,²⁷¹ po katerem je kaznivo žaliti turško državo, turški narod, turški parlament, turško vlado in sodstvo, ter tudi vojsko in varnostne sile. Čeprav se AKP delno zavzema za spremembo in omilitev omenjenega člena, predvsem zaradi pritiskov EU, pa nobena stranka ne podpira njegove ukinitve. To kaže na močan vpliv nacionalistične ideologije, ki je blizu tako levičarskim kot tudi desničarskim političnim opcijam ter vojski in je glavna ovira demokratizaciji Turčije (Frank 2011). Proces evropeizacije, ki zahteva priznavanje manjšin in varstvo človekovih pravic, bo tako zahteval premislek uradno sprejete turške identitete, ki temelji na turški in muslimanski (etnoreligijski) osnovi (Gürsoy in Müftüler-Baç 2008, 11–13).

Novi akterji, ki podpirajo proces evropeizacije, se izkažejo islamski akterji. Tradicionalno so sicer religijske stranke razumljene kot nasprotnice integracije z EU, toda turške islamske struje in stranka AKP se zelo uspešno prilagajajo evropeizacijskim procesom. Tudi volilni uspeh stranke AKP je omogočil spremembo v ravnotežju moči. Ker pa je islam za kemaliste od začetka nastanka republike percipiran kot nevarnost, si kemalisti ne želijo islamskih akterjev kot samostojnih političnih subjektov, ki se ne podrejajo (več) državno sponzorirani in nadzorovani različici islama. Zato se je kemalistična podpora evropskemu projektu spremenila v nasprotovanje in skepticizem, razlog temu pa je sprememba notranjih ravnotežij moči. Kemalisti so na račun AKP in EU izgubili hegemonsko pozicijo. AKP pa kljub skepticizmu in dvomu v njene »prave ali skrite namene« predstavlja sintezo reformizma in konformizma, ki je bila sposobna paradigmatičnih obratov v reformah v pogajalskem procesu za članstvo v EU (cf. Yavuz 2006; 2009, Müftüler-Baç 2005). Stopnja podpore evropeizaciji, ki jo v tistem obdobju izraža AKP, je brez precedensa v turški politiki, prav tako izvedene reforme, ki jih do sedaj ni izpeljala še nobena stranka, o čemer se strinjajo mnogi avtorji (Avcı 2004; Keyman in Öniş 2004; Duran 2004; Müftüler-Baç 2005; Yavuz 2006; 2009; Akdoğan 2009; Örmeci 2012; Tiryaki 2006; Başkan 2009; Korkut 2009; Kanra 2009).²⁷²

²⁷¹ EU zahteva njegovo ukinitve. Pod tem členom so bili obtoženi mnogi znani akademiki in tudi pisatelj Orhan Pamuk. Leta 2007 je bil profesor Atilla Yayla izključen z univerze zaradi kritike kemalizma v medijih.

²⁷² Sicer pa nekatere ekonomske reforme niso zgolj zasluga AKP, saj je le-ta dobila zapuščino ekonomskih reform prejšnje koalicijske vlade, te reforme pa so AKP pomagale pri njenem uspešnem delovanju (Müftüler-Baç 2005, 25).

Pri spremembi odnosa do EU s strani islamskih akterjev so po mnenju Yavuz (2006, 245–247) imeli velik vpliv tako notranji dejavniki, predvsem kemalistično-sekularna ideologija in vpliv vojske, kot tudi zunanji dejavniki, predvsem vpliv EU. Notranji dejavniki, kot so izrazita sekularizacija in sekularne politike, so prisilili islamske stranke, da delujejo v sekularnem sistemu.²⁷³ Poleg tega je tudi prisotnost močne vojske, ki ni preveč naklonjena EU, prisilila AKP, da se zbliža in identificira z normami EU, zato da lahko ohrani in igra aktivno vlogo v bolj pluralnem političnem okolju, kjer bi lahko nadaljevala s svojimi političnimi aktivnostmi. Željo po pristopu k EU je torej mogoče razumeti tudi kot del politik AKP v boju proti vplivu vojske in kemalistov v državi. Neuporaba islamskih referenc in artikulacija politik v sekularnem jeziku človekovih pravic in političnega liberalizma naj bi bili po mnenju Yavuz posledica teh notranjih in zunanjih vplivov. Kajti tako kot kemalistična ideologija in vojska niti EU ne tolerira uporabe islama v politiki. AKP se je prilagodila notranjim pogojem, to je striktnemu sekularnemu režimu zato, da ohrani pravno legitimnost svojega obstoja in delovanja. Namreč sekularni režim v Turčiji je bil vedno zaščiten in vzpostavljen z državnimi udari, izrazito islamske politike ali stranke pa so bile onemogočene (na primer zaprtje strank MNP 1971, MSP 1980, RP 1998, FP 2001 in poskus zaprtja AKP leta 2008). Vojska, kemalistična birokracija ter tudi druge veje oblasti²⁷⁴ in civilna družba so namreč še vedno sumljive do delovanja islamskih akterjev in strank. Poleg tega pa se je Turčija in AKP prilagajala tudi zunanjim dejavnikom, kot so članstvo v zvezi NATO in Svetu Evrope, vplivu ZDA in še posebej EU, ki vplivajo na demokratizacijo in ekonomsko transformacijo Turčije ter zahtevajo prilagajanje islamskih strank (Yavuz 2009, 8).

Notranji in zunanji dejavniki, ki so po naravi tudi naključni in nepredvidljivi, vplivajo na nastanek, razvoj in spremembe religijskih akterjev in diskurzov. Ti se spreminjajo glede na specifične strukturne omejitve, zahteve in dejavnike vpliva v okolju (kemalizem, vojska, sekularizem, državni udari, ekonomske krize, EU) in glede na zmožnosti delovanja akterjev (refleksija in prilagajanje, podpora muslimanskih volivcev, interpretacija pomena evropeizacije za doseganje interesov in ciljev, odvisnost od delovanja drugih akterjev in

²⁷³ Karakaş (2007, 35) poudarja, da so turški islamisti v nasprotju z islamisti v drugih državah zrasli iz demokratičnega parlamentarnega sodelovanja, po »redni politični poti« oziroma skozi obdobje učenja.

²⁷⁴ Na primer tudi sodna veja oblasti v Turčiji je svojevrsten problem, saj je večkrat označena za pristransko. Sodstvo namreč sodeluje in je pod vplivom državnih struktur, tudi pod vplivom vojske. Sodstvo v Turčiji sebe razume bolj kot branilca nekaterih državnih načel, kot pa branilca človekovih pravic (Ümit in Sancar 2009; Frank 2011). Tudi Evropska komisija v poročilih o napredku (2009, 2010 in 2011) večkrat opozarja Turčijo na problem sodstva, ki je mnogokrat pristransko in pod vplivom vojske, ter poziva Turčijo k izvedbi reform pravne veje oblasti in ustreznih izobraževanj za sodne uslužbence, saj je neodvisno in nepristransko sodstvo temelj demokracije. V skladu s tem so nedavne ustavne reforme spremenile izvolitve sodnikov in omejile pristojnosti vojaških sodišč samo na vojaške zadeve. Ustava iz leta 1982 je namreč omogočala sodno preganjanje vojski nevsječnega političnega delovanja, kar je v praksi povzročalo tudi uporabo nepravilnih sredstev, na primer zunajzakonskih likvidacij in mučenj (Frank 2011).

interakcij v družbi). Specifične družbeno-politične in zgodovinske razmere in dislokacije (državni nadzor nad religijo, državni udari, kemalistična ideologija, EU integracija, mednarodni režimi ipd.) so povzročile spremembe islamskih akterjev kot posledica učenja. Islamski akterji v politiki se namreč zavedajo, da bi bila močna vojska pripravljena omejiti in zatreti delovanje islamskih strank, hkrati pa se tudi zavedajo, da si v okviru EU ne morejo privoščiti pretirane uporabe religije v politiki. Tudi drugi akterji in institucije v Turčiji so se pod vplivom teh interakcij in odnosov med strukturo in akterjem spremenili. Prizadeta je moč turške vojske, ki je razcepljena in oslABLjena; pojavljajo se vedno večje kritike vojske in sodne obravnave generalov, ki so izvajali državne udare; ustavne reforme so omejile vojaška sodišča, sodna preganjanja v zadevi Ergenekon²⁷⁵ pa so vojsko še dodatno omejila. Namreč v primeru, da bi se državni udar res zgodil, bi to imelo katastrofalne posledice za turško ekonomijo, politiko in državo nasploh, česar si velik del civilne družbe ne želi. Proces evropeizacije se je poleg delovanja civilne družbe izkazal za pomemben dejavnik vpliva na politični in družbeni kontekst, v katerem delujejo domači turški akterji, ter na spremembo pozicij in moči akterjev, kar se kaže tudi pri oblikovanju javnih politik (Diez in dr. 2005, 3, 5). Zato so AKP in civilna družba ter tudi veliko podpornikov iz ekonomske sfere izrazili zelo jasno podporo projektu EU, medtem ko so se kemalisti izkazali za le površinske ali splošne podpornike EU (Avcı 2004).

1.2.1 Razumevanje evropeizacije pri stranki AKP

Vpliv in interakcije z evropskimi institucijami imajo po mnenju Yavuz (2006, 225–227) največji vpliv na spremembo islamskih akterjev in njihovega odnosa do EU. Od obdobja intenzivne evropeizacije dalje (predvsem pa od sprejetja Turčije kot kandidatke leta 1999) se je negativna nastrojenost islamskih skupin spremenila v pozitivno naklonjenost evropeizaciji.

²⁷⁵ Po zmagi AKP že na prvih volitvah leta 2002 naj bi po razkritih podatkih tajnih služb vojska načrtovala več državnih udarov. V boju turških oblasti proti tovrstnim namenom je najbolj znano razkritje nelegalne, ultranacionalistične kriminalne združbe, imenovane Ergenekon, v okviru katere so sodelujoči obtoženi poskusov izvedbe vojaškega udara. Skupina Ergenekon, ki predstavlja tako imenovano globoko državo (*derin devlet*), naj bi tako že leta 2003 načrtovala podtaknjene teroristične napade, ki bi izzvali (za mnoge podpornike vojske potrebno in nujno) vojaško posredovanje in vzpostavitev novega političnega reda (tako imenovana Balyoz operacija). Revija *Nokta* je 29. marca leta 2007 objavila nekatere podatke o poskusih državnih udarov. Objavila je tudi tajni vojaški spisek o vojski zaupanja »vrednih« in »nevrednih« novinarjev. To je povzročilo, da je bila revija kmalu zatem zaprta in ves njen material zasežen. V boju proti Ergenekonu se je začela velika kriminalistična akcija, ki še vedno traja; prek medijev pa so počasi na dan prihajale podrobnosti in informacije o sodelujočih v številnih poskusih državnega udara, med katerimi je poleg vojaških osebnosti tudi veliko politikov, odvetnikov, akademikov in poslovnežev, ne nazadnje pa tudi novinarjev ali ljudi, ki izrabljajo novinarski položaj. V turški družbi je tako prisoten dvom in razkol na tiste, ki želijo vojaški državni udar, saj podpirajo poseg vojske v politiko, s katerim bi preprečila neželenim akterjem politično delovanje; ter na tiste, ki nasprotujejo vojaškemu poseganju v družbo in politiko. Mednje sodijo tako islamsko usmerjeni akterji, kot tudi levičarji in liberalci (Frank 2011).

Procesa evropeizacije oziroma vstopa v EU islamski politični akterji stranke AKP²⁷⁶ ne dojemajo več kot vsiljeno »zahodnizacijo« in modernizacijo, temveč v luči človekovih pravic, demokracije in tržne ekonomije (Yavuz 2006, 238–239, 246). AKP zatorej izraža evroentuziazem, saj se je za stranko spremenil pomen evropeizacije; le-ta za razliko od začetnega obdobja zavračanja in razumevanja integracije zgolj v ekonomskem smislu sedaj pomeni politično evropeizacijo in demokratizacijo (Müftüler-Baç 2005, 29–30).

V nasprotju z RP stranka AKP Evrope in EU ne vidi kot krščanski klub, temveč kot politično vrednoto. Toda to razumevanje je v očeh voditeljev AKP pogojeno s sprejemom Turčije v EU, kajti v nasprotnem primeru bo EU zgolj potrdila, da predstavlja krščanski klub. Leta 2004 je Erdoğan izjavil, da »če EU ni krščanski klub in če ni zgolj ekonomska tvorba, temveč skupnost političnih vrednot, potem Turčija mora biti del nje« (Erdoğan 2004a). Leta 2009, ko je bil na obisku na Poljskem, pa je izjavil, da »EU brez Turčije je krščanski klub« (Erdoğan 2009), s čimer je želel poudariti percipirano neenako obravnavo med pogajanjmi za članstvo. Po njegovem mnenju bi morala EU zahtevati izpolnjevanje enakih pogojev od vseh držav članic, namesto tega pa EU izraža predsodke in Turčijo nepravilno obravnava. Kot meni Öniş (2010, 365–366), je mogoče trditi, da turški politiki uporabljajo koncept »krščanskega kluba« kot strategijo za izvajanje pritiska nad EU, zato da Turčijo sprejme medse kot polnopravno članico. Kajti če EU Turčije ne sprejme, kljub temu, da le-ta izpolnjuje dane pogoje, je EU lahko obtožena, da je izključno krščanska entiteta, kar postavlja breme dokazovanja na EU.

Za AKP je pristop Turčije k EU glavni cilj tako domače/notranje kot tudi zunanje politike, saj AKP v svojem programu pogosto omenja reference na EU (cf. Yavuz 2006, 245; Hladnik-Milharčič 2010). V vladnem programu AKP leta 2003 (*Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Tarafından TBMM'ne Sunulan 59'uncu Hükümet Programı*, 18. mart 2003) je Erdoğan tako zapisal, da je:

Turčija del evropskega vrednotnega sistema./.../ Članstvo v EU je eden glavnih ciljev vlade. /.../ Od leta 2003 do 2004 smo v procesu približevanja EU veliko storili in bili pri tem uspešni, saj smo odprli pogajanja za članstvo. /.../ Vlada je odločena, da bo v popolnosti izpolnila kopenhagenske kriterije. /.../ Turčija bo v najkrajšem času dobila svoje zasluženno mesto v EU. /.../ Članstvo Turčije v EU bo obojestranska korist, evropska celina pa bo s tem pridobila mir, razvoj in stabilnost. /.../ V okviru tega bomo zagotovili osnovne pravice in svoboščine.

²⁷⁶ Stranka SP evropeizaciji ni naklonjena.

AKP je demokratizacijo Turčije povezala s pristopom in politikami EU. Po mnenju Önişa (2010, 361) v podpori evropeizaciji stranka AKP vidi upanje, da bo demokratični prostor za versko svobodo večji in da bodo interesi religijskih konservativcev proti sekularni državi zaščiteni v času procesa pridruževanja EU. Po mnenju nekaterih avtorjev pa naj bi bila EU za stranko AKP le sredstvo za odstranitev sekularizma (Gürsoy in Müftüler-Baç 2008, 10) oziroma naj bi bila EU ovira, ki jo je treba premostiti za doseg svojih ciljev (Jenkins 2008, 216). Kar je zanimivo videti pri AKP je podobnost razumevanja vstopa v EU in procesa evropeizacije z razumevanjem kemalističnega diskurza z začetka 20. stoletja, ki je Evropo videl kot model civilizacije in modernizacije. Tako Erdoğan (2004b) izjavi, da je pri vstopu v EU »naš ideal laična, demokratična in uspešna Turčija, ki je dosegla nivo sodobnih civilizacij v skladu z Atatürkovo vizijo. Evropa je najmočnejše sredstvo, ki nas bo pripeljalo do tega ideala« (Erdoğan 2004b).²⁷⁷

Vodja stranke Erdoğan se je po mnenju Örmecija (2012) zelo spremenil, odkar je prišel na oblast in postal manj radikalen musliman.²⁷⁸ Med letoma 2002 in 2007 je bila AKP tako po mnenju Örmecija (2012) zelo evropeizirana. Toda po letu 2005 in po drugi zmagi leta 2007 se pojavljajo signali o premisleku članstva v EU in evroskepticizem, predvsem kot posledica vprašanj, povezanih z nacionalnimi interesi in suverenostjo, ter kot posledica populizma, ki lahko v turški islamski poziciji spet obudi obtožbe o evropski krivdi za propad Otomanskega cesarstva ali za nesreče v islamskem svetu (Uğur in Canefe 2004, 271; Öniş 2010). Islamisti se evroskeptičnega refleksa poslužujejo predvsem v obdobjih, ko niso zadovoljni z evropskim vplivom. Tako se je, recimo, spremenil diskurz AKP in islamskih podpornikov evropeizacije, ko je Evropsko sodišče za človekove pravice²⁷⁹ leta 2005 podprlo prepoved pokrivanja na univerzah v Turčiji (Müftüler-Baç 2011; Tiryaki 2006).²⁸⁰

Zato nekateri avtorji menijo, da je evropeizacija najbolj učinkovita takrat, ko se EU zahteve po spremembah skladajo z domačimi političnimi izbirami, na primer z izpodbijanjem kemalističnega nasledstva ali pa takrat, ko nezadovoljstvo z nedavnimi (javno) političnimi neuspehi sili domače oblikovalce politik k iskanju novih rešitev, ki jih lahko ponudi EU (na

²⁷⁷ Erdoğan povezuje vstop v EU tudi s sintezo civilizacij: »S pristopom Turčije k EU bo Evropa pokazala, da ni celina trka civilizacij, temveč kraj, kjer se civilizacije združijo in delajo za mir« (Erdoğan 2004c). Turčija bo tako prispevala k EU na področju ekonomije, trga dela, varnosti in političnega pluralizma, toda najpomembnejša vloga Turčije bo njen prispevek k srečanju civilizacij, predvsem z vidika sobivanja med različnimi tradicijami, kulturami in religijami (Erdoğan 2006). Erdoğan je tudi eden od ustanoviteljev Zavezništva civilizacij (tr. *Medeniyetler ittifaki* cf. <http://www.medeniyetlerittifaki.org.tr>) leta 2005 skupaj s španskim predsednikom vlade J. L. R. Zapaterom v okviru projekta OZN (cf. <http://www.unaoc.org>). Prvi direktor Zavezništva je bil slovenski akademik Tomaž Mastnak.

²⁷⁸ Če se spomnimo na njegove izjave iz 90. let, kjer je jasno govoril o islamu in šeriatu kot sistemu, za katerega si prizadeva.

²⁷⁹ Od tu naprej ESČP.

²⁸⁰ Podrobnejše o ESČP odločitvi in reakciji turških religijskih akterjev v drugem delu o okvirjanju.

primer pravice manjšin in boj proti korupciji) (cf. Börzel in Soyaltın 2012; Grigoriadis 2009; Yılmaz 2012). Börzelova in Soyaltınova (2012, 7–8, 12–16) menita, da ima EU vpliv predvsem, dokler bodo EU politike skladne s političnimi preferencami in strategijami preživetja tistih političnih elit, katerih akterji uporabljajo evropeizacijo kot legitimizacijsko sredstvo zato, da z njo dosežejo svoje politične cilje. Zato uspeh evropeizacije v Turčiji pripisujeta načinu uporabe EU s strani domačih akterjev in pridobivanju politične moči, ki jo akterji pridobijo z uporabo EU.

Razumevanje Evrope in evropeizacije ter borba za članstvo v EU predstavlja sredstvo razširitve področja delovanja v domači politiki proti domačim nasprotnikom (poenostavljeno povedano, kemalisti uporabljajo Evropo/EU proti islamskim akterjem in nasprotno, op. a.) (Öniş 2010, 361). Zavzemanje za evropeizacijo, predvsem s strani islamistov, je torej lahko razumljeno kot pragmatična poteza uporabe EU za doseganje ciljev, saj stranke razumejo EU in evropeizacijo kot strukturo priložnosti (*opportunity structure*), ki nekaterim akterjem ponuja dodatne možnosti za izvajanje vpliva pri doseganju svojih ciljev in izvajanju domačih sprememb, druge pa pri tem onemogoča.²⁸¹ Akterji jo skladno s tem tudi uporabljajo oziroma se gibljejo od evroskepticizma do evronavdušenosti zato, da bi zadovoljili notranjepolitične interese, bodisi spremembo ali ohranitev statusa quo oziroma za pridobitev večje legitimnosti političnega obstoja. Za stranko AKP naj bi torej podpora evropeizaciji temeljila na boju za ohranitev obstoja na političnem prizorišču (Akdoğan 2009). Zato ima Evropa in evropeizacija v zadnjem obdobju (predvsem po drugi zmagi AKP leta 2007) v Turčiji manj vpliva in manjšo moč pogojevanja, saj si je AKP utrdila položaj, hkrati pa EU daje dvoumne signale o položaju Turčije v EU. Prisotna je torej evropeizacija *à la carte*, kjer si turške elite zbirajo tiste politike, ki zadovoljujejo njihove volivce ali utrjujejo njihovo politično moč (Börzel in Soyaltın 2012, 16).

Za razumevanje vpliva procesa evropeizacije v Turčiji moramo zato hkrati upoštevati stopnjo, do katere lahko EU deluje kot spodbujevalec sprememb, ter na drugi strani upoštevati turško pripravljenost in zmožnost za reformiranje, ki pa je odvisna od zgodovinskih državno-družbenih odnosov in odnosov z Evropo (Gürsoy in Müftüler-Baç 2008). Gre torej za upoštevanje longitudinalnih odnosov med akterji in strukturo oziroma strukturnih pogojev in

²⁸¹ Razumevanje EU kot sredstva izražajo naslednje izjave. Članstvo v EU si želimo, ker EU za nas pomeni doseganje sodobnih političnih in administrativnih standardov. Ko naša država doseže te standarde, pa članstvo v EU ni niti tako nujna zadeva (Erdoğan 2002), kar nakazuje na močan element uporabe EU zgolj kot sredstva za doseganje notranjepolitičnih ciljev, ki jim veliko legitimiteto in spoštovanje daje EU, kot model za posnemanje (to je tudi dober primer vpliva normativne moči EU). To je razvidno tudi iz naslednje Erdoğanove izjave, ki omenja prav to: »Članstvo v EU je največji projekt republike. Članstvo Turčije v EU ni cilj, temveč sredstvo za doseganje sodobnega nivoja civilizacije, ki si ga naše ljudstvo zasluži« (Erdoğan 2004b).

omejitev ter interakcij med akterji. V določeni časovni točki – zaradi družbenopolitičnih sprememb – se namreč delovanje akterjev in njihovo razumevanje Evrope spremeni. Za islamske akterje lokalni kontekst ali strukture pomenijo predvsem velike omejitve, zunanji kontekst ali strukture pa so (vsaj do neke mere) interpretirali kot možnost delovanja za doseganje svojih ciljev. Hkrati pa so akterji podvrženi kognitivnim, normativnim in diskurzivnim percepcijam Evrope, ki so se spreminjale od začetnega zavračanja do sprejemanja in naposled ponovne skeptičnosti. Sprememba poimenovanja kriterijev v *Ankara kriterije* potrjuje, da se AKP (in Erdoğan) zavzema za reforme, kljub možnosti, da ne bi bili sprejeti v EU. To pa zato, ker si z reformiranim stanjem zagotavlja prisotnost na političnem prizorišču, ki je bilo v dosedanjem kontekstu omejevano ali onemogočeno.

AKP bi zmago in široko podporo, ki si jo je pridobila v letih 2002–2007, lahko izkoristila za nadaljnje reformiranje in približevanje EU, toda tudi znotraj AKP se je zaradi čedalje večje moči, ki jo je pridobila, zmanjšal pomen EU kot pobudnika sprememb. AKP je naredila korak nazaj pri predlogih za celovite spremembe ustave in se osredotočila na temeljne religijske pravice, kot je, recimo, dovoljevanje študija na univerzi pokritim ženskam, Erdoğan pa je v poskuse reforme ustave vključil tudi željo po predsedniškem sistemu, kar je ustavilo proces ustavnih reform. To je povzročilo odtujitev tistih liberalnih tokov, ki so do sedaj podpirali AKP in njeno reformistično pozicijo, ter povzročilo ponovno polarizacijo turške družbe, ki je dosegla svoj vrhunec leta 2008 v tožbi²⁸² proti AKP na osnovi kršenja sekularnega ustavnega reda (Öniş 2010, 366–367). Počasnejša evropeizacija po mnenju Önişa (2010, 371–373) ne bo pomenila popolne opustitve projekta evropeizacije, temveč bo evropeizacija igrala manjšo vlogo, posledica česar bo oslABLJENA demokratizacija, predvsem na občutljivejših področjih, kot je med drugimi globoko zakoreninjen problem neenakosti spolov. Verni in konservativni muslimani, pa tudi demokratični in reformistični muslimani namreč ne predstavljajo več družbene periferije, temveč so situirani v samem političnem in družbenem centru, kjer se z dosedanjo politično in družbeno elito borijo za ohranitev pridobljenega položaja. Naraščanje evroskepticizma pri AKP je tako odvisno od notranjih političnih bojev za moč, saj se je v Turčiji spremenila hegemonška pozicija: muslimanski demokrati prevzemajo hegemonško pozicijo od sekularistično/kemalističnega establišmenta. Öniş meni, da je močnejša pozicija AKP v Turčiji tako povzročila zmanjšanje pomena procesa vstopa v EU, ki je do sedaj predstavljala sredstvo moči in pritiska proti dosedanjim omejitvam za politični islam (Öniş 2010, 369–373). Vzrok povečanega evroskepticizma v AKP in tudi širše islamske populacije je bila tudi odločitev ESČP proti nošnji rute. Kako ta

²⁸² Tožba se ni zaključila z zaprtjem stranke, je pa AKP dobila denarno kazen. To je bilo še eno iz vrst opozoril stranki AKP, naj ne poskuša izpodbijati sekularne narave države.

dinamika odnosov med EU in Turčijo vpliva na okvirjanje politik enakosti spolov, pa bom obravnavala v drugem delu.

2 Drugi del: Okvirjanje enakosti spolov in intimnega državljanstva – Vrh evropsko-turških odnosov

Po letu 1999 je zaradi vpliva mednarodnih sprememb na področju enakosti spolov, vpliva evropeizacije in zaradi aktivnega delovanja civilne družbe v Turčiji najprej opaziti spremembo okvirjanja in razumevanja koncepta enakosti spolov od »problema žensk« (*kadın sorunları*) k uporabi vključujočega in nevtralnjšega koncepta spol (*cinsiyet*), ter enakost med spoloma (*cinsiyetler arası eşitlik*) oziroma enakost med družbenima spoloma (*toplumsal cinsiyet eşitliği*). V tem obdobju je mogoče zaznati tudi premik od mednarodnih referenc in splošnejših evropskih referenc (evropske države, ES) k specifičnim EU referencam. EU je postala novo in vplivnejše normativno legitimizacijsko sredstvo za spremembe politik, tako pri državnih kot tudi civilnih akterjih. V obdobju po letu 1999 se nadaljuje zakonsko reformiranje na področju enakosti spolov. Spremeni se stopnja institucionalizacije javnih politik enakosti spolov, poveča se sodelovanje med državo in civilno družbo, kar je razvidno v sodelovanju le-teh v raznih komisijah (cf. Devlet Planlama Teşkilatı 2000). Turčija je dopolnila tudi mednarodne dogovore in tako leta 1999 podpisala Protokol h Konvenciji CEDAW, ki je odpravil zadržke iz leta 1986. Acarjeva (2000, 207) meni, da so te spremembe rezultat predvsem dolgega boja feminističnih skupin.

Večji vpliv evropeizacije se kaže tudi v pristopu Turčije k mnogim evropskim konvencijam, ki se jih je prej izogibala ali pa podpisovala z zadržki. Tako je leta 2003 Turčija ratificirala Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah in Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, čeprav so v slednjem ostali nekateri zadržki, ki se tičejo ženskih in manjšinskih ekonomskih in socialnih pravic. Primer je zadržek Turčije do zagotavljanja mednarodnih rzsodb (*adjudication*) za zagotavljanje ženskih pravic (Müftüler-Baç 2005, 26). Sprejem turške kandidature za članstvo v EU je pospešilo tudi civilno družbene aktivnosti in opogumilo ženske NVO, da so še bolj pritisnile na politike, sodelovale v oblikovanju politik in tako zahtevale radikalnejše spremembe (European Stability Initiative 2007, 8).

Politiki so sicer sprejeli mnogo reform, potrebnih z vidika pristopa EU. Nekatere raziskave (European Stability Initiative 2007, 8; Schimmelfenning in dr. 2003, 509; Yavuz 2006; Müftüler-Baç 2005) tako opozarjajo, da so bile sprejete reforme v času po letu 1999 dokaz velikega premika v turški politiki. To lahko rečemo še posebej za reforme politik na področju enakosti spolov, kjer nekateri govorijo o paradigmatični ali revolucionarni

spremembi glede dosedanjih pravil, ki dominirajo v diskurzih o spolu (Kardam 2005, 119; European Stability Initiative 2007). Spremembe na področju enakosti spolov zato nekateri definirajo kot postpatriarhalne (Therborn v European Stability Initiative 2007, 1). Najpomembnejši reformi sta popolni reformi civilnega in kazenskega zakonika leta 2001 in 2004, ki predstavljata glavno merilo sprememb v turški demokraciji na splošno in ne samo na področju politik enakosti spolov. Poleg teh sprememb so pomembne tudi nekatere spremembe ustave leta 2004, ustanovitev družinskih sodišč (2003), Zakon o delu (2003), Komisija za enake možnosti moških in žensk (2009) in Zakon za zaščito družine in preprečevanje nasilja nad ženskami (2012). Dejstvo, da je bila večina teh sprememb, še posebej pa kazenski zakonik, sprejetih pod vlado konservativne AKP, predstavlja presenečenje mnogim opazovalcem in aktivistom. AKP je med drugim v tistem obdobju izrazila pripravljenost transparentnega sodelovanja z NVO v njihovem večdesetletnem boju s patriarhalno in diskriminatorno naravo kazenskega zakonika.²⁸³ Po mnenju Müftüler-Bağcıve (2005, 22, 24) je bil v moško dominirani turški kulturi, še zlasti na področju družinskih zadev, sprejem novega civilnega zakonika pravi preboj v smislu pravic žensk in enakosti spolov. Toda sprejem teh novih zakonikov nam nič ne pove o interakcijah med akterji in odnosih moči, to je o notranjih konfliktih, različnih razumevanjih konceptov in diskurzivnih bojih, ter načinu sprejemanja reform in prilagajanja akterjev. Namreč po mnenju nekaterih avtorjev je v Turčiji razumevanje individualnih pravic še vedno podrejeno kolektivnim identitetam. Le-te so tesno povezane z družbeno ureditvijo, ki ima prednost pred posameznikom in določa razumevanje individualnih ženskih pravic (Kardam 2005, 28; Haynes 2011, 172). Analizirala bom, kako se ta boj odraža pri oblikovanju omenjenih zakonikov in na ravni institucionalnih ureditev.

2.1 Institucionalne spremembe

Institucija KSSGM ni imela organizacijskega zakona, ki bi določal položaj institucije in vodstva vse do leta 2004. Od nastanka leta 1990 je KSSGM delovala v okviru več ministrstev, kar pomeni, da so bili za to telo odgovorni različni ministri.²⁸⁴ Z organizacijskim zakonom leta 2004 pa je telo dobilo samostojno pravno podlago. Organizacijski zakon KSSGM (*Kadının Statüsü Genel Mudurluğu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* 2004) je bil sprejet v paketu administrativnih reform v okviru pogajanj za vstop v EU, predvsem kot posledica

²⁸³ Toda kot poudarjajo v European Stability Initiative poročilu, to ne sme odvrniti pozornosti od dejstva, da sta prepad v enakosti spolov in spolna diskriminacija v Turčiji še vedno zelo razširjena (European Stability Initiative 2007, 2), kar ponovno opozarja na problem slabe implementacije sprejetih reform in spremembe razumevanja odnosov med spoloma v družbi.

²⁸⁴ KSSGM je predstavljal/-a občasno instituciji lasten/-a minister/-ica za ženske zadeve in družino; ali pa minister/-ica za delo in socialne politike, dokler leta 2004 ni bil/-a predviden/-a poseben/-na minister/-ica.

načrta NPAA.²⁸⁵ Sprejetje organizacijskega zakona KSSGM je bil torej del obvez Turčije, ki so določene v Sporazumu o pristopnem partnerstvu (*Partnership for the accession of Turkey* 2001). Od takrat naprej KSSGM spremeni ime v Generalni direktorat za ženski status (*Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü – KSGM*)²⁸⁶ in nova institucija obstaja kot ločeno ministrstvo, ki ga je predstavljal/-a državni/-a minister/-ica, odgovoren/-a za ženske zadeve in družino (*Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı*). Direktorat KSGM je od leta 2004 pa do leta 2011²⁸⁷ deloval kot samostojno ministrstvo, v strokovni javnosti naslovljen tudi kot Ministrstvo za ženske. Naloge KSGM so bile koordinacija vladnih javnih politik na področju enakosti spolov, vzpostavljanje dialoga in komunikacije med ministrstvi in realizacija konkretnih aktivnosti oziroma oblikovanje politik in strategij zagovorništva ter poročanje v skladu z mednarodnimi obvezami. Ministrstvo se je ukvarjalo s spodbujanjem ženskih človekovih pravic, bojem proti nasilju nad ženskami in spodbujanjem ženske politične participacije; prav tako pa je izvajalo raziskave in implementacijo programov proti diskriminaciji žensk, za ozaveščanje žensk o njihovih pravicah in možnostih, s preventivo nasilja in nadlegovanja žensk in preprečevanjem zlorabe žensk. KSGM je ustanovil informacijske sisteme, arhive, knjižnice in dokumentacijske centre, zbiral statistiko po spolu, organiziral kampanje za družbeno ozaveščanje ter organiziral nacionalne in mednarodne sestanke in srečanja, povezana z vprašanji spola in enakosti spolov. KSGM intenzivno sodeluje tudi z drugimi agencijami, univerzami, lokalnimi oblastmi in NVO. Leta 2006 se je prvič sestal tudi posvetovalni svet²⁸⁸ KSGM, ki naj bi dajal javnopolitične nasvete ministru, predvsem na področju učinkovite implementacije reform na področju zaposlovanja, izobraževanja in preprečevanja nasilja nad ženskami ter povečanja sodelovanja žensk v politiki in odločevalskih procesih. Na srečanjih (vsake tri mesece) je bil poudarek tudi na zmanjšanju nasilnih vsebin v medijih, na ukrepih za zmanjšanje umrljivosti mater in dojenčkov, ter na problematiki starševskega dopusta in zaposlovanja žensk. Kot prioriteta je bilo zastavljeno spodbujanje zaposlovalcev k zaposlovanju žensk, organizacija izobraževanj o spolu na delovnem mestu, spodbujanje ženskega podjetništva, omogočanje bančnih posojil ženskam, socialne storitve (vrtci, skrb za starejše, dnevno varstvo) in pozitivna diskriminacija žensk v primerih enako kvalificiranih prijav za službo. KSGM je zadolžen tudi za spremljanje (*monitoring*) in koordinacijo harmonizacije s pravnim redom EU (Acar in dr. 2007, 14–15).

²⁸⁵ Cf. KSSGM, dostopno prek: <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/html/96/Tarihce>, 5. 6. 2012.

²⁸⁶ Od tu naprej KSGM.

²⁸⁷ Leta 2011 pa je bila samostojna institucija KSGM ukinjena in preoblikovana kot urad znotraj Ministrstva za družino in socialne politike.

²⁸⁸ Svet sestavljajo predstavniki vladnega in nevladnega sektorja, tudi ženske NVO.

KSGM od leta 2007 razvija prve nacionalne akcijske načrte: Nacionalni načrt za preprečevanje nasilja nad ženskami v družini (*Kadına Yönelik Aile içi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007–2010* 2007) in leta 2008 Nacionalni načrt za enakost spolov v družbi (*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008–2013* 2008). Načrti se osredotočajo na zdravje žensk, zaposlovanje in izobraževanje, nasilje nad ženskami, pravne in politične spremembe, povišanje ozaveščenja o enakosti spolov ter na integracijo načela enakosti med spoloma (*mainstreaming*) v javnem sektorju v skladu z globalnimi, predvsem pa z evropskimi spremembami in zahtevami. Prvi načrt se nanaša na žensko, kot žrtev nasilja v družini, kar je v politiki enakosti spolov prelom v okvirjanju, saj vključuje aspekte spola in poudarja na problem nasilja *nad ženskami v družini* eksplicitno. Načrt se med drugim osredotoča na družbeno ozaveščenje o enakosti spolov in spremembo družbene mentalitete, ciljna skupina pa so tako ženske kot tudi nasilneži, za katere sta predvidena rehabilitacija in izobraževanje. Za ženske je predvideno izboljšanje njihovega ekonomskega položaja ter javne storitve za zaščito žensk in otrok žrtev nasilja. Drugi načrt pa se eksplicitno nanaša na enakost spolov na družbeni ravni ter na ozaveščenje družbe o enakosti spolov in izboljšanje položaja žensk, predvsem na področjih izobraževanja in zaposlovanja. V načrtih je prisotna obravnava specifičnih problemov žensk in zatorej predstavlja razumevanje enakosti kot razliko in kot transformacijo. KSGM se je ukvarjal z vsemi aspekti enakosti spolov in težav žensk in v tem obdobju predstavlja močno institucijo. Okrepitev KSGM v tem obdobju je tudi brez precedensa v turški zgodovini. Pomembno je predvsem obravnavanje institucije KSGM, kot samostojne institucije, kar se je uresničilo z organizacijskim zakonom, kar je bila neposredna posledica obvez v okviru EU. Poleg institucionalne pa so bile pomembne tudi brezprecedenčne zakonske spremembe.

2.2 Zakonske spremembe

Prodor v razumevanju enakosti spolov predstavljajo amandmaji ustave v letih 2001²⁸⁹ in 2004.²⁹⁰ 1. odstavek 41. člena ustave, ki ureja Zaščito družine in pravice otrok, je bil spremenjen tako, da se je dodala enakost med zakoncema: »Družina je temelj turške družbe in temelji na enakosti med zakoncema«. Po novem je v ustavi določeno, da imajo moški in ženske enake pravice, in da je država dolžna sprejeti ukrepe, da zagotovi enakost med moškim in žensko (člen 10). To je tudi prvič, da je država neposredno zadolžena za zagotavljanje enakosti spolov. Sicer pa je tu ostala ena pomanjkljivost, in sicer ni bila sprejeta pozitivna diskriminacija žensk, čeprav so ženske NVO in opozicijske stranke to izrecno

²⁸⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun* 2001.

²⁹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun* 2004.

zahtevele (Acar in dr. 2007, 41). V ustavi je torej prisotno obravnavanje enakosti kot istosti, ne pa kot razlike, ki bi ženskam omogočale drugačno obravnavo zaradi slabše štartne pozicije. Najpomembnejša pa je bila sprememba civilnega zakonika iz leta 1926.

2.2.1 Proces spremembe civilnega zakonika

Komisija za reformo civilnega zakonika je začela z delovanjem že leta 1998, ko je predstavila Predlog novega civilnega zakonika (*Türk Medeni Kanunu Tasarısı*). Od leta 1999 naprej pa je pozornost za reformo civilnega zakonika naraščala, saj je Evropska komisija spremembe aktivno spremljala. Novi turški civilni zakonik (*Türk Medenî Kanunu* 2001) je bil sprejet novembra 2001. Leta 2001 se je v okviru lobiranja civilne družbe za spremembo civilnega zakonika 126 ženskih NVO združilo v kampanjo za reforme zakonika, 101 NVO pa je podpisalo peticijo parlamentu. Aktivno pa je sodelovala tudi institucija KSGM, ki je delovala kot vlada v senci.

V Poročilu pravosodne komisije (*Adalet Komisyonu Raporu* 2001) in Splošni obrazložitvi civilnega zakonika in členov zakonika (*Türk Medeni Kanun Genel gerekçesi* 2001) je podana referenca na švicarski, nemški, francoski in italijanski civilni zakonik ter povzetki iz Bozkurtove obrazložitve predloga civilnega zakonika iz leta 1926. Poročilo komisije je predvidevalo veliko sprememb na področju družine in odnosa med moškim in žensko. Toda med parlamentarnimi razpravami so se pojavili mnogi različni pogledi in poskusi blokiranja sprememb, predvsem tistih, ki se tičejo družinskih zadev in enakosti spolov. Pomembna sprememba je bila enaka delitev premoženja ob ločitvi, s katero je bilo v novem zakoniku zagotovljeno, da ima ženska enako pravico do (polovice) v času zakonske zveze pridobljenega premoženja, s čimer je bilo ovrednoteno žensko delo doma (Acar in dr. 2007, Müftüler-Baç 2005, 22, 24). To je bila tudi glavna sporna točka v času pogajanj in sprejemanja zakonika v razpravah v parlamentu (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 2001b), saj je takšna ureditev naletela na odpor konservativnih političnih akterjev.

Reformam so nasprotovali nekateri religijski konservativci in nacionalisti, predvsem konservativna religijska stranka SP²⁹¹ in nacionalistična MHP. Konservativna SP je zavračala vključitev člena o enakosti moža in žene v zakonik in člena o enaki delitvi premoženja, ter zahtevala, da mož ostane glava družine, saj bi bile spremembe teh področij po njihovem mnenju proti turškim tradicijam, saj bi uničile institucijo družine in olajševale ločitve. Iz stranke SP so nasprotovali tudi uporabi Bozkurtove obrazložitve iz leta 1926, ker za

²⁹¹ Stranka FP (nastala po zaprtju RP leta 1998) je bila kmalu po izvolitvi v parlament leta 1999 zaprta zaradi pokrite Merve Kavakçı, ki je bila izvoljena v parlament kot predstavnica FP. Ostali člani stranke, ki so v parlamentu ostali kot neodvisni člani, so oblikovali dve novi stranki: SP nastane leta 1999, AKP pa leta 2001. Stranki nadaljujeta z delom v parlamentu do novih volitev leta 2002.

»srednjeveško« stanje turških zakonov krivi religijo, religijske organizacije in zaostalost, ter je religiji odkrito sovražno nastrojena obrazložitev. Zato menijo, da leta 2001 religija ne bi več smela biti obravnavana kot problem, saj turški zakoni že 75 let ne temeljijo več na religiji. Obrazložitev iz leta 1926 po njihovem mnenju stremi k neumestnemu civiliziranju in pozahodnjenju turške kulture. Referiranje na švicarski zakonik je tudi neumestno, saj le-ta nima s turško preteklostjo, družbo, kulturo, tradicijo, vero in navadami nobene zveze. Zato po njihovem mnenju novi civilni zakonik prinaša s seboj same težave. Govorec opozarja na dvojna merila pri obravnavi diskriminacije in se sprašuje, zakaj so v podporo novemu civilnemu zakoniku civilna družba in ženske organizacije zbirale podpise, medtem ko nihče ni odreagiralo ob prepovedi delovanja in zaprtju stranke FP. Govorec omenja krivice, storjene proti muslimanom ob državnem udaru leta 1980, še posebej krivice, storjene pokritim muslimankam, ki ne morejo v šolo, ter krivično obravnavo učencev verskih srednjih šol (İmam Hatip), ki so diskriminirani pri nadaljnjem študiju. Med drugim meni, da turški narod novega zakonika ne potrebuje, saj se ukvarja z ekonomsko krizo; k izboljšanju stanja turške ekonomije pa zakonik na noben način ne prispeva (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 53–62). Govorec enakost spolov okvirja kot drugorazredno temo, preusmerja pozornost in se zateka k ekonomskemu diskurzu. Med drugim izjavi naslednje: »V državi s 35.000 ločitvami letno novi zakonik le uvaja lažje ločitve, namesto da bi se ukvarjal s stabilnostjo družinske skupnosti, še posebej v okviru ekonomskih preventivnih ukrepov« (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 59). Delitev premoženja je zato neprimerna, saj bi se morala država ukvarjati z izboljševanjem ekonomskih pogojev družin in ne s premoženjem zakoncev. Glede uvedbe pravne enakosti med možem in ženo meni, da princip enakosti v zakonu ženi prinaša »nove obveznosti in bremena, ki si jih ne zasluži«, zato mora v zakonu, tako kot v vsaki organizaciji, obstajati »glavni vodja«, drugače v družini nastanejo »nepravilnosti«. Meni, da je »mož vodja skupnosti«, zato so »izbira domovanja ter žena in otroci pod oskrbo moža. Žena pa skrbi za dom.« Meni, da predlagani zakonik ruši enotnost družine, posledica takšnega zakonika pa bo, da se bodo vsi spori reševali na sodišču. Takšna ureditev »družine ne krepi, temveč jo oslabi in omaje enotnost, kar najbolj prizadene otroke« (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 61).

Nacionalistična MHP (v koaliciji med 1999–2002 z ANAP in DYP),²⁹² katere člani so sodelovali v komisiji za sestavo novega zakonika, je zakonik kot stranka podpirala in referirala na sodobnost (*çağdas*), Evropo, evropske države in njihovo zakonodajo ter CEDAW konvencijo (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 30–38). Toda nekateri člani so nasprotovali enaki delitvi premoženja. Tako se na primer Orhan Bıçakçıoğlu (TBMM Tutanak Dergisi

²⁹² Stranke ANAP, DYP in DSP podpirajo novi civilni zakonik.

2001a, 80–81) sprašuje, kako to, da se je v predlogu pojavila delitev skupno pridobljenega premoženja (*edinilmiş mallara katılma rejimi*), kljub temu, da so se vsi člani komisije strinjali, da ureditev premoženja ostane enaka kot v starem civilnem zakoniku, to je delitev obstoječega premoženja glede na formalnega lastnika le-tega (*paylaşmalı mal ayrılığı rejimi*), ki je za turško družbo in narod najprimernejša ureditev. Nekateri člani MHP tudi v medijih nasprotujejo enaki delitvi imetja in spremembi člena, ki določa, da je mož glava družine, saj naj bi to napeljevalo k »nemoralnim in zunajzakonskim odnosom, kot na zahodu« in »uničenju družine kot institucije, saj bi ženske imele s tem možnost pridobivanja bogastva na račun več sklenjenih zakonov«. Nekateri člani so trdili, da se pravni sistem ne sme vmešavati v družino oziroma, da mora le-ta ostati v domeni kulture, tradicije in religije (Radikal 1999; cf. Kardam 2006, 15).

Novonastala stranka AKP je sicer podpirala spremembe civilnega zakonika in ukinitve diskriminatornih členov starega zakonika, čeprav z zadržki in nasprotovanji (European Stability Initiative 2007, 12–13). Ramazan Toprak (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 26–30) načeloma soglaša s spremembami, ki bi turškemu narodu prinesle potrebno sodobno zakonodajo. Nasprotovali pa so referencam na obrazložitev zakona iz leta 1926, ki po njihovem mnenju žali turško religijo in zgodovino. Prav tako se jim ni zdelo primerno se še vedno sklicevati na švicarsko zakonodajo, kajti to turški narod ponižuje. Pripombe AKP (pa tudi SP) so zadevale tudi uporabljen jezik, ki je v imenu poenostavljenja očiščen do mere popačenja.²⁹³ Član AKP Mehmet Ali Şahin (TBMM Tutanak Dergisi 2001a, 22–26) pri spremembi civilnega zakonika navaja pomen izpolnjevanja CEDAW konvencije. Izraža pa dvome o tem, kakšne vplive bodo imele nekatere spremembe na turško družino. Neprimerna se jim zdi sprememba določanja naslova bivanja (v starem civilnem zakoniku je bil naslov bivanja žene podvržen naslovu bivanja moža, sedaj pa ima lahko žena tudi drug naslov, neodvisen od moževega). Tudi AKP je nasprotovala enaki delitvi premoženja ob ločitvi.

Konservativni akterji so tako zahtevali spremembe glede delitve premoženja in na koncu uspeli doseči kompromis, ki predvideva delitev skupnega premoženja samo za zakonce, ki se bodo poročili po letu 2002 (ko je zakonik stopil v veljavo), razen v primeru, da se zakonca dogovorita drugače oziroma v primeru, ko se eden od zakoncev pritoži. Za zakonce, poročene pred letom 2002, velja delitev premoženja samo za premoženje, pridobljeno po letu 2002. Za obdobje pred letom 2002 imajo zakonci na voljo možnost podpisa sporazuma, s katerim se (ne)strinjajo glede obravnave po novem zakoniku in sprejemajo ali zavrnejo novi premoženjski režim (cf. Moroğlu, brez letnice).

²⁹³ Civilni zakonik iz leta 1926 je napisan v stari turščini, pod večjim vplivom arabščine in perzijsčine, medtem ko je nov zakonik zapisan v moderni turščini, v kateri je veliko tujk poturčenih.

Glede tega specifičnega vprašanja (premoženje) sta tako SP kot tudi AKP izražali podobno okvirjanje pod vplivom predvsem patriarhalno ekonomskega diskurza, ki postavlja v ospredje ekonomsko nadvlado moškega/moža. Namreč ob upoštevanju, da veliko žensk/žena ni formalno zaposlenih in dela v neplačanih družinskih poslih ali pa gospodinji doma, predstavlja delitev premoženja grožnjo za moške, ki imajo nadzor nad financami družine in posledično tudi nad financami ženske. Sicer v interpretacijah islamskih akterjev strank SP in AKP nikjer ni referenc na islam ali religijo, temveč na obstoječi turški sistem, ki je primeren za turško družbo, s čimer branijo status quo ekonomske nadvlade moških nad žensko. V tem obstoječem sistemu sta neformalno delo in prispevek ženske k skrbi družine samoumevna, saj se skladata z njeno družinsko vlogo.²⁹⁴ Stranka SP, ki nasprotuje uvedbi enakosti spolov oziroma nasprotuje novemu civilnemu zakoniku v celoti, izraža okvirjanje antienakosti. AKP sicer sprejema spremembe v smeri večje enakosti, vendar ima zadržke. AKP se med drugim ne obrača na Evropo ali evropske države. Nasprotno, reference na švicarski zakonik se jim zdijo neprimerne.

Pri debatah o novem civilnem zakoniku se razpravlja tudi o družini. Prevladuje sicer klasično razumevanje družine kot skupnosti med poročenima heteroseksualnima partnerjema. O drugačnih oblikah družine, kot je urejanje odnosov v zunajzakonski skupnosti ali istospolnih skupnostih, pa ni debate. Znotraj stranke SP, ki je zelo versko konservativna, pa obstajajo mnenja, ki dajejo možnost drugačnim oblikam družine. Primer je mnenje Fethullaha Erbaşa, ki je podal predlog za amandma k 282. členu novega civilnega zakonika, ki definira, kako se določa ugotavljanje otrokove matere oziroma očeta.²⁹⁵ V razpravi (TBMM Tutanak Dergisi 2001b, 352) Erbaş opozarja, da je v 21. stoletju z razvito medicinsko tehnologijo reprodukcije možno, da materi, ki ima težave ali noče roditi,²⁹⁶ otroka rodi nadomestna mati. Predlagal je amandma, ki bi določal, da se starševstvo določi s sporazumom. Ta predlog okvirja reprodukcijo, kot pravico do otroka in pravico postati starš, in je glede na konservativno razumevanje družine, ki prevladuje v parlamentarnih debatah in družbi, bolj transformativen glede razumevanja politik intimnega državljanstva, saj starševstvo ureja na podlagi dogovora in omogoča nadomestno materinstvo. Toda tudi v primeru nadomestnega materinstva je vodilo takšnega transformativnega okvirjanja konservativni diskurz, ki poudarja vlogo ženske kot matere, ki predstavlja izpolnitev ženske vloge ter pomen, ki ga

²⁹⁴ Implicitno bi lahko sklepali, da se to sklada s konservativno interpretacijo v islamu, da ženska skrbi za dom, moški pa za služenje denarja.

²⁹⁵ Mati je definirana z rojstvom in oče s poroko, priznanjem ali odločitvijo sodišča. Starševstvo je določeno tudi s posvojitvijo.

²⁹⁶ Pomenljivo je tudi upoštevanje dejstva, da ženska morebiti noče roditi, sicer pa je vloga matere še vedno pomembna, zato se ji ponuja druga možnost, to je nadomestno materinstvo s spolnimi celicami bioloških staršev.

imata družina in starševstvo v turški družbi. Postati starš je zelo cenjeno, še posebej pa je pomembna vloga matere, za katero materinstvo predstavlja vir dostojanstva in (samo)spoštovanja, zato je lažje upravičiti takšne, za konservativno družbo dokaj »liberalne« postopke, kot je nadomestno materinstvo. Za doseg tega cilja je dovoljeno tudi posluževanje alternativnih rešitev, ki jih ponuja znanost. Ker pa je v Turčiji pri medicinsko asistirani reprodukciji možna samo uporaba spolnih celic (jajčec in sperme) bodočih bioloških staršev in uporaba darovanih spolnih celic ni možna, to pomeni, da je pri nadomestnem materinstvu možna samo inseminacija s spolnimi celicami bioloških staršev. Poleg tega si z asistirano reprodukcijo lahko pomagajo samo heteroseksualni in poročeni pari, kot je določeno v Regulativnih predpisih za umetno oploditev in centre za umetno oploditev (*Üremeye Yardımçı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımçı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik* 2001). Pravica do otroka je torej omejena na poročene ženske. Pari se zaradi te omejitve sicer obračajo na banke sperm in jajčec v tujini, večinoma na Cipru. Leta 2010 pa je bila tudi ta možnost za ženske omejena, in sicer s prepovedjo uporabe bank s spolnimi celicami v tujini za samske ženske, kar po mnenju NVO krši pravice samskih žensk in istospolno usmerjenih (The World 2010). Pri prepovedi donacije spolnih celic je imel ključno vlogo argument, da mora potomec imeti pravico do poznavanja identitete očeta, zato da se preprečijo morebitni incidenti intimnega odnosa med brati in sestrami, ki so biološko v sorodu, vendar o medsebojnem sorodstvu nimajo informacij (Acar in Altunok 2012, 4, 9).²⁹⁷

Videti je torej, da so pojmovanja o odnosih med moškim in žensko pri mnogih akterjih še vedno podvržena neenaki obravnavi ženske v zasebni sferi.²⁹⁸ Med religijskimi akterji ni stranke ali akterja, ki bi spremembe sprejel brez ugovora in nasprotovanj. Razumevanje ženske je še vedno omejeno na zasebno sfero v vlogi družine, zato je okvirjanje konservativno. Nikjer sicer ni prisotnih odkritih referenc na religijo, temveč bolj na turško družbo, tradicije in običaje, zato je okvirjanje pod vplivom tradicionalnega in nacionalističnega diskurza. Kljub vplivu teh diskurzov pa novi civilni zakonik vsebuje ogromno pozitivnih sprememb.

²⁹⁷ Tudi v skladu s TCK (člen 231) je prikrievanje očetove identitete kaznivo dejanje. Sicer pa je argument o morebitnem spolnem združenju sorodnikov, ki o tem nimajo informacij, dvoličen, saj je s prakso verskih porok, brez civilne poroke, neproblematizirana še obstoječa praksa porok med sorodniki.

²⁹⁸ Po podatkih iz leta 2007 dobra polovica (55,6 %) vprašanih meni, da je enakost žensk z moškimi nujna sestavina demokracije (World Value Survey Databank 2007), kar kaže na to, da tudi v družbi enakost žensk in moških ni pomembna prioriteta.

2.2.1.1 Novi civilni zakonik

Novembra 2001 je bil po dolgih pogajanjih le sprejet novi civilni zakonik,²⁹⁹ ki predvideva naslednje pomembne spremembe: novi zakonik ukine zakonsko pojmovanje moškega kot glave družine in uzakoni enakost moža in žene v zakonu in družini, kjer imata enake pravice in odgovornosti. Izenačena sta glede določanja kraja bivanja, glede finančne skrbi za družino in oba enakovredno predstavljata zakonsko skupnost v javno-upravnih zadevah. Enake pravice imata tudi glede skrbstva nad otroki. O vseh teh zadevah je prej odločal izključno moški. Tudi prijava za sklenitev zakonske zveze je sedaj lahko vložena v kraju bivanja moškega ali ženske, medtem ko je bila prej možna samo v kraju bivanja moškega. Dodani so razlogi za ločitev, ki dajejo prednost ženskam, saj omogočajo ločitev v primeru poniževalnega obnašanja, grožnjam življenju, zmerjanja in resnih groženj ali napadov, kar je še zlasti pomembno glede na statistiko nasilja nad ženskami.³⁰⁰ Zakonik izenači starost moškega in ženske za poroko na 17 let oziroma 16 let s sodnikovim dovoljenjem (v starem zakoniku je starostna omejitev 17 let za moškega in 15 let za žensko oziroma z dovoljenjem sodnika za moške 15 let, za ženske pa 14 let). Zakonik zagotavlja tudi enake pravice do dedovanja nezakonskim otrokom, saj v starem zakoniku te pravice niso imeli. Po novem zakoniku sta v primeru ločitve tako moški kot tudi ženska dolžna plačevati preživnino in ne samo moški, preživnino pa lahko ženska zahteva, tam kjer živi, in ne samo, kjer živi mož, kot je bilo uzakonjeno v starem zakoniku. Mati lahko zahteva preživnino v imenu otroka tudi zunaj zakonske skupnosti.

Preživnine se sicer ukinejo, če se tisti, ki jo prejema, ponovno poroči, če prejemnik preživnine več ne potrebuje ali če živi v zunajzakonski skupnosti s kom drugim. Kljub temu, da zunajzakonske skupnosti niso zakonsko priznane ali urejene, pa v tem primeru zakon upošteva zunajzakonske skupnosti. Preživnina se ukine, če prejemnik živi nedostojno življenje. Preživnina je torej okvirjana kot moralno vprašanje obnašanja in načina življenja tistega, ki preživnino prejema. Pomembne novosti se tičejo tudi posvojitve otrok. Zakonik sicer predvideva, da lahko otroka posvojijo samo pari, ki so poročeni. Toda zakonik omogoča tudi posvojitve poročenim osebam, starim nad 30 let v primeru, ko le-te živijo ločeno, pod pogojem, da zakonec dokaže, da skupna posvojitve ni mogoča, bodisi zaradi ločenega ali oddaljenega življenja, ali če zakonec ne ve, kje se drugi zakonec nahaja (člen 307). Pogoj poroke (kljub ločenemu in oddaljenemu življenju) ima pri posvojitvi torej prednost pred dejanskim skupnim življenjem partnerjev, ki živita v zunajzakonski skupnosti. Paradoksalno je torej dejstvo, da lahko oseba otroka posvoji tudi samostojno, toda le pod pogojem, da je

²⁹⁹ *Türk Medenî Kanunu* (Turški civilni zakonik) 2001.

³⁰⁰ O tem podrobneje v nadaljevanju.

poročena. V zakoniku je torej jasno razvidno privilegiranje poroke (ne glede na dejansko stanje skupnega ali ločenega življenja zakoncev) in družine ter neproblematiziranje zunajzakonskih skupnosti. Zunajzakonske skupnosti niso družbeno sprejemljive oziroma politično obravnavane, zato je okvirjanje v zakoniku usmerjeno samo k formalni skupnosti zakona. Civilni zakonik ima torej pomanjkljivosti, ki odražajo obstoj patriarhalnih in konservativno-religijskih diskurzov.

2.2.1.2 Pomanjkljivosti novega civilnega zakonika

Pomanjkljivo je obravnavanje obstoječih (*de facto*) zunajzakonskih skupnosti, ki niso pravno priznane ali zakonsko urejene in ostajajo neproblematizirano področje družinskih odnosov.³⁰¹ Nihče od partnerjev v zunajzakonski skupnosti nima pravice do preživljanja ali dediščine v primeru ločitve ali smrti. Tudi verske poroke (*imam nikahı*) so kaznive v primeru, če med zakoncema ni sklenjena tudi civilna poroka, ki mora biti sklenjena obvezno pred versko poroko. Toda v družbeni praksi so verske poroke še vedno prakticirane in družbeno tolerirane, tudi v primerih poligamije in brez civilne poroke. Pravzaprav je to edina oblika zunajzakonske skupnosti, ki je družbeno in politično predmet debate. Istospolne skupnosti in družine so odsoten problem, o katerem se v javnih politikah niti ne razpravlja (Acar in dr. 2007, 35).

Druga pomanjkljivost je primer urejanja ženskega priimka. V starem zakoniku je ženska avtomatično prejela priimek moža, ob ločitvi pa pridobila nazaj svoj dekliški priimek. V novem zakoniku (sprememba se je zgodila že leta 1997)³⁰² je ženski omogočena uporaba, poleg moškega priimka, tudi svojega priimka pred moževim, ob ločitvi pa lahko z dovoljenjem moža in ob pogoju, da dokaže, da s tem možu ne bo škodila, po odločitvi sodišča obdrži tudi možev priimek. Mož sicer lahko to odločitev kadar koli izpodbija. Takšna določila po mnenju Moroğlujeve (2005) predstavljajo nadaljevanje kršitev principa enakosti moža in žene, saj je žena v vsakem primeru primorana k zamenjavi priimka (bodisi obeh, bodisi samo moževega). Če pa želi obdržati možev priimek po ločitvi, je ženska podvržena pravnemu dokazovanju, da si ta priimek zasluži in da mož ne nasprotuje njegovi uporabi oziroma tudi

³⁰¹ To je sicer kontradiktorno, saj se religijski konservativci ne pritožujejo nad zunajzakonskimi zvezami, če so le te sklenjene z verskim obredom, tudi v primeru, da civilna zakonska zveza ni sklenjena. Kljub temu, da verske poroke zakonsko ne zagotavljajo nobenih pravic ženskam in otrokom, so tovrstne zveze politično neproblematizirane.

³⁰² Leta 1995 je profesorica Ayten Ünal Tekeli na ESČP naslovila prošnjo za uporabo dekliškega priimka po poroki, saj so sodišča v Turčiji zavrnila njeno vlogo. Leta 1997 je bil v turški zakonodaji sicer dodan amandma, ki je dovoljeval uporabo ženskega priimka, toda pred moškim. Še vedno je bilo torej obvezno uporabljati tudi moški priimek. ESČP je leta 2004 (ESČP 2004) odločilo, da Turčija izvaja diskriminacijo na osnovi spola in da je enotnost družine, na katero se je Turčija sklicevala, možna tudi brez vsiljevanja moškega priimka. Leta 2012 pa je ustavno sodišče izdalo mnenje, da odločitve ESČP za Turčijo niso zavezujoče (Lüle 2012).

možnosti moškega izpodbijanja. Prav tako takšna zakonodaja krši pravico moža do prevzema priimka soproge. NVO so zelo kritizirale predlog in predlagale, da bi se naslov člena 187 spremenil iz »ženski priimek« v »družinski priimek«, saj v obstoječi obliki daje poudarek na vlogo ženske pri prilagajanju družini, ne pa medsebojnemu odločanju zakoncev o skupnem priimku družine. Leta 2005 je AKP podala predlog o ukinitvi uzakonjene možnosti uporabe dveh priimkov in podala predlog o izbiri; ženske naj se odločijo med uporabo svojega priimka ali priimka moža (torej ne obeh). CHP pa je parlamentu podala predlog zakona, kjer bi bila tudi moškim omogočena možnost prevzema ženskega priimka oziroma možnost, da se zakonca o priimku odločita skupaj (Hürriyet 2005). AKP vprašanje priimka okvirja kot omejeno izbiro, saj ne predpostavlja, da bi se družinski priimek odločal z dogovorom. Pri okvirjanju AKP je prisoten tudi vpliv religijskega diskurza, saj se njihov predlog sklada z islamskim pravilom, kjer poročene ženske ohranijo svoj priimek in ne prevzamejo moškega priimka, otroci pa prevzamejo priimek očeta, kar omogoča nadaljevanje moškega priimka. Stranka CHP pa vprašanje priimka okvirja kot možnost izbire in dogovora, torej kot transformacijo obstoječih razumevanj na področju enakosti spolov, saj predlaga, da naj bi imela tako moški kot tudi ženska enake možnosti sprejemanja in tudi odločanja o priimku.

NVO so opozarjale tudi na pomanjkljivosti člena 192, ki določa, da nihče od zakoncev ne rabi dovoljenja drugega zakonca in da ima svobodo pri izbiri poklica.³⁰³ Toda ženske organizacije so opozorile na odstavek, dodan v istem členu, ki pravi, da je »pri izbiri poklica in opravljanju dela treba upoštevati mir in koristi zakonske zveze«. Po mnenju organizacije WWHR je ta stavek dvoumen in je lahko uporabljen proti pravici ženske za delo izven doma, saj so lahko kršitve pravice žensk do dela upravičene z določilom tega člena (Women for Women's Human Rights 2005, 66). V novem civilnem zakoniku je v primerjavi s prejšnjim otežena tudi možnost spremembe spola za transseksualce. Namreč v starem civilnem zakoniku je bila z amandmajem leta 1988 omogočena sprememba spola.³⁰⁴ Reforma se je nanašala na to, da je vsak, ki je medicinsko/kirurško opravil spremembo spola, imel pravico

³⁰³ Dovoljenje moža za delo izven doma in izbiro poklica žene je bilo sicer ukinjeno že leta 1992.

³⁰⁴ Amandma je bil rezultat kirurške spremembe spola znanega pop pevca v Turčiji (Bülent Ersoy) leta 1981, ko je postal ženska. Tako Ersoyino javno nastopanje kot tudi vsako javno nastopanje transseksualnih posameznikov je vojaški režim leta 1980 prepovedal. Ersoyeva se je pritožila nad omenjeno prepovedjo številnim sodiščem v Turčiji, vendar je bila tožba vsakokrat zavrnjena. Ersoyeva je odpotovala v Nemčijo. Leta 1988 pa je bil zaradi zahtev javnosti in z osebno uslugo predsednika Turguta Özala oblikovan predlog za amandma civilnemu zakoniku, ki je bil tudi sprejet. Osebnne izkaznice so bile spremenjene po spremembi spola osebe. Leta 1997, po predlogu Işılai Saygın (članica stranke ANAP in pobudnica ustanovitve KSSGM), je Ministrstvo za notranje zadeve izdalo tudi dekret o spremembi (zmanjšanju števila) kategorij civilnega statusa (poročen/-a, samski/-a, vdovec/-a, ločen/-a) na osebni izkaznici. Po spremembi sta bili vključeni samo kategoriji poročen/-a ali samski/-a.

do zamenjave osebne izkaznice (to je rdeče ali modre barve),³⁰⁵ s katero je posameznik pravno prepoznan in priznan glede na novi spol (Acar in dr. 2007, 46). Novi civilni zakonik (člen 40) pa postavlja osebi, ki želi spremeniti spol, več pogojev, in sicer polnoletnost, samski zakonski stan, pridobitev uradnega zdravniškega potrdila, dokazilo, da je posameznik »po strukturi oziroma naravi« transseksualec in da je sprememba spola nujna za posameznikovo mentalno zdravje, ter da ima posameznik probleme s plodnostjo. Po operaciji je potrebna še dodatna odobritev in medicinsko poročilo za pooblastitev sodišča. Šele potem, ko sodišče izda pooblastilo, lahko posameznik zahteva spremembo barve osebne izkaznice in njegovega spolnega statusa. Zanimivo pri tem je, da je bil leta 1988 predlog spremembe posledica posredovanja predsednika vlade Turguta Özala. Özal kot predsednik konservativne desnosredinske stranke ANAP je bil tudi pripadnik religijskega reda Nakşibendi. V tem primeru delovanje pripadnikov desnosredinske konservativne stranke ANAP kaže na transformativno okvirjanje, saj v okviru strankarske politične identitete, ki stremi k desnici in ki sodeluje z religijo ter katere predsednik je član religijskega reda, akterji tudi inovativno razmišljajo o zadevah, kot je transseksualnost.

V novi različici zakona, ne glede na njegovo inovativnost in izboljšanje položaja žensk k večji enakosti, še vedno prevladujejo predvsem konservativni in nacionalistični diskurz. Eksplicitni primer je okvirjanje pravice do priimka, kjer je moški priimek razumljen kot dominanten, za enotnost družine pa se mu mora prilagoditi ženska; ter omejitev pri pravici ženske do dela, ki mora upoštevati dobrobit zakonske zveze oziroma družine pri odločanju o zaposlitvi, kar žensko obravnava kot odgovorno za družinski mir. Prav tako v zakonu ni problematizacije pogostih verskih porok brez civilne poroke, ki dejansko postavljajo ženske v neenak položaj, saj ne morejo zahtevati nobenih pravic. Pravzaprav bi bile v primeru kakršnih koli zahtev skupaj z moškimi kaznovane, saj so verske poroke brez civilne poroke kaznive.³⁰⁶ Ti primeri kažejo na okvirjanje, ki je proti enakosti in pravicam žensk.

2.2.2 Proces spremembe kazenskega zakonika

V sklopu zagotavljanja enakosti spolov je bila pomembna tudi reforma kazenskega zakonika, s katerim je bila zagotovljena enakost žensk in moških tako v javnosti kot tudi v zasebnosti, še zlasti na področju nasilja nad ženskami in odnosov v družini. Namreč vsakdanje izkušnje žensk v družini oziroma v družinskih odnosih so pomembne za celostno obravnavo enakosti,

³⁰⁵ V Turčiji so osebne izkaznice obarvane glede na spol, roza/rdeče za ženske in modre za moške. Šele leta 2012 je z zakonskim predlogom stranke CHP bila predlagana sprememba za isto barvo (Star 2012).

³⁰⁶ Problem so tudi v praksi pogoste verske poroke deklet že pri 13 letih. Zaradi dogovorjenih porok, med katerimi naj bi bile le nekatere brez privolitve novoporočencev, je sicer težko določiti, katere so prisiljene in katere ne. Toda to ni predmet javnopolitične debate v Turčiji (Acar in dr. 2007, 58).

saj bi morale ženske imeti nadzor nad svojim telesom in spolnostjo, ki jo v primerih kršitev regulira prav kazenski zakonik (Musawah: For Equality in the Family). Novi turški kazenski zakonik (*Türk Ceza Kanunu* 2004) je bil sprejet leta 2004. Proces sprememb kazenskega zakonika tesno sovпада s procesom uradne potrditve začetka pogajanj Turčije za članstvo v EU in ta dinamika se jasno odraža tudi na procesu sprejemanja novega zakonika. Nujnost reforme kazenskega zakonika je podrobno spremljala in nanjo opozarjala tudi Evropska komisija, saj je od Turčije pričakovala spremembe spornih členov zakonika pred izdajo priporočila za začetek pogajanj (Evropska komisija 2004b). Priporočilo naj bi namreč služilo kot glavna podlaga na vrhu EU v Bruslju 17. 12. 2004, kjer se je EU odločila za začetek pogajanj s Turčijo. Reforme celotnega kazenskega zakonika so bile tako bistveni pogoj za začetek pogajanj za članstvo v EU in so morale biti izvedene v skladu s kopenhagenskimi kriteriji.

Poročila in predloge k spremembam kazenskega zakonika so podale mnoge nevladne organizacije, med njimi tudi ženske organizacije, ki so leta 2002 organizirale posebno Žensko platformo za kazenski zakonik (*TCK³⁰⁷ Kadın Platformu*), ter akademiki, pravniki in odvetniki. Predloge so poslali vsem parlamentarcem in medijem. Še posebej ženske NVO so izkoristile pritisk EU, ki je zanje pomenil novo okno priložnosti (*window of opportunity*); tako so z uporabo pritiska EU odločnejše zahtevale spremembe zakonika in lobirale pri članih komisije za spremembo kazenskega zakonika, parlamentu in EU (cf. Kardam 2005, Aldıkaçtı-Marshall 2009, 365). Ženska platforma za kazenski zakonik je imela zelo jasno izdelana stališča in predloge, kar je vplivalo na to, da je bila večina zahtev ženskih NVO v novem kazenskem zakoniku tudi upoštevana (Women for Women's Human Rights 2005). Poleg Ženske platforme za kazenski zakonik je islamska Platforma glavno mesto žensk (*Başkent kadın platformu*) po sprejemu novega zakonika ustanovila Žensko platformo za kazenski zakonik v Ankari (*Ankara TCK Kadın Platformu*) za promocijo novega zakonika, v okviru katere organizirajo seminarje in panele za ozaveščanje in opozarjajo na potrebe nadaljevanja boja v smeri enakosti spolov in ženskih pravic (cf. Ankara TCK Kadın Platformu).

Spremembe so bile predlagane že leta 2002, toda ker so bile istega leta predčasne volitve zaradi politične krize, so bili na ministrska mesta postavljeni novi, začasni ministri. Mesto Ministrstva za pravosodje je začasno prevzela ministrica, profesorica prava Aysel Çelikel, ki je bila tudi aktivna udeleženka v nevladni kampanji za reforme. Pod njenim vodstvom je Komisija za spremembe kazenskega zakonika pripravila nov predlog osnutka zakonika, ki je upošteval zahteve ženskih organizacij. Toda po volitvah in zmagi AKP je bil

³⁰⁷ TCK je kratica za *Türk Ceza Kanunu*.

pripravljen drugi osnutek zakonika, ki je predvideval reforme vseh poglavij, **razen tistih**, ki zadevajo ženske. Pravzaprav je bil nov predlog osnutka pri poglavjih in členih, ki zadevajo ženske, dobesedno prevzet iz starega kazenskega zakonika iz leta 1926 (Women for Women's Human Rights 2005, 11). Po dolgih pogajanjih je parlament zakonik sprejel dne 26. 9. 2004, le teden dni, preden je Evropska komisija izdala poročilo o napredku, ki je določilo prihodnje stanje Turčije v procesu pristopa k EU, to je začetek pristopnih pogajanj. Nekateri zato menijo (Kardam 2005, 131), da je bil novi kazenski zakonik pod vladavino AKP sprejet zgolj zato, da Turčija dobi pozitiven odgovor za začetek pogajanj za članstvo v EU.³⁰⁸

Pomen EU v tem obdobju je viden tudi v delu strank in državnih institucij. Leta 2004 je Pravosodna komisija turškega parlamenta po več kot pol leta priprav in pogajanj s civilnodružbenimi organizacijami, še posebej pa z aktivisti/-kami za ženske pravice, v Obrazložitvi členov turškega kazenskega zakonika (*Türk Ceza Kanunu Madde gerekçesi* brez letnice) za novi zakonik navajala Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ter nekatere evropske države in njihovo kazenskopravno doktrino. Prisotna je uporaba referenc na EU in legitimizacija teh sprememb zaradi EU integracije. Evropeizacija je torej pomembna in ima močan vpliv, saj je uporabljena kot pozitivna normativna referenca in spodbuda za spremembe. Komisija navaja tudi pomen, ki ga ima spoštovanje svoboščin posameznika, ki mora biti zaščiten pred samovoljno uporabo kazenskega prava. Namreč obstoječi turški kazenski zakonik je odraz nespoštljivega družbenega odnosa do posameznika in enakosti med spoloma, saj ženske niso obravnavane kot posameznice, temveč le kot del družine, družbe in države. Z novim zakonikom se je vsaj v pravnem smislu takšna obravnava in neenakost končala s tem, ko so se ukinili diskriminatorni členi zakonika.

Če se osredotočim na nekaj primerov okvirjanja takratnih akterjev, so različni akterji, delujoči v komisiji, izražali dokaj raznoliko okvirjanje. Primer vpliva konservativno-nacionalističnega diskurza na okvirjanje lahko vidimo pri predsedniku parlamentarne komisije za spremembo kazenskega zakonika, sicer sekularnega akterja, prof. dr. Sulhija Dönmezerja,

³⁰⁸ Toda Evropska komisija je v poročilu o napredku Turčije leta 2003 le v dveh odstavkih omenila problem nasilja nad ženskami in zločine v imenu časti, medtem ko je več strani namenjenih problemu mučenja in problemu manjšin (Evropska komisija 2003, 36). Področja, ki se tičejo enakosti spolov in intimnega državljanstva, tako niso prioriteta EU, ki se intenzivneje osredotoča le na tista področja, ki se tičejo trga zaposlovanja in ekonomije. Leta 2004 je Evropska komisija sicer izdala bolj kritično poročilo in opozorila, da je neenakost spolov pomembna ovira pri vstopu Turčije v EU, hkrati pa je pohvalila pozitivne spremembe v novem kazenskem zakoniku (Evropska komisija 2004a). To dejstvo še enkrat dokazuje, da so politike enakosti spolov na mnogih področjih (nasilje, intimne zadeve), z izjemo ekonomskega področja, še vedno v domeni nacionalnih držav in jih EU obravnava le s priporočili, to je z mehkim pravom. Če EU torej ni posvečala posebne pozornosti tem specifičnim temam pred spremembo kazenskega zakonika, je sprememba le-teh v zakoniku predvsem rezultat notranjih dejavnikov in pritiskov, to je liberalnih tokov civilne družbe in ženskih NVO.

ki je bil proti nekaterim spremembam in je zagovarjal obstoječo zakonodajo zaradi specifik turškega konteksta. Tako je zagovarjal obstoj člena o provokaciji, ki ne bi smel biti spremenjen, saj je po njegovem mnenju turški moški hitro sprovciran (v Pelek 2003). Sulhi Dönmezer je zagovarjal tudi člen, ki je posiljevalcu omogočal izogibanje kazni v primeru, če se posiljevalec poroči z žrtvijo posilstva. Člen je zagovarjal z razlago, da so posiljene ženske izključene iz družine in postanejo prostitutke, zato je z vidika turškega konteksta ta člen pomemben in ga je treba ohraniti. Prav tako je zagovarjal, da kazenski zakonik ne sme posegati v družino, niti v primerih posilstva v družini, kajti v tem primeru se lahko zgodi »neomejeno število pritožb«, na primer v primerih, »ko se moški zadovolji z ženo, medtem ko ona spi« (v Pelek 2003). Zanimivo je torej videti, da je razumevanje izobraženih pravnih strokovnjakov iz višjega srednjega razreda, kot je Sulhi Dönmezer, ki je po izobrazbi pravnik, profesor in strokovnjak na področju kazenskega prava, ter večkratni član parlamentarne komisije,³⁰⁹ zelo konservativno in patriarhalno. Podobno je tudi okvirjanje svetovalca pravosodnega ministra prof. dr. Doğana Soyaslana, tudi pravnega strokovnjaka, ki je zagovarjal člen o nekaznovanju zločinca v primeru, če se le-ta poroči z žrtvijo, saj bi v drugačnem primeru žrtev bila podvržena umoru iz časti.³¹⁰ Po njegovem mnenju bi s poroko med žrtvijo in posiljevalcem preprečili umore iz časti. Svoj argument je utemeljeval s tem, da je v Anatoliji itak še vedno veliko prisilnih porok. Posiljene ženske bodo mogoče nasprotovale poroki po posilstvu, vendar meni, da »čas celi rane« in da zakonska zveza ne bo propadla (Soyaslan v Korap 2003). Med drugim je Soyaslan trdil, da se nihče ne želi poročiti z žensko, ki ni devica (Soyaslan v Önal 2003). Tudi profesor Sulhi Dönmezer je podprl Soyaslana in rekel, da so »bordeli polni posiljenih žensk, ki so jih družine vrgle na cesto. Poroka pa očisti žensko čast« (Dönmezer v Dalaman 2003). Oba akterja okvirjata žensko telo in spolnost v sklopu družbenega in družinskega reda. Njuno okvirjanje je skladno z okvirjanjem v zakonu iz leta 1926, ki v ospredje postavlja moškega in družino ter njuno čast. Ženska ni obravnavana kot posameznica in vprašanje ženske volje in odločitve ni predmet debate. Njuno okvirjanje »enakosti« je okvirjanje antienakosti.

Kljub predlogu osnutka kazenskega zakonika, ki ni vseboval sprememb členov, ki se tičejo nasilja nad ženskami, pa so nekateri člani AKP menili, da je namen spremembe kazenskega zakonika sprememba takšne družbene mentalitete (European Stability Initiative 2007, 14). Tako je parlamentarec AKP (Hakkı Köylü), ki je služil kot predsednik podkomisije za oblikovanje novega predloga zakonika, izjavil, da »poslanstvo tega zakonika ni ublažiti

³⁰⁹ Za kratek življenjepis profesorja cf. Izobraževalni center za zaporniški kader prof. dr. Sulhi Dönmezer (*Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer Eğitim Merkezi*) dostopno prek: <http://www.cikpemist.adalet.gov.tr/sulhidonmezer.php> (17. 8. 2012).

³¹⁰ Četudi posiljena, je ženska še vedno smatrana za krivo pri onečaščenju družine.

negativne posledice nesprejemljivih družbenih praks, temveč njihova sprememba in preprečevanje z ukrepi, ki takšnih dejanj ne spodbujajo« (Köylü v European Stability Initiative 2007, 18). Drugi predstavnik AKP (Bekir Bozdağ) je podobno izjavil, da »je novi kazenski zakonik namenjen spremembi in ne prilagajanju družbenim navadam« (Bozdağ v European Stability Initiative 2007, 18). Ne glede na takšen nenaden preobrat v okvirjanju AKP pa nekateri avtorji opozarjajo (Acar in dr. 2007, Altunok in Gözdaşoğlu-Küçükalioglu 2009), da je poudarek v javnih politikah enakosti spolov na družini in zaščiti družine absolutna prioriteta, ki razkriva vpliv dominantnih patriarhalnih družbenih vrednot. Primer je, recimo, druga izjava istega AKP akterja, Hakkija Köylüja, ki je predlagal, da bi lahko vsaj »poslušali žrtve posilstva, ki so se poročile s svojimi posiljevalci« in jih vprašali, če so »srečne ali ne«, preden se odloča o tem, ali naj se posiljevalca, ki se je poročil z žrtvijo, kaznuje. Köylü predlaga, da bi se glede na pričevanja žrtev nadaljeval postopek proti posiljevalcu (Köylü 2003). Predlog je sprožil ogorčenje med predstavniki CHP in ženskimi organizacijami.³¹¹ Izjave istih akterjev so lahko kontradiktorne, saj na primer Köylü hkrati govori o spremembah obstoječih družbenih praks, hkrati pa omogoča olajševalne okoliščine za te iste prakse. Njegovo okvirjanje v primeru posilstva zmanjšuje odgovornost storilca in breme odgovornosti postavlja na žrtev. Nasilje okvirja kot vprašanje časti pod vplivom konservativnega diskurza.

Predmet spora je bil tudi predlog podaljšanja obdobja za splav z 10 na 12 tednov, ki so ga podprle ženske NVO. Predlog je zavrnila že Pravosodna komisija na osnovi moralnih vprašanj, nasprotovala pa mu je tudi predstavnica CHP, toda z drugačnim argumentom, in sicer, da je podaljšanje splava na 12 tednov lahko uporabljeno proti ženskam; namreč v dvanajstem tednu nosečnosti se že lahko ugotovi spol otroka in bi splav lahko bil uporabljen kot sredstvo pritiska moških, ki nočejo imeti otrok ženskega spola (Acar in dr. 2007, 47–48). Torej kljub temu, da različni akterji nasprotujejo podaljšanju roka za splav, je prisotno različno okvirjanje razlogov za nasprotovanje; pri komisiji je moralno, pri CHP pa je to zaščita pred zlorabo selektivne izbire plodov na podlagi spola. Sicer pa v parlamentarnih debatah (TBMM Tutanak Dergisi 2004a; 2004b; 2004c; 2004ç) nobena stranka ne izjavlja ostrejšega nasprotovanja spremembam zakonika. Stranka AKP je v procesu sprememb sprejela tudi ostale spremembe, ki se neposredno tičejo žensk. Toda edini, najbolj sporen problem v tem procesu je bil poskus kriminalizacije prešuštva v zaključni fazi reform. Predsednik vlade Erdoğan je želel uvesti amandma k zakoniku in kriminalizirati prešuštvo.

³¹¹ Podobni primeri se pojavijo tudi v letih 2011 in 2012. Cf. podpoglavje obdobja 2007–2012.

2.2.2.1 Poskus kriminalizacije prešuštva

Po mnenju nekaterih analitikov (Müftüler-Baç in Fisher Onar 2010, 6) leži razlog za nenaden pojav predloga za kriminalizacijo prešuštva v dolžnosti stranke AKP do svojih volivcev. Stranka se v času svojega političnega delovanja mora soočiti z zahtevami zvestih konservativnih volivcev, to pa sta problem prepovedi pokrivanja in nadaljnji študij maturantov verskih İmam Hatip srednjih šol. V zvezi s tema dvema temama AKP večkrat poskuša uveljavljati reforme, na primer skozi amandmaje za ustavno spremembo ali amandmaje k raznim zakonom, kjer bi bilo svobodno oblačenje in pokrivanje ustavno zaščiteni.³¹² Poleg tega pa se AKP loteva drugih konservativnih tem, predvsem splava in kaznovanja prešuštva. Avgusta 2004, le nekaj tednov pred pričakovanim priporočilom Evropske komisije za začetek pogajanj z EU, je Erdoğan skupaj z nekaj člani AKP k reformam kazenskega zakonika predlagal amandma o kaznovanju prešuštva. Problem takšnega predloga je predstavljala že definicija prešuštva, saj beseda za prešuštvo v turščini (*zina*) lahko pomeni ne samo zunajzakonske odnose, temveč označuje tudi predzakonske odnose, kar bi omogočalo široko aplikacijo morebitne prepovedi (Müftüler-Baç in Fisher Onar 2010, 6–7).

AKP je zagovarjala, da je prešuštvo treba kaznovati, ker je proti družbenim vrednotam in enotnosti družine. Prepoved prešuštva je utemeljevala na osnovi zaščite družine *in* enakosti spolov (Kardam 2005, 4, 67) in ne na osnovi religijskih vrednot (vsaj ne eksplicitno), in predlagala, da bi prepoved veljala tako za moža kot tudi ženo, za kar bi bila oba tudi enako odgovorna. Erdoğan je tako izjavil, da bi »zakon o prešuštvu zmanjšal neenakost« in da je »družina za nas svéta institucija«. »Močnejša kot je družina, močnejša je država/narod« in »Če je institucija družine oslabljena, je država obsojena na propad«. Zato je »za zaščito te svete institucije treba nekaj storiti. Če obstaja prešuštvo in pritožba nad prešuštvom, je to treba kaznovati. Če pa se tako varajoči kot tudi varani s tem sprijaznita, potem tu ni česa obravnavati.« (Erdoğan 2004č). Tukaj je družina okvirjana kot del naroda in države, katerih uspeh temelji na družini, ter kot institucija v polju svétega. Prisoten je torej vpliv tako nacionalističnega kot tudi religijskega diskurza. Prepoved prešuštva pa Erdoğan okvirja kot potrebo krepitve naroda in družine. Erdoğan tudi meni, da bi s takšnim zakonom prispevali k zmanjševanju ali preprečevanju umorov iz običajev (*töre cinayeti*) (Erdoğan 2004č). Med drugim se je Erdoğan na pripombo, da EU ne kriminalizira prešuštva, odzval z odgovorom, da

³¹² Obe zahtevi je stranka uresničila; leta 2011 z zakonom, ki dovoljuje maturantom verskih İmam Hatip šol vpis na vse fakultete z upoštevanjem dejanskega števila doseženih točk na sprejemnih in maturantskih izpitih, medtem ko je bil do sedaj od maturantov verskih šol upoštevan le del doseženih točk za razliko od drugih srednjih šol (Milliyet 2011), in leta 2012 z zakonom o svobodi oblačenja v šolah, kjer so ukinjene tudi do sedaj obvezne uniforme (Habertürk 2012a).

»zahoda ne smemo imitirati v vseh pogledih, saj v takšnem primeru sami sebe zanikamo in se uničujemo« (Erdoğan 2004č). Erdoğan torej uporablja zahod kot negativno referenco in deluje pod vplivom nacionalističnega diskurza. Sicer pa je tukaj uporabil koncept zahoda in ne Evrope ali EU, kar je zanimiva strateška (negativna) uporaba splošne reference na zahod in ne eksplicitna referenca na Evropo ali EU.

Zagovorniki kaznovanja prešuštva so celo trdili, da kaznovanje prešuštva »želijo anatolske ženske«, saj naj bi le-te državi pošiljale pisma s pritožbami nad varajočimi možmi. Kaznovanje prešuštva naj bi namreč »zaščitilo ženske« pred moškimi, ki se z versko poroko poleg uradne poroke poročijo z več ženami (Hürriyet 2004a), kljub temu, da je poligamija uradno (ne pa po religijskih dogmah) prepovedana. Toda z religijskimi obredi je poligamija še vedno prakticirana, zato naj bi kaznovanje prešuštva zaščitilo uradno ženo, pa tudi neuradno ženo in njene otroke, saj le-ta nima pravic in zaščite, ki ji pripadajo v zakonu. Sicer pa konservativni islamski akterji, ki zahtevajo kaznovanje prešuštva, ne omenjajo, kako bi se prepoved aplicirala na ženske, ki prav tako živijo v skupnosti zgolj na osnovi verske poroke in torej v pravnem smislu izvajajo prešuštvo, saj so s svojimi možmi uradno neporočene. Kaznovanje prešuštva bi bila namreč težava tudi za konservativne religijske akterje, ki verske poroke upravičujejo. Recep Tayyip Erdoğan je sicer vztrajal pri trditvah, da bi prepoved oziroma kaznovanje prešuštva ščitilo ženske pred prevarami, čemur pa so nasprotovale ženske NVO in liberalni komentatorji v medijih, saj bi takšno zakonsko določilo lahko bilo uporabljeno proti ženskam in oblikovalo pravo v skladu z religijskimi pravili. Temu so pritrdili tudi nekateri islamski komentatorji.

Poleg moških konservativnih članov AKP naj bi tudi nekatere članice AKP podprle predlog, nekatere druge pa so mu nasprotovale (Hürriyet 2004b). Kaznovanju prešuštva so sicer nasprotovali mnogi člani AKP, med drugim takratni zunanji minister Abdullah Gül in predsednik komisije za spremembo kazenskega zakonika Köksal Toptan (vsi so člani AKP). Znotraj AKP so torej prisotna raznolika mnenja in tudi raznoliko okvirjanje zadeve o prešuštvu. Nekateri nasprotniki kaznovanja prešuštva znotraj stranke in simpatizerji AKP so izražali kompromisne pozicije med sekularnimi in islamskimi pogledi in prešuštvo razumeli v okviru binarne kategorizacije med civiliziranim in nazadnjaškim svetom. Po mnenju Fisher Onarjeve in Müftüler-Baçeve (2011, 383) so tisti religijski akterji, ki so nastopili proti kaznovanju prešuštva, poskušali združiti in uskladiti EU-niverzalno modernost s tako imenovano *alternativno ali multiplo modernostjo*, v katero sodi pravica do urejanja odnosov med spoloma v skladu z verskimi vrednotami.³¹³ Prepoved prešuštva namreč predstavlja izziv

³¹³ Razlog za kriminalizacijo prešuštva je mogoče razumeti tudi zaradi poligamije oziroma mnogoženstva, ki je še vedno v praksi.

vprašanju kompatibilnosti med razumevanjem enakosti spolov v okviru EU na eni strani in islamsko perspektivo na drugi strani. To usklajevanje sicer lahko predstavlja nevarnost potrjevanja patriarhalnih praks (esencializacija in relativizacija kulturnih praks, op. a.), kar je v Turčiji z zelo slabo statistiko enakosti spolov problematično (Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 378–379).

AKP je po dolgih pogajanjih in sporih odstopila od predloga. Po mnenju Orhana Eraslana iz CHP (TBMM Tutanak Dergisi 2004č, 349) se je temu predlogu Erdoğan odrekel le zaradi srečanja z EU komisarjem za širitev Günterjem Verheugnom v Bruslju 23. septembra 2004. Günter Verheugen (takratni komisar za širitev EU) je izjavil, da lahko članice EU takšne poteze interpretirajo kot vhod islama v politiko in da lahko to prepreči vstop Turčije v EU: Verheugen je tako izjavil, da: »Turčija ne sme dati vtisa, /.../ da uvaja islamske elemente v svoj pravni sistem, medtem ko je zaposlena s tako velikim projektom, kot je EU. Ne morem razumeti, kako so lahko takšni ukrepi upoštevani v takšnem obdobju, to je lahko samo šala. Bila bi napaka, če se prešušstvo ponovno uvede v kazenski zakonik« (Verheugen 2004). AKP je v primeru prešušstva zaradi negativnih reakcij odreagirala z grožnjo in umaknila celoten predlog novega zakonika, ter s tem skušala prepričati nasprotnike in opozicijo v sprejem kaznovanja prešušstva. Predlog in takšno delovanje stranke je zato ponovno razplamtelo debate in vprašanja o skrivni islamski agendi AKP in dvome o njenih možnostih modernizacije. Modernizacija AKP je prav na področju enakosti spolov naletela na največje ovire (Müftüler-Baç 2005, 28–29). Debata o prešušstvu je zato skorajda zaustavila proces reforme novega kazenskega zakonika in s tem začetka pristopnih pogajanj za vstop v EU (İlkkaracan 2008a).

Ko je bil predlog prešušstva umaknjen, so se nekateri AKP člani in podporniki stranke, pa tudi islamski intelektualci pri odstopu od kriminalizacije prešušstva odzvali odobravajoče, in sicer z utemeljitvijo, da je kriminalizacija prešušstva smešna in neprimerna, saj v civiliziranih državah prešušstvo lahko predstavlja zgolj razlog za ločitev, nikakor pa ni to praksa, ki bi bila podvržena kazenskemu preganjanju. Pri tem so navajali evropske norme in standarde, ki jih je Turčija sprejela. Omilili so zadevo in debato o prešušstvu označili za marginalno, kot del zelo konservativnih strankarskih vrst. Nekateri so celo menili, da je bila zadeva zmanipulirana s strani opozicije, saj je bil to le »manjši« dogodek znotraj AKP, saj o tem ni bilo nobenega pisnega predloga. Prevladala je torej zmerna ali pragmatična veja AKP-jevcev, čeprav so nekateri islamisti preizpraševali zahodne vrednote, v skladu s katerimi je kaznovanje prešušstva neprimerno (Müftüler-Baç in Fisher Onar 2010, 8; Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 384–385).

Pomembno pa je tudi poudariti, da je tudi sekularistična CHP podprla amandma o kaznovanju prešuštva (İlkkaracan 2007, 23). AKP je dosegla dogovor s CHP o kaznovanju prešuštva obeh spolov, moža in žene. Torej ne samo religijski konservativci iz AKP, temveč tudi sekularistični kemalisti iz CHP lahko imajo prekrivajoče se konservativne in tradicionalne pozicije na področju enakosti spolov. Predsednik CHP Deniz Baykal je tako izjavil, da »če je prepoved prešuštva urejena na način, ki upošteva enakost med moškim in žensko, potem temu predlogu ne nasprotujemo«, ter »če je namen tega ukrepa zaščita družine, potem bi moralo biti omogočeno, da tožniki sprožijo postopke proti prešuštvu tudi brez pritožbe« (Baykal 2004). Baykal torej predlaga, da bi se prešuštvo kazensko preganjalo tudi brez pritožbe prevaranega zakonca, medtem ko so predstavniki AKP kaznovanje prešuštva predlagali samo v primeru pritožbe prevaranega zakonca. Sicer pa je veliko članov CHP nastopilo proti kaznovanju prešuštva. Ta primer ponovno kaže na to, da so konservativno-religijski pogledi prisotni tako med religijskimi kot tudi sekularnimi akterji in da lahko imata obe vrsti akterjev podobno okvirjanje določene zadeve. Tako Erdoğan kot tudi Baykal sta sicer prešuštvo okvirjala z vidika zaščite družine. Čeprav nobeden od njiju ne uporabi religijskih referenc, pa bi bila prepoved prešuštva v skladu z religijsko doktrino in je religijski diskurz torej prisoten. Oba akterja pa sta od te zahteve naredila korak nazaj, predvsem pod pritiski civilne družbe, še zlasti pa zaradi jasne pozicije EU. Namreč po debatah na nacionalni ravni je Erdoğan odpotoval v Bruselj (24. septembra 2004, dva tedna pred odločitvijo komisije), kjer se je izpogajal o oceni Evropske komisije in zadevi prešuštva, od katere je odstopil (Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 384–385). Sicer pa İlkkaracanova (2008a, 272) meni, da je bila zadeva prepovedi prešuštva manipulacija ženske spolnosti s strani predsednika vlade, zato da se okrepi islamska identiteta stranke ter islamska čustva v očeh volivcev, kajti to je bilo obdobje procesa vstopanja v EU, ki je sprožil povečano občutljivost volivcev glede islamske in nacionalne identitete. To razlaga tudi presenečenje mnogih članov AKP, ki o predlogu niso vedeli nič do zadnjega trenutka. To je bila po mnenju İlkkaracanove bolj politična strategija, kot pa dejansko iskren interes predsednika vlade Erdoğan za kaznovanje prešuštva ali zaščito žensk. To nakazuje na vpliv religijskega diskurza, saj je bil namen poskusa prepovedi prešuštva krepitev čustev versko-konservativnih ljudi.

Na tem primeru je tudi jasno vidna heterogena identiteta akterjev, za katere se predpostavlja, da imajo fiksen sistem verovanja. Akterji iz dveh različnih polov ali skupnosti se združijo v diskurzivni koaliciji, kjer enako obravnavajo neki problem (predsednika AKP in CHP). Tudi pri predpostavljeno sekularno-liberalnih akterjih (CHP) je prisoten konservativno-religijski diskurz. Namreč tako predsednik CHP kot tudi AKP sta v procesu oblikovanja politik podprla isto zadevo na podlagi istih vrednot, čeprav se je zaradi fiksacije

kategoričnih značilnosti akterjev, na podlagi katerih se od določenih akterjev pričakuje določeno obnašanje *a priori*, poudarjalo, da je takšno zahtevo podpirala zgolj AKP.³¹⁴ Po drugi strani pa so nekateri člani iste verovanjske skupnosti (AKP in drugi islamski akterji) nastopili proti prepovedi prešuštva na osnovi zastarelega razmišljanja in neprimernosti takšne prepovedi. Spremembe okvirjanja in delovanja akterjev, raznoliko okvirjanje znotraj iste skupine akterjev ter podobnosti okvirjanja med različnimi akterji kažejo na to, da so *a priori* pogledi, ki definirajo neko skupino s homogeno identiteto, ki naj bi imela fiksne vrednote in prepričanja, pomanjkljivi, saj ne upoštevajo trenutnih kontekstualnih razmer, zgodovinskih vplivov na delovanje akterjev in omejitve strukture na odločanje in razumevanje pri okvirjanju in oblikovanju javnih politik.

Stranka AKP je dala prednost EU tudi na račun kompromisa o prepovedi prešuštva. Zakaj je torej Erdoğan odstopil od kaznovanja prešuštva? Čeprav je pritisk EU na mehko zakonodajo politik enakosti spolov, ki sodijo v notranjo politiko držav, običajno manj artikuliran, je v tem primeru EU (komisar za širitev) jasno izrazila neodobravanje poteze kaznovanja prešuštva. Sprememba kazenskega zakonika je bil nujen pogoj za začetek pogajanj. Stranka AKP pa si v teh razmerah ni mogla privoščiti odstopa od tako pomembnega projekta, kot je približevanje in začetek pogajanj z EU. Stranka namreč v EU vidi normativno moč, ki ji omogoča politično legitimnost in obstoj na domačem političnem prizorišču. Vloga in vpliv pritiska EU sta jasno razvidna, saj Erdoğan popusti pri zadevi prešuštva v prid EU, da ohrani moč, ki jo je stranka dobila z uporabo EU procesa. AKP je tako storila zaradi trenutnih razmer, ki od stranke zahtevajo takšno delovanje. Namreč v domačem kontekstu je stranka AKP še vedno pod pritiskom strukturnih omejitev ter v diskurzivnih in političnih bojih z drugimi strankami v boju za politično oblast. Dokaz za notranje pritiske, zaradi katerih si AKP še ni utrdila položaja v občutljivi turški politiki, ki je skeptična do vsake neodvisne in politične islamske identitete, je leta 2008 začel postopek za zaprtje stranke, podobno, kot se je zgodilo s predhodnimi islamskimi strankami. Ne nazadnje pa je stranka popustila tudi zaradi pritiskov močne civilne družbe, ki je bila na to temo zelo organizirana in kritična.³¹⁵

Z upoštevanjem položaja stranke v omejenem kontekstu, ki je pod vplivom strukturnih omejitev in v bojnih/spornih interakcijah z drugimi akterji, je delovanje AKP mogoče označiti kot strateško delovanje in kot posledico učenja in prilagajanja glede na trenutne strukturne možnosti in omejitve. Odgovor za delovanje obeh strank (oziroma voditeljev strank) gre torej iskati v družbenih oziroma kontekstualnih značilnostih (patriarhalno razumevanje odnosov

³¹⁴ Takšne zaključke predstavi tudi poročilo projekta QUING (cf. Acar in dr. 2007).

³¹⁵ Sicer pozneje, leta 2012, ko AKP ponovno skuša uvesti konservativne omejitve (konkretnije prepoved ali vsaj omejitev splava), se izkaže, da je vpliv civilne družbe in ne EU na odstop od teh predlogov odločilen. EU v tem obdobju skorajda ni omenjena kot referenca in nima večjega vpliva.

med spoloma, ki ni omejeno samo na religijske akterje), notranjih bojih (boj med kemalisti in AKP, kar ima za posledico podporo AKP evropeizaciji z namenom pridobitve in ohranitve politične moči) in sporih (za definiranje položaja in vloge ženske, položaja družine in religijskih ter nacionalnih vrednot). Želja po vstopu v EU in uporaba evropeizacije kot norme, vrednote in pozitivnega zgleda predvsem na področju človekovih pravic, ter tudi kot sredstva za doseganje domačih sprememb, sta vplivali na spremembe oblikovanja politik enakosti spolov. Proces evropeizacije je pomenil okno priložnosti tako za civilne kot tudi za islamske akterje.

Debate o položaju žensk v okviru sprememb civilnega in kazenskega zakonika predstavljajo različne in konfliktne diskurze, predstavljajo pa tudi nove prostore priložnosti, katerih rezultati so novi ali spremenjeni diskurzi o razumevanju enakosti in odnosov med spoloma ter nova ravnotežja moči. Veliko so k temu prispevali zunanji pritiski, predvsem mednarodni in še posebej evropski vpliv. Upoštevati pa je treba tudi vpliv notranjih sprememb in dinamiko odnosov med akterji, ki so spremenili družbene diskurze in okvirjanje z delovanjem in izkoriščanjem strukturnih možnosti, kar je povečalo pogajalsko moč predvsem ženskih NVO, ki so počasi, toda vztrajno od 80. let dalje vplivale na institucionalne in zakonske spremembe. Z novim kazenskim zakonikom so tako ukinjeni tisti diskriminatorni členi, ki so žensko obravnavali neenako glede na moške, ter členi, ki so žensko obravnavali v okviru religijskega, konservativnega, patriarhalnega in nacionalističnega diskurza kot moško, družinsko in družbeno-nacionalno lastnino. Sicer je religijski diskurz prisoten na bolj impliciten način, saj zaradi narave sekularnega režima in vpliva močne vojske ni možno uporabljati odkritih islamskih referenc. To je rezultat procesa učenja islamskih akterjev. Toda kot je bilo razvidno v prvem poglavju empiričnega dela, se je religijsko pojmovanje odnosov med spoloma in položaja žensk samo premestilo v nove diskurze, predvsem v konservativno-nacionalistični diskurz, ki vpliva na okvirjanje in delovanje raznolikih akterjev (islamskih, sekularnih, nacionalističnih), ki nasprotujejo obravnavi enakosti žensk ter žensko vlogo še vedno obravnavajo kot del in last zasebne družinske sfere ter kot simbol časti. Zakonik pa je kljub temu prinesel paradigmatične spremembe v razumevanju enakosti spolov in predvsem pozicije ženske v družbi.

2.2.2.2 Pozitivni rezultati reforme kazenskega zakonika in sprememba dominantnih diskurzov

V pravnem smislu je v zakoniku radikalno spremenjen konservativen, religijski in nacionalistični diskurz, ki je 75 let obravnaval žensko telo, spolnost in kazniva dejanja proti ženski kot moško, družinsko in družbeno last oziroma kot tradicionalno in nacionalno zadevo.

Najpomembnejša zmaga je sprememba pojmovanja oziroma okvirjanja ženske in njenega telesa oziroma spolnosti v okviru patriarhalnega razumevanja ženske, kot branilke moške časti. Ukinjene so vse reference na patriarhalne vrednote, kot so morala, čast, sram, deviškost, spodobnost in običaji (cf. European Stability Initiative 2007, 19; Acar in dr. 2007, 52). Novi kazenski zakonik definira kazniva dejanja proti ženskemu telesu kot zločine proti posamezniku in ne več kot zločine proti družbi, kar je razvidno iz spremembe terminologije: kazniva dejanja nad ženskami so bila izpod naslova *Zločini proti družbeni časti in družbeni morali* zamenjani z izrazom *Kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost in integriteto posameznika*. V novem zakoniku je bil tako ukinjen člen odprave kazni za posiljevalca, če se je le-ta poročil z žrtvijo; spolno nadlegovanje in posilstvo v zakonu in družini sta obravnavana kot kaznivo dejanje, spolni napad pa ni več pojmovan kot napad na čast, temveč je razumljen kot spolni napad, ki krši človekovo telesno integriteto. Definicija spolnega napada in nadlegovanja je razširjena in vključuje tudi psihološko prisilo in psihološko škodo, kot oteževalne okoliščine. Prisilne poroke in poroke otrok so kriminalizirane, ukinjeno je drugačno obravnavanje samskih in zakonskih žensk oziroma »devic« in »nedevic« v primeru ugrabitve in posilstva. Ukinjena je olajševalna okoliščina težke provokacije, ki je na podlagi dokaza o provokaciji in napeljevanju na storjeni zločin zločincu omogočala zmanjšano kazen v umorih iz časti. Poleg tega je predvideno kaznovanje oseb, ki spodbujajo ali silijo nekoga, da opravi umor iz časti; v primeru, da je storilec mladoleten, pa je zaporna kazen višja. Predvidene so tudi višje kazni za zločine iz časti. Pojem »nespodobnega obnašanja« se nanaša samo na spolne odnose v javnosti in ekshibicionizem in ne več na »žalitev čustev časti drugih oseb«, saj je bila to preširoka razlaga, ki je utemeljevala zlorabe s strani represivnih organov (policija, sodišča), predvsem pri pregonu spolnih manjšin ali pri omejevanju ženske spolne svobode. Zakonik kriminalizira spolno nadlegovanje na delovnem mestu in obravnava spolni napad organov zaščite kot težja kazniva dejanja. Pri spolni zlorabi otrok je umaknjen kontradiktoren pojem o otrokovi privolitvi,³¹⁶ ukinjen je bil tudi člen, ki je omogočal znižano kazen materi morilki nezakonskega otroka. Okvirjanje v novem kazenskem zakoniku je prvič utemeljeno na enakosti ženske v zasebni sferi in na področju intimnega državljanstva, ki ureja predvsem spolnost (*Türk Ceza Kanunu* 2004).

Za spremembo terminologije so se borile predvsem ženske NVO (Acar in dr. 2007, 71–72, Women for Women's Human Rights 2005). V zakoniku sta po novem ženska spolnost in telo razumljena kot njena last, zato se je zakonsko okvirjanje spremenilo iz »zakona, ki ščiti nacionalno moralo« v »zakon, ki ščiti človekovo spolno in telesno integriteto« (İlkkaracan

³¹⁶ Stari kazenski zakonik je namreč predvideval, da so spolni odnosi z mladoletnimi osebami, mlajšimi od 15 let, nekaznivi v primeru »privolitve« otroka.

2008b). V skladu s teorijo spremembe diskurza lahko rečem, da so dominantni hegemonski diskurzi, soočeni z zahtevami civilne družbe in vplivom evropeizacije, izgubili svojo moč nasproti liberalnim diskurzom enakosti. Sicer pa ostajajo tudi pomanjkljivosti, ki izražajo vztrajanje prisotnih konservativnih in patriarhalnih diskurzov.

2.2.2.3 Pomanjkljivosti novega kazenskega zakonika

Ženske NVO opozarjajo na pomanjkljivosti novega zakonika. Namreč nekaj predlogov ženskih NVO ni bilo vključenih v novi kazenski zakonik, poleg tega pa so bili dodani nekateri člani, ki jih ženske NVO označujejo kot nazadovanje. Problematična je definicija umorov iz časti, kajti ti umori niso označeni kot umori iz časti (to je definicija *namus cinayeti*, kjer *namus* pomeni čast), temveč umori iz običaja (*töre cinayeti*, kjer *töre* pomeni tradicionalni običaj), kar umika pozornost (okvirjanje) od motivacije takšnih umorov, kot kontrole ženskega telesa in časti, na bolj splošno logiko tradicionalnih običajev. Namreč umor iz časti je pojmovanje, ki vključuje ranjeno čast moškega zaradi ženskega obnašanja ali spolne aktivnosti, medtem ko umor iz običaja vsebuje koncept krvnega maščevanja, nestrinjanje med družinami ipd. in ni nujno povezan s častjo ženske kot spolno kategorijo. Takšna kategorizacija omogoča sodiščem, da umore iz časti še vedno obravnavajo kot olajševalno okoliščino zaradi provokacije časti, ki je v družbi sprejemljiva praksa, saj zakonik še vedno omogoča zmanjšanje kazni v primeru provokacije (člen 29). V postopku sprememb zakonika so tako člani CHP kot tudi člani AKP zagovarjali koncept časti kot del turških vrednot, zato so nasprotovali uporabi koncepta časti v kazenskem zakoniku in dosegli kompromis o konceptu običaja (İlkkaracan 2008a, 262–263; Women for Women's Human Rights 2005, 63). Umori iz običaja tudi niso obravnavani kot umori prve stopnje. Toda praksa je pokazala, da sodišča dajejo najvišje možne kazni pri tovrstnih umorih.³¹⁷

Testi deviškosti niso ukinjeni v celoti, so pa prepovedani brez odločitve sodišča. Predvsem so testi dovoljeni v primerih posilstva in telesnih spolnih napadov. Kljub temu pa se ne zahteva privolitev ženske (člen 287) (cf. Müftüler-Baç 2005, 28; Acar in dr. 2007, 61–71). Diskriminacija na osnovi istospolne usmerjenosti ni kriminalizirana, ne obstaja niti nobena specifična zakonodaja, ki bi urejala to področje oziroma ščitila LGBT osebe in organizacije pred diskriminacijo na podlagi spolne usmeritve. Istospolna usmerjenost in prepoved diskriminacije na osnovi spola postane politična tema prvič leta 1994, ko je Stranka

³¹⁷ V nekaterih primerih sodišča kaznujejo tudi cele družine, kot v primeru umora kurdskega dekleta, ki je zanosila po posilstvu. Družina jo je ubila, ker je dekle smatrala za onečaščeno. Sodišče pa je na dosmrtni zapor obsodilo pet članov iste družine, ker so sokrivi za njen umor (Brisbantimes 2009).

za svobodo in solidarnost (v angleščini *Party of love and revolution*)³¹⁸ predlagala kriminalizacijo diskriminacije LGBT na osnovi spolne usmeritve in identitete. Stranka je tudi nominirala transseksualnega kandidata na lokalnih volitvah leta 1999, čeprav nikoli ni dosegla praga za vstop v parlament. Leta 2000 so LGBT NVO organizirale proteste, simpozije o diskriminaciji in *gay parade*,³¹⁹ saj kljub temu, da so LGBT skupine sodelovale z ženskami NVO pri spremembah kazenskega zakonika, so samo ženske zahteve bile vključene v novi zakonik, medtem ko je zahteva po kriminalizaciji diskriminacije na osnovi spolne usmeritve bila zavržena. Leta 2004 sta se LGBT organizaciji KAOS GL in Lambdaistanbul srečali s parlamentarcem in predstavnikom stranke CHP³²⁰ in zahtevali, da so pravice LGBT ter zaščita pred diskriminacijo vključene v kazenski zakonik. Tudi parlamentarna pravosodna komisija, zadolžena za spremembe kazenskega zakonika, je predlagala vključitev kriminalizacije diskriminacije na podlagi spolne usmeritve, saj te kategorije ni bilo niti v ustavi, ki sicer prepoveduje diskriminacijo na osnovi jezika, rase, barve kože, spola, političnega mnenja, religije in izpovedi, ne vključuje pa prepovedi diskriminacije na osnovi spolne usmeritve. Pozneje je komisija izključila predlog, ki mu je nasprotoval takratni pravosodni minister Cemil Çiçek (konservativni član AKP), ki je trdil, da je diskriminacija na osnovi spola isto kot diskriminacija na osnovi spolne usmeritve in zato ni potrebna posebna referenca na slednjo. Leta 2007 so LGBT aktivisti ponovno zahtevali vključitev nediskriminacije v ustavne reforme, toda neuspešno (Acar in dr. 2007, 36, 51–52).

V novem zakoniku je dodan člen, ki kriminalizira objavo obscenega materiala, kar omejuje svobodo govora in legitimizira diskriminacijo, predvsem v primeru spolne usmeritve, ki je družbeno sprejeta kot obscena. Kriminalizacija obscenega materiala je zato pogosto uporabljena proti LGBT skupinam. Takšni ureditvi nasprotujejo LGBT in ženske NVO, ker predstavlja omejitev svobode govora in legitimizira diskriminacijo na podlagi spolne usmeritve. Namreč na podlagi tega člena je v praksi pogosta praksa zapiranja spletnih strani LGBT organizacij, ker je njihova vsebina razumljena kot kršitev javne morale. Pojavljajo se tudi poskusi zaprtja LGBT organizacij. Zaradi vsega tega LGBT skupine ostro kritizirajo ne

³¹⁸Stranka svobode in posvetovanja (*Özgürlük ve Dayanışma Partisi* – ÖDP), levičarska in socialistična stranka, se sicer v angleščini sama sebe poimenuje Stranka ljubezni in revolucije, čeprav to ni skladen prevod s turškim pomenom (cf. internetno stran stranke na <http://www.odp.org.tr/index.php>).

³¹⁹ Med izstopajoče LGBT organizacije sodijo Lambdaistanbul (ustanovljena leta 1993), Kaos GL (1994) in Legato (1996).

³²⁰ Leta 2004 so se LGBT NVO želele srečati s predstavniki Parlamentarne pravosodne komisije za reforme TCK, zato da bi lobirale za uvedbo nediskriminacije na osnovi spolne usmeritve v novi TCK. Na srečanje je privolil samo en član, in sicer iz stranke CHP. AKP pa je tole izkoristila, da očrni stranko CHP in po vsej Turčiji poslala slike tega srečanja z obtožbo, da se CHP ukvarjajo z istospolno usmerjenimi, namesto z njihovimi volivci. Sicer pa LGBT skupine opozarjajo, da so vse vodilne stranke (AKP in CHP), še posebej pa nacionalistična MHP zelo homofobne (İlkkaracan 2008a, 268–269).

samo turške oblasti, temveč tudi EU. Čeprav je EU v poročilo o napredku Turčije leta 2004 omenila diskriminacijo na podlagi spolne usmeritve, LGBT organizacije menijo, da je drža EU do te problematike zelo blaga, kar kaže na (ne)vpliv EU na tem področju (mehke zakonodaje). Mnogi problemi, s katerimi se soočajo LGBT skupnosti, v omenjenem poročilu sploh niso obravnavani, zato LGBT aktivisti kritizirajo EU, da se ne odziva na diskriminacijo LGBT oseb na isti način, kot se odziva na probleme in kršitve človekovih pravic drugih diskriminiranih skupin (na primer manjšin, op. a.). Zato je diskriminacija na osnovi istospolne usmerjenosti v Turčiji označena kot »neobstoječ problem«, saj je ta tematika neproblematizirana in politično marginalizirana (Acar in dr. 2007).

2.3 Druge pomembne spremembe politik in delovanje AKP

AKP je v obdobju med letoma 1999 in 2005 izvedla še mnogo drugih reform, ki jih do sedaj ni izvedla nobena predhodna oblast v Turčiji. Na področju politik enakosti spolov je AKP sodelovala tudi s civilno družbo; podprla je iniciativo in postala članica pomembne Ženske platforme za mir (*Barış İçin Sürekli Kadın Platformu* 2000), v okviru katere so sodelovale različne civilnodružbene organizacije, od islamskih, sekularnih, LGBT, kurdskih, ženskih in drugih organizacij, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami³²¹ (cf. European Stability Initiative 2007; Kanra 2009; Društvo za človekove pravice – *İnsan Hakları Derneği*; Frank 2011a). Predvsem akcije za preprečevanje nasilja nad ženskami predstavljajo področje, ki ima široko podporo tako med islamisti kot tudi sekularisti.

2.3.1 Politike preprečevanja nasilja

Turčija je skupaj z Veliko Britanijo v OZN predlagala resolucijo proti umorom iz časti, ki je bila sprejeta leta 2004.³²² Leta 2005 je v Turčiji ustanovljena raziskovalna Parlamentarna komisija za raziskovanje umorov iz časti in običajev (*Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Töre ve Namus Cinayetlerini Araştırma Komisyonu*), ki leta 2006 pripravi prvo poročilo.³²³ Leta 2006 predsednik vlade izda dekret (Genelge 2006), na podlagi katerega so določeni ukrepi za preprečevanje umorov iz časti. Med drugim je predvideno sodelovanje med državnimi institucijami in nevladnim sektorjem, ter izdaja rednih poročil, za katere je zadolžena KSGM. AKP je tudi pozvala direktorja in zaposlene pridigarje (imame) iz Diyaneta, naj se ob petkovih molitvah in pridigah javno izjasnijo, da so umori in zločini iz

³²¹ Izjema so kemalistične feministke, ki so izstopile iz akcije. Kemalistične feministke so sprejele zelo zavračajočo pozicijo in niso sprejemale rekondiliacije, še posebej z islamskimi aktivistkami (Kanra 2009).

³²² Resolucija Generalne skupščine OZN o zločinih iz časti (*Crimes of Honor United Nations General Assembly Resolution* 2004).

³²³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Töre ve Namus Cinayetlerini Araştırma Komisyonu Raporu* 2006.

časti proti božji volji in Mohamedovim naukom, ter da niso utemeljeni v Koranu. Ali Bardakoğlu, takratni direktor Diyaneta, ki po mnenju *The Economist* (2004) predstavlja »paradokсно mešanico uradnega sekularizma in popularne pobožnosti«, je presenetil ženske NVO, ko jih je prosil za pomoč pri sestavi pridige na dan žena. Predstavnica NVO Uçan Süpürge Halime Güner to potezo označi za revolucionarno (*The Economist* 2004). (So)delovanje AKP in Diyaneta in njuno iskanje podpore pri ženskih NVO izraža nov način (so)delovanja in spletnja povezav med različnimi akterji pri oblikovanju politik enakosti spolov. Religijski/konservativni akterji uporabljajo religijski diskurz v boju proti umorom iz časti in nasilju nad ženskami in otroci, ter pri tem sodelujejo s civilno družbo, ki je te poteze pozitivno sprejela. V letih 2004 in 2007 so bile organizirane vladne medijske kampanje proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, v katerih so sodelovali državni akterji in institucije (KSGM, parlament, istanbulski governorat), profitne in neprofitne NVO, mediji in znane osebe ter Svet Evrope. Organizirani so bili treningi nenasilne komunikacije na mobilnem avtobusu po Istanbulu in javno ozaveščanje o problemu nasilja.

Leta 2003 so bila z Zakonom o ustanovitvi in delu družinskih sodišč (*Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun* 2003) ustanovljena družinska sodišča, katerih ustanovitev so zahtevali tako pravni strokovnjaki kot tudi ženske NVO na podlagi novega civilnega zakonika, ki je predvideval ustanovitev specializiranih družinskih sodišč. Toda Zakon o ustanovitvi in delu družinskih sodišč so ženske NVO kritizirale, ker je zahteval, da so sodniki na teh sodiščih poročeni, starši in starejši od 30 let,³²⁴ ter v členu 7 zahteval, da »morajo družinska sodišča spodbujati spoštovanje in ljubezen v družini in reševanje problemov po mirni poti in s pomočjo strokovnjakov, ko je potrebno«. Po mnenju kritikov to izraža pritisk nad sodišči, da branijo institut družine. Problem je bil tudi v praksi državnih teles, saj je tudi policija dolgo zavlačevala in zavračala sprejemanje pritožb, tudi zdravniki niso ali niso želeli prepoznati nasilja kot nasilje v družini (İlkkaracan v Kardam 2005, 116). Okvirjanje nasilja nad ženskami se je torej izogibalo identifikaciji tega problema kot problema znotraj družine, saj je le-ta namreč obravnavana kot zasebna sfera, v katero se ni primerno vmešavati. Leta 2005 so NVO kritizirale tudi Zakon o zaščiti družine iz leta 1998, saj njegova implementacija ni učinkovita, ker zakon ne vsebuje podrobnejših navodil in ukrepov.³²⁵ Poleg tega NVO opozarjajo, da akterji, odgovorni za implementacijo politik preprečevanja nasilja, niso zadovoljivo izobraženi in trenirani, vlada pa ni oblikovala nobene dejavne politike ali načrta za preprečevanje nasilja nad ženskami vse do leta 2007. Ženske nevladne organizacije so se začele pritoževati tudi nad vedno slabšim sodelovanjem s KSGM,

³²⁴ Ta pogoj je bil sicer odpravljen z amandmajem leta 2004, ko so postali omenjeni pogoji zgolj zaželeni.

³²⁵ Naj spomnim, da ima zakon samo 2 vsebinska člena.

odkar so njegovo vodstvo prevzele ministrice AKP: še posebej Nimet Çubukçu (po ločitvi Baş) med letoma 2005 in 2009 (Aldıkaçtı-Marshall 2009, 366–367). Vlada je zato v naslednjih letih začela oblikovati programe za preprečevanje nasilja nad ženskami, ki se razvijejo predvsem v obdobju po letu 2007. Drugo področje, na katerem je bila vlada AKP zelo aktivna pri reformiranju zakonodaje, je področje zaposlovanja.

2.3.2 Politike enakosti spolov na področju ekonomije in zaposlovanja

Nedvomno je največji vpliv evropeizacije viden v javnih politikah enakosti spolov na področju ekonomije oziroma zaposlovanja in trga dela, saj te politike sodijo v trdo pravo EU in so podvržene evropskim direktivam. Preobrat na področju zaposlitvenih politik in enakosti spolov je bil leta 2001 sprejet program NPAA, v skladu s katerim je Turčija leta 2003 sprejela novi Zakon o delu (*İş Kanunu* 2003), katerega cilj je bila adaptacija EU direktivam in njihova implementacija v državnem pravu na področju politik dela in zaposlovanja (Altunok in Gözdaşoğlu-Küçükalioglu 2008). Sprejemanje novega zakona o delu ni vzbudilo večjega zanimanja med ženskimi NVO, po oceni Acarjeve in dr. (2007, 19–20) pa zato, ker je zakon že sam po sebi vseboval veliko pozitivnih sprememb. Novi zakon o delu je uvedel spremembe v skladu z zahtevami direktiv Evropskega sveta o enakosti spolov in prepovedi diskriminacije na delovnem mestu. Zakon o delu zagotavlja enako obravnavo in enako plačilo za opravljeno enako delo v javnem in zasebnem sektorju. Uvaja enako obravnavo pri zaposlovanju, zaščito nosečih in doječih žensk, nediskriminacijo med polno zaposlenimi in zaposlenimi za polovični ali skrajšani delovni čas oziroma med zaposlenimi za nedoločen in določen čas, ter v primeru spolnega nadlegovanja breme dokazovanja prestavi na delodajalca. Spolno nadlegovanje na delovnem mestu je vključeno tudi v novi kazenski zakonik.

Toda pomanjkljivost zakona je odsotnost pozitivne diskriminacije ali kvot za ženske, ter predvsem v implementaciji enake obravnave med zaposlovanjem (rekrutacijo) delovne sile. Zakon tudi ne loči med posredno in neposredno diskriminacijo, kljub temu, da EU direktive zahtevajo jasno definicijo. Problem oziroma pomanjkljivost zakona je bila tudi v tem, da nekatere oblike dela, kot na primer delo (od) doma oziroma domači delavci, niso bile pokrite z novo zakonodajo, kar pomeni, da je večinoma izključena ženska populacija, ki opravlja domače delo in nima nobenih socialnih pravic in zaščite. Velik problem predstavlja predvsem delo žensk v neformalnem sektorju (predvsem agrikultura), saj te ženske nimajo nobenega socialnega varstva.³²⁶ V Turčiji pa so ženske ekonomsko aktivne večinoma v neformalnih družinskih aktivnostih in neplačanem agrikolturnem sektorju, zato je obstoječi

³²⁶ Leta 2012 (glej naslednje poglavje) je sprejet zakon, ki ureja socialno varstvo osebam, ki delajo doma, torej vključuje tudi gospodinjsko delo.

trend nezaposlenost žensk, saj za to delo običajno niso plačane. Zakon prepoveduje in omejuje določena dela za ženske (delo v rudnikih, izkopavanja ipd., ter omejuje delo ponoči, predvsem za noseče in doječe ženske), kar po eni strani pomeni napredek, po drugi strani pa ustvarja feminizacijo določenih poklicev oziroma omejitev dela žensk v nekaterih poklicih. V Turčiji niti ni javnih politik, ki bi se ukvarjale s problemom neformalne ženske delovne sile. Novi zakon je podaljšal obdobje materinskega dopusta³²⁷ in zagotovil pravico do 1,5 ure dnevno za dojenje otrok, mlajših od enega leta. Ženskam je omogočen še 6-mesečni neplačan dopust. Nekateri pravniki so povišanju materinskega dopusta nasprotovali z razlago, da je to populistična gesta z namenom prevelike zaščite žensk, kajti daljše obdobje odsotnosti ženske le še bolj izključuje iz zaposlitvenega trga, saj delodajalci ne bodo želeli zaposlovati žensk z dolgim materinskim dopustom (Acar in dr. 2007, 24).

Acarjeva in dr. (2007, 18) poudarjajo, da so politike zaposlovanja žensk usmerjene zgolj na že zaposlene ženske in da je cilj teh politik večji ekonomski učinek. Zakon okvirja enakost ženske na delovnem mestu kot istost v obravnavi, ne pa tudi kot istost v pogojih zaposlovanja, saj ne omogoča pozitivne diskriminacije za blažitev slabših štartnih pozicij žensk v družbi, ki žensko zaposlitev obravnava zgolj kot nujo. Zakonodajca na tem področju torej ne vsebuje razumevanja razlik v ženski poziciji, niti se ne ukvarja s sistemskimi problemi nezaposlenosti in z vprašanjem vzrokov za nizko zaposlenost in zaposlitvenost žensk (okoli 25 % zadnjih nekaj desetletij).³²⁸ Ekonomska usmerjenost politik je razvidna tudi iz politike usklajevanja dela in družine, katere namen ni usklajevanje dela in družinskih obveznosti med moškimi in ženskami v družini, temveč odgovor zahtevam zaposlovalcev po povečani fleksibilnosti delovnega urnika. Ženske, ki so zaposlene, imajo sicer omogočen fleksibilni delovni urnik, ženske, ki niso zaposlene, pa niso spodbujane k zaposlitvi, v obeh primerih pa je odgovornost za delitev dela in družine na ženski. Razen tridnevnega porodniškega dopusta za moške ni predviden starševski dopust. Poleg tega pa morajo zaposlene ženske običajno izbirati med delom in družino, to pa zato, ker primanjkuje državnih skrbstvenih institucij (za starejše in za otroke) in ni javnih politik, ki bi urejale to področje. Ženske v boljšem socialnem položaju si sicer privoščijo zasebno skrbstvo za otroke, ženske iz

³²⁷ Iz 12 tednov: 6 tednov pred in 6 tednov po porodu na 16 tednov materinskega dopusta; 8 tednov pred in po porodu, v primeru več otrok pa dodatna 2 tedna pred porodom (člen 74). Najprej je bilo sicer predvidenih 14 tednov, kar je minimum, ki ga je zahtevala EU. Predlog za 16 tednov je predlagala stranka AKP.

³²⁸ Podatki kažejo, da kljub naraščanju zaposlitve žensk v svetovnem merilu v zadnjih 20 letih zaposlitev žensk v Turčiji pada: leta 1988 je bilo zaposlenih 33,1 % žensk, leta 2007 pa za 20 odstotkov manj, to je 23 % (Acar in Altunok 2012, 9). Po podatkih turškega statističnega urada je bila leta 2008 zaposlenih nekaj več kot četrtnina delovno sposobnih žensk (26,7 %), kar je že dolgoletno povprečje za ženske, in 72.6 % moških (Turkiye Istatistik Kurumu 2008).

srednjih in nižjih slojev pa te možnosti nimajo. To je v praksi povzročilo, da nastaja delitev dela, kjer se moški zaposlujejo, ženske pa večinoma ostajajo doma in skrbijo za otroke.

Zeynep Karahan Uslu (TBMM Tutanak Dergisi 2003b, 350–351), parlamentarka iz stranke AKP, v parlamentarni debati o sprejemanju Zakona o delu tako komentira, da je v državi problem pomanjkanje skrbstvenih institucij, ter da so največje ovire žensk pri zaposlitvi poroka in rojstvo oziroma skrb za otroka. Sicer Uslujeva hkrati meni, da je ženska prisiljena izbirati med delom ali družino zaradi kratkega porodniškega dopusta, zato predlaga zvišanje dopusta na 16 tednov. To sicer ne reši problema pomanjkanja skrbstva za otroke po 16. tednu starosti otroka. Po drugi strani pa Uslujeva pravi, da je največja vrednost neke države število prebivalcev, ki so potrebni zato, da se doseže napredek. Zato so otroci, ki nimajo dovolj materinega mleka in materine pozornosti, nezdravi in predstavljajo breme za žensko in ekonomijo države. Uslujeva v tem primeru izraža kontradiktorno okvirjanje, saj hkrati opozarja, da so za nezaposlenost žensk krivi strukturni pogoji, hkrati pa vlogo ženske vidi kot mater, ki je zadolžena za to, da skrbi za otroke, s čimer skrbi za rast populacije, ki je potrebna za ekonomski napredek. V njenem okvirjanju je prisoten ekonomsko-konservativni diskurz, ki žensko vidi kot mater, ki skrbi za populacijo in posledično za gospodarsko rast. Ženska vloga v gospodarski rasti pa je omejena na zasebno sfero skrbstva, saj ne ponudi nobenih rešitev za strukturne pogoje pomanjkanja skrbstvenih institucij.

Prisotno je torej okvirjanje enakosti kot istosti, to pa je podrejeno večji ekonomski učinkovitosti že zaposlenih žensk. Regulacija na tem področju je vodena z jasnimi ekonomskimi interesi oziroma ekonomskim diskurzom, ki prevladuje tudi na ravni EU. V EU javnih politikah enakosti spolov namreč prevladuje ekonomski diskurz (cf. Rosilli 2000a), kar je izraženo tudi s tem, da je zaposlovanje edino področje, ki je podvrženo EU direktivam (trdo pravo). Zato lahko govorimo o dominantnem »evropskem diskurzu ekonomske konkurenčnosti« (Radaelli 2003, 7) na področju enakosti spolov. V tem primeru je enakost spolov le instrumentalno orodje, ki je skrčeno na enakost na trgu delovne sile in zoženo zato, da služi višjim nacionalnim interesom (članstvu v EU ter razvoju ekonomije in gospodarski rasti) (cf. Lombardo in dr. 2009a; Jalušič 2009).

Leta 2004 je kabinet predsednika vlade izdal Uredbo o implementaciji principa enakosti spolov, s katero je nameraval zmanjšati diskriminacijo med zaposlovanjem (rekrutacijo). Leta 2004 je vlada sprejela tudi Uredbo o delovnih pogojih za noseče in doječe ženske in odprte otroških sob na delovnem mestu. Uredba predvideva, da delodajalci, ki zaposlujejo med 100 in 150 ženskami, odprejo otroške sobe, delodajalci, ki zaposlujejo nad 150 žensk, pa morajo odpreti dnevno varstvo za otroke. Uredba je kritizirana kot izredno nepraktična in nerealna, saj je v državi, kjer prevladujejo mala in srednje velika podjetja, zelo

težko doseči število zaposlenih žensk nad 100 ali 150, ponekod, kjer je to število sicer doseženo, pa delodajalci in lastniki podjetij rajši plačujejo kazen, kot da bi uresničili zahteve uredbe, ki se izkaže za dražjo. Uredba je bila kritizirana tudi zato, ker diskriminira med moškimi in ženskami, saj po tej logiki predvideva, da imajo otroke in da so za njihovo skrb zadolžene samo ženske, ne pa tudi moški. Ženske NVO so zato vztrajale, da bi morala delovna mesta predvidevati skrbstvene centre, ne glede na to, ali zaposlovalec ženske zaposluje ali ne, ter da bi morala za infrastrukturo skrbstva (vrtci, jasli) poskrbeti tudi država oziroma občine (Acar in dr. 2007, 27, 31). Vedno večja fleksibilnost trga delovne sile pa povzroča tudi privatizacijo socialnih in javnih storitev. Okvirjanje je torej usmerjeno na ženske, kot nosilke problema in nosilke rešitve, ter krepi razumevanje ženske, kot edine odgovorne za skrb otrok v skladu s patriarhalnim diskurzom. Ženske so na podlagi takšne politike izključene s trga delovne sile, saj je zaposlovanje žensk za delodajalce večji strošek.

V javnih politikah enakosti spolov na področju ekonomije je jasno prisoten vpliv EU. V parlamentarnih debatah Zakona o delu (TBMM Tutanak Dergisi 2003a; 2003b; 2003c) vse stranke poudarjajo pomen izpolnjevanja mednarodnih obvez (ZN, CEDAW, Mednarodne delavske organizacije) in uporabljajo mnoge EU reference. Člani AKP uporabljajo EU reference pozitivno, kot legitimizacijo za sprejem zakonodaje, zanimivo pa je tudi to, da uporabljajo daleč več referenc (v različnih oblikah) na EU in evropske institucije, kot drugi akterji oziroma stranke. Tako se člani AKP nanašajo na *EU*, *Rimsko pogodbo*, *ESČP*, *EU strategijo zaposlovanja*, *EU pravni red*, *EU članstvo*, *Evropski svet*, *EU socialno listino* in navajajo primere zakonodaje (na primer primeri materinskih in starševskih dopustov) v EU državah, stopnjo zaposlitve v EU državah ipd. Drugi akterji in stranke pa izražajo veliko manj EU referenc (na primer *EU socialno listino* in *Direktivo EC 92/85/EEC*). Še ena razlika je v tem, da pri sprejemanju zakonodaje na področju zaposlovanja AKP poudarja pomen učinkovitega kapitalizma. Turčija na tem področju torej ne odlašá z reformami, ki jih zahteva EU. To kaže na prepletanje tako vpliva evropeizacije (in želje Turčije po članstvu) kot tudi na vpliv kapitalističnega ekonomskega diskurza, ki ima prednost tako v EU kot tudi Turčiji. Ekonomski sektor sicer ni bil nikoli preveč v centru pozornosti civilne družbe in ženskih NVO, kar pa se spremeni v zadnjem obdobju, predvsem zaradi nespremenjenih in okrepljenih konservativnih ter vedno močnejših neoliberalnih politik, ki žensko vedno bolj potiskajo v zasebno sfero dlje od trga zaposlovanja. Pri spremembah na ekonomskem področju je torej nedvomno imela vpliv EU, ki je bila v obdobju med letoma 1999 in 2005 močno vodilo sprememb.

2.4 Poseben vpliv evropeizacije med letoma 1999 in 2005

Vpliv evropeizacije v tem obdobju je še posebej očiten, saj so v tem obdobju EU zahteve in spremljanje političnih reform v Turčiji intenzivnejše. Vlada se je tudi zavedala, da brez zagotavljanja kopenhagenskih kriterijev Turčija ne bi imela možnosti napredovanja pri začetku pogajanj za članstvo. Vladajoča stranka AKP se je v tem obdobju izjemno prilagajala in sprejela zahteve EU tudi na področjih, kjer EU sicer nima pristojnosti. AKP je popustila pri zadevah, ki krepijo njeno povezavo s konservativno religijsko družbeno sfero (primer prešuštva). Obstaja torej želja in pripravljenost s strani turških političnih (religijskih) akterjev, da stremijo k reformam. Ta želja pa temelji na percepciji evropeizacije kot normativne sile, katere vrednote predstavljajo demokracijo in spoštovanje človekovih pravic. AKP je zato spremenila način uporabe religije v političnem delovanju. Namreč redkeje kot svoje predhodnice referira na islam, saj se zaveda možnih težav pri legitimiziranju političnih zahtev z religijo. Kot je videti pri poskusu kriminalizacije prešuštva, referenca na islam ni bila uporabljena, temveč sta obe stranki, tudi CHP, prešuštvo okvirjali kot »zaščito družine« in »pravice žensk« ter »enakosti med moškim in žensko« – torej s sekularnim jezikom enakosti spolov. AKP je spremenila tudi način razumevanja EU in Evrope in za razliko od svojih predhodnic, ki so v EU videle grožnjo turškim tradicijam in islamskim vrednotam, AKP projekt EU in proces evropeizacije razume kot korak k demokraciji, človekovim pravicam in tudi enakosti spolov. Takratni zunanji minister (sedanji predsednik) Abdullah Gül je maja leta 2003 na srečanju zunanjih ministrov Organizacije islamske konference izjavil, da morajo islamske države sprejeti novo vizijo in dodati svobodo, temeljne človekove pravice in enakost spolov med vitalne zadeve, ki jih je treba nasloviti (Gül 2003, 528). Hkrati pa AKP v procesu evropeizacije vidi utrditev svojega položaja in zaščito človekovih pravic muslimanov in muslimank.

Sicer pa se konservativne in patriarhalne vrednote še naprej pojavljajo, predvsem ko pogledamo globlje v procese sprejemanja politik. Na tistih področjih, kjer EU nima neposrednega vpliva v obliki direktiv in samo priporoča smer zaželenih politik, se religijski in konservativni diskurz in njuno vplivanje na okvirjanje pojavlja, toda spreminja glede na okoliščine; prisotne pa so tudi razlike znotraj iste skupine akterjev (AKP, podporniki AKP). Tako je v okvirjanju opaziti najprej manj oziroma skoraj nič referenc na islam, tako v javnih govorih vidnejših predstavnikov AKP kot tudi v legitimizaciji sprejemanja zakonodaje. Sprememba je vidna že v samodefiniranju stranke AKP, kot konservativno demokratične. Konservativnost pa je prisotna tako pri nacionalističnih, sekularnih, kot tudi pri islamskih akterjih, kar je videti na področju civilnega prava. Nekateri islamski akterji (konservativno islamska SP) so poleg nacionalistov (MHP) popolnoma nasprotovali spremembam civilnega

zakonika, ki bi prinesli enakost med moškim in žensko, nekateri sekularisti (na primer predsednik CHP) pa so podprli predlog kaznovanja prešuštva. Tudi akterji stranke AKP so na eni strani zelo konservativni (primer podpore kaznovanju prešuštva, nasprotovanje enaki delitvi premoženja v novem civilnem zakoniku), na drugi strani pa tudi reformatorski (splošna podpora novemu civilnemu zakoniku, spremembe ustave, nasprotovanje kaznovanju prešuštva). Vpliv religijskega diskurza je mogoče razumeti zgolj implicitno, na primer pri poskusu kaznovanja prešuštva, ki je v skladu z religijsko doktrino.

Neposreden vpliv na spremembe okvirjanja in delovanja konservativnih in religijskih akterjev so imele mednarodne konvencije in izpolnjevanje obvez, ki jih te konvencije predpostavljajo (na primer podpis CEDAW konvencije in proces ustanovitve KSSGM). Evropeizacija je imela vpliv na nove religijske akterje (AKP) kot zgodovinsko normativna moč, po kateri se je primerno zgledovati, saj predstavlja normo človekovih pravic, zato akterji te procese razumejo kot pomembne in jih sprejemajo kot normativne zgled. Toda to razumevanje je pogojeno z notranjepolitičnimi strukturnimi pogoji, to je možnostmi, omejitvami in odnosi med različnimi akterji. Namreč evropeizacija je za nove religijske akterje postala sredstvo demokratizacije turškega notranjega političnega prostora, kjer so akterji stranke AKP računali na več politične moči. Pomembna je torej percepcija in pomen, ki jo ima za akterje normativna vloga vrednot EU. Le-ta se namreč spreminja, saj predhodni religijski akterji procesa evropeizacije niso razumeli kot pozitivne norme, temveč kot nevarnost. Sprememba notranjih odnosov in ravnotežij moči med akterji sovpada z obdobjem intenzivne evropeizacije med letoma 1999 in 2005, kjer EU in evropeizacija predstavljata pozitivno normo za religijske akterje.

Toda čeprav EU izdaja direktive samo na področju politik zaposlovanja (EU-izacija), medtem ko so področja enakosti med spoloma, intimnih odnosov ter problematika nasilja nad ženskami omejena le na mehko zakonodajo oziroma priporočila, je v tem procesu EU oziroma Evropska komisija postavila jasnejše pogoje, saj je od Turčije zahtevala izpolnitev političnih in pravnih kopenhagenskih kriterijev. Vpliv evropeizacije je zato v tem obdobju najbolj viden na področju sprejemanja novega civilnega zakonika, zakonodaje na področju preprečevanja nasilja, ter še posebej pri spremembi kazenskega zakonika, saj so te spremembe ravno predhodile odločitvi Evropske komisije za začetek pogajanj. EU, kot spodbujevalec sprememb v primeru kazenskega zakonika, je bila relevantna spodbuda za spremembo okvirjanja politik stranke AKP. Köksal Toptan (član AKP in predsednik parlamentarne pravosodne komisije za spremembe kazenskega zakonika) je izjavil, da je »Turčija v procesu članstva EU. V tem okviru so bili sprejeti pomembni zakoni in harmonizacijski paketi. /.../ Sedaj je /obstoječi, op. a./ turški kazenski zakonik v resnem konfliktu s sprejetimi reformami.

Nihče ne sme dvomiti, da bomo ustvarili /nov, op. a./ zakon na najvišjem nivoju« (Toptan 2003). Po drugi strani pa se je predsednik vlade Erdoğan – prvič, odkar se je zavzel za vstop v EU – pritoževal zaradi vmešavanja Evrope v notranje zadeve države, ki se tičejo politik intimnega državljanstva. Pozneje je od svoje zahteve odstopil zaradi ostre reakcije EU in grožnje, da se bodo zaustavila pogajanja, kot tudi zaradi reakcij, zgroženosti in pritiskov civilne družbe. Čeprav kazensko pravo sodi v notranjepolitične zadeve države oziroma v nacionalno pravno ureditev in nanj EU nima neposrednega vpliva, je bila sprememba kazenskega prava v turškem primeru nujen korak za začetek pogajanj. Sicer pa je treba poudariti, da je EU pozorno spremljala in zahtevala spremembe predvsem v tistih delih kazenskega zakonika, ki zadevajo omejevanje svobode v predsodnem postopku, omilitev omejitev svobode izražanja, ter tudi umorov iz običajev oziroma časti, niso pa je neposredno zanimala določila, ki zadevajo kršitve ženske spolne in telesne integritete.

Kljub pomanjkanju jasnega pritiska na tem področju pa so ženske NVO, predvsem Women for Women's Human Rights, izkoristile EU kot okno priložnosti za pritisk na državo in zahtevale spremembe, ki se tičejo ženskih in spolnih pravic (İlkkaracan 2008a, 254–255). Spremembe na področjih, ki se tičejo enakosti spolov in žensk, tako niso bile prioriteta niti s strani EU niti s strani AKP, saj je bil ta del najprej popolnoma prepisan iz starega kazenskega zakonika. EU je sicer imela odločilen vpliv pri spremembi delovanja in okvirjanja AKP, ki je bilo strateško usmerjeno zaradi začetka pogajanj, ni pa imela vpliva pri spremembi konservativnega/religijskega okvirjanja stranke AKP. Sicer je pomembno poudariti, da mnogi člani AKP niso imeli informacij o poskusu prepovedi prešuštva do zadnjega trenutka in je mogoče reči, da je bila to strategija AKP za pridobivanje podpore tistih konservativnih segmentov družbe, ki so do procesa evropeizacije skeptični. Stranka AKP pa je kljub vsemu odstopila od prešuštva in izpolnila zahteve EU.

Kot kaže se brez notranjih (civilna družba, vloga vojske, dominantna sekularna kemalistična ideologija v politični eliti) in zunanjih (EU) vplivov oziroma brez pritiska strukture in kontekstualnih pogojev hegemonski patriarhalni diskurzi le počasi spreminjajo, tudi zaradi določenih interesov, ki jih status quo v odnosih moči prinaša. Toda trenutki strukturnih omejitev in dislokacij, kot notranje in zunanje spremembe in vplivi, ter delovanje in interakcije z drugimi akterji (civilna družba, vojska, EU) lahko vplivajo na diskurzivne boje in spremembo diskurzov, delovanja in okvirjanja. Namreč AKP se je prilagodila in sprejela spremembe civilnega in kazenskega zakonika, ki sta jih povzročila civilno gibanje in evropeizacija. Toda prisotna je tudi sprememba v identiteti in interesih, kar je razvidno v spremembi okvirjanja nekaterih članov AKP, predvsem tistih, ki so podpirali spremembe civilnega zakonika, ter tistih, ki niso podpirali kaznovanja prešuštva in so v spremembi

kazenskega zakonika videli nujo, saj je po njihovem mnenju Turčija sprejela zahodne oziroma evropske norme in vrednote z upoštevanjem človekovih pravic in enakosti med spoloma. Znotraj iste verovanjske skupine religijskih akterjev, ki jo v grobem predstavlja stranka AKP, so torej prisotni tako konservativni kot tudi reformistični diskurzi, ki okvirjajo politike enakosti spolov in intimnega državljanstva na različne načine.

Vlogo EU pa je nedvomno opaziti na področjih, kjer ima EU popolno kompetenco v obliki direktiv, s katerimi od držav kandidatk zahteva popolno prilagajanje. Tu je opaziti izredno spremembo religijskih akterjev, ki brez večjih težav sprejemajo zahtevane reforme. Primer za to so spremembe na ekonomskem področju, predvsem na področju zaposlovanja, v katerega je vključena enakost med spoloma. Zakonodaja je bila sprejeta brez večjih nasprotovanj, tudi zato, ker se EU diskurzi skladajo z nacionalnimi diskurzi ekonomskih interesov. Toda pri sprejetih zakonih je, tako kot v evropskem primeru, opaziti ekonomski neoliberalistični diskurz, ki stremi k večji učinkovitosti, to pa zmanjšuje pomen socialnih aspektov politik, temu pa sledi večja delitev dela med ženskami in moškimi, kjer ženske v skladu s sprejetimi tradicionalnimi vlogami ostajajo doma v skrbi za družino.

To, da je bil proces sprejema kandidature in začetka pogajanj z EU ključen, ter da je pozitiven pomen evropeizacije in EU norm za AKP pomemben dejavnik, ki vpliva na spremembo njihovega delovanja in okvirjanja, je mogoče potrditi tudi zaradi nenadne spremembe razumevanja EU, potem ko je normativna vloga EU izgubila pomen. Čeprav je EU že ves čas dajala mlačne signale, ki so po mnenju raziskovalcev tudi razlog za ohladitev evronavdušenja v stranki AKP, se je pomen evropeizacije za AKP spremenil na podlagi dogodka, ki ni neposredno povezan s pristopnimi pogajanjmi, temveč prav z vprašanjem pravic vernikov.

2.5 Sprememba odnosa do EU po letu 2005

Po tem, ko je Turčija dobila zeleno luč za pristopna pogajanja, je AKP dosegla še eno potrditev. AKP je sicer dolgo časa zanemarjala izpolnjevanje tistih človekovih pravic, ki se tičejo muslimanskega volilnega telesa, ki podpira stranko. AKP je z demokratizacijo uspela zmanjšati vpliv vojske in radikalnega sekularizma, ki omejuje islamsko delovanje v politični in javni sferi, toda ni uspela rešiti problema pokrivanja v šolah in javni upravi. AKP je namreč obljubljala ukinitev prepovedi pokrivanja že pred prevzemom oblasti leta 2002. AKP in mnogi zmerni islamisti naj bi prav zato bili navdušeni nad EU, ker jim je predstavljala upanje, da bo EU normativni režim podprl njihovo pozicijo v imenu svobode religije, zato so EU videli kot zdravilo za turške bolezni (Müftüler-Baç in Fisher Onar 2010, 10–11). Islamski akterji so spoštovanje človekovih pravic v veliki meri navezali na verske pravice, med njimi

pravico do pokrivanja, ter zato od demokratizacijskega procesa in EU pričakovali, da bo zagotovila spoštovanje teh pravic. Zato je tudi pomenljivo dejstvo, da se je razumevanje Evrope s strani islamskih akterjev najbolj spremenilo po letu 2005, ko je ESČP podprlo turško prepoved pokrivanja na univerzah.³²⁹ Vlogo na ESČP je podala Leyla Şahin julija 2004 na podlagi kršenja svobode izražanja vere, ko je bila izključena z univerze, ker je zavrnila odkritje glave na izpitu. ESČP pa je 10. 11. 2005 podprlo prepoved pokrivanja na univerzah in s tem pritrdilo kemalističnemu pojmovanju grožnje pokrivanja.³³⁰

Po tej odločitvi se je odnos religijskih akterjev do EU iz proevropskega spremenil v evroskeptičnega (cf. Usul 2008). Tukaj lahko pritrdimo izjavi Önişa (2010, 361), da si je AKP od evropeizacije nadejala več spoštovanja in prostora za versko svobodo in je zato podpirala evropeizacijo. Ko pa se je skozi odločitve ESČP pokazalo, da EU ne podpira nujno istih vrednot, oziroma da evropeizacija zahteva veliko ceno, ki ne vključuje nujno tudi spoštovanja verske svobode, oziroma da je delovanje strank na osnovi religije v EU omejeno, se je odnos AKP do evropeizacije spremenil. Vloga EU kot normativne moči se je najbolj izkazala prav v tem primeru, ker so bili religijski akterji razočarani na normativnem nivoju vrednot.

Doğanay (v Akdoğan 2009, 225) zato opozarja, da je razumevanje demokracije v stranki AKP omejeno samo na svobodo mišljenja in verovanja ter usmerjeno na politiko tolerance, kar pa ne vsebuje politične obravnave demokracije, ki vključuje politične in pravne pravice oziroma enakosti za vse. Diskurz tolerance je po mnenju Akdoğanove formiran pod vplivom religijske identitete (ki se bori predvsem za versko svobodo in zanemari druge zahteve po človekovih pravicah, na primer pravice istospolno usmerjenih, op. a.). Zato Duran (2004) meni, da islamski diskurz, ki je naklonjen EU članstvu, v bistvu bolj poudarja pomen

³²⁹ Prepovedi pokrivanja je podprlo tudi ustavno sodišče leta 1991. Sicer pa v Turčiji ustava omejuje individualne svoboščine pod določenimi pogoji, predvsem v primerih ogrožanja enotnosti države in groženj sekularizmu. Zato so določeni ukrepi dovoljeni, tudi če se ne skladajo z zakoni, takrat, ko gre za vprašanje državne varnosti (Kardam 2005, 140). Tudi žena predsednika Güla je vložila tožbo na ESČP zaradi prepovedi pokrivanja, ki pa jo je umaknila, ko je njen mož postal politik z zmago AKP leta 2002. 13. 2. 2003 je ESČP odločilo tudi v prid zaprtju stranke RP leta 1998. Nekdanji člani RP, pa tudi FP, ki je bila zaprta leta 2001, so namreč podali tožbo na sodišče zaradi kratenja političnih pravic. Vse to dokazuje, da je evropska razsodba za islamske akterje v Turčiji zelo pomembna, čeprav je do sedaj ESČP večkrat odločilo proti interesom islamske sfere.

³³⁰ Leyla Şahin je leta 1998 morala zapustiti univerzo zaradi nošnje rute. Zavrnitev je sodišče utemeljilo z izjavo, da Istanbulska univerza ni kršila 9. člena evropske konvencije o človekovih pravicah in da je bila prepoved na mestu, zato da zaščiti pravice in svoboščine vseh študentov in ohrani javni red. Tožeča stranka bi po mnenju sodišča lahko izbrala zasebno univerzo. V Turčiji so nekateri kemalisti in sekularisti napačno interpretirali odločitev sodišča in jo tolmačili kot obvezno prepoved pokrivanja. Mnogi pa so kritizirali sprejeto odločitev, saj so vse turške univerze, tako javne kot tudi zasebne, v tistem času bile podvržene prepovedi pokrivanja pod vplivom regulacij Odbora za visoko šolstvo (*Yükseköğretim Kurulu – YÖK*) (Tiryaki 2006, 188). Nekateri so kritizirali odločitev, ker je privilegirala državo pred ženskimi pravicami, zdaj pa se na tisoče žensk odloča med svojo vestjo in izobraževanjem. Sodišče naj bi se tako po mnenju nekaterih mnogokrat odločalo dvoumno, saj ni nikoli podprlo islamskih akterjev vis-a-vis diskriminatorne kemalistične sekularne prakse (Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 386).

biti v Evropi, kot pa postati del Evrope. Takšno razumevanje se kaže v spremembi odnosa strankinega vodstva do vprašanja članstva v EU, za katero se je izgubilo navdušenje. Vlada AKP je tako začela zaostajati pri sprejemanju nadaljnjih reform (Öniş 2010, 366).

Od leta 2002 do odločitve sodišča leta 2005 naj bi islamski akterji v Evropi videli rešitev njihovih problemov, ko pa se sodišče odloči prav nasprotno, so začeli razmišljati o ceni, ki jo morajo za to plačati in zato začnejo kritizirati Evropo. Odločitev sodišča je namreč v islamskem diskurzu ponovno okrepila prepričanje, da Evropa izvaja dvojne standarde in označuje točko obrata pogleda religijskih akterjev do »evropske pravičnosti«. Islamisti, tako zmerni kot tudi bolj ortodoksni, so bili ogorčeni. Tisti islamski akterji, ki so odstop od kriminalizacije prešuštva odobraval, češ da je to v skladu z modernimi, civiliziranimi in EU normami, so glede odločitve sodišča ostro nastopili proti EU (cf. Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011). Kolumnisti iz islamsko usmerjene revije Yeni Şafak (cf. Koru 2004; Hocaoglu 2004) so odločitev ESČP označili za neracionalno, subjektivno in spolitizirano, ter sodišče kritizirali, da podpira kemalistično avtoritarnost. Avtorji nasprotujejo človekovim pravicam, svobodi mišljenja in demokraciji, kot vsiljenim zahodnim imperialističnim interesom in konceptom. Odločitev sodišča po njihovem mnenju predstavlja dvojne standarde in dokazuje, da Evropa ne more preseči sovraštva do islama. Odločitev je bila po njihovem mnenju rezultat slabe ocene, politične preračunljivosti in islamofobije po 11. septembru. Menijo, da se EU zavzema za druge manjšine in njihove pravice, ne ščiti pa pravic muslimanov sunitov v Turčiji. Pritožujejo se nad tem, da EU ni nikoli v svojih poročilih o napredku ali drugih dokumentih omenila pritiskov nad islamskim delom prebivalstva, niti ni kritizirala procesa 28. februar leta 1997, ki predstavlja zadnji večji nedemokratični poseg v politiko; zato islamski akterji EU obtožujejo dvojnih standardov (Usul 2008). Tudi politiki so se odzvali z neodobravanjem, in sicer je Erdoğan (2005b) izjavil, da ESČP nima legitimnosti pri odločanju o pokrivanju, temveč o tem odloča islamska ulema. Namestnik predsednika vlade Bülent Arınç (2005) pa izjavi, da ESČP odločitev za Turčijo ni zavezujoča. Po mnenju Müftüler-Baçeve in Fisher Onarjeve (2010, 14) predstavlja odločitev ESČP prelomnico, ki označuje konec »medenih tednov« med AKP in EU/Evropo.

Ta dogodek je povzročil bolj evroskeptični diskurz in selektivni odnos do EU reform s strani političnih religijskih akterjev, še posebej v obdobju po drugi in tretji zmagi AKP leta 2007 in 2011, saj je takrat stranka razširila svojo podporo med volivci in postala stranka brez konkurence na turški politični sceni. S tem pa je AKP postala tudi manj odvisna od moči, ki jo je pridobivala z evropeizacijo. Rezultat tega je bila manjša zavzetost za demokratizacijo in integracijo, ter šibkejša volja za usklajevanje z EU pravnim redom. Tako ponovna in močna zmaga AKP kot tudi antiislamska odločitev sodišča (tako so jo namreč percipirali islamski

akterji) so tisti trenutki ali dislokacije, ki vplivajo na spremembo delovanja in okvirjanja religijskih akterjev.

Tako je v letih 2007 in 2008 AKP želela rešiti problem pokrivanja in s podporo MHP parlamentu predlagala amandma ustave, ki bi omogočal pokritim ženskam vstop na univerze. V predlogu je svoboda oblačenja sicer zastavljena tako, da je oblačenje svobodno, toda omejeno s pogojem, da »ne krši družbene morale«. AKP je vztrajala, da bi bila takšna ureditev pomemben korak k zagotavljanju individualnih pravic in pospeševanju demokratizacije Turčije. Nasprotniki v civilni družbi pa so trdili, da je to poskus manipulacije individualnih in demokratičnih pravic za promoviranje religijske avtoritarnosti (Bianet 2008; Gülbahar v Üstündağ 2008). Proti takšnemu predlogu se je postavila tudi predsednica islamske ženske NVO AKDER Refia Kızıllhan (2007), ki se sicer bori za svobodo pokrivanja v šolah. Kızıllhanova podpira nujno ohranitve laičnega sistema, ki je enako oddaljen od vseh verskih skupin in njihovih verovanj, ter opozarja na nevarnost takšnega ustavnega predloga, saj bi se na podlagi ustavnega določila, ki določa omejitve oblačenja »glede na družbeno moralo«, lahko oblikovali zakoni, ki bi takšno ali drugačno oblačenje celo obravnavali kot kaznivo dejanje, saj je definicija družbene morale arbitrarna. Predstavnica islamske civilno družbene organizacije, ki se zavzema za pravico do svobode pokrivanja, le-to okvirja s sekularnim jezikom in laičnimi argumenti svobode oblačenja, ne pa na podlagi svobode prakticiranja religije. Islamska civilna družba torej ne sprejema rešitve AKP kot legitimne, saj jo razume kot avtoritarno vsiljevanje, ki nasprotuje principu svobode oblačenja.

Predlog amandmaja je bil eden od glavnih povodov za tožbo proti stranki AKP na ustavnem sodišču aprila leta 2008, z zahtevo po zaprtju in prepovedi delovanja stranke in nekaterih njenih članov. Tožba je bila sprejeta na podlagi tožilčevega argumenta, da AKP izvaja »mimikrijske«³³¹ aktivnosti proti sekularnosti države, ki so se začele »najprej z zmernim islamom in se stopnjujejo v smeri šeriatskega prava« (Yalçınkaya 2008). Čeprav je sodišče istega leta odločilo proti zaprtju stranke in jo zgolj denarno kaznovalo, se je polarizacija kemalistov proti islamistom v Turčiji ponovno stopnjevala. Torej čeprav je AKP utrdila svojo pozicijo vis-a-vis kemalistov, se je še vedno soočala s težavami. Kako so se ti ključni dogodki (ponovni boj s kemalističnim diskurzom in ohladitev odnosa do EU) odražali v delovanju in okvirjanju politik enakosti spolov, bom obravnavala v naslednjem podpoglavju.

³³¹ V turščini je bil v obtožnici uporabljen koncept takiye (ar. taqiyyeh), ki v islamu (Koran sura 16, ajet 128) pomeni preživitveno strategijo ali prikrivanje svoje identitete oziroma namer zaradi neugodnih razmer; kar je torej oblika mimikrije ali politična mimikrija (cf. Smrke 2008). (Sura je poglavje, ajet pa verz v Koranu.)

3 Okvirjanje politik enakosti spolov po letu 2007 – evroskepticizem AKP

Leta 2007 je AKP drugič zmagala na splošnih volitvah s 46,58 % glasov. V obdobju po letu 2007 je prisotna vedno nižja podpora vstopu v EU,³³² prav tako pa oddaljevanje od procesa evropeizacije in demokratizacije, ter zmanjšanje evronavdušenja za vstop v EU med politiki. Spremembe in oddaljevanje od EU normativnih standardov so bili opazne najprej z omejitvijo svobode izražanja v medijih. Aprila leta 2011 je bilo v priporu skupaj 95 novinarjev.³³³ Tako OVSE (2012) kot tudi Evropska komisija (2010) Turčijo opozarjata na problem pritiskov na medije, ki vodijo k samocenzuri.³³⁴ Na področju politik enakosti spolov sicer reforme napredujejo s pozitivnim trendom iz prejšnjega obdobja, predvsem to velja za politike na področju preprečevanja nasilja nad ženskami. Leta 2007 je bilo začeti več javnih kampanj za boj proti nasilju nad ženskami in nasilju v družini, ter kampanje za povečanje politične reprezentacije žensk.³³⁵ Leta 2008 so bili začeti programi za povečanje ozaveščenosti na področju enakosti spolov med zaposlenimi v zdravstvu, policiji in sodstvu (tožilci, sodniki) (Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 383). Leta 2009 je bila ustanovljena stalna parlamentarna Komisija za enake možnosti moških in žensk (*Kadın erkek fırsat eşitliği komisyonu Kanunu* 2009). Do takrat sta bili ustanovljeni samo dve *ad hoc* parlamentarni komisiji; leta 1998 Parlamentarna raziskovalna komisija o položaju žensk in leta 2005 Parlamentarna komisija za raziskovanje umorov iz časti in običajev (*TBMM Töre ve namus cinayetlerini araştırma komisyonu*), ki sta pripravljali poročila in priporočila vladi. Mednarodne institucije (CEDAW, EU) in NVO pa so Turčijo nenehno opozarjale, naj ustanovi parlamentarno komisijo za enakost spolov (Acar in dr. 2007, 13). Leta 2012 je bil prvič v Turčiji ustanovljen tudi institut ombudsmana.

Glavna problema pri politikah enakosti spolov pa sta implementacija in konservativna mentaliteta, ki daje prednost skupnosti (družini) nad posameznikom, kjer je predvsem ženska podrejena moralnim pravilom. Če primerjam strankarske politične preference ljudi (predvsem

³³² Leta 2004 je 62 % vprašanih v Turčiji menilo, da je vstop v EU dobra stvar. Med letoma 2005 in 2007 je podpora vstopu Turčije v EU nihala med 44 % (spomladi leta 2006) in 59 % (spomladi 2005). Sicer pa se podpora članstvu med letoma 2005 in 2007 giblje okoli 50 %, toda pada in leta 2011 doseže 41 % (Eurobarometer 2005; 2007; 2011). Podpora je bila najvišja leta 2004, od takrat pa je padla za več kot 20 odstotkov. Tudi v podpori ljudstva je opaziti evroutrujenost ali »eurofatigue«; cf. tudi opombo 211, kjer je razvidno, da ljudje sčasoma v EU vedno manj zaupajo. Leta 2007 je v EU zelo zaupalo 7,7 %, dokaj zaupalo 20,8 %, ne preveč zaupalo 24,8 % in sploh ne zaupalo 38,4 % vseh vprašanih (World Value Survey Data 2007).

³³³ Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) 2012.

³³⁴ Treba pa je biti tudi pozoren na manipulacije. Namreč tako kot civilna družba so tudi mediji v Turčiji spolitizirani, vpleteni v nezakonite posle in ideološko opredeljeni ter uporabljeni kot sredstvo propagande, tudi s strani vojske. Prav tako je mnogo tožb proti novinarjem sprožil ultranacionalistični odvetniški lobi in niso vse tožbe posledica samovolje vlade AKP (Frank 2011b).

³³⁵ V zadnjem mandatu po volitvah 2011 je število žensk v parlamentu 79, od tega iz AKP 46 (Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 2011).

podpornike dveh največkrat primerjanih strank, to je CHP in AKP)³³⁶ z vrednotami in razumevanjem vloge žensk oziroma enakosti spolov, je bolj konservativno mnenje o vlogi žensk prisotno pri podpornikih stranke AKP. Tako mater samohranilk ne odobrava 72,20 % podpornikov CHP in kar 95,80 % podpornikov stranke AKP. Zanimivo je, da je ta odstotek nižji pri podpornikih islamske konservativne stranke SP, in sicer 90,60 %. Glede prednosti moških pri zaposlovanju v primeru pomanjkanja delovnih mest se s tem strinja 39,30 % podpornikov CHP in 65 % podpornikov AKP, večji pomen univerzitetnega izobraževanja za moške podpirajo podporniki AKP – v seštevku tistih, ki se s tem zelo strinjajo in strinjajo je ta odstotek 24,10 %, pri stranki CHP pa 19,80 %. Splav ni nikoli upravičljivo dejanje za 43,10 % podpornikov CHP in za 71,80 % podpornikov AKP. Za podpornike stranke SP je ta odstotek 67,80 %. Podporniki stranke CHP nasprotujejo istospolnosti s 54,10 %, pripadniki AKP pa z 81,10 %. Edini primer, kjer imajo podporniki obeh strank dokaj podobno mnenje, je pri razumevanju enakih pravic moških in žensk, kot nujni sestavini demokracije, in sicer 53,10 % za CHP in malenkost višji odstotek – 53,80 % – za podpornike stranke AKP. Podporniki stranke AKP pa kažejo večjo občutljivost pri problemu nasilja nad ženskami, saj jih 77,30 % meni, da ni nikoli upravičeno, da moški pretepa svojo ženo. Podporniki CHP z 71,50 % menijo, da to ni upravičeno. To se sklada tudi s politikami stranke in vlade AKP, saj največ javnopolitičnih sprememb namenja prav preprečevanju nasilja nad ženskami, čeprav je problem reševanja nasilja nad ženskami ravno v slabi implementaciji. Nasilje nad ženskami namreč mnogi tolerirajo, ne glede na strankarsko pripadnost. Konservativnost razmišljanja podpornikov stranke AKP in aktivnih članov AKP kaže torej neke osnovne podobnosti. Sicer pa se politiki kot akterji v svojem razmišljanju in delovanju razlikujejo od navadnih državljanov, saj se politiki pragmatično prilagajajo v političnem delovanju in zatorej hitreje spreminjajo svoja mnenja, skladno s trenutnimi interesi in interakcijami z drugimi političnimi akterji. Kljub konservativnosti so namreč prav v času vladanja stranke AKP bile sprejete največje spremembe na področju politik enakosti spolov, predvsem v obdobju med letoma 1999 in 2005. V naslednjih letih pa se v okviru stranke AKP ponovno pojavijo konservativne težnje, predvsem razumevanja ženske v okviru družine, pomanjkljiva pa je tudi politična volja za implementacijo sprejetih reform.

Čeprav se torej politike enakosti spolov dokaj hitro spreminjajo na pravnem področju, kjer oblikovalci politik načelno obljublajo večjo enakost med spoloma, se problem kaže v nezadostni implementaciji sprejete zakonodaje in v pomanjkanju delovanja k izboljšanju

³³⁶ Statistične vrednosti podpornikov nacionalistične stranke MHP so vedno med statističnimi vrednostmi strank CHP in AKP, čeprav bližje slednji. Zanimivo je videti pri podpornikih islamske stranke s strogo konservativno pozicijo (SP), da so pri določenih vprašanih malenkost bolj liberalni kot podporniki stranke AKP.

implementacije. Predvsem je prisotno pomanjkanje politik pozitivne diskriminacije (razumevanje enakosti kot razlike), ki bi ženskam omogočile lažjo štartno pozicijo v razmerah, kjer prevladuje neenakost. Evropska komisija (2005a; 2005b) je tako kmalu po začetku pogajanj za članstvo opozorila na problem nasilja nad ženskami, nizko predstavništvo žensk v parlamentu in nizko pismenost žensk, kot pokazatelje omejenega napredka Turčije na področju enakosti spolov, ter tudi jasno izrazila, da v prihodnosti lahko zaustavi proces vključevanja v Unijo tudi samo na podlagi političnih kriterijev, med katere sodi tudi pomemben pogoj enakosti spolov. Fisher Onarjeva in Müftüler-Baçeva (2011, 378–379) zato menita, da je vprašanje statusa žensk in enakosti spolov primerno merilo za razumevanje, do katere mere je Turčija prevzela EU vrednote oziroma evropskost. Na ravni implementacije je razvidna zakoreninjena neenakost med spoloma oziroma vpliv mizoginega patriarhalnega diskurza, predvsem v sodni in policijski praksi. Leta 2011 je tako višje sodišče potrdilo sodbo okrožnega sodišča, ki je kazen za 26 posiljevalcev leta 2002 večkrat posiljene 13-letne deklice, ki je bila prisiljena v prostitucijo, zmanjšalo na minimum. Višje sodišče je odločitev utemeljilo z obrazložitvijo, da je dekle v odnose »privolilo«. ³³⁷ Med drugim je Odbor sodnikov in tožilcev – za zmanjšanje bremena sodišč pri zadevah posilstva, ki čakajo na obravnavo na sodiščih – predlagal, da bi se posiljene ženske poročile s posiljevalcem, zaradi česar bi bila tožba umaknjena in posledično bi se zmanjšalo delovno breme sodišč (NTVMSNBC 2011).

Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva ter razumevanje ženske kaže tudi umik pozornosti z ženske na družino. Ženska in njena vloga je tako razumljena v vlogi materinskosti in skrbi za družino, kar je razvidno tudi iz izjav oblikovalcev politik iz stranke AKP. Zelo znane so Erdoğanove spodbude, naj ženske več rojevajo; Erdoğan (2008; 2012b) je ob nagovoru za dan žena leta 2008 prvič izjavil in od takrat naprej večkrat ponovil, naj ženske rojevajo najmanj 3 otroke, zato da se prepreči »razpad turške nacije« in »zagotovi demografsko naraščanje, ki bi vzdrževalo ekonomski razvoj«. Ženske je posvaril, da so

³³⁷ Posiljevalci, med katerimi so tudi zaposleni v javni upravi, policaji, vojaki, žandarmerija in poslovneži, so bili kaznovani z najnižjo možno kaznijo (2 leti) tudi zato, ker je sodišče upoštevalo njihovo dobro obnašanje na sodišču. Za skupino žensk, ki je deklico sililo v prostitucijo, pa je sodišče dalo najvišjo kazen, z obrazložitvijo, da so »nemoralne«. Ker se je sodba nanašala na dogodek iz leta 2002, proces pa se je začel še pred veljavnostjo novega TCK (ki stopi v veljavo leta 2005), je sodišče uporabilo stari TCK, katerega člen 430, 2. odstavek omogoča obravnavo ugrabitve in spolnega napada nad mladoletno osebo, z upoštevanjem »privolitve in zavedanja« otroka, na podlagi česar je možna nižja kazen. Poleg tega so na celotno sodbo (z višjim sodiščem vred) čakali 11 let, kar pomeni, da je veliko točk obtožnice zaradi časovne omejitve propadlo. Odločitev je sprožila val ogorčenja in protestov po vsej državi, saj bi se po mnenju mnogih kritikov lahko sodniki tudi na podlagi starega turškega kazenskega zakonika iz leta 1926 (členi 414, 415 in 430, 1. odstavek) odločili drugače, in sicer z upoštevanjem groženj, prisile in pritiska, ki so vplivali na 13-letno dekle (Sabah 2011b; Radikal 2011; Hürriyet 2011a). Ministri AKP, med drugim Fatma Şahin, so odločitev ostro obsodili (Zaman 2011; Hürriyet 2011b).

današnje razmere lažje kot pred desetletji, saj imajo ženske na razpolago več gospodinjskih aparatov in torej več časa za skrb za otroke (Erdoğan 2012c). Erdoğan v svojih argumentih grožnje zmanjšanja populacije³³⁸ uporablja ženske kot sredstvo za nacionalno demografske in ekonomske cilje, ter s tem nalaga breme vzdrževanja družine, naroda in ekonomskega blagostanja ponovno na žensko (cf. Fisher Onar in Müftüler-Baç 2011, 383). V nekaterih turških provincih ponujajo tudi brezplačne poročne obleke za dekleta iz revnih družin, če obljubijo, da bodo imele neveste vsaj 3 otroke po poroki (Milliyet 2010). Tu je opaziti oženje ali krčenje okvirjanja na področju reprodukcijskih politik na ciljno skupino žensk, kjer so ženske odgovorne za reprodukcijo družine in s tem za ekonomsko dobrobit naroda; prisotno je prilagajanje reprodukcijskih politik družinskim in ekonomskim ciljem, torej nacionalnim prioritetam. Tudi ministrica za družino in socialne politike Fatma Şahin podpira Erdoğanov poziv za 3 otroke in pravi, da bo »ministrstvo sprejelo ukrepe, s katerimi bo zmanjšalo delovno breme žensk in istočasno delalo na tem, da poveča mlado populacijo in njeno kakovost«. Ministrica ima kontradiktorno okvirjanje, saj hkrati govori o pravicah in potrebi žensk po delu, programih za ozaveščanje zaposlovanja žensk, ter o prizadevanjih ministrstva, da poveča število vrtcev, zato da bodo ženske lahko delale, hkrati pa predvideva zmanjšanje bremena dela za ženske zato, da se lahko le-te posvetijo otrokom (Şahin v Doğan 2012).

Na področju razumevanja enakosti spolov pa je opazno nazadovanje in prevlada patriarhalnega diskurza, kar je razvidno v delovanju in okvirjanju najvišjih političnih predstavnikov stranke AKP. Pomočnik predsednika stranke Dengir Mir Mehmet Fırat (2008) je izjavil, da »ženske članice AKP niso in ne bodo sužnje feministične ideologije«. Erdoğan (2010) pa je izjavil, da »moški in ženska nista enaka«, oziroma da sta si »med seboj dopolnjujoča«. ³³⁹ Leta 2010 je Erdoğan na posvetu o kurdskem vprašanju, kjer je prisostvovalo tudi veliko ženskih NVO, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami, izjavil, da ne verjame v enakost med moškimi in ženskami, ter prisotne ženske naslovil z »materami, ki bodo utišale zvok orožja« (Kandiyoti 2011).

Odvetnica in aktivistka Hülya Gülbahar (v Arman 2012), ki je prisostvovala na tem sestanku, navaja Erdoğan, ki pravi, da »ne verjame v enakost med spoloma, ker sta si moški in ženska po stvarjenju različna«, ter če »ženski odvzamete materinstvo, ne ostane nič svétega«. V teh stavkih je eksplicitno prisoten religijski diskurz stvaritve, materinstva in

³³⁸ Toda raziskovalci in strokovnjaki (turško zdravniško združenje) so demantirali Erdoğanove populacijske grožnje, saj je z 2-odstotno stopnjo rasti prebivalstva za Turčijo predvidena populacijska rast, ki bo dosegla 87,8 milijona prebivalcev leta 2025, ter da je 26,8 % žensk v reproduktivnem obdobju, 50 % žensk pa pod starostjo 25 let, kar pomeni, da Turčiji ne grozi upad populacije za naslednjih 30 let (Acar in Altunok 2012, 8).

³³⁹ Sicer je tu treba upoštevati, da koncept enakosti ni povsod enako razumljen. Namreč v islamu so tudi feministke nasprotovale zahodnemu konceptu enakosti med moškimi in žensko in rajši uporabljajo koncept komplementarnosti.

svetosti, v okviru katerega minister Erdoğan žensko okvirja zgolj kot članico družine, katere vloga je materinstvo. Enakost je torej okvirjana pod vplivom religijskega diskurza, ki enakost med moškim in žensko razume na drugačen način, in sicer kot komplementarnost in dopolnjevanje moškega in ženskega spola, ki sta si po naravi in stvarjenju različna.

Erdoğan (2012č) med drugim tudi kritizira tiste, ki žensko pojmujejo samo kot žensko in ne kot mati. Tako v javnem nagovoru leta 2012 pravi: »Tega 8. marca /... /med pripravami /politik, op. a./ proti nasilju nad ženskami, nekateri ne marajo pristopa do družine. Ob besedi mati bruha o genij. Ne vzdržijo. Ko mi rečemo mati, oni pravijo, da so proti materi – ženska, ženska, ženska. Ja, kdo pa je mati? Ali ni to ženska? Mi smo vas ustvarili kot moškega in žensko /.../ eden od njiju je mati, drugi oče.« Kot je iz odstavka razvidno, Erdoğan večkrat uporablja distinkcijo mi-oni, kjer se z »mi« nanaša, vsaj v tej izjavi dokaj jasno, na versko skupnost muslimanov, ki verjame v stvaritev moškega in ženske. Erdoğan nadaljuje: »Oni nimajo razumevanja družine. Prav tako v srcu nimajo pojmovanja naroda. /.../ Spoštovanje matere je v naših vrednotah. Raj smo našli pod materinimi nogami.³⁴⁰ Ne pod očetovimi, temveč pod materinimi nogami.« Erdoğan je ponovno začel odkrito uporabljati religijske reference, ki jih povezuje s skrbjo za narod (podobno ideologiji *milli görüş*). Ženska je mati, le-ta pa predstavlja družino, ki je izrednega pomena za narod in narodne vrednote. Na Erdoğanu torej vplivata nacionalistični in ponovno tudi odkriti religijski diskurz. V okvirjanje islamskih političnih akterjev se je torej vrnil eksplicitni religijski diskurz, ki je bil v zadnjih letih odsoten (na primer malo ali skoraj nič ni bilo referenc na islam) in le implicitno prisoten v obliki konservativnih in nacionalističnih vrednot (na primer fokus na družino in čast). Sedaj pa se začnejo pojavljati eksplicitne reference na svetost, stvaritev, raj, ter tudi konkretno islam in islamski preroki (v nadaljevanju) ipd. religijski koncepti.

Erdoğan (2012č) postaja bolj kritičen tudi do EU in njenih vrednot in pravi, da:

Ni dvoma, da je diskriminacija med spoloma ravno tako kot rasizem slaba stvar. /.../ Marsikje po svetu se morajo ženske boriti tako z rasizmom, kot tudi s spolno diskriminacijo. Kaj pravi Francija? Da bo migrante vrgla iz države. Kaj ni bilo rečeno, da tega v Evropski uniji ni? Kaj ni bilo rečeno, da je Francija vrh EU držav? /.../ Njihovim besedam ne gre zaupati, ne gre verjeti. Oni nimajo spoštovanja do človeka. /.../ V njihovi osnovi leži rasizem, diskriminacija in aroganca.

Erdoğan tukaj odkrito obtožuje Francijo in EU, da je hinavska in rasistična. Njegov nagovor časovno sovpada tudi z dogodki v Palestini in Siriji, zato Evropo obtožuje tako sokrivde pri genocidu v Bosni, kot tudi stanja v Siriji in Palestini. Razvidno je razočaranje nad EU, saj

³⁴⁰ Tu se Erdoğan nanaša na znan verski pregovor, da je »raj pod materinimi nogami«.

pravi, da EU »ne gre verjeti«. Do Evrope/EU in njenih vrednot izraža negativen odnos, Evropa/EU ne predstavlja več pozitivnega normativnega zgleda spoštovanja človekovih pravic, temveč prav nasprotno, nespoštovanje človeka, diskriminacija in laži.

Okrepitev religije in institucije družine v politiki in v politikah enakosti spolov je razvidna tudi iz delovanja glavnih institucij in akterjev; namreč med uradom predsednika vlade, Ministrstvom za družino in socialne politike in Diyanetom je bil leta 2011 podpisan protokol o sodelovanju, s katerim se nameravajo oblikovati izobraževanja, svetovanja in modeli socialnih služb za reševanje problemov v družini. Cilj protokola je zaščita družinskih vrednot, krepitev družine in zaščita družinskih članov, med drugim pa tudi izboljšanje ženskih pravic in preprečevanje diskriminacije žensk. Poleg tega je v protokolu predvideno, da »institucije, ki so vezane na urad predsednika vlade, opravljajo dejavnosti za krepitev moralnih, verskih in nacionalnih čustev ob praznikih in posebnih priložnostih« (5. člen).³⁴¹ Ministrica za družino in socialne politike Fatma Şahin je protokol upravičila z argumentom, da »zadnja pridiga preroka Mohameda vsebuje bolj napredne sodbe od Splošne deklaracije človekovih pravic, saj v njej ni nikakršne diskriminacije med ljudmi in niti med spoloma«, ter da je »zaradi trdnih tradicij in običajev v naši religiji prisotnih veliko napačnih interpretacij, ki se dojemajo kot resnične«, zato se je urad predsednika vlade odločil za sodelovanje z Diyanetom, s katerim stremi k osvetlitvi teh nesporazumov v religiji (Şahin v Tahaoğlu 2011). Takšna politika delovanja in okvirjanja jasno kaže, da se je v politični diskurz stranke AKP vrnil odkrit religijski diskurz, ki nadomešča predhodne reference na človekove pravice in evropske vrednote, nad katerimi so vladni akterji razočarani. Okvirjanje politik enakosti spolov je pod vplivom religijskega in nacionalističnega diskurza, vloga ženske je omejena in podrejena, ter razumljena in obravnavana v okviru družine. Ni debate o enakosti med spoloma, temveč o razlikah med spoloma, ki utemeljujejo drugačne vloge moškega in ženske. Enakost spolov torej ni razumljena več kot enakost, razlike med spoloma pa so uporabljene za upravičevanje delitve vlog, ne pa za sprejemanje pozitivne diskriminacije, ki bi ženskam omogočala enakost na področjih, kjer je ženska neenako obravnavana.

Reševanje problemov žensk ponovno okvirjajo kot reševanje problemov v družini, sodelovanje med Diyanetom in uradom predsednika vlade pa dokazuje, da se družina povezuje z religijskimi vrednotami, kjer je svétost družine postavljena nad pravice posameznika oziroma ženske (cf. Ağır 2012). Ženske ponovno zapolnjujejo vlogo matere kot svetinje znotraj strukture družine, ki predstavlja steber moralne strukture (Acar in Altunok 2012, 5). Kandiyotijeva ponovno nazadovanje k tradicionalnim in patriarhalnim normam

³⁴¹ *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü* 2011.

opisuje tudi kot povrnitev maskulinosti (2010, 175). Medtem ko nekateri nasprotniki povezovanja z Diyanetom menijo, da se družbene spremembe na ta način skušajo doseči preko religije, kar je nedopustno, se drugim aktivistom, ki sicer nasprotujejo konservativnemu diskurzu, to ne zdi popolnoma napačna ideja, saj menijo, da je veliko ljudi vernih in zato ljudje dajejo velik pomen besedam verskih voditeljev. Prav tako poudarjajo, da se zaposleni na Diyanetu že nekaj časa izobražujejo na temo družbenega spola, kar je pozitiven napredek (Tahaoğlu 2011).

Vloga Diyaneta kot institucije je v zadnjih letih dobila nova pooblastila in dolžnosti in vidno okrepila svoj položaj. Leta 2010 je dopolnjen Zakon o ustanovitvi in dolžnostih Direktorata za verske zadeve (*Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun* 2010), kjer so dolžnosti Diyaneta podrobnejše dopolnjene (člen 7 je iz odstavka z osmimi vrsticami dopolnjen na polne štiri strani): med drugim so nove dolžnosti Diyaneta: vodstvo in ozaveščanje družine, žensk, mladine in drugih družbenih skupin o verskih zadevah; v okviru odnosov z EU sodelovanje z drugimi uradi in institucijami na področjih, ki segajo v pristojnosti Diyaneta; skrb za vero turških državljanov v tujini. Na spletni strani Diyaneta (Diyanet İşleri Başkanlığı 2010) je kot prioriteta zapisana skrb za državljane v tujini in asistenca na področju turške identitete in pomoč pri prilagajanju na življenje v tujini brez asimilacije. Dolžnost Diyaneta je tudi spremljanje javnih debat in praks, povezanih z religijo v državah EU in Turčiji in po potrebi na to temo zahodnemu javnemu mnenju podajanje »zdravih« informacij. Prav tako je Diyanet zadolžen, da (v primernem času in okolju) podaja izjave o sodobnih problemih in zadevah. Institucija Diyaneta je torej razširila obseg svojih pristojnosti, kar je rezultat večjega vpliva in moči religijskih akterjev in ponovne krepitve religijskega diskurza. Sprememba pristojnosti Diyaneta sovпада z večjo močjo AKP, ki si je opomogla tudi po poskusu zaprtja leta 2008. V dolžnostih Diyaneta je razviden tudi pokroviteljski odnos do razumevanja in interpretacije religije, saj ima Diyanet dolžnost, da podaja mnenja o pravih (ali »zdravih«) interpretacijah religije zahodnemu javnemu mnenju. To kaže na to, da religijski akterji menijo, da zahod religije oziroma islama ne razume in da se morajo zahodu dokazovati in pojasnjevati oziroma razlagati vsebine in prakse islama.

Krepitev politik, ki krepijo vlogo družine ali politike »nazaj k družini«, je razvidna še posebej v obdobju po letu 2005, ko so ukinjene tudi mnoge socialne storitve in ustanove, posledica česar je, da so ženske čedalje pogosteje postavljene v vlogo neplačanih skrbnikov v zasebni sferi, saj država ne namenja nobenih izdatkov v infrastrukturo za skrb dojenčkov, predšolskih otrok in starejših; to nalogo namreč še bolj prevzemajo ženske (Acar in Altunok 2012, 5). Okvirjanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva kot zadev, ki se tičejo

družine oziroma so podrejene instituciji družine, se je ponovno izkazalo pri debatah o preprečevanju nasilja nad ženskami, prepovedi splava in nadzoru rojstev s carskim rezom, ter na področju ekonomije oziroma zaposlovanja žensk in izobraževanja. V nadaljevanju obravnavam ta področja.

3.1 Problem nasilja nad ženskami

Nasilje nad ženskami je področje, kjer AKP izkazuje izredno senzitiviteto in angažiranje za sprejemanje ustrezne zakonodaje. Namreč nasilje po raznih podatkih narašča.³⁴² Vsak dan je s strani moških ubitih 5 žensk (Haberlink 2012), 41 % žensk trpi zaradi fizičnega nasilja,³⁴³ število umorov žensk pa je v zadnjih 7 letih naraslo za 1.400 % (Kaman 2012). Vlada AKP je aktivno sodelovala in podpirala proces sprejemanja Konvencije Sveta Evrope o preprečevanju nasilja nad ženskami in nasilja v družini (*Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence* 2011), ki jo je Turčija brez zadržkov tudi prva podpisala leta 2011 (Bianet 2011a). Še vedno je torej pomembna mednarodna angažiranost in podpisovanje konvencij. Pomemben dejavnik je bila tudi odločitev ESČP v tožbi proti Turčiji, ki jo je sprožila ženska, žrtev nasilja nekdanjega moža. Sodišče je namreč odločilo, da pravne reforme v Turčiji niso zadostne pri zagotavljanju enakosti med spoloma, da državni organi niso zaščitili žrtve, kljub temu, da se je večkrat pritožila nad nasiljem in grožnjami nekdanjega moža,³⁴⁴ in da mora Turčija sprejeti ustrezne ukrepe za zaščito ogroženih žensk (Özcan 2009). 8. marca leta 2012 je bil v parlamentu sprejet Zakon o zaščiti družine in preprečevanju nasilja nad ženskami (*Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun* 2012), ki je zamenjal Zakon o zaščiti družine iz leta 1998.

Problem na ravni implementacije je viden pri delu sodišč, ki delujejo počasi pri zaščiti žensk in izdaji odredb o zaščiti, kljub temu, da je življenje žensk ogroženo in se mnogokrat zaključí s smrtjo. Tudi takrat, ko je zaščita odrejena, to ne prepreči zločinov. Mizogina patriarhalna mentaliteta je prisotna na vseh stopnjah procesa oblikovanja in implementacije javnih politik. Policaji in sodniki ženskam svetujejo, naj probleme rešujejo znotraj družine. Tako je bila eni od žrtev, ki je večkrat zaprosila za zaščito, le-ta dodeljena 3 mesece po

³⁴² Število žensk, ki iščejo zaščito države, hitro narašča, zato se povečuje tudi število varnih hiš (Ayдын 2012).

³⁴³ Po podatkih raziskave KSSGM leta 2009 se stopnja nasilja razlikuje glede na regijo. Tako je najmanj nasilja v zahodni regiji Marmara (25 %), največ pa v jugovzhodni Anatoliji (53 %), povprečno na ravni države pa 41 % (KSSGM *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması* 2009, 7). Problem je tudi v normalizaciji nasilja, tako s strani moških kot tudi žensk. Ena od štirih žensk meni, da moški »tako ljubi kot tudi tepe«, kar je turški pregovor, štiri ženske od petih pa ob kršitvi njihovih pravic menijo, da je »pač takšno življenje« (Konda 2008a, 37).

³⁴⁴ Le-ta je med drugim žrtev večkrat zabodel z nožem, ji grozil s smrtjo, ubil mater žrtve, vendar mu je bilo kljub grožnji, ki jo je predstavljal za nekdanjo ženo, sojeno na prostosti.

njenem umoru, ki ga je zakrivil mož (Parantez Gazetesi 2011). Problem predstavlja tudi slaba interpretacija zakonov, saj je prejšnji Zakon proti nasilju v družini (1998, dopolnjen leta 2007 in zamenjan leta 2012) običajno bil interpretiran tako, da je obravnaval kot žrtve nasilja v družini le poročene žrtve, ni pa upošteval nasilja partnerjev v zunajzakonskih skupnostih.³⁴⁵ Predvsem ženske se v praksi soočajo z nedotaknjenimi tradicionalnimi vlogami in patriarhalnimi diskurzi, ki žensko potiskajo nazaj v domeno nadzora s strani moža/moškega in družine. Obstaja torej globoko neskladje med zakonodajo in prakso (Dedeoğlu 2012, 285; Ağır 2012), kar povzroča tudi vedno večje razlike med spoloma (Parantez Gazetesi 2011).³⁴⁶

Kljub temu, da se je vlada zavzela za preprečevanje nasilja in se sooča z družbeno tolerantnostjo do nasilja, še zlasti pa nasilja nad ženskami, vlada zavzema dvoumne pozicije. Probleme, s katerimi se soočajo ženske *per se*, izvajalci politik vztrajno okvirjajo kot problem znotraj družine in tako je fokus zaščite družina, ne pa ženska. Aktivistka Hülya Gülbahar (v Arman 2012) pravi, da so predstavniki 250 NVO skupaj z Ministrstvom za družino in socialne politike oziroma z ministrico Fatma Şahin leta 2010 več mesecev skupaj oblikovali predlog prihodnjega novega zakona proti nasilju nad ženskami. Toda zadnji trenutek, ko je predlog odšel v kabinet predsednika vlade, je ministrstvo spremenilo ime zakona iz »Zakon za preprečevanje nasilja nad ženskami« v »Zakon o zaščiti družine«, kar pomeni, da se država ne želi ukvarjati s preprečevanjem nasilja proti ženskam, temveč s preprečevanjem nasilja v družini in z zaščito družine. Prav tako je v kabinetu izpadel predlog ustanovitve štirinajstih centrov za preprečevanje nasilja, ki bi delovali 24 ur na dan, zaposlovali 5.000 oseb in bi na enem mestu ženskam omogočali dostop do pravne, zdravstvene in psihološke podpore, ter oskrbe otrok in svetovanja. Ta predlog je bil umaknjen, namesto tega pa predlagana ustanovitev samo enega centra za preprečevanje nasilja s 300 zaposlenimi. To po mnenju Gülbaharjeve v državi s 75 milijoni prebivalcev, kjer je vsak dan umorjenih 5 žensk, še zdaleč ne zadošča. Prav tako Gülbaharjeva meni, da vlada ne upošteva predlogov NVO. Omenjenih 14 centrov (*Koza Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri*) je bilo sicer odprtih 9 mesecev po sprejetju novega zakona, decembra 2012. Na otvoritvi je Erdoğanova žena Emine Erdoğan (2012a) izjavila, da je »zdravilo proti nasilju v toplem družinskem gnezdu«. Rešitev nasilja v družini torej vidijo v družini, saj je problematika nasilja razumljena kot grožnja družini, ne pa posamezniku, ki nasilje doživlja, mnogokrat prav znotraj družine. Obravnavanje nasilja je

³⁴⁵ Prav tako je pomanjkanje implementacije občinskega zakona, ki predvideva ustanovitev varnih hiš tam, kjer je populacija občine več kot 50.000 ljudi. To bi pomenilo vsaj 3.800 varnih hiš. Tako pa je v Turčiji le okrog 70 varnih hiš, kar za populacijo 75 milijonov prebivalcev ne zadošča, prav tako pa niso predvidene sankcije za občine, ki varnih hiš ne ustanovijo (Doğan 2011).

³⁴⁶ V poročilu Global Gender Gap 2012 je Turčija zasedla 124. mesto od 135 držav. Turčija je vztrajno padala s 105. mesta leta 2006 in leta 2009 zasede svoje najnižje, 129. mesto (cf. Global Gender Gap Report 2006; 2009; 2012).

torej ponovno potiskano v zasebno sfero in se ga ne problematizira, ker spodkopava vrednoto (predpostavljeno varne) družine kot temelja družbe.

Po razočaranju in pritisku civilne družbe je bilo ime zakona ponovno preoblikovano v Zakon o zaščiti družine in preprečevanju nasilja nad ženskami (*Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair kanun* 2012). Poudarek zakona je sicer na zaščiti družine kot institucije, kjer se nasilje nad ženskami pojmuje kot škoda in nevarnost za družino, zaščita ženskam pred nasiljem v družini pa je ponujena v okviru družine. Osredotočenost na družino zanemarja probleme in ovire, s katerimi se soočajo ženske zaradi strukturnih razlogov neenakosti, kot so diskriminacija žensk v politiki, ekonomiji in družbi. Manjka strukturna analiza vzrokov nasilja, ki so povezani s splošno neenakostjo žensk v družbi in družbenimi vzorci obnašanja, ki tolerirajo nasilje. Le-ti pa so prisotni tudi v družinah (kot primer poroke mladoletnih otrok niso problematizirane).³⁴⁷ Ti problemi so celo omenjeni v poročilu KSGM (*Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü – Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Özet Rapor* 2009), vendar rešitve problema nasilja niso aplicirane na transformativne mehanizme: država se ne ukvarja s preprečevanjem nasilja na družbeni ravni, temveč se ukrepi nanašajo zgolj na *post festum* kaznovanje (fizičnega) nasilja, kot je to opredeljeno v kazenskem zakoniku (cf. Acar in Altunok 2012, 6).

Nasilje nad ženskami je med drugim s strani vlade pojmovano tudi kot edini problem, s katerim se ženska sooča. Vlada je namreč ukinila edino samostojno institucijo oziroma mehanizem zagotavljanja enakosti spolov, ki se je ukvarjal s statusom in diskriminacijo žensk. Leta 2011 je tako ukinjen Generalni direktorat za ženski status (KSGM), ki je med letoma 2004 in 2011 deloval kot samostojna institucija. KSGM po novem obstaja kot urad znotraj Ministrstva za družino in socialne politike (*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*).³⁴⁸ Čeprav kot telo ni popolnoma izginilo, pa je ukinitvev samostojnosti tako pomembnega neodvisnega mehanizma za zagotavljanje enakosti spolov, ki se je ukvarjal neposredno s problemi žensk, ženskimi politikami in ženskimi pravicami, problematična. Ukinitvev je bila kritizirana s strani mnogih ženskih NVO, saj je ukinitvev KSGM v nasprotju s CEDAW konvencijo in EU pravnim redom oziroma z mednarodnimi pogodbami, katerih Turčija je podpisnica. To je bil po mnenju ženskih NVO največji formalno-pravni udarec oziroma konec državnih javnih politik za enakost spolov. Namreč problem neenakosti žensk ni omejen samo

³⁴⁷ Čeprav je novi TMK povišal starostno mejo za poroko na 17 let, je bilo samo leta 2011 več kot 18.000 tožb na sodiščih, kjer so starši zahtevali dovoljenje za poroko 16-letnih deklet. Sodišča se odločajo na podlagi zdravniških poročil (Kurt 2012). V praksi pa je veliko deklet poročenih z verskim obredom že pri 13 letih. Zaradi dogovorjenih porok, med katerimi naj bi bile le nekatere brez privolitve novoporočencev, je sicer težko določiti, katere so prisiljene in katere ne. Toda to ni predmet javnopolitične debate v Turčiji (Acar in dr. 2007, 58).

³⁴⁸ Dostopno prek: <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/html/96/Tarihce> (17. 10. 2012).

na nasilje in neenakost v družini, temveč je to strukturni problem, prisoten tako v ekonomski, politični kot tudi družbeni sferi, oziroma tako v javni kot tudi zasebni sferi, kjer so ženske diskriminirane samo zato, ker so ženske. Postavitev direktorata pod okrilje Ministrstva za družino in socialne politike kaže na okvirjanjem problema žensk samo kot problema znotraj družine, s čimer se preusmerja pozornost od problemov žensk na probleme družine. Namreč problem, kot je nasilje, je posledica splošne diskriminacije in neenakosti oziroma tolerance (in normalizacije) neenakosti med spoloma, ne pa nesporazumov v družini, opozarjajo ženske NVO in aktivistke (Women for Women's Human Rights 2011; Belge Burçin 2011a; 2011b). Ukinitiv institucije KSGM sovпада, tako kot povečanje vloge in pristojnosti Diyaneta, z večjo močjo stranke AKP. Če je KSGM leta 2004 (tik pred začetkom pogajanj z EU) dobila status neodvisne in samostojne institucije, pa je leta 2011 ukinjena, kar sovпада z obdobjem, ko so odnosi med Turčijo in EU ohlajeni in ko je pri stranki AKP prisoten evroskepticizem in kritika procesa evropeizacije. V tem obdobju je stranka AKP začela okvirjati politike enakosti spolov pod večjim vplivom eksplicitnega religijskega diskurza in ženske razume v vlogi družine, kar je na institucionalni ravni razvidno v povečanju moči Diyaneta in v povečanem sodelovanju z Diyanetom. Po drugi strani pa je umik pozornosti od statusa in problemov žensk razviden v ukinitvi samostojne KSGM in v omejitvi delovanja te institucije pod okriljem Ministrstva za družino in socialne politike.

Tudi ministrica za družino in socialne politike Fatma Şahin je izrazila obžalovanje ob ukinitvi KSGM, saj bi bilo samostojno telo, ki se eksplicitno ukvarja s problemi žensk in ki v naslovu vsebuje besedo »ženska«, pomembno z vidika fokusa delovanja in vidnosti. Ministrica se sicer osredotoča na nasilje nad ženskami kot glavno oviro in problem, s katerim se ženske soočajo. Boj proti nasilju nad ženskami pa okvirja v ekonomskem, zdravstvenem in družinskem okvirju, katerega fokus in odgovornost za reševanje nosijo ženske. Tako je ob svetovnem dnevu preprečevanja nasilja nad ženskami v uradnem sporočilu izjavila, da je nasilje nad ženskami »zdravstveni problem ljudstva«, ki onemogoča ekonomsko rast, razvoj in napredek, in predstavlja oviro za demokratizacijo (Şahin 2012a). Şahinova nasilje okvirja kot zdravstveni problem in tako pravi, da ne glede na to, koliko je lahko nekdo (na primer moški) izobražen, če še vedno deluje nasilno, je to »problem z možgani in je za to potrebno zdravljenje«. Problem nasilja obravnava tudi z islamskim diskurzom, saj nasilje primerja s predislamskim obdobjem ignorance, tako imenovani cahiliyet, kjer so po islamskem izročilu dekleta pokopavali živa zato, ker ženske niso bile zaželeno. Tako Şahinova (v Kaya 2012) pravi, da je »obdobje cahiliyet prisotno tudi v 21. stoletju, saj ni razlike v tem, če pokoplješ živo žensko ali pa jo s pretepanjem umoriš«.

Glede ovir, s katerimi se ženske soočajo v družbi in politiki, Şahinova sicer meni, da se mentaliteta počasi spreminja, saj iz lastnih izkušenj govori o spremembi okvirjanja v njeni stranki; tako so še pred desetimi leti njeni moški sodelavci izražali začudenje nad sodelovanjem žensk v politiki. Ko je bila izvoljena v parlament, jo je sodelavec iz stranke AKP Ökkeş Eruslu vprašal: »kaj počneš tukaj sestra?«. Sicer Şahinova meni, da se je ta mentaliteta spremenila in da ženske v politiki prispevajo ženski element, to je »ženski pogled« in »žensko emocionalno inteligenco« (Şahin 2012b). Žensko sodelovanje v politiki in politično predstavništvo žensk je torej utemeljeno na esencialističnem in naturaliziranem razumevanju ženskih posebnih značilnosti. Ministrica sicer meni, da je treba nadaljevati z ozaveščanjem in spremeniti moško mentaliteto. Leta 2012 je pod njenim vodstvom Ministrstvo za družino in socialne politike začelo izvajati treninge ozaveščanja o družbenem spolu v javni upravi in na visokih političnih položajih, ki jih zasedajo izključno moški, kot so generali in polkovniki (Şahin 2012c). Izobraženih je bilo 45.000 policistov, opravljenih je bilo tudi več pogovorov v zaporih z moškimi, ki so zaprti zaradi nasilja.

Toda Şahinova (2012č) okvirja problem nasilja kot problem žensk in družine, saj meni, da je treba reči ne nasilju zato, da bo ženska srečna, kajti srečna ženska pomeni srečno družino, to pa srečno družbo. Kot vzrok nasilja Şahinova definira občutek obupa oziroma nemoči. Pri tem vzrok nasilja okvirja kot nemoč nasilnežev, ne upošteva pa, da je nasilje prav problem družbeno sprejete ideje, ki žensko razume kot podrejeno moči moškega, ki ima nadzor nad njenim telesom, gibanjem in delovanjem, kar posledično opravičuje in upravičuje nasilje (primer upoštevanja provokacije časti v kazenskem zakoniku). Toda odgovornost in nalogo za reševanje problema nasilja in ženskih problemov Şahinova polaga izključno na ženske in tako pravi, da je: »nasilje rezultat. Za preprečevanje nasilja je treba okrepiti posameznika. Treba je rešiti problem neizobraženih deklet /.../ in treba je izboljšati ekonomski status žensk in deklet. Ko bo to dvojje doseženo, bo manj nasilja, ker bo manj dejavnikov tveganja.« (Şahin 2012b). Problem nasilja je torej v slabem položaju in neizobraženosti žensk. Zato, da bi (si) ženske pomagale, je bilo na vzhodu Turčije odprtih 40 centrov za pomoč, kjer ženske lahko dobijo izobrazbo, se izpopolnijo za poklic in dobijo mikrokredite brez obresti, z namenom, kot pravi ministrica, »da bo družina srečna«. Şahinova tudi trdi, da je v turški družbi prisoten matriarhat, namreč »ženska, če želi, lahko naredi vse, lahko dela vse«, ker se »vse začne in vse se konča pri ženski«. Pri tem poudarja vlogo žene kot matere, saj »mati pomeni ljubezen, mir, občutljivost in sočutje« (Şahin 2012b). Şahinova žensko okvirja kot mati in kot edino odgovorno za reševanje problema nasilja, saj se po njenem mnenju ženska lahko odloči/-a in izbira, ali bo delala ali ne, kje in tudi kako. Pri tem pa ministrica ne upošteva dejstva, da je bilo še do nedavnega (do leta 2001) tudi zakonsko

določeno, da o teh zadevah v zakonu odloča moški.³⁴⁹ V praksi je sprememba takšnega razumevanja veliko težja, kar kažejo tudi prej omenjeni podatki o nasilju nad ženskami. Ženske so ubite tudi samo zato, ker želijo končati zvezo, se ne želijo poročiti, se želijo ločiti, ubite so tudi dolga leta po ločitvi. Centralnost družine in odgovornosti ženske za dobrobit družine in naroda je razvidna tudi iz okvirjanja reproduktivnih politik.

3.2 Ponovni poskus prepovedi splava

Splav je v Turčiji obravnavan skladno s trenutnimi družbeno-ekonomskimi razmerami in je vsakokrat pod vplivom drugačnih diskurzov. V začetnem obdobju republike je zaradi posledic vojne in slabih razmer v povojnem stanju Turčija potrebovala delovno silo, zato je bila spodbujana rast prebivalstva. Splav je bil v starem kazenskem zakoniku iz leta 1926 prepovedan pod argumentom »zaščite pravice do življenja«, leta 1936 pa je bil člen o prepovedi splava ponovno obravnavan v okviru »zaščite zdravja in rasne celovitosti«, namen prepovedi splava pa je bila »zaščita generacij« (Karaömerlioğlu, 2012). V začetnem obdobju je splav torej razumljen kot problem, ki ga je treba zmanjšati, zato da se doseže ponovna rast prebivalstva (nacionalistični in demografski diskurz), ter da se doseže gospodarski napredek (ekonomski diskurz). V 60. in 70. letih pa je zaradi izboljšanja življenjskih pogojev in zdravstvene oskrbe naraščalo število prebivalstva. Kljub temu, da je bil splav prepovedan, se je po različnih podatkih domnevalo, da je konec 70. let bilo letno opravljenih med 350.000 in 500.000 splavov, ter da je okrog 25.000 žensk izgubilo življenje, veliko število pa se jih je tudi trajno zdravstveno poškodovalo (Karaömerlioğlu 2012). Zaradi hitro rastočega prebivalstva, ki ga je spremljala tudi visoka stopnja brezposelnosti, je država leta 1965 začela izvajati politiko kontrole oziroma zaustavljanja rasti populacije z Zakonom o načrtovanju prebivalstva (Acar in Altunok 2012, 8). S tem zakonom je bila spodbujana kontracepcija, toda splav je bil še vedno prepovedan. V 70. letih so tako strokovnjaki in zdravniki, kot tudi politiki začeli s predlogi za regulacijo splava in leta 1979 predlagali uzakonitev pravice do splava. Splav je bil po letu 1983 dovoljen. Reformirani Zakon o načrtovanju prebivalstva iz leta 1983 je dovoljeval splav do 10. tedna in tudi po 10. tednu v primeru zdravstvenih težav ali bolezni, to je v primeru, da je mati v nevarnosti, ali če ima otrok resne zdravstvene težave. V zakonu je bil splav preimenovan iz besedne zveze »splav otroka« v »izpraznitev maternice«, kar kaže na to, da so preusmerjali okvirjanje iz pravice do življenja otroka na bolj tehnicistično in medicinsko ter neosebno okvirjanje. Od leta 1983 je dovoljenje splava

³⁴⁹ Leta 2007 se 52,1 % vprašanih strinja, da bi morali moški imeti več pravice do dela kot ženske, ko je prisotno pomanjkanje delovnih mest (World Value Survey databank 2007). Leta 2008 49,9 % moških meni, da mora ženska pridobiti dovoljenje moža za delo izven doma (Konda 2008b). Torej dobra polovica prebivalstva meni, da sta žensko delo in samostojnost podrejena moški prednosti oziroma odločitvi.

drastično zmanjšalo smrtnost mater. Podatki kažejo, da se je zmanjšalo število splavov z 18 % leta 1993 na 10 % leta 2008 (cf. *Kürtaj Yasaklanmaz*). Predsednik islamske stranke RP Necmettin Erbakan je uzakonjeni možnosti splava nasprotoval z argumenti, da bo splav škodil ženski. Žensko glavno vlogo je videl v materinstvu, saj mora ženska/mati biti doma in paziti na otroke ter ne sme delati izven doma več kot dva dneva na teden po štiri ure (Karaömerlioğlu 2012).

Ponovna debata o prepovedi splava se je pojavila leta 2003, ko je stranka AKP v osnutku Zakona o pravicah invalidnih oseb predlagala prepoved splava po 10. tednu v primeru zdravstvenih in bolezenskih razlogov oziroma v primeru fizične ali mentalne invalidnosti nerojenih otrok, kar je sicer dovoljeno v obstoječem Zakonu o načrtovanju prebivalstva iz leta 1983. Stranka je torej preko posredne poti skozi neki drugi zakon želela uvesti omejitve splava. Ženske NVO so ostro protestirale in predlog je bil umaknjen (Acar in dr. 2007, 51). Ponovno se je debata pojavila leta 2012, ko je AKP najavila, da bo predlagala novi zakon, ki bo omejil oziroma prepovedal splav. Islamska stranka SP je podprla predlog in hkrati kritizirala vlado, da je najprej dovolila prešuštvo (ker ga ni prepovedala), zdaj pa žaluje za posledicami, to je splavom (Hürriyet 2012a).³⁵⁰

Glede okvirjanja splava govori pripadnikov AKP, predvsem Erdoğana, razkrivajo vpliv konservativnega in nacionalističnega diskurza. Erdoğan (2012d) tako pravi: »Vsak splav je umor. /.../ Vsak splav je Uludere.³⁵¹/.../ Ni razlike v tem, ali ubijete otroka v maternici ali po rojstvu.« Erdoğan se sklicuje tudi na zahod, kot na pozitivno referenco. Tako je napovedal pripravo zakona, s katerim bodo prepovedali splav, kajti »tudi na zahodu obstajajo zakoni, ki prepovedujejo splav. Tudi mi gremo v to smer, saj je to v naših vrednotah«. Prav tako Erdoğan (2012e) nasprotuje razumevanju splava, kot pravice žensk do odločanja, pravzaprav prepoved splava vidi kot zaščito ženske oziroma njenega zdravja in pravi:

Tisti, ki pravijo, da nihče ne more nadzorovati in posredovati v žensko telo, naj se vpraša, zakaj posredujemo pri poskusu samomora. Če hoče nekdo skočiti z mosta, se potemtakem nihče ne bi smel vmešavati, temveč pustiti, da ta človek izkoristi svojo pravico. Ali je lahko kaj bolj neumnega? V primeru splava pa govorimo o dvojni

³⁵⁰ Konservativna islamska stranka SP je v mestu Kayseri maja 2012 začela s kampanjo, kjer je ponovno zahtevala prepoved prešuštva in hkrati napadla istospolno usmerjene kot nemoralne. LGBT aktivisti so to označili za sovražni govor (Karagöz 2012).

³⁵¹ Uludere je kraj, kjer so decembra leta 2011 turška vojaška letala bombardirala in ubila 35 civilistov, ki so tihotapili blago na meji med Turčijo in Irakom. Vlada je trdila, da je mislila, da so to kurdski teroristi in da je to normalna kolateralna škoda oziroma incident, ki je posledica boja proti kurdskega terorizmu (Yağmur 2011). Kritiki menijo, da s problematiko splava predsednik vlade želi preusmeriti pozornost od Uludere incidenta s tem, ko oboje (splav in kurdski terorizem) okvirja kot načrt, katerega namen je uničiti turško prebivalstvo. O tem v nadaljevanju.

krutosti, tako umor zarodka kot tudi škoda ženski. /.../ Pri naših argumentih se naslanjamo na znanost.

Erdoğan splav primerja z umorom, samomorom in napako, ter se pri tem naslanja na zahod in znanost. Referira sicer na širok pojem zahoda, toda ne na Evropo ali EU,³⁵² zato da upraviči okvirjanje splava kot umora. Podobne strategije se loti tudi ministrica za družino in socialne politike, Fatma Şahin, ki pri okvirjanju regulacije carskega reza sicer veliko referira na standarde in prakso v državah v EU in priporočila Svetovne zdravstvene organizacije, toda pri prepovedi splava nikoli ne omenja prakse EU. Tako Şahinova (2012d) pravi, da:

Znanost nam pravi, da je glede na priporočila SZO in standarde EU, ki so danes za nas zelo pomembni standardi, ki jih želimo doseči, carski rez zahtevna operacija, ki ne sme presežati od 15 do 20 %. /.../ V nobeni evropski državi ta delež ne presega 20 %. /.../ Carski rez predstavlja problem za zdravje ženske. Zatorej, ali je kaj bolj primernega kot doseči evropske standarde v primeru carskega reza?

Glede splava pa Şahinova (2012d) pravi:

Splav se pri nas pogosto uporablja kot sredstvo kontracepcije za načrtovanje družine. Toda pravica do življenja se začne v materinem trebuhu. /.../ Nekateri to imenujejo pravica do izbire, nekateri pa pravica do življenja. To moramo predebatirati in ne vsiljevati različnih mnenj kot resnice. /.../ Zato bomo opravili izobraževanja v zvezi s kontracepcijo.

V primeru obravnave carskega reza je razvidno, da ministrica intenzivno uporablja reference na Evropo in EU za legitimizacijo oblikovanja politike zmanjšanja števila carskih rezov, medtem ko v primeru splava EU in evropskih standardov niti ne omenja, saj je v skoraj vseh državah EU splav dovoljen in ne more delovati kot legitimizacija za prepoved splava. Şahinova vso odgovornost za kontracepcijo in primer splava polaga na ženske, ki morajo biti »bolj ozaveščene, izobražene in občutljive«. S tem v zvezi pravi, da »sledimo razvojem po svetu in razvoju znanosti« in zavrača očitke, da kot stranka delujejo na podlagi skritih referenc in namenov. Okvirjanje Şahinove je torej medicinsko in znanstveno, odgovornost za problem in reševanje problema splava pa polaga na ženske. Pri Erdoğanovem okvirjanju je prisoten vpliv konservativnega in religijskega diskurza z osredotočenostjo na mater in družino, ki imata sveto vlogo. Pri okvirjanju splava Erdoğan pravi, da: »nihče nima pravice ubiti zarodka. /.../ Feministke pravijo, da se nihče ne more vmešavati v njihovo telo. /.../ Ne

³⁵² Razlog je v tem, da večina držav EU (razen Irske, Poljske in Malte) splav dovoljuje. V širšem pojmovanju zahoda pa verjetno referira na ZDA, kjer je v nekaterih federalnih državah splav prepovedan ali pa poteka intenziven boj za prepoved le-tega. İlkaracanova (2012) zato meni, da se konservativna demokracija stranke AKP zgleduje po ameriškem oziroma Bushevem socialnem konservativizmu in ne po Evropi oziroma evropskem konservativizmu.

bomo se pustili izigrati. Feministke ne sprejemajo statusa matere. /.../ Pritožujejo se, zakaj pravimo mati in ne ženska. /.../ V naši religiji je raj pod nogami matere, ne očeta. Mi poznamo vrednost matere. /.../ Mi smo konservativna demokratska stranka« (Erdoğan 2012f). Pri obravnavi vloge matere Erdogan sicer referira na religijo, vendar religija ne nastopa kot sredstvo legitimizacije pri okvirjanju problema splava neposredno, temveč nastopa kot vrednota pri okvirjanju družine in vloge ženske v njej kot matere.

Debata o splavu je povzročila veliko polemik v primeru, ko je nosečnost rezultat posilstva. Trenutna zakonodaja določa, da je v primeru zdravstvenih težav, incesta in posilstva splav mogoče opraviti do 20. tedna nosečnosti. Nekateri člani AKP, med njimi ministri, pa so zagovarjali, da ženske ne bi smele opraviti splava niti v primeru posilstva. Tako je minister za zdravstvo Recep Akdağ (2012) iz stranke AKP izjavil, da bi bilo treba najprej predebatirati prepoved splava v primerih posilstva, ko ženska noče skrbeti za otroka, saj splav ne bo izbrisal izkušnje, ki jo je doživela posiljena ženska. Akdağ je zatrjeval, da bi v tem primeru za otroka posiljene ženske poskrbela država. Namesto debate o splavu v primeru posilstva poziva (in s tem preusmerja pozornost iz debate o splavu v primeru žrtve posilstva na storilce kaznivega dejanja) k večjim kaznim za posiljevalce. Predsednik parlamentarne komisije za človekove pravice, član AKP, Ayhan Sefer Üstün (2012) podobno meni, da:

Če bi ubili otroka, ki je nastal kot rezultat posilstva, potem bi storili veliko večji zločin, kot ga je storil posiljevalec. /.../ Če mati v primeru posilstva ni ničesar kriva, je tudi otrok nedolžen. /.../ Če mati ne želi skrbeti zanj, bo poskrbela država. /.../ Na zahodu se o tem veliko debatira. /.../ To je ena glavnih tem v predvolilni kampanji v ZDA. /.../ Moja sestra je rodila otroka, četudi ima otrok Downov sindrom. To je božja milost. Bog bo odločil o njegovem življenju.

Govorec preusmerja pozornost iz splava in žrtve posilstva na prednost obravnave nerojenega otroka, ki ima pravico do življenja ter to interpretira kot božjo voljo. Religijo sicer previdno uporablja kot legitimizacijo za pravico do življenja, vendar se izmika obravnavi splava. Podobna aplikacija religije je prisotna pri izjavi župana Ankare, člana AKP, ki je sicer sprožila veliko polemiko. Župan Melih Gökçek (2012) je glede splava v primeru posilstva izjavil naslednje: »Zakaj bi zaradi materine napake /podčrtala A. F./ krivdo prevzel otrok. Naj mati ubije sebe in ne otroka. Pravijo, da je to 'moje telo in da lahko storim, kar želim.' Toda človekovo življenje je v božji lasti. Kar je bog dal, kako lahko ti vzameš?«. V tem primeru je tudi prisoten religijski diskurz, ki ščiti pravico do življenja; hkrati pa sta tako posilstvo kot tudi morebitni splav smatrana kot odgovornost in krivda ženske. Ta primer je poleg tega, da je konservativen, tudi mizogin in se sklada z mnenjem, da je tudi za posilstvo kriva ženska, ki mora zato biti kaznovana, ker je onečastila družino.

V dvoboju (Habertürk 2012b) sta se soočili dve predstavnici konservativnih strank, članica ANAP in nekdanja ministrica za delo in socialne politike in pobudnica ustanovitve KSSGM İmren Aykut, ter članica AKP, članica parlamenta in članica Parlamentarne komisije za enake možnosti moških in žensk Zeynep Karahan Uslu. Aykutova je v principu proti splavu, toda v primeru posilstva brani pravico do splava, Uslujeva pa navaja konvencije OZN in turško zakonodajo, ki se sicer glede splava s konvencijami popolnoma sklada, toda hkrati pravi, da: »če so civilizirane kulture proti smrtni kazni in če posiljevalcev tudi ne ubijamo, zakaj bi potem ubili otroka? /.../ Posiljena mati /podčrtala A. F./ naj otroka rodi, za otroka bo pazila država«. Da okrepi svoj argument, Uslujeva pokaže tudi slike otrok. V dveh konservativnih strankah, ki simpatizirata z islamom, je opaziti drugačno okvirjanje ženske in problema splava v primeru posilstva. V večini omenjenih primerov nasprotnikov splava iz stranke AKP je opaziti, da žrtev posilstva ni pojmovana kot ženska oziroma posameznica, ki je zanosila, temveč kot mati (*posiljena mati*), katere vloga je roditi otroka.

V debato o splavu se je po pozivu Erdoğanu vpletel tudi Diyanet; minister Diyaneta Mehmet Görmez (2012) je izjavil, da:

Znanost in teologi se strinjajo, da je otrok živo in od matere neodvisno bitje. Mogoče se ESČP noče soočiti s to znanstveno resnico, zato še vedno brani pozicijo, da ni jasno, kdaj se začne življenje. /.../ Zarodek v materinem trebuhu ima pravico do življenja. Niti mati niti oče nimata nad njim lastninske pravice, zato se mu ne moreta odreči ali mu zaključiti življenje. /.../ Noseča mati nima pravice odločati o tem, kaj bo storila s svojim telesom. /.../ Njena dolžnost je skrbeti za otroka in ga ščititi. Njena vloga je vloga skrbnika otroka. /.../ V posebnih primerih, kot je posilstvo ali bolezen zarodka, je zadevo sicer treba obravnavati za vsak primer posebej in ne posploševati.

Görmez referira na ESČP in kritizira nejasno pozicijo sodišča glede začetka življenja in splav okvirja kot pravico do življenja, ki ga nihče nima pravice prekiniti, saj je le-to v božji lasti. Görmez med drugim poudarja, da islam vedno privilegira mater pred nerojenim otrokom (v primeru zdravstvenih težav, boleznih ipd.) in poudarja tudi vlogo moškega kot soodgovornega pri splavu. Tako pravi, da je: »debatirati o splavu samo kot ženskem problemu krivično, saj so skozi zgodovino največji vzrok in odgovorne osebe tega problema moški, medtem ko so največje bolečine, krivice in diskriminacijo doživljale ženske.« To izjavo je mogoče interpretirati na dva načina, in sicer, da govorec poleg odgovornosti ženske pri zaščiti pred nosečnostjo vidi tudi vlogo moških, ali pa, da je pri odločitvi o splavitvi otroka treba upoštevati tudi moškega in njegovo mnenje. Diyanet sicer za povečanje števila splavov vidi

vzrok v zahodu in tako v svojih dokumentih³⁵³ opozarja na »slab vpliv zahoda oziroma družbeni in moralni propad zahoda, ki propagira splav, kar vpliva tudi na našo družbo«. Okvirjanje splava pri Diyanetu postavlja odgovornost za kontracepcijo in splav tudi na moške, sicer pa referira na zahod kot na negativno referenco, ki nosi krivdo za povečanje števila splavov v Turčiji.

Mnenju Diyaneta, kot poseganju v politiko, so nasprotovali v strokovni javnosti, saj v tem vidijo zlorabo religije v sekularnem sistemu ter menijo, da je Diyanet presegel svoja ustavna pooblastila (Türktime 2012). Tako v okvirjanju predstavnikov AKP kot tudi pri pozivu Diyaneta, naj se Diyanet izjasni na to temo, je opaziti poskus legitimizacije prepovedi splava z uporabo religije, saj prepoved splava okvirjajo kot pravico do življenja, ki je sveto in predmet odločitve boga. Če se nekdo odloči za splav, je zato označen za morilca. Kritiko predstavljenega okvirjanja splava predstavijo tudi vladni (AKP, CHP) in nevladni glasovi, ter tako sekularni kot tudi religijski akterji. Kritika se nanaša predvsem na zlorabo religije (islama, ki splav sicer dovoljuje) in zlorabo Diyaneta, kot avtoritete na področju religije v politične namene stranke AKP.

3.2.1 Kritike okvirjanja prepovedi splava

Debata o prepovedi splava je naletela na velik odpor opozicije (v stranki CHP) ter tudi v članih AKP in sekularnih in islamskih NVO, ki so organizirali široko, tudi mednarodno kampanjo v podporo dovoljenju splava (cf. *Kürtaj Yasaklanmaz*). Prepoved splava pri stranki AKP ni bila neposredno legitimizirana z religijskimi referencami, temveč je bila religija posredno uporabljana kot legitimizacija za izbiro življenja. Toda islamski strokovnjaki se na trenutek začetka življenja nanašajo drugače, kot je to praksa v katoliški veri, ki življenje interpretira že od spočetja. V islamu različne šole upoštevajo različna obdobja začetka življenja fetusa. Religija tako nastopi kot sredstvo proti prepovedi splava. Stranka CHP religijo eksplicitno navaja za to, da kritizira pozicijo AKP. Člani CHP nasprotujejo prepovedi splava in kritizirajo predsednika vlade, da le-ta nima zadostnega znanja o islamu, saj v islamski zgodovini nobena ženska ni bila kaznovana, če je opravila splav (Karabağlı 2012). Zanimivo je torej, da stranka CHP (kot sekularni akter) s pozitivnimi referencami na religijo le-to uporablja za kritiko AKP kot religijskega akterja. AKP sicer religijo uporablja, toda zgolj kot legitimizacijo pravice do življenja, kar pa ni isto kot pravica do splava.

Prepovedi splava nasprotujejo tudi nekateri člani AKP, med njimi ena od ustanoviteljic stranke, Fatma Bostan Ünsal (v Tekerek 2012), ki že 12 let sodeluje v stranki.

³⁵³ Dostopno prek: <http://www.diyamet.gov.tr/yayin/basiliyayin/yweboku.asp?sayfa=10&yid=36> (7. 8. 2012).

Čeprav osebno nasprotuje splavu, Ünsalova opozarja, da je po islamskih interpretacijah splav dovoljen tudi do 120. dne (to je 4 mesece ali do 17. tedna, kar je sicer kar visoka meja). Ünsalova meni, da prepoved splava nikoli ni bila del programa ali volilnega programa stranke. Prav tako meni, da je namen te debate preusmeriti pozornost od dogodka v Uludere in da bi zakonska prepoved splava, brez upoštevanja posledic, negativno vplivala na ženske, saj jih diskriminira in potiska v opravljanje splava v neprimernih higienskih pogojih. Tudi nekatere druge pripadnice AKP (Milliyet 2012a) so javno nastopile proti prepovedi splava, saj to po njihovem mnenju povzroča povečanje števila nelegalno opravljenih splavov, kar pomeni slabše pogoje za ženske. Sicer omenjene članice AKP morebitno prepoved splava in težav, ki bi jih prepoved pomenila za ženske, okvirjajo z medicinskega vidika kot zdravstveni problem žensk, ki bi bile prisiljene opravljati splav v težkih in nehigienskih pogojih, ter kot diskriminacijo žensk, ki bi bile zaradi tega kaznovane (poleg zdravnikov, ki bi splav opravili) v primeru kazenske prepovedi splava.

Tudi nekateri civilno družbeni akterji kritizirajo AKP in uporabo religijskih referenc za legitimizacijo prepovedi splava (svetost matere, raj je pod nogami matere), ker po njihovem mnenju to ni religijska, temveč politična debata. Veliko kritikov navaja, da je splav v islamu dovoljen. Znotraj islama obstajajo sicer spori glede trenutka, do katerega je splav dovoljen. Različne interpretacije se tako osredotočajo na trenutek, ko bog zarodku vdihne dušo, kar je smatrano za začetek življenja. Ta trenutek je po različnih islamskih pravnih šolah namreč različen in se giblje med 40 in 120 dni. Profesorica za islam Beyza Bilgin (2012) pravi, da je islamska ulema presodila, da islam dovoljuje kontracepcijo in splav do 42. dneva nosečnosti, ko v zarodku ni duše, zato do takrat splav v islamu ni razumljen kot umor. Prav tako je dovoljen splav v primeru incesta ali posilstva in v primeru neželene nosečnosti, kljub temu, da se je par s kontracepcijo zaščitil.

Podobno meni tudi aktivistka Pinar İlkkaracan (v Çelik 2012a) iz sekularne WWHR, ki pravi, da interpretacija AKP ni in ne more biti utemeljena na religiji. İlkkaracanova opozarja, da je legitimizacija prepovedi splava predsednika vlade utemeljena na nacionalističnem in ne v religijskem diskurzu, saj islam ni sovražen do žensk (İlkkaracanova sicer izjavlja, da je verna ženska). Tudi İlkkaracanova navaja, da v Turčiji razširjena sunitska islamska pravna šola hanifijev meni, da je splav dovoljen do 120. dneva nosečnosti, pravna šola malikijev pa določa 40 dni. İlkkaracanova meni, da konkretna debata o splavu izraža politiko nadzora nad ženskimi telesi in jo primerja s politiko nadzora žensk s prepovedjo pokrivanja. V teh debatah (prepoved pokrivanja in splav) je ženska le sredstvo v političnih bojih za nadzor in moč. Obe praksi sta torej rezultat avtoritarnih politik nadzora, ki temeljijo

na konservativnem diskurzu nadzora nad ženskami, pri čemer neutemeljeno uporabljajo religijo v politične namene.³⁵⁴

Politika stranke AKP je z javnopolitičnimi odločitvami med drugim onemogočila lažji doseg kontracepcije za družinsko načrtovanje, saj je leta 2010 zaprla Centre za zdravje mater in otrok in družinsko načrtovanje (*Ana Çocuk Sağlığı-Aile Planlaması merkezleri – AÇSAP*), ki so igrali ključno vlogo pri medicinski asistenci in dobavi kontracepcije ženskam po vsej državi. Zadeve, povezane z reproduktivnim zdravjem, so bile prenesene na družinske zdravnike, kar pa se je izkazalo za slabo prakso. Namreč specifične zadeve, kot je, recimo, metoda interne (vaginalne) kontracepcije, zahtevajo posebne treninge in dovoljenja, ki jih družinski zdravniki ne posedujejo. To pomeni, da je veliko žensk ostalo brez dosegljivih zdravstveno-socialnih storitev, ki se tičejo reproduktivnega zdravja. Prav tako so bile ukinjene brezplačne delitve oralnih in internih kontraceptivov ter kondomov in drugih brezplačnih storitev načrtovanja družine (Acar in Altunok 2012, 9).

Tudi Hidayet Tuksal (2012), znana predstavnica islamske Platforme glavno mesto žensk (*Başkent kadın platformu*) in doktorica teoloških znanosti, ki sicer osebno nasprotuje splavu, kritizira način, kako Erdoğan problematizira splav. Tudi ona opozarja, da so se v preteklosti islamski teologi v grobem strinjali glede tega, da se, čeprav je zarodek lahko že fizično oblikovano in samostojno živeče bitje, duša v telo naseli pozneje (v obdobju od 40 do 120 dni). Zato, dokler zarodek nima duše, je splav otroka dovoljen. Tudi Tuksalova opozarja na kontradiktorno politiko in delovanje vlade AKP, ki ukinja Centre za zdravje mater in otrok in družinsko načrtovanje, kar otežuje dostop žensk do kontracepcijskih sredstev in hkrati sili ženske k drugim metodam preprečevanja neželene nosečnosti, torej splavu.³⁵⁵ Morebitna prepoved splava bi ženske potisnila v nezdrave načine prekinitve nosečnosti. Tuksalova nasprotuje povečevanju »svete vloge matere«, saj materinstvo ni edina stvar, ki definira življenje ženske, ki ima izven materinstva mnogo kapacitet. Diskurz materinstva je po njenem mnenju zelo dobra metoda upravljanja in nadzоровanja žensk. Prav pregovor, da je raj pod nogami mater, je s strani moških uporabljen način preusmerjanja pozornosti od resničnih problemov žensk. Kritizira zahteve, naj se ženske (tudi univerzitetno izobražene) posvetijo samo družini. Med drugim nasprotuje istovetenju splava z umorom in z zadevo Uludere, ter opozarja na jezikovno nasilje in mačizem, ki ga izražajo člani AKP, ko posiljeno žensko

³⁵⁴ Po podatkih World Value Survey 61,1 % ljudi meni, da splav ni nikoli upravičeno dejanje. Med ljudmi, ki jim je religija zelo pomembna (74,6 %), pa je ta odstotek 69,4 % (World Value Survey Databank 2007).

³⁵⁵ Kontradikcij je torej veliko v tem, da vladni oblikovalci politik hkrati ukinjajo možnosti za kontracepcijo (zdravniki, Centri za zdravje mater in otrok in družinsko planiranje), hkrati pa trdijo, da si prizadevajo povišati stopnjo ozaveščenosti o kontracepciji (cf. Fatma Şahin) in hkrati obsojajo, da ženske uporabljajo splav kot sredstvo kontracepcije (cf. Fatma Şahin).

obravnavajo kot krivo in ji celo privoščijo smrt, ter od posiljene ženske zahtevajo rojstvo otroka, za katerega naj bi skrbela država, ki po Tuksalinem mnenju še za svoje državljane ne zna poskrbeti. Okvirjanje religijskih in sekularnih akterjev, ki kritizirajo AKP, torej vsebuje religijski diskurz in religijske reference, kot legitimizacijo proti prepovedi splava.

Tako Hidayet Tuksal kot Pinar İlkkaracan in Hülya Gülbahar, ki je sicer pravnica in aktivistka za človekove pravice in pravice žensk, pa so kritizirale poseg Diyaneta v debato o splavu. Tuksalova (2012) tako pravi, da v Turčiji: »niso vsi muslimani in nimajo vsi islamskega pogleda. Zato prepoved splava ni rešitev, temveč se je treba vprašati, zakaj ženska ne želi roditi. Diyanet lahko izda fatvo, vendar sekularna država ne more oblikovati zakonov na podlagi fatve. /.../ Sprašujem se, zakaj je potem leta 1983, /ko splav postane dovoljen, op. a./, Diyanet izdal popolnoma nasprotno fatvo?«. Tuksalova sicer dodaja, da je Diyanet opozoril na pomembno zadevo, in sicer na vlogo moškega pri tem problemu, ki je običajno zanemarjena, saj se splav in odgovornost ter krivda zanj običajno postavlja izključno na žensko.

Tudi Pinar İlkkaracan (v Çelik 2012b) poudarja, da je vloga Diyaneta zlorabljen od vsake oblasti, saj je v okviru starejših Diyanetovih publikacij mogoče najti knjige, kjer je zapisano, da sunitska veja islama dovoljuje splav do 3. meseca nosečnosti. Hülya Gülbahar (v Arman 2012) tudi opozarja na fatvo iz leta 1983, ko je Diyanet izjavil, da je Zakon o načrtovanju prebivalstva v skladu z religijo, medtem ko danes predsednik Diyaneta trdi, da je splav umor. Zdaj obtožujejo ženske, da so morilke, problem pa vidijo v ženski spolnosti, ki jo želijo ponovno kontrolirati. Gülbaharjeva zato meni, da je prisotna izkrivljena podoba religije in da oblast predstavlja pretirano konservativnost na področju intimnih politik, kar primerja z ortodoksnim krščanstvom in judovstvom, saj meni, da islam ni tako stroga religija. Gülbaharjeva tudi meni, da je oblastno pojmovanje religije, to je islama, veliko bolj konservativno, kot se izkazuje islamska praksa. Namreč poleg tega, da je splav v islamu v različnih časovnih omejitvah dovoljen, se po mošejah po Turčiji imami odkrito pogovarjajo z ljudmi o spolnosti, spolnih odnosih in kontracepciji, kar pa oblast na različne načine skuša preprečiti.

Diyanet, kot institucija, je torej dvakrat na isto temo izdal popolnoma drugačno mnenje o splavu. V 80. letih je splav interpretiral kot dovoljeno prakso, ki jo religijski nauki dovoljujejo, leta 2012 pod vplivom vladavine AKP pa splav interpretira kot pravico do življenja in z religijo skuša utemeljiti prepoved splava. Diyanet, kot institucija, torej deluje in okvirja kontradiktorno, pod vplivom vsakokratnih novih diskurzivnih bojev o definiciji problema in pomena splava. Razvidno je torej, da oblasti uporabljajo religijo in jo interpretirajo glede na trenutne javnopolitične in politične interese. Tako kot so to počeli

sekularni akterji, ko so ustvarjali reformirani in nacionalizirani islam za ustvarjanje enotnosti naroda, sedanji religijski akterji ustvarjajo religijske interpretacije, ki temeljijo tako na nacionalnem in konservativnem diskurzu, kjer jim je v interesu krepitev vloge družine in matere. Vse to pa je spodbujano tudi za doseg ekonomske moči, tržnih učinkov in napredka, za kar je potrebna zdrava populacija. Nove kontekstualne okoliščine in spori med akterji ustvarjajo nestabilne institucije. V tem smislu je Diyanet institucija, katere delovanje in pooblastila se nenehno spreminjajo glede na družbenopolitične spremembe konteksta in odnosov moči med akterji, ter kot posledica diskurzivnih bojev upomenjanja.

Razvidno je tudi, da znotraj islama obstajajo različne interpretacije in okvirjanja prepovedi splava. Medtem ko nekatere, sicer verne predstavnice civilne družbe, osebno nasprotujejo splavu in dovoljenje splava okvirjajo z vidika zdravstvenega problema, to je splav je treba omogočiti zato, da se ženske ne bi bile prisiljene posluževati nelegalnih in nevarnih rešitev, pa druge strokovnjakinje (večinoma feministke) splav okvirjajo kot možnost izbire oziroma odločanja o rojstvu otroka, kar naj bi bilo utemeljeno kot pravica tudi v religiji. Istočasno z debato o splavu se je pojavila tudi debata o carskem rezu.

3.3 Okvirjanje carskega reza

V Turčiji je stopnja rojstev s carskim rezom 54 %, v nekaterih zasebnih bolnišnicah pa tudi 90 %. Svetovna zdravstvena organizacija opozarja, da število dejansko potrebnih carskih rezov ne bi smela presegati 15 % (Sert 2012). V zadnjih letih je bilo v Turčiji zaznati povečanje carskih rezov za 36,7 % v javnih bolnišnicah in za 40,7 % v vseh zdravstvenih institucijah. Carskega reza se poslužuje večinoma visoko izobražen in višji sloj, kar kaže na to, da je to razumljeno kot moderna in profesionalna zdravstvena storitev (Acar in Altunok 2012, 5). Razlog za tako veliko število carskih rezov naj bi bil v tržni logiki dobička, torej pod vplivom ekonomskega diskurza, saj za carski rez bolnišnice zaračunavajo od 200 do 5.000 evrov (leta 2011) (*Haber365* 2011). Vlada že več let opravlja raziskave na tem področju ter pripravlja programe ozaveščanja in izobraževanja za normalne porode. Leta 2012 je bil sprejet zakon,³⁵⁶ ki predvideva carski rez le iz medicinsko upravičljivega razloga, ki vključuje nevarnost za mater ali otroka. Namreč carski rez ni več dovoljen v primeru, da to želi mati brez posebnih zdravstvenih okoliščin. Predvidene so tudi denarne kazni in sankcije za zdravnike oziroma bolnišnice, ki carski rez opravijo neutemeljeno (T24 2012), oziroma denarne spodbude iz

³⁵⁶ Zakon o spremembah organizacije in nekaterih zakonsko določenih dolžnosti zdravstvenih institucij, vezanih na Ministrstvo za zdravje (*Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* 2012).

proračuna za tiste bolnišnice, ki opravijo normalni porod (Zaman 2012b).³⁵⁷ Povečevanje naravnega poroda je po mnenju nekaterih strokovnjakov (Coşar v Çelik 2012b) del razumevanja ženske v vlogi matere, ki mora trpeti. Takšen pogled naj bi bil prisoten tudi na zahodu. Namreč bolečina naravnega poroda predstavlja mit, ki povečuje mati kot požrtvovalno.

Toda ne glede na zdravstveno, tržno ali materinsko okvirjanje problema s strani zdravnikov in strokovnjakov, predsednik vlade Erdoğan problem prevelikega števila carskih rezov okvirja popolnoma drugače, in sicer podobno kot pri splavu Erdoğan carski rez okvirja kot problem demografske narave (zmanjševanje populacije) in kot nacionalni problem, ki predstavlja grožnjo turški etnični skupini. V splavu tako Erdoğan (2012g) vidi zaroto uničenja turške populacije in pravi:

Jaz kot predsednik vlade nasprotujem rojstvu s carskim rezom. /.../ Carski rez zamrzuje število prebivalstva. /.../ Splav pa razumem kot umor. /.../ Vem, da se vse to opravlja načrtovano. /.../ Vse to je hinavski načrt, katerega namen je izbrisati turški narod z obličja tega sveta. Ne smemo se pustiti ukaniti tem igram, ki preprečujejo povečanje prebivalstva našega naroda. /.../ Mi imamo samo eno računico; naš narod se bo povzpел na nivo sodobne civilizacije. Zato rabimo mlado in dinamično prebivalstvo. Veste, da je človek osnova ekonomije; če imamo ljudi, imamo kapital, delo, potrošnjo in proizvodnjo. Zato se bomo trudili, da zvišamo število mladega prebivalstva. Kajti v nasprotnem primeru bomo leta 2037 s postaranim prebivalstvom doživeli nazadovanje.

Obenem Erdoğan (2012f) obtožuje izvajalce carskega reza, da je njihov problem samo služiti denar: »Njihov problem je money, money. Nima zveze s tem, da je rojstvo lažje, temveč gre za to, da služijo ogromno denarja. /.../ Število tega naroda mora narasti. /.../ Najpomembnejši element moči ekonomije je človek.« Erdoğan veliko število carskih rezov pripisuje teorijam zarote o želji po uničenju turškega naroda.³⁵⁸ Carski rez in splav v njegovem okvirjanju nimata zveze z žensko in njenim zdravjem, saj je ženska v njegovem okvirjanju razumljena le kot sredstvo povečevanja populacije. V Erdoğanovem okvirjanju prevladujeta ekonomski in nacionalistični diskurz, saj splav in carski rez okvirja kot problema, ki ovirata rast populacije

³⁵⁷ Toda politika spodbujanja normalnih porodov je sprožila tudi škandale in pritožbe v primerih, ko sta otrok in/ali mati po naravnem porodu umrla, saj tožniki (družinski člani) trdijo, da zdravniki vztrajajo pri normalnem porodu tudi takrat, ko razmere tega ne dopuščajo in da bi s carskim rezom lahko mati in/ali otrok preživela (Haberturk 2012c). Razlog temu je lahko tudi v tem, da imajo zdravniki premalo izkušenj z normalnimi rojstvi, zaradi česar vlada oziroma Ministrstvo za zdravje predvideva izobraževanja v tistih bolnišnicah, kjer je stopnja rojstev s carskim rezom zelo visoka (Milliyet 2012b).

³⁵⁸ Erdoğan se tu nanaša na medicinsko prepričanje, da ženske, ki rojevajo s carskim rezom, ne morejo roditi več kot 2 ali 3 otroke. V tem pa Erdoğan vidi problem, saj spodbuja rojevanje vsaj treh otrok. Nedavno je Erdoğan (2012h) pozval samske ljudi, naj se poročajo in imajo družino, da s tem poskrbijo za turško generacijo leta 2071.

in s tem ekonomsko moč, ki jo nudi mlado prebivalstvo. V njegovem okvirjanju pa je prisoten tudi modernizacijski diskurz, saj Erdoğan upa, da se bo turški narod povzpел na nivo sodobne civilizacije. Pomen družine in rasti populacije se kaže tudi v drugih politikah, ki zadevajo intimne odnose in reprodukcijo. Tako je država prevzela nase vso finančno odgovornost za zagotavljanje možnosti medicinsko asistirane reprodukcije za tiste, ki nimajo zdravstvenega in socialnega zavarovanja. Država bo pri tem poskrbela tudi za potne stroške in stroške prenočišča. Za zdaj je ta pomoč predvidena za 2.500 parov z omejenimi financami (Şahin 2012e). Reprodukcijske politike in položaj žensk v njih so torej zožene na višje nacionalne in ekonomske ter nacionalistične cilje. Družina je razumljena kot osnovna celica reprodukcije naroda in ekonomije. Takšno okvirjanje se kaže tudi v drugih politikah, ki zadevajo položaj in enakost žensk.

3.4 Nezaposlovanje in izobraževanje žensk za dobrobit družine

Na ekonomskem področju poleg države tudi nevladni ekonomski sektor spodbuja neoliberalne ekonomske politike. Leta 2006 je po prvem Ekonomskem vrhu o zaposlovanju žensk Turška konfederacija sindikatov delodajalcev izdala deklaracijo z neoliberalnimi ideali o fleksibilnem delovnem urniku in zaposlovanju, ki vsebuje tudi poziv proti starševskemu dopustu za moške. Ženske NVO so protestirale proti deklaraciji Turške konfederacije sindikatov delodajalcev in leta 2007 ustanovile prvo NVO, ki se ukvarja s pravicami zaposlovanja žensk: Žensko delo in spodbujanje zaposlovanja (*Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi*). Ustanovljen je tudi Feministični center za raziskovanje ženskega dela (*Kadın emeği feminist araştırmacılar*).

Zaposlovanje žensk namreč pada. V Turčiji je na trgu dela zaposlenih 24 % žensk, kar je najnižja stopnja med EU in OVSE državami. V zadnjih 10 letih se je zaposlitvenost žensk zmanjšala za 10 odstotkov, kljub temu, da Turčija nima krize (Babacan 2012). Čeprav na eni strani vlada AKP govori o pravicah žensk do dela in jih spodbuja k delovanju na trgu delovne sile, pa so druge politike, ki bi ženskam sploh omogočale strukturne možnosti sodelovanja na trgu dela, neobstoječe. Ni skrbstvenih institucij za otroke in starejše, fleksibilni urnik dela sicer ženskam omogoča usklajevanje dela in družine, hkrati pa povzroča, da delodajalci rajši zaposlujejo moške kot ženske. Sicer pa nekatere nove politike predvidevajo socialno varstvo in zavarovanje tudi ženskam, ki delajo (od) doma, kar pa po drugi strani pomeni tudi, da jih spodbujajo, da delajo prav doma (Babacan 2012).³⁵⁹ To žensko ponovno umešča v zasebno

³⁵⁹ Leta 2012 je sicer stopil v veljavo leta 2011 sprejeti Novi zakon o posojilih (*Yeni Borçlar Kanunu* 2011), ki v 584. členu predvideva, da kdor koli nastopi kot garant pri posojilih, mora za to dobiti privolitev zakonca. To je sprožilo veliko odzivov podjetij, podjetniških partnerjev in poslovnežev, ki bodo morali za to pridobiti dovoljenje žena (Hürriyet 2012b).

sfero. Člani AKP žensko vlogo okvirjajo v vlogi njene tradicionalne vloge v domači sferi: tako minister za evropska pogajanja Egemen Bağış meni, da ima Turčija dobro gospodarsko rast, zato si ženske lahko privoščijo biti doma in ne delati. Bağış sicer kontradiktorno poudarja, da so Turki/muslimani ljudstvo, katerega prerokova žena je delala (Bağış 2012a). Hkrati pravi, da so pravice žensk zagotovljene v islamu in da je oddaljevanje od islama povzročilo izgubo teh pravic za ženske. Zato se je po njegovem mnenju treba vrniti k bistvu islama (Bağış 2012b). Bağış torej žensko delo okvirja pod vplivom religijskega diskurza, njegovo okvirjanje pa je kontradiktorno, saj hkrati govori o pravicah žensk do dela, kar naj bi bilo utemeljeno tudi v islamu, po drugi strani pa lahko ženske ostajajo doma, ker je gospodarska rast pozitivna.

Razumevanje ženske vloge v zasebni sferi v vlogi matere je spodbujano tudi skozi politike izobraževanja. Hkrati se spodbuja izobraževanje žensk, toda namen izobraževanja žensk je v tem, da bodo ženske boljše skrbele za družino in vzgojo otrok. Že leta 2003 je bil v sodelovanju z Ministrstvom za izobraževanje in Skladom OZN za pomoč otrokom (UNICEF) sprejet program izobraževanja deklet *Deklice v šolo (Haydi kızlar okula)* zaradi perečega problema neizobraženosti, predvsem deklic. V nagovoru na spletni strani kampanje Erdoğan izjavlja, da: »medtem ko je izobraževanje fantov stvar, ki se tiče samo njih samih, je izobraževanje deklet stvar, ki se tiče tudi družine. Namreč med vzgojo otrok le-te izobražuje mati. Zato je izobrazba mater pomembna za izobrazbo otrok.«³⁶⁰ Ob otvoritvi kampanje pa je minister za izobraževanje Hüseyin Çelik izjavil, da vlada ne namerava izvesti revolucije žensk proti moškim in da bodo spoštovali tradicionalne norme ljudi (Kardam 2005, 102). Izobraževanje žensk je torej okvirjano kot grožnja tradicionalnim normam in mora biti z njimi v skladu – ženska se izobražuje za dobrobit otrok.

Tudi žensko krilo stranke AKP podpira vlogo ženske kot matere skozi izobraževanje. Leta 2012 so članice ustanovile 3-mesečni program tako imenovane »Materinske akademije«, katerega namen je izobraževanje žensk za vzgojo zdravih prihodnjih generacij. V tem programu ženske dobijo izobrazbo o obdobju nosečnosti, vzgoji otrok, skrbi za družino in menopavzi (Acar in Altunok 2012, 9). Kako pomembna je družina, kot razlog za izobraževanje žensk, dokazuje tudi ustanovitev tako imenovane Materinske univerze (*Anne Universitesi*),³⁶¹ ki je leta 2012 pospremila prvo generacijo diplomiranih mater. Ob tej priložnosti je žena predsednika vlade Emine Erdoğan (2012b) izjavila, da je materinstvo del božjega davka, da je materinski čut treba povezati z znanostjo in izkušnjami, ker je tako

³⁶⁰ Erdoğan, dostopno prek: <http://haydikizlarokula.meb.gov.tr/amac.php>.

³⁶¹ Pod okriljem Yıldız Teknik Univerze: cf. <http://www.yildiz.edu.tr/haberler/Anneler-de-Y%C4%B1ld%C4%B1z%C4%B1-oldu/494> (10. 12. 2012).

materinska dolžnost bolj zdrava in kvalificirana, ter da je za dobro izobrazbo prihodnjih generacij potrebna dobra izobrazba mater (2012c). Okvirjanje izobraževanja žensk med člani AKP je v cilju posrednega izobraževanja mladih generacij.

Kljub pomenu, ki ga vlada daje družini, pa se vlada oddalji od širšega pojmovanja družine. Tako je Turčija nasprotovala Končnemu sporočilu konference evropskih ministrov, odgovornih za družino (*Final Communiqué of the 29th Session of the Conference of European Ministers responsible for Family Affairs 2009*, 3), junija leta 2009 na Dunaju, ki definira družino kot »raznolike življenjske ureditve«, saj »dandanes otroci v Evropi živijo v družinah različnih oblik. Te se razlikujejo od države do države in se spreminjajo tekom otrokovega življenja«. To je zavrnila predvsem zaradi pojmovanja zahtev istospolnih oseb in njihovih zahtev po družini, ki v Turčiji javnopolitično niso obravnavane.³⁶²

3.5 Odnos do družine in istospolne usmerjenosti

AKP vedno bolj odkrito nasprotuje tudi istospolno usmerjenim in njihovim zahtevam po poroki. Leta 2010 je članica AKP in ministrica za ženske zadeve (KSGM pred ukinitvijo) Selma Aliye Kavaf (v Bildirici 2010) izjavila, da je: »Istospolnost biološka napaka oziroma bolezen, ki je potrebna zdravljenja. Zato nasprotujem porokam istospolnih partnerjev. Na ministrstvu ne poteka nobeno delo v zvezi z njimi, niti ni na ministrstvo bila naslovljena nobena zahteva. Ne pravim, da v Turčiji istospolno usmerjenih ni, takšni primeri obstajajo«. Iz izjave ministrice je razvidno, da ne obstajajo pobude v javnih politikah, ki bi urejale področje istospolne usmerjenosti. Kavafova okvirja istospolnost kot medicinski problem, ki se ne tiče javnih politik. S tem je v javnih politikah istospolnost neobravnavana in zanikana zadeva. Kavafini izjavi je nasprotovalo veliko NVO, toda islamske NVO in nekateri islamski novinarji so podprli njeno izjavo. LGBT organizacije so ministrico kazensko ovadile zaradi sovražnega govora in razžalitve, toda tožilec je odločil, da izjava ministrice in njenih podpornikov sodi v svobodo govora. Leta 2011 je minister za notranje zadeve İdris Naim Şahin (AKP) istospolnost označil za primer »vseh vrst nemoralnosti, nespodobnosti in nehumanosti«. LGBT skupine so se uprle tudi tej izjavi in opozorile, da zaradi takšnega sovražnega govora proti istospolno usmerjenim le-ti doživljajo ne samo diskriminacijo, temveč so tudi žrtve raznovrstnega nasilja, kot so posilstva in umori ter nasilje tudi s strani

³⁶² Tudi razumevanje enostarševskih družin je v Turčiji neodobravano. Po podatkih World Value Survey iz leta 2007 je v Turčiji kar 87,8 % ljudi, ki ne odobravajo matere kot enostarševske družine oziroma kot samohranilke. Med ljudmi, ki jim je religija zelo pomembna (74,6 %), je ta odstotek 94,6 %. Izmed vseh vprašanih 97,8 % daje velik pomen družini in kar 94,5 % se ne strinja s tem, da je poroka zastarela praksa (World Value Survey Databank 2007).

policije. Menijo, da s takšnimi izjavami tako ministri kot tudi vlada podpirajo in spodbujajo to sovraštvo. LGBT organizacije so ministra pozvale k odstopu.

Istega leta je ministrica za družino in socialne politike Fatma Şahin sodelovala na srečanju z nevladnimi organizacijami na temo preprečevanja nasilja nad ženskami. Ženske organizacije so predstavljale tudi LGBT zahteve in na podlagi tega srečanja je Şahinova pozvala člane parlamenta, naj upoštevajo predloge LGBT združenja *Pink Life* za reforme ustave. Združenje zahteva vključitev prepovedi diskriminacije LGBT skupin na osnovi spolne usmerjenosti v ustavo. Toda Şahinova je hkrati opozorila predstavnike LGBT, da je ona predstavnica konservativne demokratične stranke in da vključitev LGBT zahtev ne sme ogroziti strukture družine. Leta 2011 sta na splošnih volitvah tudi prvič kandidirali dve transseksualki, ena v okviru stranke CHP, druga pa v okviru stranke AKP. Nobena ni imela problemov z nominacijo, sicer pa nista bili izvoljeni.³⁶³ Kljub temu, da se je leta 2011 prvič zgodilo, da so predstavniki LGBT skupnosti dosegli srečanje in posluh ter tudi nominacijo za sodelovanje na strankarskih listah, je glede na odkrito sovražne izjave in okvirjanje istospolnosti kot bolezni razvidno, da konservativna miselnost problema diskriminacije istospolno usmerjenih še ne obravnava kot »problema« in ga smatra za (javno)politično neobstoječo zadevo. Pozicijo in okvirjanje istospolnosti s strani članov AKP so kritizirali tudi nekateri islamski nevladni aktivisti. Toda njihova kritika je bila usmerjena na neumestno uporabo sekularnega namesto religijskega jezika v okvirjanju istospolne usmerjenosti s strani AKP. Preden obravnavam kritiko AKP in okvirjanje istospolnosti s strani islamskih NVO, še na kratko predstavim razvoj civilnih islamskih pogledov na človekove pravice v zadnjem desetletju.

3.6 Vloga islamskih NVO in feministk

Islamske NVO in feministke so se v zadnjem desetletju angažirale tako posamezno kot tudi v skupinah in organizacijah, tudi za človekove pravice v širšem pomenu, to je izven islamskih verskih pravic in pravice do pokrivanja, na katere so bile osredotočene v 90. letih. Tako so začele podpirati zahteve drugih verskih manjšin (alaviti) in etničnih manjšin (Kurdi) (Akbulut in dr. 2008; Arat 2009, 23; Ramazanoğlu v Çamlıbel 2012). Nekateri islamski aktivisti in aktivistke oziroma NVO kritizirajo zahodni oziroma evropski vrednotni sistem, na katerega se ne naslanjajo več kot poprej v primeru pokrivanja. Evropa torej ne predstavlja več vrednotne

³⁶³ Cf. Equality for lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people in Europe – ILGA (2011, 162–163). Sicer pa je pojmovanje transseksualnosti drugače sprejeto kot istospolnost. Naj spomnim na primer Bülent Ersoya, ki je v družbi dokaj znana transseksualka, zelo znan/-a pa je tudi glasbenik/-c umetnik/-ca klasične turške glasbe Zeki Müren, ki je v Turčiji zelo cenjen/-a. Zeki Müren sicer ni zvedel/-a operativne spremembe biološkega spola. Zelo znan je tudi transseksualni televizijski šov zabavljac Huysuz Virjin.

norme ali okna priložnosti za islamske NVO. Islamska aktivistka Yıldız Ramazanoğlu (v Çamlıbel 2012) tako kritizira Evropo, ki po njenem mnenju vsiljuje partikularne evropske norme in vrednote kot univerzalne. Meni, da so »ženske z islamom dobile politične in lastninske pravice prej kot v Evropi, toda te pravice so bile ženskam sčasoma odvzete s strani moških interpretacij islama. Kritizira tudi zahodno/evropsko razumevanje koncepta enakosti med spoloma in tako pravi:

Islam obljublja več kot enakost za ženske, to je veliko bolj pravičen in enakopraven sistem. Ni mi treba razmišljati v zahodnih konceptih. Glede na naše razumevanje moški in ženska ne moreta biti enaka. O enakosti je mogoče govoriti samo v smislu njune stvaritve in bližine Bogu. Sicer pa je v pravnem smislu enakost nujna. Toda ljudje so različni in vsak je po svoje enkraten. /.../ Zahodno pojmovanje enakosti med moškim in žensko zmanjšuje njihovo raznolikost in vodi k istosti. /.../ Pomembno pa je spoštovati raznolikost. /.../ Nihče ni enak, toda nihče ni vzvišen (superioren). /.../ V smislu pravic je enakost pomembna, toda to ne pomeni, da moramo postati enospolni (unisex).

Ramazanoğlujeva sicer ne odstopi od uporabe pojma enakosti in pravi, da pojem enakosti uporablja predvsem proti verski tiraniji moških, ki kratijo ženske pravice, ženskam postavljajo meje, vzpostavljajo moško vzvišenost ter ženske ne obravnavajo kot enakovredne. Enakost kot koncept uporablja tudi proti laični tiraniji, ki »zlorablja moč v svojih rokah«. Uporablja tudi koncepte feministične teorije, kot je moška dominacija, in pravi, da imajo moški »fizično in družbeno premoč. Toda vloga moških, kot skrbnikov družine, jim ne daje pravice zlorabe tega položaja in izvajanja nadzora nad žensko. Žal je to vedno tako interpretirano in iz tega izhaja neenakost.« Ramazanoğlujeva uporablja okvirjanje koncepta enakosti spolov, ki upošteva drugačnost (*diversity*) med moškim in žensko in se sklada z novim feminističnim valom kritike koncepta enakosti kot istosti. Ramazanoğlujeva tako poudarja, da so vernim muslimankam kršene pravice do enakosti bolj kot moškim na osnovi intersekcije med neenakostmi (spol in vera), saj verne ženske nimajo ene najpomembnejših pravic, to je pravice biti izvoljene v parlament, zato ker so pokrite.³⁶⁴

Nastale so tudi nove ženske organizacije in platforme. Leta 2001 je v okviru Društva za človekove pravice (*İnsan hakları derneği* – IHD), sicer sekularne levičarske organizacije, nastala pobuda antimilitaristične Ženske platforme za mir (*Süreklı Barış için Kadın*

³⁶⁴ 2. novembra 1999 je bila na parlamentarnih volitvah kot predstavnica FP v parlament izvoljena Merve Kavakçı, ki pa so jo na prvem zasedanju novega parlamenta drugi parlamentarci zaradi nošnje rute javno napadli z zmerjanjem in jo izgnali iz parlamenta. Pozneje so ji zaradi tega tudi odvzeli državljanstvo, nakar je emigrirala v ZDA. Pokrite ženske tako ne morejo biti izvoljene v parlament. Problem omejitve pokrivanja zato predstavlja še vedno enega najbolj perečih problemov za verne muslimanke in muslimane v Turčiji (Kavakçı 2004).

Platformu), kjer so se proti nasilnim konfliktom znotraj države in proti kršenju človekovih pravic prvič združile ženske NVO, aktivistke in feministke iz različnih političnih pozicij (socialistične feministke, kemalistke, LGBT aktivisti/-ke, islamske feministke, kurdske feministke ter druge organizacije v obrambo človekovih pravic). Sicer tudi v okviru te platforme ni bilo mogoče premagati ovir in sporov med kemalistkami na eni in vernimi muslimankami na drugi strani, saj so kemalistične in nekatere druge feministke zavračale vsakršno sodelovanje z vernimi muslimankami, kar je tudi privedlo do izstopa kemalističnih feministk iz pobude (Salçı v Kanra 2009, 138). V pobudi je bilo težko premagati tudi ovire med vernimi muslimankami, ki niso želele sodelovati z LGBT predstavniki, saj Koran eksplicitno prepoveduje istospolne odnose. Toda kot pravi aktivna udeleženka platforme, islamska aktivistka in feministka Hidayet Tuksal, sta se sčasoma ti dve skupini naučili medsebojnega sodelovanja. Še zlasti verne muslimanke so se naučile aktivističnega delovanja preko omejitev, ki jih določajo religijski teksti. Družbeno učenje je imelo torej pomembno vlogo pri oblikovanju novih mrež aktivizma in političnega lobiranja (Tuksal v Kanra 2009, 140–141). Leta 2011 je nastala Ženska platforma za mehanizme enakosti (*Eşitlik Mekanizmaları Kadın Platformu*) (Bianet 2011b), ki združuje 71 ženskih organizacij različnih idejnih usmerjenosti. Platforma se med drugim osredotoča na prenizko predstavništvo žensk in muslimank v parlamentu s pozivom, da je Pokrita članica parlamenta ženska pravica (*Başörtülü Vekil Bir Kadın Meselesidir*) (Karadeniz 2011). Platforma zahteva ukinitve vseh ovir za vstop pokritih žensk v parlament ter poziva k vstopu 275 žensk v 550-članski parlament. Islamske in druge NVO so se torej prvič povezale v mreže nevladnega sodelovanja v boju za človekove pravice, ki se tiče tako večjega političnega predstavništva žensk kot tudi protimilitarističnega delovanja.

Toda zastopanje človekovih pravic v okviru islamskega civilnega aktivizma in NVO naleti na največjo oviro pri dojetanju pravic istospolno usmerjenih.³⁶⁵ Islamske NVO istospolnost običajno dojemajo kot bolezen, ki je lahko ozdravljiva. Na podlagi takšnega razumevanja oziroma medicinskega okvirjanja je leta 2010 nastal tudi internetni blog *Istospolnost je bolezen*,³⁶⁶ kjer so islamske NVO zbirale podpise in podporo proti priznanju pravic istospolno usmerjenih. Nekatere islamske NVO so tako z javnim pismom na blogu podprle izjavo ministrice Kavaf, da je istospolnost versko prepovedana praksa oziroma greh in nemoralnost, da je to bolezen oziroma deviantnost in anomalija, ki je proti človekovi naravi, družini, družbi in človeški vrsti. Pritožujejo se nad prakso na zahodu, kjer se

³⁶⁵ Po podatkih World Value Survey 71,4 % ljudi meni, da istospolnost ni nikoli upravičena. Med ljudmi, ki jim je religija zelo pomembna (74,6 %), pa je ta odstotek 79,7 % (World Value Survey Databank 2007).

³⁶⁶ Cf. <http://escinsellikhastaliktir.blogspot.com> (11. 5. 2012).

istospolnost normalizira, in zavračajo pojmovanje istospolnosti kot spolne usmerjenosti, ter istospolnost istovetijo z željo po uničenju človeške vrste. Zahtevajo tudi pripravo ustreznih izobraževalnih in zdravstvenih javnih politik, ki bi preprečevale kakršno koli propagando istospolnosti. Istospolnost okvirjajo pod vplivom diskurza narave (kot nekaj nenaravnega) in pod vplivom religijskega diskurza, ki strogo prepoveduje istospolne odnose. Hkrati je okvirjanje tudi antropocentrično (uničenje človeške vrste).

Kritika istospolnosti s strani islamskih aktivistov pa je bila namenjena tudi tistim islamskim akterjem in državi (ministrici Kavaf), ki istospolnost označujejo kot »bolezen« (medicinsko okvirjanje), saj menijo, da to predstavlja neutemeljeno uporabo sekularnega jezika. Namesto tega Hilal Kaplan meni, da »istospolnost sicer ni bolezen, je pa greh« (Kaplan 2010), in da je zadevo treba obravnavati v okviru islamskega in ne sekularnega jezika (oziroma diskurza) – podobno kot se prešuštvo ne obravnava kot bolezen, temveč kot greh. Hilal Kaplan je sicer ena od aktivistk civilne iniciative Še vedno nismo svobodni (*Henüz özgür olamadık*) (Akbulut in dr. 2008), ki se sicer zavzema za enakost in človekove pravice muslimanov, alavitov in Kurdov. Tudi druge že etablirane islamske organizacije so podprle pismo/blog in istospolnost podobno okvirjale. Stališča islamskih NVO proti istospolno usmerjenim referirajo tudi na zahod oziroma Evropo. Predsednik MAZLUMDER Ahmet Faruk Ünsal tako poudarja, da zahod želi normalizirati istospolnost in da je debata o istospolnosti na zahodu del sekularne imaginacije, kajti v islamu, ki je sicer tolerantna religija, obstajajo meje (Ünsal v Çakır 2010). V islamsko usmerjenem Društvu za svobodo, človekove pravice in pomoč (*İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı* – IHH) menijo, da idejo o istospolnosti, kot normalnem pojavu, vsiljujeta Evropa in Evropejci, kar pa je proti turškim tradicijam in običajem. Menijo, da Evropejci ne razumejo njihove mentalitete. Evropo razumejo kot zunanjo prisilo, ki vsiljuje svoje razumevanje, brez upoštevanja turške kulture in konteksta. Evropsko razumevanje človekovih pravic se po njihovem mnenju ne ujema s Turčijo, to je z islamskim razumevanjem človekovih pravic (Duncker 2006). Tukaj je razvidno, da referirajo na Evropo ali zahod v negativnem smislu, kot tujo in zunanjo prisilo, in jo uporabljajo kot nasprotje, s katerim se turške vrednote ne skladajo. Na Evropo in zahod referirajo kot na krivca za širitev in normalizacijo prakse istospolnosti. Sicer pa referirajo na Evropo ali zahod in ne eksplicitno na EU. Islamske NVO, ki so se pred 10 do 20 leti obračale na evropske/zahodne koncepte in norme človekovih pravic in enakosti za pravico do pokrivanja, sedaj nasprotujejo človekovim pravicam in enakostim tistih skupin, ki se ne skladajo z njihovimi religijskimi nauki. V nekaterih islamskih NVO namreč prevladuje razumevanje, da pravice istospolno usmerjenih ne sodijo v človekove pravice. V Mazlumder tako menijo, da zahteve po priznavanju pravic istospolno usmerjenih ne morejo biti del

človekovih pravic, v Društvu za svobodo, človekove pravice in pomoč (IHH) pa dvomijo tudi o pravici istospolno usmerjenih, da se le-ti organizirajo v interesne skupine (Duncker 2006). Pravice istospolno usmerjenih torej ne okvirjajo kot človekove pravice, temveč kot greh ali bolezen.

Po drugi strani pa nekatere organizacijo uporabljajo zahod in Evropo kot pozitivno referenco, saj na primer v MAZLUMDER menijo, da se evropske in zahodne vrednote skladajo s turško kulturo in vrednotami, saj tudi v Evropi in ZDA obstajajo debate in nasprotovanja istospolnosti. Pri tem se nanašajo na druge religije, saj na primer krščanska cerkev ne priznava pravic istospolno usmerjenim. V tem primeru ne izključujejo evropskih in islamskih vrednot, temveč so turške, evropske in ameriške vrednote in norme skupne (Duncker 2006). V prvem primeru je prisotna negativna uporaba Evrope in zahoda, s katero se turške vrednote ne skladajo, v drugem primeru pa je uporabljena pozitivna uporaba reference Evrope in zahoda, katere vrednote se skladajo s turškimi in torej Evropo in zahod uporabljajo kot legitimizacijo za nesprejemanje pravic istospolno usmerjenih. LGBT aktivisti so se za podporo obrnili na tiste islamske NVO, ki so jih sami podprli v boju za pravico do pokrivanja. Namreč istospolno usmerjeni v KAOS GL podpirajo svobodo do pokrivanja in islamskega načina življenja, saj menijo, da je demokratično, če imajo tako pokrite muslimanke kot tudi LGBT pravico do svojega sloga življenja (Duncker 2006). Toda nobena od islamskih organizacij ni podprla LGBT skupin v njihovih prizadevanjih (Bilgili 2011, 115; Acar in Altunok 2012). Ko je KAOS GL kot organizacija podprla zahteve pokritih muslimank v okviru iniciative AKDER in podpisala peticijo proti prepovedi pokrivanja, je AKDER zahtevala, da KAOS GL umakne svojo podporo kot organizacija, AKDER pa je sprejel le podpise članov KAOS GL kot posameznikov.

Toda tudi znotraj islamske civilne družbe, kljub temu, da jim religija narekuje nasprotovanje istospolnosti, nekateri podpirajo pravice vseh ljudi, ne glede na skupino, katerih se tiče. Takšna je bila reakcija MAZLUMDER oddelka v Ankari in reakcija nekdanjega direktorja MAZLUMDER Ayhana Bilgena, ki pravi, da je treba nasprotovati kršenju človekovih pravic, ne glede na skupino, na katero se kršitve nanašajo, saj podpora človekovim pravicam še ne pomeni, da se morajo podporniki strinjati z načinom življenja ljudi, katerih pravice so kršene (tu misli na istospolno usmerjene) (Bilgen v Çakır 2010). Poleg tega meni, da si organizacija, ki brani človekove pravice, takšnega stališča (proti istospolno usmerjenim) ne bi smela privoščiti, temveč bi se morala boriti proti diskriminaciji in kršenju pravic istospolno usmerjenih. Bilgen tudi meni, da podpiranje oblastne diskriminatorne pozicije (ministri/-ce AKP) škoduje neodvisnosti organizacije MAZLUMDER kot NVO, ki predstavlja civilno družbo. Bilgen se sicer izogne neposredni

izjavi podpore istospolno usmerjenim, vendar implicitno priznava, da je pravica pravica za vse, in opozarja na diskriminacijo, ki jo doživljajo istospolno usmerjeni. Zato je njegovo razumevanje človekovih pravic in enakosti na področju politik intimnega državljanstva transformativno glede na mnenja večine islamskih NVO, ki pravice razumejo selektivno in reproducirajo oblastne in konservativno religijske pozicije, ki diskriminirajo oziroma ne priznavajo človekovih pravic in enakosti določenim skupinam ljudi.

3.6.1 Problem religijske prakse in odnos do Evrope

Glavna skrb v okviru človekovih pravic za islamske NVO je seveda še vedno problem prepovedi pokrivanja, ki je bil sicer v omejenem obsegu rešen leta 2012. Z uvedbo svobode oblačenja v šolah je pokrivanje na univerzah dovoljeno, še vedno pa ni dovoljeno v javnem sektorju. Tudi islamske NVO so doživele razočaranje po odločitvi ESČP. AKDER meni, da odločitev ESČP in obdobje po napadih na newyorška dvojčka 11. septembra 2001 sodita v protiislamsko politiko, ki jo je mogoče zaslediti tudi v procesu širitve EU. Namreč v procesu pristopanja k EU ne vidijo več možnosti za versko svobodo za muslimane v Turčiji. Menijo, da bolj kot se bližajo EU, večji problem bodo imeli s pravico do pokrivanja. Islamska organizacija *Ozgür-der* meni, da bi svoboda religije in vesti morala biti zagotovljena v vsaki državi, na isti način, kot je povsod zagotovljena pravica do življenja. Islamsko združenje pravnikov (*Hukukçular derneği*) pa meni, da evropske strukture izvajajo dvojne standarde, saj nimajo posluha za krivice, ki jih doživljajo muslimani v Turčiji in se ne zavzemajo za njihove pravice na enak način, kot se zavzemajo za pravice drugih manjšin (Duncker 2006). Islamske NVO pozicijo in kršitve pravic muslimanov v Turčiji zato okvirjajo kot žrtev sistema.

Zanimivo, da imajo podobno okvirjanje tudi sekularno/kemalistične NVO. Istanbulska odvetniška zbornica (*Istanbul barosu*) in Turško društvo univerzitetnih žensk (*Türkiye üniversite kadınlar derneği – TÜKD*) menita, da mora v Turčiji obstajati večji nadzor religije in omejevanje svobode religije, zato ker sekularizem ni tako samoumeven in utrjen, kot v Evropi, in religija za Turčijo predstavlja grožnjo uvedbe šeriata. Sekularno/kemalistične NVO namreč pokrivanje razumejo kot glavni simbol in del prizadevanj za ustanovitev šeriatske države, zato nočejo, da bi bilo v Turčiji pokrivanje dovoljeno in ga ne razumejo kot človekovo pravico. Menijo, da možnost ustanovitve šeriatske države ne predstavlja grožnje za Nemčijo ali Avstrijo, zato je v Evropi lahko pokrivanje dovoljeno (Duncker 2006). Obe skupini (islamska in sekularna) se torej počutita ogroženi s strani drugih notranjih akterjev in konkurenčnih diskurzov, ter tudi zunanjih akterjev in vplivov (na primer EU, ki jo razumejo kot dvolično), in svoj položaj razumejo kot položaj žrtve; uporabljajo torej okvirjanje viktimizacije. Obe skupini selektivno referirata na človekove pravice in na specifične turške

pogoje oziroma kontekst. Človekove pravice in kontekst interpretirata popolnoma drugače oziroma nasprotno. Islamski akterji ne priznavajo človekovih pravic istospolno usmerjenim ter zahtevajo pravico do pokrivanja kot človekovo pravico, saj sebe razumejo kot diskriminirano skupino, kemalistično/sekularni akterji pa prakse pokrivanja ne razumejo kot človekovo pravico in sebe razumejo kot ogroženo skupino. Razvidno je, da različni akterji interpretirajo kontekste in koncepte na različne, tudi medsebojno nasprotujoče si načine, kar ima za posledico tudi boj na (javno)političnem področju in različne specifične javnopolitične ureditve v odvisnosti od vsakokratnega razmerja moči med akterji.

Pozitivni pomen in uporaba EU kot normativnega zgleda človekovih pravic, ki je islamskim akterjem predstavljal okno priložnosti, sta se sprva kazala v tem, da so se islamski akterji večkrat obračali na EU in norme človekovih pravic, ter specifično na ESČP za razsodbe v primeru pokrivanja in zaprtja stranke RP. V EU in institucijah, ki predstavljajo EU vrednote (ESČP), so videli ideal in upanje za spoštovanje demokracije in človekovih pravic. Po odločitvah ESČP, ki so nasprotovale vrednotam svobode prakticiranja religije, pa so se islamske organizacije ohladile in postale evroskeptične. Toda ne glede na odločitve ESČP in naraščanje evroskepticizma je zaupanje v EU vrednote za nekatere islamske akterje še vedno pozitivno. Tako na srečanju Abant platforme,³⁶⁷ ki se zavzema za dialog med kulturami in demokratizacijo in v kateri sodelujejo pripadniki različnih idejnih skupin, tudi islamski akterji, pravijo, da se »v Turčiji ni zgodil noben proces reform, ki bi bil začel od znotraj. Pobude za reforme so prihajale vedno od zunaj. Proces članstva v EU se mora nadaljevati zato, da izboljšamo pravni sistem in uresničimo reforme«, ter »Turčija z EU želi doseči svobodo medijev in človekove pravice« in »EU si želimo zaradi vrednot transparentnosti in človekovih pravic, ter zato, da se znebimo miselnosti državnih udarov (Zaman 2012c).

Islamske civilne organizacije so torej dvoumne pri uporabi Evrope oziroma EU, saj nihajo med uporabo reference na Evropo v negativnem smislu – kot škodovanje turškim religijskim vrednotam, ter uporabo v pozitivnem smislu – kot potreba in zgled za spremembe v mentaliteti, za demokratizacijo in za človekove pravice, oziroma kot referenca, ki se sklada s turškimi vrednotami. Toda tako pri vladnih kot tudi pri civilnih islamskih akterjih je opaziti, da vključijo pomen EU v svoje delovanje takrat, ko to dodaja učinkovitost k njihovim zahtevam, EU pa kritizirajo in se od nje oddaljujejo takrat, ko se ne sklada z njihovim vrednotnim sistemom in pričakovanji. Ko branijo pravico do pokrivanja, se nanašajo na človekove pravice, demokracijo in ženske pravice, v primeru istospolne usmerjenosti pa te iste pravice zanikajo. Tudi pri islamski civilni družbi je razvidno, da EU zanje predstavlja

³⁶⁷ Platforma Abant. Cf. <http://www.abantplatform.org> (5. 9. 2012).

normativno sredstvo za doseg svojih ciljev, ki ga različno interpretirajo in različno uporabljajo.

4 SKLEP

Do 80. let prejšnjega stoletja je v Turčiji prevladoval kemalistično-sekularistični diskurz, katerega cilj je bil modernizirati in »zahodnizirati« turško družbo oziroma le-to »evropeizirati«. Zato je bil islamski del prebivalstva do integracijskega procesa z EU skeptičen in je nanj reagiral večinoma negativno ter Evropo in EU razumel kot krščanski klub, ki nasprotuje islamu. Pomen Evrope je bil za kemaliste pozitiven, za islamske akterje pa negativen. Toda v zadnjem desetletju se je pokazala sprememba pojmovanja Evrope in razumevanja procesa evropeizacije, ki so ga kot pozitivnega sprejeli prav islamski akterji. Islamski akterji Evropo razumejo kot normativno moč in vrednoto, ki naj bi zagotovila svobodo in demokratičnost ter spoštovanje (verskih) človekovih pravic. Ker pa EU mnogokrat daje precej dvoumna sporočila o pomenu in prihodnjem statusu Turčije v EU, se v skladu s tem spreminja tudi odnos islamskih akterjev do EU. Po odločitvi ESČP je bilo tako v religijskem diskurzu, pripisanih pomenih in uporabi evropeizacije s strani religijskih akterjev spet zaznati spremembo razumevanja in pomena evropeizacije, tokrat v evroskeptičnem in negativnem duhu. Odnos do evropeizacije pa je odvisen tudi od notranjih dejavnikov, strukturnih omejitev ter možnosti in interakcij med akterji. Pozitiven pomen EU za islamske akterje je ležal predvsem v moči, ki ga je proces evropeizacije dajal islamskim akterjem v notranjem boju s kemalisti in vojsko oziroma s kemalističnim diskurzom pri definiranju pozicije islama, političnega islama, islamskih akterjev in islamskih simbolov v družbi. V primerjavi s predhodnimi islamskimi strankami ima AKP kot religijski akter do evropeizacije najprej zelo pozitiven odnos in je pripravljena izvajati reforme. S tem si je namreč tudi utrdila položaj na notranjepolitičnem področju in omejila moč vojske in kemalistov. Toda tudi na naklonjenost in evronavdušenje se spremeni. Spremembe v odnosu do EU so razvidne predvsem s primerjavo obeh obdobj, pred in po letu 2005 oziroma po letu 2007, ko nastopi drugi mandat AKP.

Obdobje med letoma 1999 in 2005 (pred odločitvijo o začetku pogajanj in pred odločitvijo sodbe ESČP) predstavlja najpomembnejšo prelomnico odnosov med Turčijo in EU, ki jo v dobrem sodelovanju vodijo konservativci stranke AKP. V tem obdobju je odnos islamskih akterjev do EU pozitiven, pričakovanja so pozitivna in izvajane so mnoge reforme, tudi na področjih mehke zakonodaje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Postati del EU za akterje AKP predstavlja dosežek sodobne in civilizirane stopnje, ekonomski in politični napredek ter spoštovanje demokracije in človekovih pravic. Religijski akterji se

izogibajo uporabi referenc na religijo, stranka AKP pa se eksplicitno oddaljuje od povezav med islamom in strankino identiteto, ki je po novem definirana kot konservativna demokracija. Prav tako predsednik vlade referira na laični in sekularni sistem, kot nujo v demokratični državi. Religijski diskurz ne nastopa kot dejavnik nasprotovanja med evropskimi in turškimi vrednotami, prav nasprotno, Turčija in stranka AKP sprejemata evropske normativne vrednote kot zgled in cilj, h kateremu stremita notranja in zunanja politika stranke AKP. AKP izvaja mnoge reforme v procesu približevanja EU, še zlasti v obdobju pred letom 2005, ki je odločilno za začetek turško-evropskih pogajanj. Na drugi strani pa so akterji, ki so do sedaj (zgodovinsko gledano) evropeizacijo razumeli kot cilj in vrednoto razvoja in napredka države, evroskeptični oziroma nasprotujejo procesu reform in demokratizacije v okviru procesa evropeizacije.

Sicer pa je ob podrobnejšem vpogledu v okvirjanje in delovanje na področju mehke zakonodaje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva razviden vpliv raznolikih diskurzov, tako konservativnih, nacionalističnih, patriarhalnih in implicitno religijskih, kot tudi feminističnih diskurzov, ki so rezultat močnega in organiziranega civilnega gibanja, ki je s pomočjo zunanjih pritiskov in obvez vplival na spremembo zakonodaje. Konservativni diskurzi pa niso prisotni samo pri stranki AKP kot akterju, ki se ga v družbi in strokovni javnosti povezuje z islamom in verskim tradicionalizmom, temveč tudi pri drugih akterjih oziroma strankah. Mnogo različnih akterjev nasprotuje uvedbi enakosti med spoloma, enaki delitvi premoženja in spremembi položaja in pravic žensk v odnosu do moža in družine. To je razvidno pri oblikovanju reform obeh zakonikov, civilnega in kazenskega, kjer nekateri akterji izražajo odkrito antienakost. Pri poskusu uvedbe kaznovanja prešuštva, ki sta ga podprli tako sekularna CHP kot tudi konservativna/islamska AKP, je razvidna diskurzivna koalicija nasprotujočih si skupin akterjev z različnimi identitetami oziroma različnih verovanjskih skupnosti, ki pa podobno obravnavajo določene javnopolitične zadeve, to je kaznovanje prešuštva za zaščito družine. Tako sekularni kot tudi religijski akterji žensko okvirjajo v okviru družine, časti in naroda. Po drugi strani pa so znotraj iste verovanjske skupnosti (AKP) prisotne razlike v okvirjanju politik enakosti spolov. Tako so nekateri člani in članice znotraj stranke AKP nasprotovali uvedbi kaznovanja prešuštva in podpirali enakost med spoloma. Spremembe v zakonih so podpirali z argumenti spreminjanja diskriminatorne mentalitete in praks, ter z nanašanjem na evropske in zahodne vrednote in norme enakosti spolov in pravic žensk. Prisotne so tudi razlike med religijskimi akterji stranke SP in AKP. Stranka SP je nedvoumno nasprotovala enakosti med spoloma, medtem ko je se je AKP v tem primeru delila med podporniki enakosti in nasprotniki enakosti. Stranka SP pa je izražala tudi transformativno okvirjanje reproduktivnih javnih politik, saj je predlagala nadomestno

materinstvo, čeprav tudi to pod vplivom pomena družine. Sicer pa je razumevanje družine in oblik družine pri večini strank dokaj konservativno, saj nihče ne priznava zunajzakonskih skupnosti, prav tako ni predmet debat istospolna skupnost, ki ostajajo neproblematizirane teme.

Na končno obliko zakonskih sprememb sta vplivala tako pritisk evropeizacije kot delovanje civilne družbe ter tudi strukturne okoliščine in odnosi med akterji, pod vplivom katerih so se konservativni pogledi in predvsem zahteve po kaznovanju prešuštva umaknili. Vpliv evropeizacije je bil razviden v politikah zaposlovanja, kjer je pod neposredno regulativno močjo EU (EU-izacija v obliki direktiv) Turčija sprejela potrebne reforme, sicer pod vplivom ekonomskega diskurza večje učinkovitosti, ki pa je skladen tudi z diskurzom na EU nivoju. Toda širše spremembe na področju enakosti spolov in intimnega državljanstva (predvsem na področju mehke zakonodaje) so posledica vpliva mehke evropeizacije, saj je Turčija sprejela reforme na področju pravic žensk (kazenski in civilni zakonik), predvsem pod pritiskom civilne družbe in zaradi neformalnih vplivov EU (primer prešuštva). Civilni in kazenski zakonik sta bila sprejeta z revolucionarnimi spremembami in sta okrepila pravice žensk in enakost med spoloma. V omenjenih zakonih in javnih politikah se spremeni predvsem terminologija, ki obravnava eksplicitno enakost spolov, in ne samo pravice in položaj žensk, ženska pa je tudi dojeta kot posameznik in ne več kot del ali last moškega, družine in družbe. V tem obdobju je prisotna tudi krepitev institucionalizacije enakosti spolov, predvsem z organizacijskim zakonom institucije KSGM, ki instituciji dodeli status samostojne institucije s svojim ministrom/-co. Institucija KSGM je v obdobju od leta 2004 do leta 2011 do reorganizacije skrbela in delovala na področju enakosti spolov in statusa žensk s širokim razponom delovanja in pooblastil. Toda zakonodaja je sprejeta tudi s pomanjkljivostmi, nezadostna pa je tudi implementacija, kar kaže na vpliv konservativnih diskurzov, ki žensko nenehno obravnavajo v odnosu do družine in moškega, saj mora na primer pri pravici do dela ženska upoštevati dobrobit družine; prav tako nima pravice do izbire samo dekliškega priimka. Ekonomske politike zaradi pomanjkanja socialnih korektivov žensko potiskajo nazaj v zasebno sfero, razumevanje časti in vloge ženske, kot matere, pa je še prisotno. Pomanjkanje je razvidno predvsem na področju pozitivne diskriminacije; politike enakosti spolov so torej razumljene zgolj kot istost, pa še to v omejenem obsegu.

AKP je v tem obdobju torej dala veliko prednost procesu evropeizacije in spremenila svoje poglede na ta proces. Evropeizacija spremeni zgodovinski pomen (zgodovinska evropeizacija) iz negativnega modela v pozitivni model. Razvidno je, da so se v tem obdobju religijski akterji (predvsem stranka AKP in podporniki AKP) prilagodili in reflektirali svoje delovanje, ter kot posledica učenja spremenili način delovanja v omejenem strukturnem

okolju ter izkoristili možnosti, ki jim jih je ponujala evropeizacija oziroma spremenjeni odnosi. Vpliv evropeizacije je bil pomemben in vpliven predvsem zaradi pomena, ki ga je AKP pripisovala evropeizaciji, in sicer kot normativni zgled človekovih pravic. Evropeizacija je bila pogosto uporabljana in navajana kot sredstvo legitimizacije sprememb politik. Vpliv evropeizacije, kot normativnega, kognitivnega in diskurzivnega elementa, je namreč opazen s primerjavo religijskih akterjev v pred-AKP obdobju (na primer stranka RP, ki je bila kritična do EU/Evrope) ter v drugem obdobju vladavine AKP po letu 2005/2007, ko AKP in religijski akterji postanejo bolj evroskeptični in razočarani, ter tudi odkrito kritični do EU/Evrope. Na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva je ponovno zaznati spremembe v smeri retradicionalizacije politik, kot posledica vpliva zgodovinske evropeizacije oziroma pomena le-te za identiteto turških akterjev. Negativni zgodovinski pomen evropeizacije je na področju mehke zakonodaje politik enakosti spolov v tem obdobju močnejši od vpliva mehke evropeizacije in EU-izacije. Namreč odločitev ESČP leta 2005, katere pomen sega na raven vrednot, je pokazala, da je evropeizacija bila najprej sprejeta kot pomembna diskurzivna in normativna moč, v kateri so akterji videli pomen spoštovanja človekovih pravic, predvsem pa verskih pravic, po tem trenutku ali dislokaciji pa evropeizacija pomeni negativno referenco, ki je skladna z zgodovinskim razumevanjem evropeizacije, kot vrednoto tujega procesa. Odločitev ESČP označuje prelomnico v razumevanju EU in Evrope s strani religijskih akterjev, kar je zaznamovano kot novo obdobje evroskeptičnih odnosov med Turčijo in EU. Po odločitvi sodišča so islamski akterji Evropo/EU razumeli kot izdajo in zavajanje, saj so ugotovili (ali tako percipirali), da Evropa ne deli nujno istih vrednot in ne zagotavlja človekovih in verskih pravic. Zato je pri islamskih akterjih upadlo evronavdušenje, ki ga je nadomestil evroskeptičizem. Upadlo je navdušenje nad EU, kar je sovpadalo tudi z večjo močjo AKP na domači politični sceni. EU/Evropa se več ne pojavlja kot absolutna referenca za sprejemanje politik.

AKP ne referira več na EU v smislu pridobivanja notranje moči. Kopenhagenske kriterije je AKP zamenjala za Ankara kriterije, kjer izvaja reforme države bolj zaradi utrditve lastnega položaja v okviru notranjepolitičnih strukturnih omejitev, kot pa zaradi približevanja EU. Na AKP je evropeizacija najbolj vplivala le v obdobju strogega EU nadzora pred odločitvijo Evropske komisije za začetek pogajanj. Pozneje, še posebej po odločitvi ESČP in zaradi dvoumnih signalov Evrope do članstva Turčije v EU, pa se je razumevanje EU in evropskih norm in vrednot v okviru pripadnikov AKP spremenilo. Odnos islamskih akterjev do EU je najbolj prizadet takrat, ko so razočarani na vrednotni ravni (ESČP odločitve leta 2003 in 2005), ki sicer nimajo zveze s formalnimi zahtevami EU, vendar so zelo pomemben dejavnik vpliva na to, kako bodo nacionalni akterji interpretirali EU in se na podlagi tega

odločali, reflektirali, učili in delovali. Upad pomena EU sicer sovпада tudi z ekonomsko krizo v EU ter na drugi strani z gospodarskim napredkom in močjo Turčije, ki je v tem pogledu tudi ekonomsko dodatno okrepljena.

Upad pomena evropeizacije se pokaže tudi na okvirjanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Če primerjam prvo obdobje institucionalnih in zakonskih sprememb z drugim obdobjem, je najprej opaziti, da se je pri obravnavi politik enakosti spolov in intimnega državljanstva pojavil močnejši vpliv religijskega diskurza z več eksplicitnimi referencami na islam (na primer koncepti svétost, stvaritev, prerok Mohamed, raj). Nato je leta 2011 ukinjena KSGM kot samostojna institucija in postavljena pod okrilje Ministrstva za družino in socialne politike. Okrepili sta se tudi moč in vloga Diyaneta, ki je v sodelovanju z uradom predsednika vlade in Ministrstvom za družino in socialne politike prevzel odgovornost za poučevanje o zadevah, ki se tičejo družine in religije. Ponovna reinterpretacija vloge Diyaneta in ukinitve samostojnega KSGM ter postavitve le-tega v kontekst Ministrstva za družino in socialne politike lahko razumemo kot rezultat oblikovanja politik v novi institucionalni praznini. Preoblikovanje vloge in moči institucij ter odnosi med institucijami so posledica spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin in spremembe pozicij moči med akterji. V konfliktih med akterji se je namreč AKP vzpostavila kot glavna stranka, ki vodi diskurze o enakosti spolov. Predsednik vlade je večkrat omenil, da ne verjame v enakost med spoloma. Pri tem je enakost med spoloma okvirjal pod vplivom religijskega diskurza, ki odnose med spoloma razume v smislu komplementarnosti in naravnih razlik v božji stvaritvi moškega oziroma ženske. Družina je postala glavni fokus politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Problem splava in carskega reza pa je bil okvirjan pod vplivom etnonacionalističnega in ekonomskega diskurza, in ne neposredno pod vplivom religijskega ali konservativnega diskurza. Vpliv nacionalističnega in ekonomskega diskurza je razviden tudi v politikah na področju zaposlovanja in izobraževanja, kjer je vloga ženske omejena samo na področje družine, kot skrbnica in vzgojiteljica prihodnjih generacij turškega naroda, ki se mora razviti in povečati, da zagotovi tako turško populacijo kot tudi ekonomski napredek. Tudi nasilje nad ženskami je obravnavano kot problem žensk, ki se mu morajo ženske prilagoditi in ga one odpraviti, politike pa so usmerjene na zaščito družine in ne na zaščito posameznika, ki je žrtev nasilja. Politike enakosti spolov so torej skrčene in prilagojene višjim nacionalnim ciljem, to je ekonomski učinkovitosti in populacijski rasti.

Pojavlja se tudi konkretno nasprotovanje že pridobljenim pravicam, na primer pravici do splava, pojavlja se javno nasprotovanje različnim oblikam družine, kar je percipirano kot napad na konservativne družinske vrednote, na primer sovražni govor proti istospolno usmerjenim. Tudi islamska civilna družba se je izkazala za selektivno pri interpretaciji

človekovih pravic, ki jih ne priznava istospolno usmerjenim, zahteva pa jih za prakticiranje islamske prakse pokrivanja. Je pa znotraj islamske civilne družbe prisotna kritika tako diskriminatornih nevladnih kot tudi vladnih pozicij. Nekateri glasovi islamske civilne družbe kritizirajo druge glasove, ki diskriminirajo in ne priznavajo človekovih pravic enako za vse. Ista verovanjska skupnost torej različno okvirja istospolnost in razumevanje človekovih pravic; nekateri islamski civilni akterji istospolno usmerjenim ne priznavajo statusa človekovih pravic in jih razumejo kot medicinski problem in grožnjo družinskim vrednotam, drugi islamski civilni akterji (čeprav v manjšini) pa zahteve istospolno usmerjenih utemeljujejo kot legitimne v okviru človekovih pravic. Tako sekularna kot tudi islamska civilna družba (poleg stranke CHP) pa kritizirata interpretacije in uporabo religije pri okvirjanju in legitimizaciji splava. Nasprotniki prepovedi splava so z referencami na islam tega uporabili kot legitimizacijo *za* splav in kot kritiko vladnih konservativnih (in kot kaže zavajajočih) interpretacij religije. To kaže na različno razumevanje in interpretacije religije, ki je v praksi in realni politiki drugače interpretirana glede na pozicijo moči akterja. Vladni akterji upravljajo z institucijo Diyaneta kot s sredstvom za religijsko legitimizacijo splava. Paradoks je v tem, da je Diyanet z uporabo religije služil tako upravičevanju splava kot tudi njegove prepovedi. (Islamska) civilna družba, predvsem feministični sklopi le-te, pa predstavi drugačen religijski diskurz. Religija je torej drugače interpretirana, prav tako tudi institucije, ki religijo predstavljajo. Religijski diskurz oziroma religija se nenehno spreminja in vzpostavlja glede na trenutne kontekstualne razmere in časovno-prostorske spremembe. Različni akterji (tudi sekularni) lahko predstavljajo diskurzivne koalicije pod vplivom religijskega diskurza, religijski akterji pa lahko predstavljajo sporne in nasprotujoče interpretacije religije.

Pri tako očitnih spremembah okvirjanja in delovanja AKP in ponovnega pojava religijskega diskurza se sprašujem, ali je to zgolj pragmatizem ali pa je to zavestna in nezavestna politična mimikrija. Namreč, kot pravi Smrke (2007, 86, 222–223), politična mimikrija, kot »doseganje ali poizkušanje doseganja političnih ciljev z mimikrijsko akcijo«, deluje zato, ker politika potrebuje legitimnost, pri čemer je pomemben javni oziroma zunanji videz (na primer videz pred začetkom pogajanj z EU), ali pa zato, ker gre za prikrito zadovoljevanje partikularnih interesov (več demokracije za zadovoljevanje verskih pravic), takrat ko je to prikladno. Stranka AKP bolj kot religijsko mimikrijo namreč uporablja politično mimikrijo z izogibanjem referenc na religijo v občutljivem obdobju turško-evropskih odnosov in zaradi notranjih pritiskov. Mimikrijske akcije so odvisne od družbenopolitičnega konteksta, ki določa pogoje človekovega delovanja in lahko povzroča

mimikrijo kot (zavestno ali nezavestno, torej naučeno) prilagoditev človeka spremembam v okolju (Smrke 2007, 48, 61).³⁶⁸

Toda če sklepamo, da gre za mimikrijo, ki v osnovi skriva pravo esenco akterja, ki navzven samo deluje mimikrijsko (cf. koncept *takiye*), zanikamo vsako možnost sprememb in akterje ponovno fiksiramo. Namreč obstoj mnogih akterjev v politiki in civilni družbi, specifični turški kontekst ter odnos z Evropo in evropeizacijo so spremenili religijske akterje in njihovo razumevanje demokracije, človekovih pravic in politik enakosti (spolov), ter ne nazadnje tudi pomen in vlogo religije, ki je drugače interpretirana. Namreč obstoj notranje dinamike odnosov med akterji in strukturo, ter refleksija in spremembe islamskih akterjev je tisto, kar dokazuje nehomogeno in spremenjeno naravo religijskih akterjev in pluralizacijo religijskih diskurzov. Stranka AKP ima veliko kritikov tako znotraj svojih strankarskih vrst, kot tudi v širši državni in civilni sferi. Ne gre za to, da bi religijski akterji popolnoma zapustili religijo kot referenco za svoje delovanje, gre za to, da je religija kot prazen koncept vedno na novo redefinirana. Na to opozarjajo islamske feministke, islamske NVO in islamske manjšine (alaviti) v Turčiji, ki predstavljajo izziv za prihodnje javne politike AKP. Na to opozarja tudi Keyman (2012), ki pravi, da je v procesu spreminjanja ustave (ki ga je sicer začela in spodbujala AKP) civilna družba naprednejša kot politika in da so prvič v zgodovini sodobne Turčije civilne organizacije različnih predznakov uspele doseči močan konsenz v pripravah na novo, tako imenovano civilno ustavo. Sedaj je zato na vrsti politika in sporazum med strankami, predvsem pa je to izziv za AKP, ki je v zadnjem času obtožena vedno večje politične avtoritarnosti.³⁶⁹ Religijski akterji in religijski diskurzi se torej spreminjajo in so pod vplivom interakcij med akterji ter pod vplivom strukturnih možnosti in omejitev, zato akterji v različnih časovnih in prostorskih kontekstih drugače delujejo in razmišljajo.

³⁶⁸ Delovanje kemalistov in vojske v začetnem obdobju republike in v 80. letih lahko označim za religijsko mimikrijo, saj so uporabljali religijo za dosego drugih ciljev, to je turške nacionalne enotnosti. (cf. Smrke 2008, 177–178).

³⁶⁹ Predvsem zaradi predlogov uvedbe predsedniškega sistema, ki predstavlja trenutno družbenopolitično debato v Turčiji, ki je ohromila proces reformiranja ustave.

IV ZAKLJUČEK

V disertaciji sem raziskovala, kako se dinamika odnosov med Evropo/EU in Turčijo, kar poimenujem kontekst evropeizacije, odraža in vpliva na religijske diskurze pri oblikovanju in interpretiranju javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. V skladu z družbeno konstruktivističnimi (DK) pristopi sem s sintezo poststrukturalističnih in kritičnorealističnih prispevkov, s poudarkom na odnosu med akterjem in strukturo, longitudinalno analizirala kontekst in vpliv evropeizacije v Turčiji, katerega vpliv je odvisen od notranjih (državnih) strukturnih pogojev, interakcij med akterji (predvsem konflikti med religijsko in sekularno usmerjenimi segmenti politike in družbe) in pomeni, ki ga akterji pripisujejo evropeizaciji. Analizirala sem, kako se dinamika teh odnosov odraža in vpliva na spremembe religijskih diskurzov, ter kako se posledično religijski diskurzi artikularajo in vplivajo na oblikovanje oziroma okvirjanje javnih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki ga izvajajo različni akterji.

Z vidika zastavljenih teoretičnih in metodoloških ciljev disertacija prispeva k politološki znanosti, študijam evropeizacije in policy analize s sintezo družbeno konstruktivističnih pristopov, to je poststrukturalizma in kritičnega realizma, ki obravnavata dihotomijo akterja in strukture ter njihov odnos skozi čas. Predvsem analiza diskurza in okvirjanja, kot interpretativni metodi, sta v študijah evropeizacije in policy analize manj uporabljeni metodi, kar disertacija skuša zapolniti. Dialektični odnos med akterjem in strukturo povzroča spremembe tako na ravni akterjev kot tudi na ravni struktur. Akterji in strukture so namreč v medsebojnem odnosu, kar se kaže v materialni in idejni realnosti. Akterji se spreminjajo pod vplivom strukturnih omejitev in možnosti, strukturnih strateških preferenc, pod vplivom interakcij med akterji in zaradi refleksije svojega delovanja in razmišljanja, strukture pa se spreminjajo pod vplivom delovanja oziroma performativnosti in praks akterjev, ter zaradi sprememb v idejni in materialni osnovi struktur. V dialektičnem odnosu med akterjem in strukturo ima pomemben vpliv pojem diskurza in diskurzivne prakse, ki povezuje ta dva nivoja, saj diskurz vpliva na akterje preko (diskurzivne) konstrukcije pomenov in materialnega sveta, diskurzivne prakse pa predstavljajo tako vzorce razmišljanja (okvirjanja) kot tudi delovanja in so vezane na posamezni diskurz. Zato sem za različna obdobja v turški zgodovini analizirala prevladujoče diskurze in diskurzivne prakse ter diskurzivne boje, ki vplivajo na oblikovanje pomenov konceptov, to je zgodovinske pomene evropeizacije, pomene in razumevanja odnosov med spoloma, ter sedimentacijo teh diskurzov v dispozitivih ali institucionalnih ureditvah oziroma v obliki javnopolitičnih paradigem pri urejanju položaja žensk in odnosov med spoloma. Analizirala sem moč diskurzov pri vplivanju na akterje, ko le-ti okvirjajo posamezna javnopolitična področja, saj sem sklepala,

da bodo javne politike enakosti spolov in intimnega državljanstva okvirjane v odvisnosti od prevladujočih diskurzov in v odvisnosti od odnosov med akterji in strukturo.

Zato sem v poteku analize najprej identificirala kontekst oziroma strukturne pogoje, prevladujoče ali dominantne diskurze, ter glavne akterje, ki v teh kontekstih delujejo. Da sem lahko analizirala specifične značilnosti diskurzov in akterjev, sem se osredotočila na načine, kako in zakaj se v določenem družbenem kontekstu pojavijo diskurzi in kako diskurzi postanejo dominantni ali marginalizirani, ter na kakšen način se diskurzi artikulirajo v javnih politikah. Poseben poudarek sem posvečala religijskim diskurzom in akterjem. Religijski diskurz ne predstavlja nujno diskurza, ki ga izražajo zgolj religijski akterji, temveč tudi druge vrste akterjev, ki so sicer *a priori* identificirani na podlagi identitetnih značilnosti (na primer sekularni akterji). Zato sem v analitičnem delu razločila analitični kategoriji religijskih diskurzov in religijskih akterjev. Analizirala sem način delovanja, pojavljanja in spreminjanja religijskega diskurza, ter delovanje, okvirjanje in spreminjanje religijskih akterjev. Akterji so se namreč izkazali za nehomogene in nefiksne, kar se tiče njihovih značilnosti (identitet) in interesov, predvsem z vidika razumevanja in okvirjanja javnih politik enakosti spolov. Akterji namreč pod vplivom različnih dejavnikov (struktur, interakcij, diskurzivnih pomenov) javne politike drugače interpretirajo oziroma javnopolitične probleme drugače okvirjajo in konceptom pripisujejo različne pomene ter skladno s tem spreminjajo svoje interese.

Evropa/EU oziroma kontekst evropeizacije se je izkazal za pomemben dejavnik vpliva na okvirjanje politik enakosti spolov, saj skozi različna zgodovinska obdobja evropeizacija prevzema različne pomene in motivacijo delovanja za različne akterje. Evropeizacija je v različnih obdobjih razumljena bodisi kot modernizacija, civilizacija, vzorec posnemanja ali model individualnih človekovih pravic in demokracije, oziroma bodisi kot proces, ki uničuje lokalno kulturo, tradicije in religijo, ter predstavlja vsiljen zunanji proces, ki ga spodbuja krščanski klub varljivcev, to je Evropa ali EU. Predstavlja torej normativno, diskurzivno in kognitivno moč ali referenčni okvir, ki jo akterji (re)interpretirajo in v skladu s to interpretacijo nato delujejo, se samodefinirajo in okvirjajo politike enakosti spolov. Evropeizacijo v Turčiji zato definiram kot zgodovinski koncept, ki oblikuje turško identiteto oziroma identiteto turških akterjev. Namreč identifikacija z evropeizacijo in pomen, ki ga akterji pripisujejo evropeizaciji, sta v Turčiji za turške akterje zelo pomembna in prav tako raznolika. S tem redefiniram pomen vpliva evropeizacije v študijah evropeizacije, saj pomen le-te ni enoznačen, temveč je odprt, skonstruiran, interpretiran in prilagajan, saj se v različnih obdobjih napolni z drugačnim pomenom in se trenutno fiksira. Raznolikost pomena evropeizacije pa določa način uporabe in stopnjo vpliva evropeizacije na akterje oziroma na politiko in politike v posamezni državi. Evropeizaciji pripisani pomene in domet ter moč

njenega vpliva pa so odvisni od odnosov med akterji in strukturami, strukturnih možnosti in omejitev ter od interakcij med akterji. Evropeizacija predstavlja tako pritisk kot tudi sredstvo uporabe za legitimizacijo odločitev in sprejemanja politik, saj nastopa kot iniciator sprememb in se ji zato notranji akterji prilagajajo; po drugi strani pa jo akterji uporabljajo za utrditev položaja, okrepitev delovanja in izpolnitev interesov. Ko evropeizacija sovpada z interesi in željami akterjev, je odnos do evropeizacije pozitiven, ko pa evropeizacija predstavlja neskladje z željami akterjev, postane tudi fokus kritik in zavračanj oziroma vzrok razočaranj, čemur sledi zavračanje evropeizacije oziroma evroskepticizem. Ko akterji evropeizaciji pripisujejo pozitivne pomene in pričakovanja, pa so se pripravljani tudi prilagoditi in podrediti in izkazujejo evronavdušenje. Evropeizacija je torej pomembna za oblikovanje identitet akterjev, kar posledično vpliva tudi na njihovo delovanje in okvirjanje javnih politik. Evropeizacija ni samo enostranski učinek, saj je ta učinek in vpliv odvisen od interpretacij. Evropeizacija ima zgodovinski pomen, ki je sicer vsakokrat drugače interpretiran, spreminjan in redefiniran.

S takšnim pristopom do razumevanja evropeizacije lahko osmislim moč njenega vpliva glede na spremembo odnosa do evropeizacije s strani različnih akterjev. Evropa je imela že zgodovinski vpliv na Otomansko cesarstvo in je predstavljala model političnega in javnopolitičnega zgleda predvsem za kemaliste. Biti del Evrope je bil glavni cilj kemalistične elite, ki je Evropo in evropskost razumela predvsem z vidika priznanja Turčije kot zahodne civilizacije (torej razumevanje evropeizacije kot model modernizacije, civilizacije in »zahodnizacije«), po kateri so želeli spremeniti javne politike v Turčiji. Evropa je bila razumljena kot želja »biti Evropejec«. Toda odnosi akterjev do Evrope in evropeizacije se spreminjajo. Če so se za evropeizacijo najprej zavzeto zavzemali kemalisti (evronavdušenci) in so islamski akterji bili proti (EU in evropeizaciji so pripisovali negativen pomen in jo razumeli kot izključujočo, tujo in zunanje vsiljenega procesa, temelječega na tujih, evropskih vrednotah, ki spodkopava tradicionalne islamske in nacionalne temelje – obdobje med letoma 1980 in 1999), pa so po letu 1999 kemalisti postali evroskeptiki in evropeizacijo razumeli kot spodkopavanje nacionalne suverenosti, zato je tudi niso več tako vneto podpirali. Zaradi notranje dinamike in dislokacij (državni udari, radikalni sekularizem, ekonomska kriza, marginalizacija islamskih in drugih akterjev) se je v Turčiji spreminjalo notranje ravnotežje moči in posledično tudi razumevanje evropeizacije. Tudi odnosi med ES/EU in Turčijo so se v 90. letih izboljševali, kar se je izkazalo pri sprejemu turške kandidature za članstvo leta 1999 in z začetkom pogajanj leta 2005. V tem obdobju med letoma 1999 in 2005 so islamski akterji po procesu učenja in prilagajanja notranjim strukturnim omejitvam evropeizacijo prevzeli kot sredstvo, pot ali model za posnemanje, saj so v procesu evropeizacije videli

možnost zagotavljanja (verskih) človekovih pravic, tržne ekonomije in večje demokratizacije, ki bi hkrati omejila moč notranjih nasprotnikov. Vstopa v EU niso dojemali več kot vsiljeno »zahodnizacijo« in modernizacijo, ki ni skladna z lokalnimi tradicijami. Pristop Turčije k EU so razumeli tudi kot dokaz, da Evropa/EU le ni izključujoča tvorba, temveč temelji na povezovanju civilizacij. Od obdobja intenzivne evropeizacije dalje se je zaradi prilagajanja strukturam in izkoriščanja strukturnih možnosti ter zaradi notranjih sprememb in interakcij z akterji negativna nastrojenost islamskih skupin spremenila v naklonjenost procesu evropeizacije. Za stranko AKP je tako pristop Turčije k EU pomenil glavni cilj tako notranje kot tudi zunanje politike. Ironično je, da Evropa/EU najprej za kemaliste pomeni pozitivno referenco in zaščito pred islamskim fundamentalizmom (cf. izjave Tansu Çiller), pozneje pa pomeni za AKP zaščito pred radikalnim sekularizmom. Ta sprememba percepcije in ravnotežja v diskurzivni moči pomena evropeizacije je povzročila, da so kemalisti spremenili pojmovanje EU in v vrednotah demokratizacije, človekovih pravic in vladavini prava videli grožnjo, ki se ne sklada z realnostjo v Turčiji, ki ji preti islamski reakcionizem.

Vpliv in pomen evropeizacije na makropolitichnem nivoju (*polity* in *politics*; nivo izgradnje državne identitete, nivo odnosov med Turčijo in Evropo, nivo kulturnega pomena evropeizacije in politični boji za politično dominacijo) je razviden tako na institucionalnem kot tudi policy nivoju oziroma na različnih področjih javnih politik, ter tako v smislu trde kot mehke zakonodaje. Na ekonomskem področju politik enakosti spolov, ki sodi v področje trdega prava, saj je neposredno pod vplivom evropskih direktiv, so tako islamski kot tudi drugi akterji izpolnili zahteve EU, saj je evropeizacija razumljena kot normativni model, po katerem se je primerno zgledovati za napredek, ki se sklada s cilji in interesi lokalnih akterjev. Pri okvirjanju politik enakosti spolov na področju zaposlovanja je zato prisoten vpliv ekonomskega neoliberalnega diskurza, ki tako na ravni EU kot tudi na ravni nacionalne države vzpostavlja enakost spolov kot sredstvo za doseg večje ekonomske učinkovitosti in gospodarske rasti.

Na drugih področjih politik enakosti spolov je prisotno prilagajanje na področjih mehke zakonodaje, kar je najbolj razvidno v obdobju intenzivne evropeizacije med letoma 1999 in 2005, ki sovpada tudi z željo turških akterjev po vstopu v EU. Religijski akterji stranke AKP so kljub nekaterim nasprotovanjem (na primer nasprotovanje enaki delitvi premoženja v civilnem zakoniku) sprejeli potrebne ukrepe, se prilagodili in izvedli reforme tudi na tistih področjih, kjer ni bilo neposrednih evropskih direktiv oziroma pritiskov po spremembah. V tem pogledu je viden normativni oziroma diskurzivni vpliv evropeizacije. V tem obdobju tudi ni prisotnih odkritih referenc na religijo, kot legitimizacijo za spremembe oziroma nespremembe politik. Pri religijskih akterjih obstaja namreč močna želja in interes za

začetek pogajanj, zato se pritiskom evropeizacije prilagajajo tudi na področjih, ki segajo v notranjo politiko države. To je najbolj očitno pri reformah kazenskega zakonika, kjer je vpliv mehke zakonodaje (priporočil) evropeizacije najbolj razviden. V tem primeru evropeizacija močno vpliva na obnašanje in delovanje religijskih (in drugih akterjev), ki bi si želeli drugačne ureditve (kaznovanje prešuštva), vendar se prilagajajo zaradi vpliva EU in pritiskov civilne družbe. V tem obdobju je tudi prisotna institucionalna okrepitev institucije za ženske politike in enakost spolov KSGM, ki doseže nivo samostojne in neodvisne institucije. Tudi vojska, kot ena izmed največjih groženj položaju stranke AKP, je pod vplivom demokratizacijskih reform izgubila predhodno moč.

Torej je v obdobju med letoma 1999 in 2005 pozitivna sprememba na področju enakosti spolov neposredno povezana z evropeizacijskim procesom in EU-izacijo. Stranka AKP je prevzela ideal evropeizacije, kar se odraža ne samo v reformah zunanje, ekonomske in gospodarske politike, temveč tudi na ravni političnih kopenhagenskih kriterijev, to je izpolnjevanja človekovih pravic in enakosti spolov. Toda prilagajanje evropeizaciji sovпада tudi s pozitivnim pojmovanjem EU in Evrope na normativni ravni, predvsem zaradi trenutnih notranjih razmer ali koristi. Namreč EU predstavlja tudi proces demokratizacije in sredstvo zagotavljanja človekovih pravic, od katerih si religijski akterji obetajo ohranitev položaja na oblasti in izpolnjevanje pravic muslimanskih vernikov in vernic, glede na to, da menijo, da so jim v domačem okolju te pravice kratene. Pred oblikovanjem takšnega razumevanja namreč za islamske akterje EU in Evropa nista predstavljali pomembne reference. Zato v tem obdobju evropeizacija še posebej vpliva na konservativne in religijske akterje na stopnji referenc in normativne moči. Evropeizacija jim omogoča ali lajša družbeno in politično delovanje, četudi na račun popuščanja konservativnih želj v okviru politik enakosti spolov. To pa ne pomeni, da so se samo navidezno spremenili, saj se nekaterim akterjem zdi na primer prešuštvo stvar, ki ne more biti kaznovana.

Ko pa religijski akterji pojmujejo, da EU ne podpira več pravic vernikov (po odločitvi ESČP), potem spremenijo odnos do procesa evropeizacije in do EU, od katere se oddaljijo in si zastavijo drugačne cilje in kriterije (Ankara kriterij). Islamski akterji EU začnejo tudi kritizirati, saj ji očitno ne zaupajo, predvsem takrat, ko menijo, da je pristranska in protiislamska. Po odločitvi ESČP so islamski akterji nad procesom evropeizacije doživeli razočaranje na ravni vrednot. Sočasno s krepitvijo položaja stranke AKP v notranji politiki je ta dogodek sprožil ohladitev oziroma evroskepticizem na strani islamskih akterjev. To pa se odraža tudi na ravni politik enakosti spolov, saj se po letu 2005 in po zmagi na volitvah leta 2007 pri religijskih akterjih stranke AKP odkrito pojavi religijski diskurz in religijske reference. Ženske politike in politike enakosti spolov so obravnavane kot podrejene drugim

politikam v nacionalnem interesu, ukinjena je institucija za ženske politike KSGM in okrepljena verska institucija Diyaneta. Ponovno so se okrepili islamski in nacionalistični diskurzi, ki so se v obdobju intenzivne evropeizacije umaknili. Nihanje v vplivu in moči evropeizacije kaže na moč, ki jo predstavlja normativno vrednoten element razumevanja evropeizacije.

V Turčiji je evropeizacija spremenila tako politično kot tudi civilno družbeno sfero. Domači akterji uporabljajo EU norme za doseg svojih ciljev, hkrati pa se v času pogajalskega procesa spreminjajo norme, politična in družbena prepričanja, ter koncepti samodefinitivne in kolektivne identitete. Civilni akterji so prav tako izkoristili evropeizacijo kot strukturno možnost ali okno priložnosti za vplivanje na vladne akterje pri zahtevah po spremembah. Namreč kritiko diskriminatornih politik so najprej začele izvajati civilne akcije ženskih in feminističnih skupin, ki so s pomočjo sprememb v mednarodnem režimu na področju standardov in norm pravic žensk in enakosti spolov te spremembe izkoristile s pritiski po spremembah na državni ravni. V tem smislu so konkurirale zgolj deklarativnim obvezam države in zahtevale dejansko izpolnjevanje mednarodnih obvez (CEDAW, EU) in spremembo diskriminacije v zakonodaji. Civilna družba in NVO še naprej opozarjajo na pomanjkljivosti ter slabo implementacijo in strukturne vzroke problemov žensk in neenakosti med spoloma. V tem smislu predstavljajo transformativno razumevanje enakosti spolov. Vendar tudi civilna družba evropeizacijo drugače razume in jo kritizira, ko percipira, da evropeizacija slabo vpliva na njihove zahteve, predvsem na ravni spoštovanja in svobode verskih vrednot v primeru islamskih civilnih akterjev in v primeru nezavzemanja za pravice spolnih manjšin v primeru LGBT civilnih akterjev.

Disertacija torej prispeva k dopolnjenemu razumevanju vpliva evropeizacije, ki je pomembna tako na nivoju kulture in formiranja identitet (zgodovinska evropeizacija in ponotranjenje norm), kot tudi na policy in institucionalnem nivoju, kjer se dogajajo spremembe kot odgovor na vpliv evropeizacije. Evropeizacija predstavlja referenčni okvir oziroma kognitivni, diskurzivni in normativni vpliv na lokalne akterje. Razumevanje evropeizacije (pozitivno ali negativno) in sprejemanje evropeizacije (na primer želja po pripadanju), kot normativnega modela, bodo imeli vpliv na to, ali se bodo dogajale policy in politične spremembe v skladu z evropskimi normami. Pomeni evropeizacije pa se longitudinalno spreminjajo v odvisnosti od notranjih družbenopolitičnih dinamik med akterji in strukturo, od notranjih odnosov oziroma interakcij med akterji, diskurzivnih pomenov ter tudi od moči akterjev, pri čemer je treba upoštevati tudi civilno gibanje. Evropeizacija (kot EU-izacija) najbolj vpliva v obdobju med letoma 1999 in 2005, vendar v širšem smislu definicije evropeizacije je le-ta imela vpliv že v zgodovini. Zato se pomen evropeizacije, kljub

trenutnemu upadu interesa, še zdaleč ni zmanjšal in bo za turške akterje, če upoštevam zgodovinske trende, še vedno velik. Vprašanje je le, kakšen vpliv bo evropeizacija imela na javne politike. Kot kaže, so javne politike na področju mehke zakonodaje v okviru enakosti spolov jasno pod vplivom dinamike odnosov med Turčijo in EU.

Disertacija zapolni tudi vrzeli v obravnavanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki niso enoznačne v svojih pomenih. Politike enakosti spolov in intimnega državljanstva oziroma politike o statusu žensk so v različnih obdobjih s strani državnih akterjev drugače razumljene (okvirjane) in v skladu s temi razumevanji tudi uporabljane, večinoma kot sredstvo za doseganje drugih ciljev: modernizacije, civilizacije, kot pokazatelj demokracije, kot ugled in sredstvo za izpolnjevanje mednarodnih obveznosti in doseganje ekonomskega razvoja, manj pa kot pravice *per se* ali kot individualne človekove pravice. Politike enakosti spolov so okvirjane kot istost v javni družbenopolitični sferi, medtem ko v zasebni sferi do 21. stoletja obstajajo politike proti enakosti ženske in moškega. V tej sferi prevladujejo dolgo časa konservativni, nacionalistični in religijski diskurzi. Slednji je bil sicer eksplicitno umaknjen, umaknjeni pa so bili tudi izključno religijski elementi urejanja odnosov med spolom (pričevanje žensk pred sodiščem, dediščina, poligamija), vendar je ženska še vedno podrejena moškemu in družini ter družinski in družbeni časti in lasti. Reforme na področju politik enakosti spolov so sicer okvirjane pod vplivom evropskih referenc, toda religijsko konservativni diskurzi so še vedno vplivni pri okvirjanju politik enakosti spolov. V delovanju akterjev in v procesu oblikovanja politik je zaznati vplive, ki stremijo proti enakosti med spoloma (proti delitvi premoženja, neenakost glede priimka, žensko odločanje o delu izven doma, ki ne škoduje družini, tudi eksplicitna nasprotovanja enakosti moža (moškega) in žene (ženske) v zakonu in v ustavi). Le v obdobju intenzivne evropeizacije med letoma 1999 in 2005 se je na področju sprejemanja javnih politik (predvsem radikalna reforma civilnega in kazenskega zakonika) in institucionalnih ureditev na področju enakosti spolov (neodvisna institucija KSGM) religijsko konservativni diskurz umaknil zaradi vplivov feminističnih in EU pritiskov.

Transformativni okvirji so prisotni pri sekularnih civilnih akterjih in tudi pri nekaterih islamskih civilnih akterjih, ki zahtevajo ne samo enakost, temveč spremembo dominantnih razumevanj vloge ženske. Za to se borijo tako islamske kot tudi sekularne feministke. Sicer pa islamski civilni akterji ne priznavajo istih pravic istospolno usmerjenim. Med vladnimi in nevladnimi glasovi je torej prisotna razlika v okvirjanju, medsebojno kritiziranje, občasno pa tudi medsebojna podpora (v primeru izjav ministrov proti istospolno usmerjenim, ki so jih podprle islamske NVO – primer kemalističnih feministk). V okvirjanju je malokrat prisotna obravnava enakosti spolov kot razlike, ki bi priznavala ženskam slabše izhodiščne položaje in

bi zagotavljala pozitivno diskriminacijo. Okvirjanje politik enakosti spolov je pogosto podvrženo drugim ciljem ali pod vplivom diskurzov, ki žensko definirajo v skladu z diskurzivno sprejetim razumevanjem o njeni vlogi. Tako so politike enakosti spolov in intimnega državljanstva pod vplivom religijskega, nacionalnega, kemalističnega, ekonomskega in družinskega diskurza. To je najbolj prisotno pri vladnih glasovih, ki fokus problema položaja žensk in reševanje problemov ženske neenakosti postavljajo izključno na žensko.

Disertacija je tudi pokazala, da akterjev ni primerno dojemati kot homogenih in statičnih, prav tako ne njihovih identitet in interesov. Namreč akterji delujejo in se spreminjajo pod vplivom dejavnikov strukturnega vpliva in kot posledica refleksij, kar pomeni, da se nenehno prilagajajo, učijo in spreminjajo. Na akterje vplivajo različni diskurzi, ne glede na to, kakšno verovanjsko skupnost akterji *a priori* predstavljajo. Religija in religijski diskurzi, kot fokus disertacije, se prav tako spreminjajo ter nimajo enoznačnega pomena in vpliva. Akterji s svojim delovanjem torej lahko vplivajo na spremembe diskurzov, ki so za akterje predobstoječi, saj jih akterji ne posedujejo. Akterji pa vplivajo tudi na spremembe strukturnih okoliščin. Pod vplivom dislokacij in akterjeve refleksije je mogoče opazovati, kako se dominantni diskurzi spremenijo in kot posledica tega se spremenijo tudi strukturne značilnosti nekega konteksta. To je razvidno s primerjavo različnih zgodovinskih obdobij. Tako je pri pojavu in vplivu **religijskih diskurzov in religijskih referenc** opazna razlika med različnimi zgodovinskimi obdobji. V prvem obdobju (1923–1980) se religijski diskurzi pojavljajo zelo implicitno, v nacionalističnem in konservativnem diskurzu, saj so bile vse reference na religijski jezik umaknjene kot posledica nastanka in okrepitve novih akterjev in diskurzov, ki so prevzeli politični prostor in znotraj njega oblikovanje politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, oziroma v tistem času politik o statusu žensk. Sekularni kemalistični diskurz namreč vidi problem slabega položaja žensk v religiji in zatorej vidi rešitev v oddaljevanju od le-te. Religijski diskurzi v tem obdobju nimajo eksplicitne vloge in moči, saj ne obstaja legitimizacija odnosov med spoloma in položaja žensk na osnovi religijskih dogem, kot je bilo značilno za obdobje pred moderno turško republiko, to je v Otomanskem cesarstvu. Po drugi strani pa je analiza pokazala, da obstaja vpliv religijskega diskurza in religije pri kemalistično-sekularnih akterjih, ki religijo uporabljajo kot sredstvo poenotenja nacije, kar se v obdobju po letu 1980 pokaže v povezavi turške nacionalnosti z islamom, to je v turško-islamski sintezi. V okviru tega razumevanja je ženska vloga definirana v službi nacionalnega in družinskega ter moškega interesa, in je obravnavana kot simbol časti. V drugem obdobju (1980–1999) se z nastankom in vzponom eksplicitno islamskih strank religijski diskurz ponovno pojavi v politiki in javnih politikah enakosti spolov. Predvsem

stranka RP oziroma vladni islamski akterji vlogo ženske razumejo kot omejeno na domačo sfero v funkciji matere. Sicer pa je opaziti razliko med vladnimi in civilnimi glasovi, saj se islamska feministična gibanja borijo za drugačno, kljub temu pa v okviru religijskega diskurza definirano pozicijo žensk.

Zaradi omejitev, ki jih islamskim strankam in eksplicitnemu religijskemu vplivu v politiki postavlja dominantni diskurz kemalističnega sekularizma s pomočjo institucije vojske, ki z državnimi udari in ukinitvami islamskih strank omejujeta islamske akterje, se v naslednjem obdobju (1999–2012) islamski akterji in stranke naučijo strateškega delovanja, posledica česar je prilagoditev strukturnim pogojem in refleksija svoje pozicije, interesov, delovanja in razmišljanja. Spremeni se samodefincija na identitetni ravni, spremeni se odnos do Evrope in spremeni se tudi odnos do religije in njen vpliv. Religija je umaknjena iz političnega jezika in iz samodefincije islamskih akterjev. Islamski akterji so se torej v procesu učenja, refleksije in prilagajanja strukturnim omejitvam spremenili. Njihovi interesi niso bili več utemeljevani v religijskih referencah, temveč v referencah na človekove pravice, katerih del (zanje sicer najpomembnejši) so religijske pravice. Zgled za izpolnjevanje teh pravic so videli v Evropi in procesu evropeizacije, ki so ga razumeli pozitivno. Ko pa se odnosi med EU in Turčijo na normativno-vrednotnem nivoju spremenijo, kar se izraža v spremembi pomena, ki ga evropeizacija nosi za islamske akterje, je prisotno razočaranje in evroskepticizem. V tem obdobju, še posebej po letu 2005 in po okrepitvi politične in družbene pozicije islamskih akterjev, se religijski diskurz ponovno eksplicitno pojavi kot vpliv pri okvirjanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva. Po letu 2005 in še posebej po drugi zmagi AKP leta 2007 se je retradicionalizacija politik pod vplivom eksplicitno religijskega diskurza jasnejše izrazila, saj je prisotnih več religijskih referenc (na primer islam, prerok, svétost). Na institucionalni ravni in ravni politik pa je opazna prilagoditev tem diskurzivnim spremembam; ukinjen je najpomembnejši institucionalni mehanizem za enakost spolov KSGM kot samostojna institucija, ki je po novem podrejena instituciji družine; okrepi se vloga Diyaneta in njegovih pristojnosti; politike enakosti spolov in žensk pa so usmerjene k drugim nacionalnim in ekonomskim ciljem. Vloga ženske je ponovno definirana v sklopu družine. Moč in vpliv religijskih diskurzov sta torej odvisna od notranjih interakcij in sporov, odnosa med strukturo in akterji ter diskurzivnega pomena evropeizacije.

Toda religijski diskurz se pojavlja tudi pri akterjih, ki jim zaradi *a priori* definicij identitetnih značilnosti religija po navadi ni pripisana. Sekularna stranka CHP oziroma kemalisti so delovali pod vplivom religijskega diskurza za vzpostavljanje turške enotnosti, pa tudi v primeru podpore kaznovanja prešuštva. Sicer nihče od akterjev kaznovanja prešuštva ni podpiral eksplicitno z religijskimi argumenti, ampak iz konservativnih pogledov kontrole

spolnosti in zaščite družine, ki bi v praksi pomenilo več nadzora ženske. Toda kaznovanje prešuštva je religijsko utemeljena zahteva in izhaja iz religijske dogme, po drugi strani pa stranka CHP uporablja religijo kot pozitivno referenco tudi zato, da opozori, da je splav v islamu dovoljen, s čimer kritizira stranko AKP in njeno obravnavanje splava. V primeru kaznovanja prešuštva ter tudi v primerih ob ustanovitvi institucije KSGM je bilo razvidno, da sekularni akterji oziroma člani sekularnih strank (CHP, DYP) delujejo in okvirjajo javne politike enakosti spolov pod vplivom religijskega diskurza, saj pozicijo žensk definirajo v sklopu religijsko utemeljenih pravil in praks, ter tudi navajajo svete tekste ali islamsko zgodovino. Torej tako religijski kot tudi sekularni akterji izražajo podobno okvirjanje javnopolitičnih vprašanj in predstavljajo diskurzivne koalicije. Kljub temu, da je bilo prešuštvo kompromis, za katerega se je Erdoğan osebno boril do konca, pa je pomenljivo tudi to, da se je ta predlog pojavil tik pred evropsko odločitvijo za začetek pogajanj s Turčijo. Erdoğan in konservativni člani stranke AKP so želeli celo zaustaviti proces sprememb kazenskega zakonika zaradi želje po uvedbi prešuštva, je pa pod pritiski EU, civilne družbe in tudi neodobravanja liberalnih članov AKP predsednik stranke in vlade Erdoğan popustil in odstopil od te zahteve.

Prisotna pa je tudi razlika v okvirjanju med različnimi islamskimi akterji (vladni in nevladni, ter razlike znotraj stranke). V primeru poskusa prepovedi prešuštva mnogo članov AKP prepovedi le-tega ni podpiralo, v primeru poskusa prepovedi splava pa so civilni (islamski) akterji le-temu nasprotovali. Primer različnega delovanja in okvirjanja znotraj iste verovanjske skupnosti predstavlja tudi stranka ANAP, kjer je na eni strani prisotno delovanje ministrice Aykutove, ki je dala pobudo za ustanovitev institucije za enakost spolov KSSGM, na drugi strani pa delovanje ministra Çiçeka, ki je predlagal ustanovitev institucije za raziskovanje družine, da bi zagotovil zaščito konservativnih vrednot. Ti primeri kažejo na to, da so znotraj iste verovanjske skupnosti prisotna drugačna razumevanja religije in okvirjanja politik enakosti spolov, to je prisotna je različno okvirjanje splava pod vplivom istega, to je religijskega diskurza. Religijski akterji različno delujejo in okvirjajo politike, različno interpretirajo religijo, ter so si v delovanju in okvirjanju raznoliki in konfliktni. V procesu oblikovanja politik je zaradi teh sporov in interakcij med akterji končni rezultat odvisen od pozicij moči. Institucionalizacija in spremembe v institucionalizaciji enakosti spolov odražajo prevladujoče diskurze in boje med njimi ter sedimentacijo posameznih diskurzov v institucionalnih ureditvah. Ustanovitev dveh institucij, to je za ženske in za družino, kot kompromis v 90. letih, ter pozneje ukinitve institucije za politike enakosti spolov in statusa žensk in podreditev le-te instituciji družine, kaže na diskurzivni boj o pomenu ženske in njene vloge.

Primeri okvirjanja splava in carskega reza pa kažeta tudi na to, da so religijski akterji pod vplivom različnih diskurzov, ki niso vedno (in izključno samo) religijski. Splav in carski rez sta namreč okvirjana bolj pod vplivom ekonomskega in nacionalističnega diskurza, kot ekonomski in demografsko nacionalistični problem, in ne zaradi religijsko utemeljenih razlogov. Izkaže se namreč, da islam omogoča splav. Religija je bila tu vplivna kot referenca za pravico do življenja, ne pa kot problematizacija splava, s čimer je služila kot preusmeritev pozornosti.

Religijski diskurz torej ni nekaj, kar posedujejo akterji, temveč je prisoten v družbi kot diskurzivna praksa razmišljanja in delovanja in je lahko prisoten tudi pri »nereligijskih« akterjih. Disertacija je z aplikacijo analize diskurza in analize okvirjanja v policy analizi in študijah evropeizacije pokazala na potrebo po razumevanju akterjev preko *a priori* esencialističnih identitetnih predpostavk. Disertacija je z aplikacijo družbeno konstruktivističnih pristopov omogočila razumevanje konstrukcije religije (to je interpretacije njene vsebine, pomenov in načine njene uporabe), religijskih diskurzov (to je načinov njihovega delovanja in vpliva ter spreminjanja) in diskurzivnih konstrukcij pomenov konceptov v javnih politikah, kar nam razkriva večjo dinamiko delovanja in razmišljanja akterjev ter njihovih sprememb. Akterji namreč spreminjajo interese, preference in identitete v času in kontekstu, v odvisnosti od diskurzivnih interakcij med akterji, v odvisnosti od odnosa med akterji in strukturo ter od strukturnih pogojev, to je možnosti ali omejitev. Ti dejavniki vplivajo na nenehno konstrukcijo akterjev in struktur, ter tudi konceptov, kot sta religija in enakost spolov. Fiksacija (islamskih) akterjev, kot homogenih s fiksnimi identitetami in interesi, zanika vsakršno možnost delovanja, sporov in sprememb tako od znotraj kot tudi zaradi zunanjih vplivov. Poudarek na raznolikosti oziroma pluralnosti delovanja akterjev razkriva upore in načine opolnomočenja v bojih proti dominantnim diskurzom, kar pomeni, da imajo akterji moč delovanja in spreminjanja obstoječih struktur. To je tudi v skladu z opozorilom, ki ga nekateri turški akademiki naslavljajo na večinoma evropske in ameriške analize in pojmovanja turških religijskih akterjev, kot homogenih akterjev s fiksnimi vrednotami. Treba je namreč upoštevati, da so v Turčiji prav religijski akterji sprejeli mnogo reform na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva (na primer stranka ANAP in AKP), in torej spreminjali svoje pozicije. Prav tako velja za sekularne akterje oziroma kemaliste, ki delujejo tako pod vplivom religijskih kot tudi pod vplivom sekularnih diskurzov. Tudi sekularisti so torej lahko religijsko in konservativno motivirani. Odnosi moči, interakcije med akterji, strukturni pogoji in (tudi naključne) dislokacije določajo potek dogodkov in končni rezultat, ne pa predpostavljene značilnosti

akterjev. Le-ti namreč mnogokrat ne delujejo v skladu z njim *a priori* pripisanimi značilnostmi.

Spremembe akterjev, diskurzov, pomenov in struktur pa so analitično najbolj razločljive in opazne v analizi kontekstov skozi čas, to je longitudinalnih ali diahronih analizah, kar je posledica sovplivanja teh dejavnikov. Skozi čas so opazne spremembe pomenov evropeizacije, okvirjanja politik enakosti spolov in intimnega državljanstva ter spremembe dominantnih diskurzov in njihovih vplivov, in ne nazadnje sprememba akterjev, ki so se prilagodili kot posledica učenja, refleksij in prilagajanja. Vsako obdobje ali časovno-prostorski specifični kontekst ima specifične strukturne ureditve, ki se sčasoma z refleksijo in delovanjem akterjev spremenijo. Tako se je dominantna kemalistična pozicija sčasoma umaknila islamskim akterjem, ki so iz periferije zasedli centralno mesto v turški politiki, kjer so si izborili moč za definicijo in okvirjanje javnopolitičnih problemov ter dosegli institucionalne spremembe. Poleg tega so moč pridobila tudi raznolika civilna gibanja, ki so bila v začetnem obdobju turške republike zavrtta, pozneje pa so navkljub vojaškemu režimu in nadzoru uspela doseči vpliv, tudi s strateško uporabo vpliva mednarodnih in evropskih pritiskov. Tako idejni kot tudi materialni pogoji in dislokacije so torej prispevali k spremembi diskurzov in okvirjanja v konkretnih politikah.

V spodnji preglednici IV je razvidno, da so politike enakosti spolov in intimnega državljanstva dosegle višek razvoja v času politične oblasti dominantnih islamskih akterjev in v času, ki sovpada z EU-izacijo (obdobje 1999–2005). Čeprav je v tem obdobju vpliv EU-izacije viden predvsem na področju politik zaposlovanja, so prisotne tudi radikalne spremembe na drugih področjih politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, ki sodijo v mehko zakonodajo. To pomeni, da je v tem obdobju sicer delovalo pogojevanje EU, toda vpliv mehke evropeizacije in pritiski družbe ter neformalni vpliv EU so povzročili spremembe na širšem področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva (predvsem radikalni reformi civilnega in kazenskega zakonika, ter organizacijski zakon neodvisne institucije KSGM). Prevladujoči akterji pa niso delovali pod vplivom religijskega diskurza, kot v obdobjih pred tem (1923–1980), ko so bile v vzponu odkrito religijske stranke. V obdobju med letoma 1999 in 2005 je religijski diskurz skoraj neprisoten v okvirjanju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, tam, kjer je prisoten (primer prešuštva), pa je pod vplivom mehke evropeizacije (neformalni pritiski EU, pritiski NVO) oslavljen. Po letu 2005 oziroma 2007 pa je opaziti upad transformacije na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, kar je posledica šibke EU-izacije in močnega vpliva zgodovinske evropeizacije, kjer je pomen Evrope/EU za islamske akterje ponovno dobil negativen predznak. Politike enakosti spolov in intimnega državljanstva kažejo spremembe k večji retradicionalizaciji,

predvsem pod vplivom konservativnih ekonomskih in nacionalističnih diskurzov, delno pa tudi pod vplivom religijskega diskurza. Toda religija ni glavni in poglobitni diskurz, ki vpliva na konservativno okvirjanje, temveč je okvirjanje podrejeno predvsem ekonomskim in nacionalističnim legitimizacijam sprememb v politikah. Prav nasprotno, religijski diskurz je uporabljen kot kritika oblastne interpretacije religije (primer splava), ki jo uporabijo marginalizirani akterji, to je civilni akterji in šibka opozicija CHP.

Preglednica IV: Longitudinalni prikaz prepleta tipov evropeizacije, diskurzov in okvirjanja politik

KONT. OBDOBJE	TIP EVROPEIZACIJE	AKTERJI in DISKURZI dominantni – D, vplivni – V, marginalni – M	OKVIRJANJE POLITIK
1923–1980	Zgodovinska evropeizacija	<u>D: Kemalistični</u> – konservativni in nacionalistični, pomešan z religijskim M: Islamski	- Enakost kot istost v javni sferi - Neenakost v zasebni sferi - Ženske pravice podrejene ciljem modernizacije, zahodnizacije, nacionalizacije - Ženska razumljena kot čast in lastnina
1980–1999	Zgodovinska evropeizacija Mehka evropeizacija	<u>D: Kemalistični in islamski</u> (diskurzivni boji) – oba konservativna in nacionalistična na področju politik enakosti spolov in intimnega državljanstva, oba pod vplivom religije V: reformistični kemalistični in islamski akterji (ANAP) – prizadevanje za nekatere spremembe v javnih politikah enakosti spolov, predvsem zaradi izpolnjevanja zunanjih obvez in zunanje podobe V: Feministični – liberalni	- Enakost kot istost v javni sferi - Neenakost v zasebni sferi - Postopna transformacija (vloga ženskih NVO) - Koncept ženske pravice <i>per se</i> , predvsem boj proti spolnemu nasilju
1999–2005/2007	EU-izacija Mehka evropeizacija Zgodovinska evropeizacija	<u>D: Islamski – liberalni in konservativni</u> V: Feministični – liberalni M: Kemalistični – liberalni in konservativni (tudi pod vplivom religijskega/islamskega diskurza)	- Enakost kot istost v javni sferi - Enakost v zasebni sferi - Transformacija razumevanja ženske kot posameznice, integriteta - Razvoj koncepta enakosti spolov
2007–2012	Močna zgodovinska evropeizacija Šibka EU-izacija Mehka evropeizacija	D: <u>Islamski – konservativni, nacionalistični, ter delno ponovno religijski</u> M: kemalistični M: feministični – liberalni in konservativni – kritika oblastnega in dominantnega islamskega diskurza	- Enakost kot istost - Politike enakosti spolov in intimnega državljanstva podrejene drugim ciljem: družina, populacija/nacija, ekonomija

Rezultate pričujoče disertacije bi bilo s podobno raziskavo mogoče primerjati z evropskimi državami in religijskimi diskurzi in akterji v teh državah, kar bi pokazalo podrobnejše podobnosti in razlike med religijskimi diskurzi, in ne več samo površno posploševanje in fiksiranje religijskih identitet. Namreč koncept religijskega in njegovo vsebino je vedno znova treba redefinirati glede na kontekst. Disertacija je torej poskušala osvetliti diskurzivno konstrukcijo pomenov, ki jih koncepti nosijo, in ki je tudi podvržena naključnim kontekstualnim in zgodovinskim spremembam. Disertacija je z aplikacijo družbeno konstruktivističnih (poststrukturalističnih in kritično realističnih) pristopov pokazala na pomemben prispevek teh pristopov, ki jih je treba v večji meri aplicirati na politološke znanosti.

LITERATURA

- Aalberts, E. Tanja. 2005. Sovereignty Reloaded? A Constructivist Perspective on European Research. *ConWEB – Webpapers on Constitutionalism & Governance beyond the State 2*. Dostopno prek: https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/sowi/politik/governance/ConWeb_Papers/conweb2-2005.pdf (14. marec 2010).
- Acar, Feride. 2000. Turkey. V *The first CEDAW Impact Study*. Centre for Feminist Research and the International Women's Rights Project, 203–214. Toronto: York University. Dostopno prek: <http://iwrp.org/wp-content/uploads/2010/06/turkey.pdf> (5. april 2012).
- , Asuman Göksel, Saniye Dedeoğlu-Atılgan, Gülbanu Altunok in Elif Gözdaşoğlu-Küçükalioglu. 2007. *Deliverable No. 19: Series of timelines of policy debates in selected topics: Turkey*. QUING.
- 2012. The »politics of intimate« at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey. *Women's Studies International Forum*. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1016/j.wsif.2012.10.001> (13. december 2012).
- Acuner, Selma. 2002/2011. 90'li Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları. V *90'larda Türkiye'de Feminizm*, ur. Aksu Bora in Asena Günel, 125–158. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adalet Komisyonu Raporu (Poročilo pravne komisije). 2001. *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem 21, yasama yılı 4, cilt 73, birleşim 11 (24. oktober).
- Ağır, Seven. 2012. *Combating Violence against Women in Turkey: Where are We on the Road?* Centre for Policy Analysis and Research on Turkey (Research Turkey) 1 (1): 15–20. Dostopno prek: <http://researchturkey.org/wp/wordpress/?p=198> (8. december 2012).
- Agos. 2012. Kamuda başörtüsünde geri adım (5. september). Dostopno prek: <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=kamuda-basortusunde-geri-adim&haberid=2444> (6. december 2012).
- Ahmed, Leila. 1992. *Women and gender in Islam: historical roots of a modern debate*. New Heaven in London: Yale University Press.
- Aile Korunmasına Dair Kanun* (Zakon o zaščiti družine). Št. 4320. Resmi Gazete 23233 (17. januar 1998).
- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun* (Zakon o zaščiti družine in preprečevanju nasilja nad ženskami). Št. 6284. Resmi Gazete 28239 (20. marec 2012).
- Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun* (Zakon o ustanovitvi in delu družinskih sodišč). Št. 4787. Resmi Gazete 24997 (18. januar 2003).

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü* (Protokol o sodelovanju med Ministrstvom za družino in socialne zadeve in Direktoratom za religijske zadeve/Diyanetom) 2011. Dostopno prek:
http://www.aile.gov.tr/upload/mce/mevzuat/26.102011dibaile_ve_sosyal_politikalar_bkn_protokolson..pdf (3. april 2012).
- Akbulut, Neslihan, Hilal Kaplan in Havva Yılmaz. 2008. *Henüz özgür olmadık*. Istanbul: Hayykitap.
- Akdağ, Recep. 2012. *Akdağ: Tecavüze uğrayan doğursun gerekirse devlet bakar*. Dostopno prek: <http://www.2haber.com/videos/325157/akdag-tecavuze-ugrayan-dogursun-gerekirse-devlet-bakar.html> (9. december 2012).
- Akdoğan, Nuran Savaşkan. 2009. Secularism and Islam in Turkey. Understanding the 2007 elections. V *Interpreting Islamic Political Parties*, ur. M. A. Mohamed Salih, 207–230. New York: Palgrave Macmillan.
- Akseki, Ahmet Hamdi. 1945. *Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aksoy, Murat. 2005. *Başörtüsü-türban: batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*. Istanbul: Kitap Yayınevi.
- Aktaş, Cihan. 2006. *Türbanın Yeniden İcadı*. Istanbul: Kapı Yayınları.
- Al-Amoudi, Ismael. 2007. Redrawing Foucault's Social Ontology. *Organization* 14 (4): 543–563.
- Aldıkaçtı-Marshall, Gül. 2005. Ideology, Progress, and Dialogue: A Comparison of Feminist and Islamist Women's Approaches to the Issues of Head Covering and Work in Turkey. *Gender & Society* 19 (1): 104–120.
- 2008. Preparing for EU Membership: Gender Policies in Turkey. V *Gender Politics in the Expanding European Union. Mobilization, Inclusion, Exclusion*, ur. Silke Roth, 195–210. New York in Oxford: Berghahn Books.
- 2009. Authenticating Gender Policies through Sustained-Pressure: The Strategy Behind the Success of Turkish Feminists. *Social Politics* 16 (3): 358–378.
- Alpan, Başak. 2011. »Europe-As-Hegemony« and Discourses in Turkey after 1999: Dialogue with the Europeanisation Literature. Dostopno prek:
http://euce.org/eusa/2011/papers/8g_alpan.pdf (7. marec 2012).
- Altunok, Gülbanu in Elif Gözdaşoğlu-Küçükalioglu. 2009. *Deliverable No. 36: Series of LARG comparative reports, Turkey*. QUING.
- Anayasa Mahkemesi Kararı* (Odločitev ustavnega sodišča). 1989. Karar Sayısı: 1989/3. 12. 1. 1989. Dostopno prek: http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=

- show&action=karar&id=846&content=fahi%C5%9Fe (24. marec 2012).
- 1990. Karar Sayısı: 1990/31. 29. 11. 1990. Dostopno prek: http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=923&content (24. marec 2012).
- 1996. Karar Sayısı: 1996/34. 23. 9. 1996. Dostopno prek: http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=1281&content= (24. marec 2012).
- 1998. Karar Sayısı: 1998/28. 23. 6. 1998. dostopno prek: http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=1396&content= (25. marec 2012).
- Ankara TCK kadın platformu*. Dostopno prek: <http://www.baskentkadin.org/tr/?p=145> (18. julij 2012).
- Arat, F. Zehra. 2003. A Struggle on Two Fronts. *Human Rights dialogue 2.10*: »Violence Against Women«. Dostopno prek: http://www.carnegiecouncil.org/publications/archive/dialogue/2_10/articles/1059.html (2. april 2012).
- Arat, Yeşim. 1991. 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı. *Toplum ve Bilim* 53: 7–19.
- 1993. Women's Studies in Turkey: From Kemalism to Feminism. *New Perspectives on Turkey* 9: 119–135.
- 2001. One Ban and Many Headscarves: Islamist Women and Democracy in Turkey. *HAGAR: International Social Science Review* 2 (1): 47–60.
- 2009. *Religion, Politics and Gender Equality in Turkey Implications of a Democratic Paradox. Final Research Report prepared for the project Religion, Politics and Gender Equality*. United Nations Research Institute for Social Development. Dostopno prek: [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpPublications\)/B49BF0AB76047D15C125765E0047B1EB?OpenDocument](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpPublications)/B49BF0AB76047D15C125765E0047B1EB?OpenDocument) (7. junij 2012).
- Archer, Margaret. 1995. *Realist social theory: the morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arikan, Harun. 2006. *Turkey and the EU. An Awkward Candidate for EU Membership?* Hampshire in Burlington: Ashgate.
- Arınç, Bülent. 2005. Karar Türkiye için bağlayıcı değil. *Hürriyet*, 13. november. Dostopno prek: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3515620&tarikh=2005-11-13> (29. avgust 2012).
- Arman, Ayşe. 2012. Yakında misyoner pozisyonu dışında her şeye »yasak« denilecek! *Hürriyet*, 17. junij. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/20777062.asp> (17. junij 2012).
- Aslan, Umut. 1999. Türban Krizi. *Fikriyat Yaz* 99: 48–64.

- Ataç, İlker, Sieglinde Rosenberger in Birgit Sauer. Discursive Europeanization? Negotiating Europe in headscarf debates. V *Politics, Religion and Gender. Framing and regulating the veil*, ur. Sieglinde Rosenberg in Birgit Sauer, 74–93. New York: Routledge.
- Avcı, Gamze. 2004. Turkish political parties and the EU discourse in the post-Helsinki period: A Case of Europeanization. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 194–214. London in New York: Routledge.
- Avramopoulou, Erini, Gül Çorbacıoğlu in Maria Eleonora Sanna. 2012. Thinking through secularism: debates on the Muslim veil in Europe. V *Politics, Religion and Gender. Framing and regulating the veil*, ur. Sieglinde Rosenberg in Birgit Sauer, 37–54. New York: Routledge.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*. Dostopno prek: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1> (7. julij 2011).
- Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği – AKDER*. Dostopno prek: <http://www.ak-der.org> (27. avgust 2012).
- Aydın, Aslihan. 2012. Şiddet gören 11 bin kadın devlete sığındı. *Zaman*, 3. december. Dostopno prek: <http://www.zaman.com.tr/gundem/siddet-goren-11-bin-kadin-devlete-sigindi/2023859.html> (19. december 2012).
- Babacan, Nuray. 2012. Evde çalışan kadına sosyal güvence geliyor. *Hürriyet*, 28. julij. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21085128.asp> (28. julij 2012).
- Bacalso, Cristina. 2010. *Engaging with sociological Institutionalism: Addressing the Gaps and Silences*. Research Paper. International Institute of Social Studies: The Hague.
- Bacchi, Lee Carol. 1999. *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- 2005. Discourse, Discourse Everywhere: Subject »Agency« in Feminist Discourse Methodology. *Nordic Journal of Women Studies* 13 (3): 198–209.
- 2009. The issue of intentionality in frame theory: the need for reflexive framing. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, ur. Emanuela Lombardo, Petra Meier in Mieke Verloo, 19–35. New York in London: Routledge.
- Bağış, Egemen. 2012a. Biz hanımı iş kadını olan peygamberin ümmetiyiz. *Yeni Şafak*, 11. marec. Dostopno prek: <http://yenisafak.com.tr/Politika/Default.aspx?t=11.03.2012&i=372039&k=m1> (29. avgust 2012).
- 2012b. Batı kompleksinden kurtulmalı. *Habervaktim*, 11. marec. Dostopno prek: <http://www.habervaktim.com/haber/bati-kompleksinden-kurtulmali-231195.html> (14. junij 2012).

- Bärenreuter, Christoph. 2005. »It is not sufficient to have a moral basis, it has to be a democratic too.« Constructing »Europe« in Swedish media reports on the Austrian political situation in 2000. V *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 189–212. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bariş İçin Sürekli Kadın Platformu. 2000. *Çağrı metni*. Dostopno prek: http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=066:-baris-icin-surekli-kadin-platformu-cagri-metni&catid=30:ortak-baslamalar&Itemid=80 (7. julij 2012).
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Tarafından TBMM'ne Sunulan 59'uncu Hükümet Programı*, 18. mart 2003. 2003. Dostopno prek: <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/59hukümet-programı.doc> (17. avgust 2011).
- Başkan, Filiz. 2009. Siyasi Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri. V *Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri: Beklentiler ve Kaygılar*, ur. Oğuz Esen in Filiz Başkan, 91–108. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Baykal, Deniz. 2004. AKP ve CHP, TCK konusunda uzlaştı. *Milliyet*, 31. avgust. Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/2004/08/31/son/sonsiy02.html> (8. september 2012).
- 2005. Baykal: Türkiye'nin AB üyeliği ikinci sınıf olacak. *Hürriyet*, 18. oktober. Dostopno prek: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3401627&tarih=2005-10-18> (17. junij 2012).
- Belge, Murat. 2011a. Predavanje na konferenci Crossborder Experience, 25. – 30. oktobra, v Ljubljani, Slovenija.
- 2011b. *Militarist Modernleşme. Almanya, Japonya ve Türkiye*. Istanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Burçin. 2011a. »What We Need is a Women Ministry«. *Bianet*, 18. maj. Dostopno prek: <http://bianet.org/bianet/english/130059-what-we-need-is-a-women-ministry> (14. april 2011).
- 2011b. Gender Equality. »Women Policies Erased from Political Agenda«. *Bianet*, 9. junij. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/english/women/130607-women-policies-erased-from-political-agenda> (17. september 2011).
- Bellier, Irene. 2005. Anthropology of institutions and discourse analysis: Looking into interdisciplinarity. V *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 243–268. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Benford, D. Robert in David A. Snow. 2000. Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology* 26: 611–639.
- Berger, L. Peter in Thomas Luckmann. 1966/1991. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Berkes, Niyazi. 1998. *The Development of Secularism in Turkey*. New York: Routledge.

- Bevir, Mark in R.A.W. Rhodes. 2002. Interpretive Theory. V *Theory and Methods in Political Science*, ur. David Marsh in Gerry Stoker, 131–152. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Bhatt, Chetan. 1997. *Liberation and Purity: Race, New Religious Movements and the Ethics of Postmodernity*. London: UCL Press.
- Bianet. 2008. Anayasa Kadın Platformu Açıklaması. AKP-MHP Türban Değişikliğinde Uzlaştı; Kadınlar Tepkili (24 januar). Dostopno prek: <http://bianet.org/kadin/toplumsal-cinsiyet/104388-akp-mhp-turban-degisikliginde-uzlasti-kadinlar-tepkili> (9. september 2011).
- 2011a. New European Convention. Ground-Breaking Domestic Violence Treaty (11. maj). Dostopno prek: <http://www.bianet.org/english/world/129913-ground-breaking-domestic-violence-treaty> (14. marec 2012).
- 2011b. Kadınlar Eşitlik Mekanizmaları İçin Mücadelede Kararlı (10. junij). Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/kadin/130644-kadinlar-esitlik-mekanizmalari-icin-mucadelede-kararli> (13. julij 2012).
- Bildirici, Faruk. 2010. Eşcinsellik hastalık, tedavi edilmeli. *Hürriyet*, 7. marec. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/14031207.asp> (19. september 2011).
- Bilgili, Alper. 2011. Post Secular Society and the Multi Vocal Religious Sphere in Turkey. *European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans* 3 (2–5): 131–146.
- Bilgin, Beyza. 2012. Prof. Beyza Bilgin: İslam’da gebeliğin 42. gününe kadar kürtaja izin var. *T24*, 30. maj. Dostopno prek: <http://t24.com.tr/haber/musluman-kadinlar-kurtaj-hakkinda-ne-dusunuyor/205114> (17. junij 2012).
- Bogdani, Mirela. 2011. *Turkey and the dilemma of EU accession. When religion meets politics*. London in New York: I.B.Tauris.
- Börzel, A. Tanja. 1998. Organizing Babilon – on the different Conceptions of Policy Networks. *Public Administration* 76: 253–273.
- 1999. Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain. *Journal of Common Market Studies* 39 (4): 573–596.
- in Thomas Risse. 2003. Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. V *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone in Claudio M. Radaelli, 57–80. New York: Oxford University Press.
- in Diğdem Soyaltın. 2012. Europeanization in Turkey. Stretching a Concept to its Limits? *KFG Working Paper Series* 36. Kolleg-Forschergruppe (KFG) »The Transformative Power of Europe«. Freie Universität Berlin.

- Boucher, Geoff. 2008. *The Charmed Circle of Ideology. A Critique of Laclau and Mouffe, Butler and Žižek*. Melbourne: Re.press.
- Brglez, Milan. 2008. *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brisbanetimes*. 2009. Daughter pregnant by rape, killed by family (13. januar 2009). Dostopno prek: <http://www.brisbanetimes.com.au/articles/2009/01/13/1231608651606.html> (9. september 2011).
- Bučar, Bojko, Zlatko Šabič in Milan Brglez. 2000. *Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomskega dela*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Buhari, Didem. 2009. Turkey-EU Relations: The Limitations of Europeanisation Studies. *Turkish Yearbook of International Relations*. Dostopno prek: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/1566/17008.pdf> (19. avgust 2011).
- Buller, Jim in Andrew Gamble. 2002. Conceptualising Europeanization. *Public Policy and Administration* 17 (2): 4–24.
- Bulmer, J. Simon. 1997. *New Institutionalism, the Single Market and EU Governance*. Dostopno prek: http://aei.pitt.edu/2542/1/002862_1.PDF (16. julij 2011).
- Burnham, Peter, Karin Gilland, Wyn Grant in Zig Layton-Henry. 2004. *Research Methods in Politics (Political Analysis)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Burns, R. Tom in Marcus Carson. 2005. Social order and disorder. Institutions, policy paradigms and discourses: An Interdisciplinary Approach. V *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 283–309. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Butler, Judith. 1988. Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal* 40 (4): 519–531.
- 2010. Performative Agency. *Journal of Cultural Economy* 3 (2): 147–161.
- Canefe, Nergis in Mehmet Uğur. 2004. Turkey and European integration: introduction. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 1–16. London in New York: Routledge.
- Casanova, José. 2006. Religion, European secular identities, and European integration. V *Religion in an Expanding Europe*, ur. Timothy A. Byrnes in Peter J. Katzenstein, 65–92. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cerrahoğlu, Nilgün. 1996. Demokrasi bizim için araçtır. *Milliyet*, 20 (14. julij).
- Checkel, T. Jeffrey. 1999. Social construction and integration. *Journal of European Public Policy* 6 (4): 545–560.

- in Andrew Moravcsik. 2001. A Constructivist Research Program in EU Studies. *European Union Politics* 2 (2): 219–249.
- 2004. Social Constructivisms in Global and European Politics (A Review Essay). *Review of International Studies* 30: 229–244.
- Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London in New York: Routledge.
- Christiansen, Thomas, Knud Erik Jørgensen in Antje Wiener. 2001. *The Social Construction of Europe*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Civelek, H. Yaprak in İsmet Koç. 2007. Türkiye’de İmam Nikahı. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi*. Dostopno prek: <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/ycik.pdf> (17. februar 2012).
- Clarke, E. Susan. 2007. Context–Sensitive Policy Methods. *Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics, and Methods*, ur. Frank Fischer, Gerard J. Miller in Mara S. Sidney, 443–461. Boca Raton, London in New York: CEC Press.
- Cowles, Green Maria, James Caporaso in Thomas Risse, ur. 2001. *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. 2011. Istanbul. Dostopno prek: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/treaties/html/210.htm> (6. avgust 2012).
- Crenshaw, W. Kimberle. 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299.
- Crimes of honor United Nations General Assembly Resolution*. 2004. A/C.3/59/L.25. 15. oktober. Dostopno prek: http://www.wunrn.com/reference/crimes_honor.htm (29. junij 2012).
- Cromby, John. 2002. Review: David Howarth (2000). Discourse. *Forum Qualitative Sozialforschung /Forum: Qualitative Social Research* 3 (2). Dostopno prek: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs020263> (3. avgust 2011).
- Curry, Neil. 2002. Critical Realism. Beyond the Marxism/post–Marxism divide. V *Critical Realism and Marxism*, ur. Andrew Brown, Steve Fleetwood in John Michael Roberts, 116–130. London in New York: Routledge.
- Çakır, Bawer. 2010. MAZLUMDER’de İnsan Hakları Eşçinsel Deyince Bitiyor. *Bianet*, 25. marec. Dostopno prek: <http://bianet.org/biamag/bianet/120894-mazlumderde-insan-haklari-escinsel-deyince-bitiyor> (23. april 2011).
- Çamlıbel, Cansu. 2012. BDP’nin Müslüman versiyonu çıkabilir. *Hürriyet*, 3. december. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22062849.asp> (3. december 2012).

- Çarkoğlu, Ali in Barry M. Rubin, ur. 2003. *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration, and International Dynamics*. New York: Routledge.
- in Binnaz Toprak. 2006. *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Çelik, Özlem Akarsu. 2012a. İslamiyet’te kürtaja izin var. *Akşam*, 31. maj. Dostopno prek: <http://www.aksam.com.tr/islamiyette-kurtaja-izin-var--118804h.html> (1. junij 2012).
- 2012b. Kürtaj karşıtlığı ve Amerikalılaştırma. *Akşam*, 27. maj. Dostopno prek: <http://www.aksam.com.tr/kurtaj-karsitligi-ve-amerikalilasma-6703y.html> (1. junij 2012).
- Çubukçu, Sevgi Uçan. 2004. Post-1980 Women’s Movement in Turkey: A Challenge to Patriarchy. V *The Position of Women in Turkey and in the European Union: Achievements, Problems, Prospects*, ur. Fatmagül Berktaş, 55–74. İstanbul: KA-DER Press.
- Dalacoura, Katerina. 2003. *Islam, liberalism and human rights*. London in New York: I.B. Tauris.
- Dalaman, Yusuf. 2003. Tecavüzcü kocasına 5 yıl sonra bile alışamadı. *Sabah*, 26. oktober. Dostopno prek: <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/10/26/g01.html> (18. julij 2011).
- Davison, Andrew. 2006. *Türkiye’de Sekülerizm ve modernlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedeoğlu, Saniye. 2012. Equality, Protection or Discrimination: Gender Equality Policies in Turkey. *Social Politics* 19 (2): 269–290.
- DeLanda, Manuel. 2006. *A new philosophy of society*. London: Continuum.
- Delanty, Gerard in Chris Rumford. 2008. *Novi razmislek o Evropi. Družbena teorija in pomeni evropeizacije*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Devlet Planlama Teşkilatı. 1989. *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990–1994, Türk Aile Yapısı – Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- 2000. *Kurumsallaştırma ve Kadın Alt Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devrim, Serdar. 2003. Benimle evlenir misin, tecavüz mü edeyim? *Hürriyet*, 29. september. Dostopno prek: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=174086> (18. september 2011).
- Diez, Thomas. 2001. Speaking »Europe«: The Politics of Integration Discourse. V *The Social Construction of Europe*, ur. Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen in Antje Wiener, 85–100. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- , Apostolos Agnantopoulos in Alper Kaliber. 2005. Turkey, Europeanization and Civil Society. Introduction. *South European Society and Politics* 10 (1): 1–15.
- 2007. Expanding Europe: The Ethics of EU–Turkey Relations. *Ethics and International Affairs* 21 (4): 415–422.

- in Antje Wiener. 2009. Introducing the Mosaic of Integration Theory. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez, 1–22. Oxford: Oxford University Press.
- Direktiva 2002/73/EC Evropskega parlamenta in Sveta iz dne 23. septembra 2002. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002L0073:EN:PDF> (7. avgust 2010).
- Dixon, C. Jeffrey. 2008. A clash of civilizations? Examining liberal-democratic values in Turkey and the European Union. *The British Journal of Sociology* 59 (4): 681–708.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. 2010. *Temel İlkeler ve Hedefler*. Dostopno prek: <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8222.aspx> (2. februar 2012).
- Diyanet işleri reisliği teşkilât ve vazifeleri hakkında kanun* (Organizacijski zakon Direktorata za verske zadeve). Št. 2800. Resmi Gazete 3035 (22. junij 1935).
- Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında Kanun* (Zakon o ustanovitvi in dolžnostih direktorata za verske zadeve). Št. 633. Resmi Gazete 12038 (2. julij 1965).
- Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun* (Zakon o spremembi zakona o ustanovitvi in dolžnostih direktorata za verske zadeve). Št. 6002. Resmi Gazete 27640 (13. julij 2010).
- Diyanet Haberler. 2013. *Diyanet'teki kadın erkek personel istatistikleri*, 18. januar. Dostopno prek: <http://www.dinihaberler.com/haber/30211/diyamet-teki-kadin-erkek-personel-istatistikleri.html> (1. februar 2013).
- Dnevnik*. 2010. Türk: Slovenija odločno podpira prizadevanja Turčije za vstop v Evropsko unijo (14. julij). Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/eu/1042373871> (17. september 2010).
- Doğan, Yonca Poyraz. 2011. Domestic violence victims' cries for help not heard. *Zaman*. 17. julij. Dostopno prek: <http://www.todayszaman.com/news-250671-domestic-violence-victims-cries-for-help-not-heard.html> (13. julij 2012).
- 2012. Şahin: Government determined to protect women from domestic violence. *Zaman*, 8. januar. Dostopno prek: <http://www.todayszaman.com/news-268003-.html> (12. julij 2012).
- Dombos Tamás, Andrea Krizsan, Mieke Verloo in Viola Zentai. 2012. Critical Frame Analysis: A Comparative Methodology for the »Quality in Gender+ Equality Policies« (QUING) project. *Center for Policy Studies Working Paper Series*. Dostopno prek: <https://cps.ceu.hu/sites/default/files/publications/cps-working-paper-critical-frame-analysis-quiring-2012.pdf> (7. december 2012).

- Dryzek, S. John. 1990. *Discursive Democracy. Politics, Policy, and Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2006. Policy Analysis as Critique. V *The Oxford Handbook of Public Policy*, ur. Michael Moran, Martin Rein in Robert R. Goodin, 190–203. Oxford: Oxford University Press.
- Duben, Alan in Cem Behar. 1991. *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dubuisson, Daniel. 1998/2007. *The Western Construction of Religion: Myths, Knowledge, and Ideology*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press.
- Duncker, K. Anne. 2006. Human rights are what NGOs make of it: the diversity of Turkish human rights NGOs and the influence of the European process. *Turkish Policy Quarterly* 5 (4): 51–61. Dostopno prek: <http://www.turkishpolicy.com/images/stories/2006-04-TRinflux/TPQ2006-4-duncker.pdf> (19. avgust 2011).
- Durakbaşa, Ayşe. 1987. *The formation of »kemalist« female identity: a historical-cultural perspective*. Magistrsko delo. Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Duran, Berhanetti N. 2004. Islamist redefinition(s) of European and Islamic identities in Turkey. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 125–146. London in New York: Routledge.
- Düzel, Neşe. 1997. Işıl Saygın ile mülakat. *Yeni Yüzyıl*, 6–7 (29. December).
- Dyson, Kenneth in Klaus Goetz. 2003. Living with Europe: Power, Constraint, and Contestation. V *Germany, Europe, and the Politics of Constraint*, ur. Kenneth Dyson in Klaus Goetz, 3–35. Oxford in New York: Oxford University Press.
- El Guindi, Fadwa. 2000. *Veil. Modesty, Privacy and Resistance*. Oxford in New York: Berg.
- Elbasani, Arolda in Beken Saatçioğlu. 2011. Islamic Actors' Support for Democracy and European Integration: A Case for Power-Seeking? *Discussion Paper SP IV 2011–801*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. Dostopno prek: <http://bibliothek.wzb.eu/pdf/2011/iv11-801.pdf> (9. julij 2012).
- Eligür, Banu. 2010. *The mobilization of political Islam in Turkey*. New York: Cambridge University Press.
- Ellison, Nick. 2000. Civic–Subjects or Civic–Agents? The Structure–Agency Debate in Late Modern Perspective. *Theory, Culture and Society* 17 (2): 148–156.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı. 2006. *Töre ve namus cinayetleri raporu*. Dostopno prek: http://www.asayis.pol.tr/belge/tore_ve_namus_cinayetleri.pdf (5. junij 2010).
- Enloe, Cynthia. 1995. Feminism, Nationalism and Militarism – Wariness Without Paralysis? V *Feminism, Nationalism and Militarism*, ur. Constance R. Sutton, 13–34. Association for Feminist Anthropology, International Women's Anthropology Conference: New York.

- Eraslan, Sibel. 2002/2011. Uğultular...Silüetler... V *90'larda Türkiye'de Feminizm*, ur. Aksu Bora in Asena Günel, 239–278. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, Recep Tayyip. 1994. Elhamdülillah şeriatçıyım. *Milliyet*, 17 (21. november).
- 1996. *Yeni yuzyıl* (23. september).
- 2001. Laiklik zorla olmaz. *Radikal*, 21 avgust. Dostopno prek:
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=11765> (7. februar 2011).
- 2002. *AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kurucular Kurulu Toplantısı Açılış Konuşması* (2. marec). Dostopno prek: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ak-parti-genel-baskani-recep-tayyip-erdoganin-kurucular-kurulu-toplantisi-a/4438> (19. junij 2011).
- 2004a. Erdoğan: 17 December will be a test for the EU. *Euractiv.com*, 22. oktober. Dostopno prek: <http://www.euractiv.com/enlargement/erdogan-17-december-test-eu-news-212726> (19. junij 2011).
- 2004b. »Finish'e 5 kala – Avrupalı Türkiye« (11. september). Dostopno prek:
<http://www.akparti.org.tr/site/haber/2897/finishe-5-kala-avrupali-turkiye-konulu-toplantiya-katilan-basbakan-erdogan-> (19. junij 2011).
- 2004c. Erdoğan named European of the Year. *NTVMSNBC*, 1.december. Dostopno prek:
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/298717.asp?cp1=1> (20. junij 2011).
- 2004ç. Erdoğan: Zina yasası eşitsizliği giderecek. *CNN Türk*, 4. september. Dostopno prek:
<http://www.cnnturk.com/2004/turkiye/09/04/erdogan.zina.yasasi.esitsizligi.giderecek/33272.0/> (20. junij 2011).
- 2004d. Muhafazakarlık ve demokrasi sempozyumu: Başbakan Erdoğan. Dostopno prek:
<http://www.akparti.org.tr/site/haber/3173/muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu-basbakan-erdogan-ak-parti-siyaseti-r> (20. junij 2011).
- 2005a. Erdoğan: Copenhagen criteria would become Ankara criteria. *Turkish Weekly*, 1. julij. Dostopno prek: <http://www.turkishweekly.net/news/14088/erdogan-copenhagen-criteria-would-become-ankara-criteria.html> (23. november 2011).
- 2005b. *Milliyet*, 16. november. Dostopno prek:
<http://www.milliyet.com.tr/2005/11/16/son/resim/film.wmv> (24. november 2011).
- 2006. Türkiye'nin Avrupa Birliği Perspektifi. *Euro Agenda/Avrupa Günlüğü* 5 (8). Dostopno prek:
<http://www.akparti.org.tr/site/haber/5471/basbakan-recep-tayyip-erdoganin-avrupa-gunlugu-dergisinde-yayinlanan-turkiy> (6. julij 2011).
- 2008. *CNN Türk*, 8. marec.
- 2009. Without Turkey, EU Is Christian Club: Turkish Prime Minister. *Turkish Weekly*, 15. maj. Dostopno prek: <http://www.turkishweekly.net/news/76920/-without-turkeyeu-is-christian-club-turkish-prime-minister-.html> (19. julij 2010).

- 2010. »Kadın ve erkeğin eşit olması mümkün değil«. *Habertürk*, 31. julij. Dostopno prek: <http://www.haberturk.com/polemik/haber/537849-kadin-ve-erkegin-esit-olmasi-mumkun-degil> (30. april 2012).
- 2012a. *NTV haber*, 30. april 2012.
- 2012b. Erdoğan: 3 çocuk, hem de hemen. *NTVMSNBC*, 27. maj. Dostopno prek: <http://www.ntvmsnbc.com/id/25352884/> (27. maj 2012).
- 2012c. Bak şartlar kolaylaştı, en az üç çocuk şart. *Zaman*, 6. april. Dostopno prek: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1269746&title=bak-sartlar-kolaylasti-en-az-uc-cocuk-sart (6. april 2012).
- 2012ç. Başbakan'dan kadınlara »terör« mesajı. *Radikal*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1081127&CategoryID=78> (8. marec 2012).
- 2012d. »Her kürtaj bir cinayettir«. *Hürriyet*, 26. maj. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20632631.asp> (26. maj 2012).
- 2012e. »Kürtaj yasası çıkartacağız« açıklaması. *CNN Türk*, 29. maj. Dostopno prek: <http://www.cnntrk.com/2012/turkiye/05/29/kurtaj.yasasi.cikartacagiz.aciklamasi/662954.0/index.html> (29. maj 2012).
- 2012f. Başbakan Erdoğan Diyarbakır'da konuştu. *Habertürk*, 2. junij. Dostopno prek: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/747473-basbakan-erdogan-diyarbakirda-konustu-galeri> (2. junij 2012).
- 2012g. Erdoğan'dan önemli açıklamalar. *Hürriyet*, 26. maj. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20632958.asp> (26. maj 2012).
- 2012h. Erdoğan'dan bekarlara: Evleneceksiniz, 2071'in neslini siz yetiştireceksiniz. *T24*, 16. december. Dostopno prek: <http://t24.com.tr/haber/erdogan-konyada-bekarlar-seslendi-evleneceksiniz-1071in-neslini-siz-yetistireceksiniz/219804> (16. december 2012).
- Erdoğan, Emine. 2012a. *14 ilde 14 koza açıldı*. Dostopno prek: <http://www.aile.gov.tr/tr/html/3036/14-Ilde-14-Koza-Acildi> (6. januar 2013).
- 2012b. Anne Üniversitesi mezun verdi. *Hürriyet*, 8. december. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22108535.asp> (8. december 2012).
- 2012c. *Kanal 24*, 9. december.
- Erol, Sibel. 1992. Feminism in Turkey. *New Perspectives on Turkey* 8: 109–120.
- Esen, Oğuz in Filiz Başkan, ur. 2009. *Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri: Beklentiler ve Kaygılar*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Eurobarometer*. 2005. 64 Autumn. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (19. marec 2012).

--- 2007. 68 Fall. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (19. marec 2012).

--- 2011. 75 Spring. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (19. marec 2012).

European Stability Initiative. 2007. *Sex and Power in Turkey. Feminism, Islam and the Maturing of Turkish Democracy*. Berlin – Istanbul. Dostopno prek: http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_90.pdf (15. marec 2011).

Evropska komisija. 2003. *Regular Report on Turkey's progress towards accession*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (7. september 2011).

--- 2004a. *Regular Report on Turkey's progress towards accession*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (19. julij 2011).

--- 2004b. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Recommendation of the European Commission on Turkey's progress towards accession*. Dostopno prek: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=504DC0656 (19. julij 2011).

--- 2005a. *Turkey 2005 Progress Report*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (19. julij 2011).

--- 2005b. *Negotiating Framework for Turkey: Principles Governing the Negotiations*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf (19. julij 2011).

--- 2009. *Turkey 2009 progress report*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf (31. oktober 2010).

--- 2010. *Turkey 2010 progress report*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf (29. november 2011).

--- 2011. *Turkey 2011 progress report*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf (1. februar 2012).

Evropsko sodišče za človekove pravice. *European Court of Human Rights Press release issued by the Registrar Chamber Judgment in the case of Unal Tekeli v. Turquie*. 2004. št. 571. Strasbourg, 16. November 2004. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/>

- ViewDoc.jsp?id=806459&Site=COE (3. oktober 2012).
- Equality for lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people in Europe – ILGA. 2011. *Annual Review 2011*. Dostopno prek: http://www.ilga-europe.org/home/publications/annual_review/2011 (8. november 2012).
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. London in New York: Routledge.
- , Bob Jessop in Andrew Sayer. 2004. Critical Realism and Semiosis. V *Realism Discourse and Deconstruction*, ur. Jonathan Joseph in John Michael Roberts, 23–42. London in New York: Routledge.
- 2005a. Critical Discourse Analysis. *Marges Linguistiques* 9: 76–94.
- 2005b. Critical discourse analysis, organizational discourse, and organizational change. *Organization Studies* 26: 915–939.
- Falkner, Gerda in Oliver Treib. 2007. *Three Worlds of Compliance or Four? The EU15 Compared to New Member States*. Dostopno prek: http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_112.pdf (13. oktober 2010).
- Featherstone, Kevin. 2003. Introduction: In the name of »Europe«. V *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone in Claudio M. Radaelli, 3–27. New York: Oxford University Press.
- in Claudio M. Radaelli, ur. 2003. *The Politics of Europeanization*. New York: Oxford University Press.
- Ferree, Marx Myra. 2009. Inequality, intersectionality and the politics of discourse: framing feminist alliances. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, ur. Emanuela Lombardo, Petra Meier in Mieke Verloo, 86–104. New York in London: Routledge.
- Final Communiqué of the 29th Session of the Conference of European Ministers responsible for Family Affairs*. 2009. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dc/files/ministerial_conferences/2009_family_affairs/default_en.asp (16. julij 2011).
- Fink-Hafner, Danica. 1994. Sindikati v procesu oblikovanja politik. *Družboslovne razprave* 17 (18): 30–47.
- in Damjan Lajh. 2005. *Proces evropeizacije in prilagajanje političnih ustanov na nacionalni ravni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 2007. Znanost »o« javnih politikah in »za« javne politike. V *Uvod v analizo politik: teorije, koncepti, načela*, ur. Danica Fink-Hafner, 9–30. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fischer, Frank. 2003. *Reframing Public Policy. Discursive Politics and Deliberative Practices*. New York: Oxford University Press.

- Fisher, Kimberly. 1997. Locating Frames in the Discursive Universe. *Sociological Research Online* 2 (3). Dostopno prek: <http://www.socresonline.org.uk/2/3/4.html> (2. december 2010).
- Fisher Onar, Nora in Meltem Müftüler-Baç. 2011. The adultery and headscarf debates in Turkey: Fusing »EU-niversal« and »alternative« modernities? *Women's Studies International Forum* 34: 378–389.
- Firat, Dengir Mir Mehmet. 2008. Firat: AKP kadınları feminizmin kölesi değil. *NTVMSNBC*, 5. maj. Dostopno prek: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/445128.asp> (18. julij 2012).
- Flockhart, Trine. 2006. Europeanisation. The Myths and the Facts. *Public Policy Research* 13 (2): 86–91.
- 2010. Europeanization or EU-ization. The Transfer of European Norms across Time and Space. *Journal of Common Market Studies* 48 (4): 787–810.
- Fokas, Effie. 2004. The Islamist movement and Turkey–EU relations. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 147–170. London in New York: Routledge.
- Fopp, Rodney. 2008. From weak social constructionism to critical realism in housing theory – exploring issues. Dostopno prek: <http://mams.rmit.edu.au/vmljyf53pi4y.pdf> (5. avgust 2011).
- Forest, Maxime in Emanuela Lombardo. 2012. The Europeanization of Gender Equality Policies. A Discursive-Sociological Approach. V *The Europeanization of Gender Equality Policies. A Discursive-Sociological Approach*, ur. Emanuela Lombardo in Maxime Forest, 1–27. London in New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel. 1991. Polemics, Politics, and Problematizations. An Interview with Michel Foucault. V *The Foucault Reader*, ur. Paul Rabinow, 381–390. London: Penguin.
- 1969/2001. Arheologija vednosti. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- 2008. Vednost – oblast – subjekt. Ljubljana: Knjižna zbirka Temeljna dela.
- Frank, Ana. 2010. *Odnos med sekularizmom in religijo v Turčiji na primeru islamskega verskega pokrivanja – orientalistični diskurz in stvaritev notranjega »Drugega«*. Magistrsko delo. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- 2011a. Religiozne in etnične feministične manjšine v Turčiji – od marginalizacije do boja za feministično subjektiviteto. *Razprave in Gradivo: Revija za Narodnostna Vprasanja* 64: 112–138.
- 2011b. Turčija: Mediji kot žrtev zgodovinskih notranjepolitičnih bojev. *Medijska Preža – Mediawatch* 40/41. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/41/regija/> (12. januar 2013).

- Genelge. 2006. *Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler*. Resmi Gazete 26218 (4. julij). Dostopno prek: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060704-12.htm> (17. november 2011).
- Giddens, Anthony. 1979. *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis*. Los Angeles: University of California Press.
- 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.
- 1989. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Global Gender Gap Report*. 2006. World Economic Forum (WEF). Dostopno prek: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf (15. december 2012).
- 2009. World Economic Forum (WEF). Dostopno prek: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2009.pdf (15. december 2012).
- 2012. World Economic Forum (WEF). Dostopno prek: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf (15. december 2012).
- Glynos, Jason, David Howarth in Aletta Norval. 2009. Discourse Analysis: Varieties and Methods. *ESRC National Centre for Research Methods Review paper*. Dostopno prek: http://eprints.ncrm.ac.uk/796/1/discourse_analysis_NCRM_014.pdf (27. november 2010).
- Goffman, Erving. 1974. *Frame analysis: an Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- 1979. *Gender advertisements*. New York: Harper & Row.
- Gökçek, Melih. 2012. »Tecavüze uğrayan kendini öldürsün, çocuğun günahı ne?« *Beylikdüzümedya*, 1. junij. Dostopno prek: <http://www.beylikduzumedia.com/kurtaj-tecavuzmelih-gokcek-ve-siraze/> (1. julij 2012).
- Göle, Nilüfer. 2004. *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. Istanbul: Metis Yayınları.
- Görmez, Mehmet. 2012. Diyanet İşleri Başkanı Görmez'den kurtaj açıklaması. *Zaman*, 4. junij. Dostopno prek: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1298037&title=diyanet-isleri-baskani-gormezden-kurtaj-aciklamasi&haberSayfa=1> (4. junij 2012).
- Grabbe, Heather. 2003. Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process. V *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone in Claudio M. Radaelli, 303–327. New York: Oxford University Press.
- Grigoriadis, N. Ioannis. 2009. *Trials of Europeanization. Turkish Political Culture and the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Grin, John in Anne Loeber. 2007. Theories of Policy Learning: Agency, Structure, and Change. V *Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics, and Methods*, ur. Frank Fischer, Gerard J. Miller in Mara S. Sidney, 201–219. Boca Raton, London in New York: CEC Press.

- Grosz, Elizabeth. 1990. Inscriptions and body-maps: representations and the corporeal. V *Feminine, Masculine, and Representation*, ur. Terry Threadgold in Anne Cranny-Francis, 62–74. Sydney in London: Allen and Unwin.
- Grünell, Marianne in Voeten, Anneke. 1997. State of the Art Feminism in Plural: Women's Studies in Turkey. *The European Journal of Women's Studies* 4 (2): 219–233.
- Gül, Abdullah. 2003. The Speech at the Meeting of the Foreign Ministers of the Organization of the Islamic Conference, Teheran (28. maj). Dostopno prek: http://www.tccb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/kitap/79.pdf (3. november 2011).
- Gürsoy, Yaprak in Meltem Müftüler-Baç. 2008. The European Union's Enlargement Process and the Collective Identity Formation in Turkey. The Interplay of Multiple Identities. *RECON Online Working paper* 2008/17. Dostopno prek: http://www.reconproject.eu/main.php/RECON_wp_0817.pdf?fileitem=16662559 (9. julij 2011).
- Haas, B. Ernst. 1970. The Study of Regional Integration: Reflections of the Joy and Anguish of Pretheorizing. *International Organization* 24 (4): 607–648.
- Haas, M. Peter. 1992. Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International Organization* 46 (1): 1–35.
- Haber 365*. 2011. 2011 Sezaryen Doğum Fiyatları (28. januar). Dostopno prek: http://www.haber365.com/Haber/2011_Sezaryen_Dogum_Fiyatlari/ (13. april 2012).
- Haberlink*. 2012. Türkiye'de her gün 5 kadın öldürülüyor (27. oktober). Dostopno prek: <http://www.haberlink.com/haber.php?query=78798#.UMIR04P0O68> (27. oktober 2012).
- Habertürk*. 2012a. Okullarda artık kıyafet serbest! (27. november). Dostopno prek: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/797876-okullarda-artik-kiyafet-serbest> (27. november 2012).
- 2012b. Pelin Çift'le Haber Hattı (11. September).
- 2012c. »Normal doğum« ısrarı öldürdü iddiası (31. julij). Dostopno prek: <http://www.haberturk.com/saglik/haber/763686-normal-dogum-israri-oldurdu-iddiasi> (31. julij 2012).
- Hajer, Maarten. 1993. Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Great Britain. V *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, ur. Frank Fischer in John Forester, 43–76. London: Duke University Press.
- 2003. Policy without polity? Policy analysis and the institutional void. *Policy Sciences* 36: 175–195.
- 2005. Coalitions, Practices, and Meaning in Environmental Politics: From Acid Rain to BSE. V *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, ur. David Howarth in Jacob Torfing, 297–315. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- in Hendrik Wagenaar. 2003. Introduction. V *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*, ur. Marteen Hajer in Hendrik Wagenaar, 1–23. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, A. Peter in Rosemary Taylor. 1996. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies* 44: 936–957.
- Hammer, Dean, Jessica Bleiman in Kenneth Park. 1999. Between Positivism and Postmodernism. Hannah Arendt on the Formation of Policy Judgements. *Policy Studies Reviews* 16 (1): 148–182.
- Hansen, Allan Dreyer in Eva Sorensen. 2005. Polity as Politics: Studying the Shaping and Effects of Discursive Politics. V *Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*, ur. David Howarth in Jacob Torfing, 93–116. Houndmills, Basingstoke in Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Haraway, Donna. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14 (3): 575–599.
- Hassan, Riffat. 2003. Islam. V *Her Voice, Her Faith: Women Speak on World Religions*, ur. Arvind Sharma in Katherine K. Young, 215–242. Colorado in Oxford: Westview Press.
- Hay, Colin in Daniel Wincott. 1998. Structure, Agency and Historical Institutionalism. *Political studies XLVI*: 951–957. Dostopno prek: http://www.researchgate.net/publication/4779788_Structure_Agency_and_Historical_Institutionalism/file/79e4150a365db8198a.pdf (17. maj 2011).
- 2001. *What Place for Ideas in the Structure-Agency Debate? Globalisation as a »Process Without a Subject«*. Dostopno prek: <http://www.theglobalsite.ac.uk/press/109hay.htm> (17. marec 2010).
- in Ben Rosamond. 2002. Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives. *Journal of European Public Policy* 9 (2): 147–167.
- 2006a. Constructivist Institutionalism. V *The Oxford Handbook of Political Institutions*, ur. R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder in Bert A. Rockman, 56–74. Oxford: Oxford University Press.
- 2006b. Political Ontology. V *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, ur. Robert E. Goodin in Charles Tilly, 78–96. Oxford: Oxford University Press.
- 2006c. *Constructivist Institutionalism: Or, Why Ideas into Interests Don't Go*. Prispevek na Annual Meeting of the American Political Science Association, 31. avgusta 2006, v Philadelphiji, Združene države Amerike. Dostopno prek: http://www.allacademic.com/meta/p152815_index.html (28. februar 2012).

- 2006č. (What's Marxist about) Marxist State Theory. V *The State: Theories and Issues*, ur. Colin Hay, Michael Lister in David Marsh, 59–78. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hay, Denys. 1957/1995. *Evropa, rojstvo ideje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Haynes, Jeffrey. 2011. *Religion, politics and international relations. Selected Essays*. New York: Routledge.
- Hawkesworth, Mary. 2006. Contending Conceptions of Science and Politics: Methodology and the Constitution of the Political. V *Interpretation and Method. Empirical Research Methods and the Interpretive Turn*, ur. Dvora Yanow in Peregrine Schwartz-Shea, 27–49. Armonk, New York in London: M.E.Sharpe.
- Heper, Metin. 2005. The European Union, the Turkish Military and Democracy. *South European Society and Politics* 10 (1): 33–44.
- Héritier, Adrienne, Dieter Kerwer, Christoph Knill, Dirk Lehmkuhl, Michael Teutsch in Anne-Cécile Douillet. 2001. *Differential Europe. The European Union Impact on national Policymaking*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Hladnik-Milharčič, Ervin. 2010. Evropske unije ni na svetovnem odru. *Dnevnikov objektiv* (17. julij).
- Hobson, M. John. 2002. What's at stake in »bringing historical sociology back into international relations?« Transcending »chronofetishism« and »tempocentrism« in international relations. V *Historical Sociology in International Relations*, ur. Stephen Hobden in John M. Hobson, 3–41. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2004. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hocaoğlu, Sami. 2004. Batıların kılavuzu kim? *Yeni Şafak*, 5. julij. Dostopno prek: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/temmuz/05/shocaoglu.html> (6. avgust 2012).
- Hoffmann, Stanley. 1982. Reflections on the Nation-State in Western Europe Today. *Journal of Common Market Studies* 21 (1): 21–37.
- Hope, Mat. 2010. *Frame analysis as a Discourse-Method: Framing »climate change politics«*. Prispevek na Post-Graduate Conference on Discourse Analysis, marca 2010, v Bristolu, Velika Britanija. Dostopno prek: http://bristol.academia.edu/MHope/Papers/259680/Frame_Analysis_as_a_Discourse_Method_Framing_Climate_Change_Politics (13. januar 2012).
- Howarth, David 2000. *Discourse. Concepts in the Social Sciences*. Buckingham in Philadelphia: Open University Press.
- in Yannis Stavrakakis. 2000. Introducing discourse theory and political analysis. V *Discourse theory and political analysis. Identities, hegemony and social change*, ur. David

- Howarth, Aletta J. Norval in Yannis Stavrakakis, 1–23. Manchester in New York: Manchester University Press.
- 2005. Applying Discourse Theory: the Method of Articulation. V *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, ur. David Howarth in Jacob Torfing, 316–349. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- 2008. Pluralizing Methods: Contingency, Ethics, and Critical Explanation. *Working paper in ideology in discourse analysis* No. 25. Dostopno prek: <http://www.essex.ac.uk/idaworld/paper250708.pdf> (28. november 2010).
- 2009. Power, discourse, and policy: articulating a hegemony approach to critical policy studies. *Critical Policy Studies* 3 (3–4): 309–335.
- Howell, E. Kerry. 2004. Developing Conceptualisations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches. *Queen's Papers on Europeanization* 3. Dostopno prek: <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38403,en.pdf> (18. marec 2010).
- Hrženjak, Majda. 2002. *Simbolno: izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Scripta.
- Human Rights Watch – Women's Rights Project. 1994. *A matter of power. State control of women's virginity in Turkey*. Dostopno prek: <http://www.hrw.org/reports/1994/turkey/TURKEY.pdf> (7. november 2011).
- Hürriyet*. 2004a. Zinaya ceza verilmesini Anadolu kadını istiyor (28. avgust). Dostopno prek: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=252969> (14. julij 2012).
- 2004b. AKP'li kadın vekiller zina suç olsun diyor (3. september). Dostopno prek: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/09/03/516039.asp> (16. avgust 2012).
- 2005. CHP: Erkek de kadının soyadını alabilsin (9. marec). Dostopno prek: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/03/09/610889.asp> (7. december 2010).
- 2007. İslam karşısında laik biri değilim (16. maj). Dostopno prek: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=6521973> (19. julij 2011).
- 2011a. Utandırın kararı Yargıtay da onadı (31. oktober). Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19130305.asp> (11. september 2012).
- 2011b. Utanç davasında utandırın yargı kararına AK Partili Çelik'ten tepki (1. november). Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19139517.asp> (12. november 2011).
- 2012a. Zina da suç olsun (31. maj). Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20661350.asp> (31. maj 2012).
- 2012b. Eşiyle arası bozuk olana kötü haber (9. julij). Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20945902.asp> (9. julij 2012).

- İlkkaracan, Pinar. 2004. *Women and Sexuality in Muslim Societies*. Istanbul: WWHR.
- 2007. *Reforming the Penal Code in Turkey: The Campaign for the Reform of the Turkish Penal Code from a Gender Perspective*. Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton. Dostopno prek: <http://www.wwhr.org/files/reformingPenalCode.pdf> (19. april 2011).
- 2008a. How Adultery Almost Derailed Turkey's Aspiration to Join the European Union. V *SexPolitics. Reports from the frontlines*, ur. Richard Parker, Rosalind Petchesky in Robert Sember, 247–276. Sexuality policy watch. Open Society Institute. Dostopno prek <http://www.sxpolitics.org/frontlines/book/pdf/sexpolitics.pdf> (19. april 2011).
- 2008b. Introduction: Sexuality as a Contested Political Domain in the Middle East. V *Deconstructing Sexuality in the Middle East Challenges and Discourses*, ur. Pinar İlkkaracan, 1–16. Hampshire in Burlington: Ashgate.
- 2012. İslamiyet'te kürtaja izin var. *Akşam*, 31. maj. Dostopno prek: <http://www.aksam.com.tr/islamiyette-kurtaja-izin-var--118804h.html> (31. maj 2012).
- İlyasoğlu, Aynur. 1996. Religion and Women During the Course of Modernization in Turkey. *Oral history – Religion and belief* 24 (2): 49–53.
- İnsan Hakları Derneği*. Dostopno prek: <http://www.ihd.org.tr> (17. november 2012).
- İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği – MAZLUMDER*. Dostopno prek: <http://www.mazlumder.org> (17. december 2012).
- İş Kanunu* (Zakon o delu). Št. 4857. Resmi Gazete 25134 (10. junij 2003).
- Jackson, Robert in Georg Sorensen. 2006. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacquot, Sophie in Cornelia Woll. 2003. Usage of European integration: Europeanization from a sociological perspective. *European Integration Online Papers* 7 (12). Dostopno prek: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2003-012a.htm> (19. september 2009).
- Jalušič, Vlasta. 2009. Stretching and bending the meanings of gender equality policies. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, ur. Emanuela Lombardo, Petra Meier in Mieke Verloo, 52–67. New York in London: Routledge.
- Jenkins, Gareth. 2008. *Political Islam in Turkey. Running West, Heading East?* Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan.
- Jessop, Bob. 2000. *Institutional (Re)Turns and the Strategic-Relational Approach*. Dostopno prek: [http://www.comp.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/jessop-institutional-\(re\)turns.pdf](http://www.comp.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/jessop-institutional-(re)turns.pdf) (19. avgust 2011).
- 2005. Critical Realism and the Strategic-Relational Approach. *New formations* 56: 40–53.

- Jokela, Juha. 2008. *Europeanisation and Discourse Studies*. Prispavek na International Studies Association's 49th Annual Convention – Bridging Multiple Divides, 26. – 30. marca, v San Franciscu, Združene države Amerike.
- Jorgensen, Marianne in Louise Phillips. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Jupille, Joseph, James A. Caporaso in Jeffrey T. Checkel. 2003. Integrating Institutions. Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union. *Comparative Political Studies* 36 (1–2): 7–40.
- Kadın erkek fırsat eşitliği komisyonu Kanunu* (Zakon o enakih možnostih moških in žensk). Št. 5840. Resmi Gazete 28179 (24. februar 2009).
- Kadına Yönelik Aile içi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007–2010*. 2007. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Dostopno prek: http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/kadinayonelikailaicisiddetlemucad eleulusaleyemplani.pdf (26. avgust 2012).
- Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14.1.1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun* (Zakon o ustanovitvi Generalnega direktorata za ženski status in probleme – KSSGM). Št. 3679. Resmi Gazete 20679 (28. oktober 1990).
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* (Organizacijski zakon Generalnega direktorata za ženski status in probleme). Št. 5251. Resmi Gazete 25635 (6. oktober 2004).
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü – Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Özet Rapor*. 2009. Dostopno prek: http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/siddetarastirmaozetrapor.pdf (16. avgust 2012).
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü – KSGM*. Dostopno prek: <http://www.kadininstatusu.gov.tr> (7. december 2012).
- Kadioğlu, Ayşe. 1994. Women's subordination in Turkey: is Islam really the Villain? *Middle East Journal* 48 (4): 645–660.
- Kajnič, Sabina. 2008. *Razvoj evropske zunanje politike: od evropskega političnega sodelovanja do evropske varnostne in obrambne politike*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kaliber, Alper. 2008. *Reassessing Europeanization As A Quest For A New Paradigm Of Modernity: The Ardous Case Of Turkey*. Prispavek na International Studies Association's 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, 26. – 30. marca, v San Franciscu, Združene države Amerike. Dostopno prek:

http://www.allacademic.com/one/isa/isa08/index.php?cmd=isa08_search&offset=0&limit=5&multi_search_search_mode=publication&multi_search_publication_fulltext_mod=fulltext&textfield_submit=true&search_module=multi_search&search=Search&search_field=title_idx&fulltext_search=Reassessing+Europeanisation+as+a+Quest+for+a+New+Paradigm+of+Modernity:+The+Arduous+Case+of+Turkey (14. april 2010).

Kaman, Pınar. 2012. Kadına şiddet sadece Türkiye'nin değil dünyanın problemi. *Zaman*, 11. avgust. Dostopno prek: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1331601 (11. avgust 2012).

Kandiyoti, Deniz. 1987. Emancipated but Unliberated: Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies* 13 (2): 317–338.

--- 1988a. Slave Girls, Temptresses, and Comrades: Images of Women in the Turkish Novel. *Feminist Issues* 8 (1): 35–49.

--- 1988b. From Empire to Nation State: Transformations of the Woman Question in Turkey. V *Retrieving Women's History, Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society*, ur. S. Joy Kleinberg, 219–290. Unesco.

--- 1988c. Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society* 2: 274–290.

--- 1991. End of empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey. V *Women, Islam, and the State*, ur. Deniz Kandiyoti, 22–47. Philadelphia: Temple University Press.

--- 2010. Gender and women's studies in Turkey: A moment for reflection? *New Perspectives on Turkey* 43: 165–176. Dostopno prek: http://www.newperspectivesonturkey.net/Content/Npt/Issue_8/Lecture_9/165-176_43_NPT_Fall.pdf (17. september 2012).

--- 2011. *A tangled web: the politics of gender in Turkey*. Dostopno prek: <http://www.opendemocracy.net/5050/deniz-kandiyoti/tangled-web-politics-of-gender-in-turkey> (12. avgust 2012).

Kanra, Bora. 2009. *Islam, Democracy and Dialogue in Turkey. Deliberating in Divided Societies*. Furnham in Burlington: Ashgate.

Kantola, Johanna. 2006. *Feminists Theorize the State*. New York: Palgrave Macmillan.

Kanun Hükmünde Kararname 1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Zakonodajni odlok za ustanovitev Predsedstva za ženski status in probleme). Št. KHK/422. 1. Mükerrer Resmi Gazete 20498 (20. april 1990).

Kaplan, Hilal. 2010. İslâm ve eşcinsellik meselesi. *Taraf*, 3. april. Dostopno prek: <http://www.taraf.com.tr/haber/islam-ve-escinsellik-meselesi.htm> (13. september 2012).

Kaplan, J. Thomas. 1993. Reading policy narratives. V *The argumentative turn in Policy analysis and planning*, ur. Frank Fischer in John Forester, 167–185. UCL press: London.

- Karabađlı, Hülya. 2012. CHP’li Özkes: İslam’a göre, kürtaj yapan kadına hiçbir ceza uygulanmaz. *T24*, 30. maj. Dostopno prek: <http://t24.com.tr/haber/chpli-ozkes-islama-gore-kurtaj-yapan-kadina-hicbir-ceza-uygulanmaz/205156> (31. maj 2012).
- Karacasulu, Nilüfer. 2007. Avrupa Entegrasyonu Kuramları ve Sosyal İnşaaacı Yaklaşım. *Uluslararası Hukuk ve Politika* 3 (9): 82–100.
- Karadeniz, Mürsel. 2011. Başörtülü vekil bir kadın meselesidir. *Yeni Şafak*, 25. marec. Dostopno prek: <http://yenisafak.com.tr/gundem-haber/basortulu-vekil-bir-kadin-meselesidir-25.03.2011-310137> (6. september 2012).
- Karagöz, Erman. 2012. Eskişehir’de Nefret Söylemi. *Bianet*, 21. maj. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/lgbtt/138499-eskisehir-de-nefret-soylemi> (21. maj 2012).
- Karakaş, Cemal. 2007. *Turkey: Islam and Laicism Between the Interests of State, Politics, and Society*. PRIF Reports 78. Frankfurt: Peace Research Institute. Dostopno prek: www.hsfk.de/downloads/prif78.pdf (18. avgust 2009).
- Karaömerliođlu, Asım. 2012. *Türkiye’de Kürtajın Kısa Tarihi*. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/139903-turkiyede-kurtajin-kisa-tarihi> (17. november 2012).
- Kardam, Nüket. 2005. *Turkey’s Engagement with Global Women’s Human Rights*. Aldershot in Burlington: Ashgate.
- 2006. *Assessment of National Women’s Machineries in Turkey*. EUROMED – Role of women in economic life programme. Dostopno prek: http://works.bepress.com/nuket_kardam/19 (3. maj 2011).
- Kavakçı, Merve. 2004. *Headscarf heresy*. Dostopno prek: http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=2543 (7. december 2010).
- Kaya, Bayram. 2012. Kadına yönelik şiddet, cahiliye dönemi davranışı. *Zaman*, 21. avgust. Dostopno prek: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1335733&title=kadina-yonelik-siddet-cahiliye-donemi-davranisi (23. avgust 2012).
- Keller, Reiner. 2011. The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human Studies* 34 (1): 43–65.
- Kendall, Gavin in Gary Wickham. 1999. *Using Foucault’s Methods*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Keresteciođlu, İnci Özkan. 2004. Women’s movement in the 1990s: Demand for Democracy and Equality. V *The Position of Women in Turkey and in the European Union: Achievements, Problems, Prospects*, ur. Fatmagül Berktaş, 75–98. Istanbul: KA-DER Press.

- Keyman, E. Fuat in Ziya Öniş. 2004. Helsinki, Copenhagen and beyond: challenges to the new Europe and the Turkish state. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 173–193. London in New York: Routledge.
- 2007. Modernity, Secularism and Islam. The Case of Turkey. *Theory Culture and Society* 2 (24): 215–234.
- 2012. *HaberTürk*, 28. december.
- Kızıllan, Refia. 2007. Kıyafeti sınırlandırmak giyinmeyi »suç« yapabilir. *Yeni Şafak*, 23. november. Dostopno prek: <http://yenisafak.com.tr/yorum/?i=83590> (7. september 2011).
- Konda 2008a. *Türkiye’de Kadınlarda İnsan Hakları Farkındalığı ve Davranışları Araştırması*. Dostopno prek: http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2008_08_KONDA_Kadinlarin_Insan_Haklari_Farkindaligi.pdf (14. januar 2013).
- 2008b. *Biz Kimiz? Hayat Tarzları Araştırması*. Dostopno prek: http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2008_04_KONDA_Hayat_Tarzlari.pdf (14. januar 2013).
- Korap, Elif. 2003. Tecavüz edenle evlenir, »Hadi hayırlısı« derdim! *Milliyet*, 25. oktober. Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/2003/10/25/guncel/agun.html> (26. julij 2012).
- Korkut, Umut. 2009. *Gauging the boundaries of Religion, Europeanization and Nationalism: »EU pragmatism« and Fidesz in Hungary*. Dostopno prek: <http://www.psa.ac.uk/2009/pps/Korkut1.pdf> (14. april 2010).
- Koru, Fehmi. 2004. Yanlış bir karar. *Yeni Şafak*, 30. junij. Dostopno prek: <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/haziran/30/fkoru.html> (5. julij 2012).
- König, Thomas. 2005. *Frame Analysis: Theoretical Preliminaries*. Dostopno prek: <http://www.ccsr.ac.uk/methods/publications/frameanalysis/#develop> (30. november 2010).
- Köylü, Hakkı. 2003. Meclis, tecavüzçüsüyle evlenen kadına, »mutlu musun« diye soracak... *Sabah*, 7. november. Dostopno prek: <http://www.habervitrini.com/haber/meclis-tecavuzcusuyle-evlenen-kadina-mutlu-musun-diye-soracak-105523/#> (7. november 2009).
- Kreinath, Jens. 2009. Headscarf discourses and the contestation of secularism in Turkey. *The council of societies for the study of religion bulletin* 01/2009; 38 (4): 77–84.
- Krizsan, Andrea in Raluca Popa. 2008. *The Spillover Effects of Europeanization: Eu Conditionality, Norm Diffusion and Strategic Discursive Action in Domestic Violence Policies in Central and Eastern Europe*. Prispevek na Garnet Phd School, 1. – 5. decembra 2008, v Kassel-u, Nemčija.
- Krzyzanowski, Michal. 2005. »European identity wanted!« On discursive and communicative dimensions of the Euroepan Convention. V *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 137–164. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Kurt, Nurettin. 2012. Bir yılda tam 20 bin »çocuk gelin« davası. *Hürriyet*, 14. julij. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20981606.asp> (15. julij 2012).
- Kürtaj Yasaklanmaz*. Dostopno prek: <http://kurtajyasaklanamaz.com/> (14. januar 2013).
- Laclau, Ernesto. 1990. *New reflections on the revolution of our time*. London: Verso.
- in Chantal Mouffe. 1985/2001. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London in New York: Verso.
- Ladrech, Robert. 1994. The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: the Case of France. *Journal of Common Market Studies* 32 (1): 69–88.
- Lajh, Damjan. 2005. *Izvajanje evropske regionalne politike v Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lewis, Reina. 2006. *Oryantalizmi yeniden düşünmek: kadınlar, seyahat ve osmanlı haremi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Liebert, Ulrike, ur. 2003. *Gendering Europeanization*. Brussels: Peter Lang.
- Lincoln, Bruce. 1996. Theses on Method. *Method & Theory in the Study of Religion* 8 (3): 225–227.
- Lombardo, Emanuela, Vlasta Jalušič, Maro Pantelidou Maloutas in Birgit Sauer. 2007. Taming the Male Sovereign? Framing Gender Inequality in Politics in the European Union and the Member States. V *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*, ur. Mieke Verloo, 79–108. Budapest in New York: CPS Books – Central European University Press.
- , Petra Meier in Mieke Verloo. 2009a. Stretching and bending gender equality: a discursive politics approach. V *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*, ur. Emanuela Lombardo, Petra Meier in Mieke Verloo, 1–18. New York in London: Routledge.
- , Petra Meier in Mieke Verloo, ur. 2009b. *The Discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*. New York in London: Routledge.
- in Maxime Forest. 2009. *Beyond the »worlds of compliance«: a sociological and discursive approach to the Europeanization of gender equality policies*. Dostopno prek: <http://www.ucm.es/centros/cont/descargas/documento19014.pdf> (12. julij 2011).
- Lüle, Zeynel. 2012. Kadının soyadı yok. *Hürriyet*, 7. oktober. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/planet/21637863.asp> (9. oktober 2012).
- MacKinnon, A. Catharine. 1989/2003. *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Manicas, Peter. 1998. A Realist Social Science. V *Critical Realism, Essential readings*, ur. Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson in Alan Norrie, 313–338. London in New York: Routledge.
- March, G. James in Johan P. Olsen. 2006a. Elaborating the »New Institutionalism«. V *The Oxford Handbook of Political Institutions*, ur. R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder in Bert A. Rockman, 3–20. Oxford: Oxford University Press.
- in Johan P. Olsen. 2006b. The Logic of Appropriateness. V *The Oxford Handbook of Public Policy*, ur. Michael Moran, Martin Rein in Robert R. Goodin, 689–708. Oxford: Oxford University Press.
- Marsh, David in Paul Furlong. 2002. A Skin not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. V *Theory and Methods in Political Science*, ur. David Marsh in Gerry Stoker, 17–41. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Mastnak, Tomaž. 1995. »Etnično čiščenje« kot temelj Evrope, spremna beseda k Hayevi zgodovini rojstva evropske ideje. V *Evropa, rojstvo ideje*, Denys Hay, 135–156. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1996. *Kristjanstvo in muslimani*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1997. Iznajdba »Evrope«: humanisti in vojna proti Turkom. V *Filozofski vestnik* 18 (1): 9–24.
- Mazıcı, Nurşen. 2002. 27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu? V *Modern Türkiye' de Siyasi Düşünce. 2. cilt / Kemalizm*, ur. Ahmet İnsel, 555–569. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McAnulla, Stuart. 2002. Structure and Agency. V *Theory and Methods in Political Science*, ur. David Marsh in Gerry Stoker, 271–291. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- McCarthy, Thomas. 1998. Legitimacy and Diversity: Dialectical Reflections on Analytic Distinctions. V *Habermas on Law and Democracy: Critical Exchanges*, ur. Michel Rosenfeld in Andrew Arato, 115–157. California: University of California Press.
- McGinnis, Michael. 2008. *Comparative Religion Policy: Understanding Patterns of Religious Participation in Policy Networks and the Political Manipulation of Religious Organization*. Prispevek na International Studies Association's 49th Annual Convention – Bridging Multiple Divides, 26. – 30. marca, v San Franciscu, Združene države Amerike. Dostopno prek: http://www.allacademic.com/one/isa/isa08/index.php?click_key=1 (14. april 2010).
- McLaren Lauren in Meltem Müftüler-Baç. 2003. Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's relations with the EU. *Turkish Studies* 4 (1): 195–219.

- Medeni Kanun Genel Gerekçesi – Türk Kanunu Medenisi Esbabı Mucibe Lâyihası*. 1926. Dostopno prek: http://www.belgenet.com/yasa/medenikanun/gerekce_1926.html (7. junij 2012).
- Mert, Nuray. 1994. *Laiklik tartışmasına kavramsal bir bakış: cumhuriyet kurulurken laik düşünce*. İstanbul: Bağlam.
- 2001. Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu. *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* 45–83. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. 2000. *Türkiye, Genel Nüfus Sayımı, 2000. Okuma yazma bilen nüfus*. Dostopno prek: http://cygm.meb.gov.tr/hem/okuma_prog/oran.htm (21. december 2010).
- Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği*. 1995. Resmi Gazete 22188 (31. januar).
- Milliyet*. 2010. Validen yoksul kızlara ilginç gelinlik şartı (5. maj). Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/validen-yoksul-kizlara-iliginc-gelinlik-sarti/siyaset/sondakikaarsiv/05.05.2010/1234009/default.htm?ver=31> (12. marec 2012).
- 2011. Artık katsayı yok (2. december). Dostopno prek: <http://gundem.milliyet.com.tr/artik-katsayi-yok/gundem/gundemdetay/02.12.2011/1469920/default.htm> (6. julij 2012).
- 2012a. AK Parti’li Memecan: Kürtaj yasaklanmasın (8. junij). Dostopno prek: <http://siyaset.milliyet.com.tr/ak-parti-li-memecan-kurtaj-yasaklanmasin/siyaset/siyasetdetay/08.06.2012/1550936/default.htm> (9. junij 2012).
- 2012b. Sezaryen için tek şart: Korku (5. julij). Dostopno prek: <http://siyaset.milliyet.com.tr/sezaryen-icin-tek-sart-korku/siyaset/siyasetdetay/05.07.2012/1562963/default.htm> (5. julij 2012).
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. 2012. *Öykümüz*. Dostopno prek: <http://www.morcati.org.tr/tr/sayfa/11/Oykumuz.html> (11. september 2012).
- Moravcsik, Andrew. 1999. Is something rotten in the state of Denmark? Constructivism and European Integration. *Journal of European Public Policy* 6 (4): 669–681.
- in Frank Schimmelfennig. 2009. Liberal intergovernmentalism. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez, 67–87. Oxford: Oxford University Press.
- Morçöl, Göktaş. 2005. Postpositivist Perspectives in Policy Analysis. V *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*, ur. Jack Rabin, 217–220. Boca Raton: Taylor and Francis.
- Moroğlu, Nazan. brez letnice. *Türk Medeni Kanununda Mal Rejimleri*. Dostopno prek: http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_93.htm (19. september 2012).
- 2005. Medeni Yasa’ya Göre Kadının Soyadı ve Bir Öneri. *İstanbul Barosu Dergisi* 79 (5): 1493–1510. Dostopno prek: www.tukd.org.tr/dosya/kadinin_soyadi.doc (26. april 2012).

- Mörth, Ulrika. 2003. Europeanization as Interpretation, Translation, and Editing of Public Policies. V *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone in Claudio M. Radaelli, 159–178. New York: Oxford University Press.
- Moses, W. Jonathan in Torbjorn L. Knutsen. 2007. *Ways of Knowing. Competing Methodologies in Social and Political Research*. New York: Palgrave Macmillan.
- Musawah: For Equality in the Family. *Turkey National Report*. Dostopno prek: <http://www.musawah.org/sites/default/files/Turkey-report%20for%20Home%20Truths.pdf> (13. oktober 2012).
- Müftüler-Baç Meltem. 2000. The Impact of the European Union on Turkish Politics. *East European Quarterly* XXXIV (2): 159–179.
- 2005. Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union. *South European Society and Politics* 10 (1): 17–31.
- 2009. Avrupa Birliği Genişleme Süreci: Türkiye-AB ilişkilerine Kuramsal bir Yaklaşım. V *Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri: Beklentiler ve Kaygılar*, ur. Oğuz Esen in Filiz Başkan, 21–32. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- in Fisher Onar. 2010. Women's Rights in Turkey as Gauge of its European vocation. The Impact of »Eu-niversal Values«. *RECON online working paper* 2010/4. Dostopno prek: http://www.reconproject.eu/main.php/RECON_wp_1004.pdf?fileitem=5456115 (18. julij 2012).
- 2011. The European Union and Turkey. Democracy, Multiculturalism and European Identity. *RECON Online working paper* 2011/20. Dostopno prek: http://www.reconproject.eu/main.php/RECON_wp_1120.pdf?fileitem=3555451 (18. julij 2012).
- National Programme for the Adoption of the Acquis*. 2001. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/npaa_full_en.pdf (8. december 2011).
- Netherlands Scientific Council for Government Policy. 2004. *The European Union, Turkey and Islam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nokta*. 2007. 1 (22) (29. marec).
- NTVMSNBC*. 2011. »Kadın tecavüzcüsüyle evlensin« (17. september). Dostopno prek: <http://www.ntvmsnbc.com/id/25251279/> (7. maj 2012).
- Olsen, P. Johan. 2002. The many faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies* 40 (5): 921–952.
- Olson, A. Emelie. 1985. Muslim Identity and Secularism in contemporary Turkey: »The Headscarf Dispute«. *Anthropological Quarterly* 58 (4): 161–169.

- Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE). 2012. *OSCE media freedom representative calls for legal reforms after study shows 95 journalists imprisoned in Turkey*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/fom/89370> (12. december 2012).
- Öğretim Birliği Yasası – Tevhid-i Tedrisat Kanun (Zakon o izobraževalni enotnosti). 1924. Dostopno prek: <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (7. januar 2012).
- Önal, Günseli. 2003. Kimse bâkire olmayan biriyle evlenmek istemez. *Milliyet*, 23. oktober. Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/2003/10/23/siyaset/siy03.html> (9. december 2012).
- Öniş, Ziya. 2007. Conservative globalists versus defensive nationalists: political parties and paradoxes of Europeanization in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 9 (3): 247–261.
- 2010. Contesting for Turkey's Political »Centre«: Domestic Politics, Identity Conflicts and the Controversy over EU Membership. *Journal of Contemporary European Studies* 18 (3): 361–376.
- Örmeci, Ozan. 2012. The Impact of Europeanization on Turkish Political Party System: Justice and Development Party (2002–2007). *International Journal of Business and Social Science* 3 (18): 205–212.
- Özcan, Emine. 2009. AİHM Kararı Hükümeti Erkek Şiddetiyle Mücadele için Seferber Etmeli. *Bianet*, 11. junij. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/dunya/115139-aihm-karari-hukumeti-erkek-siddetiyle-mucadele-icin-seferber-etmeli> (17. junij 2012).
- Özcan, Sezer. 2010. Historical evolution of the Europeanization process in Turkey. *Portuguese Journal of International Affairs* 3: 33–40.
- Özdalga, Elisabeth 1990. *On Islamic Revivalism and radicalism in Turkey*. Istanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
- 1997. Womanhood, Dignity and Faith, Reflections on an Islamic Woman's Life Story. *The European Journal of Women's Studies* 4 (4): 473–497.
- Özkaya, Emine. 1998. *Türkiye'de Kadın Hareketi, Dünü ve Bugünü Üzerine Bazı Hatırlamalar*. Istanbul: Yeni zamanlar.
- Parantez Gazetesi*. 2011. Koruma isteyen kadına öldükten sonra koruma! (31. oktober). Dostopno prek: http://www.parantezgazetesi.com/haber_detay.asp?haber=8547 (1. junij 2012).
- Parla, Taha. 1986. Dinci Milliyetçilik. *Yeni Gündem*, 40–41 (19. maj).
- Partnership for the accession of Turkey*. 2001. Dostopno prek: http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/e40111_en.htm (12. julij 2012).

- Paul, T. Katharina. 2009. Discourse Analysis: an exploration of methodological issues and a call for methodological courage in the field of policy analysis. *Critical Policy Studies* 3 (2): 240–253.
- Pelek, Semra. 2003. Evlilikte ırza geçmeyi suç sayamazsın. *Milliyet*, 20. november. Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/2003/11/20/siyaset/siy06.html> (7. april 2012).
- Pervizat, Leyla. 2003. In the Name of Honour. *Human Rights dialogue »Violence Against Women«* 10 (2). Dostopno prek: http://www.carnegiecouncil.org/publications/archive/dialogue/2_10/articles/1058.html (5. april 2012).
- Peterson, John. 2003. *Policy Networks*. Political Science Series. Vienna: Institute for Advanced Studies. Dostopno prek: http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_90.pdf (19. oktober 2007).
- Petković, Krešimir. 2008. Interpretacijska policy analiza i deliberacijska demokracija: treba li politizirati analizu? *Politička misao* XLV (2): 27–53.
- Pollack, Mark. 2009. The New Institutionalisms and European Integration. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez. 125–144. Oxford: Oxford University Press.
- Radaelli, M. Claudio. 2003. The Europeanization of public policy. V *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone in Claudio M. Radaelli, 27–56. New York: Oxford University Press.
- 2004. Europeanisation: Solution or Problem? *European Integration Online Papers* 8 (16). Dostopno prek: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf> (19. september 2009).
- Radikal*. 1999. MHP'ye göre Türk ailesi (11. november).
- 2011. Utanç davası'nda utandıran gerekçe (21. februar). Dostopno prek: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1040679&CategoryID=77> (17. junij 2012).
- Rein, Martin in Donald Schön. 1993. Reframing Policy Discourse. V *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, ur. Frank Fischer and John Forester, 145–166. London: Duke University Press.
- Reisigl, Martin in Ruth Wodak. 2009. The discourse-historical approach (DHA). V *Methods of Critical Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Michael Meyer, 87–121. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Rhodes, R.A.W, Ian Bache in Stephen George. 1996. Policy Networks and Policy-making in the European Union: A Critical Appraisal. V *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance*, ur. Lesbet Hooghe, 367–387. Oxford: Oxford University Press.

- Risse, Thomas. 2009. Social Constructivism and European Integration. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez. 144–160. Oxford: Oxford University Press.
- , Maria Green Cowles in James Caporaso. 2001. Europeanization and domestic change: Introduction. V *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, ur. Maria Green Cowles, James Caporaso in Thomas Risse, 1–20. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Roe, Emery. 1994/2006. *Narrative Policy Analysis. Theory and Practice*. Durham in London: Duke University Press.
- Rosamond, Ben. 2000. *Theories of European Integration*. New York: St. Martin's Press.
- Rosenberger, Sieglinde in Birgit Sauer. 2012. Framing and regulating the veil: an introduction. V *Politics, Religion and Gender. Framing and regulating the veil*, ur. Sieglinde Rosenberg in Birgit Sauer, 1–14. New York: Routledge.
- Rosilli, Mariagrazia. 2000a. Introduction: The European Union's Gender Policies. V *Gender Policies in the European Union*, ur. Mariagrazia Rosilli, 1–23. New York: Peter Lang.
- , ur. 2000b. *Gender Policies in the European Union*. New York: Peter Lang.
- Roth, Silke, ur. 2008. *Gender Politics in the Expanding European Union. Mobilization, Inclusion, Exclusion*. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Roy, Olivier. 2007. *Secularism Confronts Islam*. New York: Columbia University Press.
- Sabah. 2011a. Türkiye'de Kadının Durumu Aralık 2010 raporu (31. januar). Dostopno prek: http://www.sabah.com.tr/Yasam/2011/01/31/turkiyede_kadinin_durumu_2010_raporu (1. februar 2011).
- 2011b. »Rızası vardı« diyen hakim konuştu (4. november). Dostopno prek: <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/11/04/rizasi-var-di-yen-hakim-konustu> (18. december 2012).
- Sabatier, Paul. 1998a. The Advocacy Coalition Framework: Revisions and Relevance for Europe. *Journal of European Public Policy* 5: 98–130.
- 1998b. The Political Context of Evaluation Research: An Advocacy Coalition Perspective. V *Evaluation des politiques publiques*, ur. M.C. Kessler, P. Lascoumes, M. Setbon in J.C. Thoenig, 129–146. Paris: L'Harmattan.
- Sadovnik, R. Alan. 2007. Qualitative Research and Public Policy. V *Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics, and Methods*, ur. Frank Fischer, Gerard J. Miller in Mara S. Sidney, 417–427. Boca Raton, London in New York: CEC Press.
- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Zakon o spremembah organizacije in nekaterih zakonsko določenih dolžnosti

- zdravstvenih institucij vezanih na Ministrstvo za zdravje). Št 6354. Resmi Gazete 28351 (12. julij 2012).
- Said, W. Edward. 1978/1996. *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH.
- Sayyid, S. Bobby. 2000. *Fundamentalizm Korkusu. Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*. Istanbul: Vadi Yayınları.
- Sazak, Derya. 2009. AB, Sol, CHP. *Milliyet*, 12. junij. Dostopno prek: <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1105630> (12. junij 2012).
- Schimmelfennig, Frank, Stefan Engert in Heiko Knobel. 2003. Costs, commitment and compliance: The impact of EU democratic conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey. *Journal of Common Market Studies* 41 (3): 495–518.
- in Ulrich Sedelmeier. 2005. The politics of EU enlargement: Theoretical and comparative perspectives. V *The politics of European Union enlargement: theoretical approaches*, ur. Frank Schimmelfennig in Ulrich Sedelmeier, 3–29. London: Routledge.
- , Stefan Engert in Heiko Knobel. 2006. *International Socialization in Europe: European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change*. Houndmills, Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan.
- 2007. Europeanization beyond Europe. *Living Reviews in European Governance* 2 (1). Dostopno prek: <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-1> (2. september 2011).
- 2010. *Europeanization beyond the member states*. ETH Zurich. Dostopno prek: http://www.eup.ethz.ch/people/schimmelfennig/publications/10_ZSE_Europeanization__manuscript_.pdf (2. september 2011).
- Schmidt, A. Vivien. 2002. *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- in Claudio M. Radaelli. 2004. Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues. *West European Politics* 27 (2): 183–210.
- 2008. Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science* 11 (1): 303–326.
- 2010. Taking ideas and discourses seriously: explaining change through discursive institutionalism as the fourth »new institutionalism«. *European Political Science Review* 2 (1): 1–25.
- Schön, A. Donald in Martin Rein. 1994. *Frame Reflection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*. New York: Basic books.
- Sedelmeier, Ulrich. 2006. Europeanisation in new member and candidate states. *Living Reviews in European Governance* 1. Dostopno prek:

- <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/> (15. marec 2010).
- Sert, Esra. 2012. Sezaryen doğum yapmak için en tehlikeli yoldur. *NTVMSNBC*, 28. maj. Dostopno prek: <http://www.ntvmsnbc.com/id/25353061/> (28. maj 2012).
- Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey. *New Perspectives on Turkey* 3 (1): 1–34.
- Smith, Steve. 2001. Reflectivist and constructivist approaches to international theory. V *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations*, ur. John Bylis in Steve Smith, 224–252. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 2008. *Družbena mimikrija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Snow, A. David in Robert D. Benford. 1988. Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research* 1: 197–217.
- Spohn, Willfried. 2009. Europeanization, Religion and Collective Identities in an Enlarging Europe. A Multiple Modernities Perspective. *European Journal of Social Theory* 12 (3): 358–374.
- Star. 2012. CHP'den tek renk nüfus cüzdanı teklifi (13. marec). Dostopno prek: <http://www.stargazete.com/politika/chp-den-tek-renk-nufus-cuzdani-teklifi-haber-433732.htm> (13. marec 2012).
- Stuckrad, von Kocku. 2013. Discursive Study of Religion: Approaches, Definitions, Implications. Dostopno prek: [http://www.vonstuckrad.com/MTSR2013_DiscursiveStudyOfReligion\(FinalSubmission\).pdf](http://www.vonstuckrad.com/MTSR2013_DiscursiveStudyOfReligion(FinalSubmission).pdf) (12. januar 2013).
- Strauss, Anselm in Juliet Corbin. 1998. *Basics of Qualitative Reseach: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage Publications.
- Şahin, Fatma. 2012a. *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Şahin'in 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Dayanışma ve Mücadele Günü Mesajı*. Dostopno prek: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=DDwEYUL9vo4 (28. november 2012).
- 2012b. Yok artık öyle iki şahitle evlenmek. *Hürriyet*, 2. januar. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19576961.asp> (18. november 2012).
- 2012c. Mehmetçiğin kadına yönelik şiddet eğitimi başladı. *Hürriyet*, 21. november. Dostopno prek: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21982589.asp> (21. november 2012).
- 2012ç. Söz Bitmeden programi. *Kanal 24*, 28. november.
- 2012d. Bakan Fatma Şahin'den önemli kürtaj açıklaması. *Hürriyet*, 30. maj. Dostopno prek: <http://webtv.hurriyet.com.tr/2/33056/0/1/bakan-sahin-den-onemli-kurtaj-aciklamasi.aspx> (31. maj 2012).

- 2012e. Dar gelirliye t p bebek m jdesi. *Sabah*, 11. oktober. Dostopno prek: <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2012/10/11/dar-gelirliye-tup-bebek-mujdesi> (11. oktober 2012).
- Őenol, Nevin, Ceren İsat, Aysun Sayın in Selma Acuner. 2005. *Equal Opportunities for Women and Men. Monitoring law and practice in Turkey*. Open Society Institute, Network Women's Program. Dostopno prek: http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/eowmturkey_0.pdf (15. julij 2011).
- ŐiŐman, Nazife. 2005. *KüreselleŐmenin peŐesi, İslam'ın peŐesi*. Istanbul: Küre Yayınları.
- T24. 2012. Gereksiz sezaryen yapan hastaneye ceza (26. maj). Dostopno prek: <http://t24.com.tr/haber/gereksiz-sezaryen-yapan-hastaneye-ceza-yolda/204859> (26. maj 2012).
- TahaoĐlu,  iŐek. 2011. Kadına yönelik Őiddetle mücadele: Aile BakanlıĐı ve Diyanet El Ele. *Bianet*, 27. oktober. Dostopno prek: <http://bianet.org/bianet/din/133684-aile-bakanligi-ve-diyamet-el-ele> (13. julij 2012).
- Tarrow, G. Sidney. 1998. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Economist*. 2004. Thou shalt not kill (19. februar). Dostopno prek: <http://www.economist.com/node/2446891> (10. april 2012).
- The Holy Qur'an With English Translation*. 2000. Istanbul: İلمي neŐriyat.
- The World*. 2010. Turkey bans trips abroad for artificial insemination (16. marec). Dostopno prek: <http://www.theworld.org/2010/03/16/turkey-bans-trips-abroad-for-artificial-insemination/> (16. marec 2010).
- Threadgold, Terry. 2003. Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures. *Linguistik online* 14, 2/03. Dostopno prek: http://www.linguistik-online.de/14_03/threadgold.html (2. december 2010).
- Tekeli, Őirin. 1992. Europe, European Feminism, and Women in Turkey. *Women's Studies International Forum* 15 (1): 139–143.
- Tekerek, TuĐba. 2012. Kürtaj yasaĐına karŐıyım. *Taraf*, 9. junij. Dostopno prek: <http://www.taraf.com.tr/haber/kurtaj-yasagina-karsiyim.htm> (9. junij 2012).
- Tibi, Bassam. 2006. Europeanizing Islam or the Islamization of Europe: political democracy vs. cultural difference. V *Religion in an Expanding Europe*, ur. Timothy A. Byrnes in Peter J. Katzenstein, 204–224. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tiryaki, Sylvia. 2006. The Debate on the EU Membership Prospects of Turkey. V *EU Accession Prospects for Turkey and Ukraine: Debates in New Member States*, ur. Piotr KaŐmierkiewicz, 183–195. Warsaw: Institute of Public Affairs.

- Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak in Eva Vetter. 2007. *Methods of text and discourse analysis*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Tocci, Nathalie. 2005. Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform. *South European Society and Politics* 10 (1): 73–83.
- Toktaş, Sule. 2002. Nationalism, militarism and gender politics: women in the military. *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military* 20 (2): 29–45.
- Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008–2013* (Nacionalni plan za enakost spolov v družbi). 2008. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. Dostopno prek: http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/TCEUlusaleytemplani.pdf (3. junij 2012).
- Toptan, Koksul. 2003. *NTV News*, 21. oktober.
- Torfiing, Jacob. 1999. *New theories of discourse : Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford: Blackwell Publishing.
- 2011. Policy, Discourse Models. V *International Encyclopedia of Political Science*, ur. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser in Leonardo Morlino, 1881–1884. Sage Publications Incorporated.
- Triandafyllidou, Anna in Anastasios Fotiou. 1998. Sustainability and Modernity in the European Union: A Frame Theory Approach to Policy-Making. *Sociological Research Online* 3 (1). Dostopno prek: <http://www.socresonline.org.uk/3/1/2.html> (2. december 2010).
- Tuksal, Hidayet Şefkatlı. 2012. Uludere’de kürtaj yok, çocuk cesetleri var. *Radikal*, 6. junij. Dostopno prek: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1090283&CategoryID=77> (6. junij 2012).
- Turan, Şerafettin. 1995. *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap. Istanbul: Bilgi Yayınevi. Dostopno prek: <http://www.belgenet.com/yasa/medenikanun/tarihce.html> (7. julij 2012).
- Turkish general election. 2002. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_general_election,_2007 (18. september 2012).
- 2007. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_general_election,_2011 (18. september 2012).
- 2011. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_general_election,_2002 (18. september 2012).
- Türk Ceza Kanunu* (Turški kazenski zakonik). Št. 765. Resmi Gazete 320 (13. marec 1926).
- Št. 5237. Resmi Gazete 25352 (20. januar 2004).
- Türk Ceza Kanunu Madde gerekçesi* (Obrazložitev členov turškega kazenskega zakonika). Brez letnice. Dostopno prek: <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/maddegerekce.doc> (26. julij 2012).

- Türk Kanunu Medenisi* (Turški civilni zakonik). Št. 743. Resmi Gazete 339 (4. april 1926).
- Türk Medenî Kanunu* (Turški civilni zakonik). Št. 4721. Resmi Gazete 24607 (8. december 2001).
- Türk Medenî Kanunu'nun Genel gerekçesi* (Splošna obrazložitev turškega civilnega zakona). 2001. TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 21, yasama yılı 4, cilt 73, birleşim 11 (24. oktober).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak Dergisi*. 1990a. Dönem: 18, cilt: 49, yasama yılı: 4, birleşim: 16 (4. oktober).
- 1990b. Dönem: 18, yasama yılı: 4, cilt: 50, birleşim: 25 (25. oktober).
- 1997a. Dönem: 20, yasama yılı: 2, cilt: 32, birleşim: 131 (6. avgust).
- 1997b. Dönem: 20, yasama yılı: 2, cilt: 32, birleşim: 134 (13. avgust).
- 1998. Dönem: 20, yasama yılı: 3, cilt: 42, birleşim: 42 (14. januar).
- 2001a. Dönem: 21, yasama yılı: 4, cilt: 73, birleşim: 11 (24. oktober).
- 2001b. Dönem: 21, yasama yılı: 4, cilt: 74, birleşim: 15 (1. november).
- 2003a. Dönem: 22, yasama yılı: 1, cilt: 14, birleşim: 78 (13. maj).
- 2003b. Dönem: 22, yasama yılı: 1, cilt: 14, birleşim: 79 (14. maj).
- 2003c. Dönem: 22, yasama yılı: 1, cilt: 14, birleşim: 80 (15. maj).
- 2004a. Dönem: 22, yasama yılı: 2, cilt: 59, birleşim: 119 (14. september, Olağanüstü).
- 2004b. Dönem: 22, yasama yılı: 2, cilt: 60, birleşim: 120 (15. september, Olağanüstü).
- 2004c. Dönem: 22, yasama yılı: 2, cilt: 60, birleşim: 121 (16. september, Olağanüstü).
- 2004ç. Dönem: 22, yasama yılı: 2, cilt: 60, birleşim: 124 (26. september, Olağanüstü).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)*. 2011. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı*. Dostopno prek: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim (14. maj 2012).
- 2006. *Töre ve namus cinayetlerini araştırma komisyonu raporu*. Dostopno prek: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=33108 (14. junij 2012).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (Ustava Republike Turčije). 1982. Dostopno prek: <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (18. junij 2012).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun* (Zakon o spremembi nekaterih členov Ustave Republike Turčije). Št. 4709. 1. Mükerrer Resmi Gazete 24556 (17. oktober 2001).
- Št. 5170. Resmi Gazete 25469 (22. maj 2004).
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2008. *Hanehalkı işgücü araştırması 2008 eylül dönemi sonuçları*. Dostopno prek: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=2077> (19. december 2012).

- Türkiye internette*. 2011. Türkiye 2011: Tecavuz ruh halini bozmaz! (24. julij). Dostopno prek: <http://www.turkiyeinternette.com/haber/14718-kara-tahta-turkiye-2011:-tecavuz-ruh-halini-bozmaz-.html> (8. avgust 2012).
- Türköne, Mümtazer. 2002. Bizans Düştü. *Türkiye Günlüğü* 70: 5–9.
- Türktime*. 2012. Görmez'in Kürtaj Fetvasına Tepki Dinmiyor: Başkan Anayasal Sınırlarını Aştı... Açıklama Yapmaya Yetkili Değil! (6. junij). Dostopno prek: <http://www.turktime.com/haber/Gormez-in-Kurtaj-Fetvasina-Tepki-Dinmiyor-/181320/> (6. junij 2012).
- Uçan Süpürge. 2011. *Beden ve ruh sağlığı bozulmamıştır*. Dostopno prek: <http://www.ucansupurge.org/turkce/index2.php?Hbr=262> (9. avgust 2012).
- Uğur, Mehmet. 1999. *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*. Aldershot: Ashgate.
- in Nergis Canefe 2004. Turkey and European integration: conclusion. V *Turkey and European Integration Accession prospects and issues*, ur. Mehmet Uğur in Nergis Canefe, 265–276. London in New York: Routledge.
- Ulusoy, Kıvanç. 2007. Turkey's Reform Effort Reconsidered, 1987–2004. *The Democratization* 14 (3): 472–490.
- UNICEF Turkey. 2011. *UNICEF – Haydi Kızlar Okula – MEB – Recep Tayyip Erdoğan*. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=VctNdQpqzbc> (7. januar 2013).
- Usul, Resul Ali. 2008. The Justice and Development Party and the European Union: From Euro-scepticism to Euro-enthusiasm and Euro-fatigue. V *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, ur. Ümit Cizre, 175–198. London: Routledge.
- Resul Ali. 2011. *Democracy in Turkey. The Impact of EU Political Conditionality*. New York in London: Routledge.
- Ümit, Eylem in Mithat Sancar. 2009. *Justice can be Bypassed Sometimes, Judges and Prosecutors in the Democratization Process*. Istanbul: TESEV Yayınları.
- Ünal, Mehmet. 1977. Medenî kanunun kabulünden önce Türk aile hukukuna ilişkin düzenlemeler ve özellikle 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 34 (1–4): 195–231.
- Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik* (Regulativni predpisi za umetno oploditev in centre za umetno oploditev). Resmi Gazete 27513 (6. marec 2001).

- Üstün, Ayhan Sefer. 2012. Tecavüze uğrayan da kürtaj yaptırmamalı. *Akşam*, 31. maj. Dostopno prek: <http://www.aksam.com.tr/tecavuze-ugrayan-da-kurtaj-yaptirmamali--118800h.html> (1. december 2012).
- Üstündağ, Erhan. 2008. Gülbahar'la anayasa, türban, yargı üzerine. *Bianet*, 18. januar. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/din/104260-akpnin-turbana-ahlaki-cozumumutlak-muhafazakarlik-demek> (3. julij 2012).
- van Dijk, A. Teun. 1977. Semantic macrostructures and knowledge frames in discourse comprehension. V *Cognitive processes in comprehension*, ur. M. Just in P. Carpenter, 3–32. Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Waarden, Frans. 1992. Types of policy networks. *European Journal of Political Research* 21: 29–52.
- Vendramin, Valerija in Renata Šribar. 2010. Onstran pozitivizma ali perspektive na »novo« enakost med spoloma. *Šolsko polje – Revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja* 21 (1–2): 157–169.
- Verheugen, Günter. 2004. Verheugen Warns Turkey on Adultery Law. *Deutsche Welle*, 10. september. Dostopno prek: <http://www.dw.de/dw/article/0,,1324102,00.html> (18. oktober 2011).
- Verloo, Mieke. 2005. Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis. *The Greek Review of Social Research* 117 (B): 11–35.
- , ur. 2007. *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Budapest in New York: CPS Books – Central European University Press.
- in Emanuela Lombardo. 2007. Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing a Critical Frame Analysis Approach. V *Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*, ur. Mieke Verloo, 21–51. Budapest in New York: CPS Books – Central European University Press.
- Vezovnik, Andreja. 2009. *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Visier, Claire. 2009. Turkey and the European Union: The sociology of engaged actors and of their contribution to the candidacy issue. *European Journal of Turkish Studies [Online]* 9. Dostopno prek: <http://ejts.revues.org/index3910.html> (17. september 2010).
- Yağmur, Fatih. 2011. Uludere katliamı. *Radikal*, 30. december. Dostopno prek: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1074002&CategoryID=77> (25. junij 2012).
- Yalçınkaya, Seda. 1995. *Engendering Modernity: Women's New Veiling, Politics and Identity in Turkey*. Magistrsko delo. Cambridge: Radcliffe College.

- Yalçınkaya, Abdurrahman. 2008. AKP'ye Kapatma İddianamesinin Tam Metni. *Bianet*, 17. marec. Dostopno prek: <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/105636-akpye-kapatma-iddianamesinin-tam-metni> (15. julij 2012).
- Yavuz, Hakan. 2003. *Islamic Political Identity in Turkey*. Oxford: Oxford University Press.
- 2006. Islam and Europeanization in Turkish-Muslim socio-political movements. V *Religion in an Expanding Europe*, ur. Timothy A. Byrnes in Peter J. Katzenstein, 225–255. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2009. *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yanow, Dvora. 2000. *Conducting Interpretive Policy Analysis*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- 2007. Qualitative-Interpretive Methods in Policy Research. V *Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics, and Methods*, ur. Frank Fischer, Gerard J. Miller in Mara S. Sidney, 405–415. Boca Raton, London in New York: CEC Press.
- Yeğenoğlu, Meyda. 1998. *Colonial Fantasies: Towards a feminist reading of Orientalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yeni Borçlar Kanunu* (Novi zakon o posojilih). Št. 6098. Resmi Gazete 27836 (4. februar 2011).
- Yeşilada, A. Birol. 2002. The Virtue Party. V *Political parties in Turkey*, ur. Barry Rubin in Martin Heper, 62–81. London: Frank Cass.
- Yılmaz, Hakan, ur. 2005. *Placing Turkey on the Map of Europe*. Istanbul: Boğaziçi University Press.
- Quality in Gender+ Equality Policies – QUING. Dostopno prek: www.quiring.eu (12. januar 2013).
- Waever, Ole. 2005. European Integration and Security: Analysing French and German discourses on State, Nation, and Europe. V *Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*, ur. David Howarth in Jacob Torfing, 33–67. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- 2009. Discursive Approaches. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez, 163–181. Oxford: Oxford University Press.
- Wagenaar, Hendrik. 2007a. Philosophical Hermeneutics and Policy Analysis: Theory and Effectuations. *Critical Policy Analysis* 1 (4): 311–341.
- 2007b. Interpretation and Intention in Policy Analysis. V *Handbook of Public Policy Analysis. Theory, Politics, and Methods*, ur. Frank Fischer, Gerard J. Miller in Mara S. Sidney, 429–441. Boca Raton, London in New York: CEC Press.

- 2011. *Meaning in Action. Interpretation and Dialogue in Policy Analysis*. Armonk, New York in London: M.E. Sharpe.
- Walby, Sylvia. 2001. Against Epistemological Chasms: the Science Question in Feminism Revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 26 (2): 485–509.
- 2007. *Deliverable No. 12: Review of the literature on gender equality policies in the EU and its Member States*. QUING.
- White, G. Louise. 1994. Policy Analysis as Discourse. *Journal of Policy Analysis and Management* 13 (3): 506–525.
- Wekker, Gloria in Helma Lutz. 2001. A windswept Plain. The History of gender and ethnicity-thought in the Netherlands. V *Caleidoscopische Visies. De zwarte, migranten en vluchtelingen vrouwen beweging in Nederland*, ur. Maykee Botman, Nancy Jouwe in Gloria Wekker, 1–31. Amsterdam: KIT Publishers. Dostopno prek: http://www.aletta.nu/epublications/2001/windswept_plain.pdf (6. maj 2009).
- Wiener, Antje. 2008. *The Invisible Constitution of Politics Contested Norms and International Encounters*. Dostopno prek: <http://www.accademiaaldomoro.org/attivita/trentennale/ConvegnoVarie/Relazioni/Wiener.pdf> (11. januar 2012).
- in Thomas Diez. 2009a. Taking Stock of Integration Theory. V *European Integration Theory*, ur. Antje Wiener in Thomas Diez, 241–252. Oxford: Oxford University Press.
- , ur. 2009b. *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Wodak, Ruth. 2000. From Conflict to Consensus? The co-construction of a policy paper. V *European Union Discourses on Un/employment. An interdisciplinary approach to employment policy-making and organizational change*, ur. Peter Muntigl, Gilbert Weiss in Ruth Wodak, 73–114. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 2001. The discourse-historical approach. V *Methods of Critical Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Michael Meyer, 63–94. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- in Michael Meyer, ur. 2001. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- in Gilbert Weiss. 2005. Analyzing European Union discourses: theories and applications. V *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ur. Ruth Wodak in Paul Chilton, 121–136. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- in Paul Chilton, ur. 2005. *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis. Discursive Approaches to Politics, Society and Culture*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- in Michael Meyer, ur. 2009. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore in Washington: Sage Publications.

- Women for Women's Human Rights – WWHR. 2005. *Turkish Civil and Penal Code Reforms from a Gender Perspective: The Success of Two Nationwide Campaigns*. Istanbul: Women for Women's Human Rights (WWHR) – NEW WAYS. Dostopno prek: <http://www.wwhr.org/oziroma> <http://dl.dropbox.com/u/64736171/CivilandPenalCodeReforms.pdf> (5. junij 2012).
- Women for Women's Human Rights. 2011. *We protest the annulment of the Ministry responsible for women!* Dostopno prek: <http://www.wwhr.org/category/news/29968/we-protest-the-annulment-of-the-ministry-responsible-for-women> (15. junij 2012).
- World Value Survey Databank. 1990. Dostopno prek: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalize.jsp> (15. marec 2012).
- 1996. Dostopno prek: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalize.jsp> (15. marec 2012).
- 2007. Dostopno prek: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalize.jsp> (15. marec 2012).
- Zaman. 2011. »Çocuğun rızası« tacizcilerin bahanesi olamayacak (2. november). Dostopno prek: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1197573&title=cocugun-rizasi-tacizcilerin-bahanesi-olamayacak (17. avgust 2012).
- 2012a. Profesör, elinde makine ile başörtülü öğrenci avında (17. maj). Dostopno prek: http://www.zaman.com/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1288866&title=profesor-elinde-makine-ile-basortulu-ogrenci-avinda (17. maj 2012).
- 2012b. Bakanlıktan sezaryeni azaltacak eylem planı: Normal doğum, doktora daha çok puan getirecek (3. junij). Dostopno prek: http://www.zaman.com/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1297524&title=bakanliktan-sezaryeni-azaltacak-eylem-plan-normal-dogum-doktora-daha-cok-puan-getirecek (3. junij 2012).
- 2012c. Abant Platformu 2. gününde AB sürecini konuştu: Darbe zihniyetinden kurtulmak için AB'yi istiyoruz (24. junij). Dostopno prek: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1308392 (24. junij 2012).
- Zippel, Kathrin. 2008. Violence at work? Framing sexual harrasment in the European Union. V *Gender Politics in the Expanding European Union. Mobilization, Inclusion, Exclusion*, ur. Silke Roth, 60–80. New York in Oxford: Berghahn Books.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Aalberts, 40, 48, 79, 355
 Acar, 20, 141, 146, 214, 221, 229, 237,
 249, 262, 264, 266, 270, 272, 274, 278,
 283, 285, 286, 288, 290, 291, 293, 301,
 304, 306, 307, 310, 313, 314, 320, 322,
 325, 331, 355
 Acuner, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 230,
 237, 355, 390
 Ağır, 306, 309, 355
 Ahmed, 189, 355
 Akbulut, 327, 330, 356
 Akdağ, 316, 356
 Akdoğan, 201, 203, 208, 211, 212, 244,
 245, 253, 255, 260, 298, 356
 AKP, 15, 18, 20, 91, 145, 146, 147, 148,
 157, 158, 175, 178, 205, 207, 210, 212,
 218, 231, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
 249, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258,
 259, 260, 261, 263, 266, 268, 269, 273,
 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294,
 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303,
 304, 306, 307, 308, 311, 312, 314, 315,
 316, 317, 318, 319, 320, 321, 324, 325,
 326, 327, 331, 334, 337, 338, 339, 340,
 359, 360, 370, 375, 395
 Akseki, 186, 356
 Aksoy, 183, 356
 Aktaş, 204, 356
 akter, 27, 31, 46, 47, 52, 53, 55, 58, 63, 69,
 70, 72, 75, 79, 87, 90, 94, 98, 99, 102,
 104, 107, 119, 123, 125, 128, 144, 146,
 149, 153, 154, 155, 159, 161, 165, 171,
 174, 185, 201, 202, 208, 216, 257, 260,
 330, 333
 Al-Amoudi, 356
 Aldıkaçtı-Marshall, 218, 275, 290, 356
 Alpan, 35, 85, 90, 143, 145, 356
 Altunok, 88, 141, 146, 249, 270, 278, 290,
 291, 304, 306, 307, 310, 313, 320, 322,
 325, 331, 355, 356
 Analiza okvirjanja, 110, 111, 113, 116,
 118, 120, 121, 170, 173
 Arat, 153, 181, 182, 184, 187, 196, 198,
 200, 213, 214, 216, 327, 357

Archer, 70, 71, 357, 382
 Arikan, 34, 357
 Arınç, 299, 357
 Arman, 304, 309, 321, 357
 Aslan, 184, 187, 357
 Ataç, 92, 97, 358
 Avcı, 213, 255, 257, 358
 Avramopoulou, 154, 358
 Aydın, 308, 358

B

Babacan, 324, 358
 Bacalso, 46, 103, 358
 Bacchi, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 68, 107,
 110, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 127,
 132, 134, 137, 139, 358
 Bağış, 325, 358
 Bärenreuter, 359
 Başkan, 20, 255, 359, 367, 384, 393
 Baykal, 254, 282, 359
 Belge, 155, 253, 311, 359
 Bellier, 78, 90, 117, 359
 Benford, 106, 111, 114, 115, 122, 123,
 359, 389
 Berger, 50, 91, 184, 359
 Berkes, 186, 359
 Bevir, 26, 55, 56, 57, 64, 69, 106, 109,
 111, 154, 360
 Bhatt, 22, 360
 Bildirici, 326, 360
 Bilgili, 331, 360
 Bilgin, 319, 360
 Bogdani, 33, 360
 Börzel, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 78, 81, 94,
 128, 146, 147, 254, 260, 360
 Boucher, 54, 56, 69, 361
 Brglez, 31, 32, 50, 51, 53, 54, 57, 58, 59,
 67, 69, 70, 71, 72, 78, 167, 361
 Bučar, 51, 361
 Buhari, 35, 36, 142, 143, 144, 148, 361
 Buller, 361
 Bulmer, 43, 361
 Burnham, 19, 26, 50, 361
 Burns, 43, 67, 104, 105, 361
 Butler, 55, 66, 130, 131, 132, 361

C

Canefe, 20, 33, 36, 143, 145, 146, 149,
212, 259, 358, 361, 365, 370, 380, 393
carski rez, 315, 322, 323
Casanova, 33, 34, 184, 249, 361
Cerrahoğlu, 247, 361
Checkel, 44, 46, 52, 78, 81, 128, 129, 361,
377
Chilton, 97, 113, 157, 359, 361, 362, 380,
396
CHP, 15, 20, 155, 157, 159, 175, 179, 185,
202, 210, 227, 240, 243, 252, 253, 254,
273, 274, 278, 281, 282, 286, 287, 294,
295, 318, 327, 359, 375, 379, 388, 389
Christiansen, 86, 90, 362, 363
Civelek, 194, 362
civilna družba, 18, 20, 82, 94, 100, 140,
160, 168, 176, 177, 178, 203, 212, 213,
215, 216, 221, 222, 235, 236, 239, 242,
243, 248, 257, 262, 266, 276, 282, 283,
286, 293, 296, 310, 322, 331
Clarke, 26, 51, 160, 362
Cowles, 41, 362, 387
Crenshaw, 216, 362
Cromby, 54, 362
Curry, 54, 55, 362

Č

časť, 191, 195, 196, 197, 198, 199, 277,
285, 286

Ç

Çarkoğlu, 143, 154, 185, 206, 363
Çakır, 330, 331, 362
Çamlıbel, 327, 362
Çelik, 319, 321, 323, 325, 363, 375
Çubukçu, 214, 216, 290, 363

D

Dalacoura, 86, 363
Dalaman, 277, 363
Davison, 180, 183, 184, 185, 363
Dedeoğlu, 309, 355, 363
DeLanda, 57, 363
Delanty, 30, 71, 78, 79, 85, 87, 89, 90,
143, 363
delovanje, 17, 19, 20, 21, 26, 27, 29, 33,
35, 41, 42, 43, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56,

57, 58, 59, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 77, 80, 82, 83, 88, 89, 90, 92,
94, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 118,
119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 130,
131, 140, 149, 155, 157, 158, 159, 160,
161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170,
172, 173, 175, 176, 177, 179, 186, 202,
203, 204, 206, 207, 209, 213, 214, 216,
217, 222, 223, 228, 231, 242, 245, 250,
256, 257, 260, 261, 262, 267, 279, 283,
289, 295, 296, 297, 300, 302, 306, 311,
329, 339

Devrim, 196, 363, 391

Diez, 30, 33, 36, 38, 39, 40, 48, 49, 70, 78,
85, 87, 90, 91, 94, 95, 121, 144, 249,
257, 363, 364, 383, 386, 387, 395, 396

Direktorat za ženske probleme in ženski
status

KSSGM, 16

diskurz, 19, 20, 49, 53, 54, 56, 58, 59, 60,
61, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 77, 78, 79, 97,
98, 99, 106, 113, 115, 116, 118, 119,
120, 123, 126, 128, 136, 139, 143, 145,
153, 155, 156, 157, 159, 162, 164, 165,
180, 181, 182, 186, 189, 190, 191, 194,
198, 199, 204, 205, 207, 215, 216, 218,
230, 231, 232, 239, 241, 248, 252, 259,
269, 274, 284, 292, 294, 297, 298, 299,
305, 306, 313, 314, 323, 334, 370

diskurzivna koalicija, 125, 127, 241

diskurzivna praksa, 28, 59, 61, 67, 69, 72,
120, 162, 167

diskurzivni institucionalizem, 43, 48, 49,
98

dislokacija, 30, 54, 66, 100, 119, 161, 163,
165, 168, 169, 173, 257, 300

Dixon, 34, 364

Diyanet, 156, 176, 185, 186, 306, 307,
317, 318, 321, 356, 364, 371, 390

Doğan, 277, 304, 309, 364

Dombos, 113, 364

družbeni konstruktivizem, 32, 49, 50

družina, 23, 43, 112, 113, 140, 148, 181,
197, 198, 199, 238, 241, 270, 279, 309,
312, 325

Dryzek, 106, 107, 110, 365

Državni udar, 145, 213

Duben, 194, 365

Dubuisson, 151, 155, 365

Duncker, 215, 330, 331, 332, 365
Durakbaşı, 181, 182, 188, 189, 190, 213,
365
Duran, 20, 212, 255, 298, 365
Düzel, 237, 365
Dyson, 41, 80, 85, 86, 90, 93, 365

E

El Guindi, 22, 139, 365
Elbasani, 245, 365
Eligür, 205, 365
Ellison, 55, 71, 75, 76, 365
enakost spolov, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 27, 28, 29, 36, 37, 38, 52, 77, 81, 85,
101, 104, 107, 108, 110, 112, 114, 121,
124, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 148, 154, 155, 156,
159, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 170,
171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
187, 190, 191, 198, 199, 200, 214, 220,
221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228,
230, 232, 233, 237, 240, 241, 242, 243,
249, 250, 262, 263, 264, 265, 266, 269,
273, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282,
283, 284, 288, 289, 290, 292, 293, 294,
296, 297, 300, 301, 302, 303, 304, 306,
307, 310, 311, 328, 338
Enloe, 189, 365
Eraslan, 208, 217, 218, 219, 220, 366
Erdoğan, 147, 243, 245, 246, 247, 258,
259, 260, 261, 278, 279, 280, 281, 282,
283, 296, 299, 303, 304, 305, 309, 314,
315, 320, 323, 325, 359, 366, 367, 393
Erol, 189, 213, 367
Esen, 359, 367, 384
Evropa, 17, 18, 33, 34, 48, 49, 81, 82, 84,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 136, 142,
143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 164,
168, 171, 173, 179, 182, 188, 192, 193,
198, 200, 209, 211, 221, 233, 238, 242,
248, 252, 253, 259, 260, 267, 269, 280,
299, 305, 315, 328, 330, 331, 333, 340,
374, 382
evropeizacija, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35,
36, 37, 38, 40, 41, 45, 46, 48, 49, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 107, 108, 110,
130, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144,
146, 147, 148, 149, 159, 162, 163, 164,

165, 166, 167, 170, 171, 182, 209, 210,
212, 213, 242, 248, 250, 251, 252, 253,
255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262,
284, 286, 290, 293, 294, 295, 296, 297,
298, 301, 311, 334, 363, 369
evroskepticizam, 212, 259, 301, 311

F

Fairclough, 54, 61, 75, 101, 369
Falkner, 84, 369
Featherstone, 40, 81, 82, 84, 94, 95, 360,
369, 371, 384, 386
feminizam, 190
Ferree, 68, 110, 120, 128, 369
Fink Hafner, 17, 41, 42, 43, 49, 80, 84, 94,
369
Firat, 304, 370
Fischer, 42, 48, 61, 99, 100, 106, 107, 126,
128, 160, 362, 369, 371, 372, 378, 386,
387, 395
Fisher, 101, 110, 113, 114, 115, 122, 124,
144, 218, 279, 280, 281, 282, 297, 298,
299, 301, 303, 304, 370, 384
Fisher-Onar, 370
Flockhart, 85, 87, 88, 89, 370
Fokas, 253, 370
Fopp, 50, 53, 57, 58, 370
Forest, 37, 40, 80, 99, 107, 110, 118, 121,
370, 381
Foucault, 51, 54, 61, 63, 67, 68, 69, 71,
118, 120, 356, 370, 379
Frank, 206, 216, 217, 288, 301, 362, 369,
370, 371, 372, 378, 383, 386, 387, 388,
395

G

Giddens, 70, 371
Glynos, 106, 371
Goffman, 19, 106, 111, 371
Gökçek, 316, 371
Göle, 184, 188, 371
Görmez, 317, 371, 393
Grabbe, 41, 45, 46, 81, 96, 371
Grigoriadis, 93, 142, 260, 371
Grin, 42, 69, 105, 128, 129, 167, 371
Grosz, 131, 372
Grünell, 181, 214, 372
Gül, 247, 280, 294, 356, 358, 372
Gürsoy, 143, 252, 253, 255, 259, 260, 372

H

Haas, 38, 41, 372
Hajer, 58, 69, 99, 100, 106, 107, 111, 125,
129, 372, 373
Hall, 43, 105, 373
Hammer, 26, 373
Hansen, 66, 373
Haraway, 56, 373
Hassan, 217, 373
Hawkesworth, 51, 374
Hay, 46, 47, 49, 52, 53, 57, 61, 73, 74, 75,
85, 87, 91, 98, 99, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 129, 373, 374, 382
Haynes, 22, 34, 50, 153, 154, 155, 187,
204, 220, 244, 248, 249, 263, 374
Heper, 94, 374, 395
Héritier, 40, 374
Hladnik-Milharčič, 258, 374
Hobson, 65, 85, 87, 374
Hocaoğlu, 299, 374
Hoffmann, 374
Hope, 119, 374
Howarth, 44, 53, 60, 62, 63, 65, 66, 77,
100, 107, 108, 115, 118, 362, 371, 372,
373, 374, 375, 395
Howell, 41, 375
Hrženjak, 50, 51, 52, 375

I

İlkkaracan, 191, 236, 237, 281, 282, 285,
286, 287, 289, 296, 315, 319, 321, 376
İlyasoğlu, 190, 376
institucije, 21, 26, 27, 33, 36, 39, 42, 43,
44, 47, 49, 56, 67, 68, 71, 77, 78, 79, 81,
91, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 108, 114, 119, 120, 121, 123, 132,
136, 139, 152, 161, 167, 168, 169, 173,
174, 176, 177, 180, 184, 185, 202, 213,
231, 276, 291, 292, 306, 322, 324, 338,
388
Institucionalna praznina, 99, 100
Interpretativna policy analiza, 106, 109
islam, 22, 32, 35, 36, 145, 152, 153, 157,
171, 175, 180, 182, 183, 184, 185, 186,
188, 193, 194, 199, 202, 203, 204, 205,
207, 212, 217, 218, 220, 225, 227, 228,
236, 238, 241, 243, 246, 247, 249, 253,
255, 269, 294, 317, 319, 321, 322, 378
islamski, 20, 33, 34, 143, 144, 145, 146,
149, 156, 164, 169, 174, 175, 176, 185,

188, 194, 195, 201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215,
216, 217, 218, 220, 224, 227, 231, 236,
238, 239, 240, 241, 243, 244, 246, 247,
249, 251, 253, 255, 256, 257, 259, 261,
269, 281, 282, 283, 284, 288, 294, 297,
298, 300, 318, 319, 320, 326, 327, 328,
329, 330, 331, 332, 333, 337, 340
istospolnost, 215, 327, 330, 331
izobraževanje, 138, 189, 225, 228, 229,
265, 324, 325

J

Jackson, 42, 50, 52, 54, 79, 82, 376
Jacquot, 24, 80, 83, 84, 94, 376
Jalušič, 37, 62, 64, 65, 110, 132, 133, 134,
135, 137, 138, 139, 140, 141, 292, 376,
381
javne politike, 17, 21, 23, 24, 25, 36, 52,
80, 83, 94, 117, 124, 136, 192, 221, 222,
240, 369
Jenkins, 259, 376
Jessop, 47, 70, 71, 72, 73, 74, 102, 168,
171, 369, 376
Jokela, 30, 41, 80, 82, 85, 92, 107, 108,
377
Jorgensen, 50, 51, 53, 60, 61, 62, 63, 64,
66, 67, 363, 377
Jupille, 44, 45, 46, 61, 377

K

Kadioğlu, 182, 189, 377
Kajnc, 55, 69, 73, 74, 377
Kaliber, 87, 145, 363, 377
Kaman, 308, 378
Kandiyoti, 180, 181, 188, 189, 190, 304,
306, 378
Kanra, 20, 115, 127, 129, 157, 202, 205,
246, 248, 255, 288, 329, 378
Kantola, 107, 378
Kaplan, 26, 330, 356, 378
Karabağlı, 318, 379
Karacasulu, 78, 379
Karadeniz, 329, 379
Karagöz, 314, 379
Karakaş, 22, 179, 183, 184, 185, 186, 201,
203, 245, 256, 379
Karaömerlioğlu, 313, 379
Kardam, 22, 82, 96, 134, 140, 154, 166,
188, 189, 190, 194, 197, 203, 207, 208,

213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222,
223, 224, 229, 236, 263, 268, 275, 276,
279, 289, 298, 325, 379
Kavakçı, 266, 328, 379
Kaya, 311, 379
Keller, 56, 58, 65, 66, 67, 68, 76, 114, 121,
125, 167, 169, 379
Kemalisti, 145, 181, 183, 184, 191, 252,
255
kemalistični diskurz, 28, 157, 159, 162,
181
kemalizem, 144, 162, 179, 180, 182, 187,
190, 198, 200, 204, 205, 248, 255
Kendall, 51, 63, 379
Kerestecioğlu, 189, 216, 379
Keyman, 20, 182, 183, 184, 185, 187, 203,
251, 252, 255, 340, 380
Kızılhan, 300, 380
König, 110, 113, 115, 124, 380
konservativizem, 18, 22, 33, 138, 154, 158,
175, 188, 193, 194, 205, 216, 223, 227,
230, 231, 237, 241, 243, 244, 266, 269,
270, 276, 277, 282, 294, 321, 332
konstruktivistični institucionalizem, 27, 43,
48, 49, 76, 98, 99, 163
Korap, 277, 380
Korkut, 20, 82, 90, 91, 144, 255, 380
Koru, 299, 380
Köylü, 277, 380
Kreinath, 76, 154, 219, 380
kritični realizem, 53
Krizsan, 38, 96, 364, 380
Krzyzanowski, 90, 380
Kurt, 310, 381

L

Laclau, 52, 53, 65, 66, 361, 381, 391
Ladrech, 81, 381
Lajh, 41, 42, 43, 49, 80, 94, 128, 167, 369,
381
Lewis, 184, 188, 189, 194, 381
Liebert, 24, 37, 381
Lincoln, 152, 381
Lombardo, 37, 40, 80, 90, 99, 107, 108,
110, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 132,
133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 159,
160, 292, 358, 369, 370, 376, 381, 394
Lüle, 272, 381

M

MacKinnon, 381
Manicas, 69, 382
March, 41, 42, 45, 47, 382
Marsh, 57, 79, 106, 360, 374, 382
Mastnak, 87, 259, 382
Mazıcı, 202, 382
McAnulla, 52, 53, 54, 58, 71, 73, 382
McCarthy, 166, 382
McGinnis, 36, 382
McLaren, 382
Mert, 180, 182, 183, 184, 185, 202, 383
Mor Çatı, 214, 215, 383
Moravcsik, 39, 49, 78, 129, 362, 383
Morçöl, 39, 109, 383
morfogenetični cikel, 71, 171
Moroğlu, 268, 272, 383
Mörth, 24, 41, 45, 87, 384
Moses, 26, 48, 50, 51, 58, 120, 384
Müftüler-Baç, 20, 101, 143, 144, 146, 147,
210, 218, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
258, 259, 260, 262, 266, 279, 280, 281,
282, 286, 297, 298, 299, 301, 303, 304,
370, 372, 382, 384

N

nacionalizem, 115, 156, 179, 180, 181,
189, 204, 205, 213, 216
nasilje, 23, 140, 195, 196, 199, 214, 215,
220, 234, 236, 237, 238, 240, 265, 276,
289, 308, 309, 310, 311, 312, 320, 326
novi institucionalizem, 41, 49

NVO

nevladne organizacije, 16, 18, 38, 96,
105, 139, 140, 157, 158, 170, 174,
175, 176, 177, 197, 214, 216, 222,
223, 224, 228, 229, 230, 232, 233,
234, 235, 236, 237, 243, 249, 262,
263, 264, 265, 266, 270, 273, 275,
276, 278, 280, 284, 285, 286, 287,
289, 290, 293, 296, 300, 301, 304,
309, 310, 311, 314, 318, 324, 326,
327, 328, 329, 330, 331, 332, 340

O

okvirjanje, 15, 19, 27, 28, 29, 45, 104, 106,
111, 112, 115, 116, 118, 119, 120, 121,
123, 124, 125, 126, 127, 128, 134, 135,
137, 138, 139, 141, 156, 157, 158, 159,

162, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 173,
174, 178, 198, 212, 214, 224, 226, 227,
229, 231, 234, 236, 238, 239, 240, 241,
243, 250, 262, 269, 270, 272, 273, 274,
276, 278, 280, 282, 283, 284, 285, 286,
292, 294, 304, 313, 315, 317, 323, 324,
325, 327, 328, 330, 332
Olsen, 41, 42, 45, 47, 78, 85, 87, 88, 89,
90, 94, 96, 382, 384
Olson, 184, 384

Ö

Önal, 277, 385
Öniş, 20, 91, 142, 143, 147, 148, 251, 252,
254, 255, 258, 259, 260, 261, 299, 380,
385
Örmeci, 142, 248, 255, 259, 385
Özcan, 142, 252, 308, 385
Özdalga, 184, 385
Özkaya, 213, 385

P

Parla, 204, 385
Paul, 30, 49, 53, 68, 76, 80, 99, 100, 106,
107, 108, 109, 127, 128, 158, 359, 361,
362, 370, 380, 382, 386, 387, 396
Pelek, 277, 386
performativnost, 55, 161
Pervizat, 197, 386
Peterson, 57, 386
Petković, 106, 107, 386
politični islam, 92, 149, 184, 185, 200,
205, 209, 210, 248, 253
Pollack, 44, 45, 386
poroka, 194, 270, 274, 277, 310
posilstvo, 195, 196, 197, 215, 234, 235,
277, 278, 285, 286, 303, 316, 317, 319,
326
poststrukturalizem, 27, 50, 53, 63, 77
praksa, 55, 58, 61, 67, 68, 69, 100, 119,
129, 155, 173, 213, 281, 286, 318, 321,
326, 329
prešuštvo, 235, 278, 279, 280, 281, 282,
294, 314, 330

R

Radaelli, 24, 30, 38, 40, 41, 45, 48, 49, 60,
78, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 93, 94, 95, 96,

97, 98, 99, 106, 107, 164, 292, 360, 369,
371, 384, 386, 388
Rein, 106, 111, 112, 114, 115, 122, 123,
124, 125, 365, 382, 386, 388
Reisigl, 113, 386
religija, 22, 36, 151, 152, 153, 155, 156,
165, 184, 185, 186, 188, 197, 246, 307,
318, 321, 332
religijski akterji, 86, 151, 153, 155, 156,
158, 169, 185, 200, 207, 211, 212, 280,
295, 298, 307, 318, 322, 340
religijski diskurz, 64, 67, 151, 156, 158,
159, 165, 180, 188, 205, 227, 240, 282,
284, 289, 304, 306, 316, 321
Rhodes, 26, 41, 55, 56, 57, 64, 69, 106,
109, 111, 154, 360, 373, 382, 386
Risse, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 52, 58, 60,
76, 78, 81, 82, 85, 87, 89, 90, 91, 94,
121, 128, 360, 362, 387
Roe, 97, 106, 107, 387
Rosamond, 39, 43, 49, 52, 54, 61, 85, 91,
99, 103, 105, 373, 387
Rosenberger, 358, 387
Rosilli, 23, 37, 138, 292, 387
Roth, 37, 356, 387, 397
Roy, 184, 185, 188, 382, 387

S

Sabatier, 42, 387
Sadovnik, 26, 51, 57, 109, 119, 167, 387
Said, 157, 182, 388
Sayyid, 182, 388
Sazak, 253, 388
Schimmelfennig, 39, 45, 81, 383, 388
Schmidt, 46, 49, 60, 98, 99, 102, 106, 107,
388
Schön, 106, 111, 112, 114, 115, 122, 123,
124, 125, 386, 388
Sedelmeier, 44, 45, 81, 92, 388
Sert, 322, 389
Sirman, 188, 189, 190, 213, 217, 389
Smith, 50, 389
Smrke, 96, 119, 152, 184, 300, 339, 340,
389
Snow, 106, 111, 114, 115, 122, 123, 359,
389
splav, 20, 138, 158, 187, 249, 278, 279,
283, 308, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 322
Spohn, 34, 249, 389

strateško relacijski pristop, 16, 70, 72, 73,
74, 75, 76, 79, 83, 102, 168, 170
Strauss, 26, 389
struktura, 21, 27, 31, 46, 47, 52, 53, 54, 55,
58, 60, 62, 63, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 79, 83, 86, 87, 88, 94, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 107, 116, 119, 121, 123,
127, 129, 131, 149, 154, 155, 161, 165,
166, 168, 171, 179, 226, 242, 246, 257,
260
Stuckrad, 59, 62, 68, 98, 117, 130, 131,
151, 156, 168, 389

Ş

Şahin, 147, 268, 298, 303, 304, 306, 309,
311, 312, 315, 320, 324, 326, 327, 364,
389
Şenol, 229, 390
Şişman, 189, 218, 390

T

Tahaoğlu, 306, 307, 390
Tarrow, 115, 124, 127, 390
Tekeli, 179, 188, 190, 215, 272, 368, 390
Tekerek, 318, 390
Threadgold, 86, 372, 390
Tibi, 20, 91, 249, 390
Tiryaki, 211, 252, 255, 259, 298, 390
Titscher, 42, 72, 97, 391
Tocci, 94, 391
Toktaş, 189, 391
Toptan, 280, 295, 391
Torfing, 53, 61, 63, 66, 74, 86, 107, 372,
373, 375, 391, 395
Triandafyllidou, 113, 114, 115, 391
Tuksal, 219, 320, 321, 329, 391
Turan, 193, 391
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 16, 177,
288, 301, 392
Türköne, 248, 393
Turški civilni zakonik, 16, 271, 392
Turški kazenski zakonik, 16, 391

U

Uçan Süpürge, 214, 235, 289, 393
Uğur, 20, 33, 36, 143, 145, 146, 147, 149,
212, 259, 358, 361, 365, 370, 380, 393

Ulusoy, 36, 148, 203, 209, 211, 214, 252,
393
Usul, 144, 146, 212, 244, 251, 254, 298,
299, 393

Ü

Ümit, 256, 393
Ünal, 193, 272, 393
Üstün, 316, 394
Üstündağ, 300, 394

V

van Dijk, 113, 394
van Waarden, 41
Vendramin, 134, 394
Verheugen, 281, 394
Verloo, 37, 107, 110, 112, 115, 116, 117,
119, 121, 133, 134, 135, 136, 138, 139,
159, 160, 358, 364, 369, 376, 381, 394
Vezovnik, 53, 65, 394
Visier, 145, 394
vojska, 149, 179, 185, 187, 198, 200, 202,
203, 204, 206, 246, 247, 253, 256, 257,
296

W

Waever, 30, 39, 48, 49, 51, 59, 60, 61, 65,
68, 70, 78, 79, 85, 96, 107, 166, 167,
168, 395
Wagenaar, 54, 58, 64, 76, 79, 106, 107,
109, 110, 119, 122, 124, 125, 129, 130,
373, 395
Walby, 61, 68, 110, 120, 129, 396
Wekker, 62, 396
White, 46, 396
Wiener, 38, 39, 40, 47, 48, 49, 78, 85, 87,
90, 94, 362, 363, 364, 383, 386, 387,
395, 396
Wodak, 113, 117, 359, 361, 380, 386, 391,
396
Women for Women's Human Rights, 16,
176, 233, 236, 273, 275, 276, 285, 286,
296, 397
Women for Womens' Human Rights, 311,
397

Y

Yağmur, 314, 394

Yalçinkaya, 189, 217, 300, 394, 395
Yanow, 26, 50, 51, 68, 106, 107, 109, 110,
119, 124, 125, 126, 127, 134, 168, 374,
395
Yavuz, 20, 32, 34, 91, 143, 152, 158, 174,
175, 213, 215, 224, 244, 245, 249, 255,
256, 258, 262, 395
Yeğenoğlu, 121, 157, 181, 182, 189, 395
Yeşilada, 201, 395
Yılmaz, 260, 356, 395

Z

zaposlovanje, 190, 265, 292, 293, 324
Zippel, 118, 397

Ž

ženska, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 28, 32, 37,
38, 112, 113, 117, 119, 121, 130, 131,

133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
146, 148, 154, 155, 162, 164, 176, 177,
178, 179, 181, 182, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 206, 208, 212, 213,
214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 262, 263, 264, 265, 266, 269,
270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 282,
284, 285, 290, 291, 292, 293, 294, 295,
296, 298, 301, 303, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 317,
319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 328,
329, 332